

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA O>U, U>O DEĞİŞİMLERİ
DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN

DOÇ. DR. FATİH ÖZEK

HAZIRLAYAN

CEMİLE UZUN

ELAZIĞ-2021

ÖZET

Doktora Tezi

Türkiye Türkçesi Ağızlarında O>U, U>O Değişimleri

Cemile UZUN

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Elazığ-2020; Sayfa: II+453

Dilde hiçbir değişim nedensiz değildir. Ses değişimlerinin fonetik çevreye bağlı ve fonetik çevreye bağlı olmayan birçok nedeni bulunmaktadır. Dünya dillerinde O>U, U>O değişimlerinin nedenlerini ortaya koymak için laboratuvar ortamında birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda ünlü değişimlerini ele alan bazı ünlü değişim modelleri geliştirilmiştir.

Dünya dillerinde O>U, U>O değişimlerinin iki nedeni bulunmaktadır: “Sosyal ağ etkisi” ve “ünlü değişim modelleri”. Dilde sosyal ağ etkisi O>U, U>O değişimlerinin fonetik çevreye bağlı olmadan geliştiğini savunurken ünlü değişim modelleri O>U, U>O değişimlerinin fonetik çevreye bağlı geliştiğini ifade etmektedir.

Türkçede O>U, U>O değişimlerinin de iki nedeni bulunmaktadır: Fonetik çevreye bağlı O>U, U>O değişimleri, fonetik çevreye bağlı olmayan O>U, U>O değişimleri. Türkçede fonetik çevreye bağlı olmayan O>U, U>O değişimleri, Türkçenin ünlü yapısına bağlı olarak olduğu için karakteristik bir özellik göstermektedir. Bu nedenle de kelimelerin ya /O/’ lu ya da /U/’ lu tek kullanımı görülmektedir.

Fonetik çevreye bağlı O>U değişimlerinde ünsüzler önemli bir rol oynar. Türkçede bazı ünsüzler boğumlanırken ses yolunu daraltmaktadır. Fonetik çevreye bağlı U>O değişimlerinde ise geniş ünlülerin etkisi olduğu görülmektedir. Ünlü değişim modellerinde ünlülerin oluşum çizgileri /a, e/ sesleri, bazen /u, ü/ seslerini kendi boğumlanma yerlerine çeker. Fonetik çevreye bağlı olmayan değişimlerde kelimelerin ikili kullanıma sahip olduğu görülür.

Anahtar Kelimeler: ünlü, ses değişimi, ünlü daralması, ünlü genişlemesi.

ABSTRACT**Doctorate Thesis****Turkey Turkish Dialects O>U, U>O Changes****Cemile UZUN****Fırat University****Institute of Social****Department of Turkish Language and Literature****Elazığ-2020; Page: III+453**

No change in language is without cause. There are many reasons for sound changes that are not related to either the phonetic environment or the phonetic environment. Many studies have been conducted in the laboratory environment to reveal the reasons for O>U, U>O changes in world languages. As a result of these studies, some vowel change models dealing with vowel changes have been developed.

There are two reasons for O> U, U> O changes in world languages: "Social network effect" and "vowel change models". While the social network effect in language defends that O> U, U> O changes develop independently of the phonetic environment, vowel change models express that O> U, U> O changes develop depending on the phonetic environment.

There are two reasons for the O> U, U> O changes in Turkish: O> U, U> O changes due to the phonetic environment, O> U, U> O changes that do not depend on the phonetic environment. O> U, U> O changes that do not depend on the phonetic environment in Turkish show a characteristic feature because they occur depending on the vowel structure of Turkish. For this reason, the only use of words with either / O / or / U / is seen.

Consonants play an important role in O> U changes due to the phonetic environment. While some consonants are choked in Turkish, they articulation the vocal path. It is seen that large vowels have an effect on U> O changes due to the phonetic environment. In vowel change patterns, the formation lines of vowels / a, e / sounds sometimes attract the / u, ü / sounds to their place of articulation. It is seen that words have dual usage in changes that do not depend on the phonetic environment.

Keywords: vowel, vowel change, vowel reduction, vowel expansion.

ÖN SÖZ

Türkçede O>U ünlü daralması ve U>O ünlü genişlemesi bugüne kadar yapılan çalışmalarda bir bütün olarak ele alınmamıştır. Bu çalışmada, "Bu değişikliklere neden olan sebepler nelerdir?" sorusuna cevap aranmıştır. Dünya dillerinde ve Türkçede O>U, U>O değişikliklerinin meydana geldiği fonetik ortam ve diğer durumlar incelenmiştir.

Çalışmada O>U, U>O değişimlerinin durumu Ana Altaycadan itibaren incelenmiştir. O-U kullanımlarının Ana Altaycadan Osmanlı Türkçesi dönemine kadar gerek yazılı kaynakların yetersizliğinden gerek alfabelerde bu seslerin ayrılmamasından dolayı bu seslerin durumu kesinlik kazanmadığı için bu dönemlerde O-U, U-O kullanımları görünüm olarak ele alınmıştır. O-U seslerinin alfabelerde ayrı ayrı gösterildiği dönemlerde seslerin durumu netlik kazandığı için bu dönemlerde O-U kullanımları değişim olarak ele alınmış ve Türkçede O>U, U>O değişimlerinin nedenleri belirlenmiştir. Daha sonra Türkçenin diğer ile ilişkisinde O>U, U>O değişimleri de ele alınmıştır. Sonuçlar maddeler hâlinde sıralanmıştır.

Derin hoşgörüsü ve engin bilgisiyle çalışmalarına yön veren saygıdeğer Hocam Prof. Dr. Ahmet BURAN'a, lisansüstü çalışmalara başladığım günden itibaren kapısını daima açan, her konuda yardımcı olarak bilimsel çalışmanın zevkini tattıran, değerli danışman Hocam Doç. Dr. Fatih ÖZEK'e, tezin her aşamasında bilgisini ve yardımını esirgemeyen tez izleme komitesindeki Hocam Dr. Öğr. Üyesi Özkan AYDOĞDU'ya, verdikleri fikirlerle çalışmaya katkıda bulunan, ufkumu açan Hocam Prof. Dr. Ercan ALKAYA'ya, tezin hazırlanması aşamasında yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Süleyman Kaan YALÇIN'a, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZEREN'e, Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer YILDIRIM'a, destekleriyle her zaman yanımda olan sevgili manevi kardeşim Arş. Gör. Yelda YEŞİLDAL ERAYDIN'a ve manevi ablam Dr. Gökçen DURUKOĞLU'na ve haritalar için Arda YEŞİLDAL'a teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Elazığ-2021

Cemile UZUN

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
ÖN SÖZ	IV
İÇİNDEKİLER	V
TABLolar LİSTESİ	XXVI
ŞEKİLLER LİSTESİ	XXXII
HARİTALAR LİSTESİ	XXXIV
KISALTMALAR	XXXV
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	4
1. ÜNLÜ DEĞİŞİMİ VE ÜNLÜ DEĞİŞİM MODELLERİ	4
1.1. Ünlü Değişimleri	4
1.1.1. Ünlü Değişiminde Sosyal Ağ Etkisi	5
1.1.2. Ünlü Değişim Modelleri	8
1.1.2.1. Ünlü Değişiminde İşlevselcilik	9
1.1.2.2. Evrimsel Ses Bilim	10
1.1.2.3. Ünlü Değişim Zinciri	11
1.1.2.3.1. Çekme zinciri	13
1.1.2.3.2. Birleşme zinciri	14
1.1.2.3.3. İtme zinciri	14
1.2. Dünya Dillerinde O>U, U>O Değişimleri	18
1.2.1. Dünya Dillerinde O>U, U>O Değişimlerinin Nedenleri:	21
1.2.1.1. Fonetik çevreye bağlı olan değişimler:	21
1.2.1.1.1. Ünlü değişim zincirinde uzun ünlünün yükselmesi ilkesi ile	21
1.2.1.1.2. Ünlü değişim zincirinde kısa ünlünün alçalması ilkesi ile	21

1.2.1.2. Fonetik çevreye bağlı olmayan değişimler	22
1.2.1.2.1. Ünlü değişiminde sosyal ağ kuramına göre	22
1.2.1.2.2. Ses değişiminde işlevselcilik kuramına göre	22
1.2.1.3. Evrimsel ses bilim kuramına göre	22
1.3. Türkçede O>U, U>O Değişimleri	22
1.3.1. Türkçede O>U, U>O Değişimlerinin Nedenleri	30
1.3.1.1. Fonetik çevreye bağlı değişimler:	30
1.3.1.1.1. KVK tipli köklerin etkisi ile	30
1.3.1.1.2. (K)VK tipli köklerin etkisi ile	30
1.3.1.1.3. KV, VKV, VK tipli köklerin etkisi ile	31
1.3.1.1.4. Daraltma Niteliği Olan Ünsüzlerin Etkisi ile	33
1.3.1.1.4.1. /f, v/ dudak ünsüzünün etkisi ile	33
1.3.1.1.4.2. /ğ, g, y/ ön damak ünsüzlerinin etkisi ile	33
1.3.1.1.4.3. /h/ gırtlak ünsüzünün etkisi ile	33
1.3.1.1.4.4. /l, n, r, s, ş/ diş ünsüzlerinin etkisi ile	33
1.3.1.1.5. Ünsüz düşmesi ile	33
1.3.1.1.6. Ünlü değişim zincirinde uzun ünlünün yükselmesi ilkesi ile	34
1.3.1.1.7. Ünlü değişim zincirinde kısa ünlünün alçalması ilkesi ile	34
1.3.1.2. Fonetik çevreye bağlı olmayan değişimler:	34
1.3.1.2.1. Ünlü yapısının ile	35
1.3.1.2.2. Ses değişiminde işlevselcilik ilkesine göre	36
1.3.1.2.3. Varyant ses olma ihtimali ile	36
İKİNCİ BÖLÜM	37
2. TÜRKÇEDE O-U, U-O GÖRÜNÜMLERİ VE O>U, U>O GÖRÜNÜMLERİ	37
2.1. Türkçede O, U Seslerinin Görünümü	37
2.1.1. Ana Altaycada O-U, U-O Görünümleri	38
2.1.1.1. Ana Altaycada O-U Görünümleri	41

VII

2.1.1.1.1. o-u görünümü:.....	41
2.1.1.1.2. o-ü görünümü:.....	44
2.1.1.1.3. o-ù görünümü:.....	46
2.1.1.1.4. o-û görünümü:.....	46
2.1.1.1.5. o-ū görünümü:.....	46
2.1.1.1.6. o-û görünümü:.....	47
2.1.1.1.7. ò-u görünümü:.....	47
2.1.1.1.8. ò-ü görünümü:.....	49
2.1.1.1.9. ò-ù görünümü:.....	50
2.1.1.1.10. ò-û görünümü:.....	51
2.1.1.1.11. ó-u görünümü:.....	51
2.1.1.1.13. ó-ù görünümü:.....	53
2.1.1.1.14. ó-û görünümü:.....	53
2.1.1.1.15. ó-ü görünümü:.....	54
2.1.1.1.16. ó-ū görünümü:.....	55
2.1.1.1.17. õ-u görünümü:.....	55
2.1.1.1.18. õ-ù görünümü:.....	57
2.1.1.1.19. õ-ū görünümü:.....	58
2.1.1.1.20. õ-ü görünümü:.....	58
2.1.1.1.21. õ-u görünümü:.....	59
2.1.1.1.22. õ-ū görünümü:.....	60
2.1.1.1.23. õ-ù görünümü:.....	60
2.1.1.1.24. õ-û görünümü:.....	61
2.1.1.1.25. õ-ü görünümü:.....	61
2.1.1.1.26. ò-u görünümü:.....	61
2.1.1.1.27. ò-ū görünümü:.....	63
2.1.1.1.28. ò-ü görünümü:.....	63

VIII

2.1.1.1.29. օ-ւ görünümü:	63
2.1.1.1.30. օ-u görünümü:	63
2.1.1.1.31. օ-ը görünümü:	65
2.1.1.1.32. օ-ի görünümü:	65
2.1.1.1.33. օւ-u görünümü:	66
2.1.1.1.34. օւ-ը görünümü:	67
2.1.1.1.35. օւ-ի görünümü:	67
2.1.1.1.36. օւ-ի görünümü:	67
2.1.1.2. Ana Altaycada U-O Görünümleri	67
2.1.1.2.1. u-o görünümü:	68
2.1.1.2.2. u-ö görünümü:	71
2.1.1.2.3. u-ó görünümü:	73
2.1.1.2.4. u-ò görünümü:	73
2.1.1.2.5. u-ō görünümü:	73
2.1.1.2.6. ū-o görünümü:	73
2.1.1.2.7. ū-ō görünümü:	74
2.1.1.2.8. ū-ö görünümü:	74
2.1.1.2.9. ù-o görünümü:	75
2.1.1.2.10. ù-ò görünümü:	76
2.1.1.2.11. ù-ō görünümü:	77
2.1.1.2.12. ù-ó görünümü:	77
2.1.1.2.13. ù-o görünümü:	78
2.1.1.2.14. ù-ō görünümü:	79
2.1.1.2.15. ù-ó görünümü:	79
2.1.1.2.16. ù-ö görünümü:	79
2.1.1.2.17. ů-o görünümü:	80

2.1.1.2.18. ũ-ō görünümü:	82
2.1.1.2.19. ũ-ò görünümü:	82
2.1.1.2.20. ũ-ö görünümü:	82
2.1.1.2.21. ũ-o görünümü:	83
2.1.1.2.22. ũ-ō görünümü:	83
2.1.1.2.23. ũ-ó görünümü:	84
2.1.1.2.24. ũ-ö görünümü:	84
2.1.1.2.25. ũ-ō görünümü:	85
2.1.1.2.26. ũ-o görünümü:	85
2.1.1.2.27. ũ-ō görünümü:	86
2.1.1.2.28. ũ-ó görünümü:	87
2.1.1.2.29. ũ-ò görünümü:	87
2.1.1.2.30. ũ-ö görünümü:	87
2.1.1.2. Ana Türkçe Döneminde O-U, U-O Görünümleri	90
2.1.1.2.1. Ana Türkçe Döneminde O-U Görünümleri:	95
2.1.1.2.1.1. o-u görünümü:	95
2.1.1.2.1.2. o-ú görünümü:	96
2.1.1.2.1.3. o-ü görünümü:	97
2.1.1.2.1.4. o-ũ görünümü:	97
2.1.1.2.1.5. o-ü görünümü:	97
2.1.1.2.1.6. o-ũ görünümü:	98
2.1.1.2.1.7. õ-u görünümü:	98
2.1.1.2.1.8. õ-ũ görünümü:	98
2.1.1.2.1.9. õ-ú görünümü:	98
2.1.1.2.1.10. õ-ü görünümü:	98
2.1.1.2.1.11. õ-u görünümü:	99

2.1.1.2.1.12. ö-ü görünümü:	100
2.1.1.2.1.13. ö-ũ, ũ görünümü:	100
2.1.1.2.1.14. ö-ú görünümü:	100
2.1.1.2.1.15. ö-ù görünümü:	101
2.1.1.2.1.16. õ-u görünümü:	101
2.1.1.2.1.17. õ-ũ görünümü:	101
2.1.1.2.1.18. õ-ú görünümü:	101
2.1.1.2.1.19. õ-ü görünümü:	101
2.1.1.2.1.20. u-o görünümü:	102
2.1.1.2.2. Ana Türkçe Döneminde U-O Görünümleri:	103
2.1.1.2.2.1. u-ö görünümü:	103
2.1.1.2.2.2. u-ò görünümü:	103
2.1.1.2.2.3. u-ó görünümü:	103
2.1.1.2.2.4. u-ō görünümü:	104
2.1.1.2.2.5. u-ö görünümü:	104
2.1.1.2.2.6. u-õ görünümü:	104
2.1.1.2.2.7. ũ-o görünümü:	104
2.1.1.2.2.8. ũ-ö görünümü:	104
2.1.1.2.2.9. ü-o görünümü:	104
2.1.1.2.2.10. ü-ö görünümü:	105
2.1.1.2.2.11. ü-ò görünümü:	105
2.1.1.2.2.12. ü-ó görünümü:	105
2.1.1.2.2.13. ũ-o görünümü:	106
2.1.1.2.2.14. ü-ō görünümü:	106
2.1.1.2.2.15. ũ-ö, ò görünümü:	106
2.1.2. Köktürkçede O-U Seslerinin Görünümleri:	109
2.1.2.1. Köktürkçede /O, U/ Seslerinin İkili Kullanımları:	110

2.1.2.1.1. bo/bu	118
2.1.2.1.2. bodunıñ/budunıñ	119
2.1.2.1.3. bokug/bukug; bokuk/bukuk	119
2.1.2.1.4. bolğa/bulğa	119
2.1.2.1.5. bolçu/bulçu	119
2.1.2.1.6. boyla/buyla	119
2.1.2.1.7. böğ-/büğ-	120
2.1.2.1.8. boyruk/buyruk	120
2.1.2.1.9. bökli/bükli	120
2.1.2.1.10. çor/çur	120
2.1.2.1.11. korıgan/kurıgan	121
2.1.2.1.12. köğür/kügür	121
2.1.2.1.13. Köl/Kül İç Çor	121
2.1.2.1.14. Köl Tigin/Kül Tigin	121
2.1.2.1.15. köreg/küreg	122
2.1.2.1.16. oçuk/uçuk	122
2.1.2.1.17. oğuş/uğuş	122
2.1.2.1.18. okıgalı/ukıgalı	122
2.1.2.1.19. oksız/uksız	122
2.1.2.1.20. olor-/olur-	122
2.1.2.1.21. olurıpan/ulurıpan	123
2.1.2.1.22. öge/üge	123
2.1.2.1.23. öğir-/ügir-	123
2.1.2.1.24. ökün-/ükün-	123
2.1.2.1.25. öküş/üküş	123
2.1.2.1.26. ölsikig/ülesikig	124
2.1.2.1.27. ölür-/ülür-	124

2.1.2.1.28. Ötüken ya da Ütükan	124
2.1.2.1.29. öze/üze	124
2.1.2.1.30. sokak yılı/sukak yılı	124
2.1.2.1.31. togusıkda/tugusıkda	125
2.1.2.1.32. togla/tugla	125
2.1.2.1.33. Tonyukuk/Tunyukuk	125
2.1.2.1.34. toru-/turku-	125
2.1.2.1.35. totuk/tutuk	125
2.1.2.1.36. toyğun/tuyğun	126
2.1.2.1.37. Török/Türk	126
2.1.2.1.38. yalɨok/yalɨuk	127
2.1.2.1.39. yoguru/yuguru	127
2.1.3. Uygur Türkçesinde /O, U/ Seslerinin Görünümleri	128
2.1.3.1. Soğut alfabesinde /O, U/ sesleri	128
2.1.3.2. Uygur alfabesinde /O, U/ sesleri:	129
2.1.3.3. Brahmi alfabesinde /O, U/ sesleri:	131
2.1.3.4. Mani alfabesinde /O, U/ sesleri:	134
2.1.3.5. Uygur Türkçesinde /O-U/ Seslerinin İkili Kullanımlar	134
2.1.3.5.1. adrok/adruk	138
2.1.3.5.2. artok/artuk	139
2.1.3.5.3. bo/bu	139
2.1.3.5.4. bodun/budun	139
2.1.3.5.5. bol-bul-	139
2.1.3.5.6. boşük/büşük:	140
2.1.3.5.7. ıdok/ıduk	140
2.1.3.5.8. irök/irük	140
2.1.3.5.9. körtük/kürtük	140

2.1.3.5.10. kövrüg/küvrüg	140
2.1.3.5.11. oğuş/uğuş.....	140
2.1.3.5.12. ol-/ul-	141
2.1.3.5.13. olın-/ulın-	141
2.1.3.5.14. olur-/olor-	141
2.1.3.5.15. oruğu/uruğu	141
2.1.3.5.16. Oygur/Uygur.....	141
2.1.3.5.17. oyuklug/uyuklug.....	141
2.1.3.5.18. ozunçı/uzunçı.....	142
2.1.3.5.19. öçürgü/üçürgü	142
2.1.3.5.20. öd/üç	142
2.1.3.5.21. ögi-/ügi-	142
2.1.3.5.22. öme/üme	142
2.1.3.5.23. ört-/ürt-	142
2.1.3.5.24. östen/üsten	143
2.1.3.5.25. östik-/üstik-.....	143
2.1.3.5.26. öt/üt.....	143
2.1.3.5.27. özök/üzük	143
2.1.3.5.28. özüt/üzüt	143
2.1.3.5.29. torok/turuk	143
2.1.3.5.30. töpüra/tüpüra.....	143
2.1.4. Karahanlı Türkçesinde /O, U/ Seslerinin Görünümleri	145
2.1.4.1. Karahanlı Türkçesinde /O, U/ Seslerinin İkili Kullanımları	147
2.1.4.1.1. böğ-/büğ-:	149
2.1.4.1.2. koru-/kuru-:.....	149
2.1.4.1.3. kör/kür:	149
2.1.4.1.4. öçür-/üğür-:.....	149

2.1.4.1.5. ön-/ün-:	149
2.1.4.1.7. tol-/tul-:	149
2.1.5. Harezmi Türkçesinde /O, U/ Seslerinin Görünümleri	151
2.1.5.1. Harezmi Türkçesinde /O, U/ Seslerinin İkili Kullanımları	152
2.1.6. Çağatay Türkçesinde /O, U/ Seslerinin Görünümleri	154
2.1.6.1. Çağatay Türkçesinde /O, U/ Seslerinin İkili Kullanımları	155
2.1.7. Kıpçak Türkçesinde /O, U/ Seslerinin Görünümleri	157
2.1.7.1. Kıpçak Türkçesinde /O, U/ Seslerinin İkili Kullanımları	160
2.1.8. Eski Anadolu Türkçesinde /O, U/ Seslerinin Görünümleri	164
2.1.8.1. Eski Anadolu Türkçesinde /O, U/ Seslerinin İkili Kullanımları	165
2.1.9. Osmanlı Türkçesinde Latin Harfli İlk Türkçe Eserlerde /O, U/ Seslerinin Görünümü	167
2.1.9.1. Osmanlı Türkçesi Döneminde Latin Harfli Eserlerde /O, U/ Seslerinin İkili Kullanımları	168
2.2. Türkçede O>U, U>O Değişimleri	174
2.2.1. Türkçede Fonetik Çevreye Bağlı Değişimler:	174
2.2.1.1. Türkiye Türkçesi Ağzlarında Fonetik Çevreye Bağlı O>U, U>O Değişimleri	174
2.2.1.1.1. Türkiye Türkçesi Ağzlarında o-u, ö-ü arası sesler	176
2.2.1.1.1.1. ö:	176
2.2.1.1.1.1.1. *bö, böK tipli hecelerde:	176
2.2.1.1.1.1.2. *cö tipli hecelerde:	176
2.2.1.1.1.1.3. *dö, döK tipli köklerde:	176
2.2.1.1.1.1.4. *ğ sesinin düşmesi:	177
2.2.1.1.1.1.5. *hö, hö(K) tipli hecelerde:	177
2.2.1.1.1.1.6. *Kö, KöK tipli hecelerde:	177
2.2.1.1.1.1.7. *lö,öl tipli hecelerde:	177

2.2.1.1.1.1.8. *(K)ön tipli hecelerde:	178
2.2.1.1.1.1.10. *ör, Kòr tipli hecelerde:	178
2.2.1.1.1.1.11. *ös, òs, Kòs, sòK tipli hecelerde:	178
2.2.1.1.1.1.12. *öv tipli hecelerde:	178
2.2.1.1.1.1.13. *öz, zòK tipli hecelerde:	179
2.2.1.1.1.1.14. *şò tipli hecelerde:	179
2.2.1.1.1.1.15. *yòK, öyVK tipli hecelerde ve -yör şimdiki zaman ekinde	179
2.2.1.1.1.1.16. * /y/ düşmesi:	180
2.2.1.1.1.2. ³ sesi:	180
2.2.1.1.1.2.1. *b ³ , b ³ K tipli hecelerde:	180
2.2.1.1.1.2.2. *d ³ , d ³ K tipli hecelerde:	180
2.2.1.1.1.2.3. *h ³ tipli hecelerde:	180
2.2.1.1.1.2.4. *g ³ , g ³ , g ³ K tipli hecelerde:	181
2.2.1.1.1.2.5. *ğ ³ tipli hecelerde:	181
2.2.1.1.1.2.6. *k ³ , k ³ tipli hecelerde:	181
2.2.1.1.1.2.7. *l ³ tipli hecelerde:	181
2.2.1.1.1.2.8. *n ³ , n ³ tipli hecelerde:	181
2.2.1.1.1.2.9. *r ³ tipli hecelerde:	182
2.2.12.1.2.10. *t ³ , t ³ K tipli hecelerde:	182
2.2.1.1.1.2.11. *y ³ , y ³ , y ³ K tipli hecelerde:	182
2.2.1.1.1.2.12. *v ³ tipli hecelerde:	182
2.2.1.1.1.2.13. *s ³ , s ³ K tipli hecelerde:	182
2.2.1.1.1.2.14. *ş ³ tipli hecelerde:	183
2.2.1.1.1.2.15. h türemesi:	183
2.2.1.1.1.2.16. ğ düşmesi:	183
2.2.1.1.1.2.17. y düşmesi:	183

2.2.1.1.2. Türkiye Türkçesi Ağzlarında Fonetik Çevreye Bağlı O>U Değişimlerinin Nedenleri	188
2.2.1.1.2.1. Ünlü değişim zincirinde uzun ünlünün yükselmesi ilkesi:	188
2.2.1.1.2.2. Daraltma niteliği olan ünsüzlerin etkisi ile:	189
2.2.1.1.2.2.1. *bo(K) tipli hecelerde:	189
2.2.1.1.2.2.2. *bö(K) tipli hecelerde:	189
2.2.1.1.2.2.3. *ço(K) tipli hecelerde:	189
2.2.1.1.2.2.5. *do(K) tipli hecelerde:	189
2.2.1.1.2.2.6. *dö(K) tipli hecelerde:	190
2.2.1.1.2.2.7. *(o)ğö(K) tipli hecelerde:	190
2.2.1.1.2.2.8. *gö(K) tipli hecelerde:	190
2.2.1.1.2.2.9. *ho(K), ho(K) tipli hecelerde:	191
2.2.1.1.2.2.10. *no(k) tipli hecelerde:	191
2.2.1.1.2.2.11. *öf tipli hecelerde:	191
2.2.1.1.2.2.12. *oğ tipli hecelerde:	191
2.2.1.1.2.2.13. *öğ(ğ) tipli hecelerde:	191
2.2.1.1.2.2.14. *(k)o(K) tipli hecelerde:	191
2.2.1.1.2.2.15. *(k)ö(K) tipli hecelerde:	191
2.2.1.1.2.2.16. *o(l) tipli hecelerde:	192
2.2.1.1.2.2.17. *ö(l) tipli hecelerde:	192
2.2.1.1.2.2.18. *ön(ñ) tipli hecelerde:	192
2.2.1.1.2.2.19. *(K)om, moK tipli hecelerde:	192
2.2.1.1.2.2.20. *or tipli hecelerde:	192
2.2.1.1.2.2.21. *ör tipli hecelerde:	192
2.2.1.1.2.2.22. *o(t), to(K), tipli hecelerde:	192
2.2.1.1.2.2.23. *ö(t), tö(K) tipli hecelerde:	193
2.2.1.1.2.2.24. *ov tipli hecelerde:	193

2.2.1.1.2.2.25. *öv tipli hecelerde:	193
2.2.1.1.2.2.26. *oy, yo(K) tipli hecelerde:	193
2.2.1.1.2.2.27. *ö(y), yö tipli hecelerde:	194
2.2.1.1.2.2.28. *so(K) tipli hecelerde:	194
2.2.1.1.2.2.29. *sö(K) tipli hecelerde:	194
2.2.1.1.2.2.30. *şö(K) tipli hecelerde:	194
2.2.1.1.2.3. Ünsüz düşmesi ile:	194
2.2.1.1.2.3.1. /ğ/ sesinin düşmesi ile:	194
2.2.1.1.2.3.2. /h/ düşmesi ile:	195
2.2.1.1.2.3.3. /k/ düşmesi ile:	195
2.2.1.1.2.3.4. /y/ düşmesi ile:	195
2.2.1.1.2.4. İlk şeklini koruyanlar:	196
2.2.1.1.3. Türkiye Türkçesi Ağızlarında Alıntı Kelimelerde Fonetik Çevreye Bağlı O>U Değişimleri	199
2.2.1.1.3.1. Daraltma niteliği olan ünsüzlerin etkisi ile:	199
2.2.1.1.3.1.1. *go(K), go(K) tipli hecelerde:	199
2.2.1.1.3.1.2. *ho(K) tipli hecelerde:	199
2.2.1.1.3.1.3. *ko(K) tipli hecelerde:	199
2.2.1.1.3.1.4. *mo(K) tipli hecelerde:	199
2.2.1.1.3.1.5. *ro(K) tipli hecelerde:	200
2.2.1.1.3.1.6. *so tipli hecelerde:	200
2.2.1.1.3.1.7. *şo(K) tipli hecelerde	200
2.2.1.1.3.1.8. *yo tipli hecelerde:	200
2.2.1.1.3.2. Türkçenin ses özelliğine uygun hâle getirme:	200
2.2.1.1.3.3. Ünsüz düşmesi ile:	202
2.2.1.1.3.4. Alıntı şeklini koruyanlar	202

XVIII

2.2.1.1.4. Türkiye Türkçesi Ağzlarında Fonetik Çevreye Bağlı U>O Değişimleri	205
2.2.1.1.4. Türkiye Türkçesi Ağzlarında Fonetik Çevreye Bağlı U>O Değişimlerinin Nedenleri	205
2.2.1.1.4.1. Ünlü değişim zincirinde kısa ünlünün alçalması ilkesi:	205
2.2.1.1.4.1.1. *KAK(K)UK tipli hecelerde:	205
2.2.1.1.4.1.2. *(K)UK(K)A(K) tipli hecelerde:	205
2.2.1.1.4.1.3. *(K)UK(K)UK tipli hecelerde:	207
2.2.1.1.4.2. Geniş ünlünün etkisi ile	207
2.2.1.1.4.3. Ünsüz düşmesi ile	207
2.2.1.1.4.4. İlk şeklini koruyanlar	208
2.2.1.1.4.5. TTA'da Alıntı Kelimelerde Fonetik Çevreye Bağlı U>O Değişimleri	213
2.2.1.1.4.5.1. Ünlü değişim zincirinde kısa ünlünün alçalması ilkesi:	213
2.2.1.1.4.5.1.1. *(K)AKU(K) tipli hecelerde:	213
2.2.1.1.4.5.1.2. *KU(K)A(K) tipli hecelerde:	213
2.2.1.1.4.5.1.3. *(K)U(K)U(K) tipli hecelerde:	215
2.2.1.1.4.5.2. Geniş ünlülerin etkisi ile	215
2.2.1.1.4.5.3. Alıntı şeklini koruyanlar	216
2.1.1.2. Türk Lehçelerinde Fonetik Çevreye Bağlı O>U, U>O Değişimleri	219
2.1.1.2.1. Türk Lehçelerinde Fonetik Çevreye Bağlı O>U Değişimleri: ...	220
2.1.1.2.1.1. Ünlü değişim zincirinde uzun ünlünün yükselmesi ilkesi:	220
2.1.1.2.1.2. Ünsüz düşmesi ile:	220
2.1.1.2.1.3. Daraltma niteliği olan ünsüzlerin etkisi ile:	220
2.1.1.2.1.3.1. *bo(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ sesinin /ğ, v/ seslerinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.	220
2.1.1.2.1.3.2. *bö(K) tipli hecelerde:	221

2.1.1.2.1.3.3. *hö(K) tipli hecelerde:	221
2.1.1.2.1.3.4. *ko(n) tipli hecelerde:	221
2.1.1.2.1.3.5. *ko(v)~(w) tipli hecelerde:	221
2.1.1.2.1.3.6. *ko(m) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün /k/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.	221
2.1.1.2.1.3.7. *(k)ö(K) tipli hecelerde:	221
2.1.1.2.1.3.8. *oğ tipli hecelerde:	221
2.1.1.2.1.3.9. *o(v) tipli hecelerde:	221
2.1.1.2.1.3.10. *o(y) tipli hecelerde:	222
2.1.1.2.1.3.11. *ö(y) tipli hecelerde:	222
2.1.1.2.1.3.12. *ö(g) tipli hecelerde:	222
2.1.1.2.1.3.13. *öl tipli hecelerde:	222
2.1.1.2.1.3.14. *öv(w) tipli hecelerde:	222
2.1.1.2.1.3.15. *so(K) tipli hecelerde:	222
2.1.1.2.1.3.16. *sor tipli hecelerde:	222
2.1.1.2.1.3.17. *so(ğ) tipli hecelerde:	222
2.1.1.2.1.3.18. *sö(g) tipli hecelerde:	223
2.1.1.2.1.3.19. *so(w) tipli hecelerde:	223
2.1.1.2.1.3.20. *sö(w) tipli hecelerde:	223
2.1.1.2.1.3.21. *sö(y) tipli hecelerde:	223
2.1.1.2.1.3.22. *to(g)~(ğ) tipli hecelerde:	223
2.1.1.2.1.3.23. *tow tipli hecelerde:	223
2.1.1.2.1.3.24. *tög tipli hecelerde:	223
2.1.1.2.1.3.25. *yo(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ sesinin /y/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.	223
2.1.1.2.1.3.26. * yö(r) tipli hecelerde:	223
2.1.1.2.2. Türk Lehçelerinde Fonetik Çevreye Bağlı U>O Değişimleri	224

2.1.1.2.2.1. Ünlü değişim zincirinde kısa ünlünün alçalması ilkesi ile: KU(K)A(K) ve.....	224
2.1.1.2.2.1.1. *KU(K)A(K) tipli hecelerde:.....	224
2.1.1.2.2.1.2. *(K)U(K)U(K) tipli hecelerde:.....	224
2.1.1.2.2.1.3. *(K)O(K)U(K) tipli hecelerde:	225
2.1.1.2.2.2. İlk şeklinin koruyanlar:.....	225
2.1.1.2.3. Türk Lehçelerinde Alıntı Kelimelerde Fonetik Çevreye Bağlı O>U Değişimleri:	225
2.1.1.2.3.1. Daraltma niteliği olan ünsüzlerin etkisi ile:.....	225
2.1.1.2.3.1.1. *gol tipli hecelerde:	225
2.1.1.2.3.1.2. *gon tipli hecelerde:	225
2.1.1.2.3.1.3. *go(r) tipli hecelerde:	225
2.1.1.2.3.1.4. *go(v) tipli hecelerde:.....	225
2.1.1.2.3.1.5. *ko(l) tipli hecelerde:	225
2.1.1.2.3.1.6. *kon tipli hecelerde:	226
2.1.1.2.3.1.7. *ol tipli hecelerde:	226
2.1.1.2.3.1.8. *mor tipli hecelerde:	226
2.1.1.2.3.1.9. *noh tipli hecelerde:	226
2.1.1.2.3.1.10. *son tipli hecelerde:.....	226
2.1.1.2.3.1.11. *tor tipli hecelerde:.....	226
2.1.1.2.4. Türk Lehçelerinde Alıntı Kelimelerde Fonetik Çevreye Bağlı U>O Değişimleri:.....	227
2.1.1.2.4.1. Ünlü değişim zincirinde kısa ünlünün alçalması ilkesi:	227
2.1.1.2.4.1.1. *KA(K)U(K) tipli hecelerde:.....	227
2.1.1.2.4.1.2. *Kū(K)(K) tipli köklerde:.....	227
2.1.1.2.4.1.3. *KU(K)A(K) tipli hecelerde:.....	228
2.1.1.2.4.1.4. *(K)U(K)U(K) tipli hecelerde:	228

2.1.1.3. Balkan Ağzlarında Fonetik Çevreye Bağlı O>U, U>O Değişimleri ...	229
2.1.1.3.1. Balkan Ağzlarında Fonetik Çevreye Bağlı O>U Değişimleri	235
2.1.1.3.1.1. Ünlü değişim zincirinde uzun ünlünün yükselmesi ilkesi ile:..	235
2.1.1.3.1.2. Daraltma niteliği olan ünsüzlerin etkisi ile:.....	235
2.1.1.3.2.1.1. *bo(K) tipli hecelerde:.....	235
2.1.1.3.2.1.2. *bö(K) tipli hecelerde:.....	235
2.1.1.3.2.1.3. *dö(K) tipli hecelerde:.....	235
2.1.1.3.2.1.4. *oğ tipli hecelerde:	235
2.1.1.3.2.1.5. *(k)o(K) tipli hecelerde:	236
2.1.1.3.2.1.6. *(k)ö(K) tipli hecelerde:	236
2.1.1.3.2.1.7. *ol tipli hecelerde:	236
2.1.1.3.2.1.8. *öl tipli hecelerde:	236
2.1.1.3.2.1.9. *(K)om, moK tipli hecelerde:.....	236
2.1.1.3.2.1.10. *ör tipli hecelerde:	236
2.1.1.3.2.1.11. *ov tipli hecelerde:	236
2.1.1.3.2.1.12. *oy, yo(K) tipli hecelerde:.....	236
2.1.1.3.2.1.13. *so(K) tipli hecelerde:	236
2.1.1.3.2.1.14. *sö(K) tipli hecelerde:	237
2.1.1.3.3. Ünsüz düşmesi ile:.....	237
2.1.1.3.2. Balkan Ağzlarında Fonetik Çevreye Bağlı U>O Değişimleri	237
2.1.1.3.2. Ünlü değişim zincirinde kısa ünlünün alçalması ilkesi:	237
2.1.1.3.2.1. *KAK(K)UK tipli hecelerde:	237
2.1.1.3.2.2. *(K)UK(K)A(K) tipli hecelerde:	238
2.1.1.3.2.3. *(K)UK(K)UK tipli hecelerde:.....	238
2.1.1.3.3. Ünsüz düşmesi ile:.....	238
2.1.1.3.4. İlk şeklini koruyanlar:.....	238

2.1.1.3.3. Balkan Ağzlarında Alıntı Kelimelerde Fonetik Çevreye Bağlı O>U Değişimleri	238
2.1.1.3.3.1. Daraltma niteliği olan ünsüzlerin etkisi ile:.....	238
2.1.1.3.3.1.1. *co(K) tipli hecelerde:	238
2.1.1.3.3.1.2. *ço(K) tipli hecelerde:	239
2.1.1.3.3.1.3. *fo(K) tipli hecelerde:	239
2.1.1.3.3.1.4. *go(K) tipli hecelerde:	239
2.1.1.3.3.1.5. *ko(K) tipli hecelerde:	239
2.1.1.3.3.1.6. *kö(K) tipli hecelerde:	239
2.1.1.3.3.1.7. *po(K) tipli hecelerde:	239
2.1.1.3.3.1.8. *ro(K) tipli hecelerde:	239
2.1.1.3.3.1.2. Türkçenin ses özelliğine uygun hâle getirme:	239
2.1.1.3.4. Balkan Ağzlarında Alıntı Kelimelerde Fonetik Çevreye Bağlı U>O Değişimleri	240
2.1.1.3.4.1. Ünlü Değişim Zincirinde Kısa Ünlünün Alçalması İlkesi:	240
2.1.1.3.4.1.1. *(K)AKU(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde tespit edilen örnekler aşağıdaki gibidir.	240
2.1.1.3.4.1.2. *KU(K)A(K) tipli hecelerde:.....	240
2.1.1.3.4.1.3. *(K)U(K)U(K) tipli hecelerde:	240
2.2.2. Türkçede Fonetik Çevreye Bağlı Olmayan Değişimler	245
2.2.2.1. Ünlü Yapısının Etkisi ile:	245
2.2.2.1.1. Türkiye Türkçesi Ağzlarında Fonetik Çevreye Bağlı Olmayan O>U, U>O Değişimleri	245
2.2.2.1.1.1. Türkiye Türkçesi Ağzları'nda Tatar Türkçesinin Etkisi ile Görülen O>U Değişimleri	245
2.2.2.1.1.1.1. o>u değişimleri	246
2.2.2.1.1.1.2. o>ö değişimleri	247
2.2.2.1.1.1.3. o>u' değişimleri	247

2.2.2.1.1.1.4. ö>u değişimleri:	247
2.2.2.1.1.1.5. ö> ³ değişimleri	247
2.2.2.1.1.1.6. ö>ü değişimleri	247
2.2.2.1.1.2. Türkiye Türkçesi Ağzları'nda Balkan Ağzlarının Etkisi ile Görülen O>U Değişimleri	248
2.2.2.1.1.2.1. o>u değişimleri	249
2.2.2.1.1.2.2. o>ü değişimleri	250
2.2.2.1.1.2.3. ö>u değişimleri	250
2.2.2.1.1.2.4. ö>ü değişimleri	250
2.2.2.1.1.3. Türkiye Türkçesi Ağzları'nda Kürtçenin Etkisi ile Görülen O>U, U>O Değişimleri	250
2.2.2.1.1.3.1. o>ö değişimleri:	278
2.2.2.1.1.3.2. o>u değişimleri	278
2.2.2.1.1.3.3. ö> ³ değişimleri	278
2.2.2.1.1.3.4. ö>ü değişimleri	278
2.2.2.1.1.3.5. u>û değişimleri	278
2.2.2.1.1.3.6. u>o değişimleri	278
2.2.2.1.1.3.7. ü>ü° değişimleri	278
2.2.2.1.1.3.8. ü>ö değişimleri	278
2.2.1.1.2. Derleme Sözlüğü'nde İkili Kullanımlar	279
2.2.2.1.2. Türk Lehçelerinde Fonetik Çevreye Bağlı Olmayan O>U, U>O Değişimleri	390
2.2.2.1.2.1. Türk Lehçelerinde Fonetik Çevreye Bağlı Olmayan O>U Değişimleri:	397
2.2.2.1.2.1.1. ö>u değişimi	397
2.2.2.1.2.1.2. o>u değişimi	397
2.2.2.1.2.1.3. ö>ü değişimi	398

2.2.2.1.2.1.4. ö>ü değişimi	398
2.2.2.1.2.2. Türk Lehçelerinde Fonetik Çevreye Bağlı Olmayan U>O Değişimleri:	398
2.2.2.1.2.2.1. u>o değişimi	398
2.2.2.1.2.2.2. ü>ö değişimi	399
2.2.2.1.2.3. Türk Lehçelerinde Alıntı Kelimelerde Fonetik Çevreye Bağlı Olmayan O>U Değişimleri:	399
2.2.2.1.2.3.1. o>u değişimi:	399
2.2.2.1.2.3.2. ö>u değişimi:	400
2.2.2.1.2.4. Türk Lehçelerinde Alıntı Kelimelerde Fonetik Çevreye Bağlı Olmayan U>O Değişimleri	400
2.2.2.1.2.4.1. u>o değişimi	400
2.2.2.1.2.4.2. u>ö değişimi	400
2.2.2.1.2.4.3. ü>ö değişimi	400
2.2.2.1.3. Türkçe-Balkan Ağzları İlişkisinde Fonetik Çevreye Bağlı Olmayan O>U Değişimleri	401
2.2.2.1.3.1. Türkçe-Balkan Ağzları İlişkisinde Fonetik Çevreye Bağlı Olmayan O>U, U>O Değişimleri: Tespit edilen örnekler aşağıdaki gibidir:	403
2.2.2.1.3.1.1. o>u değişimi	403
2.2.2.1.3.1.2. ö>u değişimi	404
2.2.2.1.3.1.3. ö>ü değişimi	404
2.2.2.1.3.1.4. ö>yu değişimi	404
2.2.2.1.3.1.5. u>o değişimi	405
2.2.2.1.3.1.6. ü>ö değişimi	405
2.2.2.1.4. Türkçe-Farsça İlişkisinde Fonetik Çevreye Bağlı Olmayan O>U, U>O Değişimleri	407
2.2.2.1.4.1. o>u değişimi:	416

2.2.2.1.4.2. o>ū deęiřimi:	416
2.2.2.1.4.3. o>ü değişimi:	416
2.2.2.1.4.4. ö>u değişimi:	416
2.2.2.1.4.5. ö>ū deęiřimi:	416
2.2.2.1.4.6. ö>ü değişimi:	416
2.2.2.1.4.7. u>o değişimi:	417
2.2.2.1.4.8. u>ō değişimi:	417
2.2.2.1.4.9. ū>o deęiřimi:	417
2.2.2.1.4.10. ū>ö deęiřimi:	417
2.2.2.1.4.11. ü>o değişimi:	417
2.2.2.1.4.12. ü>ö değişimi:	417
2.2.2.2. Ses değişiminde işlevselcilik ilkesine göre.....	418
2.2.2.2.1. o>u değişimi	418
2.2.2.2.2. ö>u değişimi	418
2.2.2.2.3. ö>ü değişimi	418
2.2.2.2.4. u>o değişimi	418
2.2.2.2.5. ü>ö değişimi	419
2.2.2.3. Varyant ses olma ihtimali ile	419
2.2.2.3.1. o>ö değişimi	419
2.2.2.3.2. ö> ³ değişimi	419
SONUÇ	420
KAYNAKÇA	425
ÖZ GEÇMİş	453

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1:	Ana Altay dillerinde ilk hecede o-u görünümünün sayısal değerleri	43
Tablo 2:	Ana Altay dillerinde ilk hece dışında o-u görünümünün sayısal değerleri..	45
Tablo 3:	Ana Altay dillerinde ilk hecede o-ü görünümünün sayısal değerleri	46
Tablo 4:	Ana Altay dillerinde ilk hece dışında tespit edilen o-ü görünümünün sayısal değeri.....	47
Tablo 5:	Ana Altay dillerinde ilk hecede ö-u görünümünün sayısal değerleri	48
Tablo 6:	Ana Altay dillerinde ilk hecede ö-ü görünümünün sayısal değerleri	49
Tablo 7:	Ana Altay dillerinde ilk hecede tespit edilen ö-ü görünümünün sayısal değeri.....	50
Tablo 8:	Ana Altay dillerinde ilk hecede ó-u görünümünün sayısal değerleri	52
Tablo 9:	Ana Altay dillerinde ilk hecede ó-ü görünümünün sayısal değerleri	54
Tablo 10:	Ana Altay dillerinde ilk hecede ò-ü görünümünün sayısal değerleri	55
Tablo 11:	Ana Altay dillerinde ilk hecede õ-u görünümünün sayısal değerleri	57
Tablo 12:	Ana Altay dillerinde ilk hecede õ-ü görünümünün sayısal değerleri	58
Tablo 13:	Ana Altay dillerinde ilk hecede ö-ü görünümünün sayısal değerleri	59
Tablo 14:	Ana Altay dillerinde ilk hecede õ-u görünümünün sayısal değerleri	60
Tablo 15:	Ana Altay dillerinde ilk hecede õ-ü görünümünün sayısal değerleri	61
Tablo 16:	Ana Altay dillerinde ilk hecede õ-u görünümünün sayısal değerleri	62
Tablo 17:	Ana Altay dillerinde ilk hecede õ-u görünümünün sayısal değerleri	65
Tablo 18:	Ana Altay dillerinde ilk hecede õ-u görünümünün sayısal değerleri	67
Tablo 19:	Ana Altaycadaki /O/ sesinin diğer Altay dillerinde görünümü	68
Tablo 20:	Ana Altay dillerinde ilk hecede u-o görünümünün sayısal değerleri	71
Tablo 21:	Ana Altay dillerinde ilk hecede u-ö görünümünün sayısal değerleri	73
Tablo 22:	Ana Altay dillerinde ilk hecede ü-o görünümünün sayısal değerleri	74
Tablo 23:	Ana Altay dillerinde ilk hecede ü-ö görünümünün sayısal değerleri	75
Tablo 24:	Ana Altay dillerinde ù-o görünümünün sayısal değerleri	76
Tablo 25:	Ana Altay dillerinde ilk hecede ù-ö görünümünün sayısal değerleri	77
Tablo 26:	Ana Altay dillerinde ilk hecede tespit edilen ù-o görünümünün sayısal değerleri	78
Tablo 27:	Ana Altay dillerinde ilk hecede tespit edilen ù-ö görünümünün sayısal değerleri	80

Tablo 28: Ana Altay dillerinde ilk hecede ü-o görünümünün sayısal değerleri	81
Tablo 29: Ana Altay dillerinde ilk hecede ü-ö görünümünün sayısal değerleri	83
Tablo 30: Ana Altay dillerinde ilk hecede ü-o görünümünün sayısal değerleri	84
Tablo 31: Ana Altay dillerinde ilk hecede tespit edilen ü-ö görünümünün sayısal değerleri	85
Tablo 32: Ana Altay dillerinde ü-ö görünümünün sayısal değerleri	86
Tablo 33: Ana Altay dillerinde ilk hecede tespit edilen ü-ö görünümünün sayısal değerleri	87
Tablo 34: Ana Altay Dillerinde ilk hecede ü-ö görünümünün sayısal değerleri	88
Tablo 35: Altay dillerinde O-U ve U-O görünümlerinin sayısal değerleri	88
Tablo 36: Ana Altaycada /U/ sesinin diğer Altay dillerinde görünümü.....	89
Tablo 37: Ana Türkçedeki /O, U/ seslerinin diğer Altay dillerinde görünümü	107
Tablo 38: Ana Türkçe ve Altay dilleri arasında O-U görünümü	108
Tablo 39: Ana Türkçe ve Altay dilleri arasında U-O görünümü	108
Tablo 40: Köktürk Türkçesi döneminde tespit edilen ikili kullanıma sahip kelimeler	111
Tablo 41: Köktürkçede ilk ve ilk hece dışında bulunan /O, U/ seslerinin sayısal değerleri	127
Tablo 42: Köktürkçede o-u ve ö-ü seslerinin birbirlerinin yerine kullanılma değerleri	128
Tablo 43: Soğut alfabesinde /o, ö, u, ü/ seslerinin eserlerde gösterilmesi	129
Tablo 44: Uygur alfabesinde /o, ö, u, ü/ seslerinin eserlerde gösterilmesi.....	131
Tablo 45: Uygur Türkçesi döneminde /O, U/ seslerinin kullanımına ilişkin görüşler	133
Tablo 46: Mani alfabesinde /o, ö, u, ü/ seslerinin eserlerde gösterilmesi	134
Tablo 47: Uygur Türkçesi döneminde tespit edilen ikili kullanıma sahip kelimeler .	135
Tablo 48: Uygur Türkçesinde ilk ve ilk hece dışında bulunan /O, U/ seslerinin sayısal değerleri	144
Tablo 49: Uygur Türkçesinde o-u ve ö-ü seslerinin birbirlerinin yerine kullanılma değerleri	144
Tablo 50: Karahanlı yazısında /o, ö, u, ü/ seslerinin eserlerde gösterilmesi	146
Tablo 51: DLT’de bazı kelimelerde o-u, ö-ü seslerinin ayrımı.....	146
Tablo 52: Karahanlı Türkçesi döneminde tespit edilen ikili kullanıma sahip kelimeler	148

Tablo 53: Karahanlı Türkçesinde ilk ve ikinci hecede bulunan /O, U/ seslerinin sayısal değerleri	150
Tablo 54: Karahanlı Türkçesinde o-u ve ö-ü seslerinin birbirlerinin yerine kullanılma değerleri	150
Tablo 55: Harezmi yazısında /o, ö, u, ü/ seslerinin eserlerde gösterilmesi	151
Tablo 56: Harezmi Türkçesi döneminde tespit edilen ikili kullanıma sahip kelimeler	152
Tablo 57: Harezmi Türkçesinde ilk ve ikinci hecede bulunan /O, U/ seslerinin sayısal değerleri	153
Tablo 58: Harezmi Türkçesinde o-u ve ö-ü seslerinin birbirlerinin yerine kullanılma değerleri	153
Tablo 59: Çağatay yazısında /o, ö, u, ü/ seslerinin eserlerde gösterilmesi	154
Tablo 60: Çağatay Türkçesi döneminde tespit edilen ikili kullanıma sahip kelimeler	155
Tablo 61: Çağatay Türkçesinde ilk ve ikinci hecede bulunan /O, U/ seslerinin sayısal değerleri	156
Tablo 62: Çağatay Türkçesinde o-u ve ö-ü seslerinin birbirlerinin yerine kullanılma değerleri	157
Tablo 63: Kıpçak döneminde /o, ö, u, ü/ seslerinin eserlerde gösterilmesi	159
Tablo 64: Kıpçak Türkçesi döneminde tespit edilen ikili kullanıma sahip kelimeler	161
Tablo 65: Kıpçak Türkçesinde ilk ve ikinci hecede bulunan /O, U/ seslerinin sayısal değerleri	163
Tablo 66: Kıpçak Türkçesinde o-u ve ö-ü seslerinin birbirlerinin yerine kullanılma değerleri	163
Tablo 67: Eski Anadolu Türkçesi döneminde /o, ö, u, ü/ seslerinin eserlerde gösterilmesi	165
Tablo 68: Eski Anadolu Türkçesi döneminde tespit edilen ikili kullanıma sahip kelimeler	165
Tablo 69: Eski Anadolu Türkçesinde ilk ve ikinci hecede bulunan /O, U/ seslerinin sayısal değerleri	166
Tablo 70: Eski Anadolu Türkçesinde o-u ve ö-ü seslerinin birbirlerinin yerine kullanılma değerleri	166

Tablo 71: Osmanlı Türkçesi dönemi Latin harfli Türkçe eserlerde /o, ö, u, ü/ seslerinin eserlerde gösterilmesi.....	169
Tablo 72: Latin harfli ilk Türkçe eserlerde tespit edilen ikili kullanıma sahip kelimeler	171
Tablo 73: Latin Harfli ilk Türkçe eserlerde /O, U/ seslerinin sayısal değerleri	173
Tablo 74: Latin harfli ilk Türkçe eserlerde o-u ve ö-ü seslerinin birbirlerinin yerine kullanılma değerleri	173
Tablo 75: TTA'da O-U arası ses için kullanılan işaretler.....	183
Tablo 76: TTA'da ilk hecede fonetik çevreye bağlı O>U değişimleri	196
Tablo 77: TTA da ilk hece dışında fonetik çevreye bağlı O>U değişimleri	197
Tablo 78: TTA'da alıntı kelimelerde ilk hecede fonetik çevreye bağlı O>U değişimleri.....	203
Tablo 79: TTA'da alıntı kelimelerde ilk hecede dışında fonetik çevreye bağlı O>U değişimleri.....	203
Tablo 80: TTA'da ilk hecede fonetik çevreye bağlı U>O değişimleri.....	210
Tablo 81: TTA'da ilk hece dışında fonetik çevreye bağlı U>O değişimleri.....	211
Tablo 82: TTA'da alıntı kelimelerde ilk hecede fonetik çevreye bağlı U>O değişimleri.....	216
Tablo 83: TTA'da alıntı kelimelerde ilk hece dışında fonetik çevreye bağlı U>O değişimleri.....	217
Tablo 84: Türk lehçelerinde ilk hecede fonetik çevreye bağlı O>U değişimleri	224
Tablo 85: Türk lehçelerinde alıntı kelimelerde ilk hecede fonetik çevreye bağlı O>U değişimleri.....	227
Tablo 86: Türk lehçelerinde alıntı kelimelerde ilk hecede fonetik çevreye bağlı U>O değişimleri.....	229
Tablo 87: Balkan Ağızlarında karakteristik olmayanlar O>U, U>O değişimleri	242
Tablo 88: Balkan ağızlarında ilk hecede /o/ sesi, o>u, o>ú, o>yu, yú değişimleri	243
Tablo 89: Balkan ağızlarında ilk hecede /ö/ sesi, ö>ü, ö>u, ö>ú, ö>yu değişimleri ..	243
Tablo 90: Balkan ağızlarında ilk hecede /u/ sesi, u>o, u>ö, u>ó, u>yo, yó, yö değişimleri.....	244
Tablo 91: Balkan ağızlarında ilk hecede /ü/ sesi, ü>ö, ü>yo, yó değişimleri	244
Tablo 92: Standart Kürtçede /o/ ve /u/ ünlülerinin diğer diyalekt bölgelerinde görünümü	252

Tablo 93: Standart Kürtçedeki /o/ sesinin SEK bölgesindeki görünümü.....	252
Tablo 94: Ak Salurlu aşiretleri	259
Tablo 95: Alayundlu aşiretleri.....	259
Tablo 96: Arap boyu aşiretleri.....	260
Tablo 97: Avşar boyu aşiretleri	261
Tablo 98: Bayat boyu aşiretleri	262
Tablo 99: Bayındır boyu aşiretleri.....	263
Tablo 100: Çunkar boyu aşiretleri	264
Tablo 101: Döğer boyu aşiretleri	264
Tablo 102: Ekrad boyu aşiretleri.....	266
Tablo 103: Eymür boyu aşiretleri	270
Tablo 104: İğdir boyu aşiretleri	272
Tablo 105: Karkın ve Kınık boyları aşiretleri.....	275
Tablo 106: Salur boyu aşiretleri.....	276
Tablo 107: Yıva boyu aşiretleri	277
Tablo 108: Yazır ve Varsak boyları aşiretleri.....	278
Tablo 109: DS’de ikili kullanımlar	279
Tablo 110: DS’de /o, ö, u, ü/ seslerinin kullanım değerleri	371
Tablo 111: DS’de o-u, ö-ü ikili kullanımınların sayısal değerleri	372
Tablo 112: Balkan Ağızlarında karakteristik O>U değişimleri	406
Tablo 113: İranî Diller ve Türk dilinin tarihî dönemlerinin karşılaştırılması	407
Tablo 114: Türk-İran dilleri arasında o>u, u>o değişimleri	408
Tablo 115: Türk ve İran Dillerinin Tarihi Gelişim Dönemleri	411
Tablo 116: Codex Cumanicus ve Çağdaş İran dillerinde ē, ō, ū seslerinin karşılaştırılması	412
Tablo 117: Eski Farsça ve Yeni Farsça arasında uzun ünlülerin yükselme ilkesi	412
Tablo 118: Eski Farsça ve Yeni Farsça arasında kısa ünlülerin alçalma ilkesi	413
Tablo 119: Pehleviçe-Türkçe arasında O>U değişimleri.....	414
Tablo 120: Tacikçenin ünlü sistemi	415
Tablo 121: Fars dillerinde ō, ū, u seslerinin görünümü	415
Tablo 122: Türkçede O>U, U>O değişimlerinin nedenleri	420
Tablo 123: Türkçede fonetik çevreye bağlı O>U değişimlerinin karşılaştırılması.....	421

Tablo 124: Türkçede fonetik çevreye bağlı olmayan U>O değişimlerinin karşılaştırılması	422
Tablo 125: Türkçede fonetik çevreye bağlı U>O değişimlerinin karşılaştırılması.....	423

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1:	Tek katmanlı sıkı ağ.....	7
Şekil 2:	Çok katmanlı gevşek ağ.....	7
Şekil 3:	Türkçenin O>U, U>O Değişimlerinin Karakteristik Olarak Görüldüğü Diller ile Sosyal Ağ İlişkisi	8
Şekil 4:	Ünlülerin değişim aşamaları.	10
Şekil 5:	Ünlülerin oluşum aşamaları	10
Şekil 6:	Taralı alan ünlülerin akustik boşluğunu göstermektedir.....	12
Şekil 7:	Çekme zincirine göre ünlülerin boğumlanması	14
Şekil 8:	Birleşme zincirine göre ünlülerin boğumlanması.	14
Şekil 9:	İtme zincirine göre ünlülerin boğumlanması.	15
Şekil 10:	Bu şekilde, /o/'nun /æ/'ye doğru hareketi gösterilmiştir. ■ işareti /o/'nun frenkans hızıdır. /æ/'nin oluşum alanında görülen □ işareti /o/'nun yanlış boğumlanması sonucunda çıkan sestir (Labov, 1994:586).	16
Şekil 11:	■ işareti /o/'nun frenkans hızıdır. En soldaki □ işareti /o/'nun doğru boğumlanması ile oluşan sestir	16
Şekil 12:	Dünya dillerinin ünlü sistemlerinde /o/ ve /u/'nun vokal çizgisi	18
Şekil 13:	İşlevsel ses değişim modeline göre /ö/ ve /ü/'nün vokal çizgisi	20
Şekil 14:	/u/ sesinin vokal çizgisi	20
Şekil 15:	Türkçedeki ünlülerin oluştuğu dönemler	23
Şekil 16:	Ünlülerin F1 ve F2 formant değerleri	26
Şekil 17:	Ünlülerin frekans değerler	27
Şekil 18:	Frekans değerlerine göre ünlüler	27
Şekil 19:	F1 ve F2 değerlerine göre /o, ö, u, ü/ sesleri.....	28
Şekil 20:	F1 ve F2 değerlerine göre /o, ö, u, ü/ sesleri.....	29
Şekil 21:	Çuvaşçada “v+ünlü” birleşmesinin Türk dillerindeki karşılıkları	31
Şekil 22:	Çuvaşçada “v+ünlü” birleşmesinin Türk dillerindeki karşılıkları	31
Şekil 23:	“v+ünlü” birleşmesinin Türk dillerindeki karşılıkları.....	31
Şekil 24:	“v+ünlü” birleşmesinin Türk dillerindeki karşılıkları.....	31
Şekil 25:	“ünlü+v+ünlü” birleşmesinin Türk dillerindeki karşılıkları	32
Şekil 26:	“ünlü+v+ünlü” birleşmesinin Türk dillerindeki karşılıkları	32
Şekil 27:	“ünlü+v+ünlü” birleşmesinin Türk dillerindeki karşılıkları	32

Şekil 28:	“ünlü+g+ünlü” birleşmesinin Türk dillerindeki karşılıkları	32
Şekil 29:	/u/ sesinin yükselmesi	34
Şekil 30:	/ü/ sesinin yükselmesi	34
Şekil 31:	Standart Kürtçede ünlü zinciri	251
Şekil 32:	Özbek Türkçesinde ünlü değişim zinciri	396

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1:	TTA’da o-u, ö-ü arası seslerin dağılımı	187
Harita 2:	TTA’da fonetik çevreye bağlı O>U değişimleri	198
Harita 3:	TTA’da alıntı kelimelerde fonetik çevreye bağlı O>U değişimleri	204
Harita 4:	TTA’da fonetik çevreye bağlı U>O değişimleri	212
Harita 5:	TTA’da alıntı kelimelerde fonetik çevreye bağlı U>O değişimleri	218
Harita 6:	Balkan ağızlarında karakteristik olmayan değişimler	241
Harita 7:	Kürtçenin Diyalekt Bölgesi	251
Harita 8:	Baskil Yöresi Aşiretlerin Yerleşim Alanları	256
Harita 9:	DS’de o’lu ve u’lu kullanıma sahip yerler	373
Harita 10:	DS’de ö’lü ve ü’lü kullanıma sahip yerler	374
Harita 11:	Balkan ağızlarında karakteristik değişimler	405

KISALTMALAR

AB:	Aç Bars Hikâyesi
AH:	Atabetü'l Hakayık
AhA:	Ahlat Ağzı Söz Varlığı
AK:	Altın-Köl
AkDDA:	Akçadağ, Doğanşehir ve Darende Ağızları
AkYA:	Aksaray ve Yöresi Ağızları
AmMA:	Amasya Merkez Ağzı
AnBİA:	Ankara Beypazarı İlçesi Ağzı
AnYA:	Anamur ve Yöresi Ağızları
ArİA:	Ardahan İli Ağızları
ArpK:	Arpaçbahşiş Kasabası
ArtA:	Artvin İli Yusufeli İlçesi Demirkent (Erkinis) Köyü Ağzı
AsarA:	Asarcık Ağzı
ASH:	Ashmarin
AT:	Ana Türkçe
AtaA:	Atabey Ağzı
ATS:	Altay Türkçesi Sözlüğü
AybA:	Aybastı Ağzı
AyKA:	Ayrancı (Karaman) Yöresi Ağızları
AYS:	Altun Yaruk Sudur
AyYA:	Aydın ve Yöresi Ağızları
BaİA:	Banaz İlçesi Ağzı
Bala:	Bala İlçesi Ağzı
BalİA:	Balıkesir İli Ağızları
BayDİA:	Bayburt Demirözü İlçesi Ağzı
BBA:	Balıkesir Bigadiç Ağzı
BerMİA:	Bergama Merkez İlçe ve Köylerinde Yaşayan Yörüklerin Ağız İncelmesi
Bi:	Hsüan Tsang Biografisi
BilİA:	Bilecik İli Ağız İncelemesi
BisA:	Bismil Ağzı

BisTA:	Bismil Türkmen Ağzı
BK D:	Bilge Kağan Yazıtı doğu yüzü
BK K:	Bilge Kağan Yazıtı kuzey yüzü
BK:	Bilge Kağan Yazıtı
BKTA:	Bulgaristan Kırçalı Bölgesi Türk Ağzıları
BM:	Kitâbü Bülğatü'l-Müştak fî Lügati't-Türk
BoİSİ:	Bolu İli Seben İlçesi
BOrKA:	Bandırma İlçesine Bağlı Orhaniye Köyünde Yaşayan Kırım Tatarlarının Ağzı
BöTA:	Böğrödelik Tatar Ağzı
Bri:	Briefe Hts
BS:	Çağdaş Bulgar Dilindeki Türkçe Kelimeler Bulgarca-Türkçe Ortak Söz Varlığı
BUL:	Bulğatü'l-Müştak fî Luğati't-Türk we'l-Kıfçâk
Bur:	Burgaz Ağzı
BV:	Baytaratu'l-Vâzih
Car:	Primi Principi della Gramatica Turca
CCA:	Codex Cumanicus, Alman Bölümü
CCI:	Codex Cumanicus, İtalyan Bölümü
CFT:	Colloquia Familiaria Turcico-Latina
Chu:	Çuvaş Türkçesi
CumA:	Tırgovişte (Eski Cuma) İli ve Yöresi Ağzıları
ÇanİA:	Çankırı İli ve Yöresi Ağzıları
ÇayYA:	Çayıralan ve Yöresi Ağzıları
ÇBDTK:	Çağdaş Bulgar Dilindeki Türkçe Kelimeler Bulgarca-Türkçe Ortak Söz Varlığı
ÇifKTA:	Çifteler İlçesi Kazan Tatar Ağzı
ÇoiA:	Çorum-İskilip ve Yöresi Ağzıları
ÇoİM:	Çorum İli Mecitözü İlçesi Kuyucak Köyü Ağzı
ÇS:	Çuvaş Türkçesi Sözlüğü
ÇumHYA:	Çumra Havalisi Yörükleri Ağzı
DBİA:	Denizli'nin Babadağ İlçesi Ağzı
DÇ:	Eski Uygurca Dört Çatık

DDL:	Dittionario Della Lingua Italiana
DevYA:	Develi ve Yöresi Ağızları
DGİA:	Denizli'nin Güney İlçesi Ağzı
DH:	Divan-ı Hikmet
DK:	Dede Korkut
DLT:	Divanu Lügat'it Türk
DoTA:	Doğu Trakya Yerli Ağzı
DulKA:	Dulkadirli Köyleri Ağzı
ED:	Etymological Dictionary
EDG:	Éléments De La Langue Turque
EğYA:	Eğirdir ve Yöresi Ağızları
ELİÇA:	Eldivan İlçesi (Çankırı) Ağzı
EmA:	Emirdağ Ağzı
ErAS:	Erzincan (Merkez) Ağzının Ses Bilgisi ve Yöresi Söz Varlığı
ErYA:	Erzincan ve Yöresi Ağızları
ErzA:	Erzurum İli Ağızları
EsBMA:	Eskişehir İli Balkan Muhacir Ağızları
EsİMİYA:	Eskişehir İli Mihalıççık İlçesi ve Yöresi Ağızları
EsİYA:	Eskişehir İli Yörük Ağızları
EspA:	Eskipazar Ağzı
EsTA:	Eskişehir İli Türkmen Ağızları
EŞ:	Uygur Kağanlığı Yazıtları
ET:	Eski Türkçe
EUS:	Eski Uygurca Sözlük
FK:	Fethali Kaçar Lugati
GaŞA:	Gaziantep Şahinbey Ağzı
GaŞŞA:	Gaziantep Merkez (Şahinbey-Şehitkâmil) Ağzı
GazİYA:	Gaziantep İli Yer Adları Üzerine Bir İnceleme
GÇ:	Stein Tarafından Bulunan Köktürk Harfli El Yazmaları
GelA:	Gelendost Ağzı
GirİYA:	Giresun İli ve Yöresi Ağızları
GİŞKİA:	Gümüşhane İli Şiran ve Köse İlçeleri Ağızları
GRL:	Grammaire Raisonnee de la Langue Ottomane

GöA:	Göynük Ağzı İnceleme-Metin-Sözlük
GölA:	Göhlisar Ağzı
GöIA:	Gölyaka Kasabası Ağzı Söz Dizimi
GörYA:	Görele ve Yöresi Ağzıları
HacA:	Hacılar Ağzı
Ham:	Hamzaname
HH:	Harezmlî Hafız'ın Divanı
HŞ:	Hüsrev u Şirin
HT:	Hsüen-Tsang
HT:	Hoytu Tamır Yazıtı
HUAS:	Huastuanift: Manihaist Uygurların Tövbe Duası
Hü Bri:	Hüen Briete
IA:	İhe Ashete
IB:	Irg Bitig
IH:	Ihi-Hanın Nor Yazıtı
INAK:	İğdır ve Nahçıvan Ağzının Karşılaştırılması
İD:	Kitābu'l-İdrāk li-Lisani'l-Etrak
İH:	İhe-Hüşötü Yazıtı
İLT:	İnstitutionum Lingva Tvrcica
İM:	İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn
İzİÖA:	İzmir İli Ödemiş-Kiraz-Beydağ İlçesi Ağzıları
Ka:	Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi
KadA:	Kadirli Ağzı
KadıA:	Kadınhanı Ağzı
KadıÇTYA:	Kadınhanı ve Çevresi Türkmen-Yörük Ağzı
KahMİA:	Kahramanmaraş Merkez İlçe Ağzı
KahYA:	Kahramanmaraş ve Yöresi Ağzıları
KamYA:	Kaman ve Yöresi Ağzıları
Kap:	Kapişte Ağzı
KarA:	Karkamış Ağzı
KarabYA:	Karabük ve Yöresi Ağzıları
KarsA:	Kars İli Ağzıları
KastA:	Kastamonu Merkez İlçe ve Köyleri Ağzı

KavYA:	Kavaklıdere ve Yöresi Ağzı
KayA:	Kayseri Merkez İlçe Ağzı
KayGA:	Kayseri İli Gömürgen Kasabası Ağzı
KayİSA:	Kayseri-İncesu İlçesi Subaşı Köyü Ağzı
KB:	Kutadgu Bilig
KBÇKTA:	Kuzeydoğu Bulgaristan'da Çerkovna Köyü ve Çevresi Türk Ağzıları
KÇ:	Külüg Çur
KÇY:	Küli Çor Yazıtı
KE:	Kıساسu'l Enbiya
KEL:	Kıساسu'l Enbiya Leningrad Nüshası
KEM:	Kitabu Evsafı Mesacidi'-ş-Şerife
KepA:	Kepsut Ağzı
KF:	Kitâb fi'l-Fıkh bi-Lisâni't-Türkî
KIA:	Kars ve Iğdır Azerileri Ağzı
KırA:	Bulgaristan Kırcaali İli ve Çevresi Türk Ağzı
KırşYA:	Kırşehir ve Yöresi Ağzıları
Kİ:	Kitâbü'l-İdrâk li-lisâni'l-Etrâk
KoTİK:	Konya İli, Taşkent İlçesi ve Köyleri
KrmİA:	Karaman İli Ağzıları
KT D:	Kül Tigin Yazıtı doğu yüzü
KT G:	Kül Tigin Yazıtı güney yüzü
KT K:	Kül Tigin Yazıtı kuzey yüzü
KT KD:	Kül Tigin Yazıtı kuzeydoğu yüzü
KT:	Kül Tigin Yazıtı
Kua:	Kuanşi im Pusar
KUTB:	Hüsrev ü Şîrîn
KüAaYA:	Kütahya Aslanapa ve Yöresi Ağzı
KüAYA:	Kütahya Altıntaş Yöresi Ağzı
KüDoA:	Kütahya Domaniç Ağzı
KüEmA:	Kütahya Emet Yöresi Ağzı
KüGA:	Kütahya Gediz ve Yöresi Ağzı
KüPA:	Kütahya Pazarlar Ağzı
KüSiA:	Kütahya Simav Ağzı

KüYA:	Kütahya ve Yöresi Ağızları
KV:	Kutadgu Bilig Viyana Nüshası
KY:	Kara-Yüs Yazıtı
LYA:	Lapseki ve Yöresi Ağızları
MaKBKAÖ:	Manisa Merkez Kuzey Batı Köylerinin Ağız Özellikleri
MalAA:	Malatya Arapgir Ağız
ManA:	Manisa Ağızları
ManTA:	Manyas Türkmen Ağız
Men:	Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae=Lexicon Turcic Arabico-Persicum
ME:	Mukaddimetü'l Edeb
MET:	Mukaddimetü' l Edeb Tahran Nüshası
MEY:	Mukaddimetü'l Edeb Yozgat Nüshası
Mil:	Milino Ağız
Mit:	Mitroviça Türk Ağız
MudA:	Mudurnu Ağız
MuğYA:	Muğla ve Yöresi Ağızları
MUH:	İbn Mühenna Lugati
MuİATTAK:	Muğla İli Ağızlarının Türkmen Türkçesi Ağızlarıyla Karşılaştırılması
MuşBA:	Muş-Bulanık Çevresi Karakalpak Ağız
NEHC:	Nehcü'l-Feradis
NevYA:	Nevşehir ve Yöresi Ağızları
NiMBİA:	Niğde Merkez ve Bor İlçesi Ağız
NuYA:	Nurhak ve Yöresi Ağız
OS:	Eski Türk Yazıtları (Şine Usı)
OTWF:	Old Turkic Word Formation
Paşab:	Paşadağı Bölgesi Nogay Ağız
PFAHL:	Zwei Pfahlschriften aus dem Turfanfunden
PPD:	Primi Principi della Gramatica Turca
Pr:	Preşova ve Bilaç Türk Ağız İncelme-Metin-Sözlük
Pti:	Ptiçevo Ağız
R:	Opıt Slovary Tyurkskix Nareçii
RaA:	Radoviç ve Çevresi Türk Ağız

RBG :	Rabgūzî (Kısasü'l-Enbiyā)
RiÇA:	Rize Çamlıhemşin Ağzı
RİF :	İbn Mühenna Lügati
RYS:	Russkiy-Yakutskiy Slovar
SakİA:	Sakarya İli Ağızları
SarıA:	Sarıcakaya Ağzı
SarYA:	Sarıgöl ve Yöresi Ağızları
SarYAA:	Sarız ve Yöresi Avşar Ağzı
SDR-RD:	Slovar Dolgansko Russkiy Russko-Dolganskiy
SenA:	Senirkent Ağzı
SGC:	Some Notes on the Inscriften of Tonyukuk
SiA:	Silistre (Silistra) İli ve Yöresi Ağızları
SiMSYA:	Silifke ve Mut'taki Sarıkeçili ve Yörükleri Ağzı
SivYA:	Sivas İli Yıldızeli İlçesi Ağzı
SivZİA:	Sivas İli Zara İlçesi Ağzı
SIY:	Silistre (Silistra) İli ve Yöresi Ağızları
SUC:	Suci Yazıtı
Suv:	Suvarnaprabahasa
ŞU:	Şine Usu Yazıtı
T:	Tunyukuk Yazıtı
Ta:	Talas Yazıtı
TAO:	Tevarih-i Al-i Osman
TavYA:	Tavşanlı ve Yöresi Ağız İncelemeleri
TB:	Taryat Yazıtı
TE:	Tezkiretü'l Evliya
TeMİKA:	Tekirdağ ve Merkez İlçe ve Köyleri Ağızları
xTK:	Tül Tigin Yazıtı
TT1:	A Grammar of Orkhon Turkic
TT2:	Orhon Yazıtları
TTS:	Tuva Türkçesi Sözlüğü
TZ:	Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye
U:	Uigurica
UA:	Uyug-Arhan Yazıtı

UK:	Ulug-Kem Yazıtı
UIB:	Uluborlu Ağzı
USP:	Uigurische Sprachdenkmäler
UT:	Uygur Tarlık Yazıtı
Üİ:	Üç İtigsizler
Vel:	Velevo Ağzı
VGHA:	Van Gölü Havzası Ağızları
VGKHA:	Van Gölü Kuzey Havzası Ağızları
Vig:	Éléments De La Langue Turque
VKA:	Van Küresin Ağzı
VM:	Vesiletü'n-Müluk li-Ehli's-Süluk
VT 1:	Orhon ve Yazıtları'nın Çözümü İlk Bildiri Çözölmüş Orhon Yazıtları
VT 2:	Moğolistan'daki Türkçe Kitabeler
WR 1:	Die Alttürkischen Inscripten der Mongolei, Erslalieferung
WR 2:	Die Alttürkischen Inscripten der Mongolei, Neue Folge
YahYA:	Yahyalı (Kayseri) ve Yöresi Ağızları
YatİA:	Yatağan İlçesi Ağızları
YayA:	Yayladağı Ağzı
YEN:	Yenisey Yazıtları
YozAÇ:	Yozgat-Çandır Ağzı
YozSA:	Yozgat Sorgun İlçesi Ağzı
YRS:	Yakutsko-Russkiy Slovar
YUTS:	Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü
YYGA:	Yüreğir Yöresi Ağzı
ZBKİ:	Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları

Diğer Kısaltmalar

ABE:	Ahmet Bican Ercilasun
C:	Sir Gerard Clauson
CK:	Ceval Kaya
EA:	Erhan Aydın
HNO:	Hüseyin Namık Orhun
ME:	Muharrem Ergin
ÖA:	Özlem Ayazlı
PP:	Paul Pelliot
RR:	Reşit Rahmeti
ŞM:	Sergey Efimoviç Malov
ŞMe:	Osman Mert
ŞRa:	Gustav John Ramstedt
ŞŞ:	Hatice Şirin User
TK:	Sergey Grigoryeviç Klyaştorıy
TKa:	Katayama
TM:	Osman Mert
TO:	Takashi Ösawa
TT:	Talat Tekin
ZG:	Zemire Gulcalı

GİRİŞ

Ses, dilin temel maddesidir. Dil, seslere ve ses demetlerine değerler yükleyerek oluşmuş bir anlatım aracıdır. Seslerin tek başına anlamları yoktur ancak anlamlı dil bilgisi birlikleri oluştururlar. Sesler belirli bir biçimde sıralanıp belirli bir anlamın aktarılmasına aracılık eden işaretlerdir. Seslerin yüklendiği anlamlar o dile özgü kurallar çerçevesinde bir sıraya girer. *Dil sesleri, toplumun bütün bireylerince paylaşılan sosyal uzlaşılarla dayalı nedensiz yapılardır* (Karaağaç, 2013:648). Seslere yüklenen değerler her dilde farklıdır. Dillerin ses yapıları toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Kişilerin ağız yapıları kadar yaşları ve cinsiyetleri de çıkardıkları sesleri farklı kılar (Karaağaç, 2013:648). Herkesin çıkardığı seslerdeki bu farklılık anlam ayırıcı olmayan özelliklere sahiptir. Anlam ayırcılığı olmayan, her kişide farklı olan sesler, belirli bir süre sonra dil topluluğunun tamamına yayılarak sürekli bir değişimin kaynağını oluştururlar.

Ünlüler, ses yolunda herhangi bir engele çarpmadan çıkan seslerdir. Ses tellerinin titreşmesiyle oluşan ünlüler, dilin ve çenenin yüksekliğine, dudakların şekline göre biçimlenirler. Ağız içinde her yönde hareket edebilen dil, ünlülerin oluşumunda görev alan en önemli organlardan biridir. Dil, ön, orta ve arka kısımlarda kabarak ünlünün alacağı niteliğe göre ağız boşluğunun önünü, ortasını veya arkasını daraltır. Dudakların durumuna göre ünlüler, düz ve yuvarlak ünlüler olmak üzere ikiye ayrılır. Dilin, dudakların ve ağzın aldığı pozisyona göre ünlüler üç aşamadan geçer:

- Ünlünün telaffuz edilebilmesi için organların gerilir,
- Gerilen organ, ünlünün çıkması için uzun veya kısa bir süre duruş aşamasında bulunur,
- Daha sonra sonuncu basamakta gerilen organ, gevşeme durumuna geçer ve ünlünün oluşması için gerekli aşamalar sağlanmış olur.

Dünya dillerinde ünlülerin sınıflandırılması yapılırken dudakların durumuna, dilin ön veya arka damağa doğru kabarmasına ve ağız kanalının açıklığına bakılır (Üçok, 2008:73). Bu üç nitelikten hareketle dünya dillerinde /o, ö, u, ü/ seslerinin özelliklerini şöyle sınıflandırabiliriz.

/o/ ünlüsü ve çeşitleri: /o/ ünlüsü dudakların durumuna göre yuvarlak, dilin durumuna göre arka, dil ve ağız kanalının durumuna göre açık ünlüdür. Dünya dillerinde /o/'nun üç çeşidi vardır:

/o/: Ağız kanalının daralması, dudakların yuvarlaklaşması ve tınlama rengi bakımından /u/’ya en yakın /o/ ünlüsüdür. Alm. so, İng. no gibi.

/O/: Orta bir /o/ vokali olup U----A çizgisi üzerinde orta yeri işgal ettiği gibi dudak ve dil oynaklanmasına ve tınlama rengine göre her iki vokalden de aynı uzaklıkta bulunur. Alm. Gott “Tanrı” gibi (Üçok, 2008:80).

ø/: Açık /o/ gerek dudak ve dil oynaklanması gerek tınlama bakımından /a/’ ya yaklaşıp. Türk. kolay, oğlum; Alm. sonne gibi (Üçok, 2008:80).

/ö/ ünlüsü ve çeşitleri: Dudakların durumuna göre yuvarlak, dilin durumuna göre ön dil ve ağız kanalının açıklığına göre açık ünlüdür. Nitelikleri bakımından /ö/ ünlüsü ikiye ayrılır (Üçok, 2008:80-82).

/φ/: İnce (kapalı) yuvarlak bir ön dil vokali. Bu ses /o/ ile kapalı /e/’nin birleşmesinden meydana gelmiştir. Alm. schön “güzel”.

/æ/: φ’ ye nazaran daha geniş ağız kanalı ve daha geniş dudak durumu ile oynaklanan yine yuvarlak bir ön dil ünlüsüdür. Alm. Götter “İlahlar”.

/u/ ünlüsü ve çeşitleri: /u/ ağız kanalının nispeten daralması ile oluşur. Dilin durumuna göre arka dil ve dudakların durumuna göre yuvarlak ünlüdür. /u/ ünlüleri niteliklerine göre kapalı /u/ ve açık /u/, niceliklerine göre de uzun ve normal süreli /u/ olmak üzere ikiye ayrılır.

/ü/ ünlüsü ve çeşitleri: Dudakların durumuna göre yuvarlak, dilin durumuna göre ön dil ve ağız kanalının açıklığına göre dar ünlüdür. Bu ünlünün de öteki ünlüler gibi nicelik bakımından uzun ve kısa olmak üzere iki çeşidi bulunmaktadır.

Çalışmada O, U seslerinin değiştiği durumların tespit edilebilmesi için öncelikle ünlü değişim kuramları incelenmiştir. Ünlü değişimlerine göre O, U seslerinin hangi koşullarda ve neden değiştiği ortaya konulmuştur. Dünya dillerinde ve Türkçede O>U, U>O değişimlerinin nedenleri tespit edilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde inceleme yapılmıştır. Türkçe ve Türkçenin etkileşim içerisinde olduğu dillerde O>U, U>O değişimleri incelenmiştir. Türkçede O, U seslerinin durumu, Türkçenin bazı dönemlerinde gerek yazılı kaynakların yetersizliği ve gerek alfabelerin bu sesleri ayırt etmemesi nedeniyle kesin bilgilerle ortaya konulamamaktadır. Bu nedenle Türkçenin bu dönemlerinde O, U seslerinin durumu görünüm olarak ele alınmıştır. Türkçede O, U seslerinin takip edilebildiği dönemlerde ise değişim olarak incelenmiştir. Son kısımda Türkçenin diğer diller ile ilişkisinde O>U, U>O değişimleri incelenmiştir.

Türkçenin sözcük aldığı diller ile ilişkisinde O>U değişimlerinin en çok görüldüğü diller sırasıyla Farsça, İtalyanca, Fransızca, Yunancadır. Türkçenin sözcük aldığı diller ile ilişkisinde U>O değişimlerinin en çok görüldüğü diller sırasıyla Farsça, Fransızca, İtalyanca, Arapça, Yunanca ve İspanyolcadır.

Türkçenin sözcük verdiği diller ile ilişkisinde O>U değişimlerinin en çok görüldüğü diller Arapça, Yunanca, Rusça, Farsça, Urduca, Ermenice, Çince, İtalyanca, Fince, İngilizce, Almancadır. Türkçenin sözcük verdiği diller ile ilişkisinde U>O değişimlerinin en çok görüldüğü diller Farsça, Yunanca, Rusça, Ermenice, Arapça, Urduca, Fince, Çince, İngilizce, Fransızca, Macarca, Almancadır. Bu durumların ortaya çıkmasında dillerin geniş coğrafyada ve yüzyıllar boyunca etkileşimlerinin önemli olduğu kadar dillerinde ünlü sistemlerinde /O, U/ seslerinin bulunması ve bu seslerin boğumlanma noktaları da önemli rol oynamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ÜNLÜ DEĞİŞİMİ VE ÜNLÜ DEĞİŞİM MODELLERİ

1.1. Ünlü Değişimleri

Dil, sürekli değişen ve gelişen bir yapıdır. Dilin sürekli değişmesinin sonucu olarak yeni kullanımlar, sözcükler, yapılar vb. dile yansır (Vardar, 2001:23). Toplumların değişen yapıları dillerini etkilediği için 20. yy.da dil bilimciler tarafından toplum dilbilim kavramı ortaya atılmıştır. Toplum dil bilim, sosyal yapı ve dil bilimsel yapılar arasındaki korelasyonları bulma ve meydana gelen değişimleri gözlemleme çabası, dilin sosyal kullanımlarının incelenmesi demektir (Wardhaugh, 2006:11). Toplum dilbilim kavramı için dil sosyolojisi, makro-toplum dil bilim ve mikro-toplum dil bilim kavramları da kullanılmaktadır. Bu kavramlar birbirleri yerine kullanılsa da aslında dilin etkileşimlerini farklı açılardan incelemektedirler. Toplum dil bilim, dil ve toplum arasındaki ilişkiyi dilin yapısı ve karşılıklı iletişim bağlamında ele alır. Dil sosyolojisi, dilbilimsel kurallar ile sosyal yapıyı bağdaştırarak dilin daha iyi anlaşılmasını sağlar. Mikro-toplum dil bilim, sosyal sınıf, cinsiyet ve yaş gibi özelliklerle dil çeşitlerinin ve kullanımlarının nasıl ilişki içerisinde olduğunu araştırmaktadır. Makro-toplum dil bilim ise toplumların dil üretimleri ile ilgilenir. Başka bir ifade ile konuşma türlerinin işlevsel dağılımı, dil kayması, dil sürdürümü, dil değişimi ve dillerin sınıflandırılması ve etkileşimi gibi konuları incelemektedir (Wardhaugh, 2006:13).

Ses oluşumu öğrenilir, insan DNA'sı ile aktarılmaz. Dil, farklı sosyal bağlamlarda konuşucuya farklı konuşma çeşitleri sunmaktadır. Bir sesin oluşumu, boğumlandığı çevrenin ortamına, konuşmacının sosyal konumuna ve cinsiyetine bağlıdır. Konuşucu, bu çeşitler arasında kendi sosyal bağlamına en uygun olanı kullanır. Dil çeşitliği değişke (varyante) kavramı ile ifade edilmektedir. Değişke kavramı ilk kez Labov tarafından kullanılmıştır. Labov, dildeki çeşitliliğin bölgesel, sosyal ya da durumsal faktörlerle ilgili olabileceğini sistematik olarak ortaya koymuştur (Labov, 1994:70). Labov dil değişkesini üç aşamada ele almıştır.

a. Köken:

Dilin çeşitli kaynaklarının olduğu evredir. Bu aşamada bir fonemin birçok varyantı vardır. Çeşitliliğin kaynağı analog, ödünçleme, kaynaşma, gelişigüzel değişim veya kişinin karakteristik fizyolojisi ile ilgilidir.

b. Yayılma:

Bu aşamada varyantlardan biri kendini korur. Yeni değişim eski değişim ile ilgi kurabilir. Kendini koruyan varyantın kullanımı devam eder.

c. Kalan varyantların ortadan kalktığı dönem:

Bunun birçok nedeni olabilir. Etkin toplumsal sınıf, etkin olmayan toplumsal sınıfa baskı kurar ve süreci hızlandırabilir. Değişim bu aşamaya geçmişse büyük başarı sağlamış demektir.

Dilsel çeşitlilik dilin her yapısında seste, sözde ve söz diziminde görülebilir (Durell, 2004:195). Değişke (varyante), çeşitli sosyal nedenlerle birbirleriyle çelişen farklı aksanları, farklı dilbilimsel biçimleri, farklı lehçeleri ve hatta farklı dilleri kapsamaktadır (Holmes, 2008:7). Özellikle de dildeki değişkeler birincil dil edinimi sırasında meydana geldiğinde, değişime yol açabilecek içsel faktörler tarafından harekete geçirilir. Toplumsal dil bilimin temel varsayımı, dilde gözlemleyebileceğimiz varyasyonun rastgele olmadığı yani dilde varyasyonun sosyal olarak önemli olduğudur. Sosyo dil bilimin bulguları, dil varyasyonunun büyük ölçüde sosyal sınıf ve statü tarafından belirlendiğini göstermiştir.

Dil değişkesi durumlarına göre bazı araştırmacılar ünlü değişimini diyalekt teması, paradigma düzenlenmesi ve yapıda sadeleşme gibi fonolojik değişimi ile açıklamaktadır. Ünlü değişimleri ikiye ayrılmaktadır.

a. Ünlü değişimden sosyal ağ etkisi.

b. Ünlü değişim modelleri.

1.1.1. Ünlü Değişiminde Sosyal Ağ Etkisi

Bir dilin ünlü sistemi belirlenirken dilin kullandığı ünlülere ve ünlülerin ürettiği varyantlara bakılmalıdır. Ünlüler boğumlanma noktasında oluşumlarını tamamlamadan varyantlarını üretip oluşumlarını tamamlarlar. Bu etkiye ortak-eklemlleme denilmektedir. Ortak-eklemlleme, fonemlerin farklı bağlamlarda farklı şekilde gerçekleştirmelerini sağlar. Bu durumda anlam ayırt edici olmayan varyantlar ortaya çıkar. Dünya dillerinde

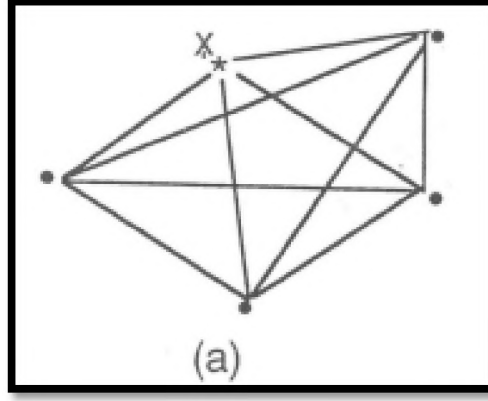
fonemlerin varyantlarında çok çeşitliliğin görülmesi insan dilinin doğuştan gelen özellikleri ile bağdaştırılmaktadır (Jakobson, Halle, 1956).

Varyantların oluşumları ile ilgili çeşitli kuramlar vardır. Bir fonem varyantını rastgele seçmez, boğumlanma noktasına en yakın sesi varyantı olarak belirler. Bu durum bazı araştırmacılar tarafından fiziksel ve psikolojik yaklaşımla ele alınmıştır. Sosyo dil bilimcilerin amacı, dilin bir toplulukta kullanılma şeklini ve insanların dili kullandıklarında yaptıkları seçimleri açıklayan teori geliştirmektir. Dil varyantını üretirken çeşitli açılardan temas halinde olduğu sosyal yapıdan yararlanır.

Sosyal ağ, kişilerin birbirleriyle olan etkileşimlerini ve kişilerin birbirleriyle etkileşimden kaynaklanan dil farklılıklarını belirlemektedir. Wardhaugh, kişilerin birbirleriyle etkileşimlerinde ilişkilerinin ne kadar derin olduğunu ve bu derinliğin dillerini nasıl etkilediğini incelemiştir (Wardhaugh, 2006:129). Mullany, birbirleriyle etkileşim içerisinde bulunan kişilerin sosyal bağlarının dillerini nasıl etkilediğini araştırmıştır. Holmes, sosyal ağları, kişilerin konuştuğu dili etkileyen, resmî olmayan ilişkiler olarak tanımlamaktadır (Holmes, 2008:194). Milroy ve Belfast da sosyal ağ kavramının kişilerin birbirleriyle olan etkileşimleri sonucu ortaya çıktığını savunmaktadır (Milroy, 1987). Sosyal ağ ile bireyler standart olmayan diyalektleri edinirler. Bu durum da toplumsal dil yapılarında görülen değişim, dilsel değişim kavramını açıklamak için de kullanılmaktadır (Milroy, 1987). Dilsel değişim, sosyal ağları oluşturan ilişki ağlarıyla ilgilidir. Dildeki bir değişikliğin bir toplumda nasıl kök saldıığını, yayıldığını anlayabilmek için sosyal ağların bilinmesi gerekmektedir (Meyerhoff, 2006:185).

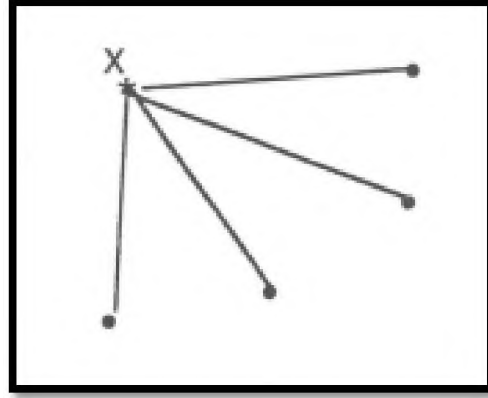
Sosyal ağ ile kişiler standart olmayan diyalektleri edinirler (Milroy, 1987). Dilsel değişim, sosyal ağları oluşturan ilişki ağlarıyla ilişkilidir. Dildeki bir değişikliğin bir toplumda nasıl kök saldıığını, yayıldığını anlayabilmek için sosyal ağların bilinmesi gerekmektedir (Meyerhoff, 2006:185).

Sosyal ağların belirlenmesinde iki farklı yöntem kullanılmaktadır: Sıkı ve gevşek ağlar. Sıkı sosyal ağlarda kişiler birbirlerini yakından tanırırlar. Bu ağ modelinde tek katmanlılık söz konusudur. Yani iki birey arasındaki ilişki tek bir alandan kaynaklanmaktadır (Holmes, 2008:194).

Şekil 1: Tek katmanlı sıkı ağ (Milroy, 1987:371)

Gevşek ağlarda toplumdaki tüm üyeler birbirini tanımayabilir. Bu ağ modelinde çok katmanlılık söz konusudur. Kişilerin ilişkileri tek alanda değil birçok alandan kaynaklanan etkileşime dayanır (Holmes, 2008:195).

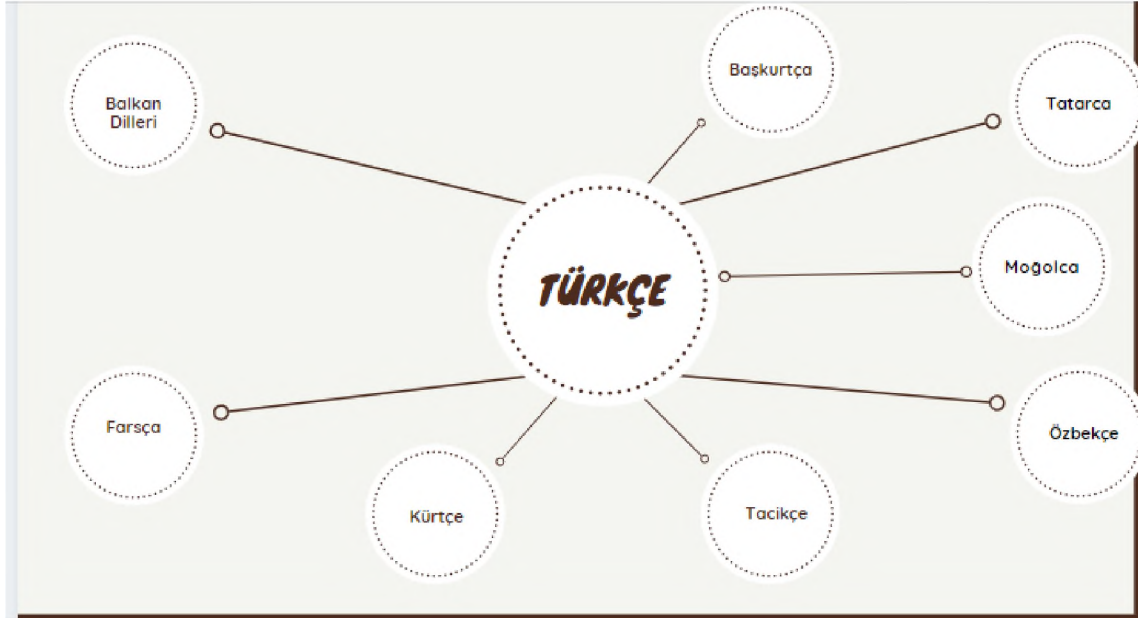

Şekil 2: Çok katmanlı gevşek ağ (Milroy, 1987:371)

Sıkı ağ oluştururken toplumların bireyleri bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde birbirlerinin dillerinden çok yoğun bir şekilde etkilenirler. Ancak bu ağ modelinde yeniliklere dışarıdan maruz kalma olasılığı düşükken bireylerin değişime daha açık olduğu söylenebilir. Holmes, bireylerin etkileşim içerisinde olduğu insanların konuşmasında etkilenmenin sosyal ağları yansıtan önemli bir faktör olduğunu vurgular. Birbirlerinin dillerini etkileyen sosyal grupların hem içsel yapısı hem de birbirleriyle olan ilişkilerinin güçlü ve zayıf bağları dikkate alınarak değerlendirilmelidir (Milroy, 1987:372-376).

Birbirlerinin dillerini etkileyen sosyal gruplar, etkilendiği dilde bulunan kendi dilinde bulunmayan sesleri çıkarırken ya sesi aşırı düzeltir ya da daha az düzeltir

(Hudayberdiyev, 1998:443). Ohala'ya göre bir dinleyici kendi dilinde bulunmayan sesi çıkarırken sesi kendi ses sisteminin bağlamında düzelterek çıkarabilir. Bu durumda da ses değişikliğe uğrayarak dinleyicinin konuşmasında var olur.

Şekil 3: Türkçenin O>U, U>O Değişimlerinin Karakteristik Olarak Görüldüğü Diller ile Sosyal Ağ İlişkisi

Çalışmamızın konusu olan değişimlerin karakteristik olduğu diller belirlendiğinde Türkçenin diğer diller ile ilişkisinde Balkan dilleri, Moğolca, Farsça, Kürtçe ve Tacikçe arasında; Türkçenin lehçeleri olan Başkurtça, Tatarca ve Özbekçe arasında karşılıklı ve düzenli O>U, U>O değişimleri görülmektedir. Bu dillerin Türkçe ile etkileşiminde yukarıda gösterildiği gibi sosyal bir ağ oluşturduğu söylenebilir.

1.1.2. Ünlü Değişim Modelleri

Bir ünlünün başka bir ünlüye neden dönüştüğü ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Jakobson, Trubetskoy seslerin neden değiştiğiyle ilgilenmişlerdir (Trubetskoy, 1939:31). Ses değişikliğinin nedeni ve ses değişikliğinin oluşum yollarına ilişkin Kiporsky, Labov, Lindlom, Blevins ve Ohala'nın önemli çalışmaları vardır. Labov ve Lindlom “Ses değişimini inceleyen analizler” geliştirmişlerdir (Labov, 1994: Lindlom, 1990). Blevins ve Ohala da “Ses değişikliğinin seyrinin belirlenmesinde algısal süreçlerin ve boğumlanmanın önemli rol oynadığını savunmuşlardır.” (Blevins, 2004: Ohala, 1974).

Vaux ve Samuel ünlü çeşitleri ile ilgili bazı teoriler üzerinde durmuşlardır (Samuel, Vaux, 2015:574).

Boğumlanma yerinde ünlülerin olduğu fonetik boşluk, ünlülerin mevcut alanıdır. Bu fonetik boşlukta ağzın, dudakların ve dilin aldığı pozisyonlara göre çeşitli sesler oluşur. Ağız kanalının açıklığı dar/kapalı ve geniş/açık ünlüleri meydana getirir. Dilin durumu ön dil/arka dil ünlülerini oluşturur. Dudakların durumu ise geniş/yuvarlak ünlüleri oluşturmaktadır. Ağız, dudak ve dil çevresindeki fonetik boşlukta bazen bir ünlü başka bir ünlüye doğru hareket etmek ister. Hareketini bir ünlüyü kendisine doğru çekme veya bir ünlüyü kendisinden uzaklaştırma/itme ile gerçekleştirir. Ünlülerin birbirine doğru hareketi ünlülerin değişim sürecini başlatır. Ünlülerin değişimi ile ilgili genel kabul görmüş üç model bulunmaktadır.

- a. Ünlü değişiminde işlevselcilik
- b. Evrimsel ses bilim
- c. Ünlü değişim zinciri

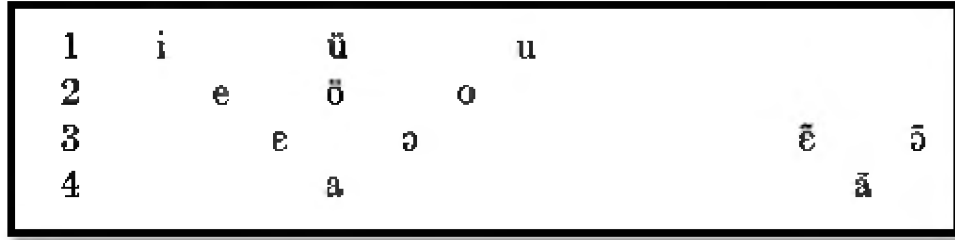
1.1.2.1. Ünlü Değişiminde İşlevselcilik

André Martinet, 1952’de yayınladığı “İşlevsel, Yapı ve Ses Değişimi” adlı çalışmasında bu modelin temelini atmıştır. Bu modelin çıkış noktası dildeki değişimleri geriye bakarak anlamak zor olacağı için ileriye doğru yapılandırmadır. Bazı ses değişimlerinin nedenini tanımlanmak zordur. Dil neden değişir, belirlemeden önce dillerin nasıl olduğu ve nasıl çalıştığı bilinmelidir. Dil değişikliği iletişimsel bir ihtiyaçtır. Bir dili konuşanın iletişim gereksinimine bakılmaksızın dildeki değişimden bahsedilemez. Her konuşmacının genel eğiliminde “boğumlanma çabasının en aza indirilmesi” ve “seslerin algısal kolaylık için kendilerini nasıl düzenlemeleri gerektiği” ilkeleri bulunmaktadır. Ses kendisini kontrol etmezse doğasında kolaya kaçma eğilimi olan konuşmacı dili anlaşılabilir hâle getirebilir (Martinet, 1952: 126).

Bu model, konuşmayı devam ettirme isteği ile ünlülerin birleşmesini önler. Bu durumda fonetik boşluğu işgal edilen ünlü en yakın komşusunu kendisine doğru çeker. Yeri işgal edilen ünlünün nasıl tepki vereceği, nasıl bir değişim oluşturacağı teleolojik¹ olarak açıklanabilir. Martinet’e göre bir ünlünün boğumlanmasındaki boşluk başka bir ünlü tarafından işgal edilirse yeri işgale uğrayan ünlü başka ünlüye dönüşür. Martinet

¹ Teleolojik yaklaşım, bir durumun varlığını soyut çıkarımlar ile kanıtlamadır.

ünlü değişimini dört aşamada ele almıştır. Ünlülerin değişimi en alt basamak olan dördüncü aşamadan başlar, bir üst basamağa doğru ilerler.

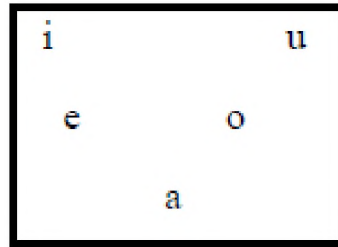

Şekil 4: Ünlülerin değişim aşamaları (Martinet, 1952:21).

1.1.2.2. Evrimsel Ses Bilim

Bu modelin savunucusu Juliette Blevins'tir. Evrimsel kurama göre ünlüler değişirken proto şekilleriyle birleşip yeni bir sese dönüşür. Bir sesin proto şekliyle ilişkisi değişim-şans-şeyim aşamaları ile kurulur. Yani bir ünlü birden fazla varyantı olduğunda dinleyici konuşmacının çıkarmış olduğu varyanta en yakın sesi çıkarmaya çalışır. Konuşmacı, sesi çıkarmaya başladığı anda kendi ses sisteminde var olan proto şekle başvurması değişim, çıkaracağı ses şans, ortaya çıkan ses ise şeyimdir.

Bir anlamda, Blevins'in teorisi Labov'un modeline benzer. Her ikisi de ünlü değişimini ilerletmek için örnek tabanlı teori kullanır (Blevins, 2004:291). Bu modelin temelinde gerçeğe en yakın sesi üretme vardır. Örneğin dildeki aslî bir /u/ sesini, konuşmacı çıkarmak isterse duyduğu /u/ sesini en iyi şekilde çıkarmaya çalışır. Bu durumda konuşmacının çıkardığı /u/ sesi dildeki aslî /u/ sesine en yakın örnektir. Blevins, konuşmacılarda duyduğu sesin en iyisini oluşturma algısının bulunduğunu söyler. Algı ise ilk şeklinden beslenir. Konuşmacı aslî sese en yakın sesi oluşturana kadar sistem devam eder, aslî sese en yakın ses oluşunca sistem dengelenir.

Şekil 5: Ünlülerin oluşum aşamaları

Modelde, yukarıdaki gösterilen ünlülerin değişim zincirleri incelenmiştir. Araştırmacılara göre bu model /u/'nun ön kısımda boğumlanmasını gösteren en iyi

mekanizmadır (Samuel, 2015:30). Modele göre /u/'nun oluştuğu boşluk /i/'ye /o/'dan daha yakındır. Bu durum /u/'nun çok çeşitli dillerde ve lehçelerde neden bir dereceye kadar ön cepheye yaklaştığını açıklayabilir. Ancak modelde /o/'nun /u/'ya yükselme aşaması açıklanmaz. Ünlülerin oluştuğu ağız boşluğunda /u/'nun kendisine en yakın komşusu /o/'dur. /u/'nun yukarısında ya da arkasında /o/'dan başka bir ünlü yoktur. Bazı araştırmacılara göre bu modelde /o/, /u/ ilişkisi zıt bir kronoloji ile oluşturulmuştur. /u/ önce /o/'nun bulunduğu boşlukta başka bir ünlü ile etkileşime geçmiş daha sonra /u/, /o/ arasındaki kayma gerçekleşmiştir. Bu modelin ses değişim zinciri Yunan, Portekiz, İskandinav dillerinde yaygındır (Samuel, 2005:33).

Evrimsel Ses Bilim modelinde eleştirilecek bazı noktalar vardır. Modelde ünlü değişimini tetikleyen neden ortaya konulmamıştır. Yeri işgal edilen ünlü, komşusu olan bir başka ünlüye doğru hareket eder. Bu durumda iki ünlü arasındaki boşlukta kayma meydana gelir fakat “Evrimsel Ses Bilim” modeli bu kaymayı hesaba katmaz. Ancak modele göre “ünlüler değişirken proto şekilleriyle birleşip yeni bir sese dönüşür” ifadesi çalışmamız için önemli bir yere sahiptir.

1.1.2.3. Ünlü Değişim Zinciri

Ses değişiminde bir başka model de ses değişim zinciri modelidir. Weinreich, Labov ve Herzog çalışmalarında “Bir ses değişimi neden bir zamanda bir dilde gerçekleşir, neden aynı değişim başka dillerde gerçekleşmez ya da farklı zamanlarda gerçekleşir?” sorularından, Roger’da bu sorulara ek olarak “Dili değişime iten ilk güç nedir?” sorusundan yola çıkarak ses değişimini farklı bir bakış ile alıp “ses değişim zinciri” modelinin oluşmasını sağlamışlardır.

Dillerin fonetik sistemleri, bazı durumlarda bir sesin değişmesini diğer sesin durumuna bağlar. Bu tür değişimlere ses değişim zinciri denir (Campell, 1999:44).² Ünlüler bulunduğu alanı korumak isterler ve koşullarda bir değişiklik olması gerekirse oluştukları alandan çıkıp başka seslere dönüşürler. Bir fonem hareket edeceği zaman ya başka bir fonemden ayrılır ya da başka bir foneme yaklaşır. Bu durumda ses değişmeye zorlanır ve yeni alofonik veya fonemik ilişkiler kurulur.³ Bütün ses değişim zincirlerinde

² Jasanof, bu durumu gizli bir fonetik anlaşma olarak tanımlamıştır.

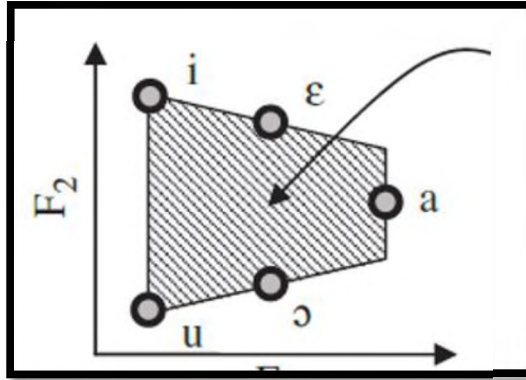
³ David Mortensen, ses değişim zincirinin eksiklerini şöyle ifade etmektedir: “Zincirlere yol ačan tarihî süreçlerin birbiriyle ilişkili olduğuna inanmak için çok az neden vardır. İlişkisiz iki ses değişikliği arasındaki yapı tesadüfen yeniden yaratılabilir. Ayrıca bu tür zincirler, herhangi bir boyutta belirgin ilerleme göstermez.”

aynı aşamalar görülür. İlk adım, ikinci adımın dolduracağı bir boşluk oluşturur. Bu nedenle birinci adımdan sonraki tüm adımlar belirli bir açıdan eşdeğer koşullar altında gerçekleşir. Her bir ses, bitişik boş bir alana hareket eder. Bu aşamada “bir sesin hareket etmesi neden ve nasıl gerçekleşir” sorusu sorulur. Araştırmacılara göre ses değişim hareketini başlatan bir neden yoktur, herhangi fonemik bir kayma ses değişim zincirini tetikleyebilir. Labov bu durumu şöyle açıklamaktadır. “Ses değişim zincirindeki aşamalar arasında nedensellik somut bir şekilde kurulamasa da olayların meydana gelme aşamaları dilsel bağlamla açıklanabilir.” (Labov, 1994:199). Ses değişim zincirlerinin nasıl ilerlediğine dair görüşler ise çok benzerdir: Yeri işgal edilen ses, kendisine en yakın sese doğru ilerler.

Ses değişim zinciri üç modelden oluşur: Çekme, itme, birleşme. Bu modellerin aşamaları aşağıda gösterildiği gibidir:⁴

1. Ünlü Boşluğu:

Bu aşama, ünlünün bulunduğu boş alandır. Fonetik boşluk, deneylerle kanıtlanmış akustik veya boğumlanma ölçümleriyle birebir örtüşmeyen, algıya dayalı bir kavramdır (Stockwell, Minkova, 1988:358). Ünlüler akustik bir sinyal algıladıklarında, aldıkları sinyale en yakın (akustik) prototipi bulurlar. Bu nedenle akustik sinyallerin tanınmasının en önemli kısmı akustik prototiplere olan mesafelerini hesaplamaktır.

Şekil 6: Taramalı alan ünlülerin akustik boşluğunu göstermektedir.

⁴ Modeller arasında sadece dördüncü aşamada farklılık görülmektedir.

2. Ünlünün boşluğunu işgal eden başka bir ünlü:

Bir sesin boş alanını terk etmesinin tek sebebi kendi boş alanın başka bir ses tarafından işgal edilmesidir.⁵ Boşlukta algılanan sinyal ile tüm sesli harflerin akustik prototipleri arasındaki mesafeleri hesaplamak için kullanılır. Boşluğu işgal eden ünlü, algılanan sinyale en yakın sesli harfleri tanır.

3. Dilin yüksekliği ya da alçaklığı:

Boşluğu başka bir ses tarafından işgal edilen ses, dil ucunu ya yükselterek ya da alçatarak hareket eder. Sesin hareketi sadece mutlak konuma bağlı değildir, aynı zamanda sistemde mevcut olan diğer sesli harflerin konumlarına bağlıdır. Bir değişimde boşluğu işgal eden ses, sesli harfleri taklit etmesini kolaylaştırırsa diğer seslerde vardiyadan sonraki pozisyonunu vardiyadan önceki pozisyonundan daha çok benimseyecektir.

4. Ünlülerden birinin diğerine değiştiği aşama:

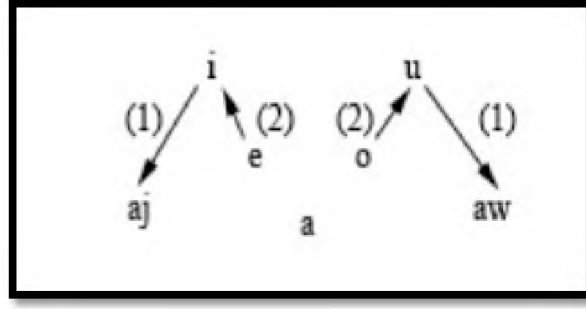
Bu aşamada seslerin hareketinin yönü belirlenir. Boşluğu işgal edilen ses ya komşusu olan sesi kendisine çeker ya kendisinden iter ya da o ses ile birleşir. Bu üç hareketten biri gerçekleşir ve ünlü değişmiş olur. Görüldüğü gibi aşamalar birbirini tetikleyerek bir sonraki aşamayı oluşturduğu için bu kurama ses değişim zinciri denir.

Ses değişim zincirinin de üç modeli bulunmaktadır:

1.1.2.3.1 Çekme zinciri

X ünlüsü, fonetik boşluğunda değişmeye başladığında komşusu Y ünlüsünü, kendisinin işgal ettiği boşluğa çeker ve Y ünlüsü bu boşlukta değişime uğrar. X ünlüsü, Y ünlüsünü akustik boşluğa çektiği için bu boşluğa çekme zinciri denir (Samuel, 2005:4). Örneğin /i/ ve /u/ ünlüleri sırasıyla /aj/ ve /aw/ diftonglarını oluşturmak için harekete geçerlerse oluşan boşluğu doldurmak için /e/ ve /o/ sesleri yükselir. Bu durum İngiliz ünlü sisteminin oluşumuna örnektir. Bu model araştırmacılar tarafından çok kabul görmemiştir.

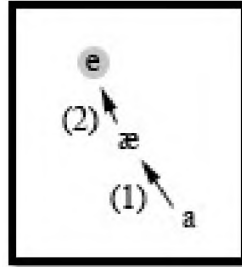
⁵ Bir sesin alanı neden işgal edildiğine dair algıya dayalı, somut olan deliller bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bk. (Samuel, 2005:3).

Şekil 7: Çekme zincirine göre ünlülerin boğumlanması (Samuel, 2005:4).

1.1.2.3.2. Birleşme zinciri

X ünlüsü, en yakın komşusu Y'ye hareket ettiğinde, iki ünlü arasındaki mesafe kaybolur ve iki ünlü birleşmiş olur. Örneğin, arka dil ünlüsü /a/, öne doğru yükselirse önce /æ/ sesi oluşturur. /a/ sesi bu boşlukta ayırt edici özelliğini tamamen kaybeder ve /e/ sesi ile birleşir. Bu ünlü sistemi Antik Yunan ünlü sistemine örnektir. Fonemlerin görevi sesler arasında ayırım yapmaktır. Ancak herhangi fonemik birleşme kaçınılmazsa bu durum dilin normal işleyişine zarar vereceği için Martinet, birleşme modelinin dilin ses yapısında karışıklığa neden olabileceğini savunur (Martinet, 1952:128-129). Dünya dillerinin geçmişlerine bakıldığında sesler hiçbir zaman aralarındaki ayrımı ortadan kaldıracak kadar birleşmemişlerdir.

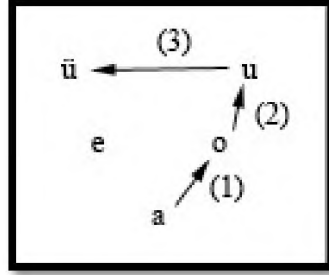
Şekil 8: Birleşme zincirine göre ünlülerin boğumlanması (Samuel, 2005:4).

1.1.2.3.3. İtme zinciri

Bu model Labov tarafından geliştirilmiş, dil bilimde en çok kabul görmüş değişim modelidir.⁶ Labov ses değişim zincirini “iki fonemin pozisyonundaki değişiklik” olarak tanımlar. İki ünlünün pozisyonunda değişiklik olması için fonemlerden birinin yeri diğeri tarafından işgal edilmelidir. Yeri işgal edilen ünlü, dil ucunu yükselterek en yakın

⁶ Çünkü bu model sosyolojik ve deneysel unsurlara dayandırılmaktadır. Detaylı bilgi için bk. (Labov, 1994:50).

komşusuna doğru hareket eder ve değişim gerçekleşmiş olur. Örneğin, dilin arkada tümsekleşmesi ile en arkada /a/ sesi oluşur. /a/'nın dil sırtını biraz yükseltmesi ile /o/ sesi oluşur. /o/'dan gelen basınç dil sırtını daha da yükseltir ve /u/ sesi meydana gelir.⁷

Şekil 9: İtme zincirine göre ünlülerin boğumlanması (Samuel, 2005:5).

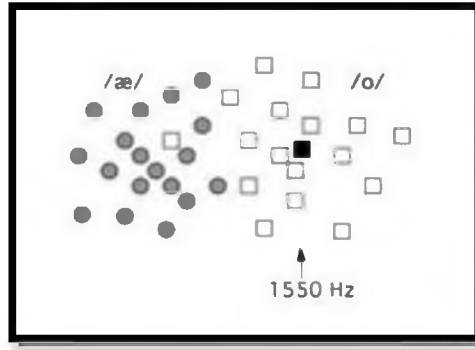
Labov, çalışmasında itme modelini üç ilke üzerine oturtmuştur.

a. Birinci ilke: Ses değişim zincirinde uzun ses yükselir. b. İkinci ilke: Ses değişim zincirinde, kısa ses alçalır. c. Ses değişim zincirinde, art ünlüler ön ünlülere dönüşür (Labov, 1994:116).

Labov'un geliştirdiği bu model, işlevselci ses değişim modeline alternatiftir. Labov, Marinet'in ses değişim modelini kesin bir dille reddettiği için bu modeli geliştirmiştir. İtme zincir modeli, örnek tabanlı kategorilere dayandırılarak oluşturulmuştur (Labov, 1994; Aitchison, 2001). Labov örnek tabanlı sistemi şöyle açıklamaktadır. Her fonemin ya da alafonun simgesel karşılığı vardır. Simgeler akustik ya da akustik olmayan kodlarla oluşturulmuştur.⁸ Örneğin /o/ ve /æ/ akustik birer fonemdir. Bu fonemler bazı durumlarda akustik olmayan ses üretebilirler. /o/, /æ/'ye doğru hareket ederse ağız boşluğunda anormal bir ses oluşur ve dinleyici bu sesi anlayamaz. Bu durumda /o/ ve /æ/ ayrımını güçlendiren değişmeye direnen bir eğilim görülecektir.

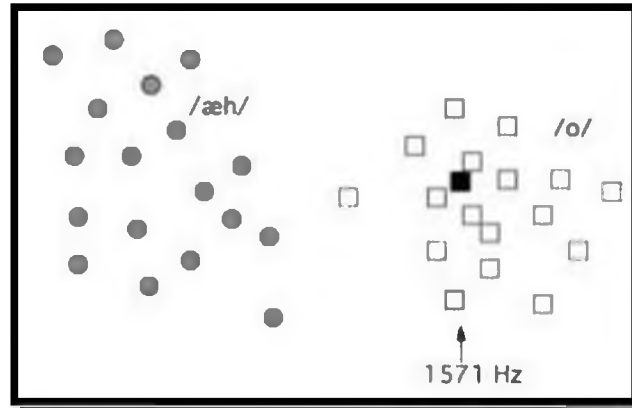
⁷ İtme kuramında /ü/ sesinin, /u/'nın dil tümseği ile aynı hizada olduğu savunulur (Samuel, 2005:5).

⁸ Kodların oluşumunda çevredeki fonetik ortam, konuşmacının cinsiyeti ve sosyal konum vs. etkilidir.

Şekil 10: Bu şekilde, /o/’nun /æ/’ye doğru hareketi gösterilmiştir. ■ işareti /o/’nun frenkans hızıdır. /æ/’nin oluşum alanında görülen □ işareti /o/’nun yanlış boğumlanması sonucunda çıkan sestir (Labov, 1994:586).⁹

/o/’nun /æ/’ye doğru hareketinde ikinci bir olasılık vardır. “Zıt sesler fonolojik boşlukta ne kadar uzaksa, konuşmayı dinlerken bu sesleri ayırmak o kadar kolay olur ve yanlış anlama daha az olasıdır.” (Trask, 1996:87). İkinci olasılığa göre o>æ değişimi şöyle gerçekleşir. Anormal /o/ sesinin, /æ/’ye doğru kayması devam ettiği için bu boşlukta boğumlanma noktası gevşer ve /æh/ sesi oluşur.¹⁰

Şekil 11: ■ işareti /o/’nun frenkans hızıdır. En soldaki □ işareti /o/’nun doğru boğumlanması ile oluşan sestir (Labov, 1994:586).

Labov’un modeli ünlü değişikliğini somuta en yakın verilerle açıklayan modeldir. Ancak Labov’un modeli bazı yönleriyle eleştirilmektedir. Ses değişim zincirini tetikleyen koşullar yeterli değildir ve değişimi tetikleme noktasında nedensellik yoktur. “Deneysel kanıtlarda fonetik boşluk akustik veya artiküler ölçümlerle tam olarak eşleşmez”

⁹ Bu model ile ilgili bazı eleştirilerde bulunmaktadır: Aksanlı konuşan birini dinleyen (veya el yazısı zayıf olan birinden mektup alan) anormal sesi sezgisel olarak doğru anlayabilir.

¹⁰ Bu model ses değişikliğinin doğası hakkında doğru tahminlerde bulunmadığı için araştırmacılar tarafından eleştirilmiştir (Samuel, 2005:20).

(Stockwell, Minkova, 1988:358). İtme zinciri aşamasına zemin hazırlayan neden, deneylerle kanıtlanmamıştır (Campbell, Ringen, 1981).¹¹ Samuel, itme zinciri konusunda kesin hüküm vermenin zor olduğundan bahsetmektedir (Samuel, 2005:13). King, ünlü değişiminin kademeli olacağından bahsedip itme zinciri kuramını reddetmiştir. Halle, ünlü değişim zincirinde fonem değerlerindeki sapmanın gerçek bir fonem oluşturamayacağına inandığı için ses değişim zincirini reddeder. Halle, Labov' u modelde ünlü alanını “psikolojik olarak gerçek” gösterdiği için de eleştirmektedir.

Labov ünlü değişim modelinin eksiklerinin farkında olacak ki PLC II'de modelinin eksik yönlerine değinmiştir. “PLC I'deki model itme zincirlerinin üstünlüğünü açıklasa da iki gerçeği açıklayamaz:

1. Ünlülerin olduğu ağız boşluğu her zaman dolmaz ve tüm ses değişim zinciri her zaman harekete geçmeyebilir.
2. İtme zinciri oluşturan harekete geçiren bazen sosyal bir güç olabilir.” (Labov, 2001:463).

Labov, modeline yönelik eleştirileri ve modelin eksikliklerini göz önünde bulundurarak modelini şu kanıtlarla savunmaktadır. “Ses değişimi zinciri ile tartışmalarda zincire giren ve zincirden çıkan elemanlarla ilgili birçok soyut delil öne sürülmüştür. Tartışmaların asıl konusu ünlü değişiminin kendisi ile ilgilidir. Dil değişiminde çekme zincirine inananlar bir fonemin boşluğunun başka bir fonem tarafından işgal edilmesini anlayamazlar.” Örneğin, /e/ sesi oluşurken dil sırtı farklı pozisyonlarda¹² olabilir. Çekme zincirini savunanlar bu durumu fonetik boşluk olarak görürler. Ancak gerçek zamanlı deliller /e/'nin desteklenmesi için itme zinciri durumunun oluşması gerektiğini gösterir. Labov'un modelinin temelinde ünlülerin¹³ olduğu boşluk bir başka ünlü tarafından işgal edilirse ünlü kendisini korur, fakat bazı koşullarda ünlü kendini koruyamazsa ses değişimine izin verir.

Labov'un “itme zinciri modeli” dünya dillerinde ve Türkçede O>U, U>O değişimlerine birçok noktada ışık tuttuğu için bu modelin;

“a. Birinci ilke: Ses değişimin zincirinde uzun ses yükselir.

b. İkinci ilke: Ses değişim zincirinde, kısa ses alçalır.

¹¹ İtme kuramını kabul etmeyen araştırmacılar, bu aşamanın “teolojik” kuram çerçevesinde açıklandığını savunmaktadırlar. Detaylı bilgi için bk. (Hock, 1986; Trask, 1996).

¹² Dil sırtının yükselmesi ya da alçalması gibi.

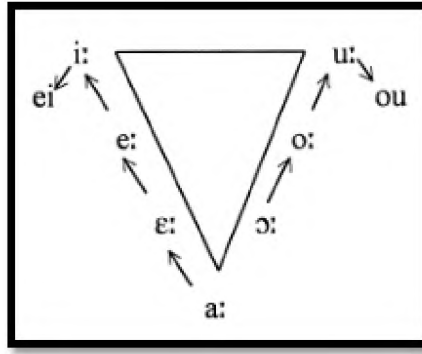
¹³ Ünsüzlerde ses değişim zinciri oluşmaz çünkü ünsüzlerin prototipi yoktur. Ünsüzler kategorize olarak ortaya çıkarlar (Samuel, 2005:26).

c. Ses değişim zincirinde, art ünlüler ön ünlülere dönüşür” ilkeleri dünya dillerinde ve Türkçede O>U, U>O değişimleri açıklanırken kullanılmıştır.

1.2. Dünya Dillerinde O>U, U>O Değişimleri

Ünlü değişim modelleri incelendiğinde itme zinciri modelinin O>U, U>O değişimlerinin oluşum nedenlerini birçok noktada aydınlatmaktadır. İtme zinciri modeli, bu değişimlere rasyonel, genel, tarihsel ilkeler ışığında bilgiler sunmaktadır. Söz konusu değişimlerin nedenlerini öncelikle itme zinciri modeli ile bu modelin aydınlatamadığı noktaları ise sosyal ağ kuramına göre açıklamak mümkündür.

Dünya dillerinin ünlü sistemlerinde /o/ ve /u/’nun vokal çizgisi aşağıda gösterildiği gibidir:

Şekil 12: Dünya dillerinin ünlü sistemlerinde /o/ ve /u/’nun vokal çizgisi

Ünlülerin vokal çizgilerine bakıldığında /o/’nun /u/’ya değişimi bazı aşamalardan oluşur. /o/’nun bulunduğu ağız boşluğu bir ses tarafından işgal edilir. /o/ kendi varlığını koruyabilmek için en yakın komşusuna doğru hareket eder. /o/, dilin ses yolundaki hareketine direnemeyip boğumlanma noktası kendisine en yakın olan /u/’ya dönüşür. Dil bilimciler, /o/’nun ağız boşluğundaki yerinin neden bir ses tarafından işgal edildiği ile ilgili iki görüşe sahiptir: Birincisi /o/ ağız boşluğunda ses yolunu daraltan bir ünsüz ile karşılaşırsa boğumlanma noktasında dil sırtını yükselterek hareket eder ve /u/ sesine dönüşür (Labov, 1994:35). Labov, bu durumu bağlamı kontrol eden, düzenli bir değişim olarak tanımlamaktadır. İkincisi, /o/’nun ağız boşluğunu işgal eden sesin, varyant bir ses olma ihtimalidir. Bir fonem varyantını rastgele seçmez, boğumlanma noktasına en yakın sesi varyantı olarak belirler. Seslerin varyantlarının oluşmasında dilin etkileşimde olduğu toplumlar önemli rol oynamaktadır.¹⁴ Yani dillerin ünlü sistemlerinde aslı bir *ō, *o sesi

¹⁴ Bakınız sosyal ağ kuramı.

vardır. Bu ses, zamanla dillerin ağız özelliği çerçevesinde yerini kendisine en yakın sese bırakıp varyantını oluşturur. Bu düşünceye göre *ō*, *o>u* değişiminde ortaya çıkan /u/ sesi, /o/ sesinin varyantıdır. Dünya dillerinde, bazı kelimelerde /o/'nun ve /u/'nun birbiri yerine kullanılması aslı bir **ō*, **o* sesinden gelişen bir varyantın varlığına işaret eder. Bu görüşü savunan dil bilimcilerin ortak görüşü, günümüzde hem /o/'lu hem de /u/'lu kullanıma sahip kelimelerdeki sesin /o-u/ arası varyant bir ses olmasıdır. Yine dil bilimcilere göre bu ses, XII. yy.a kadar varlığını sürdürmüş, sonra aslı **u* sesi ile birleşmiştir (Philott, 1919:23). Varyant /u/ sesi aslı **u* sesi ile birleşmediği durumlarda ise kelimeler ikili kullanıma sahip olmuştur.¹⁵ Martinet'e göre *o>u* arasındaki değişimin temelini anlamak için geriye yani art zamanlı dil bilime bakmak gerekmektedir. Aynı açılarda olmasına rağmen /o/ ve /u/ arasındaki diyafram farkı /e/ ve /i/ arasındaki diyafram farkından daha küçüktür (Martinet, 1952:50).

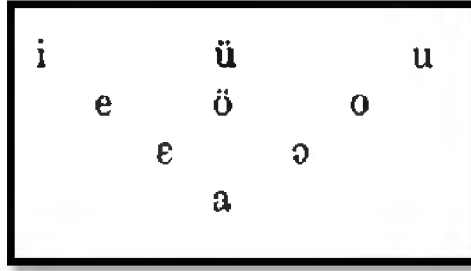
Dünyanın çeşitli dillerinde de /o/ ve /u/ seslerinin birbiri yerine kullanıldığı görülmektedir. Rogers çalışmasında São Miguel kullanılan art ünlülü 50 kelimenin listesine yer vermiştir. Rogers, Portuguese dilinde /u/ olarak söylenen sesin São-Micaelense'de /ü/ olarak gösterildiğini belirtmiştir.¹⁶ Bu ünlüler ayrıca Madeira, Corvo gibi dillerde de bulunur. Yine standart Portuguese /o/¹⁷ São Miguel'de /u/ şeklinde telaffuz edilir. Rogers bu durumu zamanında Portuguese'de /o/'nun iki varyantının olması ile açıklar. Bu iki varyantlı /o/ standart lehçede birleşmiş, São-Micaelense'de ayrı kalmıştır. Bartonek, bu durumun Orta Asya'dan gelen küçük bir topluluğun ağız özelliği ile ilgili olduğunu düşünmektedir (Bartonek, 1963:38-39).

Dünya dillerinin hepsinde /ö/ sesi bulunmamaktadır. Martinet işlevsel ses değişimi modelinde /ö/ ve /ü/'nün vokal çizgisini aşağıdaki gibi göstermiştir.

¹⁵ Ayrıca /è/ sesinin, ortaya çıkma sebebinin de aynı görüşe bağlanması ilgi çekicidir. Araştırmacılara göre /è/ sesi XVII. ve XVIII. yy.larda aslı **e* sesi ile birleşmeye başlamış, varyant /e/ sesinin aslı **e* sesi ile birleşmediği durumlarda ise kelimeler ikili kullanım sahip olmuşlardır.

¹⁶ Aydın kesimin kullandığı dilde bile /ü/ şeklinde telaffuz edilmektedir.

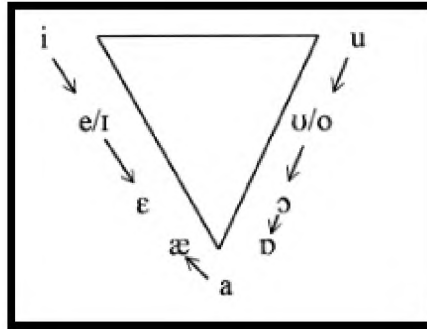
¹⁷ /ô/ olarak hecelenir.

Şekil 13: İşlevsel ses değişim modeline göre /ö/ ve /ü/'nün vokal çizgisi Martinet, 1952:21

Dünya dillerinde /ö/'nün /ü/'ye dönüşmesi ile ilgili iki görüş vardır: Birincisi /ö/ ağız boşluğunda ses yolunu daraltan bir ünsüz ile karşılaşırsa boğumlanma noktasında dil sırtını yükselterek hareket ederler ve /ü/ sesine dönüşür. İkincisi, /ö/'nün ağız boşluğunu işgal eden sesin, dillerin ses varyantı ile ilgili olduğu görüşüdür. Bir fonem varyantını rastgele seçmez, boğumlanma noktasına en yakın sesi varyantı olarak belirler. Seslerin varyantlarının oluşmasında dilin etkileşimde olduğu toplumlar önemli rol oynamaktadır. Yani dillerin ünlü sistemlerinde aslî bir * $\bar{o}$, * $\bar{ö}$ sesi vardır. Bu ses, zamanla dillerin ağız özelliği çerçevesinde yerini kendisine en yakın sese bırakıp varyantını oluşturur. $\bar{o}$, $\bar{ö}$ > $\bar{ü}$ değişiminde ortaya çıkan /ü/ sesi, /ö/ sesinin varyantıdır.

U>O değişimlerini itme zinciri modelinin “Ses değişim zincirinde, kısa ses alçalır” ilkesi ile açıklamak mümkündür. /u/ sesinin vokal çizgisi aşağıdaki gibidir.¹⁸

Şekil 14: /u/ sesinin vokal çizgisi

İtme zinciri modeline göre yukarıdaki vokal çizgisi incelendiğinde şöyle bir tablo ile karşılaşılır. /u/ sesinin oluştuğu boşluk bir ses tarafından işgal edilir. Yeri işgal edilen /u/ sesi, kendisini koruyabilmek için boğumlanma yeri kendisine en yakın komşusu /o/'ya hareket eder. Hareketi sırasında dil alçalır ve /o/ sesi meydana gelir. Dil bilimciler, /u/'nun

¹⁸ /ü/ sesinin vokal çizgisi bkz. Şekil 13.

ağız boşluğundaki yerinin neden bir ses tarafından işgal edildiği ile ilgili O>U değişiminde olduğu gibi iki görüşe sahiptirler. Birincisi /u/ ağız boşluğunda ses yolunu genişleten bir ses ile karşılaşırsa boğumlanma noktasında dil sırtını alçaltarak hareket eder ve /o/ sesine dönüşür (Labov, 1994:45). Bu durumda düzenli bir ses değişimi gerçekleşir. İkincisi, /u/'nun ağız boşluğunu işgal eden sesin, varyant olduğu görüşüdür. Bir fonem varyantını rastgele seçmez, boğumlanma noktasına en yakın sesi varyantı olarak belirler. Seslerin varyantlarının oluşmasında dilin etkileşimde olduğu toplumlar önemli rol oynamaktadır. Yani dillerin ünlü sistemlerinde aslî bir *u sesi vardır. Bu ses, zamanla dillerin ağız özelliği çerçevesinde yerini kendisine en yakın sese bırakıp varyantını oluşturur.

Yukarıda ortaya konulan O>U, U>O değişimlerinin sebeplerini şu başlıklar altında sınıflandırabiliriz:

1.2.1. Dünya Dillerinde O>U, U>O Değişimlerinin Nedenleri:

Dünya dillerinde söz konusu değişimlerin nedenleri iki başlık altında incelenebilir: Fonetik çevreye bağlı ve fonetik çevreye bağlı olmayan değişimler.

1.2.1.1. Fonetik çevreye bağlı olan değişimler: Ünlü değişimleri incelendiğinde dünya dillerinde fonetik çevreye bağlı değişimlerin iki nedeni olduğu tespit edilmiştir.

1.2.1.1.1. Ünlü değişim zincirinde uzun ünlünün yükselmesi ilkesi ile

Labov tarafından ortaya konulan bu kurama göre /ō/ ve /ō̄/ sesleri bazen dil sırtını yükselterek /u/ ve /ü/ seslerine dönüşebilirler (Labov, 1994:35). /o/ ağız boşluğunda ses yolunu daraltan bir ünsüz ile karşılaşırsa boğumlanma noktasında dil sırtını yükselterek hareket eder ve /u/ sesine dönüşür (Labov, 1994:35). Labov, bu durumu bağlamı kontrol eden, düzenli bir değişim olarak tanımlamaktadır.

1.2.1.1.2. Ünlü değişim zincirinde kısa ünlünün alçalması ilkesi ile

/U/ sesinin olduğu boşluk bir ses tarafından işgal edilir. Yeri işgal edilen /U/ sesi, kendisini koruyabilmek için boğumlanma yeri kendisine en yakın komşusu /O/'ya hareket eder. Hareketi sırasında dil alçalır ve /O/ sesi meydana gelir. /U/ ağız boşluğunda ses yolunu genişleten bir ses ile karşılaşırsa boğumlanma noktasında dil sırtını alçaltarak hareket eder ve /O/ sesine dönüşür (Labov, 1994:45). Labov'a göre bu durum bağlamı kontrol eden, düzenli bir değişimdir.

1.2.1.2. Fonetik çevreye bağlı olmayan değişimler

Ünlü değişimleri incelendiğinde dünya dillerinde fonetik çevreye bağlı olmayan değişimlerin üç nedeni olduğu tespit edilmiştir.

1.2.1.2.1. Ünlü değişiminde sosyal ağ kuramına göre

Bu kurama göre, geniş ünlülü sisteme sahip üst katman toplumlar ile dar ya da yarı dar ünlülü sisteme sahip alt katman toplumlar –ya da tam tersi- etkileşim içerisinde olduklarında bu değişimler toplulukların dillerinde karşılıklı ve düzenli bir ilişki içerisinde görülür. Söz konusu değişimler bu diller için karakteristik bir özellik taşımaktadır.

1.2.1.2.2. Ses değişiminde işlevselcilik kuramına göre

Her konuşmacının genel eğiliminde “boğumlanma çabasının en aza indirilmesi” ve “seslerin algısal kolaylık için kendilerini nasıl düzenlemeleri gerektiği” ilkeleri bulunmaktadır. Doğasında kolayca kaçma eğilimi olan konuşmacı sesleri çıkarırken telaffuzu kolay sesleri tercih edebilir (Martinet, 1952: 126). /O/ sesinin boğumlanması /U/ sesine göre daha çaba gerektirdiği için konuşmada kolayca kaçma eğiliminden dolayı bazı durumlarda O>U, U>O değişimleri görülmektedir.

1.2.1.3. Evrimsel ses bilim kuramına göre

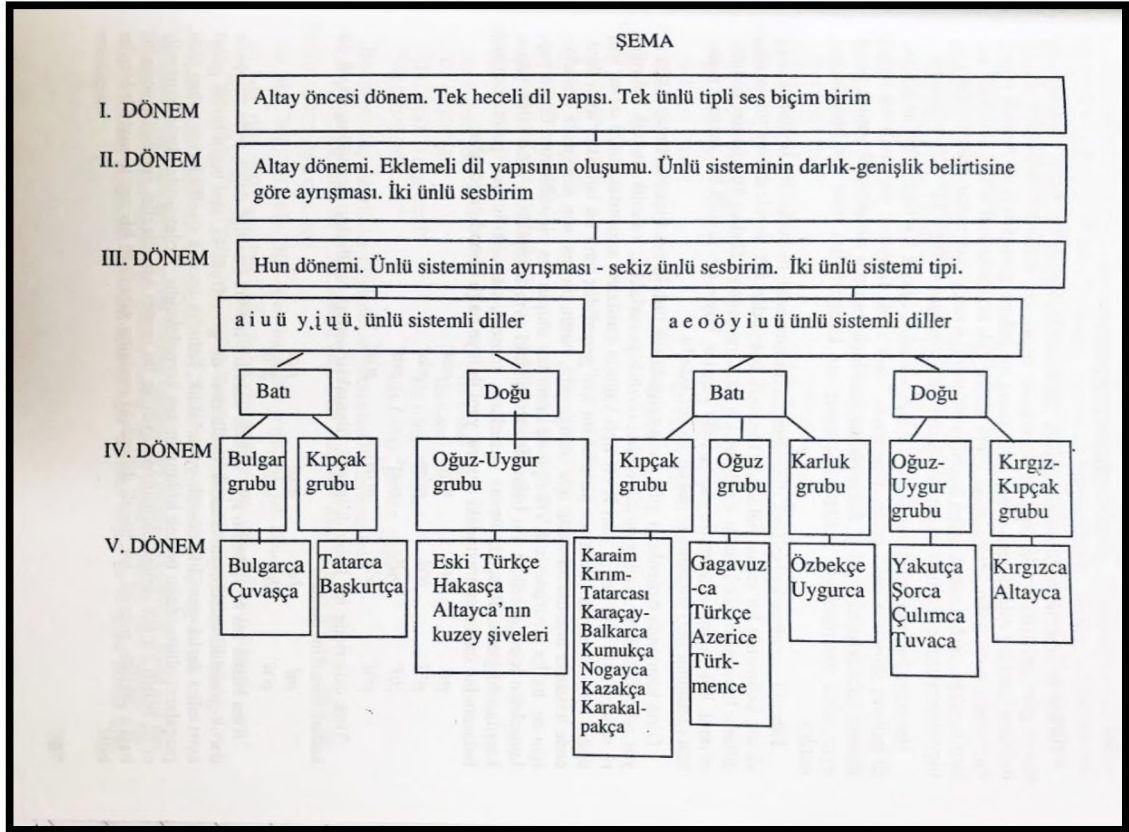
Evrimsel ses değişim kuramına göre ünlüler değişirken proto şekillerinden yararlanırlar. Ünlü değişim çizgisinde /O/ sesi en alt basamakta yer alır, çeşitli durumlarda dil sırtının yükselmesi ile /U/ sesine doğru yükselir. Dil sırtının yükselmesi ile /O-U/ arası bir ses ortaya çıkar. Araştırmacılar bu durumun, ilk hecede o-u, ö-ü ikili kullanıma sahip sözcüklerde görüldüğünü savunmaktadır. İlk hecede o-u, ö-ü ikili kullanıma sahip sözcüklerde görülen sesler /o/ ve /ö/'nün varyantıdır. Bu seslerin telaffuzu o~u, ö~ü arasındadır, bu nedenle yüzyıllar boyunca birbirlerinin yerlerine kullanılmışlardır (Philott, 1919:23; Doerfer, 1975-76).

1.3. Türkçede O>U, U>O Değişimleri

Türkçede O>U, U>O değişimlerinin nedenlerini ortaya koymak için Türkçenin ünlü yapısı, /o, ö, u, ü/ seslerinin oluşum şartları ve değerleri laboratuvar ortamındaki kanıtlardan hareketle incelenmiştir. Türk dilinin ünlü yapısı ile ilgili birçok araştırmacı

tarafından çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda Türkçedeki ünlülerin ilk şekilleri ve gelişim süreçleri ele alınmıştır.

Baskakov Türkçenin ünlü sistemini beş aşamada incelemiştir. Türkçenin tek heceli dillere yakın bir sisteminin olduğunu ve Türkçede ünlülerin ünsüzlerden daha istikrarsız bir süreç işlediğini belirterek Türkçedeki ünlüleri aşağıdaki şemada gösterildiği gibi ele almıştır.

Şekil 15: Türkçedeki ünlülerin oluştuğu dönemler (Baskakov, 2006:77)

Türk dilleri, tarih boyunca alt katmanın, yan katmanın, akraba olan ve olmayan dillerin etkisinde kalmıştır. Bu durumda Türk dillerindeki sesler gerek sözlüksel gerek anlamsal değişikliğe uğramıştır. Türk dillerindeki seslerin oluşumunda, eski dönemlerden itibaren alt katman ve yan katman dillerin etkisi olmuştur. “Ünsüzler açısından çağdaş Türk dilleri çoğunlukla bir birlik gösterse de ünlüler açısından iki büyük gruba ayrılır.” (Baskakov, 2006:26). Bu iki ünlü grubu da dili konuşan boyun ağız özelliklerine bağlı olarak alt gruplara ayrılabilir. Birinci ünlü grubunu dört tam dar yapıtlı ünlüler (y, i, u, ü) ve dört tam geniş yapıtlı (a, e, o, ö) ünlüler oluşturur. Bu ünlü grubuna giren Türk dilleri merkezi Türk dilleridir, yani bu gruptaki diller tarih boyunca etkileşime açık olmuşlardır. Birinci gruptaki ünlü grubuna giren diller şunlardır:

- a. Oğuz Dilleri: Oğuz dillerinin üç çeşit ünlü sistemi vardır. 1. Dört tam dar yapılı ünlüler (y, i, u, ü) + dört tam geniş yapılı (a, e, o, ö) ünlüler. 2. Dört tam dar yapılı ünlüler (y, i, u, ü), + dört tam geniş yapılı (a, e, o, ö) ünlüler + ä sesi. 3. Dört tam dar yapılı ünlüler (y_v, i, u, ü) + dört tam geniş yapılı (a, e, o, ö) ünlüler + ä sesi + VKV şeklinde hece kaynaşması ile oluşan uzun ünlü.
- b. Kıpçak Dilleri: Bu gruptaki Kıpçak dillerinin üç çeşit ünlü sistemi vardır. 1. Dört tam dar yapılı ünlüler (y, i, u, ü) + dört tam geniş yapılı (a, e, o, ö) ünlüler. 2. Dört tam dar yapılı ünlüler (y, i, u, ü) + dört tam geniş yapılı (a, e, o, ö) ünlüler + ä sesi. 3. Dört tam dar yapılı ünlüler (y, i, u, ü) + dört tam geniş yapılı (a, e, o, ö) ünlüler ve bu ünlülerin uzun karşılıkları.
- c. Uygur-Oğuz (Sibirya) Dilleri: Bu gruptaki dillerde iki çeşit ünlü sistemi vardır: 1. Dört tam dar yapılı ünlüler (y, i, u, ü) + dört tam geniş yapılı (a, e, o, ö) ünlüler ve bu ünlülerin uzun karşılıkları + Tuvacadaki sekiz gırtlaklaşmış ünlüler. 2. Dört tam dar yapılı ünlüler (y, i, u, ü) + dört tam geniş yapılı (a, e, o, ö) ünlüler ve bu ünlülerin uzun karşılıkları + Yakutçadaki dört diftong sesi.
- d. Karluk Dilleri: Bu gruptaki dillerin iki çeşit ünlü sistemi vardır. 1. Dört tam dar yapılı ünlüler (y, i, u, ü), + dört tam geniş yapılı (a, e, o, ö) ünlüler + ä sesi. 2. “Komşu yan katman dillerle, dilin kendi oluşum sürecinde oluşan iç yasalarının etkisiyle ortaya çıkmış bulunan ve lehçelere göre ünlüleri altı ile dokuz ünlü ses birim arasında değişen Özbekçe.” (Baskakov, 2006:26)

İkinci ünlü grubunu yarım yapılı dar ünlüler (y, i, u, ü) ve tam yapılı ünlüler (y, i, u, ü) oluşturur. Bu ünlü grubuna giren Türk dilleri merkezden uzak Türk dilleridir, yani bu gruptaki diller tarih boyunca etkileşime kapalı olmuşlardır. İkinci gruptaki ünlü grubuna giren diller şunlardır:

- a. Bulgar Dilleri: Eski Bulgarca ve Çuvaşçanın bulunduğu gruptur. Bu grubun ünlü sistemini yarım yapılı dar ünlüler (y, i, u, ü) ve tam yapılı ünlüler (y, i, u, ü) + ä + e sesleri oluşturur.
- b. Kıpçak-Bulgar Dilleri: Tatarca ve Başkurtçanın bulunduğu gruptur. Bu grubun ünlü sistemini y, i, u, ü, y, i, u, ü + geniş ä, a sesleri oluşturur.
- c. Uygur-Oğuz Dilleri: Orhun-Yenisey, Hakasca ve Altaycanın kuzey lehçelerinin bulunduğu gruptur. Bu grubun iki çeşit ünlü sistemi vardır. “1. e~i, o~u, ö~ü ünlü ses birimleri arasında net bir ayrılık olmayan ve ötümlülük

titreşimsizliğe göre çift ünsüzleri olmayan Orhun-Yenisey Yazıtlarının dili. 2. Hakasça ve Altaycanın kuzey lehçeleri ve sekiz ünlüden y, i, u, ü, y, i, u, ü yani dördü tam yapılı dar, dördü de yarım yapılı dar ünlülerden ve a, e ikincil uzun ünlülerden oluşan ünlü sistemi olan Sibirya lehçeleri.” (Baskakov, 2006:27).

Baskakov’un tespitine göre Altay dil birliği döneminde Türk dillerinin darlık- genişlik bakımından ayrılmaya başladığını söyleyebiliriz. Altay dil birliği öncesi dönemde KVK+(K)VK~KVK+KV(K)~KVK+(K)V(K) şeklinde oluşan tek biçim birimler, Altay dil birliği döneminde ek biçim birimler oluşturmaya başlamıştır. Kelimeler ek biçim birim oluşturmaya başladıklarında kendi aralarında birleşme özelliği kazandığında ses biçimbirimlerin yapıları da değişmeye başlamıştır. “Ek biçim birimlerdeki daralma ve son ünlü düşmesi, yani bazı unsurların ayrılma gerekliliği ortaya çıkmıştır ve ses biçim birimi niteleyen sentezden ayrılıp çıkan ilk ayırt edici özellik, darlık- genişlik belirtisi olmuştur.” (Baskakov, 2006:81).

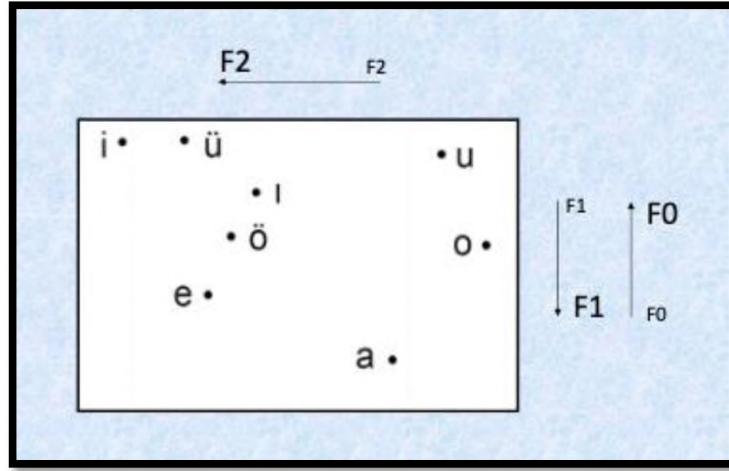
Geniş ünlüler /a, e, o, ö/ ve bunların karşılığı olan yarı uzun ve dar ünlüler /y, i, u, ü/’ün yer değiştirmesiyle ilgili çeşitli görüşler vardır. Kiyekbayev bu durumun iki basamağının olmasından bahseder:

- a. Dar u, ü, i, ünlülerini veren geniş o, ö, e ünlülerinin daralması,
- b. Dar u, ü, i ünlülerinin genişlemesi ve onların o, ö, e ünlülerine dönüşmesi.” (Kiyekbayev, 1956:14).

Şçerbak ise dar ünlülerden geniş ünlülerin geliştiğini ifade eder: “i, u, ü>e, o, ö ünlülerinin genişlemesi ve onların uzunluğunun kısalması sonucu daha sonraki olay olarak da geniş e, o, ö ünlülerinin etimolojik daralması.” (Şçerbak, 1970:33). Bogorodtskiy de bu durumu “titreşimli uzunluğun kısalması neticesinde sesinin netliğinin giderek kaybolmasıyla birlikte birinci vurgusuz ünlünün zayıflamasıyla” açıklamıştır (Bogorodtskiy, 1953:86). Şaraf, bu olayın Tatarcaya özgü bir vurgulama olduğunu “çeşitli heceli kelimelerin birinci hecesindeki yan vurgunun son derece zayıf olmasıyla ve buna bağlı olarak da birinci hecenin vurgusuz ünlüsünün kapalı olmasıyla” ilgili olduğunu belirtmiştir (Şaraf, 1928:240).

O>U, U>O değişimlerine neden olan durumların ortaya konulması için /o, ö, u, ü/ seslerinin oluşum şartları ve değerleri laboratuvar ortamındaki kanıtlardan hareketle incelenmiştir. “Akustik açıdan ünlüler, ses tellerinin titreşimi ile ortaya çıkan, bir temel frekans ve onun harmonik adı verilen katlarından oluşan ham sesin, ses yolunda işlenmesi

ile meydana gelir.” Ünlülerin temel frekansları ise vurgu, sesletim, his ve ortama göre değişmektedir. Yutak ve ağız boşluğunda tınlaticıların etkisi ile sesin frekans bölgelerinde ses şiddeti artar, şiddeti artan bu bölgelere formant denir. Ünlülerin oluşumunda beş formant F1, F2, F3, F4, F5 vardır. Bunlardan ilk ikisi ünlülerin oluşumunda önemli bir rol oynar. Kalan üçü ise kişinin ses tınısının özelliğini yansıtır (Selen, 1979). Ünlülerin F1 ve F2 formant değerleri aşağıdaki gibidir:

Şekil 16: Ünlülerin F1 ve F2 formant değerleri

Dudakların yuvarlak bir şekil alarak öne doğru uzanması tüm formant frekanslarda düşüğe neden olur. Ağız açıklığının daralması F1 frekans değerini düşürürken F2 frekans değerinin yükselmesini sağlar. Dar ünlülerde F1 düşüktür, geniş ünlülerde F1 yüksektir. Arka ünlülerde F2 düşüktür, ön ünlülerde F2 yüksektir. Ünlülerin akustik özellikleri kişinin cinsiyeti, yaşı ve ses yolunun şekline bağlı olarak kişiden kişiye, hatta aynı kişide farklı zamanlarda değişiklik gösterir.

	F1 Hz	F2 Hz
o	1200	2800
ö	400	1400
u	400	800
ü	280	1700

Şekil 17: Ünlülerin frekans değerler

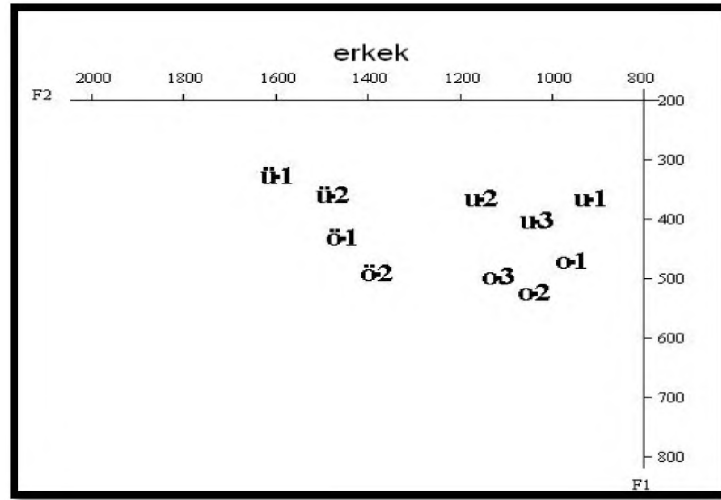
Geniş ve dar olma durumları, süreyi de belirler. Geniş ünlüler, dar ünlülerden daha uzun sürede oluşur: a+>i-, e+>i-, o+>u-, ö+>ü-. Konuşmacı aynı ünlüyü, farklı yerlerde değişik sürelerde üretebilir. Konuşmacının ürettiği aynı ünlünün farklı yerlerdeki süreleri arasındaki fark, aynı konuşmacının dar ve geniş ünlülerinin ortalama süreleri arasındaki farktan daha fazla olabilir. Örneğin, İngilizcedeki “see, say, so, sue, saw” sözcüklerindeki ünlüler gergin ünlüler, “sit, set, sat” sözcüklerindeki ünlüler ise gevşek ünlülerdir. Gevşek sesler, gergin seslerin aksine, üretimlerinde daha az kas eforu ve hareketi gerektiren seslerdir (Crystal, 2008:271).

			a	e	o	ö	ı	i	u	ü
Çene Açıklığı	F2 artar	Geniş Ünlüler	✓	✓	✓	✓				
	F1 azalır	Dar Ünlüler					✓	✓	✓	✓
Dudak Biçimi		Düz Ünlüler	✓	✓			✓	✓		
		Yuvarlak Ünlüler			✓	✓			✓	✓
Dilin Konumu	F2 azalır	Arka	✓		✓				✓	
		Orta					✓			
		Yuvarlak Ön				✓				✓
	F2 artıyor	Düz Ön		✓				✓		

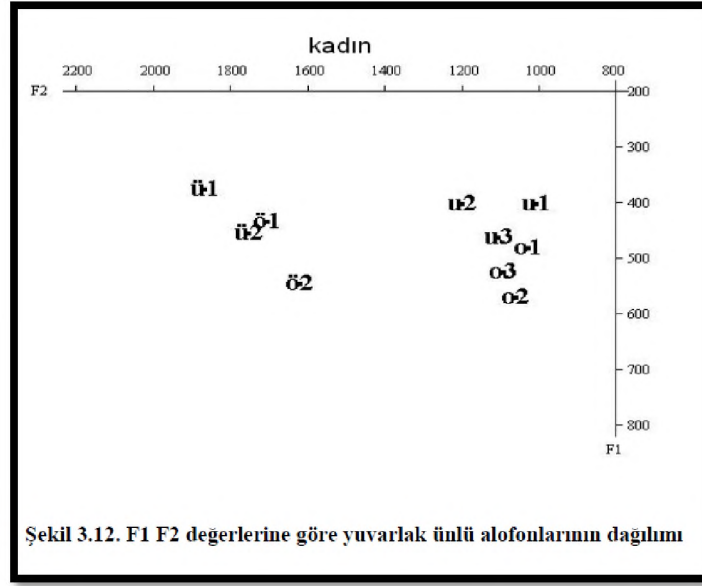
Şekil 18: Frekans değerlerine göre ünlüler (Artuner, 1994:97)

Davutoğlu çalışmasında standart Türkçedeki ünlülerin frekanslarını incelemiş, ünlüleri laboratuvar ortamında işitsel ve akustik değerlendirmeden geçirip ünlülerin alafonlarını belirlemiştir. /o/ sesinin üç alafonun olduğunu “/o/ hece içindeki konumuna göre açılma veya kapanma eğilimi gösterebilmektedir. Bunun dışında, çene açıklığı ve

dudakların yuvarlaklık derecesinin konuşmacıdan konuşmacıya değişebildiği ve bu durumun da /o/ foneminin açıklık/kapalılık düzeyini etkilediği gözlemlenmiştir.” (Davutoğlu, 2010:73). /ö/ sesinin ise iki alafonu olduğundan bahsetmektedir. /ö/ sesinin örnekleme olarak kullandığı “söndür, örgün, nankör, nötr, öd, jön, deklanşör, örf, örnek, nötr, dön, böl, fötr, öd” gibi tek heceli sözcüklerde ve sözcük sonu /l, n, r/ ünsüzleriyle biten vurgulu heceli sözcüklerin her konuşmacıda ortak oluşan sözcüklerin kısıtlı olduğunu gözlemlemiştir (Davutoğlu, 2010:76). Bu bağlamda /ö/ sesinin yanındaki seslerle ve dilin ses düzeniyle ilgili parametrelerin yanı sıra konuşmacının çene açısı ve dudak yuvarlaklığı derecesine göre de değişebilmektedir. /u/ sesinin de üç alafonu olduğunu belirtir. /u3/ şeklinde isimlendirdiği alafon kapalı, arka, yuvarlak ve gevşek niteliklere sahiptir. Sınırlı sayıda kullanımı olan bu fonem konuşmacıların çene açıklığı ve dudakların yuvarlaklık derecesiyle ilişkili olarak oluşur (Davutoğlu, 2010:77). Bu ses tüm konuşmacılarda bulunmasına rağmen, her konuşmacıda farklı sözcüklerde bulunabilmektedir: muaf, dua, lokum, solgun, uyku vs. /ü/ sesinin iki tane alafonun olduğunu belirtir. /ü2/ olarak nitelendirdiği alafonun konuşmacılar tarafından aynı sözcükte farklı şekillerde telaffuz edildiğini belirtir (Davutoğlu, 2010:77). /o, ö, u, ü/ seslerinin alafonlarını gösteren F1 ve F2 değerleri aşağıdaki gibidir:

Şekil 19: F1 ve F2 değerlerine göre /o, ö, u, ü/ sesleri (Davutoğlu, 2010:72).

Şekil 20: F1 ve F2 değerlerine göre /o, ö, u, ü/ sesleri (Davutoğlu, 2010:72).

Davutoğlu çalışmasında şu tespite varmıştır: “/ı, o, ö, u, ü/ fonemlerinde, konuşmacıların çene açıklığı ile ilgili alışkanlıklarının açık/kapalı alafonların oluşumunda önemli bir etken olduğu gözlenmiştir. Açık ve kapalı alafonların tüm konuşmacılarda aynı sözcüklerde oluşmadıkları bir başka deyişle alafonların bulunduğu ortak sözcüklerin kısıtlı olduğu görülmüştür.” (Davutoğlu, 2010:80). Kılıç ise /o, ö, u, ü/ ünlülerinin akustik ve duysal özelliklerini incelemiştir. Bu seslerin akustik ve duysal açıdan farklılıklarının bulunduğunu ifade etmektedir (Kılıç, 2003:6).

Ünlülerin oluşumun değerleri ile ilgili bilgi veren bazı çalışmalar da ünsüz frekanslarını inceleyen çalışmalardır. Coşkun, /y, s, ş, n/ seslerinin /ı, i, u, ü/ sesleri gibi yatay pozisyonda, alçak frekanslarda, dil ile damak arasındaki dar bir mesafede oluştuklarını belirtir (Coşkun, 2007:361). Kopkallı /v/ sesinin akustik değerlerini incelemiş ve sesin birçok konumda daralmalı bir ses olduğunu belirtmiştir (Kopkallı, 2000). Jongman, /f, v, s, z/ ünsüzlerinin birbirlerinden ayrılmasında o---u aralığındaki ünlülerin önemli rol oynadığını söyler (Jongman, 2000). Selen, /h/ ünsüzünün kendisinden sonra gelen ünlünün tınlama rengini aldığını, Colufer ise /h/ ünsüzünün birbirine yaklaşan iki organın ses yolunu daraltıp sürtünmesi ile oluştuğunu belirtir (Selen, 1979; Colufer, 1911). Erten, /ğ/ ünsüzünün kapalı bir ses olduğunu kendisinden önce gelen ünlüyü uzatma işlevinin olduğunu belirtmiştir (Ertan, 2011:35).

Yukarıda görüldüğü gibi /o, ö, u, ü/ seslerinin Türkçenin tarihî gelişimi içerisinde ve genel Türkçede eğilimleri değerlendirmiştir. Bu değerlendirme sonucunda O>U, U>O

değişimlerinin nedenlerini akustik, psikolojik ve artikülasyon fonetik verilerden yararlanarak şöyle sınıflandırabiliriz:

1.3.1. Türkçede O>U, U>O Değişimlerinin Nedenleri

Yapılan incelemeler sonucunda Türkçede O>U, U>O değişimlerinin nedenleri “fonetik çevreye bağlı değişimler, fonetik çevreye bağlı olmayan değişimler” olmak üzere ikiye ayrıldığı görülmektedir:

1.3.1.1. Fonetik çevreye bağlı değişimler: Türkçede fonetik çevreye bağlı değişimlerin nedenleri aşağıdaki gibi tespit edilmiştir.

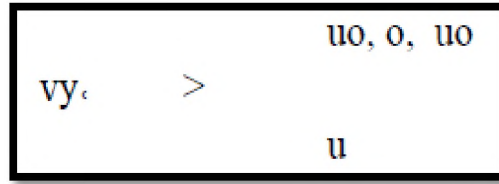
1.3.1.1.1. KVK tipli köklerin etkisi ile

Baskakov göre KVK tipli köklerde daralma ve benzeşme aşamaları kök seste o~u, ö~ü ikili kullanımlarına neden olabilir. “Biçim birimlerin birleşmesi yoluyla kök oluşumu sırasında genellikle başlangıç kök yapısının son ünsüzü ya ek biçim birimin ünsüzüyle ya da ikinci kök biçim birimin ünsüzüyle yer değiştirerek değişmiş, benzeşen ve daralan unsurlar (başlangıç kök biçimbirimin son ünsüzü ve ikincil kaynaşmış biçim birimin unsurlarından birisi) iz bırakmadan kaybolmamıştır.” (Baskakov, 2006:36). AT *ky.v~qub~quγ> Çuv. “ky.vak”, Türkm. “göök”, Baş. “kük”, Tat. “kük”, Türk. “gök” (ETS:405).

1.3.1.1.2. (K)VK tipli köklerin etkisi ile

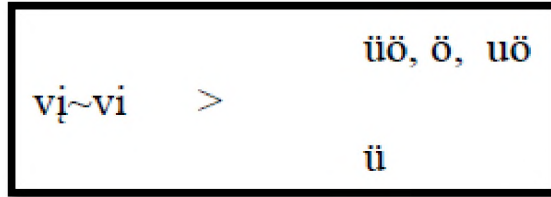
(K)VK tipli kök biçim birimlerde kelime başındaki ünsüz yavaş yavaş daralarak önce güçlü ünsüzlerden, güçsüz ünsüzlere daha sonra ikiz ünlüye en son aşamada ise yarı uzun ya da normal süreli ünlüye geçmiştir (Baskakov, 2006:52). Çuvaşçada ilk seste görülen j, w~v, h seslerin ünlü birleşmesi diğer Türk dillerinde farklı şekillerde görülmektedir.¹⁹ Çuvaşçada “v+ünlü” birleşmesinin Türk dillerindeki karşılıkları şöyledir:

¹⁹ Detaylı bilgi için bk. (Baskakov, 2006:53).

Şekil 21: Çuvaşçada “v+ünlü” birleşmesinin Türk dillerindeki karşılıkları

Çuv. uy, tan, Kaz. ʰorman, Tat. urman, TT. orman; Çuv. Vut, Türkm. ot, Kaz. ʰot, Tat. ut, TT. Ot “ateş” B 53.

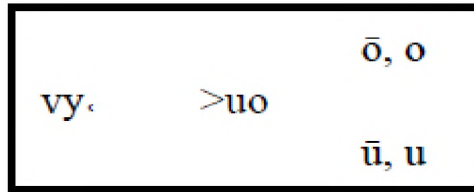

Şekil 22: Çuvaşçada “v+ünlü” birleşmesinin Türk dillerindeki karşılıkları

Çuv. vīçe, Türkm. oç, kaz. ʰöş, Tat. üč, Baş. ös, TT. öç; Çuv. vil-, Yak. üöl-, Karak. ʰöl-, Tat. ül-, TT. öl- B 53.

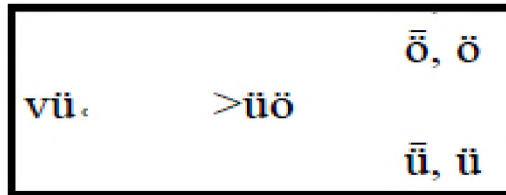
1.3.1.1.3. KV, VKV, VK tipli köklerin etkisi ile

KV, VKV, VK tipli köklerin, çeşitli ses olayları ve en az çaba ilkesi nedeniyle genel kısalma eğilimi göstererek uzun ünlülere, uzun ünlülerin de normal ünlülere dönüşmesi şeklinde bazı lehçelerde yaşadığı görülmektedir. Bu tip köklerdeki ünsüzler /j, h, v/ ve onların geliştiği bazı ünsüzlere karşılık gelir (Baskakov, 2006:88).

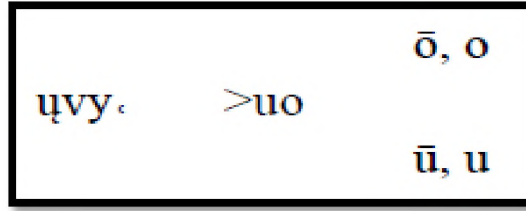
Şekil 23: “v+ünlü” birleşmesinin Türk dillerindeki karşılıkları

Çuv. vut, Yak. uot, Karak. uot, Türkm. ot, Tat. ut, Baş. ut, TT. ot “ateş”.

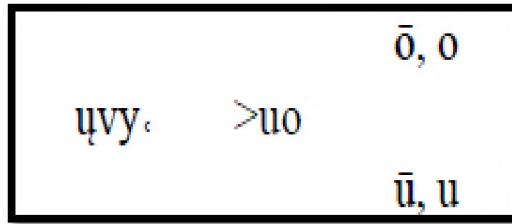
Şekil 24: “v+ünlü” birleşmesinin Türk dillerindeki karşılıkları

Yak. üös, Türkm. öt, Gag. Jöt, Hak. üt, Tat. üt, Baş. üt, TT. öd.

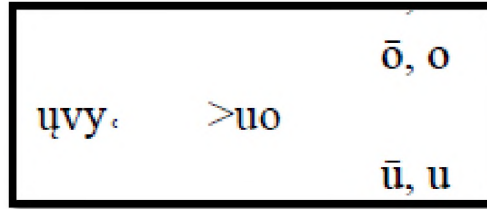
Şekil 25: “ünlü+v+ünlü” birleşmesinin Türk dillerindeki karşılıkları

Yak.. suox, Türkm. jōq, TT. yok; Yak. tuol-, Türkm. döl-, Tat. tul-, Baş. tul-, TT. dol.

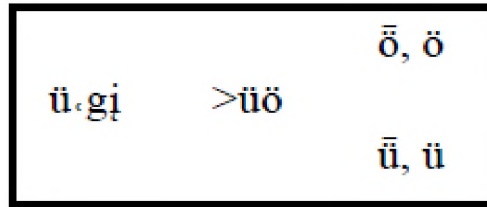
Şekil 26: “ünlü+v+ünlü” birleşmesinin Türk dillerindeki karşılıkları

Altayca ūs, Kır. ōz “ağız”, Türkm. tōr, Tat. Türk, Baş. Türk, TT. tor “ağ”.

Şekil 27: “ünlü+v+ünlü” birleşmesinin Türk dillerindeki karşılıkları

Çuv. ky.vak, Yak. küöx, Türkm. gök, Tat. kük, Baş. kük, TT. gök.

Şekil 28: “ünlü+g+ünlü” birleşmesinin Türk dillerindeki karşılıkları

Yak. tüös, Türkm. dōš, Tat. tūs, Baş. tūs, “gövde”.

1.3.1.1.4. Daraltma Niteliği Olan Ünsüzlerin Etkisi ile

Bazı seslerin boğumlanması sırasında ses yolunda daraltma meydana gelir. Ses yolunu daraltma özelliğine sahip ünsüzler şöyledir:

1.3.1.1.4.1. /f, v/ dudak ünsüzünün etkisi ile

Kopkallı /v/ sesinin akustik değerlerini incelemiş ve sesin sözcük başı, içi ve sonunda daraltmalı bir ses olduğunu belirtmiştir (Kopkallı, 2000). Eckmann ise, “İlk ve ikinci hecesinde o/ö olan birkaç kelimenin, çoğunlukla ğ, h, v, v>f, y yanında daralarak u/ü ” olduğunu ifade etmiştir (Eckmann, 2004:137).

1.3.1.1.4.2. /ğ, g, y/ ön damak ünsüzlerinin etkisi ile

“g, ğ, y” ön damak seslerinin etkisiyle yazı lehçelerimizde bazı kelimelerin ilk hecelerindeki geniş yuvarlak seslilerde darlaşma görülür.” (Banguoğlu, 1986:66). /ğ/ ünsüzü yanındaki sesin boğumlanma süresini uzatır. Ancak konuşucu en az çaba yasasına göre hareket ederse /ğ/ sesinin yanındaki geniş ünlünün boğumlanma süresini kısaltıp ünlüyü daraltabilir.

1.3.1.1.4.3. /h/ gırtlak ünsüzünün etkisi ile

Colufer /h/ ünsüzünün birbirine yaklaşan iki organın ses yolunu daraltıp sürtünmesi ile oluştuğunu belirtir (Colufer, 1911). Bu nedenle /h/ sesinin yanındaki ünlüyü daralttığı görülmektedir.

1.3.1.1.4.4. /l, n, r, s, ş/ diş ünsüzlerinin etkisi ile

Coşkun, bağlama seslerin olan /l, i, u, ü/ ve /y, s, ş, n/ sesleri ile ilgili şöyle bir tespitte bulunmuştur: “Oluşum bölgeleri bakımından yatay pozisyonda alçak frekanslarda oluşan dar ünlülerin /l, i, u, ü/ oluşumunda dil ile damak arasındaki mesafe dardır. Bunlar artikülasyon bakımından yakın olan /y, n, s, ş/ bağlayıcı ünsüzlerinde de boğumlanma yerleri bakımından dil-damak etkileşimi, ünlülerdeki gibi darlık sınırları içindedir.” (Coşkun, 2007:361). /ş, s, n/ seslerinin boğumlanma yerleri bakımından ünlüleri daraltma özelliği bulunmaktadır.

1.3.1.1.5. Ünsüz düşmesi ile

Türkçede bazı ünsüzler düşerken yanındaki o/ö ünlülerini daraltıp u/ü ünlülerine ya da u/ü ünlülerini genişletip o/ö ünlülerine dönüştürdüğü görülmektedir.

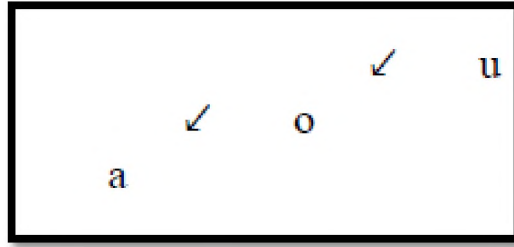
1.3.1.1.6. Ünlü değişim zincirinde uzun ünlünün yükselmesi ilkesi ile

/ō/ ve /ö/ sesleri bazen dil sırtını yükselterek /u/ ve /ü/ seslerine dönüşebilirler. Boğumlanma yeri sabit olmayan sesler, nitelik ve nicelik bakımından daha çok etkiye maruz kalırlar (Miller, 2018). Bu durumda boğumlanma yerleri kendilerine en yakın seslere dönüşebilirler.

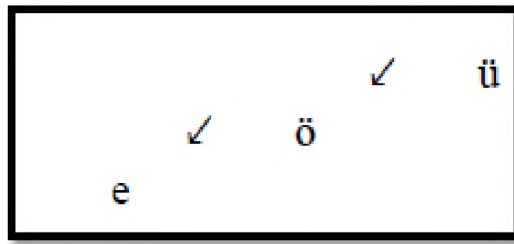
AT *bō>Uyg. bō, TT bu; AT *kōk>Türkm. gōk, Yak. küöx, TT gök; AT *kōl>Türkm. kōl, Yak. küöl, Tat. kül, Baş. kül, TT göl; ET *tōr>Türkm. tōr, Tat. Türk, Baş. Türk, TT. tor “ağ”, AT*tōrt>Türkm. dōrt, Yak. tüört, Tat. türt, TT. dört.

1.3.1.1.7. Ünlü değişim zincirinde kısa ünlünün alçalması ilkesi ile

Bu tip hecelerde ilk hecedeki /A/ sesi ağız boşluğunda /U/ sesine yükselirken en az çaba yarasından dolayı kendisine en yakın ses olan /O/'ya doğru hareket eder, /U/ ünlüsünü bu boşluğa çeker ve ses değişimi gerçekleşir.

Şekil 29: /u/ sesinin yükselmesi

Şekil 30: /ü/ sesinin yükselmesi

1.3.1.2. Fonetik çevreye bağlı olmayan değişimler: Türkçede fonetik çevreye bağlı olmayan değişimlerin nedenleri aşağıda sıralandığı gibidir.

1.3.1.2.1. Ünlü yapısının ile

Türkçe ile Balkan dilleri, Moğolca, Farsça, Kürtçe, Tacikçe arasında karakteristik olarak O>U, U>O değişimleri görülmektedir. Söz konusu değişimlerin karakteristik olarak görülmesinde Türkçenin ünlü yapısı ve etkileşim içerisinde olduğu dillerin ünlü yapısının etkili olduğu görülmüştür. Baskakov'un sınıflandırmasına göre Köktürk, Uygur, Bulgar, Çuvaş, Tatar, Başkurt, Hakas ve Altay dillerinin kuzey şiveleri dar ve yarı dar ünlülü sisteme sahiptir. Köktürk ve Uygur Türkçelerinde /O, U/ seslerin görünümü alfabeden dolayı ortaya konulamasa da Çuvaş, Tatar, Başkurt, Hakas ve Altay dillerinin kuzey şivelerinde O>U, U>O değişimlerinin karakteristik olduğu belirlenmiştir.

Balkan dillerinin bazılarında /o/ ya da /ö/ sesleri bulunmadığı için bu dillerin Türkçe ile etkileşiminde O>U değişimleri karakteristik olarak görülmektedir. Moğolcanın ünlü sistemine bakıldığında -Köktürk alfabesinde olduğu gibi- o-u, ö-ü seslerinin XVII.'a kadar aynı işaretler ile yazıldığı bu dönemden sonra ayrıldığı görülmektedir.

Miller, CC'den aldığı örneklerde Türkçe ve Farsça arasında ō, ū seslerinin bir tezat oluşturduğunu fark etmiştir. Phillott, Türkçe ve Farsça arasında tezat oluşturan /ō/ ve /ē/ seslerini “meçhul sesler” olarak adlandırmıştır (Phillott, 1919:23).²⁰ Stein, Eski Türkçede de Farsçadan ödünçlenmiş sözcüklerde bu meçhul seslerin korunduğunu düşünmektedir. ET dost, Far. dust; ET horoz, Far. xorus, ET. meşin, Far. mişæn vs. (Stein, 2006:147-148). Tacikçede, Yeni Fars dillerinden farklı olarak /ū/ sesi bulunur. Perry, Tacikçedeki /ū/’ nun Özbekçeden ödünçlendiğini belirtmektedir. Özbekçedeki /ū/ sesi ise Türkçedeki /ö/ ve /ü/ seslerinden türetilmiştir.²¹

Öpengin ve Haig, Türkiye Türkçesi sınırları içerisinde konuşulan Kürtçeyi ünlü özelliklerine göre incelemişler ve Kürtçeyi dil özelliklerine göre beş bölgeye ayırmıştır (Haig, Öpengin, 2018). Beş bölgenin dördünde Standart Kürtçedeki /o/ sesi korunurken bir lehçesinde /u/’ya dönüşmektedir. Türkiye Türkçesi ağızlarında söz konusu değişimlerin karakteristik olarak görüldüğü bazı ağızlarda Kürtçedeki bu dar ünlülü topluluğun etkili olduğu düşünülmektedir.

²⁰ “Kurmnāçi kürtçesi, bu meçhul seslerin ayrımını koruyan Kuzeybatı İran diline bir örnektir. pēš “ön”, šir “süt, roj “gün”, dūr “uzak” gibi.” (Haig, Öpengin, 2012:12-13). Perry meçhul ō sesinin XII. yy.’ın sonunda, meçhul ē sesinin ise XV-XVII. yy. arasında ortadan kalktiğini savunur.

²¹ Yazar, /ū/ sesinin telaffuzunu şöyle tanımlamaktadır: /u/’dan daha az yuvarlak, daha gevşek, Fransızca peu /o/ sesinden daha yüksek, /y/ ve /u/ arasında yalancı bir fonemdir (Perry, 2005:18).

Ünlü yapısından kaynaklanan O>U, U>O değişimleri belirlenirken ünlü değişiminde sosyal ağ kuramının da etkili olduğu görülmüştür. Ancak ünlü değişiminde sosyal ağ kuramı, karakteristik olarak O>U, U>O değişimlerini yansıtan toplumların etkileşimine sadece ışık tutmaktadır. Bu toplumlarda karakteristik olarak O>U, U>O değişimlerinin görülmesinin asıl nedeni bu toplumların ünlü yapısıdır.

1.3.1.2.2. Ses değişiminde işlevselcilik ilkesine göre

Her konuşmacının genel eğiliminde “boğumlanma çabasının en aza indirilmesi” ve “seslerin algısal kolaylık için kendilerini nasıl düzenlemeleri gerektiği” ilkeleri bulunmaktadır. Davutoğlu, çalışmasında /ı, o, ö, u, ü/ fonemlerinin oluşmasında, “konuşmacıların çene açıklığı ile ilgili alışkanlıklarının açık/kapalı alafonların oluşumunda önemli bir etken olduğu gözlenmiştir.” Açık ve kapalı alafonların tüm konuşmacılarda aynı sözcüklerde oluşmadıklarını belirtmiştir (Davutoğlu, 2010:80). Bazen sözcüklerin o-u, ö-ü şeklindeki ikili kullanımları, konuşmacının gerek alışkanlığı gerek konuşurken kolaya kaçma eğilimi sonucu kişisel tercih olabilir.

1.3.1.2.3. Varyant ses olma ihtimali ile

Evrimsel ses değişim kuramına göre ünlüler değişirken proto şekillerinden yararlanırlar. Bu durumu, Türk dillerinde ilk hecede o-u, ö-ü ikili kullanıma sahip sözcüklerde görmekteyiz. Bazı araştırmacılara göre ilk hecede o-u, ö-ü ikili kullanıma sahip sözcüklerde görülen sesler /o/ ve /ö/’nün varyantıdır. Bu seslerin telaffuzu o~u, ö~ü arasındadır, bu nedenle yüzyıllar boyunca birbirlerinin yerlerine kullanılmışlardır (Philott, 1919:23; Doerfer, 1975-76). KVK tipli köklerde e~i, o~u, ö~ü karşılıkları (çiftleri) Köktürk, Uygur, Bulgar, Çuvaş, Tatar, Başkurt, Hakas ve Altay dillerinin kuzey şiveleri için her zaman geçerlidir (Baskakov, 2006:77). Lehçeler arası kök biçim birimin ses bilgisel şekillenmesinde ortaya çıkan varyantlar genellikle aynı anlamı koruduğu için ikili kullanıma sahip olan bu seslerin varyant olma ihtimali bulunmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKÇEDE O-U, U-O GÖRÜNÜMLERİ VE O>U, U>O GÖRÜNÜMLERİ

/O, U/ sesleri, Türkçenin bazı dönemlerinde gerek yazılı kaynakların olmaması gerek alfabelerin bu sesleri göstermesindeki yetersizlikten dolayı kesin bir şekilde tespit edilememektedir. Ana Altaycada /O, U/ seslerinin durumu ünlü sistemini en iyi koruyan dillerden hareketle kök tiplerde sağlama yöntemi kullanılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Örneğin Ana Mançu Tunguzcada ünlüler en iyi şekilde korunmaktadır (Starostin, Dybo, Mudrak, 2003:124). Ana Altaycada KoKu tipli köklerde /o/ sesi AMT'da *o/u, AJ'de *u olarak görülebilir. AA doru> AMT *dora(n), AA *böğdu> AMT *bugdi. Altayca döneminde /O, U/ seslerinin görünümü bu çıkarımlardan hareketle tespit edilmeye çalışılmıştır. Köktürk, Uygur, Karahanlı, Harezm, Çağatay, Eski Anadolu Türkçelerinde kullanılan alfabeler o-u, ö-ü seslerini ayırt etmemektedir. Bu dönemlere ait eserlerin çeviriyazıları yapılırken o-u, ö-ü seslerinin kullanımı araştırmacıların tercihinine göre ikili kullanımlara neden olmuştur. Bu nedenle bu dönemlerde de /O, U/ seslerinin durumu görünüm olarak ele alınmıştır.

Yukarıda bahsedilen dönemler dışında ise /O, U/ seslerinin durumu netlik kazandığı için seslerin gelişmesi ve değişmesi çeşitli kaynaklardan kesin bilgilerle tespit edilebilmektedir. Bu nedenle bu dönemlerde /O, U/ seslerinin durumu değişim olarak ele alınmıştır.

2.1. Türkçede O, U Seslerinin Görünümü

Bu bölümde /O, U/ seslerinin görünümü Türkçenin tarihî seyri içerisinde ele alınmıştır. Ana Altayca ile diğer Altay dilleri arasında önemli ölçüde O-U, U-O örneklerine rastlanılmıştır. Ana Türkçe döneminde ise Ana Türkçe ile Moğolca, Mançu-Tunguzca, Korece ve Japonca arasındaki O-U, U-O değişimleri tespit edilmiştir. Köktürk, Uygur, Karahanlı, Harezm, Eski Anadolu, Kıpçak, Çağatay Türkçelerinde /O, U/ sesleri ile aynı işaretle gösterildiği için bu dönemlerde söz konusu seslerin araştırmacıların çeviriyazılardaki sesleri kullanım tercihleri tespit edilmiştir, ikili kullanım örnekleri çıkarılmıştır. Osmanlı Türkçesinde Latin harfleri ile yazılmış eserlerde söz konusu

seslerin yazımı ayrılmasına rağmen bu eserlerde de /O, U/ seslerinin ikili kullanımı tespit edilmiştir.

2.1.1. Ana Altaycada O-U, U-O Görünümleri

Altay dilleri Türkçe, Moğolca ve Mançu-Tunguzcayı, Koreceyi ve Japoncaı içine alan dil ailesinin genel adıdır. Altay dillerinin ünlü sistemi *i, *e, *u, *o, *a, *ju, *jo, *ja seslerinden oluşmaktadır (Starostin, Dybo, Mudrak, 2003:90). Bu sesler, Altay dillerinde genellikle yeni bir oluşuma girmiş ya da ortadan kaybolmuşlardır. Kore dillerindeki ünlüler /a, ə, e, i, o, u/’dur. “Korecedeki kelimelerin son ünlüleri ile ek ünlüleri arasında zayıf bir uyum vardır. /a, o/ ünlülerinden sonra yalnızca a, ai, o diğer ünlülerden sonra ise yalnız e, ei, u bulunur.” (Tuna, 1983:18). Ana Japoncadaki ünlüler, /i, ə, a, u, ia, ua, ui, əi, ai/’ dir. Japoncanın ünlü sisteminde aslî ünlülerin, ikincil bir ünlünün etkisinde kaldığı görülmektedir. Japoncadaki ünlülerin zaman zaman azaldığı görülmektedir (Tuna, 1983:19). Ana Mançu-Tunguzcada kullanılan ünlüler /a, ə, i, o, u/’dur, “uzun ünlülerin, sınırlı dudak uyumu ve dudak çekerliği” vardır. /o/ yalnız kök seste bulunur. /ö/ sesi /ü/ sesi ile karşılanmaktadır (Tuna, 1983:16). Ana Mançu-Tunguzcada ünlü uyumu yoktur, /a, o/’dan sonra /e, u/; /e, u/’dan sonra /o, ü/, /o, ü/’den sonra /i/ sesi bulunmaz (Starostin, Dybo, Mudrak, 2003:162). Ana Moğolcada /a, e, ı, i, o, u, ö, ü/ ünlüleri bulunmaktadır. /o, ö/ sesleri bazı durumlarda ilk hece dışında bulunabilir. “Yeni Moğolcada /i/ çözülmesi, kök *e’lerin gerilerek benzeşmesiyle /ö/, uyumların gelişmesi kökte /o, ö/ kuralının dudak çekerliği yolu ile daralması” yaygınlaşmıştır (Tuna, 1983:14). Moğolcanın Dagur, Danxiang ve Mangur ağızlarında /u/ sesinin düzenli bir şekilde /o/ sesine geliştiği görülmektedir (Starostin, Dybo, Mudrak, 2003:124). Dagur ağızında ünlüler arasında /p/’den gelişen /u, w/’ye dönüşmüştür. Ana Altay dillerinde ilk hece ve ilk hece dışında /o, ö, u, ü/ seslerinin görünümü aşağıdaki gibidir.

***o:** Ana Altaycada *o sesini ayırt etmek zordur. Çünkü bu ses Korece, Moğolca ve Mançu-Tunguz dillerinde –diyalekt kökenli- /o/ ve /u/ arasında sürekli çeşitlilik göstermektedir (Starostin, Dybo, Mudrak, 2003:124). Ancak bazı durumlarda diller arası karşılıklardan yararlanılarak ayırt edilebilir:

Ana Altaycadaki KoKa tipli köklerde *o sesi; AT *o, AK *a, AM ve AMT’ da *o veya *u arası bir sese karşılık gelmektedir.

AA *bōke “boğa” > MT boka’-; Mog. bogani.

Ana Altaycadaki KoKe tipli köklerde *e sesi; AMT’da *o ve *u, AT’de *o veya *ö, AK’de i, AMT’da *o veya *u, AJ’de *ə’dir.

AA *bōke> AMT *bokan; AA *onme > AT. öñ, AA *bògè> böğü, AA*bōde > büdi.

Ana Altaycadaki KoKu tipli köklerde *o sesi AMT’da *o veya *u’ya, AJ’de *u’ya, AT’de *o veya *ö’ye, AM’de *ö veya *ü’ye dönüşebilir.

AA *okı-> AMT ok-; AA *böli > AT böl; AA *bōrk’ i> Mog. бүркү.

Ana Altaycadaki *KoKu tipli köklerde *o sesi, AT’de *o, AM ve AMT’da *o veya *u, AJ’da *u, AK’de *ă’dır.

AA *dōru> AM doru, AA *kōru> AK kărái.

Ana Altaycadaki *KoKo tipli köklerde *o sesi, AMT’da *o veya *u, AT’de *o, AK’de *ă, AJ’da *ə’dir.

AA *kompo> AMT komba, AA kök’ o> *kuk-pun.

***u:** Ana Altaycada *u sesini ayırt etmek zordur. Çünkü bu ses /o/ ve /u/ arasında sürekli çeşitlilik göstermektedir (Starostin, Dybo, Mudrak, 2003:127). Ancak bazı durumlarda diller arası karşılıklardan yararlanılarak ayırt edilebilir:

Ana Altaycadaki *KoKa tipli köklerde *o sesi, AMT’da *o veya *u, AJ’da *a, AT’de *u, AM ve AK’de bazen a’dır.

AA *būga> AMT bugar, AT būg, AM *baya.

Ana Altaycadaki *KuKi tipli köklerde *u sesi AT’de genellikle *ü, bazen de *ö, AMT’da *o veya *u, AJ’de *u, AK’de *o/u veya i, AM *o veya *ö’dür.

AA *dūle> AMT dolba; AA *gūjre> gürel; AA *būñe> böñre-; AA *dūle> AJ dua; AA *būli> AM büli; AA *dūli> AK tor.

Ana Altaycadaki *KuKo tipli köklerde *u sesi AMT’da *o veya *u, AJ’de *ə, AM’de *o veya *u, AK’de *o, *u veya *i.

AA *pūlo> AM polokta; AA *kuro> AK korım.

***ja:** Ana Altaycadaki jo diftongu diğer Altay dillerinde bazen *o, *ö ve *u seslerine denk gelmektedir. Ana Altaycadaki *KjaKo ve KjaKu tipli köklerde *ja sesi, AT'de *-ja, AJ'da *a, AK'de *ă, AM'de *e, i veya *ö, AMT'da *o veya *u'dur.

AA *kjamö> AMT kum-, AT kiam, AM keme, AJ kámù.

Ana Altaycadaki *KjuKe tipli köklerde *ju sesi, AJ'de *ə, u, AK'de *a, ə, *o veya *u, AM'de *o, *u, *ö veya *ü, AMT'de *ü'dür. Ana Altaycadaki *KjuKe tipli köklerde AA *bjure> AT bürce, AM bürge, AK pjàròk.

***ju:** Ana Altaycadaki jo diftongu diğer Altay dillerinde bazen *ı, *i, *î, *o, *ö, *u, *ü seslerine denk gelmektedir. Ana Altaycadaki *KjuKo tipli köklerde *ju sesi, AMT'de *ü, AT'de *o ve *u, AM'de *o veya *u, AK'de *a veya *o, AJ'de *ə veya *u'dur.

AA *jupo> AMT üb-, AT ubut-, AJ əpəpə.

Ana Altaycadaki *KjuKu tipli köklerde *ju sesi, AT'de i, AJ'de *o veya *u, AK'de *i veya *î' dir.

AA *çiönu, AMT zun, AT *dın, AJ *t(u)i; AA *jüču> AMT òs, AT *ičgun, AJ *us.

Ana Altaycadaki ju sesi, *KjuKi tipli köklerde AMT ve AJ'de *i, AT'de *ö veya *ü, AK'de i, î bazen *o veya *ü.

AA *bjuri> AT bir, AM büri, AK piri, AJ pita.

Starostin, Dybo, Mudrak çalışmalarında, Ana Altaycadaki ünlülerin en çok Ana Mançu-Tunguz dillerinde korunduğunu, Türkçe, Moğolca ve Korecede ise genellikle başka bir sesin etkisi ile değiştiğinden bahsetmektedirler (Starostin, Dybo, Mudrak, 2003:124). Bu durum diller arasında çeşitli değişimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ana Altaycadaki /O, U/ seslerinin görünümü diğer Altay dillerinde çeşitlilik göstermektedir. Ana Altayca ile diğer Altay dilleri arasındaki O-U, U-O görünümünün hangi kök tiplerde meydana geldiği tespit edilmiştir.²²

²² Ana Altayca ve Ana Türkçede O-U, U-O görümleri tespit edilirken "Etymological Dictionary of the Altaic Languages" adlı sözlükten yararlanılmıştır.

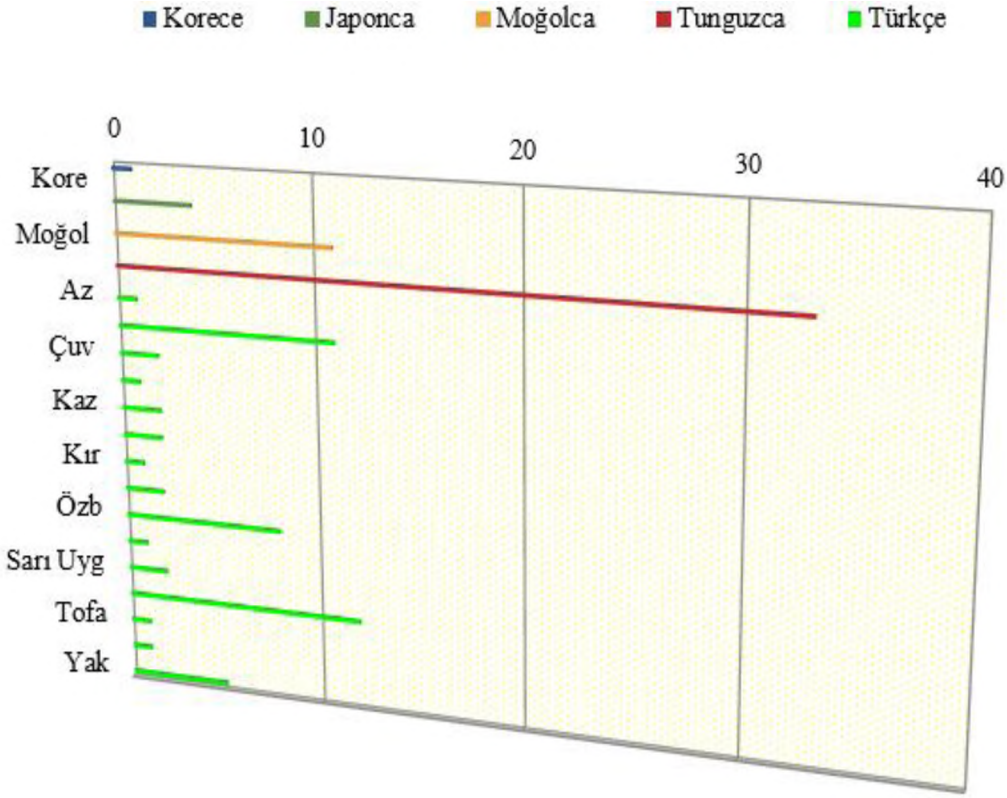
2.1.1.1. Ana Altaycada O-U Görünümleri

Ana Altayca ile diğer Altay dilleri arasındaki O-U görünümünün hangi kök tiplerde meydana geldiği aşağıdaki gibi tespit edilmiştir.

2.1.1.1.1. o-u görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *Ko, *KoKa, *KoKe, *KoK(K)i, *KoKo, *KoKu, KoKKu, *oKi(K), *oKu tipli köklerde o-u görünümü aşağıdaki gibidir:

AA **bole** “uzaktan akrabalık”, Tung. *bulu- “soysuz, evlilik dışı”, AA **bořV** “gri, boz”, Türk. *boř “gri, boz”, ***Özb. buz; Tat. buz; Baş. buđ; AA ***č’omi** “yığın, istiflemek”, Tung. *čum- “yığın, istiflemek, odun yığını”, AA ***č’op’i** “kir, çöp, tortu”, Tung. *čupa “tortu, zemin”, AA ***doru** kural, izin, Moğ. *dura- “arzu, istek, niyet”, Türk. *jor- “açıklamak, yorumlamak”, Tat. jura-; Baş. jura-; AA ***gokV** “kamış, pırasa”, Türk. *Koga “kamış”, ***Tat. quya; Baş. quya; AA ***goli** “kütük, tahta”, Jpn. *kura-i “kabuğu soyulmamış kütük”, AA ***goli** “toynaklı dişi hayvan”, Tung. *gulu- “dişi geyik”, AA ***goñV(rV)** “böcek”, Tung. *guñgu “büyük sinek, çekirge”, Moğ. *guwur “at sineği”, Türk. *Koñur “böcek”, ***Özb. quñgiz; Baş. quñiđ; AA ***got’ò** “balık”, Tung. *gutkē- “Türkna balığı”, Moğ. *gutayar “bir balık türü”, AA ***ko** “bu”, Türk. *Kö, ***Sal. bu; SUyg. bu, bo, Çuv. bo; AA ***kobe** “kumaş, giyim”, Tung. *kuberi; Moğ. *kubča; AA ***koč’V** “koç”, Moğ. *kuča, Türk. *Koč, ***Tat. qučqar; Baş. quşqar; SUyg. qužyar; AA ***koglu** boru, Tung. *kula-n; Moğ. *koñul-aj; Türk. *Kogul, ***Özb. qavuş, qovaş, quwuş, Krm. qowuş, quwuş; Tat. quwiş; Kaz. quwis, KKalp. quwis, Kum. quwuş, Nog. quwis, Yak. Kuohāx; AA ***koče** “göç etmek, göçebe”, Tung. *kuči-; AA ***kolbèk’V** tekerlek göbeği, Tung. *kulbuka, Türk. *Kol-, *** Yak. kustuk; AA ***koña** “kahverengi, siyah”, Türk. *Koñur, ***Özb. quñyir, Baş. quñir; AA ***koñti** “kırmak”, Jpn. *kuntāk-; AA ***kopV** “uçak”, Tung. *kuba-; AA ***koru** “büyük balık”, Türk. *Kor(t)-, ***Tat. qurti 1, qurtan 2; AA ***k’olV** “meşe”, Kor. *kur; AA ***k’oñi** “kirli”, Türk. *koñ, *** Özb. guñ, Baş. küñ; AA ***k’ori** “tepe”, Tung. *xurē; AA ***k’oru** “kısır”, Tung. *xurumü-; AA ***mola** “kör”, Tung. *melu-, *mulu; AA ***odi** “cinsel tutku”, Tung. *uda; AA ***olu** “ürkmek”, Moğ. *(h)ul-, *(h)ül; AA ***oli** “göğüs kemiği”, Tung. *(x)uli-n; AA ***op’á(rV)** “yıpranmak”, Tung. *(x)upara- “görmezden gelmek”, AA ***op’V** “pudra”, Tung. *upa, Türk. *opa, *** Özb. Upa, Uyg. upa, Kırg. upa; AA ***p’ore** “tüy, kanat”, Tung.

*purakī; AA ***soge** “nefes almak”, Tung. ***sug-** “nefes”, Türk. ***sogli-** “nefes almak”, *** Tat. sula-, Yak. uoluj-; AA ***sogì** “et yemeği”, Tung. ***sugulē-n**, Moğ. ***suɣumaj** “et köfte”; AA ***sogŋV** “soğan”, Türk. ***soğan**, ***Gag. suvan, suan; Tat. suyan; Baş. huɣan; AA ***sogú** “aramak, araştırmak”, Tung. ***sugele**; AA ***soke** “diz çökmek”, Tung. ***suku-**; AA ***sokV** “doldurulmuş bağırsaklar”, Moğ. ***sugu-**; AA ***šop’é** “çil, leke”, Türk. ***çap-**, ***çopur** “çopur”, ***Kaz. šubar 1, čubar 1; KKalp. Šubar, čubar; Nog. šubar 1; Tof. Šubar; AA ***todV** “mide, karın”, Tung. ***tude-**; Türk. ***dod-** “tok olmak”, ***Tat. tuj-, Baş. tuj-; AA ***togV** “balık”, Tung. ***dukčā**; AA ***tok’V** “kıvrılmak, dokuma”, Tung. ***duKu-**, Türk. ***doku-**, ***Tat. tuqı-, Baş. tuqı-; AA ***tole** “sessiz, durgun”, Tung. ***dulu-** “sessiz, huzurlu, kolay”, Türk. ***döle-** “sakin”, ***Çuv. tulek; AA ***t’obú** “meyve” Tung. ***tube-**; Türk. ***Tobur-** ***Az. tumuržuq; Tat. tubirčiq; Baş. tubirsıq; Yak. Tuorax; AA ***t’olu** “delmek”, Tung. ***tule-**; AA ***t’ome** “yönetim kurulu”, Türk. ***Tomar** ***Tat. tumar, tumran; Baş. tumır-; AA ***t’oŋerV** “ağacın yeşilliği”, Tung. ***tuŋde** “söğüt”, Türk. ***To(ŋ)gurak**, ***Özb. Türkaŋı; AA ***orusi** “nehir, akmak”, Moğ. ***urus-** “akmak”; AA ***t’oru** “siyah dut”, Tung. ***Türki-**, Jpn. ***tuta**; AA ***zodgV** “uzun saç”, Tung. ***su(g)da-**, Moğ. ***suda-**; AA ***žokó (-u-)** “durmak, kaçmak”, Tung. ***žuK**; AA ***žop’é** “diz veya boynun altındaki oyuk”, Tung. ***žup(u)ku**; AA ***t’oje** “ses, gürültü”, Türk. ***tōj-**, ***Türk. tujuq, Uyg. tujuq, Yak. tuoj-, tojuk; AA ***t’oŋe** “boyun eğmek”, Türk. ***tōŋ-**, ***Türkm. tuŋŋi; Tat. tuŋ-; AA ***t’op’u** “diz”, Türk. ***topik** “diz kapağı”, Jpn. ***tu(m)pu-** “diz”, ***Tat. tubiq; Baş. tubiq; AA ***t’otá** “koşmak”, Tung. ***tut[a]-**.

Tablo 1: Ana Altay dillerinde ilk hecede o-u görünümünün sayısal değerleri

Ana Altay dillerinde ilk hece dışında *aKo, *KoKa, *KoKe, *KoKo, *KoKu, *KoKKo, *KuKuK, *KıKKo tipli köklerde tespit edilen o-u görünümü aşağıdaki gibidir.

AA ***apo** “eskitmek, yormak, tüketmek, şımarık olmak”, Tung. *abu- “eksik, yetersiz”, Türk. *obu-ra-/*obu-n “yıpranmak, yok etmek, yormak, çürüme bozulma”; AA ***bójló** “öğrenmek, özenli, dikkatli”, Moğ. *bolgu-ya “özenli, zekice”, Türk. *bolgu “öğrenmek, öğretmek, öğrenci”, ***Uyg. boşyu-n-, boşyu-t-, boşyu-r-, boşyut; AA ***č’amo** “zorluk çekmek”, Tung. *čamu-li- “paylaşmaya istekli olmamak, yemek yemek”; AA ***gèmo** “tamamlamak, doldurmak”, Tung. *gemu “bütün, tüm”; AA ***gěmo** “gemi, bot, tekne”, Tung. *gemu “nehir altını temizlemek için kullanılan bir araç”; AA ***kalbo** “kuşak, bel”, Tung. *kalbu, Türk. *kolá- (*kulá-); Kor. *kuræi; AA ***karmo** “su kuşu”, Tung. *karmu-/*karbu-; AA ***k’amo** “gübre, dışkı”, Moğ. *komu-; AA ***k’et[o]** “parçalamak, sökmek” : Moğ. *kadu; AA ***mébo** “dans etmek”, Tung. *mebu; AA ***měko** “çıkarmak”, Tung. *meK(u)-; AA ***melo** “balık”, Tung. *melu; AA ***neko** “ayrılmak, kenara koymak”, Tung. *neku-; AA ***niàlo** “keskin bıçak”, Tung. *nül(u)- “traş olmak”; AA ***ńamo** “çim, yosun”, Tung. *ńamulsa; AA ***ńaŋo** “fındık”, Tung. *ńaŋu

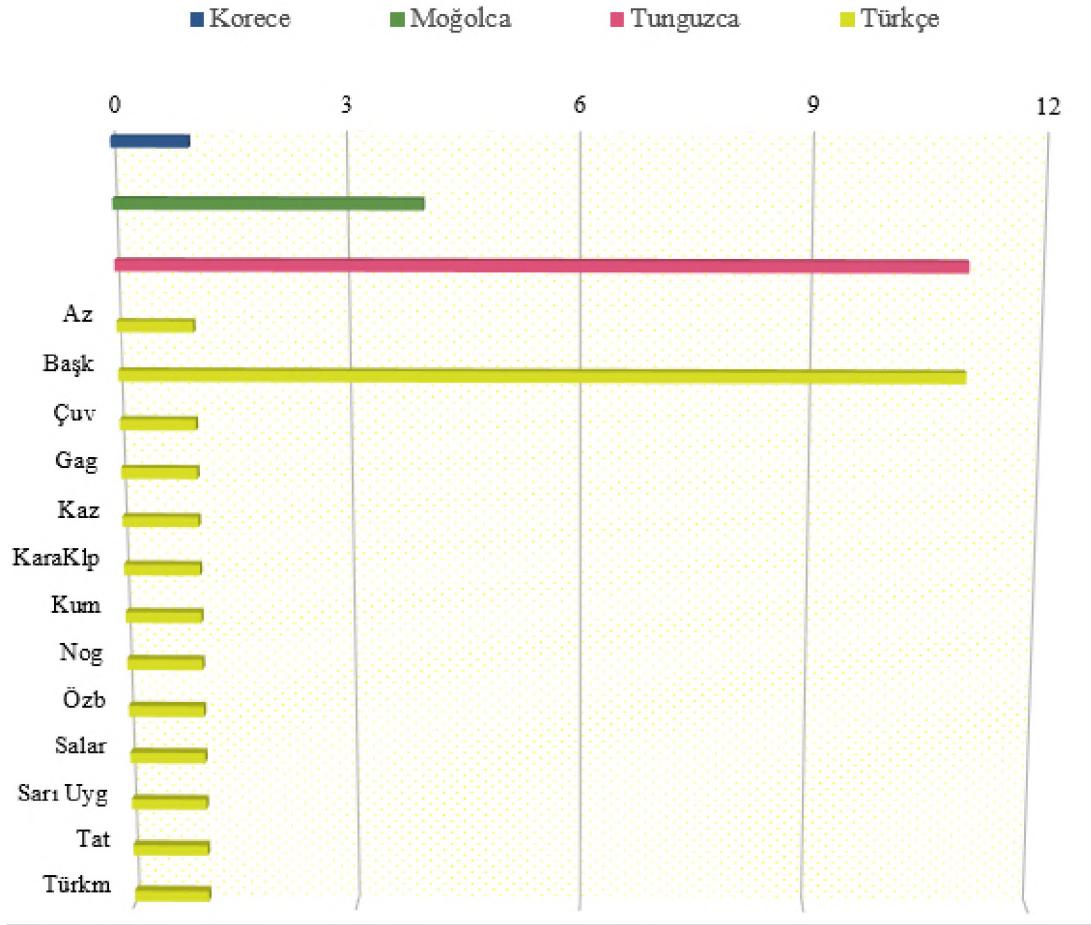
“koni, fındık, meyve taşı”; AA ***ńiro** “büyük balık”, Tung. ***ńiru-**; AA ***p’ajo** “ovmak, silmek, kesmek”, Moğ. ***hayu-** “ovmak, soymak”; AA ***sajbo** “ses”, Tung. ***sabu-da**; AA ***sãño (~*z-)** “soğuk”, Tung. ***saņu-n**, ***saņu-ksa**; AA ***sáño** “çit, köy”, Tung. ***saru**; AA ***sěpo** “fırlatmak, saçmak”, Tung. ***sebu-** “dağılmak”, Türk. ***sabor-** “kazanmak, saçılmak”; AA ***supuk-** “yığmak”, ***Karah. **savur-**, Türk. **savur-**, Az. **sowur-**, Türkm. **sowur-**, Hal. **savur-**, Özb. **sawur-**, Uyg. **sowu(r)-**, Krm. **savur-**, KBalk. **suwur-**, KKalp. **suwır-**, Kum. **suwur-**; AA ***sijño** “teklif, hediye”, Tung. ***siņu-**; AA ***šěčo** “dağılmak, dökmek”, Tung. ***š[e]še-** “dağılmak, dökmek”, Moğ. ***saču-** / ***čaču** “saçılmak, ekmek, sıçramak”; AA ***tãño** “domuz”, Tung. ***dãņu-** “mühür”, Türk. ***doņur** “domuz”, ***Uyg. **toņuz**, Karah. **toņuz**, Türk. **domuz**; Gag. **domuz**; Az. **donuz**; Türkm. **doņuz**; Sal. **Toņas**, Özb. **toņis**, Uyg. **toņyuz**, Krm. **toņyuz**, **domuz**, Tat. **duņyız**, Kırg. **doņuz**, Kaz. **doņız**, KBalk. **toņyuz**, KKalp. **doņiz**, Kum. **doņyuz**, Nog. **doņiz**, SUyg. **doņiz**, AA ***tět’o** “bataklık, su havuzu”, Tung. ***detu** “bataklık, yosunlu çayır”.

2.1.1.1.2. o-ü görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede ***ăKKo**, ***oKi**, ***oKuKi**, ***KoKa**, ***KoKe**, ***KoKo**, ***KoKu**, ***KoKi**, ***Ko** tipli köklerde tespit edilen o-ü görünümü aşağıdaki gibidir:

AA ***ajbo** “çimen”, Tung. (x)abü- “sap”, Moğ. ***ebe-sü** “çimen”; AA ***bole** “uzaktan akrabalık”, Moğ. ***büli** “kuzen, yeğen”; AA ***č’ok’e** “elmacık kemiği”, Türk. ***čügde** “kulağın arkasındaki çıkıntılı kemik, başın arkası, baltanın arkası”, ***Uyg. **čügte**, Karah. **čügdei**; Türkm. **čüwde**, Özb. **čujda**, Kaz. **šujde**, KKalp. **šujde**, Nog. **Šujde**; AA ***č’omi** “yığın, istiflemek”, Türk. ***čömele** “yığın, kuru ot yığını” ***Tat. **čümēle**, Baş. **sümala**; AA ***č’op’i** “kir, çöp, tortu”, Türk. ***čöp** “çöp, kirlilik, çubuk, saman, çimen”, ***Özb. **čüp**, Tat. **čüp**, **čübek**, Baş. **süp**, Çuv. **šüpə**; AA ***goli** “kütük, tahta”, Türk. **göl-** “tahta, kütük, çapraz çubuk”, ***Türkm. **güle**; AA ***ko** “bu”, Moğ. ***kü**; AA ***kobe** “kumaş, giyim”, Türk. ***Köbür/*Kebir** “halı, kilim”, ***KBalk. **küjüz**, Kum. **güjüz**; AA ***koče** “göçebe, ulaşım”, Türk. ***göč-** “göçmek”, ***Tat. **küč-** 1, **küč** 2, Baş. **küs**, **küs-**; AA ***k’ori** “tepe”, Moğ. ***küri** “uçurum”; AA ***obri** “şafak”, Türk. **ürün** (*örün) “beyaz, şafak”; AA ***odi** “gün, zaman”, Moğ. ***üd-** “zaman”, Türk. ***öd** “zaman”, ***Krm. **üjle** “öğlen”; Nog. **üjle**; AA ***oki** “şarkı söylemek, okumak”, Moğ. ***üge** “sözcük”, Jpn. ***uka-**; AA ***oli** “göğüs kemiği, yaka kemiği”, Türk. ***ölün** “omuz eklemi”,

***Tat. uzun; AA *p'öme “meme, göğüs kısmı”, Moğ. *(h)ün-Külçig; AA *soğe “nefes almak”, Moğ. *süji- “üfleme”, AA *tole “sessiz”, Türk. *döle- “sessiz”, Çuv. tulek; AA *t'öje “sessiz”, Moğ. *tüji- “heyecanlanmak, telaşlanmak”; AA *orusi “nehir, akmak”, Türk. *örs, *örsen, ***Yak. ürex, Dolg. ürek; AA *t'öge “ateş”, Moğ. *tüyi- “büyük ateş, şenlik ateşi”.

Tablo 2: Ana Altay dillerinde ilk hece dışında o-u görünümünün sayısal değerleri

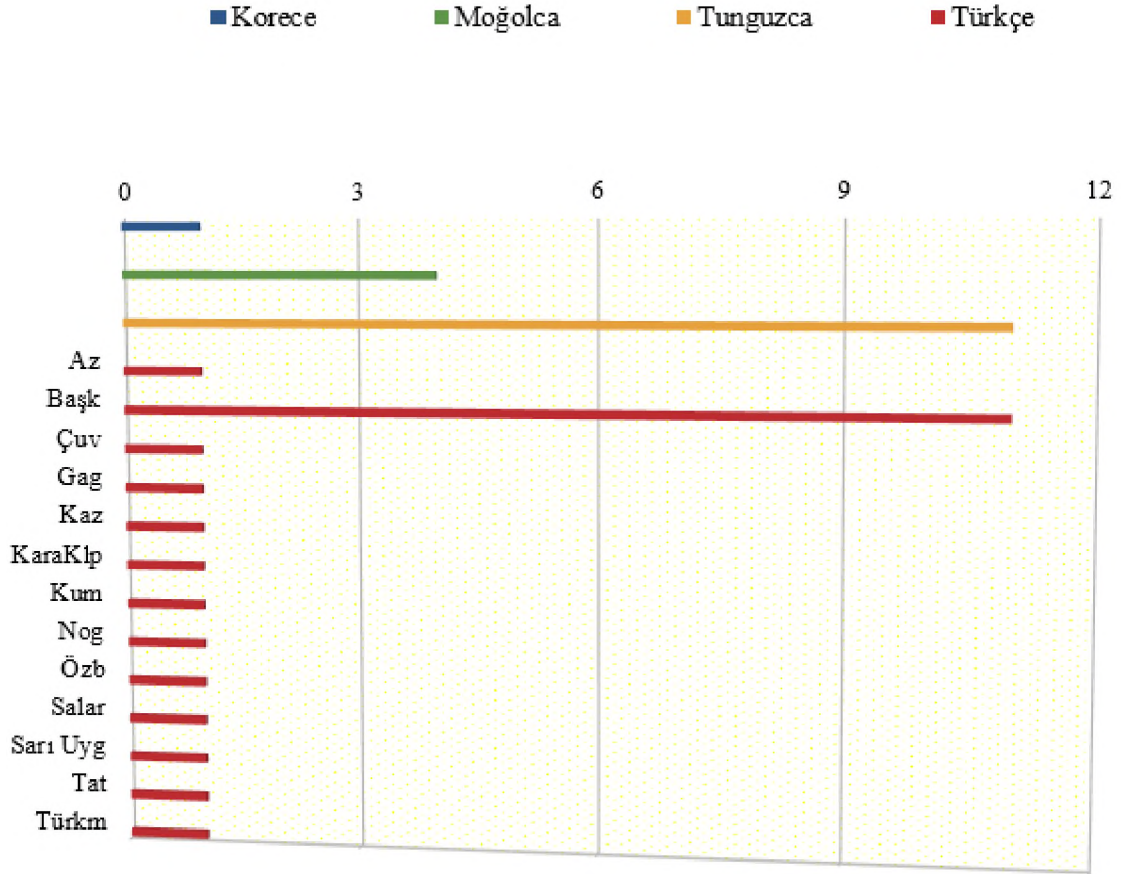
Ana Altay dillerinde ilk hece dışında *KăKo, *KeKo tipli köklerde tespit edilen o-ü görünümü aşağıdaki gibidir:

AA *bădo “bir kuş, bıldırcın”, Moğ. *bödüne “bıldırcın”; AA *k'et[o] “parçalamak, sökmek”, Tung. *xetü- “sökmek”; AA *neko “ayrılmak, kenara koymak”, Moğ. *nögü-ye “getirmek”; AA *s[ē]rko “çiçek açmak”, Tung. *señkürē “çalı”.

2.1.1.1.3. o-ù görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *KoKu tipli köklerde tespit edilen o-ù görünümü aşağıdaki gibidir:

AA ***doru** kural, izin, Moğ. ***dura-** “arzu, istek, niyet”, Jpn. ***dùrù-** “izin vermek”;
AA ***koru** “büyük balık”, Jpn. ***kuntíra** “balina”; AA ***k’ori** “tepe”, Jpn. ***kùrù** “hendek, sınır”.

Tablo 3: Ana Altay dillerinde ilk hecede o-ü görünümünün sayısal değerleri

2.1.1.1.4. o-ú görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *KaKo tipli köklerde tespit edilen o-ú görünümü aşağıdaki gibidir:

AA ***sálo** “sevmek”, Jpn. ***sásù-p-** “cezbetmek, ayartmak, baştan çıkarmak”.

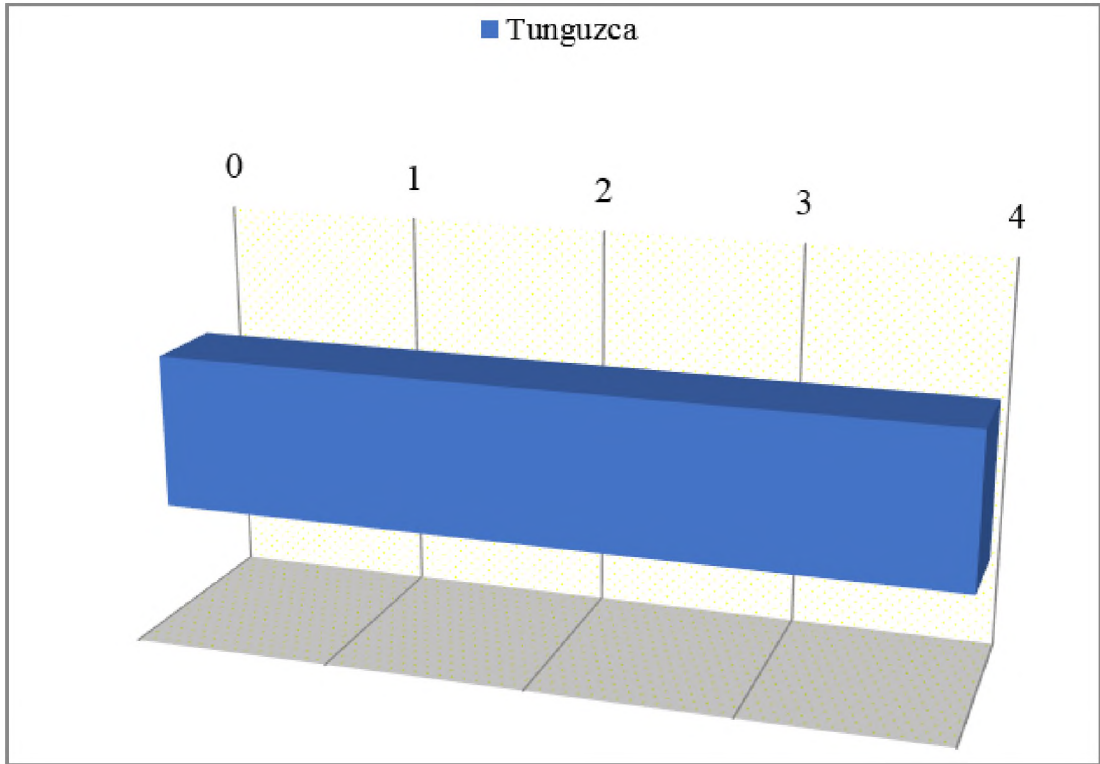
2.1.1.1.5. o-ü görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *KoK(V) tespit edilen o-ü görünümü aşağıdaki gibidir:

AA ***goṅV(rV)** “böcek”, Kor. ***kūm(p)-** “tırtıl”; AA ***soge** “nefes almak”, Kor. ***sūi-** “nefes almak, dinlenmek”.

Ana Altay dillerinde ilk hece dışında *KeKo, *KaKo tipli köklerde tespit edilen o-ü görünümü aşağıdaki gibidir:

AA ***béjo** “toynaklı bir hayvan”, Tung. ***bejū-** “toynaklı bir hayvan”; AA ***k’amo** “gübre, dışkı”, Tung. ***[x]amū-**; AA ***lémo** “tembel olmak, ihmalkâr olmak”, Tung. ***lemūk** “zayıf karakterli”; AA ***p’ajo** “ovmak, silmek, kesmek”, Tung. ***pajū-** “kırmak, gözyaşı”.

Tablo 4: Ana Altay dillerinde ilk hece dışında tespit edilen o-ü görünümünün sayısal değeri

2.1.1.1.6. o-û görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *aKo tipli kökte tespit edilen o-û görünümü aşağıdaki gibidir.

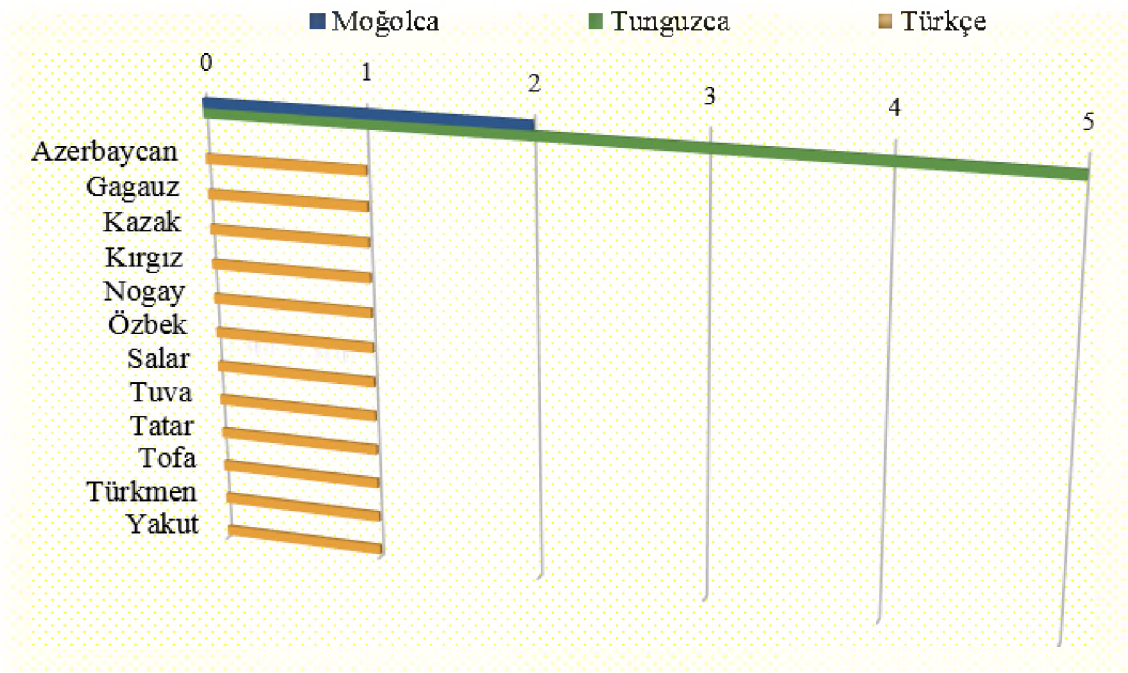
AA ***ažo** “somon balığı”, Jpn. ***ājū** “alabalık”.

2.1.1.1.7. ò-u görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede * KòKa, KòKe, *KòKKi, *KòKu, *KòKKe, *KòKKu, *òKe tipli köklerde tespit edilen ò-u görünümü aşağıdaki gibidir:

AA ***dòru** “çimdik, gevşek, zayıf”, Tung. ***duru-** “yıpranmak”, Jpn. ***dùrù-** “durgun, sessiz, gevşek”; AA ***gòdè** “çalışkan, ısrarcı olmak, dinlemek”, Moğ. ***guži-** “enerjik, ısrarcı, inatçı olmak, iftira etmek, cezalandırmak için risk almak”;

AA ***kòna** “çamaşır”, Tung. ***kun**ge, Moğ. ***kunar**; AA ***k’òké** “bol”, Tung. ***xugdi** “geniş”; AA ***k’òlke** “kürek çekme, tekne”, Tung. ***xulki**- “karıştırmak, - bir teknede ayaklar için- destek”; AA ***kòt’V** “köy, mekan”, Türk. ***Kutu**, ***Karah. qutu; AA ***mòle** “zayıf, hasta”, Tung. ***mul**-“yorulmak, hasta, zayıf”; AA ***ñònñi** “düz”, Tung. ***ñun**ge “düz”; AA ***ò[k’]è** “kadın, eş”, Tung. ***uKu**-; AA ***òk’è** “kederlenmek, kızgın olmak”, Tung. *(x)ukt- “ağlayan, keder”, Moğ. ***uki-la** “ağlamak”; AA ***òñi(čV)** “nefes borusu, boyun”, Tung. ***uñ-se**, ***uñnu**- “damak, boyun”; AA ***p’òk’à** “giyim”, Türk.*uk, AA ***sòmú** “peş koymak, peş kesmek”, Moğ. ***sumu**; AA ***sònñu** “izleme, geri, arkada”, Moğ. ***sun-du**- “binicinin arkasında oturmak”, ***Tat. sũñ; Baş. huñ; AA ***t’ògà** “görmek”, Tung. ***tuga**- (~ -b-) “görmek, dikkat etmek”; AA ***t’òñké** “yuvarlak”, Moğ. ***tun**ke-/ ***tun**ge- “şişkin, şişirilmiş olmak”; AA ***t’òp’ú** “yuvarlak”, Tung. ***tup**-, Türk.*top, ***Tat. tup; Baş. tup; Çuv. tubъ.

Tablo 5: Ana Altay dillerinde ilk hecede ò-u görünümünün sayısal değerleri

Ana Altay dillerinde ilk hece dışında *aKò, *KaKò, *KıKò, *KıKò tipli köklerde tespit edilen ò-u görünümü aşağıdaki gibidir:

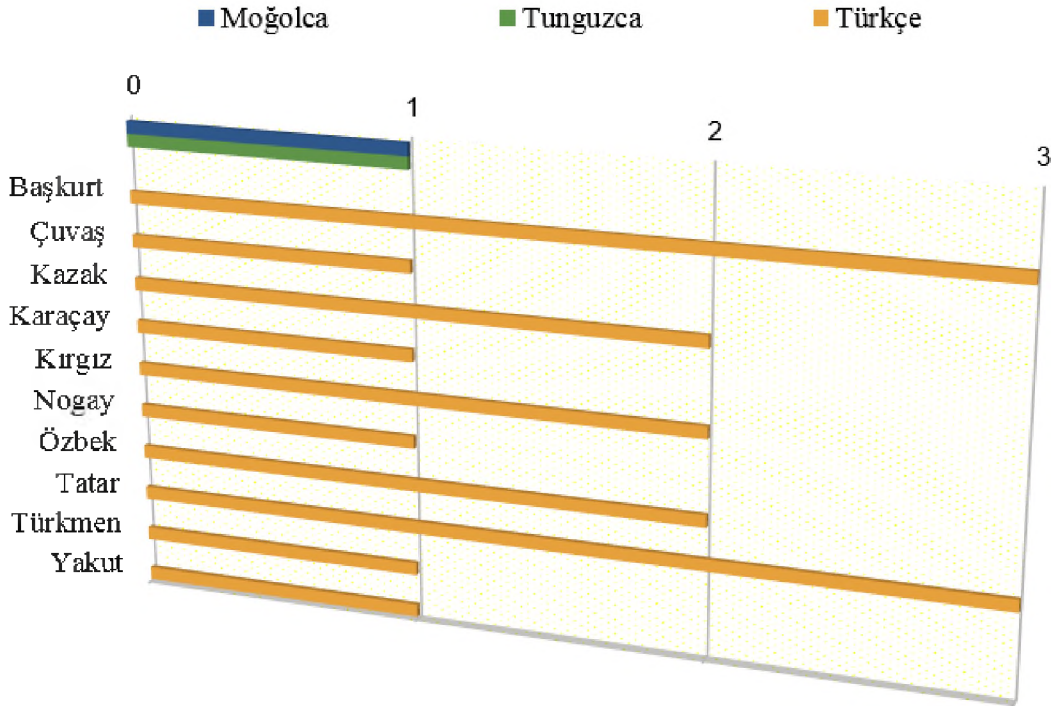
AA ***ăgò** “ticaret”, Moğ. *(h)ag-su “faizli borçlanma ve borç verme”; AA ***bătò** “bitki”, Tung. ***batu-kin** “kabuktan yapılmış halat”, Türk. ***buta** “hasır lifi”, ***Karah. butar; AA ***kàk’ò** “bina, çit”, Tung. ***kaK(u)** “dam”; AA ***lāmò** “deniz,

dalga”, Tung. *lāmu “deniz, dalga”; AA *pegò “siğil”, Tung. *pegu(-ŋkte) “siğil”; AA *pīrò “gaga, burun”, Türk.*burun (*burın), ***Gag. Burnu, Az. burun, Türkm. burun, Sal. purnı, Özb. burun, Uyg. burun; Kırg. murun, Kaz. murın, KBalk. burun, KKalp. murın, Kum. burun, Nog. burın, SUyg. p’urın, Khak. purun, Oyr. burun, Tv. murnu, Tof. Murnu, Yak. murun, Dolg. munnu; AA *sìpò “ağaç”, Tung. *sibu- “fındık ağacı”.

2.1.1.1.8. ò-ü görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *KòKe tipli köklerde tespit edilen ò-ü ses görünümü aşağıdaki gibidir:

AA *kòrke “gemi”, Tung. *kürke “huş ağacı kabuğundan yapılmış gemi”; AA *k’òlmV “gölge, bulut”, Türk. *köl- “göl”, ***Özb. külke, küleke, Tat. külege, Baş. külege, Yak. külük; Dolg. külük; AA *mòle “hasta, zayıf”, Türk.*bül- “yok edilmek, harap olmak”, ***Kıp. bül-; Kırg. bülün-, Kaz. bülün-, bülür-; AA *òk’è “kederlenmek, kızgın olmak”, Türk. *òkün- “pişman olmak” *** Uyg. ökün-, Karah. ökün-, Türkm. ökün-, Özb. okın-, Tat. ükîn-, Baş. ükîn-, Kırg. ökün-, Kaz. ökîn-, KKalp. ökin-, Nog. ökin-; AA *òŋè “dış, ön”, Türk.*öŋ/*oŋ, ***Tat. üŋ, Baş. üŋ, Çuv. üm; AA *p’òme “meme, göğüs kısmı”, Moğ. *(h)ün-Külçig.

Tablo 6: Ana Altay dillerinde ilk hecede ò-ü görünümünün sayısal değerleri

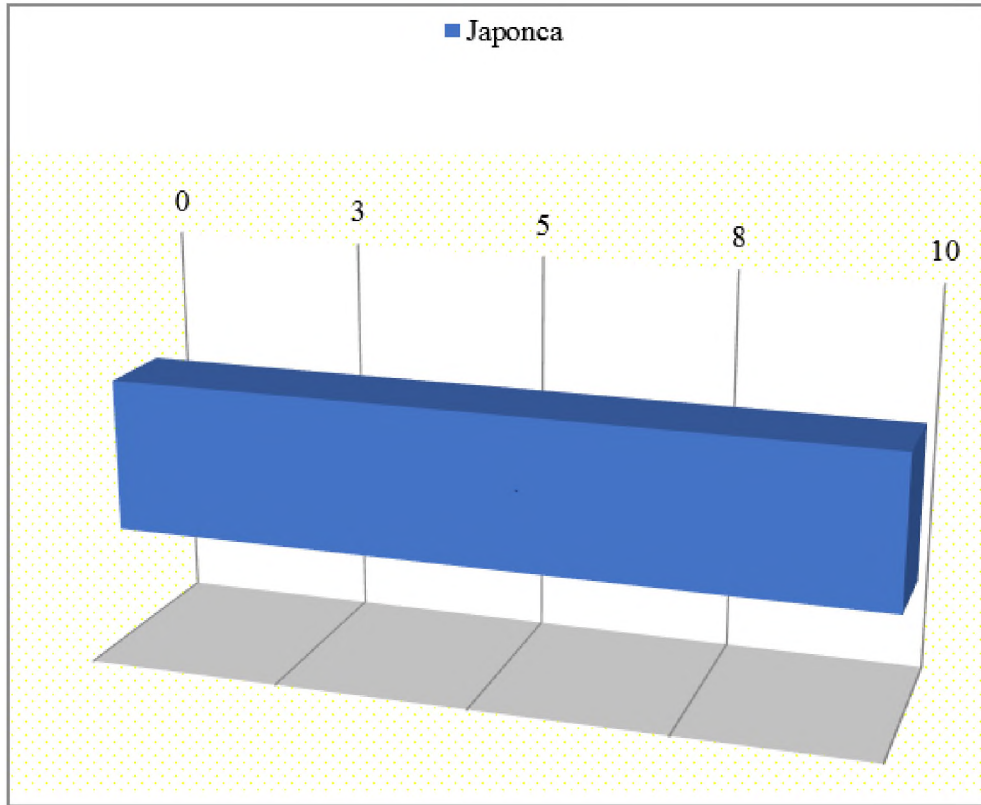
Ana Altay dillerinde ilk hece dışında *KòKKe, *òKe tipli köklerde tespit edilen ò-ù görünümü aşağıdaki gibidir:

AA *sìpò “ağaç”, Moğ. *sibür “çalı, meşe”.

2.1.1.1.9. ò-ù görünümü: Ana Alta dillerinde ilk hecede *KòKu(ú) tipli köklerde tespit edilen ò-ù görünümü aşağıdaki gibidir:

AA *dòru “çimdik, gevşek, zayıf”, Jpn. *dùrù- “durgun, sessiz, gevşek”; AA *gòbù “güzel”, Jpn. *kùpà- “güzel, zayıf, detay”; AA *gòdú “aşağı, düşürmek, indirmek”, Jpn. *kúntá-r- “düşürmek, indirmek”; AA *gòlí “deniz avcılığında kullanılan silah”, Jpn. *kùrùrí “balık avlamak için kullanılan silah”; AA *k’òlmV “gölge, bulut”, Jpn. *kùmua-N “bulut”; AA *nòçu “ele geçirmek, çalmak”, Jpn. *nùsùm- “çalmak”; AA *òñi(čV) “nefes borusu, boyun parçası”, Jpn. *ùnà “başın arkası, ense”; AA *sòmú, Jpn. *sù mí “iç aç”; AA *sònğu “izleme, geri, arka”, Jpn. *sùm- “bitirmek”; AA *t’ògì “karış”, Jpn. *tùkà, AA *t’òp’ú “yuvarlak”, Jpn. *tùmpù-ra “yuvarlak”.

Tablo 7: Ana Altay dillerinde ilk hecede tespit edilen ò-ù görünümünün sayısal değeri

2.1.1.1.10. ò-ú görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hece dışında * KòKe, *KòKKe tipli köklerde tespit edilen ò-ù görünümü aşağıdaki gibidir:

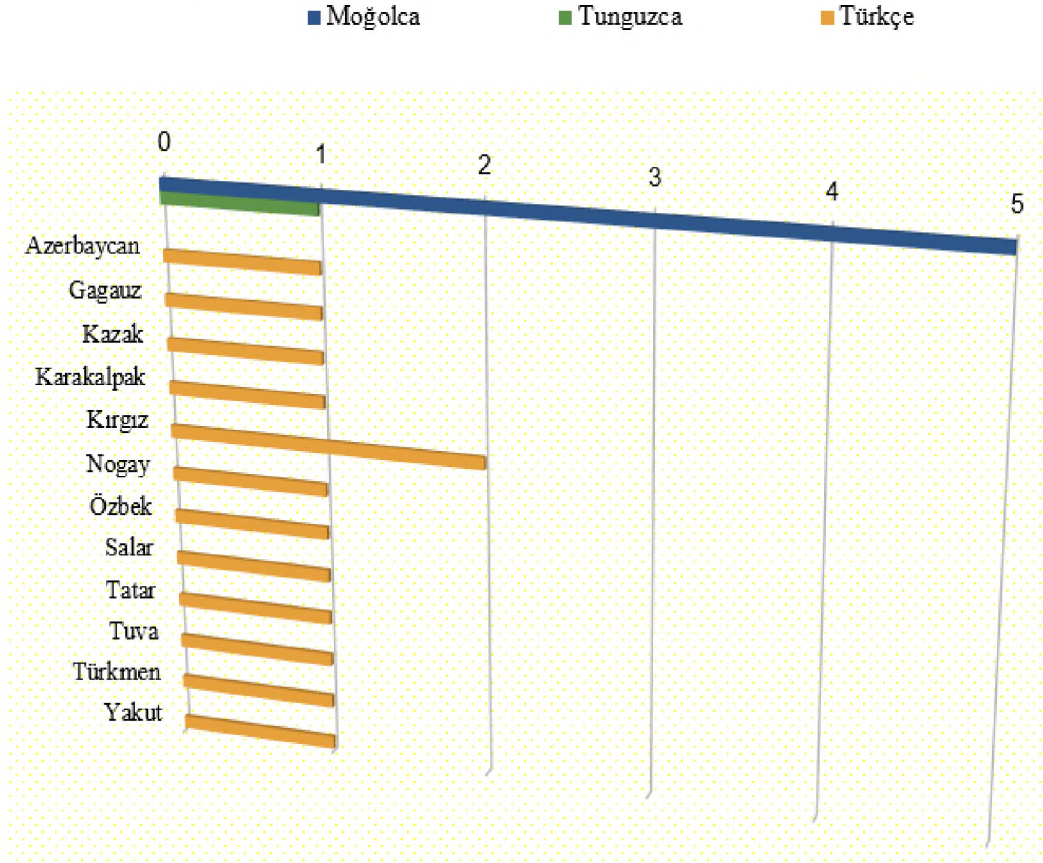
AA *kòt'e "delik", Kor. *kút "delik aralığı"; AA *k'òlmV "gölge, bulut", Kor. *kúrùm; AA *kòrke "gemi", Kor. *kúkì "gemi".

2.1.1.1.11. ó-u görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *KóKa, *KóKì, *KóKu, *KóKKì, *KóKK, *KóKKo, *óK, *óKu, *óKKe, *óKKu, *óKiK(V) tipli köklerde tespit edilen ó-u görünümü aşağıdaki gibidir:

AA *bóju "saygı, itibar", Tung. *buje "dilemek, istemek"; AA *bóju "saygı, itibar", Türk. *bujur "emir vermek", Jpn. *úja/*bíjâ "saygı, itibar", ***Uyg. bujur-, Karah. bujur-, Gag. bujur-, Az. bujur-, Türkm. bujur-, Özb. bujur-, YUyg. bujru-, bujur-, Kırg. bujur-, KBalk. bujur-, KKalp. bujir-, Kum. bujur-, Nog. bujir-, Oyr. bujur-, Çuv. pur-; AA *gódú "aşağı, düşürmek, indirmek", Moğ. *gudu- "indirmek, aşağıya doğru", Türk. *Kodî "aşağıda, altında", ***Özb. quji; Uyg. quju, SUyg. qozi, quzi, quzu, Tv. qudu, Tof. qudu; AA *górà "açlıktan ölmek", Tung. *gure- "görmek, anlamak, bakmak", Moğ. guri- "aç, açlıktan ölmek"; AA *kólè "zaman", Moğ. *küli-; AA *köre "dondurmak", Tung. *kuri-; AA *k'ókì "bağlamak, sarmak", Tung. *xuku- "paketlemek", Moğ. *kugu-s-; AA *k'ómp'[e] "mantar", Tung. *xum(p)-, "yumuşatmak"; AA *kómp'i "boyun", Tung. *kumpe(ke); AA *k'óp'i "tamamlamak", Tung. *xup-; AA *k'óp'ira "yarık", Tung. *xupuru; AA *móju "bütün, tüm", Tung. *muja- "bütün", AA *mók'i "yaşlı, eski", Tung. *muxu-, Kor. *muk-; AA *mólu "sırt, köşe, yön, aç", Tung. *mulu "çatı sırtı", Türk. *bul- *** Uyg. buluñ, Karah. buluñ, Kırg. buluñ, Kaz. bulıq, Tv. buluñ, Tof. Buluñ, Yak. buluñ; AA *mónno "yoğurmak, basın, inme", Moğ. *mun- "tokmak"; AA *mórV "at", Tung. *murin, Türk. *bura "kurban edilen hayvanın ruhu", ***Hak. pura, Oyr. pura; AA *nóle "yanmak, alev", Tung. *nul- "yanmak"; AA *núro "ok, zıpkın", Tung. *núru "ok"; AA *óje "küçük meyve", Tung. *ulîn-hta "yabani elma"; AA *óligV "domuz", Tung. *uligan; AA *óñdu "küçük vahşi hayvan", Türk. *utir "su samuru"; AA *óru "ağlamak, bağırmak", Moğ. *ori-/uri- "bağırmak, aramak", Jpn. *úru-tápa- "şikayet etmek, dava etmek"; AA *ót'ó(rV) "çalılar, alçak ağaçlar", Tung. *utu- n/-r "bataklık", Türk. *otrug "ada", ***Tat. utraw; Baş. utraw; AA *póju "küçük,

genç (hayvan)”, Tung. *puj(u)-, *puj- “küçük, genç”, Kor. *pùthj; AA *póki “koş-”, Tung. *pukti- “koşmak, dörtmala”; AA *pòjn “gemi, tekne”, Jpn. *púná-i “gemi”; AA *póne “sigara içmek”, Tung. *puñ- “sigara içmek”, Moğ. *huni- “duman, sis”; AA *pótirkV “emzirme”, Tung. *putukā “emzirme”; AA *p’ó[k]u “kabarmak”, Tung. *puk-/ *pok- “şişmek”; AA *sōgā “sarhoş, alkollü içecek”, Türk. *sUg- “peynir tedarik etmek”, ***Karah. suý-, suýut; AA *tógì “höyük”, Tung. *dug[i]- “kanal, ada”, Jpn. *túkà “kanal, ada”, Kor. *tuk “kanal, ada”; AA *t’ók’ù “vurmak, dövmek”, Türk. *toki- “vurmak, grev, tokmak”, ***Tat. tuqı-, tuqın-, tuqmaq, Baş. tuqıl-da-, tuqmaq; AA *t’ólV “köprü, geçiş”, Tung. *tul- “geçmek için beklemek”, AA *t’óp’ú “gemi”, Tung. *tupi “dokuma sepet”.

Tablo 8: Ana Altay dillerinde ilk hecede ó-u görünümünün sayısal değerleri

Ana Altay dillerinde ilk hece dışında *KeKó tipli köklerde tespit edilen ó-u görünümü aşağıdaki gibidir:

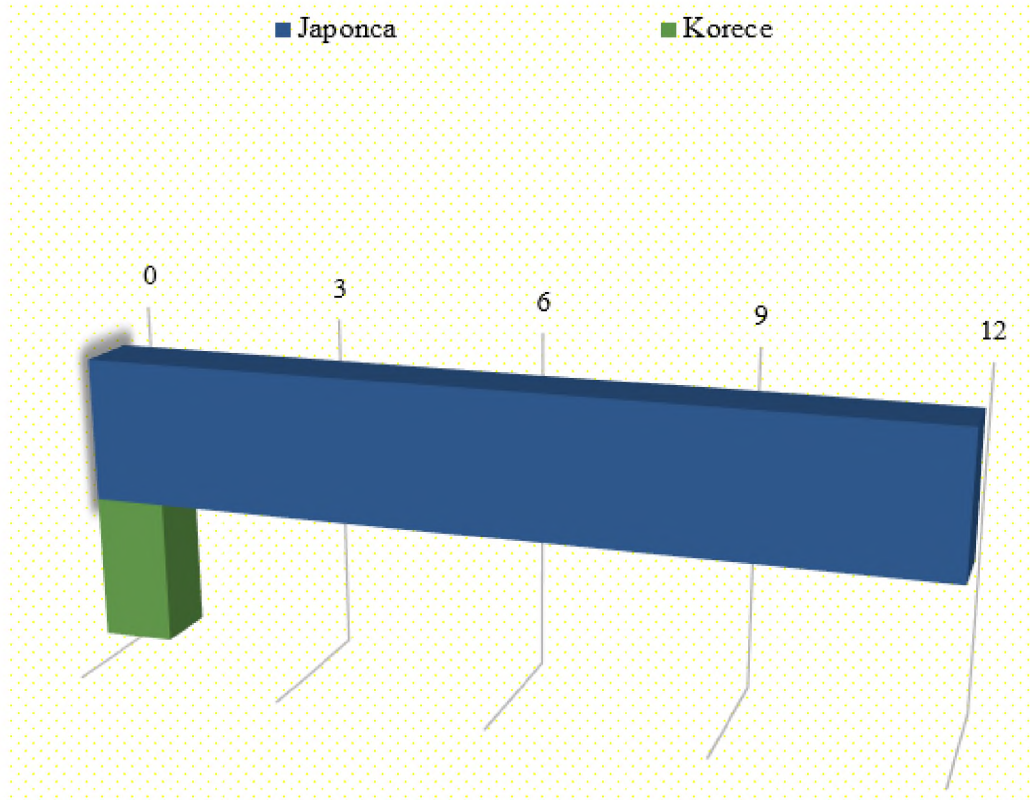
AA ***lép'ó** “yükselmek, yüksek”, Tung. ***lep-/lupu-** “ellerini kaldırmak”; AA ***p'èjló** “göbek, karaciğer”, Tung. ***pēlbu-**; AA ***sǵó** “kalın, büyük”, Moğ. ***siguj** “kalın, büyük”.

2.1.1.1.13. ó-ù görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede ***KóKu** tipli köklerde tespit edilen ó-ú görünümü aşağıdaki gibidir:

AA ***kósV** “zincir halkası”, Kor. ***kúsır** “inci”, AA ***póju** “çocuk, genç”, Kor. ***púthj** “çocuk”.

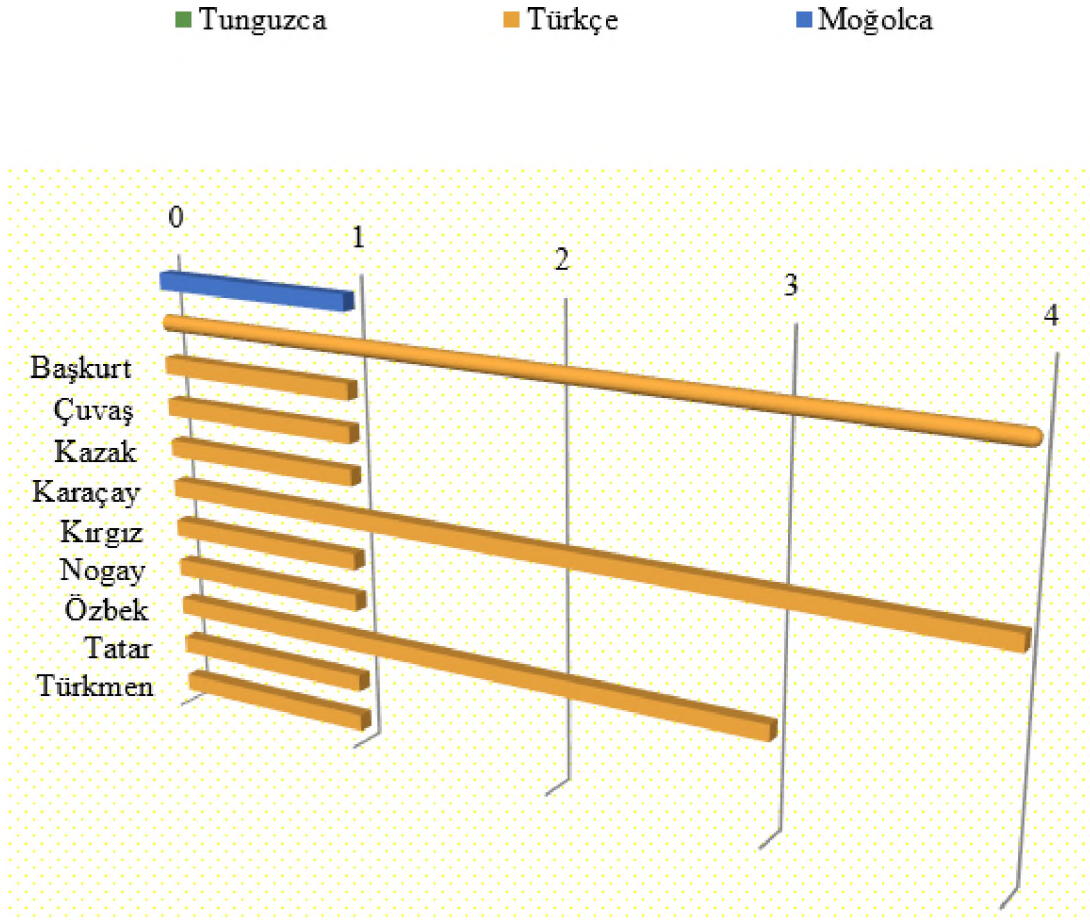
2.1.1.1.14. ó-ú görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede ***KóKu**, ***KóKi**, ***KóKiKK(V)** tipli köklerde tespit edilen ó-ú görünümü aşağıdaki gibidir:

AA ***gódú** “aşağı, düşürmek, indirmek”, Jpn. ***kúntá-r-** “düşürmek, indirmek”; AA ***kómp'i** “boyun”, Jpn. ***kúmpí** “boyun”; AA ***kósV** “zincir, halka”, Jpn. ***kúsári** “zincir”, Kor. ***kúsır** “inci”; AA ***kóši** “seviye”, Jpn. ***kúsàpì** “küme”; AA ***k'óp'i** “tamamlamak, tüm”, Jpn. ***kúpá-pa-** “ek”; AA ***móju** “tüm, bütün”, Jpn. ***múina** “tüm”; AA ***mók'i** “yaşlı, eski”, Jpn. ***múkási**; AA ***mólu** “sırt, köşe”, Jpn. ***múná-i** “sırt, çatı”; AA ***pótirkV** “göğüs”, Jpn. ***pútúkəə**; AA ***p'ó[k]u** “koku”, Jpn. ***púkúrà-** “koku”; AA ***tógi** “höyük”, Jpn. ***túkà** “höyük”; AA ***t'óp'ú** “gemi”, Jpn. ***tú(m)púa**.

Tablo 9: Ana Altay dillerinde ilk hecede ó-ú görünümünün sayısal değerleri

2.1.1.1.15. ó-ü görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *KóKe, *KóKKi, *KóKiK(V) tipli köklerde tespit edilen ó-ü görünümü aşağıdaki gibidir:

AA **kólè** “zaman”, Moğ. *küli- “beklemek”; AA ***kómp’i** “boyun, göğüs kısmı”, Türk. *gömül-dürük “göğüs kemeri”, ***Tat. küməltək (KCTT); Baş. küməldərək; AA ***köre** “donmak”, Tung. *kuri-; Türk.*Kört “kar yığını”, ***Uyg. kürtük, Kırg. kürtük, Kaz. kürt, kürtək, KBalk. kürt, Kum. kürt, Nog. kürtək, Oyr. körtük, kürt; AA ***k’óp’i** “tüm, çok”, Türk. *köp “çok”, ***Özb. küp; Tat. küp; Baş. küp; AA ***k’óp’ira** “köprü -nehri-”, Türk. *köpür; ***Özb. kuprık, Tat. küper, küpre, Yak. kürbe, kürge; AA ***kóši** “kaldıraç”, Türk. *köse-; ***Çuv. küsek; AA ***lóre** “geyik”, Moğ. *žüre “dişi karaca, yaban keçisi”; AA ***mók’i** “yaşlı, olgun”, Tung. *muxu-, Türk. *bük-tel-, Jpn. *múkási, Kor. *muk-, ***Karah. büktel; AA ***pótirkV** “meme, göğüs”, Moğ. *büdürkei; AA ***tóle** “nesil”, Türk. *döl, *** Tat. tül, Baş. Tül.

Tablo 10: Ana Altay dillerinde ilk hecede ö-ü görünümünün sayısal değerleri

2.1.1.1.16. ö-ü görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *KĪKó tipli köklerde tespit edilen ö-ü görünümü aşağıdaki gibidir:

AA ***sġó** “kalın, büyük”, Tung. *sigū “kalın, büyük”.

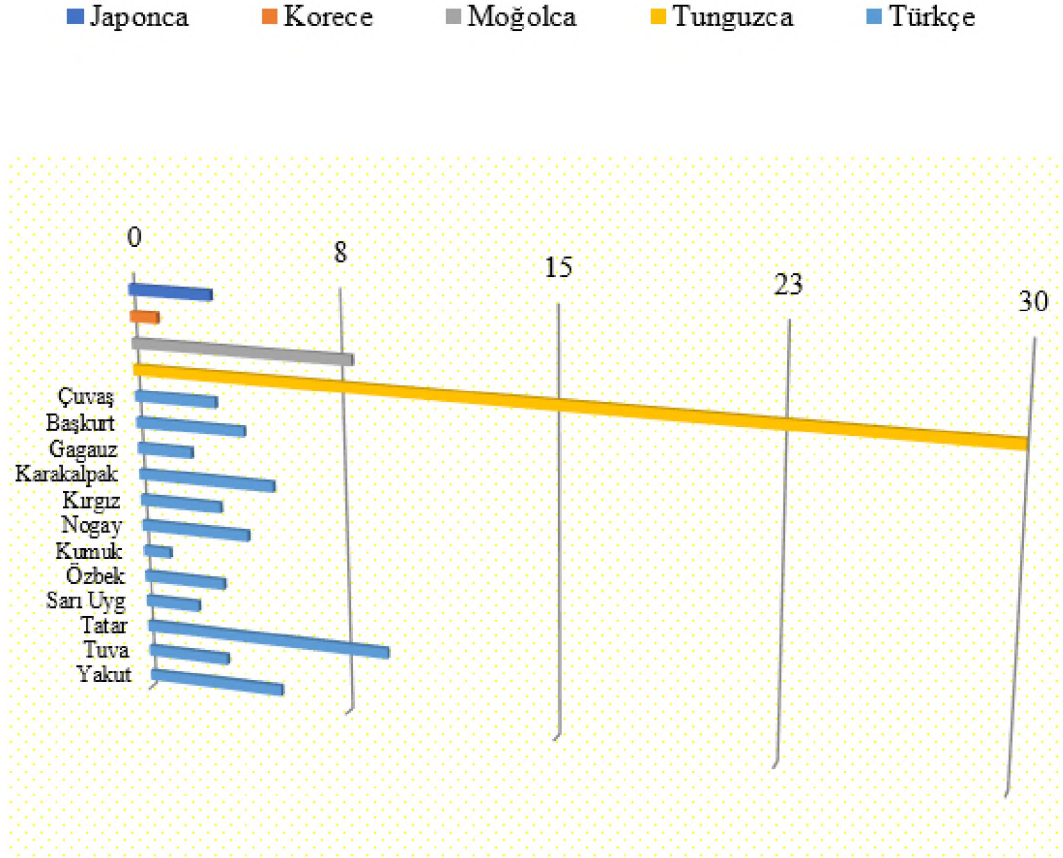
2.1.1.1.17. ö-u görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *KöKe, *KöKo, *KöKu, *KöKi, *KöKKi, *öKi, *öKe tipli köklerde tespit edilen ö-u görünümü aşağıdaki gibidir:

AA ***bödé** “atlamak, hızlı yürüyüş” Tung. *buduri- “acele etmek”; AA ***böğdu** “boyamak, rengârenk”, Tung. *bugdi “rengârenk”, Moğ. *budu- “boyamak”, Türk. *bodo- “boyamak, boya”, Jpn. *pūti “benekli, rengârenk”, *** Tat. buja-, bujaw; Baş. buja-, Tv. budu-, buduq; Yak. butuj-, butuk; AA ***böke** “pusuda yatmak, Türk. *buk- “pusuda yatmak, saklanmak”, *** Türkm. buq-, Özb. biq-, Kırg. buq-, Kaz. buq-, KBalk. buq-, KKalp. buq-, Nog. buq-, Yak. buk-; AA ***böku** “boğaz, gırtlak”, Tung. *bukse “kıkırdak, boğaz”; AA ***böli** “sedir, çam”, Moğ. *bujil-/*büjil- “badem”, Jpn. *pusi “yakacak olarak kullanılan küçük çalılar”; AA

***böru** “toz, duman, kasırğa”, Tung. *bure-ki “toz, yeni yağmış kar”, Moğ. *burgi-/ *bür-gi- “toz, sigara dumanının yükselmesi”, Türk. *bur-uk “toz, sigara dumanı, kıvırmak, bükme”, *** Türkm. buruksa-, Özb. buruq- sa-, Uyg. burux, Kırg. buruq, bur et-, bura-t-, Yak. buruo AA ***čölé** “ön, ön kısım”, Tung. *žule “düz, yüzey”; AA ***č’ök’i** “eğilmek, çukur, Jpn. *tuku-(m)pap- “çömelmek”, Kor. *čuk- “ölmek, eğilmek, eğim”, ***Özb. čuk-, Tat. čuk-, Baş. suk/g-, Yak. suguruj-; AA ***köbú** “içi boş”, Moğ. *koýu-su “boş”, Türk. *Kobuk “boş, oyuk”, Jpn. *kúmpuá “boşluk, içbükey”, *** Uyg. quaq; AA *göbè “aramak, avlamak”, Moğ. *guji- “araştırmak, sormak”, Türk. *Kob- “takip etmek, yakalamak”, *** Gag. qū-, Özb. qaw-, quw-, Tat. quw-, Kırg. qū-, qubala-, Kaz. quw-, KBalk. quw-, KKalp. quw-, Kum. quw-, Nog. quw-, Oyr. qū-, Çuv. xu-; AA ***göre** “göz, bakmak”, Tung. *gur- “görmek, taşımak”; AA ***kök’è** “kalp, göğüs, emmek”, Tung. *xuku-n/ *kuku-n; AA ***kök’ò** “çöp”, Tung. *kuk-pun “çöp”; AA ***kölé** “korkmak, sıkıntılı olmak”, Tung. *kul- “korkmak, aptal, sert, sessiz”, Moğ. *kulči- “çekingen”; AA ***köñe** “yırtmak, kökünden sökmek”, Türk. *Koñur- “yırtmak, kökünden sökmek”, ***Karah. qoñur-, Tv. xuna-, Yak. xoñun-, xoñnor-, Dolg. koñor-; AA ***köp’é** “bük, yükselik, dışbükey”, Tung. *kupe- “dışbükey, höyük”; AA ***köp’V** “bütün”, Tung. *kupukte “bütün, tam”; AA ***köru** “findık”, Tung. *kuri; AA ***köt’i** “kaldırmak”, Tung. *kutu- “yükseltmek, kaldırmak”, Türk. *göt- ***Tat. kuter-, Baş. kutar-, SUyg. kuter-, Jpn. *kutu-; AA ***k’öjli** “uzuv”, Jpn. *kuru-(n)-pusi “açı”; AA ***k’ólba** “çift, çift”, Tung. *xulbü “bağlamak, düzenlemek”, Türk. ***Kol** “çift, birleşmek”, ***Tat. quš, quš-; AA ***k’ömi** “kazmak”, Tung. *xumu- “kazmak, gömmek”; AA ***k’öp’e** “film, kaplama”, Tung. *xup- “film”; AA ***mök’V** “kir”, Tung. *muK- “kötü koku”, Kor. *muk “jöle, kaba un”; AA ***ñölo** “koparmak”, Tung. *ñ[u]l-, Moğ. *žul- “seçmek, koparmak”; AA ***öri** “ekmek”, Tung. *urī- “kepçe, kazmak”; AA ***öt’k’V** “çimen”, Türk. *ot, *** Tat. ut, SUyg. ot, ut; AA ***öre** “diğer, ikisinden biri”, Tung. *urē-; AA ***pögi(-rV)**: Tung. *pugi-/ *puki “bağırsak, mide”, Kor. *pir/ *pur; AA ***p’ök’i (-r’V)** “öküz, inek”, Tung. *puKur/ *puKun “inek”; AA ***p’öñe** “küf, balçık”, Tung. *puñ- “küf”, ***Baş. üñað, Kaz. öñez, Yak. öñüs; AA ***sök’o** “vurmak, zarar vermek”, Tung. *suK-, Moğ. *sogug, Türk. *sok-, *** Tat. suq-, Baş. huq-; AA **šömo** “dalış, batık, kepçe”, Türk. *čom-/čöm- “batırmak, yüzmek, dalış”, ***Özb. čum-, čumič, Tat. čum-, čumeč, Baş. sumi-, sumes; AA

***sõnu** “köpek avı”, Tung. ***suna** “köpek ipi”, Türk. ***sonar** “avlanmak”, ***Tat. sunar; Baş. hunar; AA ***t’õgsu** “koşmak, tavşan”, Tung. ***tuksa-** “koşmak, tavşan”; AA ***t’õkè** “kök, yenilebilir kök”, Tung. ***tuKala/-ra** “yabani soğan”; AA ***t’õk’ù** toka, düğme”, Jpn. ***tuku** “düzeltmek için yay aygıt”; AA ***t’õk’V** “kavisli”, Türk. ***tok-** “takerlek kasnağı”, ***Tat. tuyım, Baş. tuyın, duyın; AA ***t’õmù** “döndürmek, yuvarlak”, Türk. ***tom-** “yuvarlak, dışbükey”, ***KKalp. dumalaq, tompaq, tompaj-; AA ***t’õro(-k’V)** “kuş”, Tung. ***Türkākī** “karga”, Moğ. ***Türkayu** “karga”, Türk. ***torgaj** “küçük kuş”, ***Karah. Türkumtaj, Tat. Türkayaj, Yak. tujār; AA ***t’õre** “hukuk, düzenleme”, Tung. ***Türkgun** “sebepe, neden”.

Tablo 11: Ana Altay dillerinde ilk hecede õ-u görünümünün sayısal değerleri

2.1.1.1.18. õ-ù görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *KõKe, *KõKi,

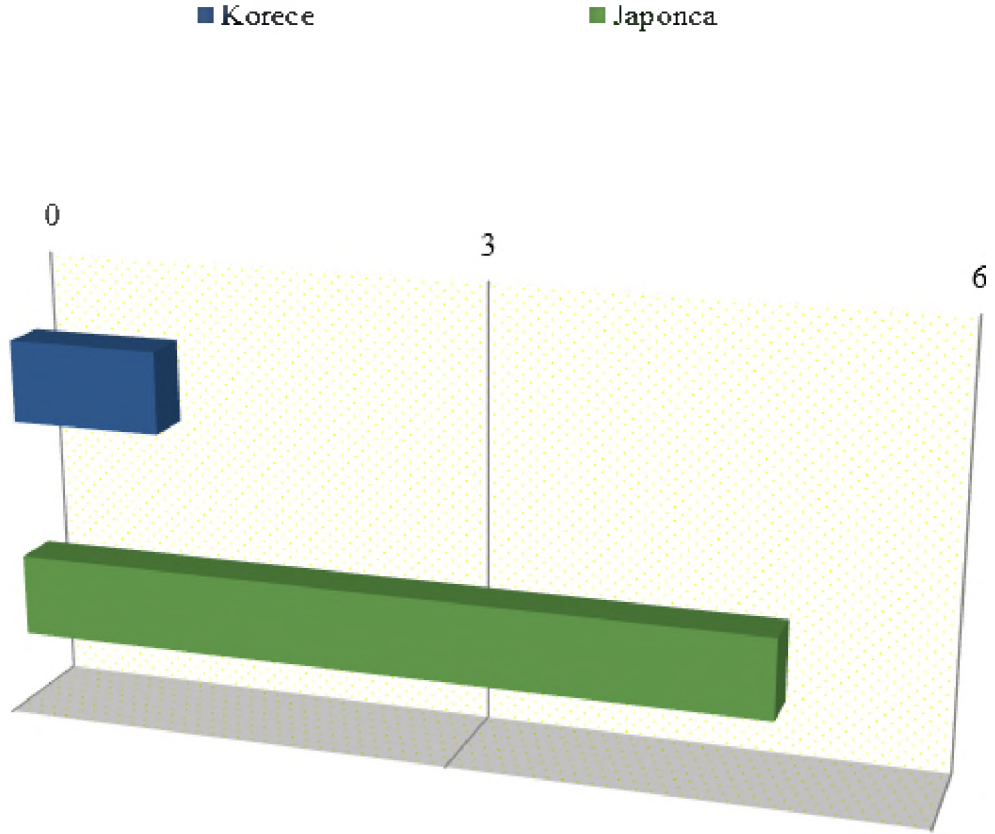
*KõKu tipli köklerde tespit edilen õ-ù görünümü aşağıdaki gibidir:

AA ***kõp’é** “bükme, eğme, yükseklik, dışbükey”, Kor. ***kõp-**, ***kõp-** “eğilmek”;

AA ***kõru** “fındık”, Jpn. ***kùrù-i** “ksetane”; AA ***kõše** “kenar, çıkıntı”, Jpn. ***kùisi**

“banka, kıyı”; AA ***pǒǵı** “bbrekler”, Jpn. ***púnkúri**; AA ***t’ǒmù** “döndürmek, yuvarlak”, Jpn. ***tùmù** “döndürmek”; AA ***t’ǒri** “doğmak”, Jpn. ***tùrù-(m)p-** “doğmak”.

Tablo 12: Ana Altay dillerinde ilk hecede ö-ü görünümünün sayısal değerleri

2.1.1.1.19. ö-ü görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede ***KōKKi** tipli köklerde tespit edilen ö-ü görünümü aşağıdaki gibidir:

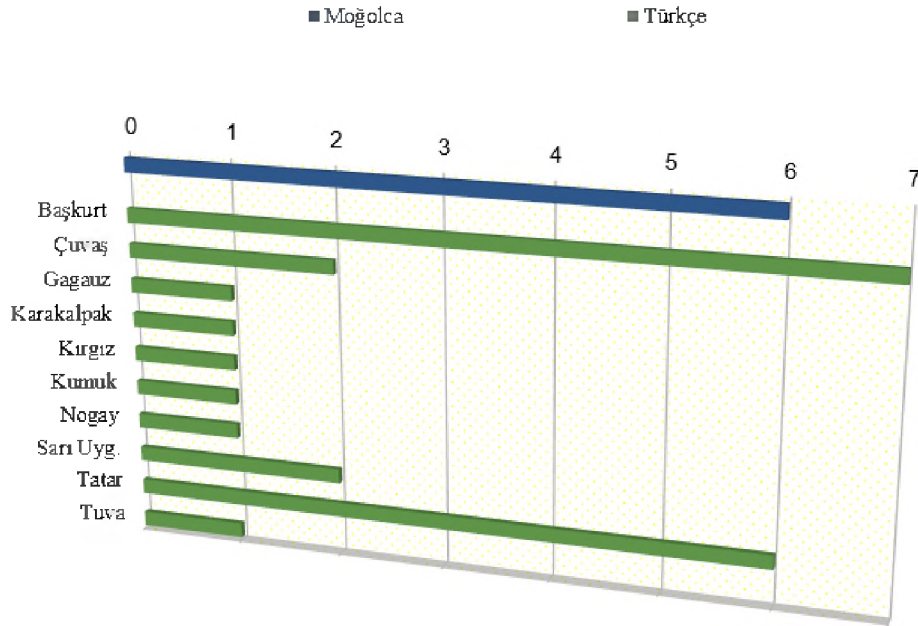
AA **k’ǒjli** “uzuv”; Kor. ***kūi-məri** “açı”.

2.1.1.1.20. ö-ü görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede ***KōKe**, ***KōKi**, ***ōKi** tipli köklerde tespit edilen ö-ü görünümü aşağıdaki gibidir:

AA ***bōdé** “atlamak, hızlı yürüyüş”, Moğ. ***būduri** “tökezlemek”, Türk. ***büdi-** “dans etmek, direnmek, dans”; AA **bōke** “pusuda yatmak”, Moğ. ***büg-** “pusuda yatmak, saklanmak”; AA ***bōt’ē** “bağlamak”, Moğ. ***büči** “ip”; AA ***čōle** “ön, ön kısım”, Türk. ***döl** “dağ eğimi”, *** Özb. **tüş**; AA ***gōre** “göz, bakmak”, Türk. ***gör** “göz, görmek, bakmak”, *** Özb. **küz, kür-**, Tat. **küz, kür-**, Baş. **küδ, kür-**; AA ***kōk’ē** “göğüs, emmek, kalp”, Türk. ***gökür**, *** Gag. **gūs**, Türkm.

govus, kükrek, Özb. küks, kükrak, Baş. kükrak; AA ***kölé** “korkmak, sıkıntılı, utangaç, somurtkan, kıskanç”, ***Çuv. küle-, küleş-; AA ***köp’é** “yükseklik, dışbükey”, Moğ. ***kōb-/küb-** “bükme, eğim, kemer, dışbükey”, Türk. ***göpe(ne)**, ***Baş. kübe; AA ***köşe** “kenar, çıkıntı”, Türk. ***Kösri** “göğüs kenarları, rüzgar ekranı”, ***Karah. küsri; AA ***k’ōmi** “kazmak”, Türk. ***göm-** “gömmek”, ***Tat. küm-, Baş. küm-; AA ***k’ōp’e** “film, kaplama”, Türk. ***köpe**, ***Karah. küpe, küpik, köpçük, köpsün, Tat. küpmε, Baş. küpmε, Kırg. Küpü; AA ***ōli** “ölmek, aç olmak”, Türk. ***öl-**, ***Özb. ül-, üldir-, Tat. ül-, üter-, Baş. ül-, üter-, SUyg. jül-, jülir-; AA ***ōre** “başka, bir diğeri”, Moğ. ***öre-**, Türk. ***ōr-ge**, ***Tat. üzga, SUyg. üzge; AA ***pōgi(-rV)** “böbrek”, Türk. ***böğür**, ***bögrek**, ***Gag. bür, börek, bürek, Özb. bujrak, Tat. bujer, Baş. bñjær, KKalp. büjir, büjrek, Kum. büjrek, Nog. büjrek, Tv. bürek, Çuv. püre, Yak. buor; AA ***p’ōk’i** “öküz, inek”, Moğ. ***hüker** “öküz”; AA ***t’ōri** “doğmak”, Türk. ***töre-**, ***Tat. türka-

Tablo 13: Ana Altay dillerinde ilk hecede ö-ü görünümünün sayısal değerleri

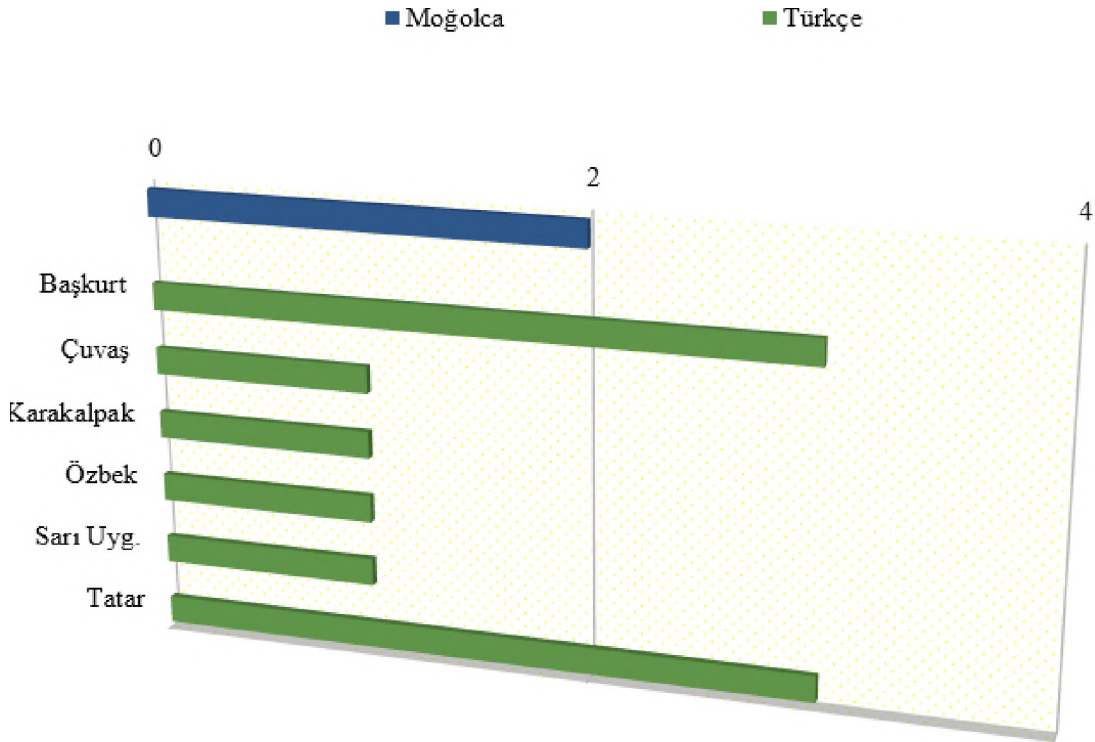

2.1.1.1.21. ö-u görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede ***KōKa**, ***KōKe**, ***KōKi**, ***ōKa** tipli köklerde tespit edilen ö-u görünümü aşağıdaki gibidir:

AA ***dōre** “gitmek, yürümek, yaklaşmak”, Türk. ***jori-/jüri-** “yürümek”, *** Az. jeri-, jürü-, Sal. jür-, Özb. jur-, Uyg. žür- (jür-), jörü-, Kırg. žür(u)-, Kaz. žür-

KBalk. žür(u)-, KKalp. žür-, Kum. jürü-, juru-, Nog. jür(ü)-, SUyg. jür-, Çuv. šüre-; AA ***k'ōkí** “menteşe”, Jpn. *kunki “menteşe”; AA ***kōŋa** “çan”, Türk. *Koŋra- “çalmak”, ***Baş. quŋıraw; AA ***k'ō]mo** “emmek”, Tung. *xum-, Jpn. *kuam- “emmek”; AA ***k'ōŋi** “kepçeli”, Tung. ***xuŋa-** “pota, yüksük, parmak”, Moğ. *kunija; AA ***ōt'a** “ateş, sıcak, ılık”, Tung. *(x)utinŋe “odun ateşi”, Türk. ōt, *** Özb. ut, Tat. ut, Baş. ut, Yak. uot, Dolg. uot; AA ***ōt'a** “ateş”, Tung. *(x)utinŋe “odun ateşi”.

Tablo 14: Ana Altay dillerinde ilk hecede *ō*-u görünümünün sayısal değerleri

2.1.1.1.22. *ō-ū* görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede **KōKe* tipli köklerde tespit edilen *ō-ū* görünümü aşağıdaki gibidir:

AA ***dōre** “gitmek, yürümek, yaklaşmak”, Tung. ***dūrē-** “yürümek, gezmek, dolaşmak”; AA ***k'ōkí** “menteşe”, Tung. ***kūka** “menteşe”.

2.1.1.1.23. *ō-ù* görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede **KōKi* tipli köklerde tespit edilen *ō-ù* görünümü aşağıdaki gibidir:

AA ***pōki** “derin”, Jpn. ***pūkà-** “derin”.

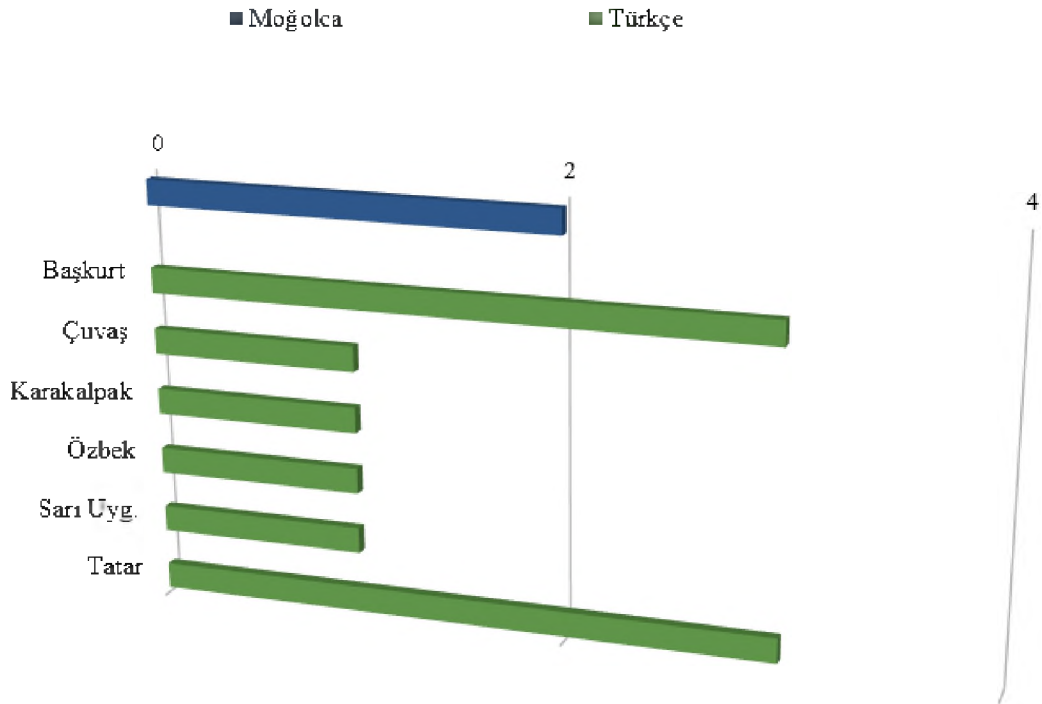
2.1.1.1.24. ̊-ú görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *K̊Ki tipli köklerde tespit edilen ̊-ú görünümü aşağıdaki gibidir:

AA *k'ōńi “kepçe”, Jpn. *kúm- “kepçe”.

2.1.1.1.25. ̊-ü görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *K̊Ke, *K̊Ki tipli köklerde tespit edilen ̊-ü görünümü aşağıdaki gibidir:

AA *d̊re “gitmek, yürümek, yaklaşmak”, Moğ. *d̊rbe- “koşmak”; AA *k'ōkí “menteşe”, Türk. *k̊k, *k̊ken, ***Özb. kukan, Tat. kügen, Baş. kügen, KKalp. güwen, SUyg. küken; AA *k'ōńi “kepçe”, Türk. *k̊jnek “kova, kap”, ***Uyg. k̊nek, Tat. k̊nek, Baş. k̊nek; AA *p̊ki “dip”, Moğ. *(h̊)g̊n; AA *t'ōl̊i “emzirme”, Türk. *d̊l̊, ***Tat. t̊ş, Baş. t̊ş, Çuv. ç̊l-l̊k, Yak. t̊ös, Dolg. t̊ös.

Tablo 15: Ana Altay dillerinde ilk hecede ̊-ü görünümünün sayısal değerleri

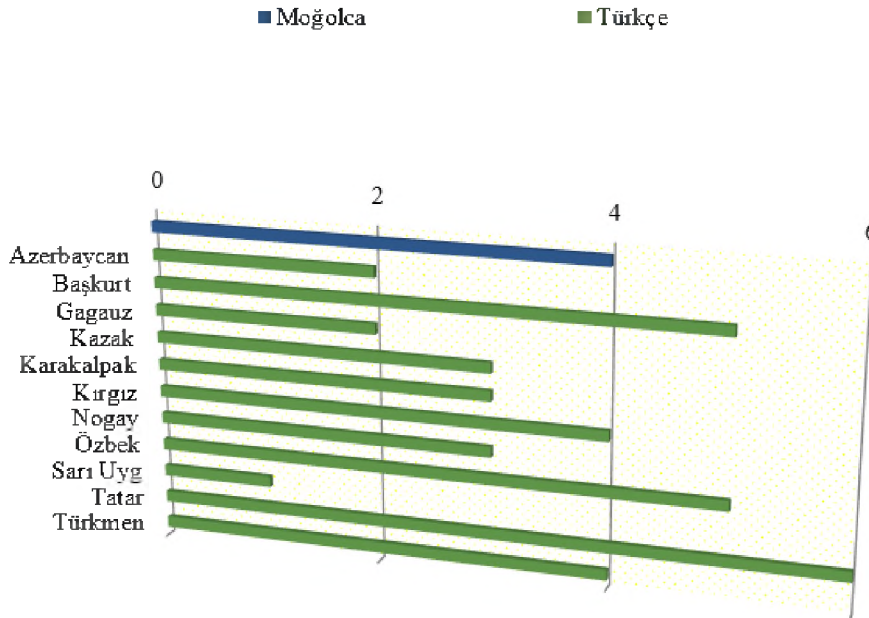

2.1.1.1.26. ̊-u görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *K̊Ka, *K̊Ku, *̊Ku tipli köklerde tespit edilen ̊-u görünümü aşağıdaki gibidir:

AA *č'ōk'a “gagalamak, oymak”, Türk. *čok- “gagalamak, oymak, bıçaklamak, görünmez tehlike, altüst ederek aramak”, *** Gag. çuqur, Az. çuxur, Türkm.

čuqanaq, čuxur, Özb. čuqi-, čuqu-la-, čuqur, Tat. čuqi-, Baş. suqi-, Kırg. čuqu-, Kaz. šuqi-, KKalp. šuqi-, Nog. šuqi-; AA *č'ōrV "Turna balığı", Moğ. *čurukai "Turna balığı", Türk. *čortan "yılan balığı, Turna balığı", ***Özb. čırtan, Tat. čurtan; AA *dō "içeride, orta", Moğ. *do-/du- "içeride, orta, vasat; AA *č'ōk'a "gagalamak, uzatmak", Türk. *çok- "delmek, kazmak, tuzak", ***Gag. čuqur, Az. čuxur, Türkm. čuqanaq, čuxur, Kıp. čux-la-, Özb. čuqi-, čuqu-la-, čuqur, Tat. čuqi-, Baş. suqi-, Kırg. čuqu-, Kaz. šuqi-, KKalp. šuqi-, Nog. šuqi-; AA *k'ōmu "saygı", Türk. *Kom- "miras", Jpn. *kuma, ***Uyg. qumarı; AA *ηōla "uzun, uzatmak", Türk. *ula- "uzatmak", ***Uyg. ula-, Karah. ula-, Türkm. ula-, Özb. ulā-, Uyg. uli-, Tat. ūla-, Kırg. ula-, Tv. ula-; AA *ōlu "omak, gelmek", Türk. *ol-ur-, *ol(u)-tur- "oturmak", ***Özb. ıtır-, Tat. utir-, Baş. ultir-; AA *ōnV "düşmek, yalan söylemek", Moğ. *una; AA *t'ōlu "kafa", Türk. *tul(g)uñ, ***Uyg. tuluñ, Karah. tuluñ/n, tulun, Türkm. duluq, Kırg. tulum, Kaz. tulım, KKalp. tulım, Kum. tulum, Nog. tulım, SUyg. tulın, Oyr. tuluñ; AA *t'ōlV "desteklemek, itmek", Moğ. *tula- "desteklemek, yaslanmak", Türk. *Tol- "itmek, çarpışmak", ***Uyg. tul-, Karah. tul-, tuldur-, Baş. tula-; AA *sōlV "sarı, kuvvetli", Türk. *sol-, ***Tat. sul-, Baş. huli-.

Tablo 16: Ana Altay dillerinde ilk hecede ö-u görünümünün sayısal değerleri

2.1.1.1.27. ò-ü görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *KóKa, *òKe, *òK(e)K(V) tipli köklerde tespit edilen ò-ü görünümü aşağıdaki gibidir:

AA *móč'a “sınır, son”, Türk. *būč-gak, “köşe, aç”, ***Karah. bučyaq, Gag. bužaq, Az. bužay, Türkm. būžaq, Krm. bučaq, bučqaq; AA *òñè “şaman, ruh”, Tung. *ūñi- “şamanlaştırmak”; AA *òr(e)kV “korkmak, ürkmek”, Tung. *(x)ūrkan- “bilincini kaybetmek”.

2.1.1.1.28. ò-ü görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *KòKe, *òK(e)K(V) tipli köklerde tespit edilen ò-ü görünümü aşağıdaki gibidir:

AA *òr(e)kV “korkmak, ürkmek”, Moğ. *ürgü-, Türk.*ürk-; *** Uyg. ürk-Karah. ürk-, Gag. jürük-, Az. ürk-, Türkm. ürk-, Özb. hürk-, Uyg. ürkü-, Tat. ürk-, Baş. ürk-, Kırg. ürk-, Kaz. ürkī-, KBalk. ürk-, KKalp. ürk-, Kum. ürk-, Nog. ürk-, Oyr. ürkü-, Yak. ürg-üt-, Dolg. ürg-üt-; AA *t'òle “derin su, gelgit”, Moğ. *tülki- “gelgit”.

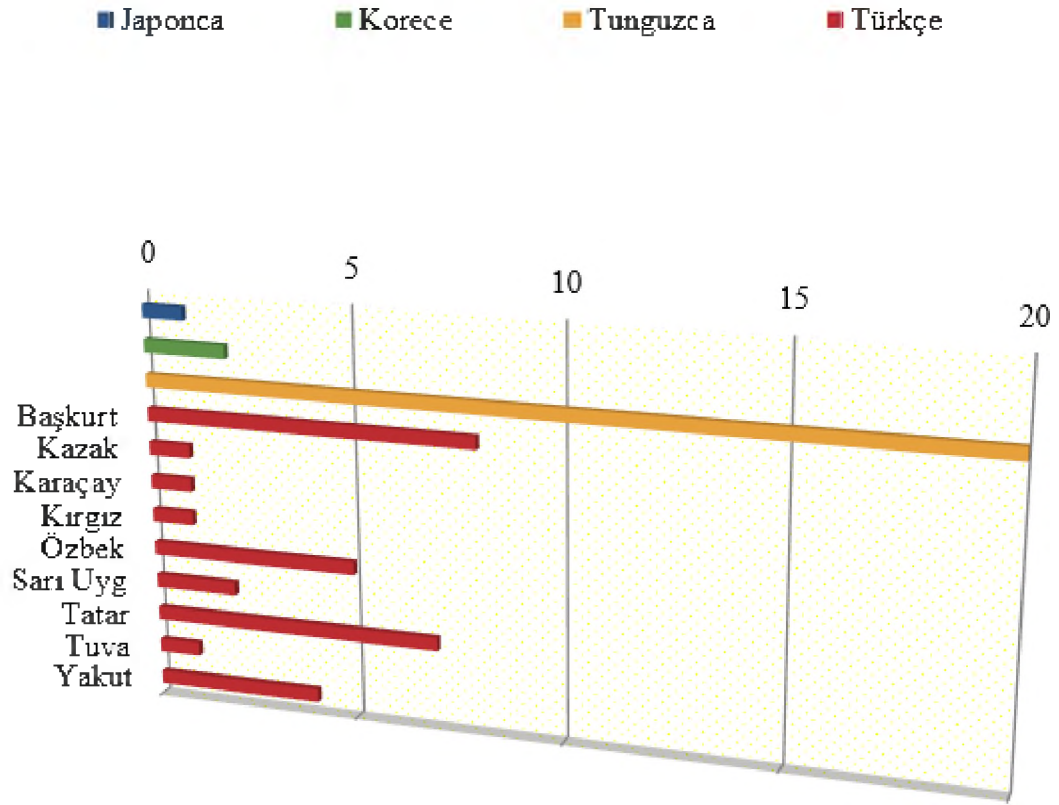
2.1.1.1.29. ò-ü görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *KòKe tipli köklerde tespit edilen ò-ü görünümü aşağıdaki gibidir:

AA *gòje “maya”, Tung. *gū (~ *gū) “zehir, içki”.

2.1.1.1.30. ó-u görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *KóKa, *KóKe, *KóKi, *KóKo, *KóKu, *KóKaK(V), *KóKKo, *KóKKi, *óKe, *óKi tipli köklerde tespit edilen ó-u görünümü aşağıdaki gibidir:

AA *čótakV “dudak”, Tung. *žudakta/*žedukte “et parçası (kemik arasında), Türk. *dōtak “dudak”, ***Gag. dudaq, Çuv. toda; AA *č'óga “kül, parlayan kömür”, Tung. *čuguk “yanmak, parlayan kömürler”, Türk. *čög, -ak “parlayan ışık, parlayan kömür”, ***Özb. çuy, Yak. suos; AA *dón(e)k'V “geri”, Türk. *jōnak “eyer örtüsü”, ***SUyg. junaq; AA *góp'i “yenmek, vurmak, darbe”; Tung. *gupuj- “meyveleri özel bir cihazla ezmek”; AA *górV “taşımak, sinir olmak”, Moğ. *gurba- “sürünmek”, Türk. *Kōr-ga- “tahriş olmak, heyecanlı, tedirgin”, ***Tat. quzıya-, Baş. quđi-; AA *kók'e “mavi, yeşil”, Tung. *kuKu “mavi”; AA *kóme “halı, kilim”, Tung. *kuma-lān “küçük halı”, Türk. *Kōm “devenin eyeri”, ***Özb. qum, Baş. qum; AA *k'óli “göl, havza”, Tung. *xule- “kanal”; AA *k'óra “korumak”, Tung. *xurā- “kaydetmek, kurtarmak”, Türk.

***Kōri-** “çit yapmak”, ***Özb. quri-; AA ***mōč’a** “sınır, kenar”, Tung. *muč- “kenar”; AA ***mójño** “boyun”, Moğ. *mundağa “at”; AA ***mójño** “boyun”, Türk. *bōjn “boyun”, ***Özb. bujin, Tat. mujin, Baş. mujin; AA ***mōñi** “yuvarlak”, Tung. *muñu-, *muñbu- “oval”, Türk. *bōn-çok “boncuk, süs eşyaları”, Kor. *mūñ- “yuvarlak, küçük yuvarlak taş”, ***Az. munžuŭ, Özb. munčəq, Tat. muncaq, Baş. munsaq; AA ***ōč’é** “kötü, fena”, Tung. *(x)uč- “intikam almak”; AA ***ōjV** “dikmek, delmek”, Tung. *uji- “bağlamak, düğümlemek”, AA ***ōni** “yüksek”, Jpn. *untu “değerli, saygın”, Kor. *un-tu “yükseklik”; AA ***ōp’à** “içmek, nefes almak”, Moğ. *uw(u)- “içmek”, Türk. *ōp- “emmek, yutmak”, ***Tat. up-, Baş. up-, Yak. uop-, Dolg. uobu; AA ***ōri** “orta, içerde”, Tung. *uri “mide, göbek”; AA ***p’ōle** “ıslak, etli, bitki”, Tung. *pul- “çiçeklenmek”; AA ***p’ōt’è** “delik”, Tung. *putē “delik”; AA ***sōjk’i** “lanetlemek”, Tung. *sujKu- “lanetlemek”; AA ***sōlo** “gevşek olmak”, Tung. *sula- “ayrılmak”, Moğ. *sula, Türk. *söl, ***Tat. sul, Baş. hul; AA ***sōra** “sormak, bilgilenmek”, Tung. *sure “bilge”, Türk. *sōr(a)- “sormak”, ***Baş. hūra-, Kırg. sura-, Kaz. sura-, KBalk. sura-, SUyg. sura-, Oyr. sura-, Tv. sura-; AA ***t’ōro** “zayıf, aç”, Tung. *turu-, Moğ. *turka-, Türk. *Tōr-, Yak. tuor-, tuor; AA ***t’ōr[e]** “direk, kutup, kule”, Tung. *turku “kutup, direk, kutup”; AA ***t’ōre** “toprak, toz”, Tung. *turkV “toprak”, Türk. *tōr “toz”, ***Tat. tuzan; Baş. tu-δan; AA ***tōru** “huş ağacı”, Tung. *duri “huş ağacı”, Moğ. *duru-sun “çapkın, kabuk”, Türk. *tōr ***Tat. tuz; Baş. tuδ; Yak. tuos; Dolg. tuos xā; Kor. *turkæi “tuz”; AA ***žók’e** “neredeysé”, Tung. *žuke “zar zor, basit, olağan”, Moğ. *žug/*žug “boşuna”; AA ***žōže** “kavga etmek, kötü konuşmak”, Tung. *žuža “kavga”, Moğ. *žužig “gösteri, hareket, tiyatro”.

Tablo 17: Ana Altay dillerinde ilk hecede *õ*-u görünümünün sayısal değerleri

2.1.1.1.31. *õ-ú* görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *KõKu, *KõKKi, *õKi tipli köklerde tespit edilen *õ-ú* görünümü aşağıdaki gibidir:

AA ***bõrk**'i “kapamak, kapak”, Jpn. *púk- “kamuşla kaplamak”; AA ***õri** “orta, içeride”, Jpn. *útì “içeride”; AA ***tõru** “kabuk”, Jpn. *túrú(m)pài “kova”.

2.1.1.1.32. *õ-ü* görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *KõKe, *KõKu, *KõKi, *KõKKi, *õK, *õKe, *õKi tipli köklerde tespit edilen *õ-ü* görünümü aşağıdaki gibidir:

AA ***bõrk**'i “kapamak, kapak”, Moğ. *bürkü- “kapamak”; AA ***gõp**'i “yenmek, vurmak, darbe”, Türk. *gõp- “çalkalamak, vurmak, darbe”, ***Türkm. gõbe, Kırg. kübü-, KKalp. küpilde-, Çuv. küpke-, Yak. kübürgē-; AA ***kõk**'e “mavi, yeşil”, Türk. *gõk, ***Tat. kük, Baş. kük, SUyg. kük, Yak. küöx, Dolg. küök; AA ***kõni** “deri kıyafetler”, Türk. *gõn “tabaklanmış deri”, ***Tat. kün, Baş. kün; AA ***k'õli** “göl, havza”, Moğ. *küjil-sü “nehir”, Türk. *[k]õl göl, ***Özb. kұл, Tat. kül, Baş. üül, Yak. küöl, Dolg. küöl; AA ***bõrk**'i “kapamak, kapak”, Türk. *bõrk “şapka”, ***Özb. bürk, Tat. bürök, Baş. bürk; AA ***mõli** “parçalara

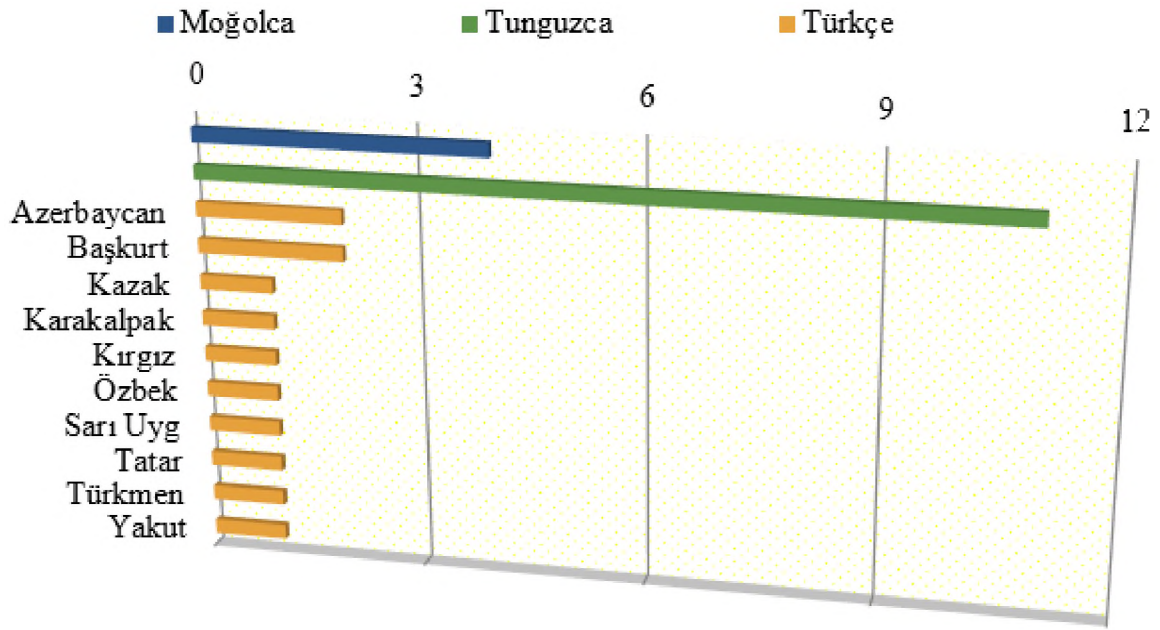
ayırarak”, Türk. *böl-, ***Tat. bül-, Baş. bül-; AA ***ḏōjčū** “zayıf, küçük”, Tung. *ḡjši- (*ḡjši-); AA ***ōk’è** “koymak, yığın”, Türk. *ōk ***Kök., Uyg. üküš, Karah. ük-, üküš, Özb. uj-, Tat. üj-, Baş. üj-, Kırg. üj-, Kaz. üj-, KKalp. üj-, Nog. üj-, Oyr. ü-, Yak. ügüs, Dolg. ügüs; AA ***ōre** “kıvrılmak”, Türk. *ōr-, ***Tat. ür-, Baş. ür-; AA ***ōři** “orta, içeride”, Türk. *ōr, ***Tat. üz, Baş. üδ-, SUyg. üz, Oyr. üs, Yak. uos, Dolg. uos; AA ***p’ōt’è** “delik”, Moğ. *hütü, Türk. *üt; AA ***sōjk’i** “lanetlemek”, Türk. *sōk-, *** Gag. sū-, Tat. sük-, Baş. hük-, Yak. uox-, Dolg. uok-, AA ***tōj-** “dört”, Tung. *dügin, Türk. *dört, ***Tat. dürt; Baş. dürt, SUyg. dürt, türt, Yak. tüört, Dolg. tüört; AA ***t’ōk’i** “yalan söylemek”, Türk. *tōkün, *** Tat. tügün, tügen, Çuv. tüge tu-, Yak. tüökün, tüökej; AA ***t’ōr[e]** “direk, kutup, kule”, Türk. *tōr, ***Tat. tür; Baş. tür; SUyg. tür.

2.1.1.1.33. **ōl-u** görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *K^{ōl}Ke, *K^{ōl}Ku, ***ōl**

Ki, ***ōl**Ke, ***ōl**Ku, ***ōl**KiK(V) tipli köklerde tespit edilen **ōl-u** görünümü aşağıdaki gibidir:

AA ***p’ōre** “ateş, yakmak”, Tung. *puri-/ *piri- “ateş”; AA ***p’ōlgV** “erkek geyik”, Türk. *buğu “erkek geyik”, ***Kök. buyura, Karah. buyra, Az. buyur, Türkm. buyra, Özb. buyu, Uyg buyu, buyra, boyra, Kırg. būra, Kaz. bura, KBalk. bū, KKalp. buwra, Oyr. bura, Tv. būra, būr, Yak. būr, Dolg. būr; AA ***p’ōru** “kar yağması”, Tung. *pur- “düşmek”; AA ***p’ōl t’è** “yakmak, şarkı söylemek”, Tung. *put- “kızartmak, ızgara yapmak”, Moğ. *hutuya “duman”, AA ***ōri** “kapsamak”, Tung. *ura-/ *ur-ke “üst tarafından kaplanmak”; AA ***ōrū** “iç taraf”, Tung. *(x)ur- “istasyon, yerleşim yeri”; AA ***ōse** “kötü olmak, suçlu olmak”, Tung. *us(a) “kötü, üzgün olmak, nefret”, Türk. *osa, ***Az. osal, usan-; Tat. usal; Baş. usal; AA ***ōl t’ū** “çadır, ev”, Tung. *utē-n “ev, konut”, Türk. *oj- “oynamak”, ***Tat. ujın, ujna-, Baş. ujın, ujna-, SUyg. oin, ujın; AA ***ōlge** “yalnız, yetim”, Tung. *ugī “az”, Moğ. *ügej “yok”; AA ***ōje** “yüzmek”, Tung. *ujV- “yüzmek”, Moğ. *üji-/ *oji “batmak”; AA ***ōje** “hayat, yaş”, Tung. *uju- “canlı”, Moğ. *üje “nesil, yaş”, Türk. *öj; AA ***ōlp’ikV** “akciğer”, Tung. *upVkte “akciğer”.

Tablo 18: Ana Altay dillerinde ilk hecede $\ddot{O}$ -u görünümünün sayısal değerleri

2.1.1.1.34. $\ddot{O}$ -ü görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede $*K\ddot{O}Ku$, $*\ddot{O}ru$ tipli köklerde tespit edilen $\ddot{O}$ -ü görünümü aşağıdaki gibidir:

AA $*p\ddot{O}ru$ “kar yağması”, Jpn. $*p\ddot{u}r$ - “kar yağması”; AA $*\ddot{O}r\ddot{u}$ “iç taraf”, Jpn. $*\ddot{u}r\ddot{a}$ “iç”.

2.1.1.1.35. $\ddot{O}$ -ú görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede $*K\ddot{O}Ku$ tipli köklerde tespit edilen $\ddot{O}$ -ú görünümü aşağıdaki gibidir:

AA $p\ddot{O}mu$ “yürümek”, Jpn. $*p\ddot{u}m$ - “yürümek”.

2.1.1.1.36. $\ddot{O}$ -ü görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede $*K\ddot{O}Ke$, $*\ddot{O}Ki$ tipli köklerde tespit edilen $\ddot{O}$ -ü görünümü aşağıdaki gibidir:

AA $*\ddot{O}ti$ “hareket etmek, yer değiştirmek”, Türk. $*\ddot{O}t$ -, ***Tat. $\ddot{u}t$ -, Baş. $\ddot{u}t$ -, SUyg.

$j\ddot{u}t$ -, AA $*p\ddot{O}t\ddot{e}$ “yakmak, şarkı söylemek”, Türk. $*\ddot{u}t$ - “şarkı söylemek”.

2.1.1.2. Ana Altaycada U-O Görünümleri

Ana Altayca ile diğer Altay dilleri arasındaki U-O görünümünün hangi kök tiplerinde meydana geldiği aşağıdaki gibi tespit edilmiştir.

Tablo 19: Ana Altaycadaki /O/ sesinin diğer Altay dillerinde görünümü

Ana Altayca	Ana Japonca	Ana Korece	Ana Moğolca	Ana Tunguzca	Ana Türkçe
o	u	u	u	u	u
o				ü	ü
o	ù				
o	ú				
o		ū		ū	
o	û				
ò	u		u	u	u
ò			ü	ü	ü
ò	ù				
ò		ú			
ó	u		u	u	u
ó		ù			
ó	ú				
ó	ü		ü		ü
ó				ū	
ö	u	u	u	u	u
ö	ù	ù			
ö		ū			
ö			ü		ü
ō	u				u
ō				ū	
ō		ù			
ō		ú			
ō			ü		ü
ō			u	u	u
ō				ū	ū
ō	ü		ü		ü
ō				ū	ū
ō	u	u		u	u
ō	ú				
ō			ü	ü	ü
ō			u	u	u
ō	ù				
ō	ú				
ō					ü

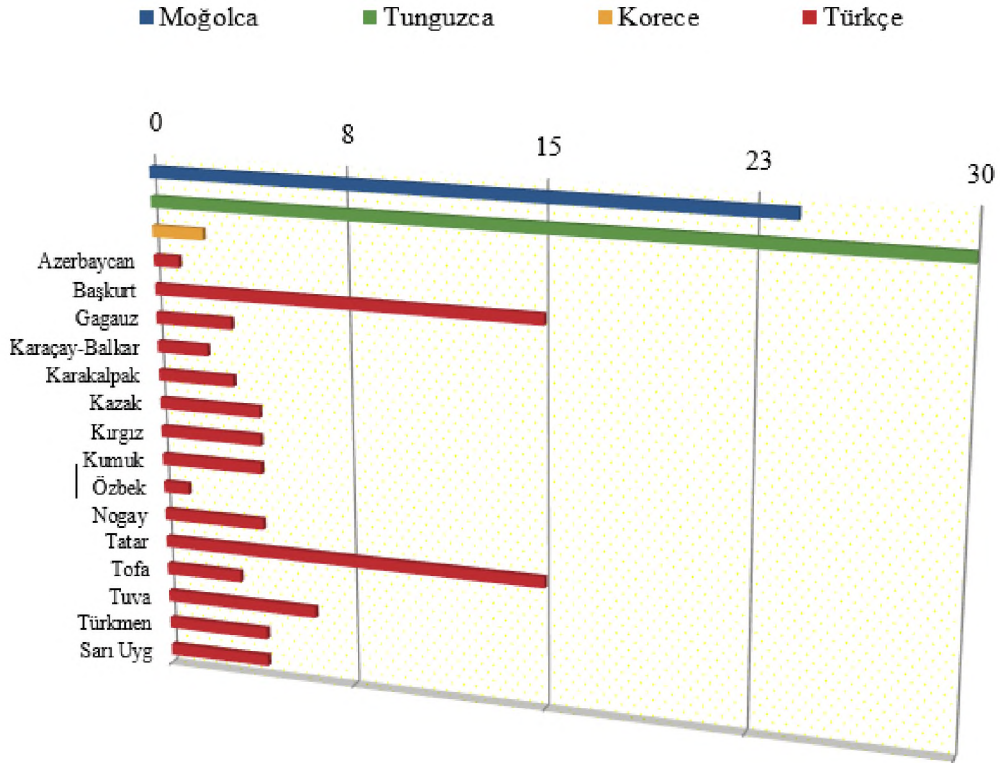
2.1.1.2.1. u-o görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *KiKu, *KoKa, *KuK, *KuKi, *KuKa, *KuKe, *KuKo, *KuKu, *KuKKe, *KKuKa, *KuKaKa, *KuKiKK(V) tipli köklerde tespit edilen u-o görünümü aşağıdaki gibidir:

AA ***gudV** “düz, dikey”, Tung. ***goda-** “düz, dikey”, Moğ. ***goda-** “düz, dikey, yapışmak, dışarı çıkmak”; AA ***kubirgV** “tambur”, Moğ. ***keyurge/*koýurge**; AA ***mula** “geyik”, Türk. ***bulan** “Kanada geyiği”, ***Tat. bolan, Baş. bolan; AA ***muñle** “açı”, Tung. ***moñla** “uzunluk ölçüsü”, AA ***ñukV** “sakız, meyve suyu”, Türk. ***juk/*jok** “reçine, sakız”, ***Türkm. joq, joq-, Tat. joq-, Baş. joq-; AA ***ñuñe** “but”, Moğ. ***žoyā**; AA ***puñga** “misk kokusu”, Tung. ***ponga** “misk geyiği”; AA ***püre** “boru”, Türk. ***burgu** “trompet, boru”, ***Karah. boryuj; Türk. boru; Gag. boru; Az. boru; Baş. boryo; AA ***puse** “kırmak”, Tung. ***pos-** “patlamak, kırmak”, AA ***pude** “söğüt, akçaağaç”, Tung. ***pode-**; AA ***p’ujV** “mide bulantısı”, Moğ. ***hoji-** “bulantı”; AA ***p’ukži** “uyluk”, Tung. ***pogžV** “arka”, AA ***p’uma** “büyük yırtıcı”, Tung. ***pomā- / *pume-** “ayı”; AA ***siñu** “kemik, incik kemiği”, Türk. ***siñok/*siñok** “kemik”, ***Uyg. soñak, Tat. sojek, Baş. hojak, Kırg. sook; AA ***suku** “balık”, Moğ. ***sogoçu**, AA ***suma** “burun”, Tung. ***soñgi-** “burun”; AA ***žugi** “taşımak”, Moğ. ***žoye-** “taşımak”; AA ***tuju** “dinlemek, algılamak”, Türk. ***duj-** “algılamak”, ***Tat. toj-, Baş. toj-; AA ***t’ulı** “tohum, yumurta”, Tung. ***tola** “kurbağa yumurtaları”, Türk. ***Tül.** ***Tat. toş, Baş. toş; AA ***t’[u]t** “kavramak, kapatmak”, Moğ. ***todka-**, ***tödüge-** “tutuklamak”, Türk. ***tut-** “kavramak”, ***Tat. tot-, Baş. tot-; AA ***buda** “eklemek, takip etmek, eşlik etmek”, Tung. ***boda-** “takip etmek”, Türk. ***bodu-** “sabitlemek, tutTürkulmuş, tahta çivi”, ***Uyg. bodul-, budlu, Karah. bodu-, butlu; AA ***č’ugù** “demet”, Türk. ***čug** “demet, gözünü kırpmak”, ***Tat. čolya-; AA ***č’upV** “vasıtasıyla”, Moğ. ***čoyu** “vasıtasıyla, tamamen, çıkarmak”; AA ***guşa** “acı, ekşi”, Tung. ***goši-** “acımak, ekşimek”; AA ***gurgi** “damak”, Tung. ***gorgakta** “damak”; AA ***kujV** “kalın, doymuş”, Türk. ***Koju-g.** ***Uyg. qojuy, Karah. qojuy, Gag. qoju, Türkm. goji, Uyg. qojuq, Kaz. qoju, Nog. qoji, Oyr. qoju, Tv. xojuy, Tof. xouy, Yak. xojū, Dolg. kojū; AA ***kukata** “eklem”, Tung. ***koKalta** “eldiven”; AA ***kuV** “kuşatma”, Türk. ***Kol,** ***Karah. qoš, Türkm. goş, Kaz. qos, KKalp. qos, Nog. qos; Kum. qoš, Tv. qoš Yak. xos; AA ***kumba(ka)** “gemi”, Moğ. ***kombuga** “çuval”, Türk. ***Kumgan** “su ısıtıcısı”, ***Tat. qomyan, Baş. qomyan; AA ***kumi** “böcek”, Türk. ***Kumır-** “karınca”, ***Kum. xomursya; Oyr. qomursqa; AA ***kunu** “katlamak, bükme”, Türk. ***kundak**, ***Uyg. qondaq, Tat. qontiq; AA ***kuña** “cilt, deri”, Türk. ***kuñak** “zırh, deri”, ***Tat. qojqa, Baş. qojqa; AA ***kuntV** “but”, Moğ. ***kondu-**,

*koŋŋi-; Türk. *Koŋ; ***Karah. qoŋ, Uyg. qoŋ, Kırg. qoŋ, Kaz. qoŋ, KKalp. qoŋ, SUyg. qoŋır, qoŋqır, Tv. qoŋ; AA ***kup'e** “yüzeyde yüzen ışık”, Tung. *kepu- ~ *kopu- “yüzeyde yüzmek”; AA ***küre** “koşmak, hızlı”, Tung. *kora “uzaklara gitmek”; AA ***kuri** “çit, bina”, Tung. *kori “çerçeve, beton sığınak”; AA ***kuri** “çit”, Tung. *kori “çerçeve, sığınak”, Türk. *Kur- ***Tat. qor-, Baş. qor-; AA ***kusu** “çimen”, Moğ. *kosi-“yonca”, Kor. *kòsàrí “eğreltiotu”; AA ***kuşu** “findık”, Tung. *koşikta “findık”; AA ***kuşV** “bağırsak”, Moğ. *kos, *koskinag “kalın bağırsak”; AA ***k'ul(g)o** “kamış, acele”, Türk. *Kulga “filiz”, ***Tat. qolŋa; AA ***k'umi** “çadır, geçici konut”, Tung. *xoma- “çadır, yazlık”; AA ***k'umV** “zayıf”, Moğ. *komur, *komsa “kıt, nadir, zayıf”; AA ***k'ut'V** “kaşıntı, kabuk”, Türk. *Kotur “uyuz”, ***Özb. qoti, Uyg. qotu(r), Kırg. qotur, Kaz. qotır, KKalp. qotır, Kum. qotur, Nog. qotır, SUyg. qodur, Oyr. qodur, Tv. qodur; AA ***k'uŋV** “takip etmek”, Moğ. *koŋi- “geride kalmak”, AA ***luko** “yaban domuzu”, Moğ. *nogtu- “vahşi erkek yaban domuzu”, AA ***lumV** “küçük vahşi hayvan”, Moğ. *lomun “köstebek”; AA ***luŋa** “hayvan”, Tung. *loŋ-sa “erkek samur”; AA ***n[u]ŋa** “çimen”, Türk.*jon-ırčka “yonca”; AA ***suba** “buhar, koku”, Türk. *sogul-, ***Uyg. soŋul- (suŋul), Karah. soŋul- (suŋul-), Kırg. söl-, SUyg. soŋul-, Oyr. söl-, Tv. söl-, Çuv. sival-, Yak. uol-, Dolg. uol-; AA ***suba** “bağlamak”, Moğ. *soji “bağlamak”; AA ***tuŋa** “soğuk, don”, Tung. *doŋota “don, buz”, Türk. *doŋ “don, buz” ***Uyg. toŋ-, Karah. toŋ, Türk. don, Az. don, don-, Türkm. doŋ, doŋ-, Uyg. toŋ-, toŋ, Kırg. toŋ, toŋ-, SUyg. tot, Tv. doŋ, doŋ-, Tof. doŋ, doŋ-, Yak. toŋ-, toŋ, Dolg. toŋ-, toŋ; AA ***t'ujbu** “oymak, basık”, Moğ. *tobi- “oymak”; AA ***t'ùji** “oymak”, Türk. *tujug “tamamlamak”, ***Tat. tojoq; AA ***t'ukV** “buzağı, kuzu”, Türk. *tokli “kuzu”, ***Karah. toqli, Türk. toklu, Gag. toqlu, Az. toqlu, Türkm. toqli, Özb. toqli, Kırg. toqtu, Kaz. toqti, KBalk. toqlu, KKalp. toqli, Kum. toqlu, Nog. toqli, SUyg. toqti, Tv. toŋdu, toš ‘1-year-old elk’, Tof. doš; AA ***t'ukV** “baraj, balık ağı”, Moğ. *togsija- “balık ağı”; AA ***t'ulu** “yırtılmış ve sırlanmış cilt”, Türk. *tul- (*tol-) “cilt kabı”, ***Uyg. tolquq, Karah. tolquq, AA ***t'ulV** “yanmak”, Tung. *tola- “yakmak”; AA ***ubč'V** “arkasında”, Tung. *oči(ka) “sırt, bel, kalça”; AA ***udV** “öküz, manda”, Moğ. *odu-s “manda”; AA ***uji** “küçük hayvan”, Tung. *oja “porsuk”; AA ***ujkV** “boynuzlu hayvan”, Türk. *ograk “dağ keçisi”, AA ***uju** “üzgün, utanmış”, Tung. *oji- “çıldırmaq, fakir, yaşlı”; AA ***ujV(k'V)** “çorap, pantolon”, Tung. *oji(ki) “pantolon”; AA ***uk'e**

“kova, balık tuzağı”, Kor. *oku “balık tuzağı, sepeti”; AA *ulu “çok, büyük”, Türk. *ulug; *** Tat. olken, Baş. olkan; AA *ulı “ezmek, kıymak”, Kor. *ori- “kıymak, küçük kesmek”; AA *umuŋ(t)o “unutmak”, Tung. *omŋa-; AA *ulu(-kV, -gV) “yalan”, Türk. *ulak “iftira”, ***Baş. oşaq; AA *umV “yakmak”, Tung. *omV- “kalp”; AA *uŋe “oyuk”, Kor. *oŋtaŋ-/ *uŋtəŋ- “havuz, bataklık”; AA *uŋt’e “geri, arka”, Moğ. *(h)ona- “arka”; AA *ura “boynuz, kahverengi”, Moğ. *orug “kahverengi”, Türk. *or “kırmızı-kahverengi”; AA *t’úbé “yırtıcı kuş”, Moğ. *tojigun “şahin”; AA *uge “baykuş”, Tung. *oksari “baykuş”, Türk. *ügi “baykuş”, ***Tat. oke, Baş. oko, AA *uk’V “dizin iç kısmı”, Tung. *(x)oKi-, Moğ. *(h)ogo-da-su “koltukaltı kumaş parçası”.

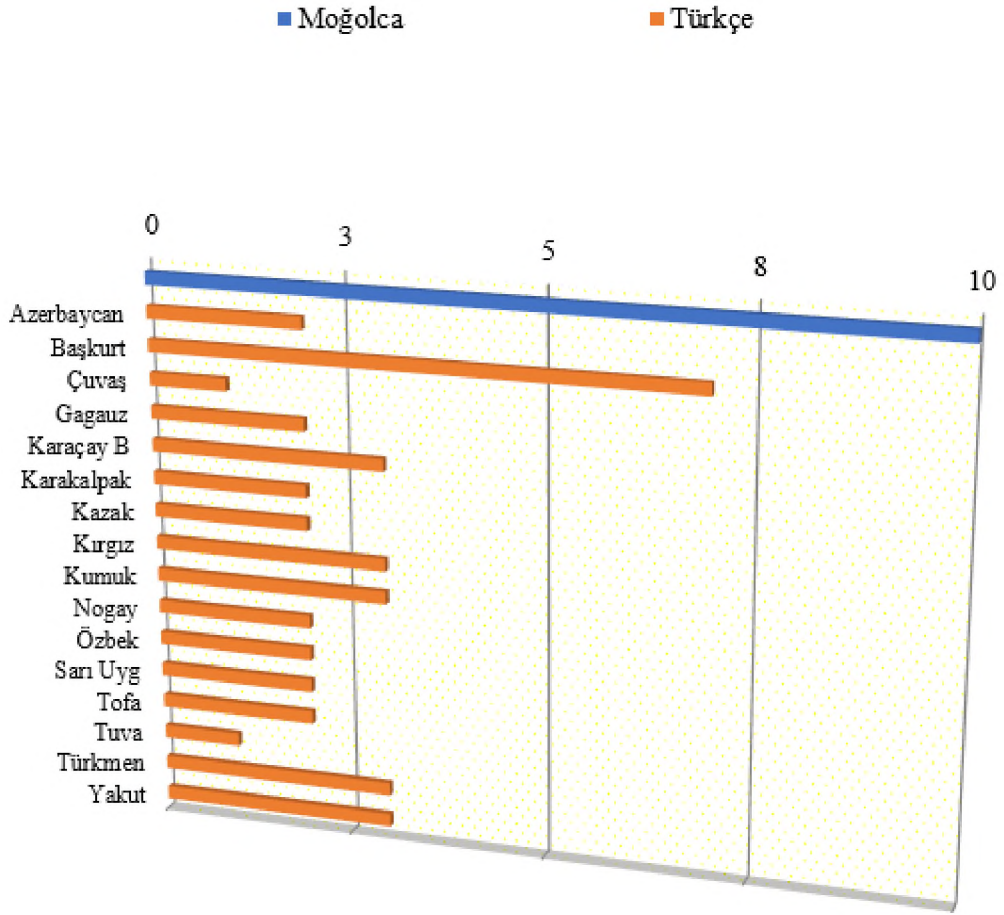
Tablo 20: Ana Altay dillerinde ilk hecede u-o görünümünün sayısal değerleri

2.1.1.2.2. u-ö görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *KuKe(K), *KuKi, *KuKKi, *uKe tipli köklerde tespit edilen u-ö görünümü aşağıdaki gibidir:

AA *č’uli “daha az büyümek, küçülme”, Moğ. *čölü- “azalmak”, Türk. *čülik- “küçük çocuk, perişan olmak”, ***Kırg. čölük-; AA *guči “kartal”, Türk. *güči- “kartal”, ***Tat. köcögan (Sib.), Baş. kösögan; AA *kumi “kaş”, Moğ. *kümü- “kaş”; AA *kumi “böcek”, Moğ. *kömörege “böcek”; AA *kune “birkaç eşten

biri”, Türk.*güni “kıskançlık”, ***Tat. köndaş, kön-çe, kene, Baş. köndaş, kön-la-, kön-sö; AA ***kuṇe (*kújje)** “kalp, orta”, Türk.*göjṇ-il, ***Kök. köñül, Karah. köñül, Gag. gön, Az. könül, Türkm. gövün, köñ-ül, Özb. koñil, Uyg. köñül, Kırg. köñül, Kaz. köñil, KBalk. köl, KKalp. köñil, kewil, Kum. göñül, Nog. köñil, SUyg. köñül, Tof. xöl, Yak. köñül, Dolg. köñül; AA ***kup’e** “yüzeyde yüzen ışıık”, Moğ. *köbü- “yüzeye sürüklenmek”; AA ***kušV** intestine, Türk. *Küte(re), ***Oyr. küdre; AA ***k’uli** “ısıtmak, yakmak”, Moğ. *kölči- “ısıtmak”, Türk. *kül, ***Tat. köl, Baş. köl; AA ***k’ume** “siyah, kömür”, Türk. *kömür, ***Uyg. kömür, Karah. kömür, Gag. kömür, Az. kömür, Türkm. kömür, Kırg. kömür, Kaz. kömər, KBalk. kömür, KKalp. kömər, Kum. kömür, Nog. kömər, Oyr. kömür, Tv. xömür, Çuv. kümrük, Yak. kömör; Dolg. kömör; AA ***k’umi** “çadır, geçici konut”, Moğ. *kömürge “ambar”, AA ***k’urē** “kürk hayvanı”, Türk.*küren, ***Türkm. alaž gözen, Tat. közen, Baş. köden, AA ***muč’e** “şube”, Moğ. *möçir; AA ***mude** “yakında, sonunda”, Moğ. *mödü “yakında, kısa bir süre sonra”; AA ***nuli** “soymak, ezmek”, Moğ. *nölüye “etki”; AA ***nure** “yavaş”, Moğ. *nör- “uzun”; AA ***puse** “kırmak”, Türk.*bö-, Uyg. bö-, AA ***p’ude** “söğüt, akçaagaç”, Tung. *pode-; Türk. ***öd(r)enji** “akçaagaç”, ***Tat. öjeṇke, öreṇge, Baş. öjaṇka; AA ***p’ukži** “uyluk”, Moğ. *(h)ögžeg “kalça, uyluk”; AA ***žuge** “arı, yaban arısı”, Moğ. ***žögeji** “arı”; AA ***t’ukì** “sona ermek”, Moğ. ***tögüs-** “sona gelmek”, Türk.*tüke- “sona gelmek”, ***Tat. tögen-; AA ***t’ule(kV)** “tilki, kurt”, Türk.*tülki/tilkü, ***Tat. tölke; Baş. tölkö, SUyg. tolço; AA ***Türki** “yüz”, Türk.*dür “sıralama, tür, şekil”, ***Kök., Uyg. törlüg, Karah. törlüg, Baş. törlö; AA ***t’umgi** “ağaç gövdesi”, Türk.***Tömgek**; ***Türkm. öoṇṇe, Özb. tongak, KBalk. töngek, Kum. töngek, Oyr. tönöš, Tof. döhöš, Yak. tönürgäs, tögürgäs, Dolg. tönürges; AA ***uk’è** “aptal, kibirli”, Türk.*ökte- “gurur, cesaret”.

Talo 21: Ana Altay dillerinde ilk hecede u-ö görünümünün sayısal değerleri

2.1.1.2.3. u-ó görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *KuKá tipli hecelerde tespit edilen u-ó görünümü aşağıdaki gibidir:

AA *sugá “sukuşu”, Kor. *sóí “yalıçapkını”.

2.1.1.2.4. u-ò görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *KuK, uK(V) tipli hecelerde tespit edilen u-ò görünümü aşağıdaki gibidir:

AA *t'ut' “ağaç”, Kor. *tòthórí; AA *udV “yağmur”, Kor. *òrán-; AA *uk'V “dizin iç kısmı, koltuk altı”, Kor. *òkóm “diz, iç aç”.

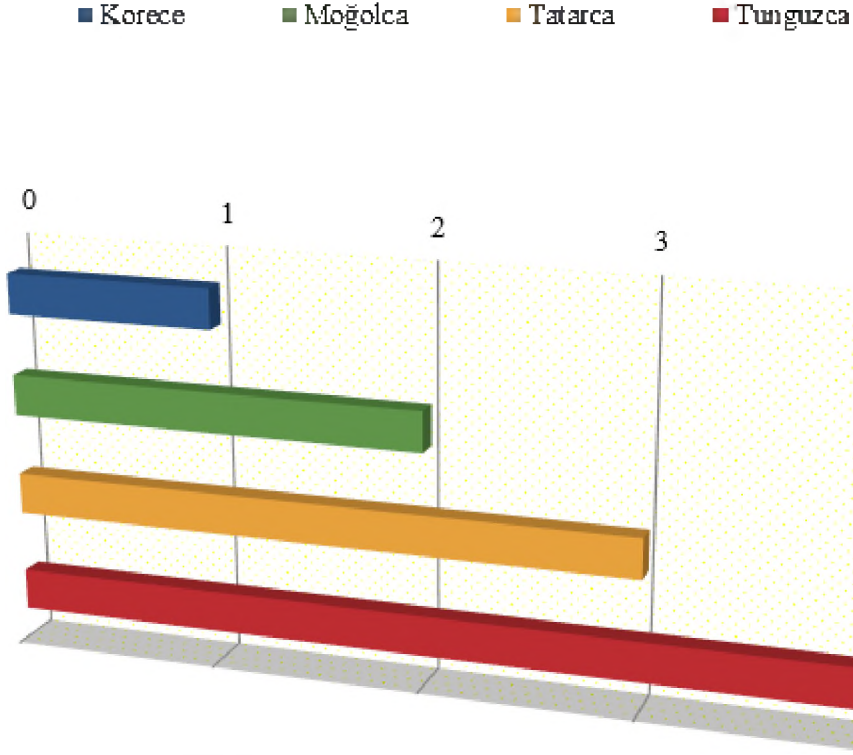
2.1.1.2.5. u-ō görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *KuKKa, *KuK(K)o tipli hecelerde tespit edilen u-ō görünümü aşağıdaki gibidir:

AA *kumba(ka) “gemi”, Tung. *kōmba “kepçe”; AA *k'ul(g)o “kamış”, Kor. *kōr.

2.1.1.2.6. ū-o görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *KuK, *KūKi, *KūKo, *KuK(K)o, *KuKKa tipli hecelerde tespit edilen ū-o görünümü aşağıdaki gibidir:

AA ***kūči** “güç”, Kor. *kočāk “aşırı, çok güçlü”; AA ***mūk'o** “erkek”, Moğ. *mok- “erkek”; AA ***sūku** “geyik, dişi geyik”, Tung. *sog-že- “vahşi geyik”, Moğ. *sogu(ya) “dişi geyik”; AA ***sūnu** “uzatmak”, Türk. *sün- “uzatmak”, ***Tat. son-; AA ***t'ülke** “rüya”, Tung. *tolki-n “rüya”; AA ***üre** “eskiden, eski”, Moğ. *orai “akşam, geç, dün”.

Tablo 22: Ana Altay dillerinde ilk hecede ū-o görünümünün sayısal değerleri

2.1.1.2.7. ū-ō görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *KūKa tipli hecelerde tespit edilen ū-ō görünümü aşağıdaki gibidir:

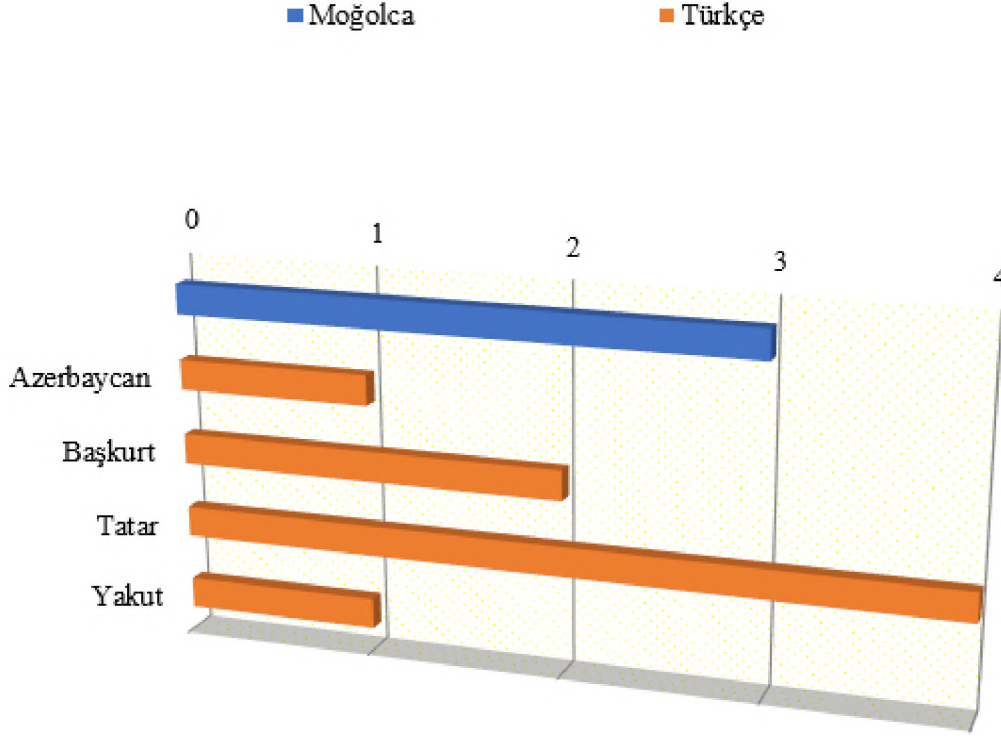
AA ***mūga** “şenlik ateşi”, Tung. *mōgdi “şenlik ateşi”; AA ***mūña(kV)** “geyik”, Tung. *mōñ(i)ka- “geyik”.

2.1.1.2.8. ū-ō görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede KūKKe, *ūKe tipli köklerde tespit edilen ū-ō görünümü aşağıdaki gibidir:

AA ***kūči** “güç”, Türk. *gūč, ***Tat. köč, Baş. kös; AA ***p'ūji** “takviye etmek”, Moğ. *(h)öje- “zayıf, beceriksiz”; AA ***sūč'i** “tatlı”, Moğ. *čöčügej “krema”, Türk. *sūci-, ***Tat. töče “tatlı”, Baş. sösö, soso; AA ***t'ülke** “rüya”, Moğ. *tölge

“tahmin, kehanet”; AA ***üre** “eskiden beri”, Türk. *ür “uzun zaman” ***Yak. ör, Dolg. ör.

Tablo 23: Ana Altay dillerinde ilk hecede ü-ö görünümünün sayısal değerleri

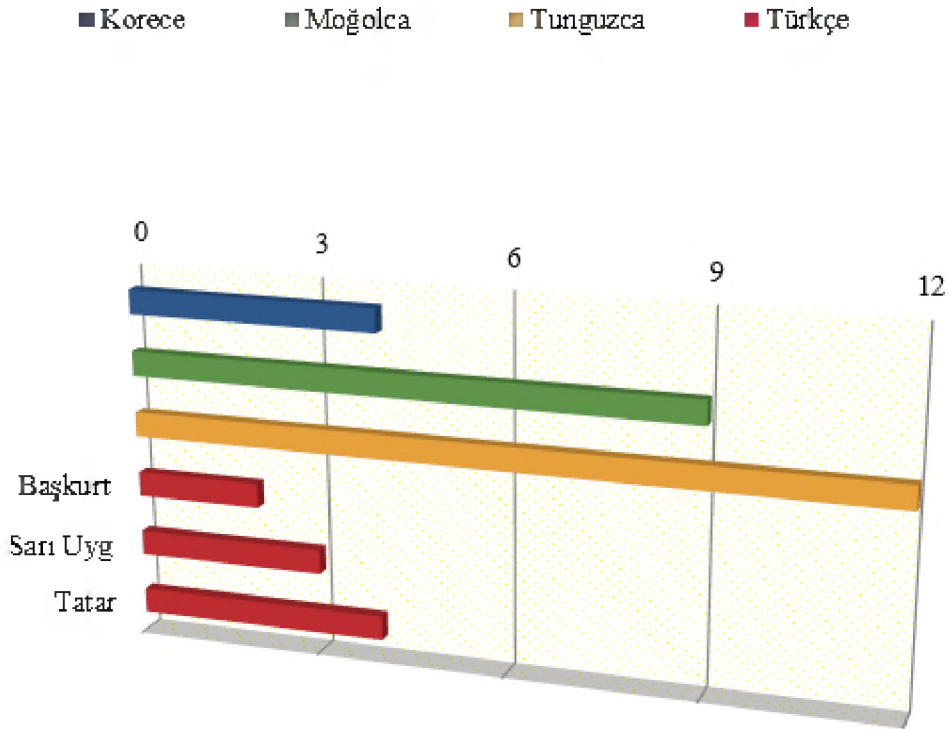

2.1.1.2.9. ú-o görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede KúKa, *KúKe, *KúKi, *KúKo, *KúKu, *KúKKe, *KúKaK, *úKu tespit edilen ú-ö görünümü aşağıdaki gibidir:

AA ***č'úk'i** “balık”, Kor. *čokii “bir balık türü”; AA ***gúpu**, Moğ. *gobi-; AA ***kúbù** “kutup”, Tung. *kobil “direk”; AA ***lüke** “eğilmek”, Tung. *loka- “askı asmak”; AA ***kúlme** “toynaklı”, Türk. *Kulum “tay”, ***Tat. qolın, Baş. qolon, SUyg. qulun, qulum, qulım, qolun; AA ***kúra(mV)** “kılıf, sepet”, Tung. *kor-, *kormaki “kılıf”, Moğ. *kor, *korum- “titreme”; AA ***k'úlo** “yuvarlanmak, çevrimek”, Tung. *xol-/xul- “dans, tırmanmak”; AA ***k'úla** “kabuk, ölçek”, Tung. *xolda-ksa “tahta”, Moğ. *kolta-su, *koli- “ağaç kabuğu”; AA ***kúlap'V** “meşe”, Tung. *kolopo-kta “ağaç”; AA ***k'urgo** “bağırsak, karın”, Türk. *Kurg-sak, ***Uyg. qosaq, Tat. qorsaqa, Baş. qorhaq; AA ***kúro(mV)** “çamaşır”, Moğ. *kormaj “kucak, etek”, Kor. *korim “elbise ipi, dantel”, Türk. *Kur “ip”, ***Uyg. qor, SUyg. qur, qor; AA ***lüke** “eğilmek, bükmek”, Tung. *loka- “askı asmak, çapraz kiriş”; AA ***lúk'i** “kırmak”, Tung. *lokta- “geçmek”; AA ***múk'è** “sarmak,

bağlamak”, Kor. *moka- “demet”; AA ***múnu** “yanlış, delil”, Tung. *moŋ-nV- (*mon-ŋV-) “aptal, sakıncalı”; AA ***múra** “yuvarlak, geri dön-”, Türk. *bur(a), ***Tat. bor-, Baş. bor-; AA ***nura** “kazık, istiflemek”, Tung. *nora- “kazık, istiflemek”, Moğ. *norum “yığın, kazık”; AA ***púre** “yaprak tomurcuğu”, Moğ. *bor-; AA ***p’út’à** “ip, yün”, Türk. *otgun; AA ***súgò** “içeride, derinlerde”, Türk. *sogli- “itmek –birinin kucağına-”, Kor. *so’ok “derinlerde”; AA ***tújk’ú** “işaret yapmak”, Moğ. *doki- “işaret yapmak”; AA ***tújpè** “tepe, üst”, Moğ. *dobu/*döbe “tepe”; AA ***t’úmu** “zeki, planlamak, anlamak”, Moğ. *tomi- “kavram, ifade”; AA ***úč’u** “sprey, idrar”, Kor. *očom “idrar kesesi”; AA ***úk’u** “anlamak, içine bakmak”, Tung. *oksa- “zihinin değiştirmek”; AA ***úmu** “katlanmak, doğum yapmak”, Tung. *omu-/*umu- “yumurta, yavru, torun”; AA ***úmu-tki** “yumurta”, Türk. *jumurtka, ***Tat. jomırqa, Baş. jomortqa, SUyg. jomut.

Tablo 24: Ana Altay dillerinde ú-o görünümünün sayısal değerleri

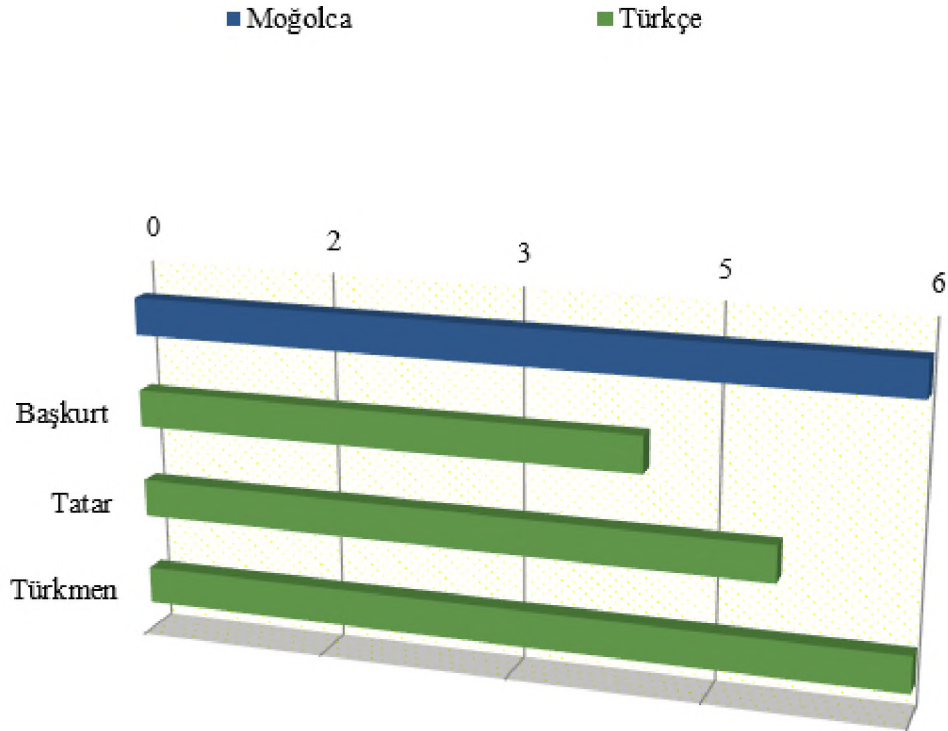
2.1.1.2.10. ú-ò görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *KúKi tipli köklerde tespit edilen ú-ò görünümü aşağıdaki gibidir:

AA ***gúri** “geyik, oyun”, Kor. *kòrání “geyik, ren geyiği”; AA ***kúk’è** “et”, Kor. *kòkí “balık eti”.

2.1.1.2.11. ú-ö görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *KúKi, *KúKe, *KúKKi, *úKi tipli köklerde tespit edilen ú-ö görünümü aşağıdaki gibidir:

AA *č'úk'i "balık", Türk. *čüke "çığa balığı", ***Tat. čöke; AA *gúri "geyik, oyun", Moğ. *görüye- "antilop, vahşi bozkır, hayvan, oyun"; AA *kúbé "dilek, umut", Moğ. *köw-, *küw-, *koýe-r "mutluluk, dilek", Türk. *güb- "grurlu, kibirli", ***Türkm. gövne-, Baş. köjaδ; AA *kúmi "oyuk, boş, iç açıcı", Moğ. *kömüg "kenar, çıkıntı"; AA *kúñe "güve, solucan", Türk. *güñe/*guña "güve, solucan", ***Tat. köje, Baş. köja; AA *lüke "eğilmek, bükmek", Türk. *jükün- "eğilmek", ***Tat. jögen-, jegen-, Baş. jögön-; AA *mújgi "boynuz, kıkırdak", Moğ. *möyer-sü (-ñ-) "kıkırdak"; AA *püre "yaprak tomurcuğu", Türk. *bür "tomurcuk, yaprak", ***Tat. börö, Baş. börö; AA *súme "ot, kenevir", Moğ. *sömü-sü; AA *t'út'i "sigara", Türk. *tüt-ün, *tüt-süg, ***Tat. tóta-, tötön, Baş. tota-, tötön; AA *úri "borç", Moğ. *öri "borç".

Tablo 25: Ana Altay dillerinde ilk hecede ú-ö görünümünün sayısal değerleri

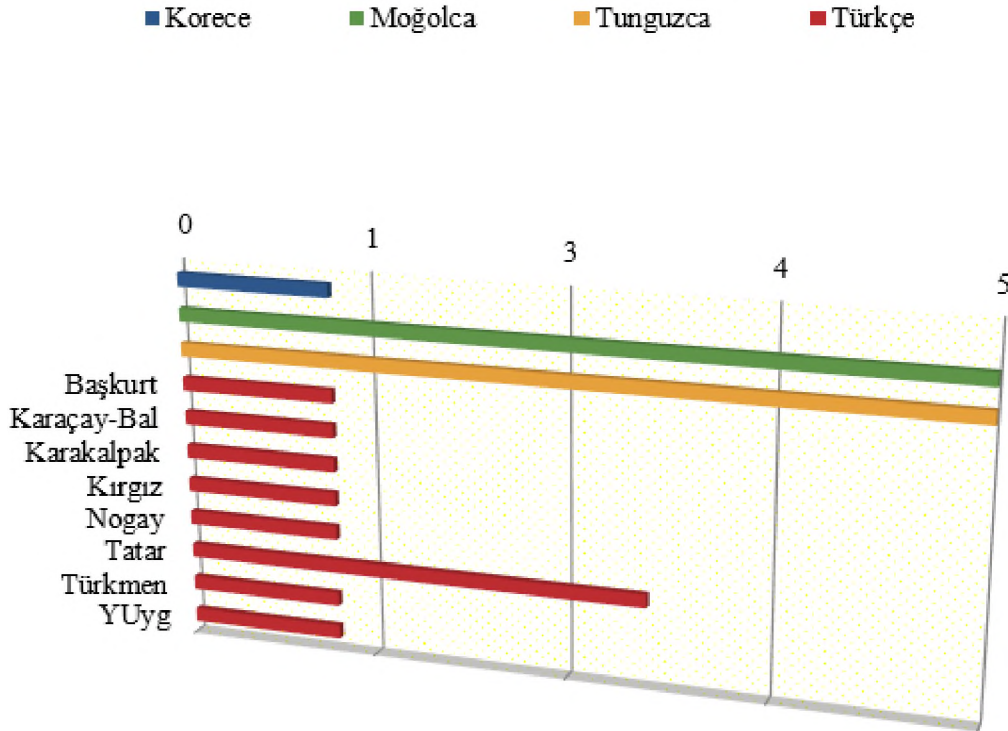
2.1.1.2.12. ù-ó görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede KùKi, *KùK(V) tipli köklerde tespit edilen ù-ó görünümü aşağıdaki gibidir:

AA *úso "giyim", Kor. *ós "giyim"; AA *úlV "kuş", Kor. *órhi "ördek".

2.1.1.2.13. ù-o görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *KùKi, *KùK(V), *KùKa, *KùKe, *KùKKo, *KùK, *KùKKi, *ùKo, *ùKu, *ùKí tipli köklerde tespit edilen ù-o görünümü aşağıdaki gibidir:

AA *gùri “iftira etmek, delirmek”, Tung. *gori- “delirmek”; AA *kùdá “batık, içini dökmek”, Tung. *kodori- “kepçe”, Türk. *Kud-, ***Tat. qoj-, qoji, Baş. qoj-, qoji; AA *kùp’ró “enstirüman”, Türk. *Kopur, *** Uyg. qopuz, Karah. qopuz, Türkm. gopuz, YUyg. qowuz, Kırg. qobuz, Kaz. qobiz, KBalk. qobuz, KKalp. qobiz, Nog. qobiz, Tof. xobus; AA *k’ùkè “soymak”, Türk. *Kogul; AA *k’ùne “yanmak”, Moğ. *koye “is”, AA *l[ù]k’ “vahşi kedi”, Moğ. *nogu-yal “vaşak”; AA *mùgdó (~ *mògdé) “bobin yapmak”, Moğ. *muži-, *moži- “eğik olmak”; AA *pùnV “yıl, ilkbahar”, Moğ. *hon “yıl”; AA *p’ùḡké “solmak”, Türk. *oḡ-/*oḡ-; AA *sùjli “yeşil bitkiler”, Tung. *sol-gi “sebze”, AA *tùru “vinç”, Türk. *durunja “vinç”, ***Tat. torna; AA *t’ùrmV “sebze”, Moğ. *torum(a) “turp”; AA *ùjò “ilişki, ilgi”, Tung. *oji- “ilgi”; AA *ùkú “almak, kavramak”, Tung. *oKa- “avuç, kucak”, Türk. *ug-ra-, ***KBalk. oḡur, Kum. oḡur; AA *ùntu “girdap”, Tung. *onda- “suyun yükselmesi”; AA *ùp’í “kavramak”, Kor. *op-/*up- “seçmek, kazmak”.

Tablo 26: Ana Altay dillerinde ilk hecede tespit edilen ù-o görünümünün sayısal değerleri

2.1.1.2.14. ù-ō görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *ùKK tipli kökte tespit edilen ù-ō görünümü aşağıdaki gibidir:

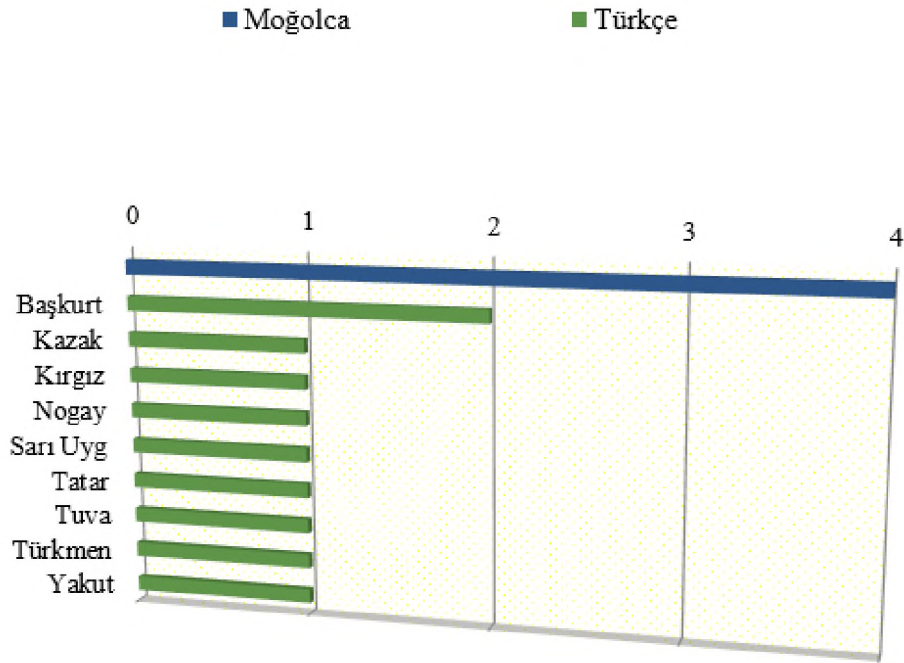
AA **ùjr** “kavun”, Kor. *ōi “kavun, salatalık”.

2.1.1.2.15. ù-ó görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *KùKe, *KùK(V) tipli köklerde tespit edilen ù-ó görünümü aşağıdaki gibidir:

AA ***k'ùre** “sepet”, Kor. *kóri “sepet”; AA ***pùnV** “yıl, ilkbahar”, Kor. *póm “yıl”; AA ***ùbre** (~-r-) “hakikat”, Kor. *órh- “doğru”.

2.1.1.2.16. ù-ö görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *KùKe, KùKi, *KùKKi, *ùKi tipli köklerde tespit edilen ù-ö görünümü aşağıdaki gibidir:

AA ***gùri** “iftira etmek, delirmek”, Moğ. *gör- “iftira etmek”; AA ***k'ùdi** “işlenmiş cilt”, Moğ. *kōdū-sū “işlenmiş koyun derisi”; AA ***k'ùne** “yanmak”, Türk. *kōn-, ***Uyg. köj-, Karah. kön-, köj-, Türkm. köj-, küjö, YUyg. köj-, küj-, köjdür-, Tat. köj-, Oyr. küj-, kō, Tv. xō, Tof. xō; AA ***k'ùre** “sepet”, Türk. *Küri-, ***SUyg. k'ör; AA ***müsi** “buhar, ruh”, Moğ. *mösü(n) “fırsat”; AA ***m[ù]k'è** “emmek”, Türk. *bök- “tok olmak”, ***Karah. bök-, Kırg. bök-, Kaz. bök-, Nog. bök-, Tv. pök-, Tof. pök-, Yak. böyöx, Dolg. bögök; AA ***sùjli** “yeşil bitkiler”, Türk. *suli/*süli “yulaf”, ***Tat. söli, Baş. hölö; AA ***ùp'í** “kavramak”, Moğ. *(h)öb “pay, ayrılan kısım, miras”.

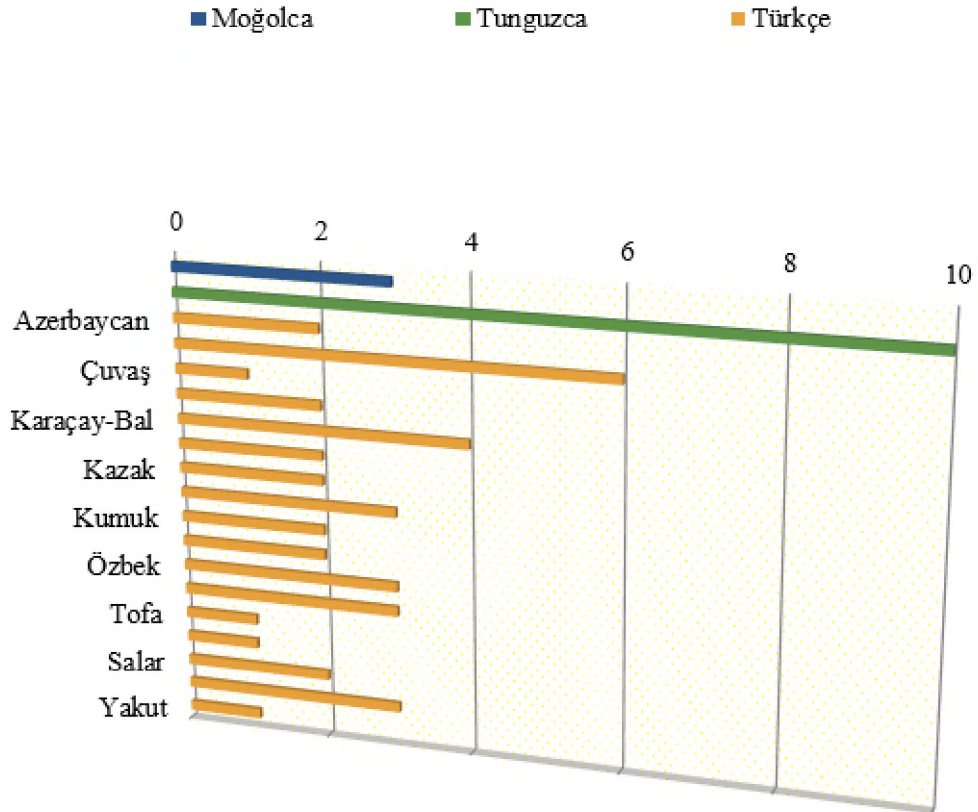
Tablo 27: Ana Altay dillerinde ilk hecede tespit edilen ü-ö görünümünün sayısal değerleri

2.1.1.2.17. ü-o görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *KüKa, *KüKi, *KüKo, *KüKu, *KüKKe, *üKuKK(V), *üKa tipli köklerde tespit edilen ü-o görünümü aşağıdaki gibidir.

AA ***bükrV** “bezelye, fındık, koni”, Tung. *boKari, *boKa-hta “bezelye, fındık, koni”, Türk. *burçak “fasulye, bezelye”, ***Uyg. poçaq, Tat. borçaq, Baş. borsağ; AA ***büli** “karıştırmak, sallamak, yaymak; Türk. *bulga- “karıştırmak”, ***Tat. bolya-, Baş. bolya-, SUyg. polya-, pula-; AA ***bülü** “bulut”, Tung. *bol-, Türk. *bulut (*bulit) “bulut”, ***Tat. bolit, Baş. bolot; AA ***büsi** “böbrek, karaciğer”, Tung. *bosa-hta “böbrek”; AA ***čūra** “durmak”, Türk. *dur-, ***Tat. tor-, Baş. tor-; AA ***gük’à** “eğri, kanca, sarılmak”, Moğ. *gok- “kanca, çengel”; AA ***güri** “geniş, kalın”, Tung. *gora “uzak; AA ***nüğu** “yün, aşağı”, Moğ. *nowur- “yün, aşağı”; AA ***p’ügV** saldırmak, soymak”, Türk. *ogri “hırsız”, ***Uyg. oyri, Karah. oyri, Az. oyrı, Türkm. oyri, Özb. oyri, Uyg. oyri, oğur, SUyg. oğur; Tv. ōr; AA ***p’ünV** “hedefe ulaşmak”, Moğ. *honu- “hedefi vurmak, tahmin”; AA ***pük’a** “sürünmek”, Türk. *bokak “sürünmek”, ***Uyg. poqaq, Baş. boyaq, Kırg. boyoq, KBalk. boyaq, Oyr. boyoq, Yak. moyox; AA ***pülo** “geçen yıl”, Tung. *polo-hta “eski, geçmiş yıl”, Moğ. *boli- “yaşlı, zayıf”; AA ***süku** “kepçe, kova”, Tung. *soKa- “kepçe”, Türk. *sogur- “çıkarmak”; AA ***zügdV** “vurmak”,

Moğ. *žod- “kavga, vurmak”, Türk. *jod-, AA *žŭjbe “zayıf, kötü”, Tung. *žoba- “acı çekmek, fakir olmak”, Moğ. *žoba- “acı çekmek”; AA *p’ŭrV “orman”, Türk. *orman, ***Uyg. orman, Türkm. ormon, Sal. orman, Özb. orman, Kırg. ormon, Kaz. orman, KBalk. orman, KKalp. orman, Kum. orman, Nog. orman; AA *t’ŭja “vermek ziyafet vermek”, Türk. *toj “toy”, ***Uyg. toj, Karah. toj, Gag. toj, Az. toj, Türkm. toj, Sal. toj, Özb. toj, Uyg. toj, Kırg. toj, Kaz. toj, KBalk. toj, KKalp. toj, Kum. toj, Nog. toj, SUyg. toj, Oyr. toj, Tv. doj, Tof. toj, Çuv. toj; AA *t’ŭmu “baş, baş üstü”, Moğ. *tom- “şef, şapka, aday gösterme”, Türk. *tum- “şapka, kapak”, ***Uyg. tomaya, Baş. tomşoq; AA *t’ŭje “çatı penceresi”, Moğ. *toyuna “huni, çatı penceresi”; AA *ŭk’urkV “halat, kement”, Tung. *oKurga “ilmek”, AA *ŭla “kenevir”, Moğ. *olo-sun “kenevir”; AA *ŭla “taban, ayakkabı”, Tung. *olā-či “kısa botlar”, Türk. *ul, ***Türkm. oltañ, KBalk. oltañ, oltan; AA *ŭra “kadın”, Tung. *oru-n “gelin”.

Tablo 28: Ana Altay dillerinde ilk hecede ü-o görünümünün sayısal değerleri

2.1.1.2.18. ũ-ō görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *ũKo tipli köklerde tespit edilen ũ-ō görünümü aşağıdaki gibidir.

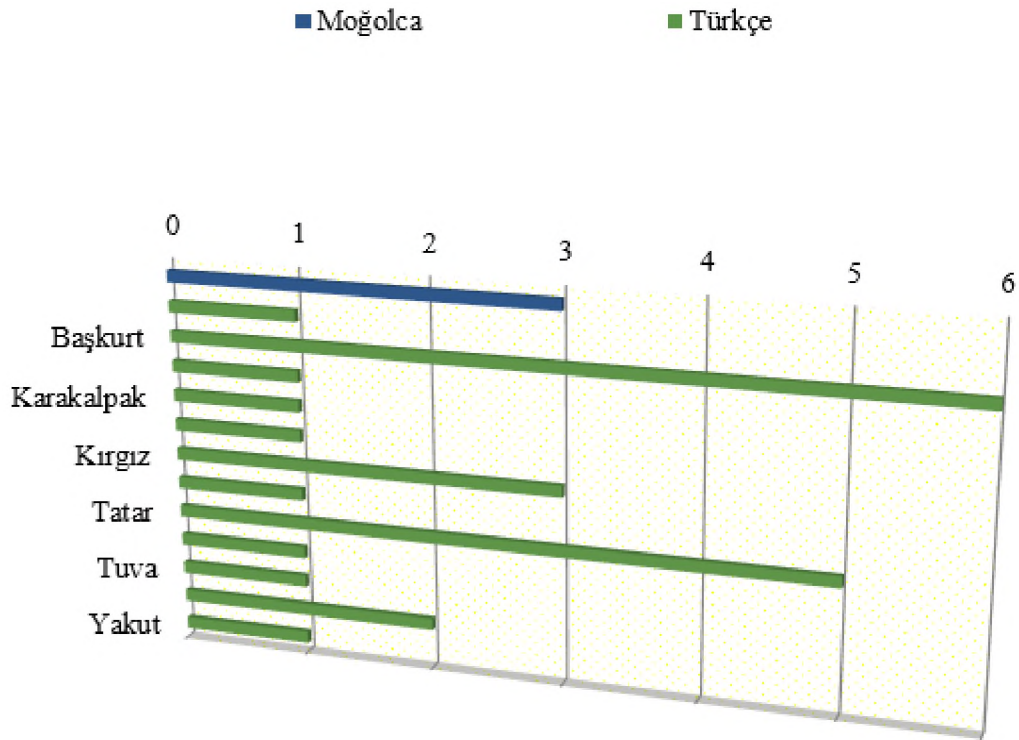
AA *ũro “büyümek”, Kor. *ōr “erken olgunlaşma”.

2.1.1.2.19. ũ-ò görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *KũKKe tipli köklerde tespit edilen ũ-ò görünümü aşağıdaki gibidir:

AA *gũjrē “sevmek, beğenmek”, Kor. *kò’i-“sevmek, beğenmek”.

2.1.1.2.20. ũ-ö görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *KũKi, * KũKe *KũKKe tipli köklerde tespit edilen ũ-ö görünümü aşağıdaki gibidir:

AA *bũsi “böbrek, karaciğer”, Türk. *böğse(k) <*bös-ge(k) “vücudun bazı bölümleri, insan veya hayvan vücudunun bel üstü bölümleri”, ***Uyg. bögsig, Karah. bökseg, Kırg. böksö, KBalk. böksün, Tv. böskek, Tof. böksek, Yak. böskö-j-; AA *dũri “yüzük”, Moğ. *dörü, Türk. *jür- “yüzük, eklem, üzengi”, ***Tat. jözek, Baş. jödök; AA *gũjrē “sevmek, beğenmek”, Türk. *gürel “güzel”, ***Gag. gözal, Az. gözal, Türkm. gözel, Uyg. gözal, Kırg. közöl, Nog. közel; AA *gũri “geniş, kalın”, Türk. *gür “sağlam, yürekli, yoğun, bol, geniş, iyi beslenmiş”, ***Tat. kör, Baş. kör; AA *kũji “çocuk”, Moğ. *kōw, *kōw-γun, *kewken “çocuk, oğul”; AA *k’[ũ]ri “tırmıklamak”, Türk. *küre- “kürek”, ***Tat. köre-, körek, Baş. köre-, körek; AA *lũge “dizgin”, Türk. *jügen, ***Tat. jögän; AA *mũt’i “tamamlamak”, Moğ. *möçi “yeterli olmak, yeterli”, AA *pũri “göz kırpmak”, Türk. *bür-/ *bür- “kırışmak”, ***Tat. bör-, Baş. bör-, AA *pũti “yorgan. örgü”, Türk. *büt- “katılmak, iç içe, örgü”, Tat. böter-, Baş. bötörgös; AA *tũgi “vurmak”, Türk. *düg-, ***Türkm. döv-, Tat. töj-, Baş. töj-, AA *t’ũje “çatı penceresi, huni, kapı”, Türk. *tüñ-, ***Tat. tönläk, Baş. tönlök, AA *t’ũp’i “türkürmek”, Türk. *tüpkür “tükürmek”, ***Tat. töker-, Baş. tökör-

Tablo 29: Ana Altay dillerinde ilk hecede ü-ö görünümünün sayısal değerleri

2.1.1.2.21. ü-o görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *KùKa, KùKe, *KùKi, *KùKo, KùKù tipli köklerde tespit edilen ü-o görünümü aşağıdaki gibidir:

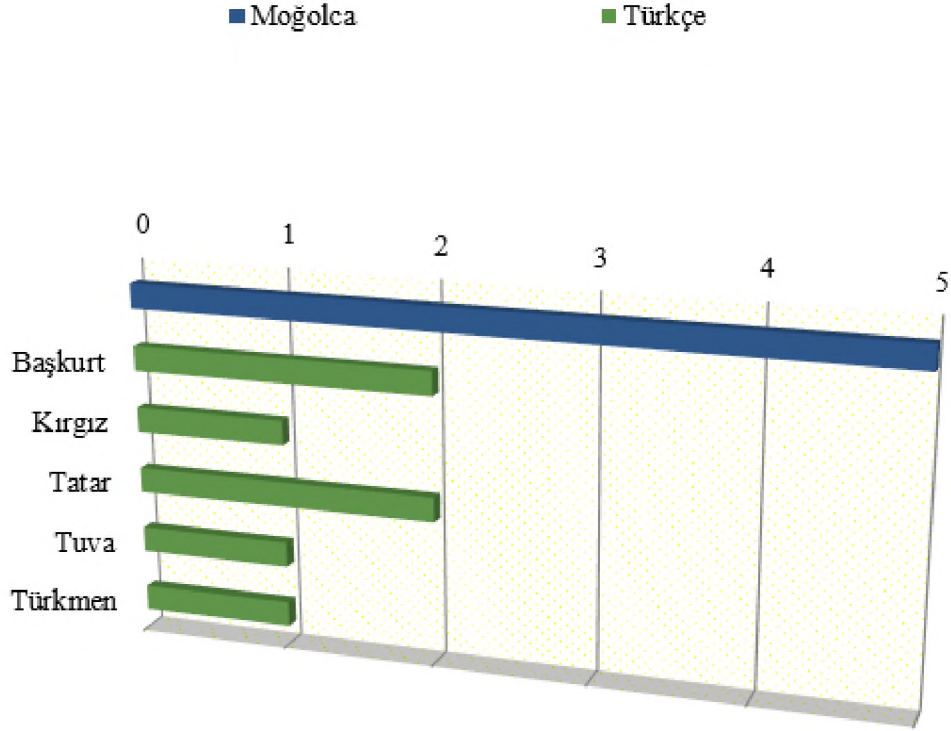
AA *bùla “kaşılık, kargaşa, korku”, Türk. *bül- “kötü huylu olmak, sinirlenmek”, *** Tat. poş-, Baş. boş-; AA *büté “kaşıntı, uyuz”, Moğ. *bodu(ya) “çiçek hastalığı”; AA *gùno “düşünmek, savunmak”, Türk. *Kun- “dikkat özen, yararsız, özlemek, endişeli olmak”, *** Tat. qon, qonar; qono, qonoq-, Baş. qont, qonar; AA *güt’ù “bozulmak”, Tung. * Türk. *Kūtūr “çıldırılmış, kızmış, öfkeli, kışkırtmak”, ***Tat. qotoroq, qotir-, Baş. qotort-; AA *kùči “silah tutmak”, Türk. *Küç- “kucaklamak”, ***Tat. qoç-, Kor. *koç- “kucaklamak”; AA *kùlv “hizmetçi, köle”, Türk. *Kul, ***Tat. qol, Baş. qol.; AA *mùro “ağaç, orman”, Moğ. *mo-du (<*mor-du) “ağaç”.

2.1.1.2.22. ü-ö görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *KùKe, *KùKo tipli köklerde tespit edilen ü-ö görünümü aşağıdaki gibidir:

AA *k’ùčV “yıldız”, Tung. *xōsi-hta “yıldız”; AA *k’ùla “büyük kuş”, Tung. *xōlī “karga, kuzgun”; AA *mùro “orman”, Tung. *mō ağaç; Kor. *mōi(h),

*mòró “dağ, ahşap, orman”; AA ***mük’é** “büyük balık”, Tung. *mōk-“beyaz balık, küçük balık, havuz”.

Tablo 30: Ana Altay dillerinde ilk hecede ü-o görünümünün sayısal değerleri

2.1.1.2.23. ü-ö görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *K^hK(V) tipli köklerde tespit edilen ü-ö görünümü aşağıdaki gibidir:

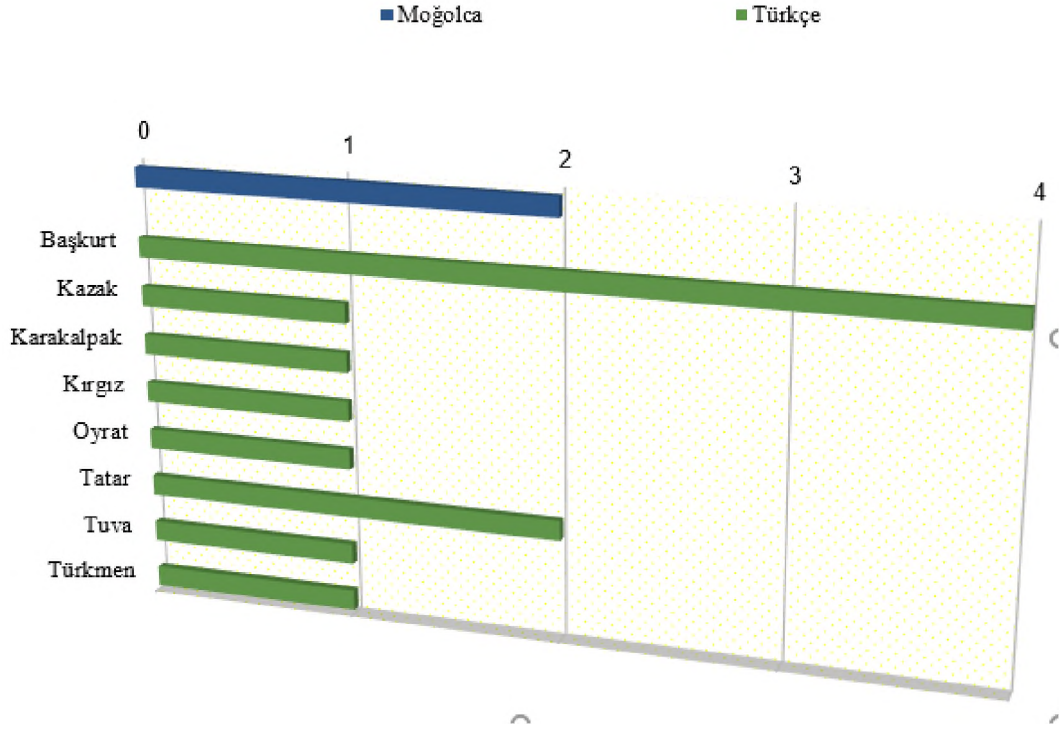
AA ***müsV** “bataklık, gölet”, Kor. *mós “gölet, göl, bataklık”.

2.1.1.2.24. ü-ö görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *K^hKe, *K^hKi tipli köklerde tespit edilen ü-ö görünümü aşağıdaki gibidir:

AA ***bük’e** “tepe, höyük”, Türk. *bük “ağaç ormanı, tepe, çayır, vadi arasındaki dağlar”, *** Kırız. bök, böktör, Kaz. bökter; AA ***büñe** “ulumak, havlamak, inlemek”, Türk. *böñre- “ulumak, havlamak, inlemek”, ***Türkm. möñür-, möñre-, Uyg. möri-, Tat. möğre-, Baş. möñra-, Kırız. mörö-, Kaz. möñire-, KKalp. möñra-, Oyr. mörö-, Tv. möre-, Yak. möñürüö-; AA ***büri** “örtmek, gölge”, Türk. *bürü- “örtbas etmek, kaplanacak, boğucu”, *** Tat. börke-, Baş. börka-n-,

börkörü; AA ***büté** “kaşınıt, uyuz”, Türk. *büt “yaranın iyileşmesi”, ***Baş. böt-oş-; AA ***mük’é** “balık”, Moğ. *mök-“nehir balığı”; AA ***nük’é** “geçmek”, Moğ. *nögçi “geçmek”.

Tablo 31: Ana Altay dillerinde ilk hecede tespit edilen ü-ö görünümünün sayısal değerleri

2.1.1.2.25. ü-ö görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *K^üK(V) tipli köklerde tespit edilen ü-ö görünümü aşağıdaki gibidir:

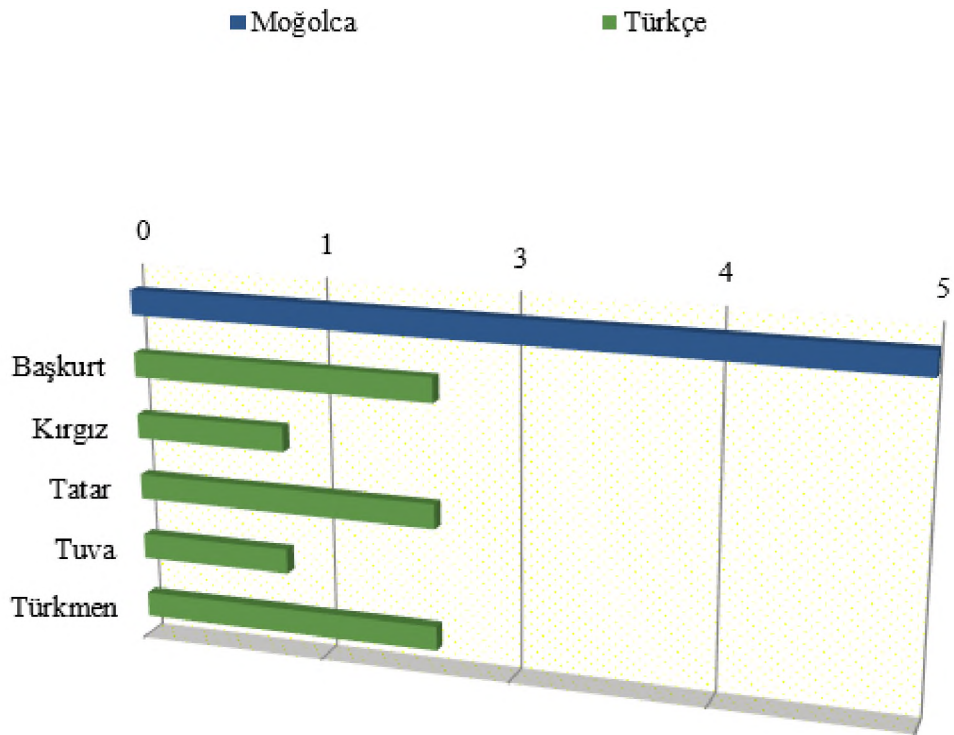
AA ***k'ürkV** “kızgın kömür”, Türk. *kör, Az. koz, Türkm. köz, Tv. kos.

2.1.1.2.26. ü-o görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede *K^üKa, *K^üK(K)e, *K^üKi, *K^üKu, *K^üKo tipli köklerde tespit edilen ü-o görünümü aşağıdaki gibidir:

AA ***nuru** “mesken”, Tung. *nora- “mesken”; AA ***ju** “uyumak”, Moğ. *nojir “uyumak”; AA ***t'ò** “kavak, şube, sopa”, Tung. *pota “söğüt”, Türk. *būta- ***Tat. bota-, botaq, Baş. bota-, botaq; AA ***ri** “tohum”, Türk. *urug, ***Tat. orliq, Baş. orloq; AA ***ske** “tekmelemek, vurmak”, Tung. *poske- “tekmelemek”; AA ***ske** “tekmelemek”, Moğ. *(h)öskil- “tekmelemek”; AA ***sa** “plan, sebep”, Türk. *us, ***Türk.m. os, os-; AA ***na** “saç kilidi”,

Tung. ***sona** “kıvrım”; AA ***s^ũre** “ekşi, asit, kokuşmuş”, Moğ. ***sori-** “yabani soğan çeşitleri”; AA ***p^ũri** “çalkalamak”, Tung. ***por-** “vurmak”; AA ***t^ũp[’]e** “alt”, Moğ. ***dow-** “altında”; AA ***t^ũti** “boru, yuvarlak kap”, Tung. ***doda-ka(n)** “huş ağacından yapılmış bir kap”; AA ***z^ũnti** “genç bir hayvan”, Türk. ***junt**, ***SUyg. **jut, jot**, Yak. **sono-yos**; AA ***t^ũk[’]V** “köprücük kemiği, dirsek”, Moğ. ***tokaj** “dirsek”; AA ***ũlpe** “av hayvanı”, Moğ. ***olbo/olbi** “sincap”.

Tablo 32: Ana Altay dillerinde **ũ-ö** görünümünün sayısal değerleri

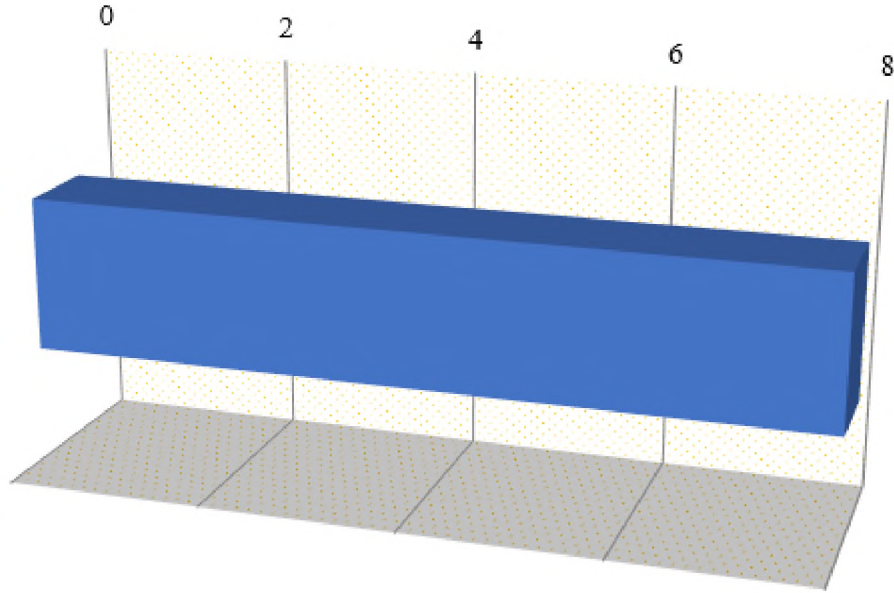

2.1.1.2.27. **ũ-ö görünümü:** Ana Altay dillerinde ilk hecede ***K^ũKe**, ***K^ũK(K)i**, ***K^ũKo**, ***ũKKa** tipli köklerde tespit edilen **ũ-ö** görünümü aşağıdaki gibidir:

AA ***ũbV** “eğlence”, Tung. ***ńōba** “şaka, eğlence”; AA ***p^ũg^é** “koparmak”, Tung. ***pōg-/peg-de** “delmek, koparmak”; AA ***t^ũldi** “duymak”, Tung. ***döldi-**; AA * “açık gökyüzü, öğlen”, Tung. ***dōlā** “açık, gökyüzü”; AA ***t^ũle** “eğilmek, düşmek”, Tung. ***dōl-** “bükülmek”; AA ***ũjbā** “köpük”, Tung. *(x)**ōb-** “köpük”; AA ***z^ũnti** “hayvan”, Tung. ***sōn-ŋa-/sōn-da-** geyik, buzağı”; AA ***ũmo** “düşünmek, hatırlamak”, Tung. ***ũm-** “hatırlamak”.

Tablo 33: Ana Altay dillerinde ilk hecede tespit edilen $\hat{u}$ -ö görünümünün sayısal değerleri

■ Tunguzca

2.1.1.2.28. $\hat{u}$ -ó görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede $*K^{\hat{u}}Ko$ tipli köklerde tespit edilen $\hat{u}$ -ó görünümü aşağıdaki gibidir:

AA $*p^{\hat{u}}lo$ “yanak”, Kor. $*p\hat{o}r-$ “yanak”.

2.1.1.2.29. $\hat{u}$ -ò görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede $*K^{\hat{u}}Ki$ tipli köklerde tespit edilen $\hat{u}$ -ò görünümü aşağıdaki gibidir:

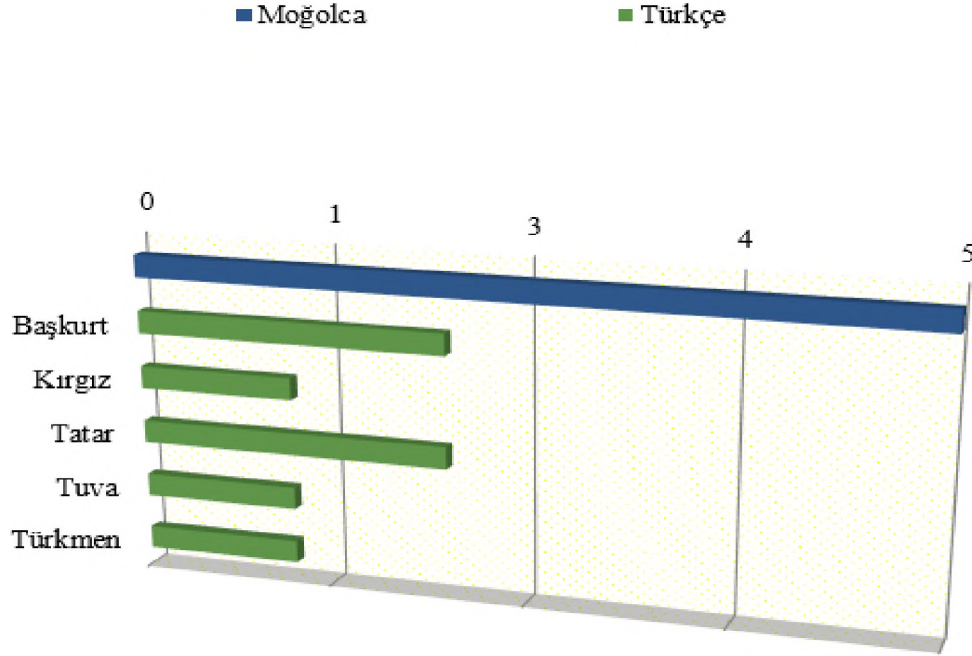
AA $*p^{\hat{u}}ri$ “tohum”, Kor. $*p\hat{o}rì$ “arpa”.

2.1.1.2.30. $\hat{u}$ -ö görünümü: Ana Altay dillerinde ilk hecede $*K^{\hat{u}}K(K)e$, $*K^{\hat{u}}K(K)i$ tipli köklerde tespit edilen $\hat{u}$ -ö görünümü aşağıdaki gibidir:

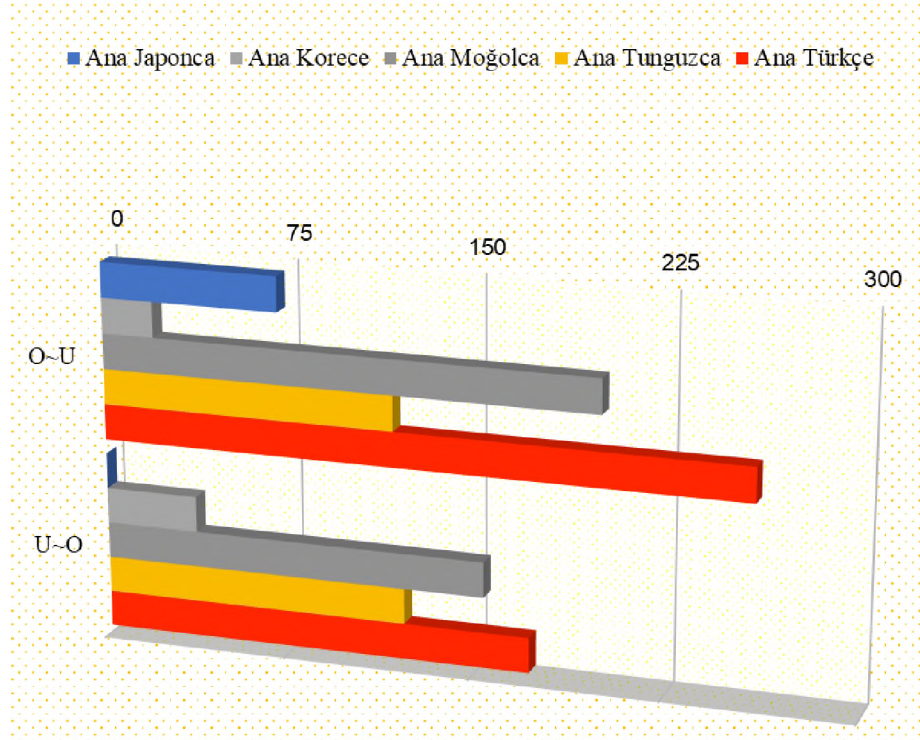
AA $*\eta^{\hat{u}}je$ “uzun saç”, Moğ. $*\hat{o}jekeji$ “hayvanın karnın alt kısmı”, Türk. $*\hat{o}jek$ “boynun altında veya bacakların arasında hayvan derisinin bir kısmı”, *** Türk.m. $\hat{o}jek$, Kırg. $\hat{o}k$, Oyr. $\hat{o}j\hat{o}k$, Tv. $\hat{o}jek$; AA $*p^{\hat{u}}li$ “kök, temel”, Moğ. $*(h)\hat{o}lmej$ “ayak tabanı”; AA $*p^{\hat{u}}nte$ “böcek”, Moğ. $*h\hat{o}t\hat{u}n$ “solucan”; AA $*t^{\hat{u}}\hat{i}di$ “duymak”, Türk. $*d\hat{u}l-\hat{u}n-$, ***Tat. $t\hat{o}šen-$; AA $*t^{\hat{u}}\hat{i}le$ “eğilmek, düşmek”, Moğ.

*döli- “geriye eğilmek”; AA *t’üli “dış taraf”, Moğ. *tölöb “dış, dış taraf”; AA *t’üle “açık gökyüzü, öğlen”, Türk. *dül, ***Tat. tös, Baş. tös.

Tablo 34: Ana Altay Dillerinde ilk hecede ü-ö görünümünün sayısal değerleri

Tablo 35: Altay dillerinde O-U ve U-O görünümünün sayısal değerleri

Tablo 36: Ana Altaycada /U/ sesinin diğer Altay dillerinde görünümü

Ana Altayca	Ana Japonca	Ana Korece	Ana Moğolca	Ana Tunguzca	Ana Türkçe
u			o	o	o
ū		o	o	o	o
ū			ö		ö
ú		o	o	o	o
ú		ó	ö		
ú			ö		ö
ù		o	o	o	o
ù		ó			
ù			o		o
ǔ			o	o	o
ǔ			ö		ö
ù			o	o	o
ù			ö	ö	ö
ù		ó	ö		
ù			ö		ö
ù					ö
ᠠᠤ			o	o	o
ᠠᠤ		ó		ö	
ᠠᠤ		ö			
ᠠᠤ	ö		ö		ö

2.1.1.2. Ana Türkçe Döneminde O-U, U-O Görünümleri

Bu başlıkta Ana Türkçedeki O-U seslerinin diğer Altay dillerinde görünümü tespit edilmiştir. Ana Türkçedeki /O/ sesinin /U/ olarak görüldüğü diller, sayısal verilere göre en çoktan en aza doğru şöyle sıralanabilir: Moğolca, Mançu-Tunguzca, Japonca ve Korece. Ana Türkçedeki /O/ sesinin /U/ olarak görüldüğü diller ise sayısal verilere göre en çoktan en aza doğru şöyle sıralanabilir: Moğolca, Mançu-Tunguzca ve Japonca.

Söz konusu görünümünün, Türkçe ve Moğolca arasında önemli oranda görülmesi Türk-Moğol dil ilişkilerinin büyük ve geniş coğrafyada gerçekleşmesine, Türk-Moğol dil ilişkileri tarihinin çok eskiye dayanmasına bağlanmaktadır.²³

Türk ve Moğol dillerinin etkileşimi, Avrasya topraklarında Türk ve Moğol kavimlerinin bazen yakın bazen de birbirinden uzak coğrafyalarda yaşamalarına rağmen yüzyıllar boyunca sürmüştür (Şçerbak, 2011:12). Şçerbak’a göre Türk-Moğol dil ilişkilerinin yoğun olduğu dönemler şöyledir: 1. IV-VII. yy. (Kuzey Wei Hanedanlığını kuran ve bir Türk boyu olan Tabgaçların yükselişi, MS 386-535; Kitanların VIII. yüzyıla kadar Türklere tabii olması). 2. VIII-XII. yy. (Türk ve Moğolların Baykal bölgesindeki yoğun temasları ve bunun sonucu Kuzey Moğol boylarının Türklere kısmi asimilasyonu). 3. XIII-XIV. yy. (Doğu Türkistan’ da Uygur Moğol kültürel bağlantıları) öne çıkmaktadır (Şçerbak, 2019:20).

Türk ve Moğolların sıkı ve uzun süreli ilişkileri, onların kültürel, dini ve diğer etkilerle dillerinde doğrudan veya dolaylı olarak gelişen karşılıklı etkileşime yol açmıştır. “Bununla birlikte çok eski zamanlardan bu yana Türk ve Moğolların komşu bölgelerde konuşlanmış ve çoğu kez de birbirlerinin de söz varlığında kapsamlı alışverişle sonuçlandığı bir gerçektir.” (Şçerbak, 2019:20). Bu bağlamda söz konusu dillerde fonetik varyantların ve ses denkliklerinin karmaşık düzeni olduğuna işaret eden çok sayıda ödünçleme ve geri ödünçleme örnekleri dikkat çeker. Türk-Moğol dil ilişkileri iki dönemde incelenmektedir.

- a. XII. yy. ve öncesi: Bu dönemde Moğollardan kalma yazıtlar bulunmadığı için Eski Türkçenin yazıtlarına bakarak dil ilişkileri hakkında bir şeyler söylenebilir. Bu dönemde Türkçe-Moğolca denklikler söz konusudur. “XII. yy. öncesine kadar

²³ Türkçe ve Moğolca arasında en belirgin ses denklikleri -ş ~-l; -z, -r denklikleridir (Karaağaç, 2016:228). İki dil arasında söz konusu denkliklerin bulunduğu kelimelerde o-u, ö-ü görünümüleri şöyledir: ET *koş- “şiiir yazmak”, Moğ. huli- “süt, su”; ET *tuşla- “rastlamak”, Moğ. tosul- “rastlamak”; ET *oza “önce”, Moğ. urit “önceden, önünde, peşinen”.

Türkçe-Moğolca denklikler de başlıca Türkçeden Moğolcaya olmak üzere tek taraflı alıntılar söz konusu olmuştur.” (Şçerbak, 2019:22).

- b. XII. yy. yüzyıllar: Türkçeden Moğolcaya doğru. XIII. yy.dan sonra Moğolcanın Türk dillerine etkisi olmuştur. Bu alışverişte Türk dili Moğol diline nazaran daha aktif rol oynamıştır (Gülensoy, 1974:235). Bu dönem hem Türkçe hem de Moğol eserler için zengin bir dönemdir. Bu dönemde de “Türk-Moğol denkliklerinin karakteristik bir özellik taşıdığı söylenebilir.” (Şçerbak, 2019:22). Çuvaş, Yakut, Altay, Abakan, Şor, Lebet, Kazak, Azeri, Kırgız, Özbek, Türkmen dillerinde birçok Moğolca unsur vardır.

Araştırmacıların Türkçe ve Mançu-Tunguz dillerinin teması yönünde şüpheleri vardır. Bang çalışmasında Türkçe, Mançu-Tunguz ödünçleme kelimelerinden çoğunun Tunguzca, Moğolca aracılığıyla girdiğini belirtir (Bang, 1919:78). Sanjeyev ise “Mançucadaki Türkçe unsurlar Moğolca görüntüye bürünmüş olup Moğolcada ayrıca kesin paralellere sahiptir.” Mançu-Tunguzcaya, Yakutçadan giren alıntılarda vardır (Şçerbak, 2019:38). Türkçe ve Moğolca arasında derin ve etkili bir etkileşimin olduğu kesindir. Ancak bu etkileşimin ne zaman ortaya çıktığı ile ilgili bilgiler bulunmamaktadır. “Görünüşe göre bu olay çok daha eski dönemlerde büyük ihtimalle, I. Göktürk Kağanlığı (6. yy.) öncesi döneminde gerçekleşmiştir.” (Şçerbak, 2019:224).

Roux, Moğol Türk dilleri arasındaki ilişkiyi şöyle ifade eder: “Oysa bizzat Moğolistan’da, Türkler ve Moğollar bir arada, komşu olarak yaşıyor, yakın ilişkiler içerisinde ve şimdi aynı siyasi sistemin içerisine giriyorlar. O hâlde birbirlerini anlayabiliyorlar mı? Mantiğimiz buna olumsuz bir yanıt vermemizi isteyebilir, ancak tarih olumlu bir yanıt vermemizi isteyebilir. Timuçin, Karayitli Tuğrul’la bir çevirmen aracılığıyla gerçekleştiremeyecek kadar içten konuşmaktadır. Karayitlilerin Moğolca konuştukları sonucuna varabiliriz. Ancak ne biri ne de diğeri bir Merkit, Tatar ya da Naymanla konuşmakta gibi görünmektedir. Genelleştirilmiş bir iki dillilik ya da ortak bir bölgesel dilin var olduğunu kabul etmediğimiz takdirde, burada aydınlatılmamış bir sır vardır.” (Roux, 2001:153).

Poppe’ye göre Moğol dili üçe ayrılmaktadır (Poppe, 1965:18).

- a. Eski Dönem: XII. yy. a kadar olan dönemi kapsar. Bu dönemle ilgili günümüze kadar gelmiş metinler bulunmamaktadır.

b. Orta Moğolca: XII-XVI. yy.a kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde Moğolcanın üç lehçesi vardır. Güney Orta Moğolcası, Doğu Orta Moğolcası, Batı Orta Moğolcası.

c. Modern dönem: XVII. yy.dan günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır.

Moğollara ait ilk yazılı metinler XIII. yy.da, Cengiz Han döneminde oluşturulmuştur. Poppe, Roux ve Katzner'e göre Moğolların kullandığı alfabe Uygur alfabesidir. Şagdarsüren göre ise Moğollar ve Uygurlar yazıyı Soğutlardan almışlardır (Şagdarsüren, 2001:36). XIII-XIV. yy.larda Moğollar yazıyı kullanmaya başladıklarında o dönemin diyalekt özelliklerini değil Eski Moğol dilinin özelliklerini yazıya yansıtmışlardır (Ersoy, 2008:39). Moğolların kullandığı çeşitli alfabeler sırasıyla şöyledir:

1. Hyaten Yazısı: X. yy.da kullanılan bu yazının, birkaç bin işaretten oluşan Çin yazısı olduğu düşünülmektedir (Şagdarsüren, 2001:43-45).
2. Dörvölcin Biçig/Phags-Pa: Tibet yazısına benzeyen alfabe, XIII. yy.da oluşturulmuş ve devlet yazısı olmuştur (Şagdarsüren, 2001:46). Roux bu alfabenin çok kullanışlı olmadığı için kısa sürede kullanımdan kalktığını belirtir (Roux, 2001:526).
3. Galig Yazısı: 1587 yılında Ayuuş tarafından oluşturulmuş alfabedir. Yazı karakter olarak Uygur alfabesine benzemektedir. Ayuuş, Uygur alfabesinden farklı olarak j, y, p, f, ts, k, lh gibi bazı seslerin yazıda ayırt edilmesini sağlamıştır. Yazı, XVI. yy.a kadar kullanılmıştır (Ersoy, 2008:42).
4. Tod Yazısı: 1648 yılında Oyratlı rahip Zaya Bandit Xcomhoycamts tarafından oluşturulmuştur. Moğol yazısında o-u, ö-ü sesleri tek harf ile gösterilmekteydi. Tod alfabesi bu sorunu gidermiştir (Şagdarsüren, 2001:47). Soncevev bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Moğol yazısının mükemmel olmayan tarafını geliştirmek için Moğollar Pagspa yazısını kullandılar ama başarılı olamadılar. Bu yüzden Zaya Bandit XVII. yy.da Tod yazısını oluşturdu. Yazı, Oyratların bir diyalektini yansıtıyordu.” (Çoymaa, 2003:227).
5. Söyömbö Yazısı: 1686'da Öndergeegen Zonabazar'ın oluşturduğu alfabedir. Alfabenin oluşturulma amacı Tibet ve Sambord dillerinin seslerini yazıya yansıtmaktadır (Şagdarsüren, 2001:50). Söyömbö yazısının harfleri

incelendiğinde /o, u, ö, ü/ seslerinin ayrı ayrı harflerle gösterildiği görülmektedir.²⁴

6. Vagindra Yazısı: 1905 yılında Agvandore tarafından oluşturulmuştur. Yazının oluşturulma amacı hem Buryatça hem de Rusça sesleri yazıya yansıtılabilmektedir (Şagdarsüren, 2001:51).
7. Kiril Alfabeti: Moğolların Kiril alfabesine ne zaman geçtikleri ile ilgili kesin bir bilgi yoktur. Alfabe Katzner'e göre 1941, Poppe'a göre 1944 yılında kullanılmaya başlanmıştır.

XVII. yüzyıla kadar Moğolların kullandıkları alfabelerde, Köktürk alfabesinde olduğu gibi o-u, ö-ü seslerinin aynı işaretler ile gösterildiği daha sonra ise bu sesleri tek tek gösterme çabalarının olduğu görülmektedir. Altay dil birliği döneminde olduğu gibi Moğolcada da bu seslerin belirli bir dönem darlık-genişlik bakımından ayrıldığı söylenebilir.

Moğolcada *o sesinin genel olarak korunduğu görülür. Ancak sesin Dagur lehçesinde woa'ya, Urduca ve Moğolcada ise /u/'ya geliştiği görülmektedir. Poppe bu değişimin “gizli tarihin dilinde *o>u’ dan gelişen bir form olduğunu” belirtir (Poppe, 1987:28). Mo. *odun> Dag. Oddo, Urd. “udu”, Mo. *dobtul-> Urd. “dubtul”, Mo. *yolumta> Urd. “qulumta”, Mo. *soñqu-> Urd. “suñqu”, Kalm. “suñqu~songo-”, Mo. *sójul> Urd. “sujurya”, Mo. *ora-> Mon. “uro-”, Mo. *qola> Mon. xub “uzak”, Mo. *γobi> quwi. Poppe, /ū/ etkisi ile de *o>u değişiminin görüldüğü örneklerin olduğunu savunmaktadır. Mo. *qosiyun> Urd. quşū, Kalm. xusū (Poppe, 1987:29). Poppe, Mo. *oja> Urd. ojo-, Kalm. ujv değişiminin ise anormal gelişim olduğunu belirtir. Ancak bu değişimde /j/ sesinin zayıflatıcı etkisi görülmektedir. CoCi tipli köklerde *o sesi Urduş, Khalka, Buriat lehçelerinde damaksıllaşmış /ö/'ya; Chalkar ve Kalmuk lehçelerinde ise /ö/ sesine karşılık gelir: Mo. *morin> Ur. mōri, Kh. mōri, Bur. mōrōñ, Ch. Mōri, Ka. mōrn.

Poppe, Moğolcada *u sesinin ağız boşluğunda o~u arasında boğumlandığını ve bu sesin /u/ işareti ile gösterildiğini ifade eder (Poppe, 1987:30). Tsongol ve Buriat lehçelerinde *u korunmaktadır. Dagurcada *u sesi /o/ ile birleşmiştir. Kalmukçada *u sesi /b/ veya /m/ seslerinin etkisi ile /o/ olur. Ancak bazı durumlarda /ö/'ye dönüştüğü de görülmektedir. Mo. *dunda “orta”> Dag. doand, Moğ. dunda, Ts. dundu, Bur. dundu.

²⁴ www.answer.com/topicsoyombo

Mo. *usun “su”> Dag. os, Moğ. fudzu, Ts. oso, Bur. oso. Kalmuk, Alar ve Buriat lehçelerinde *u sesinin düzensiz olarak /o/’ya geliştiği de görülmektedir (Poppe, 1987:32). Mo. *numun> Al. nomo, Urd. numu, Kh. Numu, Kalm. numn. Mo. *uŋqu->Kalm. oŋqu, Urd. uŋqu.

Moğolcadaki *ö sesi Urduş, Chakhar ve Kalmuk lehçelerinde korunmaktadır. Khalkha ve Batı Buriat lehçelerinde ise /ü/ sesine dönüşmüştür. Bu lehçelerdeki /ü/ sesi ise yüksek-karışık-geniş-yuvarlak ve orta-karışık-dar-yuvarlak arasında boğumlanmış bir sestir. Doğu Buriat ve Dagur lehçelerinde *ü ile birleşmiştir (Poppe, 1987:48). Mo. *bödone> Urd. bödonö, Kh. büddana, Kalm. bödn. Mo. *söni “akşam”>Dag. swni, Mog. swni, Urd. sönö. Mo. *mören “nehir”> Dag. mwr, Urd. mörön, Kh. müraŋ, Kalm. mörn. Mo. *törö “doğmak” > Dag. twr, Urd. törö-, Kh. tör-, Kh. tür-, Kalm. tör-.

Moğolcada *ü sesi, sadece Kalmuk ağzında korunmaktadır. Dagur, Urduş, Chakhar, Kharchin, Khalkha ve Buriat lehçelerinde ise /w/’ye dönüşmektedir. Mo. *üge “kelime”>Moğ. Uge, Urd. wge, Kh. wge, Kalm. ügü. Mo. ükü- “ölmek”> Moğ. Fugu, Dag. wge, Urd. wŋw-, Bur. wŋe.

Türkçe ve Moğolca arasındaki ödünçleme kelimelerde /o/ ve /ö/ seslerinin bazen korunduğu bazen /u/ ve /ü/ seslerine dönüştüğü görülmektedir. Doerfer, Tü. o=Mo. u; Tü. ö=Mo. ü’ye karşılık gelen sesin *y (o~u), *ÿ (ö~ü) varyant bir ses olduğunu savunur. *y (o~u), *ÿ (ö~ü) varyant seslerinin ise Ana Altaycadan geliştiğini belirtir (Doerfer, 1975/1976:18).

Türkçe ve Moğolcanın ilk dönemlerinden itibaren ünlü sistemleri incelendiğinde iki dilinde dar ünlülü ve geniş ünlülü seslere sahip lehçelerinin olduğu görülmüştür. Bundan yola çıkarak Moğolca ve Türkçe arasındaki O-U, U-O görünüm ihtimallerini şöyle sınıflandırabiliriz:

- a. Moğolca yazı dilinin ilk dönemlerinde; Bulgarca, Tatarca, Başkurtça gibi dar ya da yarı dar ünlülü seslere sahip olduğu için Türkçe ve Moğolca arasında bu değişimler görülmektedir. XVII. yüzyıla kadar Moğolların kullandıkları alfabelerde, Köktürk alfabesinde olduğu gibi o-u, ö-ü seslerinin aynı işaretler ile gösterildiği daha sonra ise bu sesleri tek tek gösterme çabalarının olduğu görülmektedir.
- b. Moğolca ve Türkçe arasındaki söz konusu görünümün görüldüğü kelimeler, varyant bir sese işaretler. (o~u), (ö~ü) arası boğumlanma noktasına sahip bu

sesler Ana Altaycadan gelişmiştir. Türkçe bu seslerin geniş ünlülü, Moğolca ise dar ünlülü –ya da tam tersi- kullanımını tercih etmiştir.

2.1.1.2.1. Ana Türkçe Döneminde O-U Görünümleri:

2.1.1.2.1.1. o-u görünümü: Ana Türkçe ile diğer Altay dilleri arasında ilk hecede *KoK, *KoKa, *KoKu, *KoKaK, *KoKuK, *KoKKu, *KoKKaK, *KoKuKKi, *oK, *oKa, *oKi, *oKaK, *oKeK, *oKKi, *oKuK tipli köklerde tespit edilen o-u görünümü aşağıdaki gibidir:

AT ***bokursi** “keskin alet”, Jpn. ***pukusi** “keskin alet”; AT ***boguŕ** (*bokuŕ) “kıkırdak”, Jpn. ***püküm-**, Tung. ***bükse**; AT ***boŕre** “bağırarak, ulumak”, Moğ. ***buŕsi-**, ***buŕure-**; AT ***čortan** “Turna balığı”, Moğ. ***čurukai**; AT ***jor-**, Moğ. ***dura-**; AT ***kob-** “aramak, avlamak”, Moğ. ***guji-**; AT ***kodur-** “gayretli, kalıcı, katlanmak”, Moğ. ***guži-**; AT ***kodi**, Moğ. ***gudu-**; AT ***koŕuŕ** “böcek”, Tung. ***guŕgu**, Moğ. ***guwur**; AT ***oba** “kazmak, delik”, Tung. ***(x)ub-gā**; AT ***koč** “veri”, Moğ. ***kuča**; AT ***koguŕ** “boru, baca”, Tung. ***kula-n**; AT ***kok** “çöp”, Tung. ***kuk-pun**; AT ***kobuŕ**, ***kobuŕa-** “uçmak, bilemek, sivriltmek”, Tung. ***kuba-**; AT ***kop** “tüm, bütün”, Tung. ***kupukte**; AT ***koju-g** “kalın, doymuş”, Jpn. ***kuā-**; AT ***kol** “kuşatma”, Tung. ***kuli-**, ***kuli-ti-**; AT ***komuŕ** “çalgi aleti”, Tung. ***kumu-n**; AT ***koŕ** “arka”, Tung. ***kuŕdu-**, Kor. ***kuŕtuŕ-**, AT ***koŕi** “kuzu, geyik”, Moğ. ***kurigan**; AT ***kol** “kol”, Jpn. ***kuru-(n)-pusi**; AT ***kol** “çift, birleşmek”, Tung. ***xulbü-**; AT ***kom-** “saygı”, Jpn. ***kuma** “saygı”, AT ***korum** “tepe”, Tung. ***xurē**; AT ***kor(a)-** “kısa, azalmak, daha az büyümek”, Tung. ***xurumü-**; AT ***koguŕ** “soymak”, Tung. ***xuK-**, Jpn. ***kuāk-**; AT ***kotur** “kaşıntı, kabuk”, Tung. ***xutu-**; AT ***buŕ-/boŕ-** “bastırmak, zarar vermek”, Tung. ***muru-**; AT ***bok** “kir”, Tung. ***muK-**, Kor. ***muk**; AT ***boŕ** “yoğurmak, basın, inme”, Moğ. ***mun-**; AT ***bodun** “bank, toprak”, Tung. ***megdī/*mugdī**, Moğ. ***muži**; AT ***jon-irčka** “çimen”, Tung. ***nuŕV**; AT ***jom-** “yüz”, Jpn. ***muàmua**; AT ***jol-** “koparmak, seçmek”, Tung. ***n[u]l-**, Moğ. ***žul-**; AT ***juk/*jok** “sakız, meyve suyu”, Tung. ***nuK-**; AT ***ol-** “ürkmek, sinirlenmek”, Moğ. ***(h)ul-**, ***(h)ül-**, Jpn. ***uru-sa-**; AT ***ol** “çimen”, Moğ. ***(h)ulalži**; AT ***oki-** “şarkı söylemek, okumak”, Jpn. ***uka-ip-**; AT ***oŕuč** “nefes borusu, boyun parçası”, Tung. ***uŕ-se**, ***uŕnu-**; AT ***op-ra-** “yıpranmak, boşa harcamak”, Tung. ***(x)upara-**; AT ***opa** “güç”, Tung. ***upa**; AT ***or-** “ekmek”, Tung. ***uŕi-**; AT ***ori**, Moğ. ***ori-/*uri-**; AT ***or-**

“iç taraf”, Tung. *(x)urī-; AT *osa- “kötü, suçlu”, Tung. *us(a); AT *otrug “çalılar, alçak ağaçlar”, Tung. *utu-n/-r; AT *otağ “otak”, Tung. *utē-n; AT *bora- “karın yağması”, Tung. *pur-; AT *bokak “sürünmek”, Tung. *pukēn; AT *od- “uyanmak”, Tung. *pidu-, Moğ. *(h)uda-; AT *oka “halat, nakış”, Tung. *püKV-, Moğ. *(h)ugulža, Jpn. *puki; AT *oñi “başka”, Tung. *puñtu; AT *okra “kabarmak”, Tung. *puk-/ *pok-; AT *oñ “kül, gri”, Tung. *pulne-, Moğ. *hüne-sü; AT *oñer “küf, balçık”, Tung. *puñ-; AT *ogri “saldırmak, soymak”, Tung. *pukçu-; AT *oñ-/ *oñ- “solmak”, Tung. *puñk-/ *peñk-; AT *orman “orman”, Tung. *pure; AT *otgun “ip, yün, iplik”, Tung. *put-, Moğ. *huta; AT *sogli- “nefes almak”, Tung. *sug-; AT *sogra- “araştırmak, sormak”, Tung. *sugele- (*segule-), Jpn. *sunkur-; AT *sogut/ *soktu “doldurulmuş bağırsak”, Moğ. *sugu-; AT *sok- “vurmak, zarar vermek”, Tung. *suK-; AT *soñ “son”, Moğ. *sun-du-; AT *sonar “köpek avı, köpek ipi”, Tung. *suna; AT *sogul- “buhar, koku”, Tung. *subgi-; AT *sogli- “iç, derin”, Tung. *sug-, Moğ. *suğu(wu); AT *sogur- “kepçe, kova”, Moğ. *sugu-; AT *dod- “dolu, karın, mide”, Tung. *tude-; AT *tog “balık”, Tung. *dukčā; AT *doku- “dokumak”, Tung. *duKu-; AT *top “tamamen”, Moğ. *tujil; AT *toja “yırtıcı”, Tung. *tuñ-si-; AT *tor “ağ”, Tung. *turu-; AT *togus- “koşmak”, Tung. *tuksa-; AT *tobur- “meyve, koni”, Tung. *tube-, Jpn. *tumpu; AT *toku “toka, düğme”, Jpn. *tuku; AT *tol- “desteklemek”, Moğ. *tula-; AT *to(ñ)gurak “ağacın yeşilliği”, Tung. *tuñde; AT *topik “diz, diz kapağı”, Moğ. *tojig, *tuwkai, Jpn. *tu(m)pu-; AT *topal “gemi”, Tung. *tupi; AT *torgaj “kuş”, Tung. *turākī, Moğ. *turayū; AT *tor- “siyah dut”, Tung. *turki-, Jpn. *tuta; AT *toj “ziyafet vermek”, Tung. *tuju-; AT *tokli “buzağı”, Tung. *tuKu-; Moğ. *tugul; AT *ograk “oğlak”, Tung. *ujKam; Moğ. *ugalža; AT *or “boynuz, kahverengi”, Tung. *(x)ur-; AT *jogdu “uzun saç” Tung. *su(g)da-, Moğ. *suda-; AT *jogan “kalın, bol”, Moğ. *žužayan; AT *jod- “vurmak, darbe”, Tung. *žugd[u]-; AT *tok “açıklık”, Moğ. *duku; AT *top “top”, Tung. *tup-.

2.1.1.2.1.2. o-ù görünümü: Ana Türkçe ile diğer Altay dilleri arasında ilk hecede *KoK, *KoKuK, *KoKKa, *oK, *oKa, *oKaK, *oKeK, *oKuK tipli köklerde tespit edilen o-ù görünümü aşağıdaki gibidir:

AT ***jor-**; Jpn. ***dùrù-**; AT ***oluk** “içi boş, delik, bağırsak”, Jpn. ***ùruà**; AT ***kor(t)-** “balık”, Jpn. ***kùntírà**; AT ***oŋ-ed-** “düz”; Jpn. ***ùmà** “düz”; AT ***oŋuç** “nefes borusu, boyun parçası”, Jpn. ***ùnà(-nsi)**; AT ***or-** “iç taraf”, Jpn. ***ùrà**; AT ***otag** “otağ”, Jpn. ***ùtàina**; AT ***soŋ** “geri, arka”, Jpn. ***sùm-**; AT ***sonar** “köpek avı, köpek ipi”, Jpn. ***sùnà-tər-**; AT ***dolga-** “döndürmek”, Kor. ***tòr-/tùr-**; AT ***jogan** “kalın, bol”, Jpn. ***dùtáka-**; AT ***top** “top”, Jpn. ***tùmpù-ra**; AT ***tom-** “döndürmek, yuvarlak”, Jpn. ***tùmù**; AT ***bogur (*bokuş)**, Jpn. ***pùkùm-**; AT ***dolga-** “döndürmek”, Kor. ***tòr-/tùr-**.

2.1.1.2.1.3. o-ú görünümü: Ana Türkçe ile diğer Altay dilleri arasında ilk hecede ***KoK**, ***KoKo**, ***KoKa**, ***KoKaK**, ***KoKuK**, ***KoKuKKaK**, ***oKaK**, **oKKa** tipli köklerde tespit edilen o-ú görünümü aşağıdaki gibidir:

AT ***jogurgan** “aşağı”, Jpn. ***dúkà**, Türk. ***kodi**; Jpn. ***kúntá-r-**; AT ***gür-** “açmak”, Moğ. ***görü-/gürü-**; AT ***üdür-** “seçmek”, Moğ. ***ödü**; AT ***jog-urt-** “yoğurt”, Jpn. ***súk-**; AT ***bodo-** “boyamak, alacalı”, Jpn. ***púti**; AT ***oba** “kazmak, delik”, Jpn. ***úwa-**; AT ***kobuk** “oyuk”, Jpn. ***kúmpuá**; AT ***bora-** “karın yağması”, Jpn. ***pùr-**; AT ***okra** “kabarmak”, Jpn. ***púkùrà-** “kabarmak”; AT ***omač-** “yürümek”, Jpn. ***pùm-** “yürümek”; AT ***sogur-** “kepçe, kova”; Jpn. ***sùkùp-**; AT ***tor** “tor”, Jpn. ***tùrí**; AT ***topal** “gemi”, Jpn. ***tù(m)pùà**; AT ***tor** “tor”, Jpn. ***tùrí**; AT ***sogur-** “kepçe, kova”, Jpn. ***sùkùp-**

2.1.1.2.1.4. o-ü görünümü: Ana Türkçe ile diğer Altay dilleri arasında ilk hecede ***KoK**, **KoKi**, ***KuKK**, ***KoKKi**, ***KoKKe**, ***KoKuK**, ***KüKi** tipli köklerde tespit edilen o-ü görünümü aşağıdaki gibidir:

AT ***Kol** “kol”, Kor. ***kūi-murí**; AT ***boŋre-** “ulumak”, Tung. ***būni-**; AT ***jori-/jüri-** “yürümek”, Tung. ***dūrē-**; AT ***Koŋur** “böcek”; Kor. ***kūm(p)-**; AT ***junt** “hayvan”, Tung. ***sōn-ŋa-/sōn-da-**; AT ***sogli-** “nefes”, Kor. ***sūi-**.

2.1.1.2.1.5. o-ü görünümü: Ana Türkçe ile diğer Altay dilleri arasında ilk hecede ***KoKi**, ***KoKu**, ***KoKKi**, ***KoKuK**, ***KokuKK**, ***oKi**, ***oKeK**, ***oKuK** tipli köklerde tespit edilen o-ü görünümü aşağıdaki gibidir:

AT ***oluk** “oluk”, Tung. ***ül-**; AT ***kolu** “zaman”, Moğ. ***küli-**; AT ***oŋ-ed-** “düz”, Moğ. ***üne-**; AT ***sogli-** “nefes almak”, Moğ. ***süji-**; AT ***jori-/jüri-** “yürümek”, Moğ. ***dürbe-**; AT ***korum** “tepe, set, sınır”, Moğ. ***küri**; AT ***oki-**;

Moğ. *üge; AT *jügür- “dan”, Kor. *çoh; AT *jog-urt- “yoğurt”, Tung. *sükü-; AT *tum-gu- “yenilebilir kök”, Tung. *tōma; Moğ. *tömü-sün; AT *tolku- “derin su”; Moğ. *tülki-.

2.1.1.2.1.6. o-ü görünümü: Ana Türkçe ile diğer Altay dilleri arasında ilk hecede *KoKK, *KoKaKu tipli köklerde tespit edilen o-ü görünümü aşağıdaki gibidir:

AT *Konč “kol, dirsek” Tung. *xūncē-n; AT *sojagu “diken”, Tung. *šūje.

2.1.1.2.1.7. o-u görünümü: Ana Türkçe ile diğer Altay dilleri arasında ilk hecede *KōK, *KōKi, *KōKK, *KōKaK, *KōKKoK, *ōK tipli köklerde tespit edilen o-u görünümü aşağıdaki gibidir:

AT *dōtak “dudak”, Tung. *žudakta/*žedukte; AT *kōl; Jpn. *kura “vadi”; AT *Kōr-ga- “hareket etmek”, Moğ. *gurba-; AT *kōk- “eksik olmak, hasarlı olmak”, Tung. *kuKe-; AT *kōm “kilim, hasır”, Tung. *kuma-lān; AT *kōm “emmek, çekmek, ıslatmak”, Tung. *xum-; AT *kōri- “korumak”, Tung. *xurā-; AT *bōjn “boyun”, Moğ. *mundaya; AT *bōn-çok “yuvarlak”, Tung. *muṇu-, *muṇbu-; AT *jōn- “yapışmak, kazımak”, Tung. *ñuṇ-; AT *ōj- “dikmek, delmek”, Tung. *uji-; AT *ōp- “içmek, nefes almak”, Moğ. *uw(u)-; AT *ōt “yangın, sıcak, ateş”, Tung. *(x)utinṇe; AT *tōr- “zayıf, aç”, Tung. *turu-/*ture-; Moğ. *tura-; AT *tōr “toprak, toz”, Tung. *turV; AT *jōk “yakın, yaklaşık”, Tung. *žuke; Moğ. *žug/*žug; AT *jōj “kavga etmek”, Tung. *žuža-; Moğ. *žužig; AT *sōl “gevşek, gevşemek”, Tung. *sula-.

2.1.1.2.1.8. o-ü görünümü: Ana Türkçe ile diğer Altay dilleri arasında ilk hecede tespit edilen o-ü görünümü aşağıdaki gibidir:

AT *bōn-çok “boncuk”, Kor. *mūṇ-.

2.1.1.2.1.9. o-ú görünümü: Ana Türkçe ile diğer Altay dilleri arasında ilk hecede tespit edilen o-ú görünümü aşağıdaki gibidir:

AT *ōču- “zayıf, küçük”, Jpn. *úsú-.

2.1.1.2.1.10. o-ü görünümü: Ana Türkçe ile diğer Altay dilleri arasında ilk hecede tespit edilen o-ü görünümü aşağıdaki gibidir:

AT *tōj- “gürültü”, Moğ. *tüji-.

2.1.1.2.1.11. ö-u görünümü: Ana Türkçe ile diğer Altay dilleri arasında ilk hecede *KeKö, *KöK, *KöKe(K), *KöKKe(K), *KöKü(K), *KöKKüK, *öK, *öKK, *öKKe, *öK(K)eKi tespit edilen ö-u görünümü aşağıdaki gibidir:

AT ***böd** “yayla, düz”, Tung. *bedu-/ *budu-; AT ***böğü** “büyücü, kutsal”, Tung. *bugu-ča; AT ***bölük** “dolaylı akrabalık” Tung. *bulu-; AT ***böl** “sedir, çam”, Jpn. *pusi; AT ***çok** “eğmek, batırmak”, Jpn. *tuku-(m)pap-, Kor. *çuk-; AT ***çöl** “bozkır”, Tung. *çulbi-; AT ***çömele** “yığın”, Tung. *çum-; AT ***çöp** “kir”, Tung. *çupa; AT ***göl**-, Jpn. *kura-i; AT ***göle**, Tung. *gulu-; AT ***gör** “görmek, anlamak”, Tung. *gur; AT ***ög** “yoğurmak, bastırmak”, Moğ. *uγur; AT ***ögür** “öküz”, Tung. *ugi(r)-; AT ***kön** “sıkıntı”, Jpn. *kuna-; AT ***Köbür/ Kebir** “giyim eşyası”, Moğ. *kur; AT ***kös** “dolaştırmak”, Tung. *xušt-; AT ***göç**-, Tung. *kuçi- “göçebe, ulaşım”; AT ***gökür** “kalp, göğüs”, Tung. *xuku-n / *kuku-n; AT ***köl** “korkmak, sıkıntı”, Tung. *kul-, Moğ. *kulçi-; AT ***gömlüdürük** “boyun, göğüs”, Tung. *kumpe(ke); AT ***göpe(ne)** “yüksek, dışbükey”, Tung. *kupe-; AT ***kört** “dondurmak”, Tung. *kuri-; AT ***körke** “gemi”, Tung. *kurke; AT ***köse** “kaldıraç”, Tung. *kuši-pun, AT ***göt** “yükselmek”, Tung. *kutu-; Jpn. *kutu-; AT ***göj-ıl** “gönül”, Tung. *kuñ-; AT ***kök** “bol, çok”, Tung. *xugdi; AT ***kök** “bağlamak, sarmak”, Tung. *xuku-; Moğ. *kugu-s-; AT ***kök** *köken “menteşe”, Jpn. *kunki; AT ***göm** “gömmek”, Tung. *xumu-; AT ***kömbe**, ***kömbe-lek** “kömbe”, Tung. *xum(p)-; AT ***köpe** “filme, kaplama”, Tung. *xup-; AT ***köpür-üg** “köprü”, Tung. *xupuru; AT ***bök** “emmek, çözmek, sağlamak, sızdırmak”, Tung. *muKu-; AT ***öd** “öd-”, Tung. *uda-; Moğ. *(h)užid; AT ***ög** “yalnız, yetim”, Tung. *ugī; AT ***øj** “yalnız, yetim”, Tung. *uju-; AT ***ökün** “kederlenmek, kızgın olmak”, Tung. *(x)ukt-; Moğ. *uki-la-; AT ***ög** (*ök); “kadın, eş”, Tung. *uKu-; AT ***ölün** “göğüs kemiği, yaka kemiği”, Tung. *(x)uli-n; AT ***ört** “örtmek”, Tung. *ura-/ *ur-ke; AT ***örs**, *örsen “nehir, akmak”, Moğ. *urus-; AT ***ör-ge** “diğer, ikisinden biri”, Tung. *urē-; AT ***öt** “hareket etmek”, Tung. *(x)utur-; AT ***bökelek** “bögelek”, Tung. *peke; AT ***bögür**, ***bögrek** “böbrek”, Tung. *pugi-/ *puki-; AT ***ök** “düşmek, yalan söylemek”, Tung. *pukelē-; AT ***ökür** “öküz”, Tung. *puKur/ *puKun; AT ***ömül-dürük** “göğüs kısmı”, Tung. *pum-te; AT ***öd(r)enji** “söğüt, akçaagaç”, Moğ. *huda; AT ***söje** “keskin çubuk”, Tung. *suža-ku; AT ***sör** “ses”, Moğ. *sür-/ *sur-; AT ***sögül** “et yemeği”, Tung. *sugulē-n; Moğ. *suγumaj; Jpn.

*suki-jaki; AT ***sök** “diz çökmek”, Tung. *suku-; AT ***döle-**“sessiz”, Tung. *dulu-; AT ***tögen** “ateş”, Moğ. *tuɣi-; AT ***tök** “kök, yenilebilir kök”, Tung. *tuKala/-ra; AT ***töre-** “türemek”, Tung. *Türk-; AT ***tör** “kanun”, Tung. *turgun; AT ***ökte-** “kibirli”, Tung. *(x)uKu-; AT ***tepö**, “bir tutam saç”, Jpn. *tampua; AT ***öpke** “akciğer”, Tung. *upVkte; AT ***Tömgek** “ağaç gövdesi”, Moğ. *tuŋge; Kor. *tuŋ-, AT ***köñ-** “yanmak”, Jpn. *kuànkàra.

2.1.1.2.1.12. ö-ü görünümü: Ana Türkçe ile diğer Altay dilleri arasında ilk hecede *Kök, KöKKe, *KöKüK, *KöKKeK, *ök, *öküK, *ökKe tipli köklerde tespit edilen ö-ü görünümü aşağıdaki gibidir:

AT ***böge(k)<*bö-ge(k)** “böbrek”, Moğ. *büse; AT ***ül-**, *öl-ç-“ölçmek”, Tung. *ül(k)e-; Moğ. *üli-; AT ***ös-**“büyümek”, Tung. *üse-; AT ***kök** “kök”, Tung. *xüj(k)e; AT ***körpe** “körpe”, Tung. *xürbe; AT ***üskür-**; Moğ. *hösur-; AT ***bölük** “dolaylı akrabalık”, Moğ. *büli; AT ***böñ** “sedir, çam”, Jpn. *pusi. Moğ. *bujil/*büjil-; AT ***Köbüñ/*Kebir**; Tung. *kürekte; AT ***göpe(ne)** “bükmek, yükseklik”, Moğ. *köb- / *küb-; AT ***ög-** “yalnız, yetim”, Moğ. *ügej; AT ***öj** “hayat, yaş”, Moğ. *üje; AT ***ökür** “öküz, inek”, Moğ. *hüker; AT ***ömül-dürük** “göğüs kısmı”, Moğ. *(h)ün-Külçig; AT ***sör** “ses”, Tung. *sür-; Moğ. *sür- / *sur-; AT ***dör-** “acı çekmek, katlanmak”, Moğ. *türü-; AT ***ökte-** “aptal, kibirli”, Moğ. *(h)üki.

2.1.1.2.1.13. ö-ü, ü görünümü: Ana Türkçe ile diğer Altay dilleri arasında ilk hecede *KöKe, *KöKü, *KöKKe tipli köklerde tespit edilen ö-ü, ü görünümü aşağıdaki gibidir:

AT ***göjü** “mayalanmak”, Tung. *gü (~ *gü); AT ***ög-** “yoğurmak, bastırmak, ezmek”, Tung. *ü(g)-; AT ***kögme** “damak, çene”, Tung. *xükte; AT ***böke** “yılan”, Tung. *mükü.

2.1.1.2.1.14. ö-ü görünümü: Ana Türkçe ile diğer Altay dilleri arasında ilk hecede *Kök, *KöKe, *KöKüK, *KöKüKKüKüK, *ökKe, *öküKKüKüK tipli köklerde tespit edilen ö-ü görünümü aşağıdaki gibidir:

AT ***gömül-dürük** “boyun”, Jpn. *kúmpí; AT ***köse-** “kaldıraç”, Jpn. *kúsàpì; AT ***göt** “delik”, Kor. *kút; AT ***kök** “kök”, Jpn. *kúkúr-; AT ***köl-**“gölge, bulut”, Kor. *kúrùm; AT ***böke** “yılan”, Jpn. *múkátai; AT ***öpke** “akciğer”, Kor.

*pùhóa; AT ***ömül-dürük** “göğüs kısmı”, Kor. *pùmh; AT ***bögür**, ***bögrek** “böbrek”, Jpn. *pùnkùri.

2.1.1.2.1.15. ö-ù görünümü: Ana Türkçe ile diğer Altay dilleri arasında ilk hecede *KöK, *KöKe, *KöKKi, *ök, *öKoK, *öKKe tespit edilen ö-ù görünümü aşağıdaki gibidir:

AT ***öloŋ**; Jpn. *ùrùpu; AT ***kösri** “kenar, çıkıntı”, Jpn. *kùisi; AT ***öpke** “akciğer”, Jpn. *pükùpükùsi; AT ***töre-** “türemek”, Jpn. *tùrù-(m)p-; AT ***kök** “kök”, Jpn. *kùkùì; AT ***köl-**; Jpn. *kùmua-; AT ***öt-** “hareket etmek, yer değiştirmek”, Jpn. *ùtù-r-.

2.1.1.2.1.16. õ-u görünümü: Ana Türkçe ile diğer Altay dilleri arasında ilk hecede *KöK, *KöKi, *ök, tespit edilen õ-u görünümü aşağıdaki gibidir:

AT ***õ(j)-** “görmek, anlamak” Moğ. *uže-; AT ***gõli-** “gömmek”, Tung. *gulī-; AT ***gõp-** “yenmek, vurmak”, Tung. *gupuj-; AT ***[k]õl** “göl”, Tung. *xule-; AT ***kõjnek** “kepçe”, Tung. *xuúa-, Moğ. *kunjia; Kor. *kuí; AT ***kõr** “kor”, Tung. *xurk-; AT ***jõn** “yön”, Tung. *núŋ-, Jpn. *muna-i; AT ***õn-** “yüksek”, Jpn. *untu; AT ***õr** “orta, iç”, Tung. *uri; AT ***õl** “ıslak, etli, çim, bitki”, Tung. *pul-; AT ***gõk** “gök”, Tung. *kuKu; AT ***õk-**, Kor. *ukir “koymak, vermek”, AT ***õkü** “derin yer”, Tung. *(x)uK-; AT ***dõl** “göğüs”, Tung. *tulu; AT ***sõk-** “lanetlemek”, Tung. *sujKu-; AT ***õr** “içeride”, Jpn. *úti, Tung. *uri; AT ***tõr** “direk, kutup, kule”, Tung. *turu.

2.1.1.2.1.17. õ-ü görünümü: Ana Türkçe ile diğer Altay dilleri arasında ilk hecede *KöK, *KöKü tipli köklerde tespit edilen õ-ü görünümü aşağıdaki gibidir:

AT ***kõrù-** “körük”, Kor. *kür-; AT ***kõk**, ***kõken** “menteşe”, Tung. *kūkta.

2.1.1.2.1.18. õ-ú görünümü: Ana Türkçe ile diğer Altay dilleri arasında ilk hecede *KöKK, *KöKKe tipli köklerde tespit edilen õ-ù görünümü aşağıdaki gibidir:

AT ***kõjnek** “kepçe”, Jpn. *kùm-; AT ***bõrk** “örtmek”, Jpn. *pük-.

2.1.1.2.1.19. õ-ü görünümü: Ana Türkçe ile diğer Altay dilleri arasında ilk hecede *KöKe, *KöKK, *ök tipli köklerde tespit edilen õ-ü görünümü aşağıdaki gibidir:

AT ***börk**; Moğ. ***bürkü-**; AT ***ōt** “sıvı”, Tung. ***üt-**; AT ***kōče** “tahıl”, Moğ. ***küç**; AT ***kōle** “köle”, Tung. ***xül-**; AT ***dōrt** “dört”, Tung. ***dügin**.

2.1.1.2.1.20. u-o görünümü: Ana Türkçe ile diğer Altay dilleri arasında ilk hecede ***KuK**, ***KuKuK**, ***KuKu**, ***KuKKaK**, ***KuKiK**, ***KuKa**, ***KuKuK**, ***KuKKa**, ***uKaK**, ***uK**, ***uKa**, ***uKiK** tipli köklerde tespit edilen u-o görünümü aşağıdaki gibidir:

AT ***bujur-** “saygı”, Moğ. ***boj**; AT ***buk** “pusuda yatmak”, Tung. ***bokan-**;
 AT ***bulut** “bulut”, Tung. ***bol-**; AT ***çug** “demet”, Kor. ***çok** ; AT ***Kurgak** “kursak”, Tung. ***gorgakta**; AT ***Kutu** “köy, yerleşim”, Moğ. ***koto**; AT ***Kud-** “batık, içini dökmek”, Tung. ***kodori-**; AT ***Kumgan** “gemi”, Moğ. ***kombuga**;
 AT ***Kurman**, ***Kurug-luk** “kılıf, sepet”, Tung. ***kor-**, ***kormaki**; Moğ. ***kor**, ***korum-**; AT ***Kur-** “çit, muhafaza, bina”, Tung. ***kori**; AT ***Kusik** “findık”, Tung. ***koşikta**; AT ***Kur** “rüzgâr, sis”, Moğ. ***koji-**; AT ***Kur(g)-** “yemek”, Moğ. ***korgan**; AT ***Kul-** “yuvarlak, çevirmek”, Moğ. ***kol-ki-**; Tung. ***xol-/xul-**;
 AT ***Kul** “kabuk, ölçek”, Tung. ***xolda-ksa**; Moğ. ***kolta-su**, ***koli-**; AT ***jumra-** “küçük vahşi hayvan”, Moğ. ***lomun**; AT ***jul-**; Moğ. ***doli-**; AT ***bura** “at”, Moğ. ***mori**; AT ***bujgur** (***büjgur**) “boynuz, kıkırdak”, Moğ. ***moyer-sü (-ŋ-)**;
 AT ***bun-** “yanlış, deli, tedirgin”, Tung. ***moŋ-nV-** (***mon-ŋV-**); AT ***buŋul** “açı”, Tung. ***moŋla**; AT ***jubug** “fırtına, dopal afet”, Moğ. ***noye-le-**; AT ***jubka** “zayıf kötü”, Tung. ***žoba-**; Moğ. ***žoba-**; AT ***urag-** “kadın”, Tung. ***oru-n**; AT ***uŋ-** “oyuk”, Moğ. ***oŋgi-**; Kor. ***oŋtaŋ-/uŋtuŋ-**; AT ***umaj** “katlanmak”, Tung. ***omu-/umu-**; AT ***umni-t-** (**~ -mŋ-**) “unutmak”, Tung. ***omŋa-**; Moğ. ***umta-**, ***umarta-**; AT ***uma-** “ateş”, Tung. ***omV-**; AT ***ulā-** “ezmek, kıymak”, Kor. ***ori-**;
 AT ***ulug** “büyük”, Moğ. ***olon**; AT ***uja** “ilgi”, Tung. ***oji-**; AT ***uja-** “üzgün, utanmış”, Tung. ***oji-**; AT ***ujuk** “çorap, pantolon”, Tung. ***oji(ki)**; AT ***ug-ra-** “uğra-”, Tung. ***oKa-**; AT ***uk-** “anlamak”, Tung. ***oksa-**; AT ***ukruk** “eğim”, Tung. ***oKurga**; Kor. ***ork-**; AT ***ul** “taban, ayakkabı”, Tung. ***olā-çi**; AT ***uč-** “sprey”, Kor. ***oçom**; AT ***ud** “öküz, manda”, Moğ. ***odu-s**; AT ***tuŋ-** “çatı penceresi”, Moğ. ***toyuna**; AT ***Türkup/*Türkum** “sebze”, Moğ. ***torum(a)**; AT ***tum-** Moğ. ***tom-**; AT ***Tug** “baraj, balık ağı”, Moğ. ***togsija-**; AT ***tul(g)uŋ** “baş”, Tung. ***töl-po-**; Moğ. ***tolugai**; AT ***sum-** “burun”, Tung. ***soŋgi-**; AT ***sub-luk** “bağlamak”, Moğ. ***soji-**; AT ***sUg-** “içecek”, Moğ. ***sogta-**; AT ***suç-** “kaçmak, takip etmek”, Moğ. ***soçi-**, Kor. ***čoçh-**; AT ***una** “hedefe ulaşmak”,

Moğ. *honu-; AT ***jul-duř** (*-dir) “yıldız”, Moğ. *hodu; AT ***buğu** “geyik”, Moğ. *bojir; AT ***juŋ** “yün, aşağı” Moğ. *nowur-; AT ***ur-** “çalkalamak”, Tung. *por-; AT ***utir** “küçük vahşi hayvan”, Tung. *oŋda; Kor. *onári; AT ***suli/*süli** “yeşil bitkiler”, Tung. *sol-gi; AT ***bukagu** “zincir”, Tung. *boKi-; AT ***burçak** “burçak”, Tung. *boKari, *boKa-cta; AT ***burki** “kırıksıklık”, Moğ. *boruğa.

2.1.1.2.2. Ana Türkçe Döneminde U-O Görünümleri:

2.1.1.2.2.1. u-ö görünümü: Ana Türkçe ile diğer Altay dilleri arasında ilk hecede *KuK, *KuKa, *KuKaK, *KuKiK, *KuKuK, *uKi, *KuKuKKKa tipli köklerde tespit edilen u-ö görünümü aşağıdaki gibidir:

AT ***budur-**, Moğ. *bödüne; AT ***Kumir-** “böcek kalbi”, Moğ. *kömörege; AT ***guŋ** “çocuk”, Moğ. *köw, *köw-ŋun, *kewken; AT ***Kujaŋ** “soğuk”, Moğ. *köji-ten; AT ***bus** “buhar”, Moğ. *mösu(n); AT ***jula** “yanmak, alev”, Moğ. *nöl-; AT ***juli-** “soymak, ezmek”, Moğ. *nöluye; AT ***uji-** “takviye etmek”, Moğ. *(h)öje-; AT ***suli/*süli** “yeşil, yenilebilir bitki”, Moğ. *söl; AT ***tum-gu-** “yenilebilir kök”, Moğ. *tömü-sün; AT ***tut-** “kavramak, kapatmak, gözaltına almak”, Moğ. *todka-, *tödüge-; AT ***jumurtka** “yumurta”, Moğ. *ömdege, *emdüge.

2.1.1.2.2.2. u-ò görünümü: Ana Türkçe ile diğer Altay dilleri arasında ilk hecede *KuKa, *KuKU, *KuKKaKa, *uKiK, *KuKKaK tipli köklerde tespit edilen u-ò görünümü aşağıdaki gibidir:

AT ***Kugu** “kuğu”, Kor. *kòhài; AT ***Kir-bāka/*Kur-baka** “kurbağa”, Kor. *kòr’oaŋ’í; AT ***urug** (~ *or-) “tohum”, Kor. *pòri ; AT ***suŋgü** “bıçak veya mızrak”, Kor. *sòní; AT ***urí-n**, *urá-k “uzun, geç”, Kor. *òrá-; AT ***tubná-k** “tırnak, toynak”, Kor. *tòph; AT ***buka** “boğa”, Kor. *pòk; AT ***tubná-k** “tırnak, toynak”, Kor. *tòph.

2.1.1.2.2.3. u-ó görünümü: Ana Türkçe ile diğer Altay dilleri arasında ilk hecede *KuKu, *uKaK tipli köklerde tespit edilen u-ó görünümü aşağıdaki gibidir:

AT ***Kutu** “köy, yerleşim”, Kor. *kót; AT ***ular** “ördek”, Kor. *órhi.

2.1.1.2.2.4. u-ö görünümü: Ana Türkçe ile diğer Altay dilleri arasında ilk hecede *KuKK, *KuKKa, *KuKKaK, *KuKuK, *KuKa, *uKuK tipli köklerde tespit edilen u-ö görünümü aşağıdaki gibidir:

AT ***Kumgan** “gemi”, Tung. *kōmba; AT ***Kurč** “keskin”, Tung. *kōri-; AT ***Kučik** “star”, Tung. *xōsi-hta; AT ***Kulga** “acele”, Kor. *kōr; AT ***buŋgak** “geyik”, Tung. *mōn(i)ka-; AT ***jubug** “fırtına”, Tung. *nō[be]-kte; AT ***juba-** “eğlence”, Tung. *nōba; AT ***ur** “büyümek”, Kor. *ōr; AT ***ulug** “büyümek”, Kor. *ōr-.

2.1.1.2.2.5. u-ö görünümü: Ana Türkçe ile diğer Altay dilleri arasında ilk hecede *KuK, *KuKKu tipli köklerde tespit edilen u-ö görünümü aşağıdaki gibidir:

AT ***tum-gu-** “yenilebilir kök”, Moğ. *tömü-sün; AT ***bu(-n)** “benlik, beden”, Moğ. *mön.

2.1.1.2.2.6. u-ö görünümü: Ana Türkçe ile diğer Altay dilleri arasında ilk hecede tespit edilen u-ö görünümü aşağıdaki gibidir:

AT ***ötü-** “yaşlı, eski”, Tung. *(x)ut-.

2.1.1.2.2.7. ü-o görünümü: Ana Türkçe ile diğer Altay dilleri arasında ilk hecede *KūK, *KūKa, KūKaK, *KūKKaK, *KūKK, *ūKa *ūKi, tespit edilen ü-o görünümü aşağıdaki gibidir:

AT ***būl-**, Tung. *bolga-; AT ***kūč-** “silah tutmak”, Kor. *koč-; AT ***būka** “boğa”, Moğ. *mok-; AT ***jūrt** “mesken”, Tung. *nora-; AT ***ū-di-**, ***ū-di-k-la-**, “uyumak”, Moğ. *nojir; AT ***būta-** “kavak, şube, sopa”, Tung. *pota; AT ***sūkak** “geyik”, Tung. *sog-že-; Moğ. *sogu(ya); AT ***Tūkrag** “işaret yapmak”, Moğ. *doki-; AT ***ūča** “arka”, Tung. *oči(ka).

2.1.1.2.2.8. ü-ö görünümü: Ana Türkçe ile diğer Altay dilleri arasında ilk hecede tespit edilen ü-ö görünümü aşağıdaki gibidir:

AT ***dūl** “dış taraf”, Moğ. *tölöb.

2.1.1.2.2.9. ü-o görünümü: Ana Türkçe ile diğer Altay dilleri arasında ilk hecede *KūK, *KūKe, *KūKKe, *KūKKūK, *ūKi tipli köklerde tespit edilen ü-o görünümü aşağıdaki gibidir:

AT ***büt-** “kaşıntı”, Moğ. **bodu(ya)*; AT ***čüke** “balık”, Kor. **čoki*; AT ***gürel**, Moğ. **goju*; AT ***gür**, Tung. **gora*; AT ***kür**, Tung. **gori-*; AT ***jüg-** “yukarı”, Moğ. **oýe*, **ög-se-*; AT ***Kübrüg** “tambur”, Moğ. **keyurge/*koýurge*; AT ***bür** “yaprak tomurcuğu”, Moğ. **bor-*; AT ***ür** (~ **ör*) “eskiden”, Moğ. **orai*; AT ***üp** “kavramak”, Kor. **op-/*up-*; AT ***sügsün** “ense, başın arkası”, Moğ. **segseji-/*sogsoji-*; AT ***bügde** “kazmak, kesmek”, Tung. **poK*, Moğ. **hoktal-*, **(h)okčira-*; AT ***Küre-** “koşmak, hızlı”, Tung. **kora-*; AT ***kü-** “kötü davranış”, Moğ. **kosiñ*; AT ***küme** “çadır”, Tung. **xoma-*; AT ***jür-** “ıslanmak, ıslatmak”, Moğ. **nor-*; AT ***jür-** “soymak, kaymak”, Moğ. **žor-*; AT ***jü-** “soymak”, Moğ. **žoye-*; AT ***ügi** “baykuş”, Tung. **oksari*; AT ***Tül** “tohum, yumurta”, Tung. **tola*.

2.1.1.2.2.10. ü-ö görünümü: Ana Türkçe ile diğer Altay dilleri arasında ilk hecede **KüK*, **KüKe*, **KüKiK*, **üKuK* tipli köklerde tespit edilen ü-ö görünümü aşağıdaki gibidir:

AT ***čülik-** “az büyük”, Moğ. **čölü-*; AT ***jür-**, “zil”, Moğ. **dörü*; AT ***Kür** “iftira etmek”, Moğ. **gör-*; AT ***güb-** “dilemek”, Moğ. **köw-*, **küw-*, **koye-r*; AT ***kül-** “yakmak”, Moğ. **kölči-*; AT ***küme** “çadır, geçici konut”, Moğ. **kömürge*; AT ***bük-tel-** “yaşlı”, Moğ. **mökü-*; AT ***büt-** “toplanmak”, Moğ. **möči-*; AT ***süm** “ot, kenevir”, Moğ. **sömü-sü*; AT ***dül-** “eğilmek, düşmek”, Moğ. **döli-*; AT ***üruñ** (**örüñ*), Moğ. **öwr*; AT ***dül-** “eğilmek, düşmek”, Moğ. **döli-*; AT ***ür-** “borç”, Moğ. **öri*; AT ***üp** “kavramak”, Moğ. **(h)öb*; Kor. **op-/*up-*; AT ***tüke-** “sona ermek, bitkin olmak”, Moğ. **tögüs-*; AT ***dül-** “eğilmek, düşmek”, Moğ. **döli-*.

2.1.1.2.2.11. ü-ò görünümü: Ana Türkçe ile diğer Altay dilleri arasında ilk hecede tespit edilen ü-ò görünümü aşağıdaki gibidir:

AT ***gürel** “güzel”, Kor. **kò’i-*; AT ***üskür-** “serpmek”, Kor. **pòsòi-/*pusii-*.

2.1.1.2.2.12. ü-ó görünümü: Ana Türkçe ile diğer Altay dilleri arasında ilk hecede tespit edilen ü-ó görünümü aşağıdaki gibidir:

AT ***Küri-** “kova, basket”, Kor. **kóri*; AT ***büt-** “tamamlamak”, Kor. **mòt-*.

2.1.1.2.2.13. ũ-o görünümü: Ana Türkçe ile diğer Altay dilleri arasında ilk hecede *KüK, *KüKüK tipli köklerde tespit edilen ũ-o görünümü aşağıdaki gibidir:

AT ***jül**- “çılgn”, Kor. *tor; AT ***dül** (/dül) “düş”, Tung. *tolki-n; AT ***güč** “güç”, Kor. *kočák; AT ***üt** “delik”, Kor. *pot; AT ***dütük** “boru, yuvarlak kap”, Tung. *doda-ka(n); AT ***tum-gu**- “yenilebilir kök”, Tung. *tōma; AT ***düp** “alt”, Moğ. *dow-; AT ***dütük** “boru, yuvarlak kap”, Tung. *doda-ka(n); AT ***dül** (/dül), AT ***düp** “alt”, Moğ. *dow-.

2.1.1.2.2.14. ü-ō görünümü: Ana Türkçe ile diğer Altay dilleri arasında ilk hecede tespit edilen ü-ō görünümü aşağıdaki gibidir:

AT ***dül** “temiz gökyüzü, ay”, Tung. *dōlā; AT ***dül**- “eğilmek, düşmek”, Tung. *dōl-; AT ***ül** “oyun”, Moğ. *olbo/olbi; AT ***dül-ün**- “duymak”, Tung. *dōldī-.

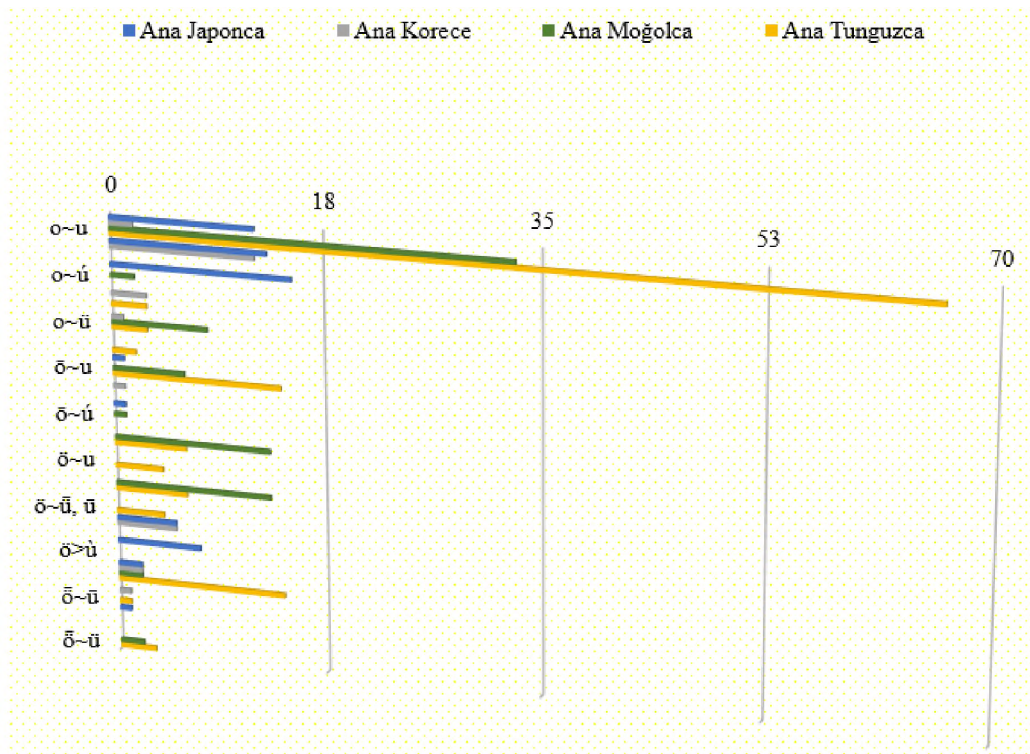
2.1.1.2.2.15. ũ-ö, ò görünümü: Ana Türkçe ile diğer Altay dilleri arasında ilk hecede *üK, *KüK, *KüKi tipli köklerde tespit edilen ũ-ö, ò görünümü aşağıdaki gibidir:

AT ***ür** (/ör) “yükselmek”, Moğ. *ergü- (*örgü-), Kor. *òrá-; AT ***bün**- (/bün) “binmek”, Kor. *pòm-nór-; AT ***süci**- “tatlı”, Moğ. *čöcügej; AT ***dül** (/dül) “düş”, Moğ. *tölge; AT ***dür**- “sarmak, katlamak”, Moğ. *dörseji-.

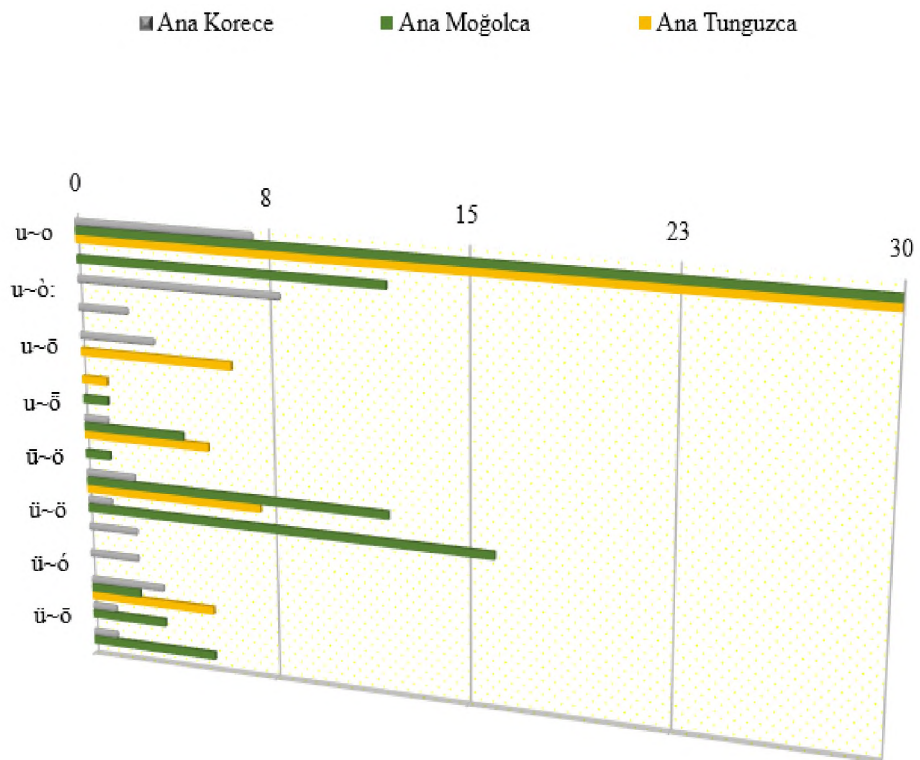
Tablo 37: Ana Türkçedeki /O, U/ seslerinin diğer Altay dillerinde görünümü

Ana Türkçe	Ana Japonca	Ana Korece	Ana Moğolca	Ana Tunguzca
o	u	u	u	u
o	ù	ù		
o	ú		ú	
o		ū		ū
o		ü	ü	ü
o				ū
ō	u		u	u
ō		ū		
ō	ú			
ō			ü	
ö	u	u	u	u
ö			ü	ü
ö				ū
ö	ú	ú		
ö	ù			
ō	u	u	u	u
ō		ū		ū
ō	ú			
ō			ü	ü
u		o	o	o
u			ö	
u		ò		
u		ó		
u		ō		ō
u			ö	ö
ū		o	o	
ū			ö	
ü		o	o	o
ü		ö	ö	
ü		ò		
ü		ó		
ū		o	o	o
ü			ō	ō
ū		ò	ö	

Tablo 38: Ana Türkçe ve Altay dilleri arasında O-U görünümü

Tablo 39: Ana Türkçe ve Altay dilleri arasında U-O görünümü

2.1.2. Köktürkçede O-U Seslerinin Görünümleri

Köktürkçe, Türk dilinin ilk yazılı dönemidir. Köktürk alfabesi ile yazılan metinlerde a/e, ı/î, o/u ve ö/ü sesleri birer harf ile gösterilmiştir. Alfabe de ünlülerin gösteriminde a/e ve ı/î sesleri için kalınlık/ıncelik farkı gözetilirken o/u, ö/ü sesleri için bu ayrımın yapılmaması²⁵ Türklük biliminin bugün için önde gelen meselelerinden biridir. Köktürk alfabesi, /o/ ve /u/ ile /ö/ ve /ü/ seslerini aynı işaret ile gösterdiği için, genişlik ve darlık bakımından yuvarlak ünlüleri birbirinden ayırmaz. Bu nedenle Köktürk yazısı, Eski Türkçede ilk hecedeki yuvarlak ünlülerin tespitinde belirleyici değildir (Tekin, 2013:26-27). Tekin, bu durumu şöyle açıklıyor. “Türkçede ünlü uyumu dikkate alınır sa o ile ö değil de o ile u art ünlüler olarak bir arada mütalaa edilir. Bu durumda tabii eski Köktürk yazısında o ile u’yu ö ile ü ile ü’yü ayırt etmek okuyucunun izanına kalmaktadır. Yani okuyucunun bilgisine kalmaktadır. Köktürk yazısında w ile yazılan bir kelimenin o veya u ile mi okunacağı, Osmanlıcada olduğu gibi okuyucuya bırakılmıştır.” (Tekin, 1981:29). Köktürkler zamanındaki ağızlar hakkında bilgi yoktur. Bu dönemdeki ağızların bugünkü lehçelerle ilişkisi tespit edilememektedir. Ancak Ercilasun’un Köktürk edebî dilinin bugünkü Türk lehçelerinden hangisine daha yakın olduğu konusunda tespitleri bulunmaktadır. Ercilasun, Türk dilinin fonetiğini çok sağlam bir şekilde veren Köktürk yazısının o/u ve ö/ü ayrımı yapmaması üzerinde durmuştur. Bu durumun nedenini birkaç madde ile açıklamıştır:

- a. Köktürkçedeki o/u ve ö/ü seslerinin birer harfle gösterilmesi, Tatar Türkçesi gibi o-u, ö-ü arasındaki farkın sezilemeyecek kadar az olmasıdır.
- b. Eski Türk şiirinde mısra başı kafiyede –göz kafiyesi ile açıklamak mümkün iken- o/u, ö/ü farkı bulunmamaktadır. Bu durum Köktürkçeden gelen geleneğin devamıdır.
- c. Köktürkçede o/u, ö/ü arasında fark olmaması Köktürkçenin dayandığı Türk boyunun özelliği olabilir. Ancak bunun yanında Köktürkçenin dayandığı Türk boyuna etki eden birkaç boyun da özelliği olabilir. Uygur, Karluk, Oğuz, Kırgız gibi büyük boylarda bu fark vardır. Köktürkçeden sonraki edebî dilde ortaya çıkmıştır (Ercilasun, 2007:11).

Sertkaya’ya göre ise Radloff’un, Köktürk metinlerini okurken Kuzey Türk şivelerinin tesirinde kalması, birçok kelimenin aslî ünlülerinin yanlış okunmasına yol

²⁵ Bazı araştırmacılar bu durumu fonetik yetersizlik olarak açıklamaktadır.

açmıştır. Kuzey Türk şivelerinde Ana Türkçede yuvarlak ünlülerin /o/ ve /ö/ şeklinde değil /u/ ve /ü/ şeklinde dar ünlü olarak yaşaması Türklük biliminin problemini Türkiye’de uzun yıllar devam ettirmiştir (Sertkaya, 1995:217).

Baskakov, Köktürk alfabesinde söz konusu seslerin ayrılmamasını Köktürkçenin dar ünlülü yapıya sahip olmasına bağlamaktadır. Orhun-Yenisey yazıtlarının ünlülerini, yarım yapılı dar ünlüler (y, i, u, ü) ve tam yapılı ünlüler (y, i, u, ü) oluşturur. Bu dillerde e~i, o~u, ö~ü ünlü ses birimleri arasında net bir ayrım yoktur (Baskakov, 2006:27).

Köktürkçede /O, U/ seslerinin durumu kesin bilgilerle kanıtlamadığı için bu dönemde /O, U/ seslerinin durumu görünüm olarak ele alınmıştır.

2.1.2.1. Köktürkçede /O, U/ Seslerinin İkili Kullanımları

Köktürk alfabesi, II. Köktürk Devleti döneminde VII-X. yy.lar arasında kullanılmıştır. “Birinci Köktürk Devleti’ nin resmî bir yazı dili olmadığını tahmin edebiliyoruz. Eğer böyle bir şey olsa idi, VI. asrın sonlarına doğru diktirilen ve Köktürk kağanlarının faaliyetlerini anlatan kitabenin dili ve alfabesi Soğutça olmazdı, Türkçe olurdu.” (Tekin, 1992:124).

Köktürk alfabesini kullanan kesim doğrudan doğruya idare eden sınıfın kendisi veya bu sınıfa yakın çevrelerdir. Çeşitli siyasi nedenlerden dolayı idari sınıf iktidardan uzaklaşınca, bu sınıfın ayakta tuttuğu yazı tekniği ve ona dayalı yazı dili de tarihe karışmıştır. “745 yılında Uygur-Basmil-Karluk’ tan müteşekkil üçlü kuvvetin Köktürk hanedanını iktidardan uzaklaştırması ile buna bağlı yazı dili de kullanımdan kalkar.” (Tekin, 1992:125). Köktürk döneminden kalan yazıtlar “Çoyr, Hoytu Tamir, Ongin (İşbara Tamgan Tarkan), İhe Huşotu (Köl İç Çor), İhe-Aşete (Altun Tamgan Tarkan), Bayın Çokto (Tonyukuk), Kül Tigin, Bilge Kağan, İhe-Nur, Handigay” dır. Bu yazıtların çeviri yazılarını incelenmiştir. Yazıtların çeviri yazısını yapan araştırmacıların o-u, ö-ü seslerinden hangisini neden kullandığı tespit edilmiştir. Köktürk Türkçesi döneminde ikili kullanıma sahip kelimeler aşağıdaki gibidir:

Tablo 40: Köktürk Türkçesi döneminde tespit edilen ikili kullanıma sahip kelimeler

Kelimelerin /o, ö/'lü kullanımları	Kelimelerin kullanıldığı eserler	Kelimelerin /u, ü/'lü kullanımları	Kelimelerin kullanıldığı eserler
Altı Çop	NA, BK D 24	Altı Çup	ABE, BK D 24
bertök	EA BK D 11;	bertük	TT, ME BK D 10;
bo	TT, BK K1;	bu	ME, KT G1; KÇY; IH 1
bod, bodun, bodung	EA, T 4; TT, KT G1; KT D16; WR 1, WR 2, KT D 6; ABE KT D 1; ME, KT D 1; KÇY; SGC KT D3	budun, budunıg, budunni, budunıg, budunug	ME, KT G1; HNO, Ş 1; SGC, KT D 6; NA KT D 1; WR 1, HNO, TT 1, TT 2, ME, KT D 1; UK 1; WR 2, KT D 3; UT 1
bolçun	WR 1, KT G 12; WR 1, BK K 13	bulçun	WR 2, KT G 12; WR 2, BK K 13
bol-, bolmayın	TT 3, T 1; GÇ; BK B3; ME, BK D 31; TT, KT K2; EA, BK D3	bul-, bulmayın	TT 4, ME, WR 3, T 1; TT KT D31
boltrı²⁶	WT 3, WR 2, TT 1, KT KD	bultı, bulıt	VT 3, TT 2, WR 1, KT KD
borça	BK D24; ABE, KT D 37; TT 2, ME, KT D 38	burça; buraça	NA, KT D 37; TT 1, KT D 38

²⁶ Talat Tekin boltrı kelimesini iki kere o'lu, bir kere u'lu okumuştur.

boşgurmış	TT, WR 1, WR 2, KT D 4; ABE KT D 13	buşgurur, buşgurmış	HNO, C 7, TT 1, TT 2, SGC KT D 4; NA, KT D 13
boyruk	TT 1, BK K 9	buyruk	TT 1, TT 2, BK K 9
bozdum, bozdumuz	WR 1, TT 2, BK D 24; ME, KT D 34; BK D 34; NA, KT D 31	buzdum, buzdumuz	ME, BK D 24; EA, TT KT D 34; BK D 34; ABE, KT D 31
bozke	ABE, KT D 37	buzke	NA, KT D 37
bökli çölig il, bökli çölgi el, bökli çöl(l)üg il	WR 1, HNO, SGC, KT D 4; NA, KT D 8	bükli çölgi el, bükli çöl(l)üg el	TT 1, TT 2, ME, OFS 10, KT D 4; ABE, KT D 8
bolçada	TT, KT D 37, BK D 28; ME, KT D 37, BK D 28; NA, BK 28	bulçada	EA, KT D 37, BK D 28; ABE, BK D 28;
Çor (Kül)	TT 2, ME, BK G 13; HNO, O B 5	Çur (Kül)	T 2; HNO, ST 2; WR 2, BK G 13
çölgi, çölgü,	HNO, TT 4, SGC, T 24	çülüq	WR 3, T 24
elledök	EA, BK D 7	elledük	TT, BK D 7; ME, BK D 7
karlok	EA, KT K 1; KÇ, D 19	karluk	ME, BK D 40
kazğandok	EA, BK D 33	kazgantuk, kazğanduk	TT, BK D 33; ME, BK D 33
kılıntokda	EA, KT D 1	kılındukda	ME, KT B 1

kobratdım	HNO, ŞU 5; NA, KT D 12	kubratdım	ME, KT G 10; ABE, KT D 12
koburtmış	HNO, TT 1, TT 2, WR 1, WR 2, KT D 12	kubartmış	SGC, KT D 12
kol	NA, KT D 20	kul	ABE, KT D 20
konçuylarım	NA, KT K 9; KÇ 1; UA 1	kuñçuylarım	ABE, KT K 9
kontokda	EA KT G5	kondukda, koontukda	ME, KT G 5 TT, KT G 5
kop, koop	WR 2, KT D 2; WR 2, WR 1, KT D 33	Akup, ukup	ONT, TT 2, KT D 2; TT 2, KT D 33
kordanta	WR 3, T K 14	kurdanta, kurdanda	HNO, TT 3, T K 14
korgan	NA, BK D 31	kurgan	ABE, BK D 31
koşu	ABE, KT K 1	kuşu	NA, KT K 1
köbürgesi, köbirgesi	WR 1, TT 1, TT 2, BK B	kübürgesi	WR 2, BK B
kökmen	ABE, KT D 20	kükmen	NA, KT D 20
kök	ME, KT D 3; WR 3, T 21	kük	TT 3, T 21
köl	OFS 1, TT 2, KT D 26	küül	WR 1, KT D 26
Köl Tigin	EA, KT D 31; ABE, KT D 30	Kül Tigin	TT, KT D 31; ME, KT D 31; T, KT D 31; HNO, Ş 1; NA, KT D 30
kön	NA, KT D 4	kün	ABE, KT D 4

körlüg	TT 1, KT D 2	kürlüg	TT 2, KT D 2
körü²⁷	ME, KT G 11	kürü	ME, KT G 11
közed	TT 1, KT B	küzedi, küüzedi	TT 2, ONT, ME, WR 1 KT B
korıǵaru		kurıǵaru	ME, KT G 1; HNO, Ş 2
oçuk	SGC, T K 9; ME, BK G 1	uçuk	HNO, TT 3, ME, WR 3 T K 9
ogur	TT 4, SGC, T K 25	ugur	ME, T K 25
oguş	ME, KT K 7	uguş	EA, KT K 7; TT, KT K 7; T, KT K 7; EA, KT G 6; TT, KT K 7; HNO, C 6
ogüz	TT 2, KT G 4	ugüz	SGC, ONT, KT G 4
olormıŝ, olortukuma	EA, BK G 13; TT, BK G 13	olurmıŝ, olurtukuma	TT KT D 1; ME, KT G 4; TT KT D 27; HNO, D 26
olurıpan, olurupan, olurmıŝ	WR 1 KT D1, WR 2 KT D1; WR 1, KT D1, WR 1, ONT 4, KT D 3	ularıpan, ularmış	WR 2 KT D1, TT 1 KT D1, ME KT D1; WR 2, KT D1; WR 2, KT D 3
onok	WR 3, T K 34	unuk	WR 3, T K 34

²⁷ Ergin, sözcüğü /kür, kör/ iki farklı şekilde okumuştur (Ergin, 2005:144).

ortosımaru	EA, KK 2	ortusımaru	ME, KK 2; TT, KK 2; T, KK 2, TT BK K 2
otaça borça	TT 2, ME, KT D 37	otaça buraça	TT 1, KT D 37
ögüz, ögüzig, ögüzüg	TT 1, TT 2, TT 1 KT D 40, WR 1, BK D , 27; TT 2, TT 1, BK D 27, ME, KT D 39	ügüz, üğüz, uguzig, ügüzin, ügüzig	TT KT D 17; HNO, D 15; HNO, 19, WR 2, HNO, ME, KT D 41, WR 1, TT 1, ME, BK D 27, EA, KT D 39; T, KT D 39, TT, KT D 39; ME, KT D 27
öktim	WR 1, TT 2, BK GD	üktüm	TT 1, BK GD
öküş	ME, K K 5; HNO C 5; WR 2, TT 1, WR 1, KT D 17; NA, KT D 16; KY 6	üküş	ME, K K 5; TT, K K 5; EA, BK K5; ABE, KT D 16; ABE, KT D 16
ölsikingin, ölügüm	NA, KT G 10	ülsikingin, ülügüm	NA, KT G 10; ME, KT D 29
ön	NA, BK K 12	ün	ABE, BK K 12
örüng	NA, BK K 11; T 2	ürüng	ABE, BK K 12
ötüken	WR 1, KT G 7	ütüken	TT 1, TT 2, KT G 7

öz ol	TT 3, T K 5	üz ol	TT 4, SGC, WR 3, T K 35
öze, oza	NA, KT D 1, TT KT K 7	üze	ME, KT D 1; TT BK D2; HNO, TB 17; ABE, KT D 1, IA 1
özi ança	ABE, KT D 3	üzinçe	KT D 3
soņa	WR 1, KT D 35	suņa	WR 1, KT D 35
söñüştimiz	TT 1, KT D 38	süñüştimiz, süñüşdümüz	WR 1, TT 2, ME, KT D 38
tegdökin	EA, KT D 34; TT, KT D 34	tegdükin	ME, KT D 34; T, KT D 34
toğsık	ME, KT G 1; HNO, D 8, WR 1, TT 1, KT D 4	tuğsık	TT, KT G 2, EA, KT G 3, WR 1, KT D 4
toloyka	TT, KT G3	taluyka	ME, KT G 3
Tonyukuk, toyukuk, toņukuk	HNO, B 37; NA, BK G 12, WR 2, VMN, WR 3, TT 2, WR 1, BK K 8	Tunyukuk	TT, BK G 14; ABE, BK G 12, WR 1, BK K 8
toņra	ME, BK D 31		
toplagalı, topulgalı	ME, SGC, T K 3	tupulgalı	ST, TT 4, SGC, T K 3
toq birü	WR 3, T K 28	tuq berü, tuq ebirü	TT 3, TT 4, ME, WR 3, T K 28
toruk	TT 4, T 2, ME KT G 9	Türkuk	HNO, T 2

totok	EA, KT D 31; TT, KT D 31; ME, BK D 25	tutuk, tutuq	ME, KT D 31; T, KT D 31; HNO, D 32; TT 2, BK D 25
toyun	WR 1,	tuygun	TT
toygut	EA, KT GD; TTT, KT GB	tuygut	ME, KT GD; TT, KT GD; ME, KT GB
töpösinte	EA, BK D 10	töpüsinte	TT, BK D 10; ME, BK D 10
töpüt, töpütke	ABE, KT D 4; EA, ABE, KT G 3; AK 2	tüpüt, түпүтке	TT, KT D 4; ME, KG G 3; HNO C 4; ABE, KT D 4
törüde	ABE, KT D 16	türüde	NA, KT D 16
törög	EA, KT D3;	törüg	TT, KT D3; ME, KT D3
törük		Türük, Türk	TT, BK D2; IIE3
tört	KT D 2	türt	ABE, KT D 2
töş(di)	NA, KT K 4	tüş(di)	ME, KT D 4; ABE, KT K 4
uç<u>dok</u>da	EA, KT D 30; TT, KT D 30; ME, KT D 30	ucduqda	T, KT D 30
umad<u>ok</u>	EA, KT D 10	umaduk, umduq	T, KT D 10; TT KT D 10; ME, KT D 10,
yarlıkad<u>ok</u>	EA, KT D 15	yarlıkaduk	TT, KT D 15; ME, KT D 15

yog	WR 2, TT 1, TT 2, GC, ME, BK G 11	yug	WR 1, BK G 11
yoğcı, yoğcı	ABE, KT D 4;	yuğcı, yuğında,	NA, KT D 4;
yoğında,	NA, BK D 31;	yuglamış	ABE, BK D 31;
yogında,	WR 2, TT 1, TT 2,		WR 1, BK D 31;
yogınta,	ME, BK D 31; TT		NA, KT D 4;
yoglamış	KT D 4; ABE, KT D 4; WR 2, KT D 4; WR 1, TT 1, KT D 4		WR 1, KT D 4; WR 1, WR 2, TT 1, TT 2, SGC, KT D 4
yogru, yogaru,	WR 2, VT 2, TT 1, TT 2, BK GD,	yuguru	WR 1, BK GD, TT, BK GD; ME, BK GD
yogguru,	EA, BK GD		
yoguru			
yok	ME, KT G 1		
yollug	TT, KT GD; EA, KT GB		
yoñaşurtokin	EA, BK D7	yoñ(a)şurtukin	ME, BK D7; TT, BK D7
yorçın,	NA, KT D 32,	yurçın	ABE, KT D 32; DNT, TT 2, KT D 32
yoraçın	WR 2, TT 1, TT 2, KT D 32		
yoriyor	ME, KT G 9	yoriyor	HNO, 10
yögerü	NA, KT GB	yügerü	ABE, KT GB

Araştırmacılar yukarıda geçen kelimelerden bazılarının /O, U/ seslerinden hangisi ile okunması gerektiği yönünde tespitlerde bulunmuşlardır:

2.1.2.1.1. bo/bu

Gabain, “Genel Altaycadaki *mu köküne karşılık Brahmi alfabeli metinlerde bo biçiminin görülmesi gerektiğini, bugün çağdaş lehçelerin pek çoğunda dolaylı hâlin tesiriyle yalın hâlin bo>bu değişimine uğradığını” belirtir (Gabain, 2006:128). Demirci,

bo zamirinin hâl eki ile çekimlenmiş ve nazal benzeşmeye uğrayan biçimlerini /u/ ile değil /o/ ile okuduğunu belirtir (Demirci, 2014:135).

2.1.2.1.2. bodunı/budunı

Sözcüğü Tekin ve Sertkaya bodunı (Tekin, 1968:232; Sertkaya, 1995: 217), Ergin ve Radloff budunı şeklinde okumuştur (Ergin, 1970:67).

2.1.2.1.3. bokug/bukug; bokuk/bukuk

Bazin sözcüğün gelişiminin бага>ba'a>bā ve kur-bā örneğinde olduğu bokug>*bo'ug>bōg>bog şeklinde olduğunu belirtir. Ayrıca Bazin sözcüğün Çince biçiminin b'uok-kuk şeklinde olduğunu da belirtir. Sözcük, DLT'de bukuk "çiçek topluluğu; çiçek tomurcuğu", "boğazın iki yanında deri ile et arasında peyda olan et bezleri" anlamlarına gelmektedir (Ercilasun, Akkoyunlu 2015:158). Ancak Aydın sözcüğün Kaşgarlı'daki anlamından hareketle bokuk veya bükük biçiminde sonunun /k/ ile bitmesinin mümkün olmadığını belirtir.

2.1.2.1.4. bolğa/bulğa

Aksan bulğa kelimesinin Köktürkçede DLT'deki anlamı ile kullanıldığını belirtmektedir. ol suwuğ bulğadı=o suyu bulandırdı. Ayrıca Uygur metinlerinde de bulğa, bulğan-, bulğap, bulğaş, bulğanyuq gibi birçok çeşidinin olduğunu belirtmektedir (Aksan, 1983:17-21). Doerfer, bulğaq sözcüğünün çeşitli Türk lehçelerinde olduğu gibi Moğolcada, Samoyetçede, Vogulcada, Rusçada ve Arapçada da Türkçeden alınma bir öge olarak görüldüğünü ve anlamının "en büyük suç" olduğunu belirtir (Doerfer, 1969).

2.1.2.1.5. bolçu/bulçu

Aalto sözcüğün Altay ve İrtiş batısında bulunan ırmak olduğunu belirtir (Aalto, 1958:57). Rybatzki sözcüğün ırmak olmasına kuşku ile bakılması gerektiğine şüphe ile bakmak gerektiğini ifade eder (Rybatzki, 1997:113). Gömeç göre ise sözcük İrtiş ırmağının güney kollarında biri ya da başka bir coğrafi bölgedir (Gömeç, 1997:66). Aydın sözcüğün bulçu şeklini tercih ettiğini söyler. "Eski Türk yazıtlarında adı geçen Bulçu hem ırmağın hem de Ulungur~Ülüngür ırmağının adı hem de Buluntogoy yerleşim biriminin adıydı." (Aydın, 2010:123).

2.1.2.1.6. boyla/buyla

Ramstedt göre bu sözcük kökeni belli olmayan sözcükler içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini belirttikten sonra sözcüğün gelişimi üzerine iki düşünce

ileri sürmüştür. Birincisi Slav dillerindeki begile sözcüğünün benzeşme yoluyla buyla biçimine dönüşmüş olabileceği, ikincisi ise *boy/*buy+la/le şeklinde oluşmuş olabileceğidir (Ramstedt, 1951:78). Clauson ise sözcüğün batılı yazarlarca ilk hecesinin daha çok /o/ ile okunduğunu ve Proto-Bulgarlarca da bilinen unvan olduğunu belirtir (Clauson, 1972:385). Aydın, sözcüğün /o/ ile mi /u/ ile mi okunacağı konusunun netlik kazanmadığını belirtmektedir (Aydın, 2011:159).

2.1.2.1.7. böğ-/büğ-

Clauson, Kaşgarlı' da geçen böğ- (büğ-?) fiilinden hareketle fiile “toplamak” anlamını vermişlerdir. Sözcüğü Atalay bük-, Dankoff-Kelly ise böğ- şeklinde okunmuştur (Atalay, 1991:19; Dankoff-Kelly, 1982:397).

2.1.2.1.8. boyruk/buyruk

Clauson sözcüğün ikinci hecedeki ünlüsünün, Brahmi harfli metinlerde /u/ ile yazıldığını, Hotence metinlerde ise ek –Uk biçiminde olduğunu belirtir (Clauson, 1992: 231).

2.1.2.1.9. bökli/bükli

Sözcüğü, Radloff, bökli; Thomsen, bökli; Sertkaya, bükli (veya bökli?) bük(e)li “orman halkı”, Orkun, bükli; Tekin bükli, Ergin, bükli; Masao Mori, bök eli şeklinde okumuştur. Masao Mori, sözcüğün anlamının Köktürk devletinin doğu tarafında kurulmuş olan Kao Chü-li devletini gösterdiğini ifade eder (Tekin, 1968: 322; Ergin, 1970:51). Tekin'e göre Sertkaya' nın bük(e)li “orman halkı” şeklindeki ifadesi doğru değildir. Çünkü yazıtlarda bir coğrafi terimden önce daima bir özel ad gelmektedir. Tekin başlangıçta “bükli çölüg el” “güçlü çöl halkı” şeklinde okuduğu sözcüğü daha sonra da bükli çöllig el şeklinde çevirmiştir (Tekin, 1968:232; Tekin, 1988:8).

2.1.2.1.10. çor/çur

Yudahin sözcüğün Kırgız Türkçesinde hâlâ kullanıldığını ve anlamının “prens soyundan oğlan, delikanlı; (bahadır) muhabiri” olduğunu belirtir (Yudahin, 1994: 281). Sertkaya, Brahmi harfli Türkçe metinlerin ve Tibet harfli metinlerin yayımlanmasından sonra sözcüğün /o/ ile yazıldığını belirtir (Sertkaya, 1995:104-105). Öner, or~tor~çor sözcüğünün “yer ve kişi için yükseklik” anlamına gelen tek bir kökene bağlı olduğunu, ayrıca sözcükte t~ç denkliği bulunduğunu belirtmektedir (Öner, 2011:269-272). Radloff sözcüğün Çince çu, tsu<*çud veya Türkçe “çora” ile ilgili olabileceğini belirtir.

Clauson’a göre ise sözcük Çin kaynaklarda “ço” ile karşılanmaktadır (Clauson, 1972:427).

2.1.2.1.11. korıgan/kurıgan

Menges’e göre sözcük, korı “Mo. kuzu” + kan şeklinde oluşmuştur.

2.1.2.1.12. kögür/kügür

Ramstedt sözcüğün Kügür, Küger, Kügir de olabileceğinin belirtir (Ramstedt, 1913:46). Tekin, bu yerin Gobi’ nin kuzey-batısında, Kara-Kum ile Ötüken arasında bir göl veya ırmak olması gerektiğini belirtir (Tekin, 1983:834). Bazin, sözcüğün kök “mavi, yeşil” anlamına geldiğini belirtir. Gömeç, bu yerin Kara Kum bölgesinin ortasındaki Türklerin Kömür Tag dedikleri yerin biraz kuzeyinde olduğunu ifade eder (Gömeç, 1997:22). Şirin ise kügür sözcüğünün Gobi’nin kuzey-batısında, Kara Kum ile Ötüken arasında bir bölge olduğunu düşünmektedir (Şirin User, 2009:152).

2.1.2.1.13. Köl/Kül İç Çor

Samoyloviç adın külüg-çor olabileceğine işaret eder (Samoyloviç, 1928:100). Brahmi harfli metinlerde ise sözcüğün ünlüsünün /o/ ile yazıldığı görülmektedir (Zieme, 2006, 115-117).

2.1.2.1.14. Köl Tigin/Kül Tigin

Sözcüğü Sertkaya, köl, Banguoğlu köl, Bazin köl, Temir *ot tigin sözcüğüyle ilişkilendirip kül şeklinde okumuştur (Sertkaya, 1995a:132; Banguoğlu, 1958:102; Bazin, 1981:7). Aydın, köl biçiminde okumalarının temelinde DLT’deki köl irkin “aklı göl gibi toplanmış, dolmuş” anlamının yattığını belirtmektedir (Aydın, 2012:35). Barutçu köny- “yanmak” fiiline /l/ yapım ekinin eklenmesiyle yapılmış olabileceğini savunur. /k/ sesinin yuvarlak ünlüleri darlaştırıcı etkisiyle kül şeklinde okunması gerektiğini belirtir (Barutçu, 1983:103). Ölmez köl/kül Tegin’in Çince yazılışının, que tegin olduğunu belirtir. “gwel-kwel” kelimesi Korecede kullanıldığını ve Çince /we-/ /-u/ sesine denk geldiğini ifade eder (Ölmez, 2011: 632).

2.1.2.1.15. köreg/küreg

Erdal, körüg okunan ve casus diye anlamlandırılan bu sözcüğün küreg “kaçak” şeklinde okunması gerektiğini ifade etmiştir (Tekin, 1994:32). Sözcük Yakutçada /ü/ şekli ile kullanılmaktadır. Yak. kürüü “kaçma, kaçış”, Gö. küre-, Uy. küre-.

2.1.2.1.16. oçuk/uçuk

“Yırtıcı kuş” anlamına gelen sözcüğün Tuna, yırtıcı kuş ya da sadece kuş anlamında kullanımının tespit edilmediğini belirtir. Sözcüğün uçuş okunuşunun doğru kabul edilmesini gerektiğini ifade eder (Tuna, 1957:41).

2.1.2.1.17. oğuş/uğuş

Clauson sözcüğü “oğuş” şeklinde okumuş ve “torun” şeklinde anlamlandırmıştır. Yıldız ise sözcüğün Yak. uus “soy, aile; tür”, Dol. uus “aile, soy” şeklinde bulunduğunu belirtmektedir (Yıldız, 2015:27).

2.1.2.1.18. okıgalı/ukıgalı

Sözcüğü Radloff ukgalı, Thomsen okugalı, Malov ukgalı, Tekin okıgalı şeklinde okumuştur (Tekin, 2003:110).

2.1.2.1.19. oksız/uksız

Radloff sözcüğü “idi oksuz, idi uksuz” şeklinde okumuş ve “yöneten soylu, ailesiz” diye çevirmiştir (Radloff, 1897:131). Tekin sözcüğü önce “idi oksız” “yönetmek, hüküm sürmek, idare etmek”, daha sonra “idi uksuz” “düzenlemek intizama sokmak” şeklinde okumuştur (Tekin, 1988:8). Ergin, sözcüğü “idi oksuz” “pek teşkilatsız” diye okumuştur (Ergin, 1970:67). Gabain “ok” sözcüğünün “kabile teşkilatından küçük birlik” anlamına geldiğini, /sız/ ekini “yokluk bildiren ve ekseriye sıfat yapan isimden isim yapma” olarak göstermektedir (Gabain,1988:61). Tuna idi sözcüğünün hiç anlamına geldiğini, ifadenin “hiç ok” yani “bir bütün halinde, tam bir birlik halinde, tekdüze, üniter” şeklinde değerlendirmiştir.

2.1.2.1.20. olor-/olur-

Clauson sözcüğün olur- şeklinde olduğunu ve sözcüğün bugün Tuvaca ve Yakutçada yaşadığını belirtir (Clauson, 1972:150). Tuv. olur-; Yak. olor- (LPOYY 44); Dol. olor- (SDR-RD 50 I). Radloff sözcüğü önce ularmış şeklinde okumuş, (WR1,

1894:5) daha sonra olurmuş şeklinde düzeltmiştir (Radloff, 1897:131). Gabain, çalışmasında “Dudak uyumu yer yer yerleşmiş benzer. Yuvarlak ünlülerden sonra u/ü’ye geçmesi dudak uyumunu göstermesi gereken bağlantı ünlüleri ekseriyetle hiç yazılmamıştır. Eski Türkçe kelimelerin Çince transkripsiyonunda küt-lig’in yanında kut+lug’da görülür.” demektedir.²⁸

2.1.2.1.21. olurıpan/ulurıpan

Radloff sözcüğü önce ular- şeklinde okumuştur. Daha sonra “oturmak” anlamına geldiğini ulurıpan şeklinde düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir.

2.1.2.1.22. öge/üge

Clauson sözcüğün ö- “yüksek bir unvan” olduğunu belirtir (Clauson, 1972:90). Tekin, sözcüğün ö- fiilinden geldiğini söyler (Tekin, 2000:83). Doerfer sözcüğü üge şeklinde okumuştur. Aydın, sözcüğün yapısının karışık olduğunu ve ö- veya ög- fiilleriyle açıklanmayacağını belirtir (Aydın, 2015:78).

2.1.2.1.23. öğir-/ügir-

Kök. öğir- “sevinmek” sözcüğü Yakutçada “üör-“ (LPOUU 44), Dolgancada “üör-“ (SDR-RD 79), Tuvacada “öörü-“ şeklinde yaşamaktadır.

2.1.2.1.24. ökün-/ükün-

Clauson’a göre sözcük ökün- “yığmak” fiilinin dönüşlü çatısıdır. Tekin ise bu çeviriyi kabul etmeyip sözcüğün “yığmak” anlamına gelen “üg-” olduğunu belirtir (Tekin, 2003: 92).

2.1.2.1.25. öküş/üküş

Clauson sözcüğün Anadolu’da ögüş şeklinde yaşadığını belirtir (Clauson, 1972:3323). Yakutçada ise /ü/ şekli ile kullanılmaktadır. Yak. ügüş “çok” (RYS 280), Dol. ügüş “çok” (SDR-RD 77).

²⁸ “Brahmi metinleri aynı zamanda, ilk hecenin dışında u/ü yerine, çoğunlukla o/ö ye sahiptirler. Bu alışılmamış dudak benzeşmesi tötöşlög örneğinde olduğu gibi kelime sonuna kadar tesir etmez. İlk hece dışındaki bu o/ü ve e durumu sadece birkaç Brahmi metniyle sınırlıdır, diğerlerinde ilk hecenin dışında sadece u/ü ve o/ö vardır. Diğer yazılarla kaleme alınmış metinler üzerine ünlüleri gösteren harflerin kesin ve belirli olmadığından dolayı bir şey söyleyemiyoruz.” (Gabain, 1979:36)

2.1.2.1.26. ölsikig/ülesikig

Radloff sözcüğü önce “ülkesiñi”, sonra “ölsikig” şeklinde çevirmiştir. Ergin “ölsikig”, Thomsen “ülesikig” diye okumuş ve üleş- “pay, hisse” şeklinde anlamlandırmışlardır. Tekin ise ölsikig “öleceksin” şeklinde okumuş ve Ergin ve Thomsen’in okumalarının, üleş- sözcüğüne bağlandığı için yanlış olduğunu belirtmiştir (Tekin, 2003:87).

2.1.2.1.27. ölü-/ülür-

Köktürkçede ölü- “öldürmek” sözcüğü Yak. ölor- (YRS 285), Dol. ölor- (DW 199) şeklinde kullanılmaktadır.

2.1.2.1.28. Ötüken ya da Ütükan

Radloff sözcüğün kökünün Uyg. “seçmek” anlamındaki “ötü”den geldiğini belirtir (Köken, 1993:179).

2.1.2.1.29. öze/üze

Thomsen sözcüğü önce öze şeklinde okumuş (Thomsen, 1896: 97), daha sonra üze diye değiştirmiştir (Thomsen, 1916:73). Radloff öze, Bang ise oze şeklinde okumuştur (Radloff, 1894:5). Gabain sözcüğün Brahmi yazılı metinlerdeki yazılışından hareketle üze, Tekin ise üze şeklinde okumuştur (Tekin, 2003:80). Orkun sözcüğü Thomsen’in okumasından hareketle üze şeklinde okumuştur (Orkun, 1936:28) Ergin ve Clauson da kelimeyi üze diye okumuştur (Ergin, 1970:51; Clauson, 1972:230). Tekin’e göre sözcük *ET üz “üz” ismine a/e datif-lokatif ekinin gelmesi ile oluşmuştur (Tekin, 1988:69). Codex Cumanicus’taki “ayak üzi” ibaresinden hareketle sözcüğün /ü/ ile yazılması gerektiği belirtilmektedir (Gabain, 1988:129).

2.1.2.1.30. sokak yılı/sukak yılı

Bu yer ismi sadece Şine Usu Yazıtı’nda geçmektedir. Ramstedt sözcüğün sookuk yılı şeklinde okunabileceğini söyledikten sonra sözcüğün Osmanlıca sokak “sokak, cadde” olup olmayacağını tartışır (Ramstedt, 1913:60). Erdal, sözcüğün Kaşgarlı’daki sukak “sığın, geyik, beyaz geyik” ile ilişkili olması gerektiğini belirtir. sukak< *suk-gak<suk- “sokmak, itmek” (Erdal, 2004:112). Şekin, sukak “beyaz geyik” olarak açıklar. Aydın, sukak sözcüğünün Kaşgarlı’daki gibi anlamlandırılmasının, yılı sözcüğünün ise “kaynak, pınar” olmasının daha uygun olduğunu savunur (Aydın, 2011: 134).

2.1.2.1.31. togusıkda/tugusıkda

Sözcüğü Radloff “togusıkda” şeklinde okumuştur. Tekin ise önce “togsıkda” şeklinde okuyup daha sonra “tugsıkda” diye çevirmiştir (Radloff, 1894:5; Tekin, 1968:232; Tekin, 1988:8).

2.1.2.1.32. togla/tugla

Hamilton sözcüğün gelişimini toglag>togla>tola şeklinde açıklanmıştır. Temir sözcüğün Mo. “tugla” olduğunu savunur (Temir, 1955:18). Aydın, sözcüğün Orta Moğolcada tu’ula ve tugula olarak tespit edildiğini ve etimolojisinin Moğolcaya göre yapılmasının daha uygun olduğunu söylemektedir (Aydın, 2011:140).

2.1.2.1.33. Tonyukuk/Tunyukuk

Elöve göre bu sözcük bir unvandır, “baş, yüce, en baştaki büyük, birinci derecede veya birinci olarak yücelmiş olan” anlamına gelmektedir (Elöve, 1958:70). Klayaştornıy’a göre sözcük Uygur hukuk belgelerinde geçer. Ton+yuk-ukéyok-/yku- “saklamak, korumak” fiilinden oluşturulmuştur (Klayaştornıy, 1966:202-205). Erdal ise sözcüğü “tuñokok” şeklinde okumuştur (Erdal, 2004:41). Taşağıl’a göre Tonyukuk’un adı Çin kaynaklarındaki Yğan-chen’ dir (Taşağıl, 2004:63).

2.1.2.1.34. toru-/turku-

Sözcüğü Thomson turku-, Malov turku-, Clauson turku- şeklinde okumuştur (Thomson, 1896:118; Malov, 1951:28; Clauson, 1972:530). Yak. tuor-; Tuv. dor-a; Alt. torolo-; Kırg. toruk; Sarı Uyg. tor- “zayıflamak, acıkmak, aç kalmak”.

2.1.2.1.35. tutuk/tutuk

Sözcüğün Barutcu-Özönder “tut-uk”, Şirin-User “tut-uk”, Useev “tut-uk” şeklinde oluştuğunu savunmaktadırlar (Useev, 2014:22-23; Şirin-User, 2009:115). “tutuk” DLT’ de “erkek adlarından biri” olarak geçmektedir (Ercilasun, Akkoyunlu, 2015:163). Sinor ve Donuk sözcüğü Türkçe tut- “tut-, yakala-, ele geçir-” fiilinden geliştiğini söylemektedir (Sinor, 1988:56). Alyılmaz sözcüğün doğrusunun totog “eyalet valisi, yüksek dereceli lider” olduğunu belirtir (Alyılmaz, 2015:292). Radloff başlangıçta “tutkun” “esir” şeklinde çevirmiştir (Radloff, 1894:23), daha sonra tutkug şeklinde okumuştur (Radloff, 1897:141). Thomsen ise “tutuk” “esir” şeklinde çevirmiştir. Tekin

önce tutuku sonra totokug şeklinde çevirmiştir. Ergin ise tutukug “az valisini” şeklinde okumuştur (Tekin, 1994:73).

2.1.2.1.36. toyğun/tuyğun

Sözcüğü Thomsen tuygun, Radloff tuygun, Orkun tuygun, Malov tuygun “rütbe anlamında” şeklinde okumuştur. Tekin, Kırgızca “tuygun” “beyaz aladoğan” kelimesini dikkate alarak “tuygun” şeklinde okuduğunu belirtir. Radloff bu kelimeyi toygun şeklinde çevirmiş ve özel ad ve unvan saymıştır (Radloff, 1894:33).

2.1.2.1.37. Török/Türk

Orkun’un Türk sözcüğünün telaffuzu ile ilgili düşünceleri şöyledir: “Türk adına yani Köktürklerin adına Çin tarihlerinde rastlamaktayız. Çin tarihlerinde iki işaret ile gösterilen bu kelime bugün Tu-kiüe diye telaffuz edilmektedir. Her işaret bir tek hece olduğuna göre ikinci işaret olan ve kiüe diye okunan şekli daha çabuk ve tek hece gibi okumak icap eder. Demek oluyor ki Türk sözcüğünün bu kaydı iki hecelidir. Hâlbuki bugünkü Türk kelimesi tek hecelidir. Fakat Türk sözünün eskiden iki heceli olduğunu eski Türk yazıtlarındaki bu sözün yazılışından da anlamaktayız. Bu söz genellikle ‘Ürüt’ şeklinde yazılmaktadır ki burada sondan birinci harf olan ‘ü’ işaret ük, ök sesini verir. O halde bu devirdeki kelime Türk değil Türük diye yazılmış ve telaffuz edilmiş demek oluyor. Mamafih yine aynı yazıtlarda Türk sözünün ‘kröt’ şeklinde yani Türk telaffuz edilerek yazıldığını da görmekteyiz. Demek oluyor ki VII. yüzyıllarda eskiden iki heceli olarak telaffuz edilen kelime, artık tek heceli olarak da telaffuz edilmeye başlamıştır.” (Orkun, 2004:13-14). Bazin’e göre Brahmi yazılı bir metindeki Türk kelimesine istinaden, sözcüğünün asıl telaffuzu ‘Törük’ olmalıdır. “Sözcüğün ilk şekli Török veya Törük olup yazıtlardaki Türük şekli ikinci hecedeki ü ünlüsü regressif bir etki ile ilk hecedeki ö’yü ü’ye kalbetmesinden doğmuştur. İki heceli şekli son hecesindeki ünlü düşerek Türk telaffuzu meydana gelmiştir. Böylece okunuşu bakımından Türk sözcüğü sırasıyla Törük>Türük>Türk hâllerini almıştır. Hüis Tolgay yazıtları, I. Göktürk Kağanlığı döneminden kalmıştır. Yazıt, Moğolcanın en eski yazılı belgesi ve Türk kelimesi türüg şeklinde geçmektedir.”²⁹ (Tütüncü, 2017:54-58).

²⁹ Hüis Tolgay yazıtları Brahmi alfabesi ile fakat eski bir Moğolca diyalekti ile yazılmıştır.

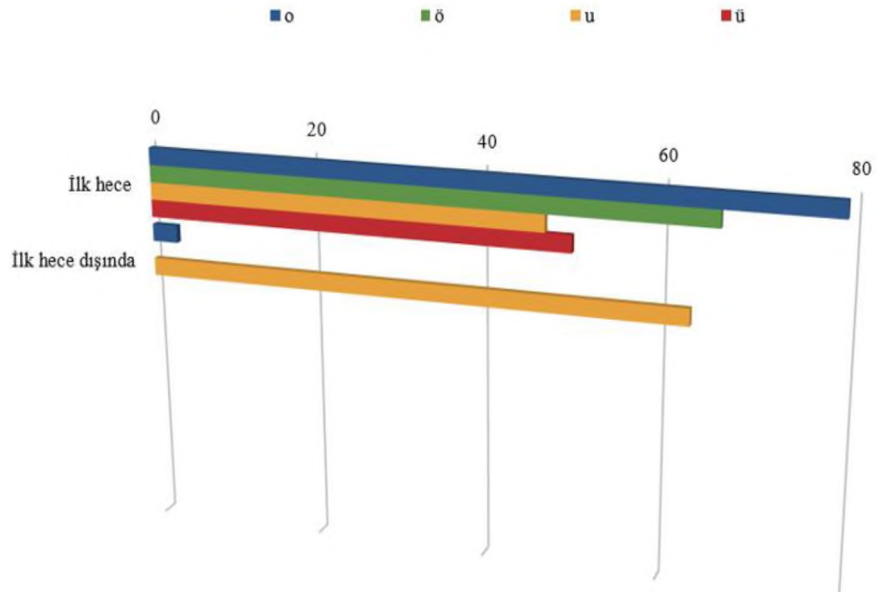
2.1.2.1.38. yalɨok/yalɨuk

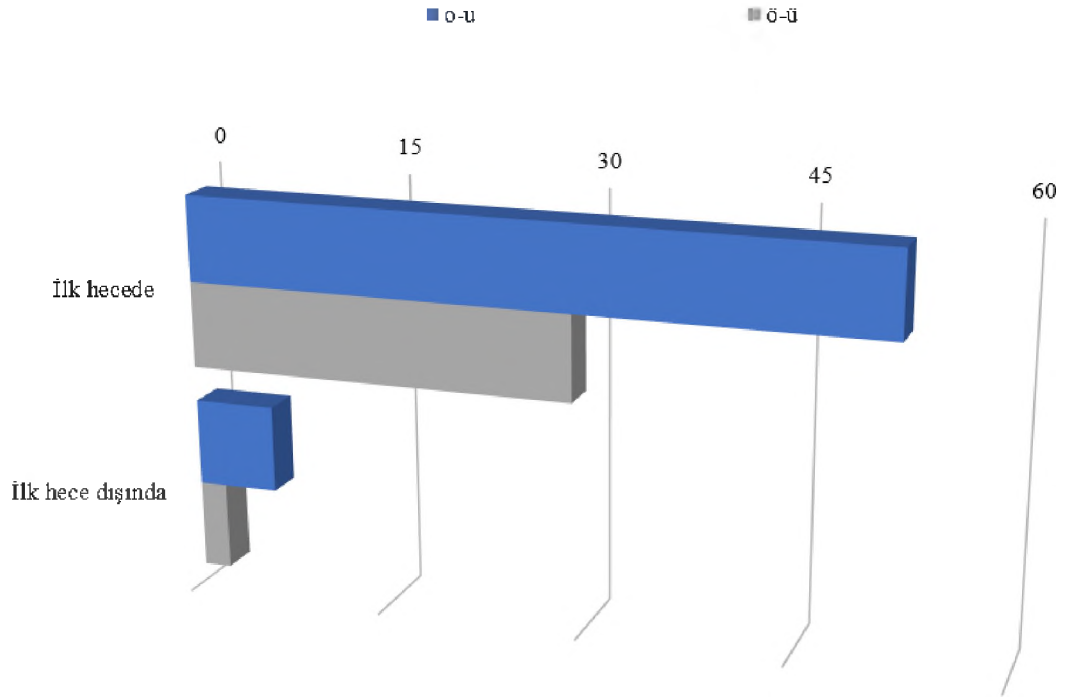
Clauson, sözcüğün Eski Uygur ve Karahanlı lehçelerinde tespit edildiğini ve kökünün de <ya-l-(ı)ɨ+ok “insan” olduğunu belirtir (Clauson, 1972:930). Erdal, sözcüğün yalɨ kelimesi ile bağlantısını olduğunu belirtir. Sözcüğün /o/ ile –gOk şeklinde okunması gerektiğini ifade eder (Erdal, 2004:159).

2.1.2.1.39. yoguru/yuguru

Radloff yoguru “cenaze töreni”, Thomsen yoguru “yoğurarak, çiğneyerek”, Malov yogaru, Radloff yogaru şeklinde okumuştur. Tekin, Thomsen’in okuyuşunu doğru ve doyurucu bulduğunu ifade etmiştir (Tekin, 2003:114).

Tablo 41: Köktürkçede ilk ve ilk hece dışında bulunan /O, U/ seslerinin sayısal değerleri

Tablo 42: Köktürkçede o-u ve ö-ü seslerinin birbirlerinin yerine kullanılma değerleri

2.1.3. Uygur Türkçesinde /O, U/ Seslerinin Görünümleri

Uygur Türkçesi, Eski Türkçenin ikinci yazı koludur, Köktürk yazı dilinden sonra eser vermeye başlayan tarihî dönemdir. Uygurlar birçok alfabe kullanmıştır. Şçerbak, Türklerin iki tip Uygur alfabesi kullandığından bahseder. I. İptidai Soğd yazısı (bazı Budist abidelerinde). II. Uygur yazısı da denilen adapte edilmiş Soğd yazısı (Şçerbak, 2014:194). Róna-Tas, Uygurlar döneminde beş farklı alfabe kullanıldığını belirtmiştir: 1. Köktürkçe damgalar alfabesi. 2. Brahmi yazısı ile yazılmış Uygurca metinler (sayı olarak çok azdır). 3. Mani yazısı ile yazılmış metinler. 4. Sogut yazısı ile yazılmış metinler. 5. Uygur yazısı ile yazılmış metinler (Róna-Tas, 2013:107). Eraslan, Uygurların Soğd, Brahmi, Mani, Tibet, Süryani ve Çin alfabeleri gibi birçok alfabe kullandıklarını ifade eder (Eraslan, 2012:53). Çalışmada Brahmi, Mani ve Uygur-Sogd alfabelerinde o, ö, u, ü seslerinin durumunu incelenmiştir.

2.1.3.1. Soğut alfabesinde /O, U/ sesleri

Türkler Soğut alfabesini VIII. yy.da kullanılmaya başlamıştır. Alfabe, kısa sürede Uygurlar tarafından benimsenerek Uygur alfabesi adını almıştır. Uygurcanın ses sistemini karşılama bakımından zayıf kalan bu yazının Uygurlar tarafından kullanılmasının nedeni

ticaridir. Böğü Kağan'ın Mani dinini kabul etmesindeki temel amaçlardan biri Soğutlarla ittifak yapıp Soğutların siyasi gücünden yararlanmaktadır (Mackerras, 1972:444). Soğut alfabesi VIII-IX. yy.lar arasında Türkler tarafından çok sınırlı ölçüde kullanılmıştır. Soğut yazı dilinin Türk dili mirasında önem taşıyan bir rolü olmamıştır (User, 2006:48). Soğut alfabesi ile yazılmış eserler Bugut³⁰ ve Sevrey³¹ yazıtlarıdır.

Uygurlar Soğut alfabesini kullanmaya başladıklarında bu alfabenin kendi ağız sistemlerinde olmayan sesleri göstermek için uygun olmadıklarını görmüşlerdir. Bu nedenle Soğut alfabesini kendi ses sistemlerine uyarlayarak geliştirmişlerdir. “Şimdiye kadar yapılan çalışmalar göz önüne alınırsa VIII. yy.ın başında Soğut alfabesinin doğu Türkleri tarafından kullanıldığı ileri sürülebilir. Doğuda bulunan Türkler aynı zamanda hem Uygur alfabesini hem de Runik alfabeyi kullanmışlardır. Bu iki sistemin aynı anda kullanılışının sebebi büyük bir ihtimalle fonksiyonlarının farklı oluşundan ve yazı malzemesinin niteliğinden kaynaklanmaktadır.” (Şçerbak, 2014:194).

Tablo 43: Soğut alfabesinde /o, ö, u, ü/ seslerinin eserlerde gösterilmesi

Soğut Yazısı					
Kelime Başında			Diğer Hecelerde		
o, ö,u,ü		‘w	o, ö,u,ü		w

2.1.3.2. Uygur alfabesinde /O, U/ sesleri

Uygurlar, Köktürklerin tebaası olduklarında Köktürk alfabesini kullanmışlardır. Kendi devletlerini kurduklarında da bir süre Köktürk alfabesini kullanmaya devam etmişlerdir. “Uygur topluluğunun ticarete, şehir hayatına ev yerleşik düzene olan temayülleri onları Orta Asya’ nın tüccar kavmi Soğutlara eski hanedan Köktürklerle oranla daha çok yakınlaştırmış olmalıdır. Zira kısa zaman sonra Soğut alfabesini öğrenip bu alfabeden Uygur yazısını geliştirmişlerdir.” (User, 2006:52-53).

Uygur alfabesinin kullanılmaya başlandığı tarih kesin olarak bilinmemektedir. Gabain’e göre Uygur alfabesi 750-827 yılları arasında Koço’ya gelen Türk toplulukları tarafından kullanılmıştır (Gabain, 1959:320). Clauson, Uygur alfabesinin VII. yy.dan

³⁰ 572-580 yılları arasında yazılmıştır.

³¹ VIII. yy. ikinci yarısında Böğü Kağan tarafından diktirilmiştir.

önce kullanılmaya başlandığını, VIII. yy.da ayrıcalıklı hâle geldiğini belirtir (Clauson, 1962:101). Tezcan ise Uygur alfabesinin IX. yy. sonlarında kullanılmaya başlandığını düşünmektedir (Tezcan, 1981:41-42).

Uygur alfabesini ilk kullanan topluluklar, 840'tan sonra Beşbalık'a gelen Basmıllar ve Sir Derya ile Balasagun'a gelen Türgişlerdir (User, 2006:53). Soğut menşeli Uygur alfabesi, ilk defa Karabalgasun³² yazıtından kullanılmıştır (Eraslan, 2012:53).

Uygurlar, Soğd alfabesini kullanmaya başladıklarında /o, ö, u, ü/ seslerinin yazıda gösterilmesi önemli bir sorun olmuş ve bu sesleri yazıda göstermenin yollarını aramışlardır. “Uygurlar, yuvarlak ünlülerin birbirinden ayrılmasında sadece kelime başında geçerli olmak üzere üç harfi birleştirerek /ö/ ve /ü/ için yeni bir yazıbirim icat ettiler.” (Uçar, 2017:94). Uygur yazısında /ö/ ya da /ü/ sesleri gösterilmek istendiğinde bir waw' dan sonra yod getirilir. Bu kullanım Soğd yazı sistemine dayanmaktadır (Róna-Tas, 2013:110). Soğutçada yuvarlak bir uzun ünlüyü veya bir ikiz ünlüyü gösteren wy diyagrafi bulunmaktadır. Sims-Williams göre bu diyagraf Eski Uygur alfabesinde ilk hecede ö ve ü seslerini göstermek için bir model olmuştur. Röhrborn, Uygur alfabesinde bu seslerin ayrımının olmamasının nedenini fonetik bir eksiklik olarak görmektedir. Uygurcada o/u ve ö/ü ayrımının yapılmamasını şöyle ifade etmektedir. “Uygur yazısında o/u ve ö/ü arasında ayrım yapmak için ayrı harflerin kullanılmaması oldukça ilginçtir. Mesela nun ve elif arasında ayrım yapmak için nun harfinin üzerine ayırıcı bir işaret olarak nokta konmuştur. Uygurlar o/u ve ö/ü arasında ayrım yapmak için harekeleme yöntemini benimseyebilirdi. Ancak Uygurlar bunu yapmadı. Yapılacak iş bir yazı reformuydu. Neden bu reformu yapmadılar? Çünkü Uygurlar irili ufaklı topluluklardan meydana gelmişti ve bu topluluklar dillerinde birçok fonetik çeşitliliğe sahipti. Dolayısıyla yazı kültürüne sahip Uygurlar bu fonetik çeşitlilik sebebiyle yazı sistemlerinde reforma gitmemişlerdir.” (Röhrborn, 2011:26-27).

³² Karabalgasun yazıtının Küçlög Bilge Kağan devrinde 821-833, IX. yy. diktirilmiş olabileceği düşünülmektedir (Kafesoğlu, 2009:126).

Tablo 44: Uygur alfabesinde /o, ö, u, ü/ seslerinin eserlerde gösterilmesi

Uygur Yazısı ³³					
Kelime Başında			Diğer Hecelerde		
o-u		'w	o-u		w
ö-ü		'wy	ö-ü		wy

2.1.3.3. Brahmi alfabesinde /O, U/ sesleri:

Uygurlar, Brahmi alfabesini kullanmaya başladıklarında kendi ses sistemlerine uyarlayarak kullanmışlardır. Türklerin uyarladığı Brahmi alfabesi Toharların kullandığı Brahmi yazısıdır (Gabain, 1959:323). Gabain'e göre bu alfabe ile yazılmış metinler "yazıcılarının fonetik titizliği birçok diyalektlerin bulunduğunu tanıklar" niteliktedir (Gabain, 1959:318). Bu nedenle o, ö, u, ü seslerinin okunuşunda başvuracağımız ilk kaynaklar Brahmi ve Tibet³⁴ yazılı metinlerdir. Eski Türk yazıtlarının çeviri yazısında, o/u ve ö/ü seslerinin nasıl okunması gerektiği konusunda Brahmi metinleri referans alınmaktadır. Clauson'un, Brahmi yazısıyla yazılmış metinleri değerlendirirken o, u, ö ve ü sesleri ile ilgili şu bilgileri vermektedir. "Ünlüler konusunda kısa ve uzun a, i ve u'nun gösterilmesinde hiçbir güçlük yoktu. Fakat kapalı /é/ ve /o/'yu gösteren işaretler uzun olduğu varsayılan sesleri gösteriyordu, uzun /é/ ve /o/'nun aksine kısımları göstermek için kullanılan bir yöntem yoktu. Ön ünlülerden e, ö ve ü ile ilgili olarak zekice bir uygulama benimsenmiş, bunlardan önce gelen ünsüze /y/ eklenmiştir." (Clauson, 2017:85). Ayrıca Clauson, Brahmi metinlerini yazan kişilerin ö ile ü'yü işitsel açıdan birbirinden ayırt etmede zorluk çektiklerini düşünmektedir. Bu duruma örnek olarak da öt "tavsiye" ve öd "zaman" sözcüklerinin bazen /ö/ ile bazen de /ü/ ile yazılmalarını örnek olarak göstermektedir (Clauson, 2017:86). Tekin, Tibet metinlerinde /o/ ve /ü/ seslerinin Brahmi

³³ "y ve k/g ünsüzlerinden sonra bazen ilk hecedeki ö/ü' ler ye' siz yani eksik yazılmıştır. Örneğin; yüz ve kök sözcükleri gibi. Bu eksik yazım özelliği Uygurcanın ilk dönem metin yayınlarında yazıçevrimine yüz ve kök olarak yansımıştır; ama yeni yayınlarda karşımıza kök, yüz yazıçevrimiyle çıkmaktadır." (Ayazlı, Ölmez, 2011:47). Bazı araştırmacılar bu sesleri çevirirken tereddütte kaldıkları için bu sesleri gösterirken büyük harf kullanmışlardır. ütrülgäli (BT II 501196) "üdrülgäli", yÜKärü ywk'rw (BT II 471076), [yügärü], Üdkä (BT II 26273) "üdkä".

³⁴ "Tibet yazısı beş ünlüyü gösterebilmektedir. a, é, i, o, u. /o/ kökün üzerine, /ü/ ise altına yazılır. Türkçe /ö/ ve /ü/ seslerinin sırasıyla bir a-chen, onun altına eklenen <ya> ve ardından <o> veya <u> harflerinin yazılmasıyla gösterilir." (Róna-Tas, 2013:107).

metinlerinde /u/ ve /ö/ ile yazılmasının ilginç olduğunu ve Tibetçede “Ogur”, Brahmicede “Ugur” olarak yazılmasının bir ağız farklılığı olabileceğini belirtir (Tekin, 1997:64). Brahmi metinlerinde o/u sesleri gösterilirken ö/ü sesleri gösterilmemektedir. Brahmi yazı sistemini Uygurcaya uyarlayanlar ö/ü seslerinin karşılamak için ya, yo, yu hecelerini kullanmışlardır (Röhrborn, 1998:171). Gabain’e göre ET’de o/u; ö/ü sesleri sadece Brahmi yazısında ayırt edilebilir. Bu sesler, genellikle kelimenin başka yüzyıllardaki şekillerine bakarak veya gramer özelliklerine dikkat ederek (örneğin geçişsiz bol- ve bul-keşfi gibi) hangi ses değerinin okunacağına karar verilir (Gabain, 1959:323). Brahmi yazısında WY /o/ ya da /ö/’dür, dolayısıyla bunun /o/ mu yoksa /ö/ mü olduğu bilinemez. Buna karşın Brahmi yazısında diyakritik işaretlerinin yardımıyla önlük artlık ve o/ö, u/ü ayrımı yapılabilmektedir (Róna-Tas, 2013:111).³⁵

Türkfân’dan Berlin’e getirilen yazmalardan hareketle Brahmi alfabesi ile yazılmış metinlerin X. yy.da yazıldığı söylenebilir (User, 2006:63). Araştırmacılara göre bu metinler sözcüğün okunuşunda belirleyici olmazsa Çağdaş Türk dillerinden yararlanılmalıdır. “İlk hecedeki yuvarlak ünlüler konusunda Brahmi ve Tibet yazılı metinlerindeki verilerle Çağdaş Türk dillerindeki veriler belirleyici olmalıdır.” (Erdal, 2004:41-43).

Brahmi yazmalarının o, ö, u, ü seslerini yansıtmamalarıyla ilgili de görüşler bulunmaktadır. Clauson’a göre ET yazı sistemleri bilimsel değildir. Nedeni ise ET yazı sistemi, sesin 900 veya 1200 yıl önce nasıl telaffuz edildiği hakkında bilgi vermez. “En bilimsel olan yazı sistemleri bile kelimenin telaffuzu hakkında tahmini bir fikir sunmaktadır.” (Clauson, 1972:VII). Tezcan da Brahmi harfli metinlerin Eski Türkçe çalışmalarında doğrudan referans alınmaması gerektiğini düşünmektedir (Tezcan, 1981:42). Çağatay’a göre gerek Radloff gerek Vambery Türk lehçelerini kurallarını yeterli derecede bilmedikleri için Uygur yazıtlarını rastgele okumuşlardır (Çağatay, 1943:83).

Brahmi yazmalarında ilk hece dışında görülen /o, ö/ sesleri ile ilgili düşünceler ise şöyledir: Brahmi yazmalarında u/ü yerine o/ö de vardır sözök “temiz an”, könli “gönlü”, olorop “oturup” vs. (Gabain, 1988:3). Soğut yazısı, sadece Budistler tarafından

³⁵Róna-Tas Tohar Brahmi ve Hoten Brahmi hakkında bilgiler vermiştir: Tohar Brahmi yazısında ö, ü seslerini kullanmak için Soğd-Uygur yazısından yararlanılmıştır. Hoten Brahmi’nde Türkçe /o/ uzun ā ile, /ö/ çoğu durumda <au> ile, /ü/ de uzun /ū/ ile yazılır (Róna-Tas, 2013:126).

kullanılmıştır. Yazmaların imlası çok tutarsızdır. /ö/ ve /ü/ ön seste ve ilk hecede çoğunlukla o=u olarak yazılır (Gabain, 1988:22). Brahmi yazısının dışındaki hiçbir yazı türü o/ö' yü u/ü'den ayırt etmez. Brahmi yazısında Tibet yazılı bazı parçalarda olduğu gibi ikinci hecede bir o/ö mevcuttur. Uygurcanın devamı sayılabilecek olan bugünkü Tarançi' de o/ö'nün birinci hecede var olduğunu kabul etme eğilimi vardır (Gabain, 1988:37). “ät'öz ve birök iki kelimeden veya bir kelime ile bir ekten meydana gelmiş teşkillerdir; burada, ikinci hecede, bir /ö/' nün varlığı söz konusu olabilir; fakat bu /ö/ daha Uygur döneminde /ü/ olmuştur. ät'üz, birük; her halükarda Komanca etiz, eski bir ät'üz' ün varlığının delilidir.” (Gabain, 1988:37). Röhrborn, metinlerde bazen ogumuz ve törümüz şekillerinin de kullanıldığını belirtir. “Bu durum muhtemelen o dönemdeki dil çeşitliliğinden kaynaklanmaktadır.” (Röhrbon, 2011:67). Pritsak ise birinci hecenin dışında o/ö seslerinin yer almasını bu sahanın bir ağız özelliği olarak görür (Pritsak, 1963:29). “Uygur alfabesinde o ile u, ö ile ü ünlüleri yazımda ayırt edilmemiş, Brahmi alfabesinde ise bu sesler için ayrı işaretler kullanılmıştır; buna rağmen ikinci birleşik kelimelerde ikinci hecede görülen /ö/ sesinin daha Uygurca içinde /ü/'ye dönüştüğünü ileri sürmüştür.” (Eraslan, 2012:64). İlk heceden sonra kullanılan o/ö sesleri genel kabul görmemiştir. Bu durumu Doerfer, Clauson, Röhrborn gibi araştırmacılar kabul ederken, Arat, Tekin, Zieme, Sertkaya, Hazai gibi araştırmacılar ise ilk heceden sonra u/ü seslerini kullanmayı tercih etmişlerdir (Ercilasun, 2004:278).

Tablo 45: Uygur Türkçesi döneminde /O, U/ seslerinin kullanımına ilişkin görüşler

Çeşitli araştırmacıların Uygur Türkçesi döneminde /O, U/ seslerinin kullanım tercihlerine bakış açıları	
Clauson	Bu sesler birbirini yerine kullanılmaktadır. Çünkü yazıtları yazan kişiler bu sesleri ayırt etmede zorluk çekmektedirler.
Gabain	Bu ses değerlerinden hangisinin okunacağına karar vermek için başka yüzyıldaki şekillerine bakmak gerekir.
Röhrborn	Bu durum fonetik bir eksikliktir.
Tekin	Bu kullanım farklılıkları ağız farklılığından kaynaklanmaktadır.
Çağatay	Radloff ve Vambery Türk lehçelerinin kurallarını yeterli derecede bilmedikleri için Uygur Yazıtları' nı rastgele okumuşlardır.

2.1.3.4. Mani alfabesinde /O, U/ sesleri:

745 yılında Böğü Kağan'ın Mani dinini kabul etmesinin sonucu olarak Türkler arasında Mani alfabesi kullanılmaya başlanmıştır. “Sağdan sola doğru yazılan Mani yazısının Uygurlar tarafından geliştirilmiş şekli, ünlü işaretleri bakımından yetersiz olup bütün Sami alfabelerinde olduğu gibi ünlü sistemi a, u ve i' yi karşılayan sembollerle işaretlenmiştir.” (User, 2006:45).

Gabain Mani alfabesi ile ilgili şu bilgileri vermektedir: “Mani ve Hristiyan yazıları, Budist yazılarından farklı bir yazı üslubuna sahiptirler; din dışı metinler ekseriya kursif olarak yazmışlardır. y ve k/g'den sonra gelen ilk hecedeki ve ilk hece dışındaki /ö/ ve /ü/’ ler y’ siz yani /o/ ve /u/ gibi yazılır.” (Gabain, 1988:4).

Tablo 46: Mani alfabesinde /o, ö, u, ü/ seslerinin eserlerde gösterilmesi

Mani Yazısı			
Kelime başında		Diğer hecelerde	
o-u	a+u	o-u	a+u
ö-ü	a+u+i	ö-ü	a+u+i

2.1.3.5. Uygur Türkçesinde /O-U/ Seslerinin İkili Kullanımlar

Uygur döneminden kalan yazıtlar Taryat/Terh, Tes, Şine-Usu, Somon-Sevrey, Suçi, Karabalgasun bitigleri, Ar Hanin, Gürbelcin, Somon-Tes, Mutrın-Temdeg'dir. Bu yazıtların çeviri yazılarını incelenmiştir. Yazıtların çeviri yazısını yapan araştırmacıların o/u, ö/ü seslerinden hangisini neden kullandığını tespit edilmiştir. Uygur Türkçesi döneminde ikili kullanıma sahip kelimeler aşağıdaki gibidir:

Tablo 47: Uygur Türkçesi döneminde tespit edilen ikili kullanıma sahip kelimeler

Kelimelerin /o, ö/'lü kullanımları	Kelimelerin kullanıldığı eserler	Kelimelerin /u, ü/'lü kullanımları	Kelimelerin kullanıldığı eserler
adrok	CK AB; ABS	adruk	ABY; ZG AB
artok	CK AB; ÖA AYS;	artuk	ZG AB; AYS; Ç 061
ançoladım	EŞ G 2	ançuladım	ŞRa, ŞO, ŞA
bo	ZG AB 607; DÇ, TIII, 30; EUS; İT 97a; IB 74; Be, 362, 23; Gab 142	bu	HK II 1
bodun	EUS, 4; TK; D 7; EŞ G 9; Ka 62/3; Gab 142	budun	ŞR, ŞA, ŞRa, ŞO, ŞA; OŞ D 2
boğağu	TT III 8	buğağu	EUS
boğuk	H, II, 26	buğug	EUS
bol-	DÇ, TIII, 826; Üİ, 97a; OS 9; DÇ, TIII, TIII, 635; IB 39	bul-	Ka 21/5
bolulğamak	U, II, 87	bululanmak	EUS
bosanmağ	P, P 27	busanmağ	EUS
boşı	P.P 237	buşı	UST, 196
bozağu	M, I, 8, 5	buzağı	EUS
bozmağ	U, II, 33	buzmağ	EUS, TK 3
bögüş	Hüen Briete, 2058	bügüş	EUS
bökü	T, K 1;	bükü	TK, 1
bölök	TT, G 3; ÖA AYS	bölük	TKa; AYS; S4, 25
böri	Man, I	büri	TT, VI, 24
ät'öz	P.P. 51	ät'üz	Man. 31.6
ıdok	TT, G 6; Ş, K 4	ıduk	TK, TT, TKa, TM

kalmadok	ŞŞ D 1	kalmaduk	ŞR, ŞO, ŞA
karlok	TT, G 3	karluk	TK, TT, TKa, TM; ŞMe
kelmedök	EŞ G 1	kelmedük	ŞRa, ŞMo
kılntokda		kılntukda	TO 1; T K 1
kobratı	ŞR, ŞO, ŞA	kuvratı	ŞŞ K 5
kodı	ŞR, ŞO, ŞMo; ZG AB; Gab 126	kudı	CK AB
koduzın	ŞŞ D 3	kuduzın, kudazın	ŞRa, ŞO,
kolgak	Chu, 146	kulgak	EUS
kora	ÖA AYS	kuvra	AYS
ködüg	ZG AB, AYS	küdüg	ZG AB, AYS
kögättürmək	EUS, 130	kügättürmək	EUS, 130
köl	ŞŞ, K 5	kül	ŞR, ŞO
körlüg	ÖA AYS	kürlüg	ÖA AYS
kösüş	Suv, 5	küsüş	Xu 480
monçuk	Kuanşi 18	munçuk	HK, I, 130
montag	DÇ, TIII, 39; Ç 039	muntag	Üİ, 105b
monı, monda	DÇ, TIII, 41; Ç 052; Üİ, 97a; Gab 23	muna	Ç 319
möngrämäk	EUS, 134	müngrämäk	EUS, 134
odğurmak	Alt, GR. 320	udğurmak	EUS, 138
odurganta	TT, TKa; TK	udurganta	TT, D 6; TT K 4
olor-	T, K 5; Ta, D1; TT K 1; ŞRa, ŞO, ŞA; CK AYS; Gab 5	olur-	TB, T K 1; ZG AB; AYS; Gab 141
ona	Ust, 209,9	una	Suv. 601
orkon	TT, D 3	orkun	TK, TT, TKa, TM
ortosınta	TT, G 6	ortusınta	TK, TT, TKa

oron	CK AYS; Xu, 351üy	orun	Üİ, 120a; ZG AB; AYS; Gab 147
otğurak	Briefe Hts 2084	utğurak	Biogr 154
ovutsuz	Man. I, 6	uvutsuz	EUS
ozal	TK	uzal	TT, K 6
ögüzde	TKa, TM; ŞM; ZG AB; AYS	ügüzde	TT, D 3; OŞ 3; ZG AB; AYS
öküş	ŞR, ŞO, ŞM; OŞ	üküş	DÇ, THII, 12; Üİ, 101a; Ka 12/7; Ç 080
ölgü	Gab 4	ülgü	Üİ, 110a
ömän	TT, V, 88	ümän	EUS
örmän	H II, 20	ürmän	EUS
ört-	ZG AB	ürt-	Üİ, 104a; CK AYS
örüg	TT, III, 110	ürük	ETŞ, 327
öskinte	Xu 10	üskinte	Suv, 17
özüt	EPDT 282	üzüt	Mi 13, Röh 964
sogdak	TT, K 6	sugdak	TKa
sokak, sookag	ŞM, ŞO, ŞM, ŞA	sukak	ŞŞ G 11
söngük	Suv 614	süngük	EUS
sünjök	ZG AB; AYS	sünjök	CK AB; AYS
süzök	ZG AB; AYS; Gab 5	süzük	CK AB; AYS; Gab 149
taloy	ZG AB; AYS	taluy	CK AB; AYS; Ka 15/3
tod tolvi	ÖA AYS	tut tulvi	AYS
toğ	Suv, 607	tuğ	TM 11; DÇ, THII, 496
toğa	U, II, 40	tuğa	EUS
togsıkdakı	TO, D 5; TK; TT D 5; OS 7	tugsıkdakı	T, D 5; TT, B 3; TMe
toguru	ŞO, ŞM, ŞA, ŞM	tuguru	ŞŞ D 1

tokuş	Ş D 9	tukuş	ŞRa, ŞO
tolku	TK, TKa	tulku	TT, B 2
toprak	CK AB; AYS	tuprak	ZG AB; AYS; ÖA AYS
torok	ZG AB; AYS	toruk	ZG AB; AYS
totokug	ŞŞ K 11	tutukıg	ŞRa, ŞO; ŞR, ŞO, Ş, ŞA, ŞM; IB 4
töke, tökädi	Ta, D 2; Chuas, 22, 7	tüke, tükäti	TK, TT; EUS, TK 3
tökällig	ManI, 29	tügällig	EUS
törlüg, törölüg	CK AB; AYS, Üİ, 97a; ÖA AYS O2	törülüg	ZG AB; AYS
törömün	TT, B 3	törümin	TK, TKa, TM
töpüra	ZG 158	tüpüra	Ga, CK 158
yarlıkadok	TT, B 3	yarlıkaduk	TK, TT, TKa, TM
yarok	ŞŞ D 1	yaruk	EUS
yazoklug	ŞŞ D 2	yazuklug	ŞR, ŞO, ŞMo
yolı	ŞRa, ŞO, ŞA	yulı	EŞ G 1
yomkı	Suv. 622, 21	yumkı	EUS, 627
yonglaklıg	Suv. 257	yunglaklık	EUS
yont	ŞRa, ŞO, ŞA	yunt	ŞŞ, B 9
yökärü	V, III, 38	yügärü	EUS
yörä	ŞM	yürä	ŞR, ŞO, ŞA

Araştırmacılar, Uygur Türkçesinde ikili kullanıma sahip bazı kelimelerin /o, ö, u, ü/ seslerinden hangisi ile okunması gerektiği yönünde tespitlerde bulunmuşlardır:

2.1.3.5.1. adrok/adruk

Erdal adr-ok ve adru-k sözcüklerini aynı leksik birimmiş gibi ele aldıklarını ancak bunların ayrılması gerektiğini belirtir (Erdal, 1991:226). Causon ise “adruk” şeklinde madde başı olarak vermiştir (Clauson, 1972:226).

2.1.3.5.2. artok/artuk

Clauson sözcüğü artuk olarak madde başında vermiştir (Clauson, 1972:204). Ancak asıl biçiminin artok da olabileceğini de söylemektedir. Röhrborn ve Erdal da artok şeklinde ele alınması gerektiğini belirtmektedir (Röhrborn, 1981:210; Erdal, 1991:224).

2.1.3.5.3. bo/bu

Clauson, sözcüğün ünlüsü hakkında şu bilgileri vermektedir: “Brahmi metinlerindeki ilginç yazımlardan biri ‘bo’sözcüğüdür. Günümüzde, Karaycanın Lutsk lehçesi dışında neredeyse evrensel olarak ‘bu’ şeklinde telaffuz edilir; ayrıca Brahmi metinlerinden sonra /o/ ile /u/ seslerini birbirinden ayırt eden kaynaktaki, yani on dördüncü yüzyılın başına ait Codex Cumanicus’ta da bu şekilde yazılmıştır. Ancak bahsedilen sözcük on beş Brahmi metninden on ikisinde geçer, toplamda yaklaşık otuz kez tekrarlar ve her seferinde ‘bo’ şeklinde yazılmıştır. Bu sebeple yazım hatası ihtimali ortadan kalkar, fakat bunun orijinal biçim olup olmadığı, öyle olsa bile ne zaman ‘bu’ haline geldiğini söylemek zordur. Bununla birlikte genel olarak yuvarlak ünlüler konusunda Uygurcanın sekizinci yüzyıl öncesi Türk dilinin esas ünlüleşme özelliklerini koruduğunu düşündürmeye yetecek kadar sebep vardır.” (Clauson, 2017:140).

2.1.3.5.4. bodun/budun

Clauson “bodun” sözcüğünün “bod” un çoğulu ya da topluluk adı “düzenli kabileye ait topluluk, insanlar” anlamına geldiğini belirtmektedir (Clauson, 1972:306). Tekin, sözcüğün “bo-d” biçiminde ayrıldığını anlamının ise “yaratılmış olan>vücut, beden, insan>kabile” gibi bir gelişme gösterdiğini belirtmektedir (Tekin, 2001:207).

2.1.3.5.5. bol-bul-

Sözcüğü, Tekin bol- şeklinde okumuştur (Tekin, 1996:182). Temir ve Röhrborn sözcüğü Almanca erlangen çevirisine dayanarak bul- şeklinde okumuşlardır (Aydemir, 2014:56). Zieme hem bol- hem de bul- şeklinde (Zieme, 2000) Wilkens Toharcadan hareketle bul- şeklinde okumuştur (Wilkens, 2007:319). Aydemir ise bol- fiilinin Eski Uygurca kaynaklarda yeterlik kalıbı olduğunu belirtmektedir (Aydemir, 2014:60).

2.1.3.5.6. böşük/büşük:

Clauson böşük sözcüğünün “tüñür” gibi bir sözcük olduğunu ve telaffuzunun bilinmediğini ifade etmektedir (Clauson, 1972:380). Eren, sözcüğün beşi-k şeklinde oluştuğunu ve “sallamak” anlamına geldiğini söylemektedir. Eski sözlüklerde “beşik” olarak “ügrümük” adı da geçmektedir. Eski bir Türkçe alıntı olarak Macarcada bölcsö “beşik” şeklinde saklanmışır. Macarca “bölcsö” sözcüğünün /l/ si sonradan türemiş ikincil bir sestir (Eren, 1999:48-49).

2.1.3.5.7. ıdok/ıduk

Sözcüğü Clauson, ıduk; Erdal ıdok şeklinde okumuştur (Clauson, 1972:46; Erdal, 1991:233).

2.1.3.5.8. irök/irük

Clauson sözcüğü ‘irük’ şeklinde okumuştur (Clauson, 1972:222). Yıldız ise çalışmasında bu sözcüğün Eski Uygurcada ‘irök’, DLT ve KB’ de ‘irük’ şeklinde geçtiğinden bahsetmektedir (Yıldız, 2015:88).

2.1.3.5.9. körtük/kürtük

Sözcüğün anlamına ilişkin çeşitli görüşler bulunmaktadır. Clauson, ön sözcüğünün “çöl, yerleşimin olmadığı yer” anlamına; kürtük sözcüğünün ise “kar yığını” anlamına geldiğini ifade etmektedir (Clauson, 1972:168-739). Eski Uygurca metinlerde nadir geçen kelimelerden biri olan “kürtük” bugün bazı Türk dillerinde görülmektedir. Kazakça “rüzgârın bir yere yığıldığı kar”, Şorca kürt “çığ” (Räsänen, 1969: 311). Sözcük, Moğolcada “kör” maddesi altında “kar yığını” şeklinde geçmektedir (Lessing, 1960:490).

2.1.3.5.10. kövrüg/küvrüg

Clauson, sözcüğün erken dönemde Moğolcadan “ke’ürge/kö’ürge/körge” sözcüğünden ödünçlenmiş olduğunu belirtmektedir (Clauson, 1972:690).

2.1.3.5.11. oğuş/uğuş

Clauson, sözcüğün “aile, nesil ya da ailenin küçük üyesi, torun” anlamına geldiğini ifade eder. Sözcüğün ilk hecesindeki /u/’ nun ise TT VIII’da düzeltildiğini, güneybatı dillerinden Osmanlıcada “torun” anlamıyla “oğuş” şeklinde yaşadığını belirtir (Clauson, 1972:96).

2.1.3.5.12. ol-/ul-

Sözcüğü Arat ul- “eskimek, dağılmak”, Clauson ol-, Yıldız ul- olarak okumuştur (Clauson, 1972:125b). Nadelyayev ise ul- biçiminde okumuştur (Nadelyayev, 1969:609).

2.1.3.5.13. olın-/ulın-

Clauson sözcüğü ulın- Nadelyayev vd. de ulın-, Erdal, olın-, Yıldız olın- şeklinde okumuştur (Clauson, 1972:1499) (Nadelyayev, 1969:609; Tezcan, 1991:278; Erdal, 1991:68). Tezcan, olın- şeklinde okunmasını önermiştir (Yıldız, 2015:100).

2.1.3.5.14. olur-/olor-

Clauson sözcüğün “olurt” ya da “olort-“ olabileceğini söylemektedir (Clauson, 1972:151). Erdal olur-, Ölmez ise olort- şekliyle okumuşlardır (Erdal, 1991, Ölmez, 2012).

2.1.3.5.15. oruğu/uruğu

Bu sözcük oronğa şekliyle Moğolcada ödünçleme olarak görülmektedir (Clauson, 1972:42).

2.1.3.5.16. Oygur/Uygur

Tezcan’a göre sözcük hoy+gur> uygur “orman halkı” şeklinde oluşmuştur. “hoy” sözcüğü ET’de “çukur, çukurluk, boru” anlamında kullanılmaktadır. Sözcüğün orman anlamını taşıdığı Moğolcada Türkçeden bir alıntı olduğu kesindir (Tezcan, 1975:304). DLT’de sözcük “Beş şehirli bir vilayetin adı” şeklinde geçmektedir. Nemet uy- (takip etmek)+gur şeklinde “yan, isyan etmeyen”, Roux “uya” “hısım, akraba” kökünden geldiğini (Roux, 2007:68), Kafesoğlu ise sözcüğü oy- “oymak, baskı yapmak”+gur; uy- “akraba, müttefik”+gur biçiminde açıklamıştır (Kafesoğlu, 1992:125).

2.1.3.5.17. oyuklug/uyuklug

Clauson, uyuk “keçe, bot, yün çorap” sözcüğünden hareketle uy- şeklinde okunması gerektiğini belirtir. Erdal sözcüğün ünlüsüne karar veremediği için /w/ ile göstermiştir. Yıldız ise sözcüğün uyok şeklinde okunması gerektiğini gösterir (Yıldız, 2015:105).

2.1.3.5.18. ozunçı/uzunçı

Erdal, ozunçı “iftiracı” sözcüğü ile bağlantı kurduğu için sözcüğü /o/ ile okuduğunu belirtir (Erdal, 1991:117). Clauson ise sözcüğü /u/ ile okumuştur (Clauson, 1972:289).

2.1.3.5.19. öçürgü/üçürgü

Clauson öçür- “söndürmek” şeklinde okumuştur (Clauson, 1972:310). Tekin, sözcüğün Çağataycada üçergü/içirgü, Hakasçada üçürgü, Şorcada üçürge şeklinde var olduğunu bu nedenle Clauson’un okumasının doğru olmadığını belirtir .Nadelyayev ise sözcüğü “üçüngü” şeklinde okumuştur (Nadelyayev, 1969:622).

2.1.3.5.20. öd/üç

Sözcüğü Clauson öd, Erdal üç, Yıldız üç şeklinde okumuştur (Clauson, 1972:35) (Erdal, 1991:109) (Yıldız, 2015:94). Tekin Kırgızca öyü- “heyecanlanmak” kelimesinden hareketle öd şeklinde okuduğunu belirtir (Tekin, 2004:39).

2.1.3.5.21. ögi-/ügi-

Clauson ögi-, Nadelayayev vd. ise ügi- şeklinde okumuştur (Clauson, 1972:101; Nadelyayev, 1969:622). Tekin, Türk dillerinin çoğunda ü-‘ lü okunduğunu belirtir (Tekin, 2004:431).

2.1.3.5.22. öme/üme

Sözcüğü Clauson öme, Tezcan üme, Arat, üme şeklinde okumuştur (Clauson, 1972:156; Tezcan, 1981:68). Clauson’un nedensiz olarak /ö/ ile okuduğunu belirtmiştir. Erdal ise sözcüğü ömele- gövdesi ile kullanmıştır (Erdal, 1991:443) .Tekin de DLT üme “misafir”, Başkurtça ve Tatarcada öme “el birliği ile” sözcüklerinden hareketle /ü/ ile okumuştur (Tekin, 2004:44).

2.1.3.5.23. ört-/ürt-

Clauson ört- “örtmek”, Erdal ürt- şeklinde okumuştur (Clauson, 1972:202; Erdal, 1991:682). Erdal, Brahmi metinlerinde sözcüğün /ü/’lü şeklinin bulunduğunu belirtir (Erdal, 1991:682).

2.1.3.5.24. östeŋ/üsteŋ

Clauson, sözcüğü östāŋ şeklinde okumuştur. Erdal, KB’de geçen bu sözcüğün üsteŋ “üstün, mükemmel” anlamıyla öste- fiilinden türediğini söylemektedir (Erdal, 1991:242).

2.1.3.5.25. östik-/üstik-

Clauson, östik- şeklinde, Tezcan’da üstik- “üstüne düşmek” olarak okumuştur (Clauson, 1972:243; Tezcan, 1981:69).

2.1.3.5.26. öt/üt

Erdal, sözcüğü Brahmi metinlerinden hareketle “üt”, Clauson, “öt” şeklinde okumuştur (Erdal, 1991:449). Yıldız ise sözcüğü “üt” şeklinde vermiştir. DLT’deki ötlük sözcüğü de Brahmi metinlerine bağlı olarak “ütlük” biçiminde değiştirilmiştir (Yıldız, 2015:99).

2.1.3.5.27. özök/üzük

Sözcüğü Atalay özök, Clauson ise üzük şeklinde okumuştur (Atalay, 2006:472; Clauson, 1972:2856).

2.1.3.5.28. özüt/üzüt

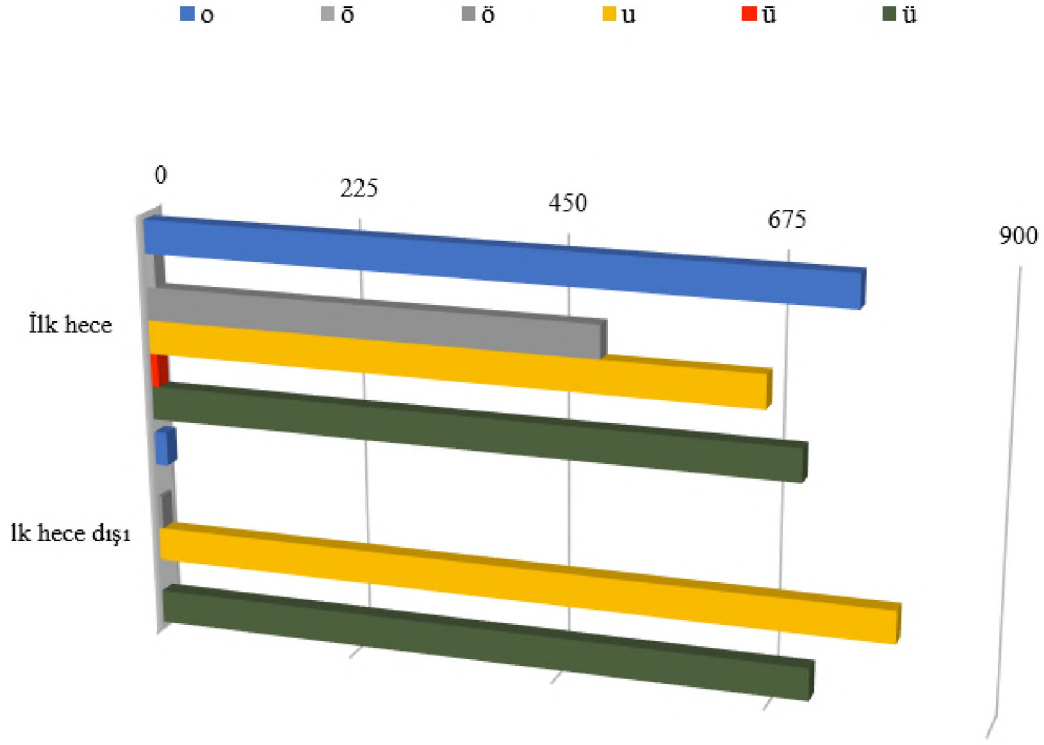
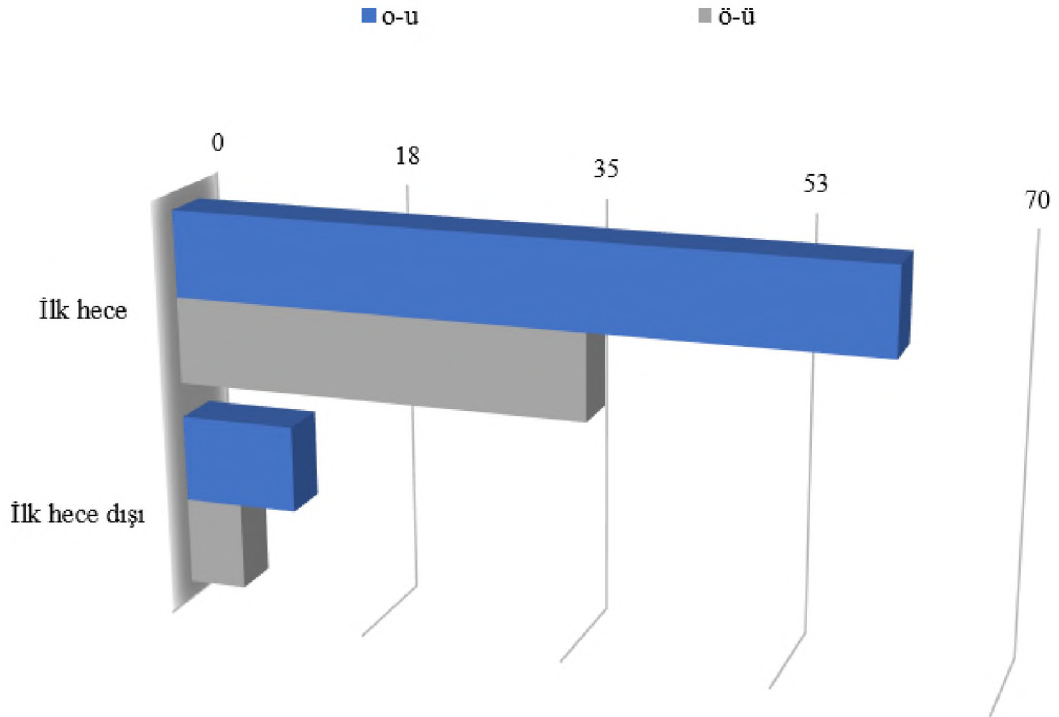
Clauson “özütlüg” maddesinde sözcüğün anlamının ölmek olduğunu ifade etmiştir (Clauson, 1992:282). Gabain ise Brahmi metinlerinde sözcüğün /ü/ ile yazıldığını belirtir (Gabain, 1954:31).

2.1.3.5.29. torok/turuk

Clauson sözcüğün Türk- “zayıf, hastalık veya açlıktan zayıflamış, bir deri bir kemik kalmış” kökünden türediğini ve Moğolca Türku- ile aynı anlama geldiğini ifade eder. Erdal ise sözcüğün twru- kökünden geldiğini düşünmektedir (Gulcalı, 2015:144).

2.1.3.5.30. töpüra/tüpüra

Gabain ve Kaya, tüpüre “tamamiyle” şeklinde, Çağatay “töpüra” “dibinden” şeklinde okumuştur. Gulcalı ise tüpüra<tüp “dip”+ür-a “dip, asıl, kök” şeklinde okumuştur (Gulcalı, 2015:158).

Tablo 48: Uygur Türkçesinde ilk ve ilk hece dışında bulunan /O, U/ seslerinin sayısal değerleri**Tablo 49:** Uygur Türkçesinde o-u ve ö-ü seslerinin birbirlerinin yerine kullanılma değerleri

2.1.4. Karahanlı Türkçesinde /O, U/ Seslerinin Görünümleri

Karahanlı Devleti 840-1212 yılları arasında Maverâünnehir ve Doğu Türkistan'da hüküm sürmüştür. Karahanlı Devleti'ni oluşturan boylara ilişkin çeşitli düşünceler bulunmaktadır. Karahanlıların kökenini Deguignes ve Klaproth Uygurların (De Guignes, 2019; Kalproth, 1826), Barthold Yağma ve Toganların, Köprülü, Karluk-Yağmaların (Köprülü, 1923) oluşturduğunu söylemektedir. Karahanlıların kökeni ile ilgili araştırmalar en çok Yağma ve Karluk boyları üzerinde durmuşlardır. Karahanlıları Yağma topluluğu ile ilişkilendirenler, Dokuz Oğuz ve Uygurlardan hareketle Karahanlı-Yağma etkileşimini kurmuşlardır (Ercilasun, 2009:5). Karahanlı-Karluk ilişkisi, Karlukların 744-780 yıllarında Karlukların Uygurlara katılması ile başlamıştır. İslamiyet öncesi ve sonrası Karluk (Karahanlı) Devleti, İslamiyet öncesi (840-932), İslamiyet sonrasında (932-1212) da devam ettiği görülmektedir (Şener, 2002:784-792).

Karahanlı Devleti'ni Türkmen, Uygur, Yağma, Çiğil, Karluk, T' uchüe-A-shina boyları oluşturmaktadır. "Karluk boy yönetimine dayanan Karahanlı Devleti içerisinde Karluklar, Yağmalar ve Çiğiller üçlü Karluk boy birliğinin kurucu unsurlarındandır." (Karahan, 2014:25).

Karahanlı Türkçesi, "Hakaniye Türkçesi, Buğra Han tili" de denilen Karahanlıların XI. yy.da kullandıkları yazı dilidir. Karahanlı Türkçesi aynı zamanda İslami Orta Asya Türk yazı dilinin ilk evresidir (Buran, 2015:163). Tekin, Karahanlı yazı dilinin oluşumunu şöyle anlatmaktadır: "747'de Ötüken'deki üçlü koalisyondan ayrılıp batıya, Yitisu vadisinden Kaşgar-Semerikand bölgesine göçe zorlanan Karluklar ve Basmiller iki asır sonra Müslüman olmuşlar ve tarihe, Hakaniler yani Karahanlılar olarak geçmişlerdir. Yazı dilinin yani Karahanlıcanın teşekkülü Doğu Türkistan'daki 'gayri müslim' Türk yazı dilinin yani Uygurca bu ilk İslami Türk yazı dilinin teşekkülünde" önemli bir rol oynamıştır (Tekin, 2001:130). Karahanlılar, her din ve mezhep kendi alfabesini beraberinde getirir kaidesine uyarak İslam dininin etkisiyle Arap alfabesini kullanmışlardır (Tekin, 2001:131). Karahanlılar, Arap alfabesini kullanmaya başladıklarında Arapların ünlüler için kullandıkları elif, vav, he, ya harflerinin hepsini kullanmışlardır. "Bilindiği gibi Uygurcada bütün ünlüler kendi harfleriyle gösterilir, yani Sami imlasındaki gibi sırf ünsüzle yetinme ve sonradan gerektiği hallerde vokal işaretleri

koyma usulü yoktur Uygurcada.” (Tekin, 2001:137). Karahanlı Türkçesinde o-u, ö-ü sesleri aşağıdaki gibi gösterilmiştir.

Tablo 50: Karahanlı yazısında /o, ö, u, ü/ seslerinin eserlerde gösterilmesi

Karahanlı Yazısı			
Kelime Başında		Diğer Hecelerde	
o-u	او	o-u	و
ö-ü	او	ö-ü	و

Ancak Karahanlı dönemindeki eserlerde bu seslerin gösterilmesinde bazı farklılıkların olduğu söylenebilir. Ölmez, KB’nin Mısır nüshasında son seste o/u ve ö/ü seslerinin gösteriminde bazı yazım farklılığının olduğundan bahsetmektedir. “Uygur yazım geleneğini sürdüren Karahanlı Türkçesiyle yazılmış metinlerin içerdiği belli yazım özellikleri vardır. Mısır nüshasında bu Türkçeyle yazılmış eserlerde ve özellikle de eserin diğer iki nüshasında bulunmayan kimi yazımlarla karşılaşmaktayız. Bunlardan ilki sonu dar-yuvarlak ünlüyle biten Türkçe sözcüklerin sonuna vav’ dan sonra bir elif harfinin eklenmesidir.” (Ölmez, 2013:246). Ersoylu, bu durumun sözcüğün sonunun ünsüzle okunmasını önlemek için olduğunu belirtmektedir (Ersoylu, 2000:139). KB’nin Viyana nüshasında bazen o, u’dan sonra y geliyorsa ö, ü şeklinde okunmaktadır. Bu ayrım sınırlı kelimede görülmektedir. Örneğin: twyrt/twrt “tört”, kwyr/kwr “kör” gibi (TDK, 2015:VI). Yine KB’nin Fergana ve Kahire nüshalarında aynı sözcüğün bazen ötreli vav ile bazen de ötresiz vav ile yazıldığı görülmektedir. Bu sözcükler bol F 7/3, F 68/15; K 100b, söz K 100b’dür.

DLT’de o-u, ö-ü arasındaki ayrıma ilişkin bazı bilgiler vardır. Bu seslerin hangi kelimelerde nasıl telaffuz edileceğine dair şu bilgiler verilmektedir (Ercilasun, Akkoyunlu, 2015:XI):

Tablo 51: DLT’de bazı kelimelerde o-u, ö-ü seslerinin ayrımı

çu:g:	“Daraltarak”
ö:t:	“Safra kesesi. Dudakları daha az daraltarak”
ülüg:	Elif’ le dudakları daraltarak.
üt:	“Tahta ve duvardaki delik. Vav’ da dudaklar daraltarak”
ü:z:	“Yağ. Vav’ ın daraltılmasıyla”

“Yukarıdaki ilk iki kelimenin ‘ateş’ anlamındaki ö’t a, üçüncü kelimenin ‘sağır’ anlamındaki öz’e, dördüncü kelimenin ‘ölü’ anlamındaki çoğ’a karşılık olarak ‘darlaştırılması’ istenmiştir. Yani bu örneklerde ü, ö’nün; u’da o’nun darı kabul edilmiştir. ö:t için kullanılan ‘dudakları daha az daraltarak’ ifadesi ö’nün ü’ye göre daha geniş kabul edildiğini gösterir. Ancak yuvarlak ünlülerdeki darlık-genişlik konusunda bunlardan başka bir kayıt bulunmamaktadır.” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2015: XVI). Ercilasun ve Akkoyunlu DLT’de o/u, ö/ü seslerinin ayırt edilmesinde Tatar ve Başkurt lehçelerinin belirleyici olduğunu, Codex Cumanicus’un da Latin harfleriyle yazılmış olduğu için bu sesleri ayırmada ölçü olarak alındığını, Brahmi yazılı metinlerin ise henüz tam olarak aydınlığa kavuşmadığı için dikkate alınmadığını belirtirler (Ercilasun, Akkoyunlu, 2015:5). Yine DLT’de ya müstensihten ya da Kaşgarlı Mahmut’tan kaynaklanan ikili kullanımlar da vardır. “Aynı harf üzerindeki iki farklı hareke veya aynı kelimenin farklı yerlerde farklı şekilde harekelenmesi bizce sonraki ele ait olabileceği gibi müstensihe hatta doğrudan doğruya Kaşgarlı Mahmut’a ait de olabilir.” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2015:XI). Örneğin: üçgül-.

2.1.4.1. Karahanlı Türkçesinde /O, U/ Seslerinin İkili Kullanımları

Karahanlı Türkçesi dönemi eserleri olan Kutadgu Bilig, Kur’an Tercümeleri, Divanu Lügati’t Türk, Atabetü’l Hakayık ve Divan-ı Hikmet eserlerinin çeviri yazıları incelenmiştir. Eserlerin çeviri yazısını yapan araştırmacıların o-u, ö-ü seslerinden hangisini neden kullanıldığını tespit edilmiştir. Karahanlı Türkçesinde ikili kullanıma sahip kelimeler aşağıdaki gibidir:

Tablo 52: Karahanlı Türkçesi döneminde tespit edilen ikili kullanıma sahip kelimeler

Kelimelerin /o, ö/ lü kullanımları	Kelimelerin Kullanıldığı Eserler	Kelimelerin /u, ü/ lü kullanımları	Kelimelerin Kullanıldığı Eserler
adrok	DLT	adruk	KB
bodun	KT	budun	KB
bög-	DLT 143	büg-	RR KB 127a
irök	KB	irük	DLT
kol	Cl 616	kol	RR KB
koru-	RR KB 113a	kuru-	Cl 146
kör	RR KB	kür	AA KB, Cl 735
oğrı	DT 76	uğru	DLT, KB, KT
ol	KBD, KB, DLT	ul	KBD, Cl 124
oş	DLT 289	uş	KB 499
ödür-	RR KB	üdür-	Cl 66; RR KB 146a
öküş	RR KB	üküş	Cl; KT 31v; KB 3
ön	RR KB 108a	ün	Cl 144
örüg	KK 15r	ürüg	KK 15r
örünj	RR KB	ürünj	Cl 233, Ek 1125; KB 194
ötrü	KBD 366, RR KB 930	utru	Cl 64, KBD 500, RR KB 798
öze	RR KB 3a	üza, üze	DT 95; KT 3v; CL 280; Ek 1128; KB 3a
tol-	RR KB 142	tul-	Te 65
tolum	RR KB 157b	tulum	Cl
toprak	KK 169r	tuprak	KK 169r/2; 223r
tök-	Cl 477	tük/tüg	KBD, RR KB
tör	KBD	Türk	Cl 528, RR KB
törçi-	Cl	türçi	RR KB
töşnek	KK 222v	tüşnek	KK 222v/2
töz	RR KB 47	tüz	Cl 571; KT 3
tur	KBY 313	tör	Cl 528
ov	DLT 703	uv	Cl 4
yomdarıl-	KK 13w	yumdarıl	KK 13w
yomgı	KK 66v	yumgı	KK 66v
yopatma	RR KB	yupatma	Cl

Araştırmacılar, Uygur Türkçesinde ikili kullanıma sahip bazı kelimelerin /O, U/ seslerinden hangisi ile okunması gerektiği yönünde tespitlerde bulunmuşlardır:

2.1.4.1.1. böğ-/büg-:

Sözcüğü Arat “büyü”, Clauson ise böğ- şeklinde okumuştur. Sözcük DLT’de бүг- “durdurmak, hareketine mani olmak” şeklinde geçmektedir (Atalay, 2006:143).

2.1.4.1.2. koru-/kuru-:

Arat sözcüğü қору- “korumak”, Dankoff көрүп, Clauson’da “çözmek, açmak” anlamından hareketle қур- şeklinde okumayı tercih etmiştir (Clauson, 1972:146).

2.1.4.1.3. kör/kür:

Reşit Rahmeti sözcüğü көр “bak” anlamında okumuştur. Ata ise sözcüğün sıfatına uygun olarak күр okuyuşunu tercih ettiğini söylemektedir (Ata, 1993:306).

2.1.4.1.4. ödür-/üdü-:

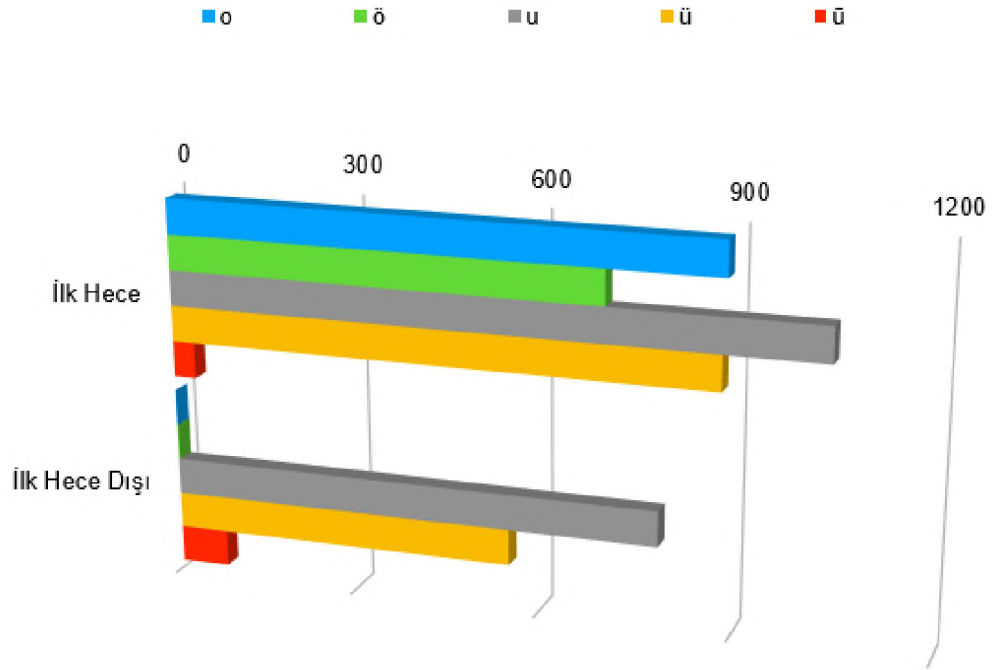
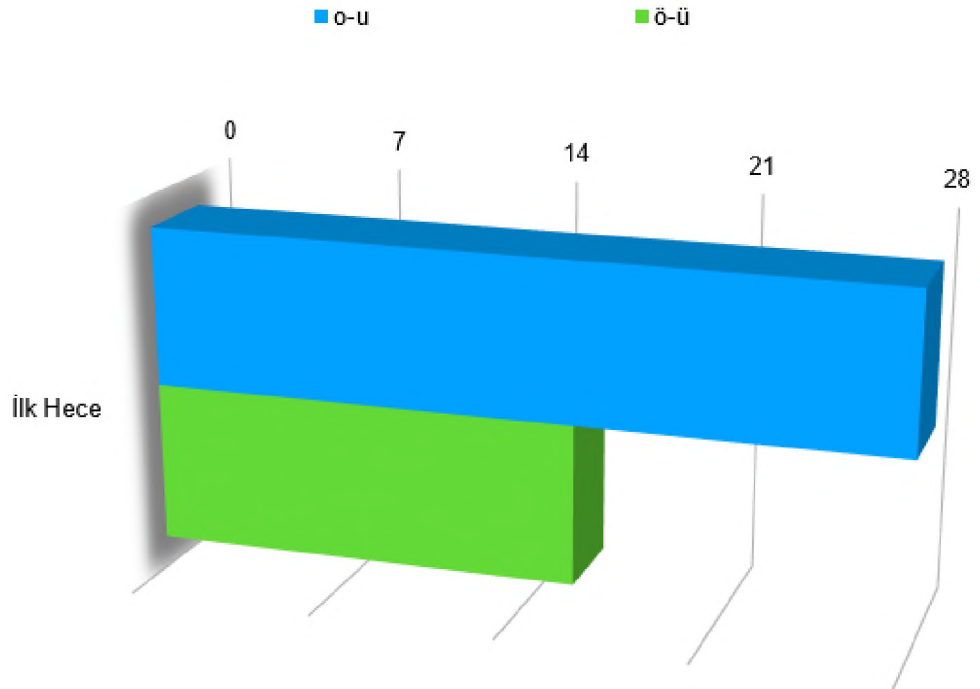
Arat sözcüğü Öbek-Tatar lehçelerinin etkisiyle ödü- “ayır-” anlamında, Clauson ise üdü- “seçmek, birini seçmek” anlamında okumuştur (Clauson, 1972:66). Eker ve Kök de sözcüğü /ü/ sesiyle okumayı tercih etmiştir (Eker, Kök, 2017:95).

2.1.4.1.5. ön-/ün-:

Arat, sözcüğü ön- “vazgeçemediği” şeklinde okumuştur. Clauson ise sözcüğü “bırakmak, vazgeçmek” şeklinde anlamlandırmıştır. “Arat neşrinde geçen yetişmek, büyümek anlamına gelen ön-/ön-ür gibi sözcükler dar-düz ünür olarak okundu. Tez çalışmasında da ün-/ün-ür madde başı altında aynı şekilde yetişmek, bitmek anlamlarıyla verilmiştir.” (Eker, Kök, 2017:94).

2.1.4.1.7. tol-/tul-:

Arat tul- “tikanmak, kapanmak”, Tezcan tol- “dolmak” şeklinde okumuştur (Tezcan, 1981:65).

Tablo 53: Karahanlı Türkçesinde ilk ve ikinci hecede bulunan /O, U/ seslerinin sayısal değerleri**Tablo 54:** Karahanlı Türkçesinde o-u ve ö-ü seslerinin birbirlerinin yerine kullanılma değerleri

2.1.5. Harezmi Türkçesinde /O, U/ Seslerinin Görünümleri

Harezmi Türkçesi, XIII. yy.larda Harezmi ile ona bağlı Aşağı Sirderya (Seyhun) Irmağı bölgesinde, Karahanlı yazı dili geleneğine bağlı olarak etnik yapısındaki karma nitelik dolayısıyla, aynı zamanda Oğuz- Kıpçak lehçelerinin de etkilerini içine alarak kurulup gelişen yazı dilini adındır (Korkmaz, 2013:54). Harezmi Türkçesi, yazı dili olarak Kuzeydoğu Türkçesi içerisinde değerlendirilir (Ercilasun, 2004). XIII. yy.da Oğuz ve Kıpçak Türkçelerinin de etkisi ile gelişen Orta Asya İslami Türk yazı dilinin ikinci aşamasıdır (Gülensoy, 2000:113). Harezmi bölgesine Kanglı, Kıpçak ve Oğuz boylarının bölgeye yerleşmesi ile bölge Türkleşmiştir ve Harezmi Türkçesi şekillenmiştir (Ata, 2002:13).

Köprülü'ye göre Harezmi Türkçesinin gelişmesinde Oğuzların 5. yy.da Oğuzlara yakın olan Türkmenlerin ve Kıpçakların önemli rol oynadığını savunmaktadır. Kalaçlar, Kimaklar, Bayavutlar, Kanglılardan oluşan Türk toplulukları da Harezmi Türkçesinin gelişmesinde önemli rol oynamışlardır. “Harezmi'deki edebî Türkçenin teşekkülünde, Kanglı lehçesinden başka Selçuklular devrindeki Oğuzca ve Hakaniye Türkçesi de tesir etmiştir.” (Köprülü, 1986:201-202). Karahanlı Türkçesi ile Çağatay Türkçesi arasında geçiş evresi olarak bilinen Harezmi Türkçesinin en başta gelen dil özelliği: Oğuz, Kıpçak ve diğer Türk boylarının ağızlarından alınan unsurlarla şekil bilgisi ve kelime hazinesi yönünden oluşan farklı yapıya sahip olmasıdır (Ata, 2002:12). “Harezmi'e gelerek yerleşen Kıpçak, Oğuz ve diğer Türk boylarının şive ve ağızlarından alınan unsurlarla, Harizm Türkçesi, bilhassa lügat ve morfoloji yönünden farklı bir yapı kazanmıştır. Bu çeşitli Türk şivelerinden teşkil ederler.” (Yüce, 2014:15). Harezmi Türkçesinde o-u, ö-ü sesleri aşağıdaki gibi gösterilmiştir.

Tablo 55: Harezmi yazısında /o, ö, u, ü/ seslerinin eserlerde gösterilmesi

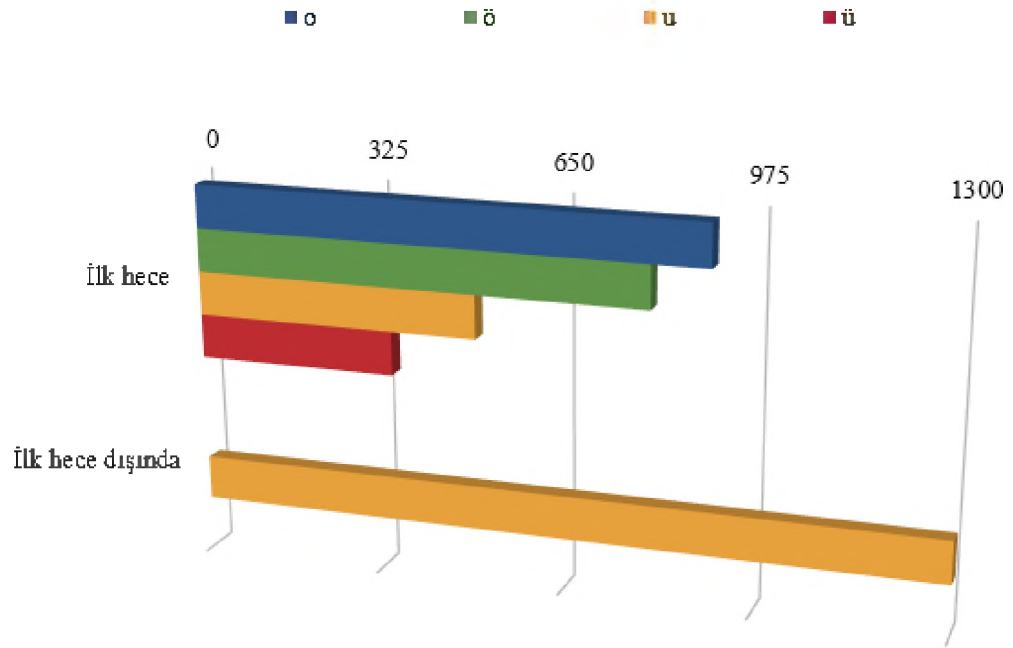
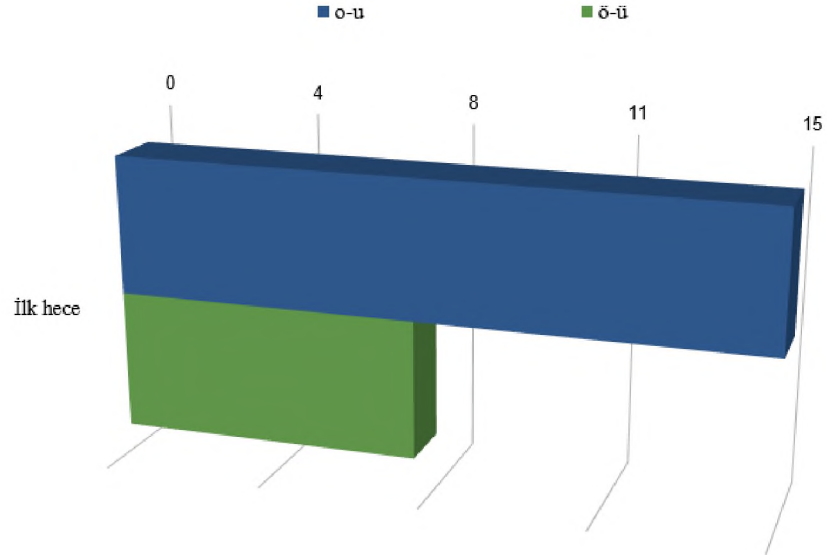
Harezmi Yazısı			
Kelime Başında		Diğer Hecelerde	
o-u	او	o-u	و
ö-ü	او	ö-ü	و

2.1.5.1. Harezmi Türkçesinde /O, U/ Seslerinin İkili Kullanımları

Harezmi Türkçesi dönemi eserleri olan Mukaddimetü'l Edeb, Kısasu'l Enbiya, Muinü'l Mürid, Hüsrev ü Şirin, Muhabbetname, Nehcü'l Feradis ve Kur'an-ı Kerim Tercümesi eserlerinin çeviri yazılarını incelenmiştir. Eserlerin çeviri yazısını yapan araştırmacıların o-u, ö-ü seslerinden hangisini kullanıldığını tespit edilmiştir. Harezmi Türkçesi döneminde ikili kullanıma sahip kelimeler aşağıdaki gibidir:

Tablo 56: Harezmi Türkçesi döneminde tespit edilen ikili kullanıma sahip kelimeler

Kelimelerin /o, ö/'lü kullanımları	Kelimelerin Kullanıldığı Eserler	Kelimelerin /u, ü/'lü kullanımları	Kelimelerin Kullanıldığı Eserler
boldı	A NF 34	buldı	A NF 34
boz	A NF 47	buz	A NF 265
boz-	ME 22	buz-	KEL 150
bozul-	A NF 21	buzul-	A NF 21
bozulmuş	A NF 265	buzulmuş	A NF 265
böyük	ME 11	büyük	KE 97a
döst	KE 97a	düst	MEY 23a
ķomı	A NF 320	ķumı	A NF 9
Loķmān	A NF 359	Luqman	A NF 359
neķök	A NF 202	neķük	A NF 202
noķsan	A NF 34	nuķsan	A NF
orulmuş	A NF 43	urulmuş	A NF 43
ödründi	A NF 250	üdüründi	A NF 250
ödür	A NF 151	üdür	A NF 3
ögür	A NF 113	ügür	A NF 113
özin	ME 199	üz	ME 80
sofra	A NF	sufra	MET 20, KEL 154
sohbet	A NF	suhbat	A NF
toķış	A NF 37	tuķış	A NF 37
toprak	A NF 11	tuprak	A NF 11
yoldılar	A NF 80	yuldılar	A NF 80
yolmağaysız	A NF 26	yulmağay-sız	A NF 26
yoluķtı	A NF 405	yuluķtı	A NF 405
yöri	MET 32; KEL 37; ME 30, A NF 20	yüri	A NF 20, HH 214

Tablo 57: Harezmi Türkçesinde ilk ve ikinci hecede bulunan /O, U/ seslerinin sayısal değerleri**Tablo 58:** Harezmi Türkçesinde o-u ve ö-ü seslerinin birbirlerinin yerine kullanılma değerleri

2.1.6. Çağatay Türkçesinde /O, U/ Seslerinin Görünümleri

Çağatay Türkçesi, Kuzey-Doğu Türkçesinin Harezmi Türkçesinden sonraki ikinci dönemidir. Vambery, Çağataycanın XII-XIX. yy.a kadar devam ettiğini Orta Asya Türk yazı dilinin yanı sıra, Batı ve Doğu Türkistan' ın yaşayan lehçelerini topladığını ifade etmektedir. Caferoğlu, Çağatay Türkçesinin Göktürk, Uygur ve müşterek Orta Asya yazı dilinin kaynaşması sonucu oluştuğunu söylemektedir (Caferoğlu, 1948:141). “Çağataycanın oluşmasında müşterek Orta Asya’da yazı dilinin ve Moğol istilasından sonra mahalli şivelerin karışmasının büyük rolü olduğu gibi İslam kültürü ve Fars edebî dilinin etkileri de açıkça meydandadır. Ayrıca bu oluşuma Çağatayca eserlerden anlaşılacağı gibi Azeri Türkçesi yoluyla giren Batı Türkçesi unsurlarının da katkısı olduğu bir gerçektir.” (Şavk, 2011:14). Radloff ve Korş Çağataycayı, Uygur dilinin Karahanlılar devrinden itibaren İslami çerçevede gelişen devamı olarak görmektedir. Borovkov ise Çağataycayı Uygurcanın devamı saymanın yanlış olacağını savunmaktadır (Borokov, 1954:59). Eraslan da Çağatay yazı dilinin temelini ve oluşumunu şöyle ifade etmektedir. “Çağatay yazı dilinin temelini ve teşekkülünü belirli sebeplere bağlamayı sakıncalı buluyoruz. Edebî dil her şeyden önce kültürle ilgilidir. Bu sebeple Çağatay edebî dilinin teşekkülünde kültür hayatının birinci derecede rolü olduğunu kabul ediyoruz. Yeni yeni kültür merkezlerinde gelişen ve Neyavi ile klasik bir nitelik kazanan bu edebî dilin Uygur kitabet dilinin veya Karahanlı yazı dilinin devamı sayılması doğru değildir.” (Eraslan, 1986:60). Bartold, Çağatayların Moğol asıllı olduğunu düşünmektedir. Ancak bu düşünce bazı göçebelerin kendilerine Moğol kavim adını vermelerinden kaynaklanmıştır (Caferoğlu, 1948:143). Ali Şir Nevai’nin eserlerinden tespit edilen boy isimlerine bakılırsa Çağatay Devleti içerisinde Özbek, Kalmuk, Kıpçak, Akar, Kiat, Bilküt, Arlat, Barlas, Tarhan, Sulduz, Kongrat, Cebir, Kuçin vs. birçok topluluğun olduğu görülmektedir. Çağatay Türkçesinde o-u, ö-ü sesleri aşağıdaki gibi gösterilmiştir.

Tablo 59: Çağatay yazısında /o, ö, u, ü/ seslerinin eserlerde gösterilmesi

Çağatay Yazısı			
Kelime Başı		Diğer Hecelerde	
o-ö	او, اُو, اُ (nadiren)	o-ö	و, وُ, ُ (nadiren)
u-ü	او, اُو, اُ (nadiren)	u-ü	و, وُ, ُ (nadiren)

2.1.6.1. Çağatay Türkçesinde /O, U/ Seslerinin İkili Kullanımları

Çağatay Türkçesi dönemi önemli eserlerin çeviri yazılarını incelenmiştir.

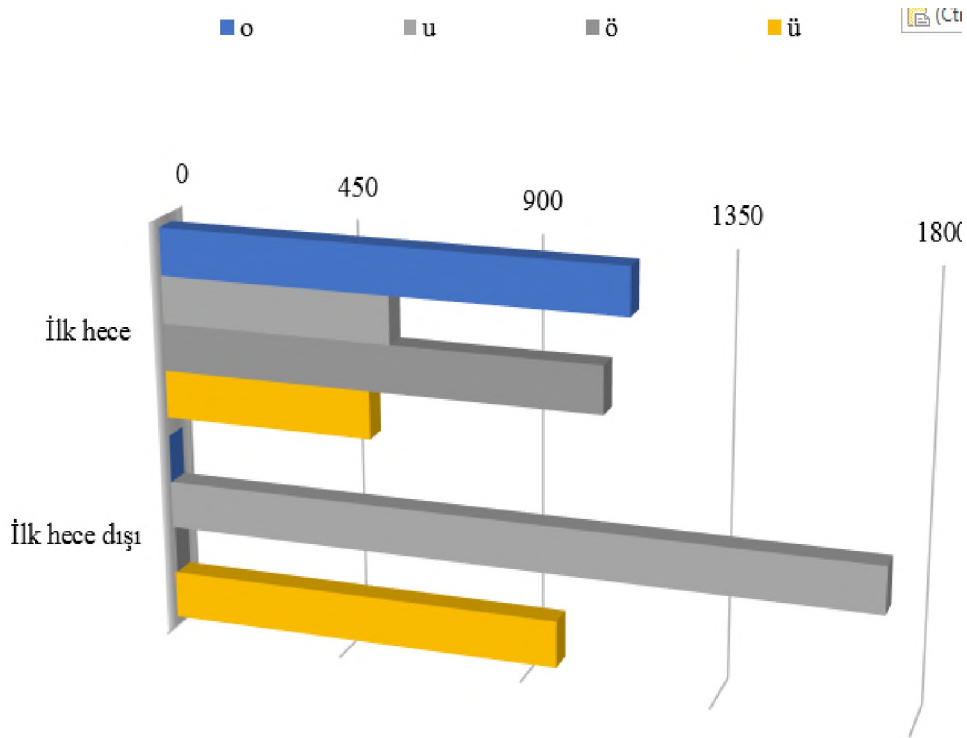
Çağatay Türkçesi döneminde ikili kullanıma sahip kelimeler aşağıdaki gibidir:

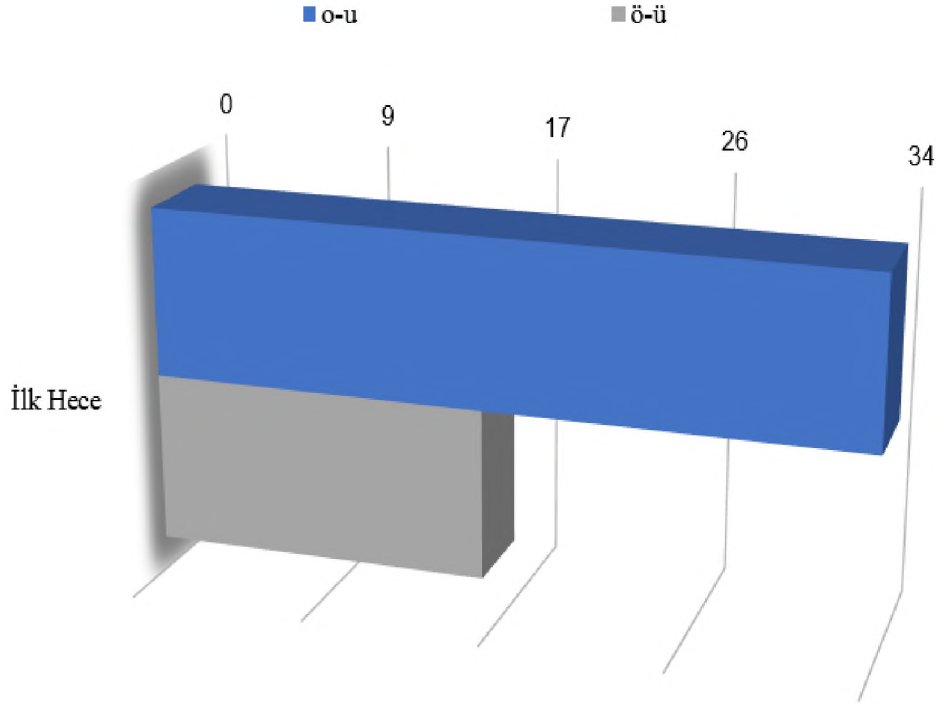
Tablo 60: olacak 80 yazmışım: Çağatay Türkçesi döneminde tespit edilen ikili kullanıma sahip kelimeler

Kelimelerin /o, ö/ lü kullanımları	Kelimelerin Kullanıldığı Eserler	Kelimelerin /u, ü/ lü kullanımları	Kelimelerin Kullanıldığı Eserler
boran	FK 2226	buran	FK 2226
comca	FK 159	cumca	FK 159
contay	FK 3868	cuntay	FK 3868
çoğurcuķ	FK 3881	çuğurcuķ	FK 3881
çoman	FK 3908	çuman	FK 3908
çopan	FK 3845	çupan	FK 3845
çor	FK 3862	çur	FK 3862
dost	ŞD 11; AİD 26	dust	HBD 2
dögüleķ	FK 4214	dügüleķ	FK 4214
dörpi	FK 4203	dürpi	FK 4203
hodük	FK 4093	hudük	FK 4093
ķoç	FK 5982	ķuç	FK 5982
ķoçķar	FK 5842	ķuçķar	FK 5842
ķolansa	FK 5850	ķulansa	FK 5850
ķor	FK 5840	ķur	FK 5840
ķotan	FK 5664	ķutan	FK 5664
Moğul	FK 6879	Muğul	FK 6879
ofraķ	FK 910	ufrağ	FK 910
oğan	FK 991	uğan	FK 991
oğuş	FK 909	uğuş	FK 909
opra	FK 938	upra	FK 938
opramas	FK SG	upramas	FK SG
orunçı	FK 855	urunçı	FK 855
oyan	FK 990	uyan	FK 990
oymaķ	FK 122	uymaķ	FK 122
ozan	FK 870	uzan	FK 870
öç	FK 122	üç	FK 122
ögrimeķ	FK 923	ügrimeķ	FK 923
öküş	FK 942	üküş	FK 942
ömgen	FK 991	ümgen	FK 991
öpçin	FK 198	üpçin	FK 198
örlen-	Thu 34	ürlen-	Thu 45
öt-	FK 122	üt-	FK 122
öyle	FK 122	üyle	FK 122
soğalmak	FK 4698	suğalmak	FK 4698
soğun	FK 4713	suğun	FK 4713
soğurmaķ	FK 4700	suğurmaķ	FK 4700
soraķ	FK 4647	suraķ	FK 4647
sökellik	FK 104, 109	sügillik	FK 104
tonğuc	FK 776	tunğuc	FK 776
tösluķ	FK 3189	tüsluķ	FK 3189
yona	FK 8180	yuna	FK 8180

Çağatay Türkçesi önemli sözlüklerinde olan Fethali Kaçar Lugati’nde o-ö ve u-ü seslerinin ayrımı yazıda gösterilmiştir. Ancak bazı kelimelerin yazımında o-u, ö-ü seslerinin ayrımı yapılmamıştır (Rahimi, 2016:121). Ayrımına dikkat edilmeyen kelimelerin listesi yukarıdaki gibidir. Ayrımına dikkat edilen kelimeler ise şöyledir: öyle “ögle”, üyle “iş”, öttüm “şarkı söyledim”, uttum “kumarda kazandım”, oymak “oymak”, uymak “uymak”, öc “öç”, üç “üç sayısı”, öpçin “at üzerine örtülen bir tür örtü”, üpçin “bir savaş giyimi”, ör “yükseklik”, ur- “vur-”, ot “ateş”, ut “rehinde veya kumarda kazanmak” (Rahimi, 2016:122).

Tablo 61: Çağatay Türkçesinde ilk ve ikinci hecede bulunan /O, U/ seslerinin sayısal değerleri

Tablo 62: Çağatay Türkçesinde o-u ve ö-ü seslerinin birbirlerinin yerine kullanılma değerleri

2.1.7. Kıpçak Türkçesinde /O, U/ Seslerinin Görünümleri

Arap ve Pers literatüründe “Kıpçak” etnik adı ilk defa 8. yüzyılda ortaya çıkmıştır (Ahincanov 2009:21). Kıpçaklar IV. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar Orta Asya’dan Karadeniz’in kuzeyine, Balkanlar’a ve Orta Avrupa’ya büyük gruplar halinde gelen Türk boyları arasında önemli bir yere sahiptir.

Orta Türkçenin kuzeybatı kolunu, Kuman-Kıpçak boylarına mensup Türklerin konuşma dili olan Kıpçakça oluşturur (Akar, 2005:225). “Kıpçak boyları çok eski çağlardan beri Oğuz boylarıyla karışık yaşamıştır. XV. yy.ın ortalarında eserini yazan tarihçi Gardizi İrtiş boylarındaki Kıpçak-Kimekler zümresinde bir Bayındır boyu bulunduğunu kaydetmiştir. Harezmşahlar devrinde Oğuz Türkmen, Kanglı ve Kıpçaklar birbirine karışmışlardır. Yüzyıllar boyunca sürüp giden ve karışmalara rağmen Oğuz-Türkmen ve Kıpçak lehçeleri esas fonetik ve morfolojik özelliklerini muhafaza etmişlerdir” (İnan, 1953:53).³⁶

³⁶ İnan, Başkurt Türklerinden olduğu için olsa gerek çalışmasında Kuman, Husrev gibi sözcükleri /o/ ile yazmıştır. Koman, Hosrav vs.

Kıpçak Türkçesi, Deşt-i Kıpçak'ta, Güney Rusya'da, Kırım'da, Mısır ve Suriye'de ayrıca Orta Asya'nın batı bölgelerinde yaşayan göçebe Kıpçak Türklerinin dilidir. Bu nedenle Kıpçak Türkçesi birbirinden uzak coğrafyalarda, birden fazla kolda gelişme göstermiştir.

Tarihi Kıpçak Türkçesi, XII-XVI. yy.larda Mısır-Suriye bölgesinde konuşulan ve yazılan bir yazı dilidir. Bu yazı geleneğine Kumanlar ve onların konuştukları Kuman Türkçesi de dâhil edilmektedir (Özyetgin, 2006:10). Mısır ve Suriye'ye gelen ilk Kıpçak büyük kabileleri Selçuklularla birlikte gelmişlerdir. Kuman-Kıpçak Türkçesinin en önemli eseri Codex Cumaniscus'tur. Codex Cumanicus'un dili, Karadeniz'in kuzeyinde, Kırım'da ve Kafkasların kuzeyinde yaşamakta olan çeşitli kavim ve milletlerin de ortak anlaşma dilidir (Tavkul, 2003:46). Tarihi Kıpçak Türkçesinin bir başka kolu Altın-Ordu çevresinde Harezmi yazı dili geleneği etrafında şekillenmiş Kıpçak lehçesidir. Bu dönemde yazılmış birçok önemli eser bulunmaktadır. Bu dönem, "Altın Orda Hanlığının yıkılmasıyla Kazan ve Kırım Hanlıklarında Altın Orda-Kıpçak yazı dili bir süre devam etmiş, ancak 1475'te Kırım'ın Osmanlılara ilhakı, 1552'de Kazan'ın Ruslar tarafından işgali ile tarihî Kıpçak Türk yazı dilinin gelişme süreci bu coğrafyada son bulmuştur" (Öztürk, 2011:326). Memluk-Kıpçak Türkçesi, Kıpçak Türkçesinin Orta Asya'daki koludur. "Asıl Memluk Kıpçakçası fonoloji ve morfoloji bakımından Harezmi Türkçesi ile sıkı münasebeti olan bir diyalektir" (Eckmann, 1982-1983:86). Bu sahada da yazılmış birçok sözlük ve gramer türünde eserler bulunmaktadır. "Mısır ve Suriye'de yazılan bu eserlerde rastlanan Uygur, Tatar³⁷, Kıpçak, Türkmen, Moğol gibi etnik ve Harezmiye, Türkistani gibi coğrafi terimler XIII-XV. yy.larda Mısır ve Suriye' de bütün halkça konuşulan Türkçenin pek karışık bir Türkçe olduğunu göstermeye kâfidir" (İnan, 1953:63). Tarihi Kıpçak Türkçesinin XV-XVII. yy.lardaki kolu ise Ermeni harfli Kıpçak Türkçesidir. Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi 17. yüzyıldan itibaren Slav dilleri içinde eriyip gitmiş, ardında zengin bir eser külliyatı bırakmıştır (Özyetgin, 2006:11-12).

Kıpçakça eserler iki ayrı medeniyete ait alfabe ile yazılmıştır. Kıpçak Türkçesi döneminde Arap harfleriyle yazılmış eserlerde o, ö, u, ü sesleri için ʾ, ʿ, ʰ, ʲ işaretleri kullanılmıştır.

³⁷ Ebu Hayyan' ın Et Tuhfetü'z Zekiyye adlı eserinde Kıpçak-Tatarcası diye bir lehçeden bahsetmektedir. Bu lehçeye örnek olarak gösterdiği tek kelime "otuv" dur.

Tablo 63: Kıpçak döneminde /o, ö, u, ü/ seslerinin eserlerde gösterilmesi

Kıpçak Yazısı			
Kelime başında		İlk hece dışında	
o/ö/u/ü ³⁸	• و (Elif ve vav ile) • ئ, ا (ötreli hemze ve vav ile) • و ئ (ötreli elif ve vav ile - nadiren-) • Hareke ve harf kullanılmadan	o/ö/u/ü	• و, (ötreli vav ile) • _ (ötre ile)

Ermeni Kıpçakçasının en belirgin ses özelliklerinden biri de o, ö, u, ü seslerini ayırt etmesidir (Eker, 1998:20). “Ana dilleri olan Ermeniceyi kendi arzularıyla bırakıp Kıpçak Türkçesi (Eski Tatarca) ile konuşup yazan bu Ermenilerden, Ermeni yazısı ile fakat Türkçe pek çok yazma eser ve belge kalmıştır” (Tekin, 1997:110).

Latin harfleriyle yazılmış CC’de ise bu seslerin gösterilmesi için birden fazla işaret kullanılmıştır. Bu durum araştırmacılara göre eseri farklı müstensihlerin yazmasından da kaynaklanmış olabilir. “CC’nin müstensihlerinin Türkçenin fonetiğini iyi bilmedikleri hatta kimi zaman Türkçe sesleri kendi alfabelerinde vermekte yetersiz kaldıkları açıktır” (Gabain, 1988:74). “Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinden BM ve GT’de mühür olarak okunmuştur. CC’de /o/ harfinin bütün yuvarlak ünlüleri göstermekle kullanıldığı göz önünde bulundurulursa kelimenin mohor yanında möhör, möhür, mohur, mühür biçimlerinde okunması da mümkündür” (Güner, Argunşah, 2015:49). Ayrıca Argunşah ve Güner, burun ve borun yazımlarına dikkat çekerek bu durumu “Acaba birinci müstensih kelimeyi burun olarak tespit ederken ikinci müstensih borun olarak tespit ettiğinden düzeltme gereği mi duymuştur?” şeklinde yorumlamıştır (Güner, Argunşah, 2015:49). CC’de aynı sorunlar osta, usta; soltan, sultan; katun, katon kelimelerinde de görülmektedir. Gabain’e göre bu kelimeler Brahmi metinlerinde olduğu gibi /o/ ile yazılmalıdır (Gabain, 1988:74).

³⁸Balci, Dürretü’l-Mudiyye’de /o/ sesinin gösterimi ile ilgili şu farklılığa değinir. “Dürretü’l-Mudiyye’de görülen bir diğer karakteristik imla özelliği de /o/ ünlüsü ile başlayan kelimelerin önüne v (و) ünsüzünün yazılmasıdır. Bu husus /o/ sesi ile başlayan bütün kelimeler için geçerli değildir. Hatta söz başında /v/ türemesi olmayan örneklerin daha fazla olduğu gözlemlenmektedir.” (Balci, 2018:63) van 14b “on” gibi.

- o:** Bu ses için CC'de o, ou³⁹, ø, ó işaretleri kullanılmıştır. “Eserde bu ses için en çok /o/ harfi kullanılmıştır. Bu harf, /o/ ünlüsü yanında başka ünlülerin gösterilmesinde de kullanılmıştır. Bu sebeple birçok kelimenin okunmasında sorunlar oluşmaktadır. Eserde en sorunlu harflerden biridir” (Argunşah, Güner, 2015:45).
- ö:** Eserde bu ses için ø, o, ó işaretleri kullanılmıştır. “CC'de bütün örnekler Türkçe kelimelere aittir ve ilk hecede yer almaktadır. Yalnız bir birleşik kelime örneğinde ikinci hecede tespit edilmiştir. /ö/ sesini gösteren üç işaret arasında herhangi bir fonetik fark tespit etmek mümkün değildir. Metinde aynı kelimenin birden farklı işaretlerle gösterilmesi, hatta iki heceli aynı kelime içinde iki ses karşılığı iki ayrı işaretin kullanılması bunun göstergesidir” (Güner, Argunşah, 2015:45).
- u:** Bu ses eserde v, o, ou, w sesleriyle gösterilmiştir. “Bize göre bu harflerin ses değerleri arasında herhangi bir fark yoktur. Aynı kelimenin farklı biçimlerde yazılması bir imla meselesidir” (Argunşah, Güner, 2015:46).
- ü:** “CC'de /ü/ ünlüsünün beş farklı harfle gösterildiği tespit edilmiştir. Yaygın olarak /u/ ve /v/ harfleri /ú/, /w/, /o/ harflerine göre daha yaygın olarak kullanılmıştır” (Güner, Argunşah, 2015: 47).

“Tarihî Türk lehçelerinde o>u daralması örneklerine daha çok Kıpçak Türkçesinde rastlanılır. Dudak ünlülerinin nitelikleriyle ilgili değişmeler Codex Cumanus'ta sıklıkla görülür.” (Özek, 2014:189).

2.1.7.1. Kıpçak Türkçesinde /O, U/ Seslerinin İkili Kullanımları

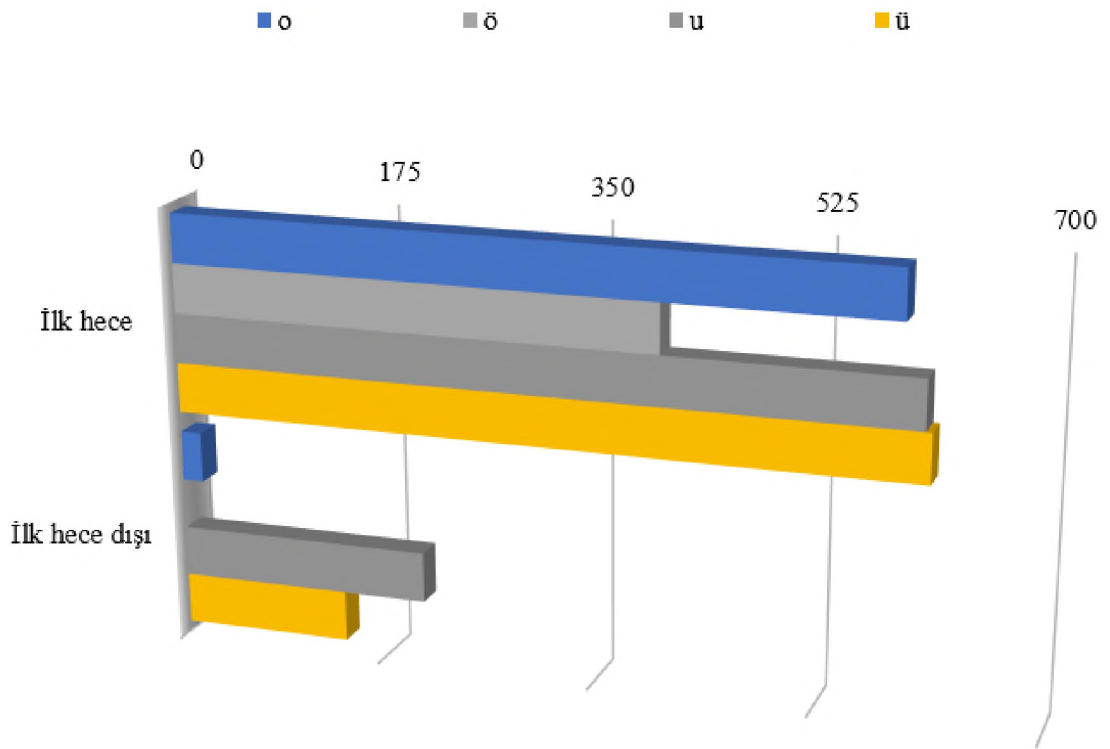
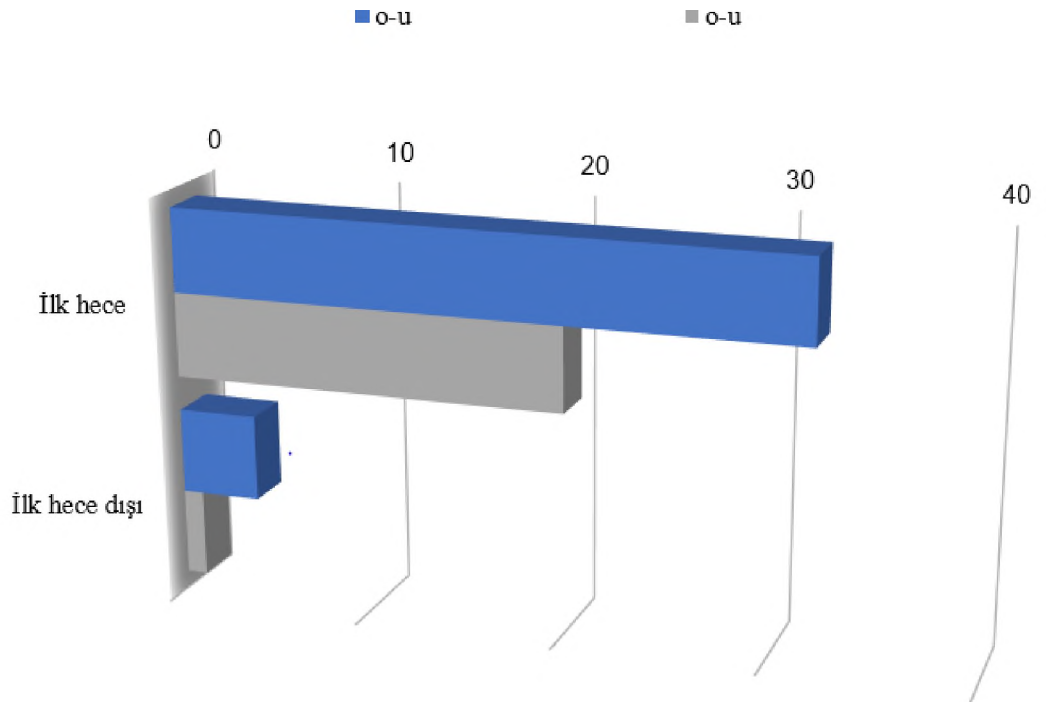
Kıpçak dönemi eserleri olan Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugâlî, Kitâbü'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk, Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye, Kitâbü Bülğatü'l-Müştak fi Lügati't-Türk ve'l-Kıfçak, El-Kavâninü'l-Küllîye Li-Zabtü'l-Lügati't-Türkiyye, İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin, Münyetü'l-Guzât, Baytaratu'l-Vâzih, Kitâb fi'l-Fıkh incelenmiştir. Eserlerin çeviri yazısını yapan araştırmacıların o-u, ö-ü seslerinden hangisini kullandığı tespit edilmiştir. Kıpçak Türkçesinde ikili kullanıma sahip kelimeler aşağıdaki gibidir:

³⁹ Argunşah ve Güner, eserde ou sesinin iki kere kullanıldığını tespit ettiklerini belirtmektedirler (Argunşah, Güner, 2015: 45).

Tablo 64: Kıpçak Türkçesi döneminde tespit edilen ikili kullanıma sahip kelimeler

Kelimelerin /o, ö/'lü kullanımları	Kelimelerin Kullanıldığı Eserler	Kelimelerin /u, ü/'lü kullanımları	Kelimelerin Kullanıldığı Eserler
boğa	CC, Kİ, KK, TZ, TA	buğa	CC
boğuz	CC	buğuz	Kİ
boğaz, bolak	CC, GT, Kİ, CCI	buğdan, buğday	TZ, KF, BM, BV
bollak	CCI	bulak	CC
boluş-	K 25	buluş-	TZ 5
boz-	Gİ, İM, KF, Kİ, KK, TZ	buz-	CCI
bögrek	BV, TA, TZ	bükrek	Kİ
çov	CCI	çuv	CC
çovlan-	CCI	çuvla-	CC
horma	CC	hurma	BV, Gİ, GT, KF, KFT
hormat	CC	hürmet	Gİ, GT, İM, İN
höküm	CCI	hüküm	GT, İM, İN, KF, KFT, MS
kovat	CCI	 kuvvet	BV, GT, İM, İN, KF, KFT,
koymuç	CCI	kuymuç	CC
kozi	ED, KM	kuzı	EK
kögerçin	GT, İM	kügerçin	KK
kök	Faz 245	kük	TZ 234
kömiş	CC	kümiş	BV, DM, Gİ, İM, KG, KFT, TA
körük	CC	kürük	CC
köy-	CCI	küy-	GT
köyündür	TZ 13	küyündür	Faz 121, CCI
mohor	CCI	muhur	BM
oğlak	CC, DM, Kİ	ulah	CCII
ohşa	CCI	uvşa	CC
oz	Faz 139	uz	TZ 20
ös	Faz 139	üs	TZ 28
övdi	TZ	üvdi	A TZ
övret, öğret-	CCII, İM, KF, MG, MS, RH, TA	üvret	CCII
övret-	CCI,	üvret-	CC
öyüş	TZ 5	üyüş	K 23

satuh	TZ	satov	CC
sofra, sohra	GT	sufra	BV
sohlan-	CC	suhlan-	CCI
sok-	A TZ 527	suk-	RRA 408
soltan	CCI	sultan	GT, İM, KF, KFT, KK, MG, TA
sonbul	CC	sünbül	GT
sovurundi	A TZ;	suvurundi	K 34
söklün	Faz 102	süklün	TZ 57
şorba	İM, DM, GT, İM, KFT	şurba	GT
tavok	CCI	tavuk	BV, CC, İM, KFT, TZ
tavos	CC	tavus	CCI
totu	CCI	tutu	CC
tov	CCI	tuv	CC
tovgan	CCI	tuvgan	CC
töre	CCII	türe	CC
tötüş	EDPT	tütüş	TKBS 939
töz	K 28	tüz	A TZ
yazok	CCI	yazuh, yazuğ	CC, KF, BM, DM, Gİ, GT, İM
Yeronimus	CC	Yerusalem	CCII
yoğarı	DM	yuğarı	KK
yoğur-	KFT, Kİ, KK, TA	yuvur-	CCI
yoğurt	BV, MS, RH	yuğurt	CC, GT
yöpsen, yöpsin	CC	üpsün-	CCI
yörü	Gİ	yürü	KMu A35

Tablo 65: Kıpçak Türkçesinde ilk ve ikinci hecede bulunan /O, U/ seslerinin sayısal değerleri**Tablo 66:** Kıpçak Türkçesinde o-u ve ö-ü seslerinin birbirlerinin yerine kullanılma değerleri

2.1.8. Eski Anadolu Türkçesinde /O, U/ Seslerinin Görünümleri

Eski Anadolu Türkçesi, Batı Türkçesinin XII-XVI. yy.lar arasındaki dönemidir. “Diğer bir ifadeyle, Anadolu merkezli olarak oluşan Oğuz kökenli Türk yazı dilinin 13 ila 16 yüzyıllar arasındaki dönemidir.” (Buran, 2015:111). Oğuzca, XII. yy.dan itibaren Anadolu’da edebî yazı dilini oluşturmaya başlamıştır. VI-IX. yy.larda yazılmış belgelerden hareketle Oğuzlar VI-XI. yy.larda Orta Asya’da ve zamanla batıya göç ederek varlıklarını sürdürmüşlerdir. Kendilerinin önce dokuz, on sonra yirmi, yirmi iki, yirmi dört boy oluşturduklarını, çeşitli koşullar dolayısıyla yer yer Karluk, Kıpçak, Peçenek, Basmil, Yabaku gibi Türk boyları ile de temaslarının bulunduklarını kaynaklardan tespit etmekteyiz. Oğuzların diğer boy ile temasları “lehçenin temel yapısında bir değişiklik olmamakla birlikte, kendi boyları arasındaki ağız ayrılıkları bir yana, yer yer öteki Türk kavimleri ile oluşan karşılıklı etkileşimlerin de etkisinde kalmışlardır.” (Korkmaz, 2013:41). Bu etkileşimlere dayanarak Oğuzcanın tarihi gelişimi birkaç başlık altında değerlendirilmiştir ve bu dönemlerden biri de Eski Anadolu Türkçesidir. EAT’nin oluşumu da kendi arasında üç döneme ayrılmaktadır. a. Selçuklu Dönemi, b. Beylikler Dönemi, c. Osmanlıcaya Geçiş Dönemi. (Gülsevin, Boz 2010:5)

Eski Anadolu Türkçesi eserleri iki imla geleneği ile yazılmıştır. İlki Eski Uygur imlası, ikincisi ise Arap ve Fars imlasıdır. Bu iki imla geleneğinde de o, ö, u, ü seslerinin gösterimi için ayrı işaretler kullanılmamıştır. Bu durumda kelimelerin hangi ses ile ilgili okunacağına ilişkin bazı görüşler bulunmaktadır. “Arap yazısında farklı işaretler bulunmadığı için o/u ve ö/ü değişikliğini tayin ve tespit etmek mümkün değildir. Bu durumda kelimelerin Eski Türkçe devresi şekillerine uymak daha isabetli olur.” (Timurtaş, 1992:3). “Bu durumda bu şekildeki kelimelerin ilk hece ünlülerin bugünkü biçimlerinin ne zaman teşekkül ettiği kesin olarak bilinmemekle birlikte, bu teşekkülün eski devirler içinde mümkün olabileceği gibi ağız tesirleri dolayısıyla yeni olabileceği de düşünülebilir. Bazı kelimelerdeki o ve ö’lerin Rumeli şivesinin tesiriyle u, ü olduğunu söyleyen dilciler, teşekkülün yeni olduğu görüşündedirler. Bugün dar ünlü olarak telaffuz ettiğimiz güzel, uğra, usan-, uyan-, yukarı, yürü- kelimelerini EAT metinlerinde ET devresine paralel olarak geniş ünlülü okumak daha uygundur.” (Özkan, 2000:99-100). Eski Anadolu Türkçesinde o-u, ö-ü sesleri aşağıdaki gibi gösterilmiştir.

Tablo 67: Eski Anadolu Türkçesi döneminde /o, ö, u, ü/ seslerinin eserlerde gösterilmesi

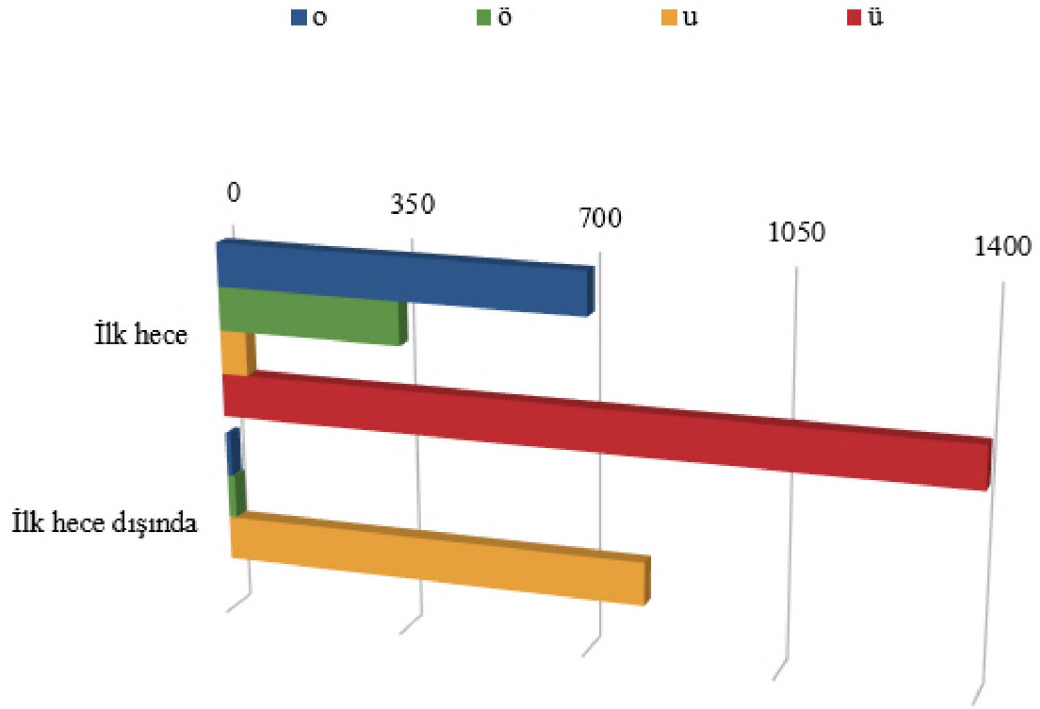
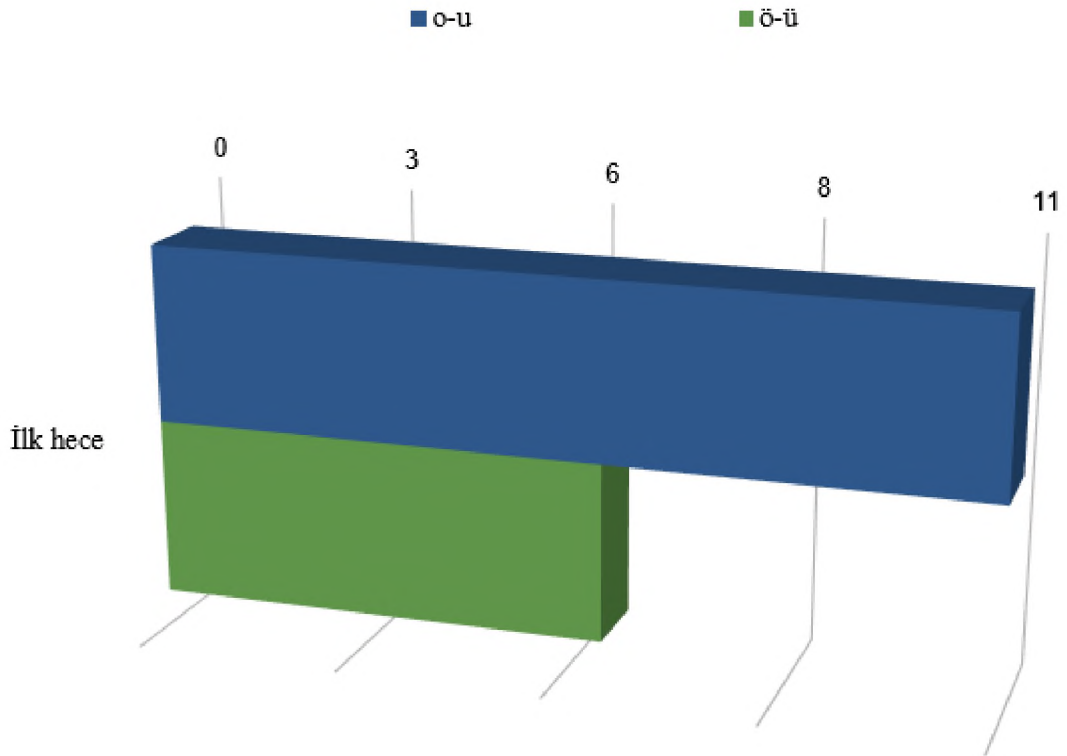
Eski Anadolu Türkçesi Yazısı			
Kelime başında		Diğer hecelerde	
o/ö/u/ü	• اُو (ötreli elif vav ile) • اُ (ötreli elif ile) • او (elif-vav ile) • و (ötreli vav ile) • ُ (ötre ile) • و (vav ile)	o/ö/u/ü	• اُو (ötreli elif vav ile) • اُ (ötreli elif ile) • ُ (ötre ile) • و (ötreli vav ile) • وا (ötre ile vav elif ile) • harekesiz

2.1.8.1. Eski Anadolu Türkçesinde /O, U/ Seslerinin İkili Kullanımları

Eski Anadolu Türkçesi dönemi önemli eserlerini incelenmiştir. Eserlerin çeviri yazısını yapan araştırmacıların o-u, ö-ü seslerinden hangisini kullanıldığını tespit edilmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde ikili kullanıma sahip kelimeler aşağıdaki gibidir:

Tablo 68: Eski Anadolu Türkçesi döneminde tespit edilen ikili kullanıma sahip kelimeler

Kelimelerin /o, ö/'lü kullanımları	Kelimelerin Kullanıldığı Eserler	Kelimelerin /u, ü/'lü kullanımları	Kelimelerin Kullanıldığı Eserler
bostan	HŞ 214	bustan	MH
böyük	TAO 50b	büyük	VM 50; KEM 23
gönül	HŞ 2336	günül	HŞ 2336
gözel	HŞ 3176	güzel	HŞ 3176; Ham 12; KEM 24
oğra-	HŞ 2768; TAO 8; DK 136	uğra-	HŞ 2768; KEM 32; Ham 7
oğrı	HŞ 2835; DK 13	uğrı-	HŞ 2835; VS 12a
oron	HŞ 2900	uron	HŞ 2900
oson	TAO 8	usan-	Ham 61
oş-	HŞ 2623	uş-	HŞ 2623
oşan	HŞ 3650	uşan-	HŞ 3650
oy-	DK 264	uy -	KEM 18
öküş	HŞ 3545	üküş	HŞ 3545
tolun-	HŞ 2416	tulun-	HŞ 2416
yoğaru	TAO 8	yığaru	TAO 8
yörü-, yörü	DK 145; KEM; TAO 8	yürü-	VM 27b; İH; Ham 30
yöğriş	HŞ 4197	yüğriş	HŞ 4197
yöğrük	HŞ 2822	yügrük	HŞ 2822

Tablo 69: Eski Anadolu Türkçesinde ilk ve ikinci hecede bulunan /O, U/ seslerinin sayısal değerleri**Tablo 70:** Eski Anadolu Türkçesinde o-u ve ö-ü seslerinin birbirlerinin yerine kullanılma değerleri

2.1.9. Osmanlı Türkçesinde Latin Harfli İlk Türkçe Eserlerde /O, U/ Seslerinin Görünümü

Türkler, Arap alfabesini XI-XX. yy.lar arasında kullanılmıştır. Alfabeyi kullanmaya başladıklarında alfabenin kendi ses sistemlerini sesleri göstermede yetersiz kaldığını fark etmişlerdir. Arap alfabesinin yetersizliğini ilk eleştiren Türkistanlı fıkıh bilgini Ahmed İbn Tayyib es-Serahsi (XI. yy.)’dir. Bilgin Süryanice ve Yunanca özel adların yazımı için kırk harften oluşan fonetik bir Arap alfabesi oluşturmuştur. Isfahani, Arap harfleri ile yazılan bir kelimenin harekelenmediği zaman iki yüzden fazla şekilde okunabileceğini söyler. Türkler, Arap alfabesini kullanmaya başladıklarında ﻙ harfini /η/ sesi içinde kullanmalarıyla ilk reformu yapmışlardır. “Arap alfabesi XIX. yy.a kadar geleneksel şekil ve genel özelliklerini koruyarak gelmiştir. Türkçe sözlerin dışında Arapça ve Farsça alıntılarının orijinal imlası için alfabedeki harflerin tamamı kullanılmıştır.” (User, 2006:101). Arap alfabesi ile ilgili ilk reform önerileri XX. yy.ın ilk yarısında ileri sürülmüştür.

Ahmet Cevdet Paşa, Arap alfabesinde karşılığı bulunmayan Türkçe seslerin gösterilmesi önerisini sunar. Bunun üzerinde Encümeniş-i Daniş, yeni oluşturulacak hareke işaretlerinin yardımıyla Türkçenin ünlülerini yazıda gösterme kararı verir (Ülkütaşır, 1973:20). ﺝ işareti /ö/ yü; ﺞ işareti /ü/ yü; و altına konan ~ işareti /o/’yu; ^ işareti /u/’yu karşılayacaktır. 1883 te Şemsettin Sami Kamus-ı Fransevi’nin ön sözünde /o/ sesi için و üzeri ~ işareti, /ö/ sesi için و üstü çift nokta, /ü/ sesi için ﺞ, /u/ sesi için ﺞ işaretinin kullanılmasını önermiş ve sözlüğünde bu harfleri kullanmıştır. Ebüzzıya Tevfik, “Yine Islah-ı Huruf Davası” adlı çalışmasında و üzerine konan bir nokta ile /o/, iki nokta ile /u/, üzerine bir aksanla /ö/, üzerine hemzeyle /ü/ sesini karşılamak mümkündür (Şimşir, 1992:28-29). 1911 yılında harf reformu çalışmaları yapmak amacıyla Islah-ı Huruf Cemiyeti, Yeni Yazı adıyla bir gazete çıkarmaya başlamıştır (Ülkütaşır, 1973:33). Ancak I. Dünya Savaşı’nın etkisi ile alfabede reform çabaları sonuç vermemiştir. 1920’li yılların sonuna kadar çözümü olmayan alfabe tartışmaları devam etmiştir (User, 2006:13).

Arap harfli metinlerde /o, ö, u, ü/ seslerini ayırt edici işaretler kullanılmamıştır. Bu sesleri takip edebilmenin en iyi yolu, Arap alfabesine göre sesleri daha iyi ayırt eden alfabelere başvurmaktır. XV. yy.dan itibaren yazılmaya başlayan Latin harfli gramer ve sözlükler bu eksikliği gidermek için önemli kaynaklardır. Bu eserler, “çeviriyazılı

Osmanlı Türkçesi dönemi Latin harfli Türkçe eserlerde incelenmiş ve bu eserlerde /o, ö, u, ü/ seslerinin kullanımı tespit edilmiştir. Osmanlı Türkçesi dönemi Latin harfli Türkçe eserlerde /o, ö, u, ü/ seslerinin eserlerde gösterilmesi aşağıdaki gibidir:

Tablo 71: Osmanlı Türkçesi dönemi Latin harfli Türkçe eserlerde /o, ö, u, ü/ seslerinin eserlerde gösterilmesi

	İLT	DDL	CFT	PPD	EDG	GRL
o	v, u, o	o	o, u	o, u	o	ou, o
ö	v, u, o	oi, o, eo	ü, u, yu, yo, yö, iö, ö	ö	u	eu, u
u	u, o	o	o, u, ü	u, o	o, ou	ou, u
ü	u, ü	io, u, ou, o	iü, yü, u, iu	ü, ö	u, hu	u

Gümüşkılıç, çalışmasında Carbognano ve Vigueur'un eserlerini incelemiş ve bu eserlerde geçen ikili kullanıma sahip kelimeler ile ilgili şu tespitlerde bulunmuştur: "Car.'da berhordar, çoha, boğday, dohter, İstambol, oğramak, o'lefe, yokarı şeklinde o'lu olan kelimeler bugün Türkiye Türkçesinde u'lu olarak kullanılmaktadır. Berhordar kelimesi Vig.'de berhudar, berhüdar, berhordar şeklinde u, ü ve o kullanılmaktadır. İstambol kelimesi Vig.'de İstambıl, İstambol, İstambul, İstanbıl, İstanbol, İstanbul, İslambol, İslambul şeklinde hem u'lu hem de o'lu olarak yer almaktadır. Yani bu kelimedeki o/u sesleri karışık bir vaziyettedir. Kelimenin bugün u'lu şekilde kullanılmasında Rumeli ağızlarının etkisi olduğu düşünülebilir. Car.'da umr, ümr şeklinde kullanılan kelime, Vig.'de ömr, ömür şeklinde geçmektedir. Car.'daki şekil bugün Rumeli ağızlarında görülen şekle benzemektedir. Bugün Kütahya şeklinde telaffuz edilen kelime, Car.'da Kötahiya biçiminde geçmektedir. Yabancı yer adlarında değişik telaffuz biçimleri olabilir. Car.'da töhfe şeklinde olan kelime, Hin.'da da töhfe şeklinde geçmektedir. Kelimenin bugünkü telaffuzu ise tuhfe'dir. Kelimenin Car.'daki ö'lü şekli, belki de İstanbul'a Anadolu'dan gelen insanların söyleyiş biçimi olabilir. Car.'da geçen o/u ve ö/ü'lü şekiller, değişik tercihleri yansıtmaktadır. Bugünkü şekillerle çoğu kelimelerle uyushmaktadır. Fakat bugün özellikle u'lu olan bazı kelimeler, Car.'da o'lu bir şekilde kullanılmaktadır. Bunun sebebi, bugün Türkiye Türkçesinin temelini teşkil eden İstanbul ağızından geçen kelimelerin ilk hecelerindeki ünlülerin Rumeli ağızlarının da etkisiyle 18. yy. a göre daha fazla düzleşmesidir. Bugün o'lu şekilde kullanılan az sayıdaki kelime de Car.'da u'lu olarak geçebilmektedir. Car. ve Vig.'de geçen kelimeler hemen hemen aynıdır. Car. ve Vig.'de bugüne göre u/ü'lü olan bazı kelimelerin o/ö'lü olması

İstanbul'a Anadolu'dan gelen insanların telaffuzları ile alakalı olmalıdır. Özellikle halk bu ünlüleri karışık olarak telaffuz edebilmektedir.” (Gümüşkılıç, 2005:322-325).

Osmanlı Türkçesi döneminde Latin harfleri ile yazılmış ilk Türkçe eserlerde o-u, ö-ü ikili kullanıma sahip kelimelerin neden ikili kullanıma sahip oldukları ile ilgili aşağıdaki gibi tespitlerde bulunulabilir:

- a. Balkan dillerinin etkisi: Dönemin bazı eserlerinde ö-ü ikili kullanıma sahip kelimelere rastlanılmaktadır. Bu tür eserlerde Bulgar ağızlarının etkisinden söz edilebilir.
- b. /o, u/ ve /ö, ü/ seslerinin ayırt edilememesi: Ana dillerinde /ö, ü/ sesleri bulunmayan ya da /o, u/ sesleri arasındaki telaffuz farkını ayırt edemeyen batılı araştırmacılar bu sesleri yazıya aktarırken zorlanmışlardır.
- c. Arap alfabesinin yetersizliği: Bu sesleri ayırt etmede zorlanan batılı araştırmacılar, Arap alfabesinde de sesleri ayırt eden işaretlerle karşılaşmadıkları için sesleri yazarken Türkçeyi öğrendiği kişi ya da kişilerin etkisinde kalarak duyduklarını yazıya aktarmışlardır.⁴⁰
- d. Yazarların konuşma dilinin etkisinde kalması: Kimi eserlerde batılı araştırmacılar, dönemin konuşma dilinin etkisinde kalmışlardır ve bazı kelimeleri iki kullanımı ile birlikte vermişlerdir. bogday~bugday; yoksek~yüksek; sofras~sufra; ölmek~ulmek; büyük~büyük, hüküm~hüküm, bo~bu, bütün~bütün vs.

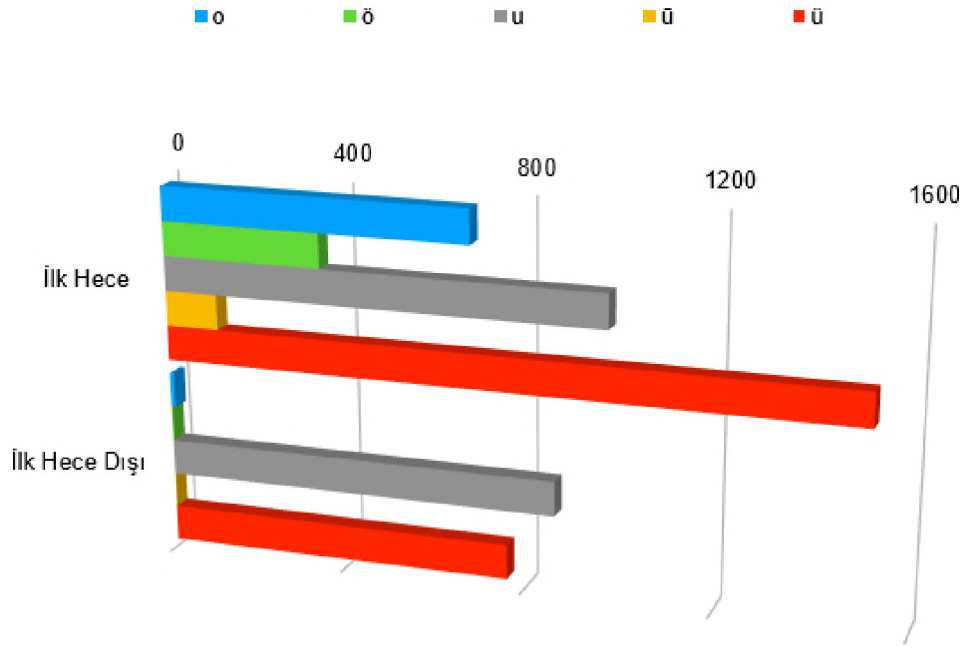
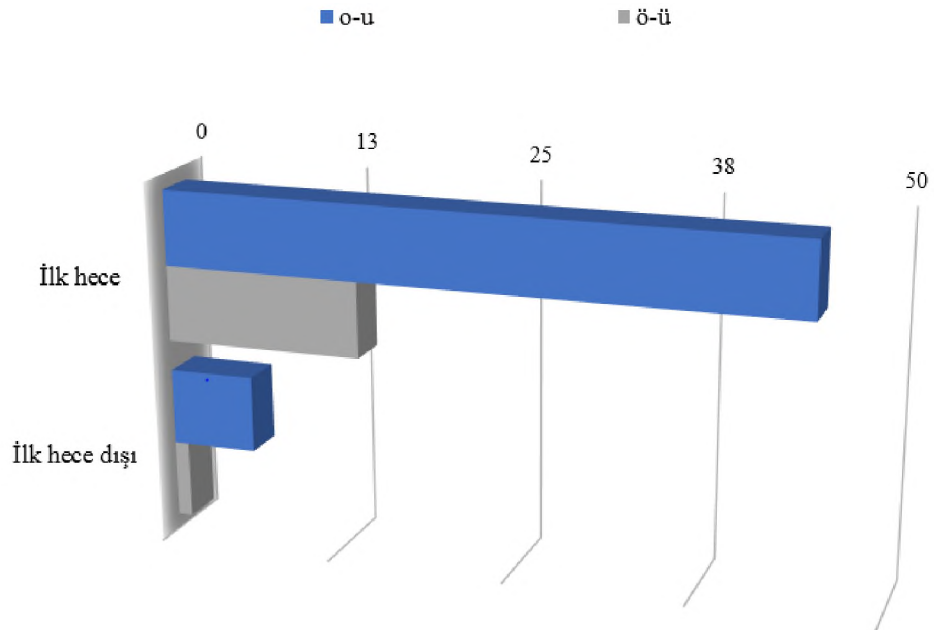
Latin harfli ilk Türkçe eserlerde de o-u, ö-ü seslerinin birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Latin harfli ilk Türkçe eserlerde tespit edilen ikili kullanımlar aşağıdaki gibidir:

⁴⁰ Eserlerde /ö, ü/ sesleri yerine genellikle /o, u/ sesleri kullanılmıştır.

Tablo 72: Latin harfli ilk Türkçe eserlerde tespit edilen ikili kullanıma sahip kelimeler

Kelimelerin /o, ö/'lü kullanımları	Kelimelerin Kullandığı Eserler	Kelimelerin /u, ü/'lü karşılıkları	Kelimelerin Kullandığı Eserler
berchordâr	PPD 664	berhudar	Men 963
bodak	ILT 64	budak	CFT 78
boiuk, böyük	DDL 26, PPD 27	bugh	DDL 135
boluth	ILT 268	bulut	EDG 234
bou	EDG 45	bu	GRL 67
boulouchmaq	EDG 200	buluch	AGTL XI
böbrek	PPD 56	bubrek	ILT 279
börek	PPD 74	bürekler	CFT 72
coshlook	ILT 66	cush	AGTI 61
deunmek	EDG 32	dünmek	İLT 24
dojárym	PPD 74	duj-	GRL XX
dokmek	Men 523	dukmek	ILT 254
dokouz	GRL 31	dukuz	Men 379
dondur	Men 852	dundermek, dunmek	ILT 288, İLT 311
dooshek	GRL 77	düsege	CFT 408
doufc-urmek	DDL 94	düscürmek	AGTL IV
döğüş-	Vig 320	dugüsür, düğüfmez	CFT 53, CFT 54
dökül-	CFT 234	dükülmis	CFT 138
Giönahtan	İLT 79	günah	Men L
gonder	Men 3602	gundermfich	ILT 26
goturmuş	AGTL 58	gyütürmis	CFT 199
gozet-	DDL 28	güzet	CFT 12
görüş, ghourouch	Men 632, EDG 13	gursh	EDG 54
gözetse	Vig 63	güzetsen	CFT 90
grooshah, gros	CFT 12	kuruch	ATGL 678
guerunmek	İLT 56	gurunmek	GRL 15
hokium	DDL 114	hüqüm	PPD V
Istambolu, Stambolda	CFT 9	İstanbul	Vig 852
iogrendi	Car 45	ügrenmistür	CFT 56, CFT 84
Japon	Car 123	Japuná	PPD 694

Koorshunin	DDL 77	kurshun	ATGL 56
Koran	EDG 20	Quran	ATGL 57
kõtahya	PPD 686	kütahya	Vig 132
luzoum	GRL 14	lüzüm	Car XVII
oghloom	EDG 74	uglum	Car 96
oghrar	Vig 50	ugrar	Car 232
ograrsiniz, ograsch	CFT 11, ILT 240	uqrash	EDG 11
ogurlamak	ILT 254	ugurlamak	PPD 20
ojandy`r	Vig 82	ujandy	Men 340
olour	EDG 200	ulur	AGTL XL 50
omarum	ILT 283	umoor	DDL L 9
omr	GRL 90	ümrumde	CFT 12
onutmainiz	CFT 28	unut	İLT XV
oolduruler	DDL 34	üldürüler	CFT 38
opmek	EDG V	upmek	ILT 270
oqoumaq	EDG 49	ukush	PPD 485
ormefi	DDL 10	urme	GEL I 2
ortulmiş	EDG 85	ürtülmis	CFT 408
ourmak “vurmak”	GRL 32	urmaq	Vig XX
ouzoun	EDG 10, GRL 17	uzun	GRL II
ögüt	PPD 230	ügürtle	CFT 122
öjretmek	PPD 81	üjren	Men 1080
qorqousi	EDG 78	gürgü	Men 679
qouch	EDG 24	kus	GRL IX 2
qoutou	EDG 27	kutu	Men 901
sohbet	EDG 19	suhbet	Car 300
sofra	EDG 9	sufrabefi, sufraji	DDL 244, CFT 62
soover	DDL 34	büger	CFT 369
sooz	EDG 41	süz	EDG 6
Soria	DDL 32	Suriye	AA XX
soultan	GRL 31	sultan	Vig III
söyleşme-	Men 65	süjlesamejelum	CFT 11, CFT 66
toozumiz	İLT 43	tuz	Men 103
toutmak	GRL 15	tut	EDG 78
Yacooby	PPD 60	yakub	CFT II
yakhod	EDG 11	yahut	PPD 45
yokardeh, jokarı	ILT 285	yukarı	CFT 9
yoril-	Men 856	jurulmis	CFT 58

Tablo 73: Latin Harfli ilk Türkçe eserlerde /O, U/ seslerinin sayısal değerleri**Tablo 74:** Latin harfli ilk Türkçe eserlerde o-u ve ö-ü seslerinin birbirlerinin yerine kullanılma değerleri

2.2. Türkçede O>U, U>O Değişimleri

Türkçede O>U, U>O değişimleri fonetik çevreye bağlı değişimler ve fonetik çevreye bağlı olmayan değişimler olmak üzere ikiye ayrılır.

2.2.1. Türkçede Fonetik Çevreye Bağlı Değişimler:

Türkçede fonetik çevreye bağlı değişimler Türkiye Türkçesi Ağzıları'nda, Türkçenin lehçelerinde ve Türkçenin Balkan dilleri ile ilişkisinde tespit edilmiştir.

2.2.1.1. Türkiye Türkçesi Ağzılarında Fonetik Çevreye Bağlı O>U, U>O Değişimleri

TTA ile ilgili ilk çalışmalar XIX. yüzyılda yapılmıştır. XIX. yüzyıldan günümüze kadar yapılmış çalışmalarda TTA üzerine çeşitli tasnif çalışmaları yapılmıştır. TTA'da ile ilgili tasnif çalışmalarında O>U, U>O değişimlerine bazı maddelerde rastlanılmaktadır: Piet Kral, 1980 yılında yaptığı çalışmasında “ilk hecede ö, ü>o, u değişmesi ve yokarı/yukarı kelimesindeki ses değişmesi” maddesinde söz konusu değişimleri sınıflandırma ölçütü olarak belirlemiştir. Buran, Elazığ ağzılarını beş bölgeye ayırdığı çalışmasında dördüncü ağız bölgesinin özelliklerini “Baskil ilçesinin büyük bir bölümünü kaplayan bu ağız bölgesi, Keban ve Sivrice'ye doğru hafif bir kayma gösterir. Doğu yönünde ise Elazığ merkez ilçeye doğru yayılmıştır. Bu bölgenin en belirgin özelliği ünlü yuvarlaklaşması olarak gösterilebilir. Kelime kök ve gövdelerinde görülen bu yuvarlaklaşmaların bir bölümüne dudak ünsüzlerinin sebep olduğu söylenebilir. Dördüncü ağız bölgesinin en belirgin özelliklerinden biri de o sesinin u'ya, u sesinin o'ya dönüşmesidir.” şeklinde sınıflandırmıştır (Buran, 2003:19). Karahan, Kuzeydoğu grubu ağzılarını oluşturan bölgenin özelliklerinden birinin “geniş-yuvarlak ünlülerin ilk hecede yarı veya tam ölçüde daralması, Çamlıhemşin ilçesiyle Pazar ilçesine bağlı Hemşin bucağı ve köyleri ağzılarının karakteristik özelliğini teşkil eder, bu hadise ile ilgili örnekler, diğer ağız gruplarında fazla” olmadığını belirtmektedir (Karahan, 1996:108).

/o/ zamirindeki ünlü daralması da ağız tasniflerinde kullanılan bir ölçüttür. Karahan çalışmasında Batı grubu ağzılarını dokuz alt gruba ayırmıştır. Bu alt gruplardan I., II., III., V., VI. gruptaki ağzlarda kısmen IV. grup ağzılarında /o/ zamirindeki ünlü daralmasının kurallı ve düzenli bir değişim olduğuna değinmektedir (Karahan, 1996:108). Karahan'ın tasnifinde IV. grup olarak gösterilen ağzılar şöyledir: Bey pazarı,

Çamlıdere, Kızılcahamam, Gündül, Ayaş (Ankara), Göynük, Mudurnu, Seben, Kırıbrıçık (Bolu), Çankırı (Ovacık, Eskipazar ve Kızılırmak hariç), Tosya (Kastamonu), Boyabat, (Sinop), Çorum merkez, İskilip (dağ köyleri hariç), Bayat, Kargı, Osmancık (Çorum), ağızları. Karahan, Batı grubu ağızlarındaki o>u değişmesinin Doğu Rumeli ağızlarına birçok bakımdan benzediğini belirtmektedir (Karahan, 1996:181).

İlker, Manisa ağızını iki bölgeye ayırmıştır. I. ve II. Ağız bölgesinde o>u, u>o, u>ö değişimlerinin eşit oranda olduğunu, büyük kelimesinin ise iki bölgede de yaygın oranda geniş ünlüyle telaffuz edildiğini ifade etmektedir (İlker, 2017).

Akar, Muğla ağızında görülen o>u daralmasını “bölge ağızlarındaki bu tür bir daralmanın Oğuz ve Kıpçak lehçelerinin etkileşimi ile kuvvetli ilgisinin de olduğunu tahmin ettiği” şeklinde açıklamaktadır (Akar, 2013:50-51). Muğla ağızında “güzel” kelimesinin önemli oranda “gözel”, “bura” zamirinin de sıklıkla “bora” şeklinde kullanıldığı da tespit edilmiştir (Akar, 2013:50).

Demir ve Aydoğdu çalışmasında Giresun bölgesinin I. ağız bölgesini oluşturan Piraziz, Bulancak, Dereli, Giresun merkez ilçe, Keşap, Yağlıdere, Espiye, Güce, Tirebolu, Doğankent, Çanakçı, Görele ve Eynesil ilçelerinde üçüncü teklik şahıs zamiri, işaret sıfatı ve belirsizlik zamiri /o/’nun /u/’ya dönüşmesinin karakteristik olduğunu ifade ederler (Demir, Aydoğdu, 2009:127).

Aydoğdu, Çankırı ağızını iki bölgeye ayırmıştır ve bölge ağızlarında şu farklılıkların olduğundan bahsetmiştir: “ I. ağız yöresinde işaret zamiri *şu* ’nun ünlüsünün genişlemesiyle oluşmuş *şo* ve ünlüsünün hem genişleyip hem de uzun telaffuz edildiği *şö* şeklinin kullanıldığı görülmektedir. Bu şekilde kullanımına II. ağız yöresinde rastlanılmamıştır. İkinci ağız bölgesinin ayırt edici özelliklerinden en önemlisi, şahıs zamirinin III. teklik ve çokluk şekilleri, işaret zamiri teklik ve çokluk şekilleri ile işaret sıfatındaki *o* ünlüsünün darlaşarak *u* şeklinde kullanılmasıdır (Aydoğdu, 2011:30-31). Çorum ağızı I. ağız yöresi, Bayramören, Atkaracalar, Çerkeş, Orta, Kurşunlu; II. Ağız yöresi Ilgaz, Korgun, Şabanözü, Eldivan, Çankırı merkez, Yapraklı, Kızılırmak.

Günay, Kâhta, Gerger, Samsat yöresi ağızlarını üç ağız bölgesine ayırmıştır. Bu üç ağız bölgesinin ortak özelliğinin ünlü daralması olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Kâhta’da çoğunlukla bazı seslerin ara ses olarak kullanıldığını ifade etmiştir (Günay, 2008). II. Ağız bölgesi Samsat ilçesini, Kahta ve Gerger ilçelerinin bir bölümünü

oluşturmaktadır. Bu ağız bölgesinin karakteristik özelliği ö, ö, û, ü° sesleridir (Günay, 2008:25-26).

Çalışmada O>U, U>O değişimlerini ele alan tasnif çalışmalarından hareketle TTA'da O>U, U>O değişimlerinin iki nedeni olduğu tespit edilmiştir: Fonetik çevreye bağlı O>U, U>O değişimleri, Fonetik çevreye bağlı olmayan O>U, U>O değişimleri. Fonetik çevreye bağlı O>U, U>O değişimlerinde kelimeler ikili kullanıma sahipken fonetik çevreye bağlı olmayan O>U, U>O değişimlerinde kelimelerde tek kullanıma sahiptir ve karakteristik bir özellik göstermektedir.

2.2.1.1.1. Türkiye Türkçesi Ağızlarında o-u, ö-ü arası sesler

TTA'da o-u arası /ö/ ve ö-ü arası /û/ sesleri TTA'nın genelinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu seslerin tespit edildiği hece tipleri ve bu seslerin görüldüğü ağızlar aşağıdaki gibi sınıflandırılmıştır.

2.2.1.1.1.1. ö: /o/ ve /u/ arası bir ünlüdür. /o/ ile /u/ arasında yarı geniş, kalın, yuvarlak, normal süreli bir ünlüdür. “o ile u geri ünlülerinin boğumlanma noktaları arasında bulunur.” (Gülensoy, 1988:22) “/ö/ ünlüsü ünlü darlaşması neticesinde oluşmuş ikincil ünlüdür. Anadolu ağızlarında çok kullanılan bir ünlüdür.” (Sağır, 1995:385) TTA'da bu ünlü için ó, ô, ọ, ò, ỏ, ô, û, ũ, u<, ɵ işaretleri kullanılmıştır. TTA'da bu ünlünün karakteristik olarak kullanıldığı bazı bölgeler bulunmaktadır:

2.2.1.1.1.1.1. *bò, bòK tipli hecelerde: /ö/ ünlüsünün /b/ sesinin yanı sıra ğ, l, n, r, y seslerinin daraltıcı etkisine bağlı olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

bòğda RiÇA 2/193; *bòlamadım* KrmİA M106/107, *bòlıt* UIB XXVIII/9, *ısdanbòl* GöIA 26/162; *bònnarı* AnBİA 20/33; *bòrda* AmMA 26/5, *GazipA* 2/69, *bòrda* KepA 6, *bòriye* AsarA 11/5, *bòrdan* TeMİKA 297/268, *bòralada* ZBKİ 16/15, *bòralı* SakİA 6, *bòraya* 41/1, *bòyük* MuşA XXVI/4; *bòyna* MudA 23/48, *búynunu* YahYA 18/17, *búynuz* AnKA 3/61, *ısdanbòlda* ZBKİ 13/30, *ıstanbòl* DGİA 3/89, *ıstanbòlda* 10/6, *EsİYA* I/18, *bòyü* KrmİA M095

Alıntı kelimelerde: *balon* KrmİA M009/103, M009/103

2.2.1.1.1.1.2. *cò tipli hecelerde: Alıntı kelimelerde rastlanılmıştır.

còmartesi SarYA 10/41, *còvalı* ElİÇA 25-29

2.2.1.1.1.1.3. *dò, dòK tipli köklerde: /ö/ ünlüsünün bu tip hecelerde g, ğ, ğ>v, l, v, y seslerinin daraltıcı etkisine bağlı olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

dögenlen KrmİA M073/87, doğan YayA 55/30, dölöp SafA, döldurmaya YayA 1/41, dōman KepA 28, dōvardan KepA 2, dōvarlāñı BalİA III/3, dōven “düven” M008/45, dōyuruduñ EliÇA 20/16, odōn KüSiA 10/185, doğōmlu KadıÇTYA 532, doğmadan EmA 5, dōvelim KastA 42/219, doğōm SakİA 18

Alıntı kelimelerde: dōa EliÇA 45/32, dōa M011/28, M011/28, M029/2, dōgdullar AmMA 53/110, dōvası M013/50, dōvasına AmMA 15/116.

2.2.1.1.1.4. *ğ sesinin düşmesi: /ö/ ünlüsünün bu tip hecelerde /ğ/ sesinin düşmesi ile oluştuğu görülmektedir.

çōō EspA 5/32, *dōul* AmMA, *doōmları* KahMİA 62/63, *saōhun* EliÇA 4/21, *sōuh* AmMA, *sōan* BoİSİ 53, *soōu* EspA 13/20, *sōuk* BoİSİ 49, *y÷ fudu* AmMA, *yōōdu* EspA 3/13, *yōurt* BoİSİ

2.2.1.1.1.5. *hō, hò(K) tipli hecelerde: /ö/ ünlüsünün bu tip hecelerde /h/ sesinin düşmesi ile oluştuğu görülmektedir.

Alıntı kelimelerde: hōbubat KrmİAM073/58, M073/133, hōkmü MuşA XVII/4, hōkūmet KastA 38/35, hōr ManTA 60

2.2.1.1.1.6. *Kō, KōK tipli hecelerde: /ö/ ünlüsünü *k, *k>ğ tipli hecelerle başlayan sözcüklerde c, l, m, r, v, y seslerinin daraltıcı etkisine bağlı olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

gōcam AmMA; *gōlahıların* EspA 50/38; *gōmtanıydı* KastA 9/68; *gōnderüyōmuş* KahMİA 60/18; *gōnuşmaları* SenA 36/52; *gōrak* ManA I/15; *gōrsu* GölA 1/91; *gōrsun* EliÇA 9/3; *gōuyom* SiAA 1/33; *gōymuşdur* KadıA 3/67; *gōyuverürüz* ZBKİ 2/65, *kōca* MaKBKAÖ I/1, *kōva* ManA II-3, *ōkūs* “*ōküz*” KrmİA M037/39, *kōmutanım* YayA1/39.

Alıntı kelimelerde: *gōya* KrmİA M043/66, M043/66, *kōftesi* ÇifKTA3/37, *meşgöl* ManA I/10, *kōyde* KrmİA M064/6.

2.2.1.1.1.7. *lō, ol tipli hecelerde: /ö/ ünlüsünün bu tip hecelerde /l/ sesinin daraltıcı etkisine bağlı olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

ōlabilir YayA 23/95, *ōlluğu* KadıÇTYA 372, *ōlmısañ* GölA 34/44, *ōlan* KoTİK 1/40.

Alıntı kelimelerde: *lōhum* ArtYD.

2.2.1.1.1.1.8. *(K)ön tipli hecelerde: /ö/ ünlüsünün bu tip hecelerde /n/ sesinin daraltıcı etkisi ile oluştuğu görülmektedir.

öna ManTA 1, öndan AnBİA 1/4, öndan söna ElİÇA 11/1, öni SakİA 34, önlā MudA 10/3, önnā AyYA I-B1, önnar BalİA IV/9, GirİYA 21/33, önnarı AnBİA 1/14, KahMİA 2/126, ManTA 1, önnarın SakİA I/62, önu AyYA I-A, önu ÇanİA 77/46, önuñnan SivYA 6/85, önuñ GölA 17/25, ündan BOrKA 7/2, bunò SarYA 31/89, ö zaman ManA II-9, öndan MaKBKAÖ III/2, SafA, öndan söna KamYA 52/35, önnar EsBMA I/23, örda ManA 15/15, öynardu ElİÇA 21/18

Alıntı kelimelerde: bedTön KoTİK 2/128, fayton M116/2, vağon GölA 7/98

2.2.1.1.1.1.10. *ör, Kôr tipli hecelerde: /ö/ ünlüsünün bu tip hecelerde /r/ sesinin daraltıcı etkisine bağlı olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

örak BoİSİ 10, ördan MudA 16/6, ElİÇA 1/30, EsTA I/24, KüSiA 5/9, ZBKİ 1/238, AsarA 21/2, KepA1, ÇanİA 12/71, AybA 2/63, ManTA 13, öralar ÇanİA 37/25, örmaniye ElİÇA 6/7, öralarda ElİÇA 4/4, örman EsİYA I/06, oturu-r KarsA 81/58, olu-r KarsA 84/127, ûrda KüAYA 30/2, rûhlu KüYA 7/49

Alıntı kelimelerde: doktör ÇumHYA M12/34, doktoru 2/31, motör ÇumHYA M19/12, ÇumHYA M19/12, KahMİA 67/63, motora M094/11, motorda AmMA 1/3, motoru, horoz KrmİA M003/128, horoz moroz M003/128.

2.2.1.1.1.1.11. *ös, ös, Kös, sòK tipli hecelerde: /ö/ ünlüsünün bu tip hecelerde /s/ sesinin yanı sıra ğ, l, n, r, v seslerinin daraltıcı etkisi ile oluştuğu görülmektedir.

ösman AmMA, samsöna ManA I/5, söğuk YayA36/161, söna SenA 32/246, sòratlamıza KepA 36, sòrerdik KrmİA M073/87, sòvān ElİÇA 14/26, sòvān ElİÇA 14/26, sūna BOrKA 7/2, söğan YayA23/107, usöl KoTİK 1/20, usûl KüYA 12/1, sòñsün KrmİA M011/25, Kar M011/25, sòrerdik M075/87, Toröslar KadıÇTYA 556, şo M036/34, SivYA 34/11.

Alıntı kelimelerde: dansöz SarYA 1/26, söfra KadıA 6/15, şöfraya M050/55, söhbet YayA62/105, *Mac. szoba>söba ManTA 16, söfa KastA 39/89.

2.2.1.1.1.1.12. *öv tipli hecelerde: /ö/ ünlüsünün bu tip hecelerde /v/ sesinin daraltıcı etkisi ile oluştuğu görülmektedir.

öva GölA 1/142, övadan ÇanİA 81/49, pamuKöva SakİA 102.

2.2.1.1.1.13. *öz, zôK tipli hecelerde: Bu tip hecelerde de /ö/ ünlüsünün kullanımına rastlanılmaktadır.

erzorumda KrmİA M069/3, M069/3, özağ KarA16/6.

Alıntı kelimelerde: mazôt SivYA 11/17, mazût DevYA XVIII/13.

2.2.1.1.1.14. *şö tipli hecelerde: /ö/ ünlüsünün bu tip hecelerde /ş/ sesinin daraltıcı etkisine bağlı olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

şö AmMA 1/53, şörda TeMİKA 177/60, şoramda AsarA 24/74, şora KrmİA M016/13, M016/13, şorda 59/8, ManA II/1, şorda M016/14.

Alıntı kelimelerde: şöbeden GİŞKİA 56/104.

2.2.1.1.1.15. *yôK, ôyVK tipli hecelerde ve -yôr şimdiki zaman ekinde: /ö/ ünlüsünün bu tip hecelerde /y/ sesinin yanı sıra ğ, k>h, l, v seslerinin daraltıcı etkisine bağlı olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

banyô EsİYA II/04, *yô* EliÇA 5/28, *ôyun* LYA A/8, *ôyza* YayA 12/81, *yôğuru* YayA 6/96, *yôharda* AsarA 25/28, *yôğudu* GİŞKİA 25/9, *yök* EsTA I/18/64, *yôkalları* SiAA 11, *yôkarı* LYA B/4, *yökdu* SafA, *yöl* BalİA II/12, *yôlla-* AtaA 28/11, *yônca* YayA 9/35, *yöncamız* SivYA 8/27, *yöruruh* ArİA XXI/2, *yövalarında* KepA 51, *yöharda* KahMİA 47/2, KahMİA 63/61, *yökardan* KastA 46/70, *yôkarı* GİŞKİA 54/1, SakİA 12

yôr şimdiki zaman ekinde: ağılyôrla VKA 1/209, alamıyôduğ 1/27, atlatıyôr DevYA XVII/20, bakıyôs AnBİA 29/18, biliyôn KahMİA 60/17, bozuyôr BayDİA 5/65, duruyôs EliÇA 1/5, eriyôr DevYA XI/2, ğaynamıyôru BoİSİ 1, gecmiyô KahMİA 23/25, gedâyôr AnYA 6/25, geliyôr YayA 4/197, gırışmiyô ManTA 6, istiyôn SivYA 6/112, sevinmiyôm AkYA 3/66, veriyô GöLA 1/83, yapıyô ManA I/8, yasıyôs EliÇA 5/23, koyôn YayA 9/22, mayalayôn BalİA 2/40, afyôn KrmİA M005/6, M005/6

Alıntı kelimelerde: kamyôn DGİA 2/212, yôkarda ÇanİA 34/36, yôkarı GöLA 24/28, yonan KrmİA M130/29, M130/29, yönanda ÇanİA 126/45, istesyôna M010/12

2.2.1.1.1.1.16. * /y/ düşmesi: öharı GİŞKİA 9/25, oğarı ArpK M04/25.

2.2.1.1.1.2. ³ sesi: /ö/ ile /ü/ arasında ince, yuvarlak, yarı geniş veya yarı dar bir ünlüdür. “ü ile ö arasında ö’ye yönelik, ünlülerin genişleme olayı ile ilgili /ü/ sesidir.” (Sağır, 1995). TTA’da bu ünlü için ô, ô, ô, ù, ü<, ü işaretleri kullanılmıştır.

2.2.1.1.1.2.1. *b³, b³K tipli hecelerde: /ô/ ünlüsü bu tip hecelerde /y/ sesinin daraltıcı etkisine bağlı olarak oluşmaktadır.

bölmüşler NiMBİA B12/15, böyüglere AmMA 1/18, böyük EliÇA 51/35, böyüg AsarA 12/8, böyük AnBİA 37/14, böyütmüş ÇumHYA M/12/8, SerA 6/52, böyle SarYA 40/29, böyük SivYA 13/161, böyüyen SivZİA 1/90, böyüdü SiAA 2, böyüdük GöA 28, böyügləri KastA 112/17, böyük 50/45, KadıA 7/18, böyük SarYA 17/35, KahMİA 4/42, böyümüş SakİA T/35, böyütdüm ÇumHYA M29/34, bôTdum KahMİA 51/21, böyüg AmMA 12/89, böyüne KrmİA M050/50, böyüne M050/50, búyótdum KahMİA 47/51, búyûh VGHA 7/1, búyüdü EğYA 25/33, bú^oyük ZBKİ 1/183, böyüne M050/50.

2.2.1.1.1.2.2. *d³, d³K tipli hecelerde: /ô/ ünlüsü bu tip hecelerde /n, r, v, y/ seslerinin daraltıcı etkisine bağlı olarak oluştuğu görülmektedir.

gördöh VGHA 1/29, dördü KadıA 4/3, döşşeg AmMA 20/113, dönene AmMA 50/91, dörT AmMA 31/99, dövedim AnBİA 45, döversin BalİA I/5, döveni BalİA I.3, döndü EsBMA I/3, dövüli KahMİA 1/54, döväcen 4/74, döküldi ManA I/6, dövennen SakİA N/119, dövelim KastA 42/219, dözete SiAA 19, ödüyemedin KüSiA 7/31.

2.2.1.1.1.2.3. *h³ tipli hecelerde: /ô/ ünlüsünün bu tip hecelerde alıntı kelimelerde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Alıntı kelimelerde: hökmaT VGHA 3/37, hökümet KadıA 6/43, KadıA 6/43, hökümete GİŞKİA 4/39, hõrmet SenA 29/19, SenA 29/19, hõrmetine ÇumHYA M1/48, KahYA 57/36, hõsusü EspA 2/45, hõúmetimiz SivZİA 15/20, hõzürde KahYA 5/68, hõkümet KahMİA 70/46, hõkümetten SiAA 15, hõrmet SiAA 13, UIB XLV/7

2.2.1.1.1.2.4. *³g, g³, g³K tipli hecelerde: /ö/ ünlüsü bu tip hecelerde /ğ, v/ sesinin daraltıcı etkisine bağlı olarak oluştuğu görülmektedir.

götü AyYA I-A, göz AyYA II/9, öğünde ManTA 15, görmezdi BalİA IV/16, gönderiyo EsTA I/17, gözelce EsİYA II/01, göc AtaA 13/19, görmezdi KahMİA 14/53, gövendimiz ManA I/5, gömlüyodu SakİA N/119, gözeldir SarYA 10/58, götur- AtaA 1/25, öğüñkü AnBİA 2/2, gövey SiAA 6, gözel AnBİA 2/27, gözel GöA 16, KadıA 34/24, KoTİK 21/8, UlB XL/22, gözel KahMİA 50/45, gözelce GİŞKİA 10/80, SiAA 1, gözelcene GöA 6, gözeldir SarYA 10/58, gözel KrmİA M050/91, M050/91, M050/91, güzel EğYA 25/4, öğütüller KoTİK 13/8, gözel KadA X.

Alıntı kelimelerde: göme SenA (<< Ar. kūma) 33/22, göya SenA (<< Far. gūyā) 42/3, SenA 42/3.

2.2.1.1.1.2.5. *³ğ tipli hecelerde: /ö/ ünlüsü bu tip hecelerde /ğ, v/ seslerinin daraltıcı etkisine bağlı olarak oluştuğu görülmektedir.

öğütüller KoTİK 13/8 “öğütürler”, öğüdür ÇumHYA M3/26, övlen SivYA 39/21, öğredmen KadıÇTYA 628, övüdür KadıÇTYA 352, uğıtmeye KadıÇTYA 12.

2.2.1.1.1.2.6. *³k, k³ tipli hecelerde: /ö/ ünlüsünün bu tip hecelerde de kullanımına rastlanılmıştır.

kötaya KepA 44, yükö SarYA 32/178, öküznen SakİA N/118, öküzlēniñ ManA I-7.

Alıntı kelimelerde: köfte GİŞKİA 1/20, köy KadıA 4/35, köyümüzde EsTA I/17, köyde KahMİA 29/55.

2.2.1.1.1.2.7. *³l tipli hecelerde: /ö/ ünlüsü bu tip hecelerde /l /sesinin daraltıcı etkisine bağlı olarak oluştuğu görülmektedir.

ölgen ÇifKTA 3/15, öleAtaA 39/25, öldürmüş KahMİA 18/89, ölüsü AnYA 8/12, öleştirdi KepA 28, ölmüş ManA II/9, ölöm VGHA 3/104.

2.2.1.1.1.2.8. *³ñ, n³ tipli hecelerde: /ö/ ünlüsü bu tip hecelerde /n/ sesinin daraltıcı etkisine bağlı olarak oluştuğu görülmektedir.

öğümdē AyYA I-A, öğ AtaA 46/11, öğümüze AnBİA 7/11, önal KadıA 4/2, ön KahMİA 37/56.

Alıntı kelimelerde: öuniversitesde BoİSİ 17, nöbet BalİA I/3.

2.2.1.1.1.2.9. *³r tipli hecelerde: /ö/ ünlüsü bu tip hecelerde /r/ sesinin daraltıcı etkisine bağlı olarak oluştuğu görülmektedir.

öreyip 51/14, görü<rem KarsA 81/30, süpü<rür KarsA 84/194.

2.2.12.1.2.10. *³t, t³K tipli hecelerde: /ö/ ünlüsü bu tip hecelerde /r/ sesinin daraltıcı etkisine bağlı olarak oluştuğu görülmektedir.

ötēki 81/7, atatörk ManA I/5, ötögün ManTA 2, tōredi SivYA 6/262, tōteberi AmMA 25/17, tōkōlōb VGHA 37/229, tōkōlmiş VGHA 9/24.

2.2.1.1.1.2.11. *³y, y³, y³K tipli hecelerde: /ö/ ünlüsünün bu tip hecelerde /y/ sesinin daraltıcı etkisine bağlı olarak oluştuğu görülmektedir.

öyle AnBİA 35/38, öyle EsBMA I/3, öyuk “hoyuk” AtaA 47/129, böyüyümüş AkYA 24/91, bilmeyöz SiAA 29, deyō KadıÇTYA 583, dōyōrdüler AmMA 26/99, geliyō EsBMA I/19, yōcelden SiAA 13, yönünden BayDİA 1/60, yörük EsTA I/18, yörük EsTA I/18, yōg EmA I-3, Yörük KadıÇTYA 553, yörüleک GöA 85, yörüme GiŞKİA 21/19, yörüdü SiAA 2, yörüyeک SiAA.

2.2.1.1.1.2.12. *³v tipli hecelerde: /ö/ ünlüsü bu tip hecelerde /v/ sesinin daraltıcı etkisine bağlı olarak oluştuğu görülmektedir.

övē BalİA I/3, övey AsarA 3/17, övey BoİSİ 15, SiAA 9.

2.2.1.1.1.2.13. *³s, s³K tipli hecelerde: /ö/ ünlüsü bu tip hecelerde /s/ sesinin yanı sıra /l, n, y, z/ sesinin daraltıcı etkisine bağlı olarak oluştuğu görülmektedir.

sōle NiMBİA M3/53, sōlesin SakİA 1, sōlük KahMİA 45/44, sōndü EspA 53/21, sōylenmez 39/41, sōylişiyoduğ EsTA I/16, söz ÇifKTA 10/37, sōvēlēde ManA I/6.

Alıntı kelimelerde: sōhpetlerini KadıA 36/98.

2.2.1.1.1.2.14. *ş³ tipli hecelerde: /^ö/ ünlüsünün bu tip hecelerde /ş/ sesinin daraltıcı etkisine bağlı olarak oluştuğu görülmektedir.

şöyle ManA I/5.

2.2.1.1.1.2.15. h türemesi: /h/ sesinin türemesi ile bu ünlünün kullanımına rastlanılmıştır.

hölkesi SiMSYA 26.

2.2.1.1.1.2.16. ğ düşmesi: /^ö/ ünlüsünün bu tip hecelerde /y/ sesinin düşmesi ile oluştuğu görülmektedir.

döğēni EliÇA 27/32, ötmesinin SiAA 20 “öğütmesinin”, üredmen EmA II, ürendir EmA I, gö olursa “göğbaş” NiMBİA M14/29.

2.2.1.1.1.2.17. y düşmesi: /^ö/ ünlüsünün bu tip hecelerde /y/ sesinin düşmesi ile oluştuğu görülmektedir.

böünkūSerA 12/2, böün KüPA 8/56, böünkū ÇanİA 46/30, şöle EliÇA 20/57, ülece EmA I.

Tablo 75: TTA’da O-U arası ses için kullanılan işaretler

Şehir	İlçeler	o-u arası ses için kullanılan işaretler	ö-ü arası ses için kullanılan işaretler
Adana			
Aksaray, AkYA	Merkez ve İlçeler	ö	^ö
Afyon	Şuhut	ò	-
	Sinanpaşa	ò	-
	Emirdağ	ò	-
	Dinar ve Evciler	ò	-
	Bolvadin, Çay ve Çoban	ò	-
Amasya	Merkez ve İlçeler	ö	-
Ankara	Merkez ve İlçeler	ö	^ö

Antalya	GazipA	ò	ô
	Serik	ò	ô
	Korkuteli	ò	ô
	AnKA	ò	ô
Ardahan	Merkez ve İlçeler	ò	ô
Artvin	ŞavA	ò	ö
	AtaA	ò	ô
Balıkesir	Kepsut	ò (sadece o zamiri ile ilgili)	ô
	ManTA	ò	ü üstü nokta
	BalıA	ò	ô
	BOrKA	ü	-
Bartın	Merkez ve İlçeler	ò	ü°
Bayburt	DİA	ò	ô
Bolu	BoİSİ	ò	ô
	GöA		ô
	MudA	ò	
Burdur	GöA	ò	
Çanakkale	LYA	ó	
Çankırı	ElİÇA	ò	ô
	ÇanıA	ò	
	GöA		ô
Denizli	Güney ilçesi	ò	
Edirne	LüA		ö
Elazığ			

Erzincan	Merkez ve ilçeler	ô	ô̇
Erzurum			
Eskişehir	ÇifKTA		ö̇
	EsBMA	ô	ô̇
	EsİYA	ô	ô̇
	Osm TA	ô	ô̇
Giresun	Merkez ve ilçeler	ô	ô̇
Gümüşhane	GIŞKİA	ô	ô̇
Hatay			
Isparta	EğYA		ü̇
	GelA	ó	
	SenA	ô	ô̇
	UIB	ô	ô̇
Kahramanmaraş	Merkez ve İlçeler	ô	ô̇
Karabük	EspA, Merkez ve İlçeler	ô	ô̇, ü°
Kars	Merkez ve İlçeler	u _{<}	ü _{<}
Kastamonu	Merkez ve İlçeler	ô	ô̇
Kayseri	YayA	ô, û	ô̇
	DevYA	û	
Kırıkkale	KırkBMİKA	ô	ô̇
Kırşehir	Merkez ve İlçeler	ô	
Kilis	KiliMKA	ó	
	KamYA	ô	
Konya	KadıA	ô	ô̇
	KadıÇTYA	ö̇	ö̇̇
	ÇumHYA	ô	ô̇
	KoTİK	ô	ô̇
Kütahya	KüAYA	û	

	KüEmA	û	
	KüYA	û	
	TAvYA	û	
	SarYA	ò	ô
Muş	Merkez ve İlçeler	ò	
Niğde	Merkez ve İlçeler		ô
Ordu	AybA	ò	
Osmaniye			
Rize			
Samsun	AsarA	ò	ô
	Merkez ve İlçeler	ò	ô
Sivas	SivYA	ò	ô
	SivZİA	ò	ô
Tekirdağ	θ		
Van	VGHA	û	ü°
	VKA	ò	
	VMA	û	
Zonguldak	ò	ü°	
KARİAAA	ø	ô	
ÇPHYA	û, o°	ô	

Harita 1: TTA'da o-u, ö-ü arası seslerin dağılımı

2.2.1.1.2. Türkiye Türkçesi Ağzlarında Fonetik Çevreye Bağlı O>U

Değişimlerinin Nedenleri

TTA'da fonetik çevreye bağlı O>U değişimleri “ünlü değişim zincirinde uzun ünlünün yükselmesi, daraltma niteliği olan ünsüzlerin etkisi, ünsüz düşmesi, ilk şeklini koruyanlar” nedenleri ile tespit edilmiştir:

2.2.1.1.2.1. Ünlü değişim zincirinde uzun ünlünün yükselmesi ilkesi: TTA'da bu ilkenin sonucu ile tespit edilen sözcükler aşağıdaki gibidir.

**AT bōym*>buynuzlarını UlB XI/6, buynuzuynan GelA 14/155, buynuslusu NiMBİA M2/75, AnKA I/12-33, ArtYD, KayA 59/4, KüYA 3/12, MaKBKAÖ X/1, SarYA 18/51, SivZİA 15/20, ŞavA 1/115, YYGA 16/14, buynuzla KepA 46, buynuzları KırşYA LII/62, buynuzlarına ManA I/9, buynuzlu AkYA 19/16, MuğYA I/13-59, buynuzu DGİA 2/753, buynuzunu YozAÇ 12/18; **AT çōk*>çualıyo ÇanİA 57/16, çuğalmak KıbA 88, çuvaldı YozSA 11/3; **AT çōčka*>çucuk SakİA 67, çucuu EspA14/107; **AT gōn*>günü KayİSA XI/16; **AT kōk*> güğar DGİA 1/135; **AT kōz*>güzlüğü DGİA 5/133; **AT kōpek*> küpei KarsA 65/27, küpek MaKBKAÖ VII/5, küpek YayA; **AT ōl*>u KastA48/69, SiMSYA 61/50, AybA 10/70, GörYA 13/25, ûndan KüYA I/6, ûrda DevYA X/76, ûnda KüEmA 1/16, unda AtaA25/25, undan 16/10, EmA II, KüGA 6/24, KüPA 14/64, ManA I/6, BalİA I/1, SakİA 67, uni KastA1/15, RiÇA 4/424, EsİYA I/19, VGHA 10/6, unnar EsBMA I/27, EspA2/118, EsTA I/16, unnara BilİA 29/18, unnarı EmA I, BBA 5-45, SakİA II/30, unnarıñ İzİÖAIII/8, unu AnBİA 2/20, ÇoİM 1/115, GörYA 15/11, KüDoA, KüSiA 11/83, SarıA 2/2, YatİA I/1-49, ZBKİ 18/18, onun TeMİKA 275/353, onun BilİA 30/70, ura KüYA 51/138, urada EsİMİYA 4/133, uradan BerMİA22/68, urası EspA3/14, LYA A/6, urasını İzİÖAI/72, uraya MaKBKAÖ V/3, urda SiMSYA 28/25, VGKHA 25/6, urdan AsarA 26/6, BBA 6-79, ırıya KavYA XX/112, ırıyİ AyYA II/7, uriye KastA 154/3, undan KüAaYA 2/3, uzman “o zaman” TavYA 4/18, ubir AsarA 14/219; **AT ōn*>un AhA II-368, VGHA 7/131, VGKHA 4/276, una LYA A/1, BerMİA 3/24, **AT ōyna*->uyna- BOrKA 7/1, uynadın BBA 35-7, uynarız BoİSİ 10, uynuz VGHA 3/34; **AT ōçak*> ucā AyYA I-A/10, BalA 2/39, ucağın MuğYA I/3-47, ucak BoİSİ 44, ucağda KastA 111/141; **AT sōgun*>suan ÇanİA 61/27, suğan

KıbA 60, NevYA 29/118, suğanı YatıAV/I-36, suvan YozSA 2/61, 2/22, BoİSİ 23, DevYA X/162, GörYA 19/64, KadıÇTYA 505, KırşYA LXVIII/75, KüEmA 2/3, SarYA 41/127, SivYA 39/88, EsBMA I/53, TeMİKA 252/126, suvanna BBA 19-2, suvannan MuğYA II/4-9, suvanı YYGA 7/11; *AT sōl>sul VGHA 3/59; *AT tōğ->tuv- BOrKA; *AT tōl> duldurgannar ÇifKTA9/1, tulu AnBİA 3/169; *AT yōk>yuk ÇayYA 6/10; *AT yōl> yul MuğYA I/47, yulda 4/26.

2.2.1.1.2.2. Daraltma niteliği olan ünsüzlerin etkisi ile: TTA'da tespit edilen daraltıcı etkiye sahip ünsüzler ve bu ünsüzlerin görüldüğü hece tipleri aşağıdaki gibidir.

2.2.1.1.2.2.1. *bo(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsü /ğ, ğ>v, m, v/ seslerinin yanında daralıp /u/ ünlüsüne dönüşmektedir.

alabura “alabora” YozA YA/14, *buğa* “boğa” DoTA, AyKA LXXVIII/16, *buva* DulKA, *buğan* TeMİKA 274/351, *buğaz* “boğaz” AyKA XLII/3, *buğazına* KayİSA IX/78, *buğazda* BalİA 2/165, *buvazımıza* DulKA XXI/8, *bumba* “bomba” BalA 21/25, ErYA 2, KıbA 57, *bumbıyı* DGİA 3/34, *burazancılar* “borazancılar” BBA 9/96, *buvar* “boğar” NuYA 6/6.

2.2.1.1.2.2.2. *bö(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /ö/ ünlüsünün /l, r, y/ seslerinin yanında daralıp /ü/ ünlüsüne dönüştüğü görülmektedir.

buylece “böylece” KastA 48/51, *bübre* “böbrek” I/37 EsBMA, *bürek* “börek” DoTA, MudA 30/11, KıbA 96, *bürölce* “börölce” BBA 28-216, *büylä* “böyle” DGİA 3/500, *büyle* AnBİA 29/18, EsBMA II/3, *Pülüstür* “bölüştür” BisTA 17/97, *übür* “öbür” KastA 114/201, *übek* “öbek” DoTA.

2.2.1.1.2.2.3. *ço(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde de /o/ ünlüsü daraldığı görülmektedir.

çumān “çomağın” AnBİA 7/20 çumaye ManA II/1.

2.2.1.1.2.2.4. *çö(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde de /ö/ ünlüsünün /r/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

çürek KıbA 34.

2.2.1.1.2.2.5. *do(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün /l, v/ seslerinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

dulaş “dolaş” DoTA, *duvan “doğan”* DoTA, *duvanay “doğanay”* EsTA I/5.

2.2.1.1.2.2.6. *dö(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /ö/ ünlüsünün /k, n, ş, v/ seslerinin etkisi ile daralıp /ü, u/ ünlülerine dönüştüğü görülmektedir.

dükme “dökme” K1bA 11, *dünmem “dönmem”* KüPA 7/28, *düşek “döşek”* K1bA 59, MuİATTAK, *düv “döv”* DoTA, *düvcen* BilİA 13/199, *düvdün* NiMBİA M16/138, *düvedik* BerMİA 26/39, *düvêken* YatİA II/2-7, *düveller* AkYA 11/111, *düven* EsİMİYA 5/207, *düver* BBA 27-24, AnBİA 8/121, *düveni* BalİA II.4, SarYA 71/196, YozSA 23/42, *düverdi* ArİA XL/177, EmA V-63, *düvüşçüler* KoTİK 12/6, *düyüg* SerA 8/101, *dübülüyödu* EmA I-4, *düven* BalA 7/131, *düver* BalA 14/44, *düven* DevYA XX/3, *düven* KamYA 11/174, *düven* KarsA 46/12, *düdü* YYGA, *duviyó* EspA46/128, *duvan* DevYA X/115, *düvecek* EspA 44/11, *düvenneri* EspA 6/21.

2.2.1.1.2.2.7. *(o)ğö(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün /n, r, v, y/ seslerinin yanında daralıp /u/ ünlüsüne dönüştüğü görülmektedir.

gumtanımız “komutanımız” BalA 13/156, *gumutanım* AnBİA 22/113, *gunuşamaz “komuşamaz”* KüPA 17/77, *ğuva “kova”* ManA II/5, *guva* KadıÇTYA 15, *ğuva* NiMBİA M18/87, *guvala “kovala”* ErYA 6, *guvalarsın* BalA 34/16, *guvalaruz* ÇanİA 41/11, *guvalıyodum* ÇoiA 2/110, *guvamazdıh* KırşYA LXX/68, *guvan* SarYA 33/38, *guvanlāda* YatİAX/2-205, *guvarlar* DevYA X/7, *guvalardıK* NuYA 4/83, *ğuy- “koy-”* KüAYA 2/10, *ğuy* KüDoA 23/155, *ğuy-* NevYA 66/77, *ğuya* TavYA 1/34, *ğuyabilseydim* ZBKİ 25/13, *ğuyácāñ* EspA6/56, *ğuyādı* YatİA X/2-197, *ğuyallardı* BalA 27/54, *ğuyan* YahYA 10/33, *ğuyar* AsarA 1/11, *ğuyarlı* EsTA II/1, *ğuyarlı* SivYA 6/207, *ğuyarlar* ÇanİA 13/64, *ğuyasam* KüSiA 13/94, *ğuycam* ÇoiA 2/39, *ğuydu* DGİA 1/68, *ğuyduķ* ZBKİ 1/112, *ğuydula* KüDoA 18/185, *ğuydum* GörYA 3/201, *ğuymaz* SakİA 47, *ğuymuş* KadA XLVII, SarYAA 10/138, SiAA 1/27, *ğuyulûlta* EsİMİYA 9/24, *ğuymadılā* GöA 2/49, *ğuyarsıñ* BalİA I/1, *guvalardı* EmA II-19.

2.2.1.1.2.2.8. *gö(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /ö/ ünlüsünün /r, s/ seslerinin yanında daraldığı görülmektedir.

güsdermesin “göstermesin” EsTA I/16, *güzgi “gözü”* VGHA 13/99, *gürenek “görenek”* VGHA 4/28.

2.2.1.1.2.2.9. *ho(K),  o(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün /r, v/ seslerinin yanında daraldığı görülmektedir.

huvarda K bA 60,  url  ArtYD, huvarda SivYA 17/26, huvardal  YozSA 15/83.

2.2.1.1.2.2.10. *no(k) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün /n/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

Avanus YozA C /32.

2.2.1.1.2.2.11. * f tipli hecelerde: Bu tip hecelerde / / ünlüsünün /f/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

 fkelenenden “ fkeleniler” YYGA 13/30.

2.2.1.1.2.2.12. *o  tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün / / sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

u uz “oğuz” YayA11/130, u lanna “o lanla” SenA 20/39.

2.2.1.1.2.2.13. *  ( ) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde / / ünlüsünün / /, /g /ve / >v/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

u rendim “  rendim” KastA 57/34, u  td rd m “   tt rd m” Kad A 28/101,   demidi BisTA 2/18,   d p EspA17/34,   d r Ar A VII/5,   d rd k BBA 9-23,   t  Ar A IV/6,   len “  len” Sak A I/39,   lenlik TeM KA 262/521,   lelik KastA 62/80,    deciz “   dece iz” MudA 20/36,   d r TavYA 1/38,   d rka DG A 1/5,   d rler YahYA 11/53,   d rs n ManA II/1,    niyor GazipA 61/16, ElmA 77/43,   t - MaKBKA  VII/6, VGHA 2/65,   t T k K SiA 18/20,   le KastA 63/12,    tm  le KavYA XII/8,   t  ArtYD.

2.2.1.1.2.2.14. *( )o(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün /m, p, v, y/ seslerinin etkisi ile daraldığı g r lmektedir.

  m  u “  m  u” TeM KA 198/231,   ptu MaKBKAö VI/1,   va MaKBKAö I/3,   vala “  vala” DoTA   valam   TeM KA 286/130,   yi VGHA 3/391, u   a DoTA “    ”.

2.2.1.1.2.2.15. *( ) (K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde / / ünlüsünün daraldığı görülmektedir.

küKnar “*köknar*” ArİA XX/65, *kümür* “*kömür*” AnKA 30b/28, BilİA 48/109, *üksüzlükten* “*öksüzlükten*” KastA 76/9, *kötahyada* “*Kütahya*’ da” EsBMA II/4, *üküz* “*öküz*” VGHA 5/148, *kütürim* “*kötürüm*” BirA 43/125.

2.2.1.1.2.2.16. *o(l) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün /l/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

uluk “*oluk*” KastA 60/74, *ututturub* “*oturup*” KastA 51/5.

2.2.1.1.2.2.17. *ö(l) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /ö/ ünlüsünün /l/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

ülüme “*ölüme*” KastA 69/220, *ölcekmiş* MaKBKAÖ X/1, *öldürdünüz* SiMSYA 21, *öldürdünüz* SiMSYA 21/68, *ülese* NiMBİA G1/34, *ülü* KüYA 39/85.

2.2.1.1.2.2.18. *ön(ñ) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /ö/ ünlüsünün /n/ sesinin etkisi ile daralıp /ü/ ve /u/ ünlülerine dönüştüğü görülmektedir.

ünce SerA 14/94, *ünde* “*önünde*” DulKA VII/20, *ünce* KastA 103/31, *MuğYA* II/5-208, *ünümüze* KırşYA XXXIX/55, *ünde* SiMSYA 1/40, *ünceki* SenA 82/3, *ününe* KüYA 2/85, *ünce* BisA 8/2, *ünümüne* ÇumHYA M5/8, *üne* “*önüne*” KastA 30/58, *üne* KastA 48/141, *uğaruduk* KastA 53/107.

2.2.1.1.2.2.19. *(K)om, moK tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün /s/ seslerinin yanından daraldığı görülmektedir.

gasdamun “*Kastamonu*” KastA 2/51, *kumşuların* “*komşuların*” EmA I, *rumanyadañ* “*Romanya*’ dan” EmA I-1.

2.2.1.1.2.2.20. *or tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün /r/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

urman “*orman*” KarsA 61/91, *urağ* ManA I/5, *urağları* BBA 20-22.

2.2.1.1.2.2.21. *ör tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /ö/ ünlüsünün /r/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

ür- “*ör-*” EsİMİYA 48/80.

2.2.1.1.2.2.22. *o(t), to(K), tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün /h, r, s/ seslerinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

tuh̃at “*tokat*” KayİSA VI/60, *torus* “*Toros*” YahYA 19/30, *tusbağa* “*tosbağa*” KadA 5, *tüb* “*top*” SenA 22/78, *urtdur* “*otluyor*” 53/15, *tupluyum* “*topluyorum*” 1/37, *utuz* “*otuz*” VGHA 5/41, *Turunnarı* “*torunları*” 5/1, *uTurullar* “*oTuruyorlar*” SiMSYA 31/3.

2.2.1.1.2.2.23. *ö(t), tö(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /ö/ ünlüsünün /k, r/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

türeni “*töreni*” KepA 34, *türesi* BalİA III.14.24, *türenne* EspA17/142, *tük-* “*tök-*” VGHA 7/45, *üteki* “*öteki*” AyYA I-A, *üte* BerMİA 6/62 KepA 24, *ütekilerin* EsBMAI/48, *ütekini* EspA11/84, *üter* KamYA 42/90, *ütüyo* “*ötüyor*” AkYA 17/55, *ütüzleri* “*öte yüzleri*” KepA 23.

2.2.1.1.2.2.24. *ov tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün /v/ seslerinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

uva “*ova*” 50/15, DevYA XX/94, DoTA, EspA13/1, MaKBKAÖ IX/2, NevYA 2, 9/103, *uva* KadA 53, BalİA II/5, *uvada* KırşYA XL/9, TeMİKA 309/204, *uvalada* BBA 19-12, *uvaladıh̃* BBA 8-121, *uvalamışlā* YYGA 20/20, *uvalāsın* YYGA 1/13, YYGA 7/17, *uvalattırıldın* BBA 35-3, *uvalaya* KüDoA 25/490, *uvamızda* İzİÖAI/73, *uvdum* KastA28/157, *Yaluva* “*Yalova*” MaKBKAÖ IX/2, *yoluva* BilİA 65/11.

2.2.1.1.2.2.25. *öv tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /ö/ ünlüsünün /v/ ve *ğ>v, *ğ>v seslerinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

üverek “*överek*” DevYA XXV/14, *üver* KadA 11, *üve üve* KırşYA XI/77, *üvüyön* AkYA 63/204, *üvüdürüz* “*öğüdürüz*” BilİA 49/126, *üydüdük* KastA 133/11.

2.2.1.1.2.2.26. *oy, yo(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün /y/ sesinin yanı sıra /ğ/ sesinin de etkisi ile daraldığı görülmektedir.

açıyüh “*açıyoruz*” AmMA 7/134, *begleyümüş* “*böyleymiş*” ElmA 37/31, *bilmiyum* “*bilmiyorum*” BerMİA 16/4, SarYA 19/32, *dutulmuyu* “*tutulmuyor*” SarYA 19/33, *dutuyu* “*tutuyor*” ÇoiA 3/50, *ğandırıyu* “*kandırıyor*” KahMİA 42/49, *ğaynadiyús* “*kaynadiyoruz*” AnKA 24/1, *gidiyula* “*gidiyorlar*” BalİA I/1, *görülüüyü* “*görülüyor*” SarYA 39/54, *isteyòduk* “*istiyorduk*” RiÇA 1/10, *ğaryuladan* “*karyoladan*” DulKA XIV/22, *ğaryulu* DGİA 4/62, *ğayıyu* “*kayıyor*”

BerMİA 25/16, *okuyu* “*okuyor*” GörYA 3/233, *olmuyú* “*olmuyor*” KadıA 3/25, *oluyu* 9/56, *oluyu* EsİMİYA 7/023, *örüüyü* “*örüyor*” KadıA 36/100, *oTuruyúdu* “*oTuruyordu*” KadıA 2/105, *satmıyú* “*satmıyor*” TeMİKA 266/88, *sólüüyü* “*söylüyor*” KadıA 27/30, *uyalanmak* “*oyalanmak*” KıbA 57, *uyeyi* “*ö*” RiÇA 4, *yapdığdırıyuz* “*yaptırıyoruz*” KahMİA 23/16, *yapiyuk* “*yapıyorduk*” KahMİA 1/59, *yuğururuz* “*yoğuruyoruz*” DiA 21/30, *yuğuslavıya* “*Yugoslavya*” TeMİKA 206/150, *yuğur-* “*yoğur-*” ÇifKTA 9/18, SenA 32/286, *yuğuramaz* MalAA XXX/34, *yuğursalar* YozA AYY/37, *yuğuruğa* DGİA 1/208, *yuğurullar* YayA46/8, *yuğururdu* ÇumHYA M3/30, *yuğurruz* DBİA 107/24.

2.2.1.1.2.2.27. *ö(y), yö tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /ö/ ünlüsünün /y/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

yün “*yön*” VGHA 1/23, *üyleydi* “*öyleydi*” AkYA 687140.

2.2.1.1.2.2.28. *so(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün /s/ sesinin yanı sıra n, v seslerinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

suk “*sok*” DoTA, *sunu* “*sonra*” BBA 6/86, *sunu* KayİSA XV/5, *sunra* TeMİKA 248/18, *suvuk* “*soğuk*” MuİATTAK.

2.2.1.1.2.2.29. *sö(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /ö/ ünlüsünün /s/ sesinin yanı sıra /ğ, v/ seslerinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

sugudün “*söğüdü*” NevYA 57/32, *sümüriyö* “*sömüyor*” KadA 244, *süğüdü* “*söğüdü*” KüAYA 23/1, *süsetmedim* “*söz etmedim*” KastA 46/84, *süv* “*söz*” DoTA.

2.2.1.1.2.2.30. *şö(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /ö/ ünlüsünün /ş/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

şüyle “*şöyle*” AnBİA 37/75.

2.2.1.1.2.3. Ünsüz düşmesi ile:

TTA’da /o/ ve /ö/ ünlülerinin /ğ, h, k, y/ seslerinin düşmesi sonucu daraldığı görülmektedir.

2.2.1.1.2.3.1. /ğ/ sesinin düşmesi ile: /ğ/ sesinin düşmesi sonucu görülen o>u değişimleri şöyledir:

Ayduanlardan “aydoğanlardan” BalA 41/60; *buaz “boğaz”* SarYAA 7/5737, *buazına* TeMİKA 274/352; *dūğdug “doğduk”* EmA I-12, *dūmluyum* YYGA 28/1; *dūru “doğru”* TeMİKA 243/20, YYGA “doğru” 2/13, YYGA 2/13; *kelūlañ “keloğlan”* BoİSİ 23; *savussunlar “sağ olsunlar”* HacA 13-11; *ulan “oğlan”* ArpKM 20/12, *ulan* KayİSA XI/24, *ūlana* KayİSA IX/16, *ule* GörYA 1-131, *ullardan* GörYA 3/266, *ūlların* EsİMİYA 15/19; *yu ur- “yoğur-”* AtaA 46/56, *yūğrusun* EmA I-4, *yuÑurur* SivZİA 14/60, *yuursun* SiAA 5/8, *yuuurt* BilİA 13/201.

/ğ/ sesinin düşmesi sonucu görülen ö>ü değişimleri şöyledir:

düerdiñ “döverdin” NiMBİA M4/125, *düül-* EsİMİYA 77566; *sütler “söğütler”* TeMİKA 309/198; *ū üdüyoduk “öğüdüyorduk”* SiAA 3/8, *üddük “öğüt”* DulKA VII/184, *ûdürdük* SivZİA 2/15; *ūlen “öğlen”* EMA I, *ülenüstü* TeMİKA 350/900, *ūredicēn “öğredeceksin”* GöLA 19/199, *ürendiydim* YYGA 10/4, *ürenecen* KastA 74/27, *ürendiysem* NiMBİA G6/183; *ūretmen “öğretmen”* BoİSİ 24, *ūretmen* II/5 EsBMA, *üretmen* EsİMİYA 49/112, *üretmenimiz* EsİYA I/25; *uTdü “öğüttü”* 12/29, *üt* DoTA, *üütdüm* AybA 2/53; *uün “öğün”* KastA 107/118, *uunde* KastA 131/18.

2.2.1.1.2.3.2. /h/ düşmesi ile: /o/ ve /ö/ ünlülerinin /h/ sesinin düşmesi sonucu daraldığı görülmektedir. /h/ sesinin düşmesi sonucu görülen o>u değişimleri şöyledir:

būçanıñ “bohçanın” BalİA I/2, *ucası “hocası”* EmA I.

/h/ sesinin düşmesi sonucu görülen ö>ü değişimleri şöyledir:

üyük “höyük” KastA 11/1, *tüm “tohum”* TeMİKA 305/110, *ukelendi “öfkелendi”* KayİSA II/12.

2.2.1.1.2.3.3. /k/ düşmesi ile: /k/ sesinin düşmesi sonucu /ö/ sesinin daraldığı görülmektedir.

ūsüzdü “öksüzdü” YYGA 1/77, *üsgürmek “öksürmek”* MuİATTAK, *üsürüg* BBA 27-17.

2.2.1.1.2.3.4. /y/ düşmesi ile: /y/ sesinin düşmesi sonucu /o/ ve /ö/ seslerinin daraldığı görülmektedir. /y/ sesinin düşmesi sonucu görülen o>u değişimi: *dudürdü “doyurdu”* KayİSA II/17.

/y/ sesinin düşmesi sonucu görülen ö>ü değişimi:

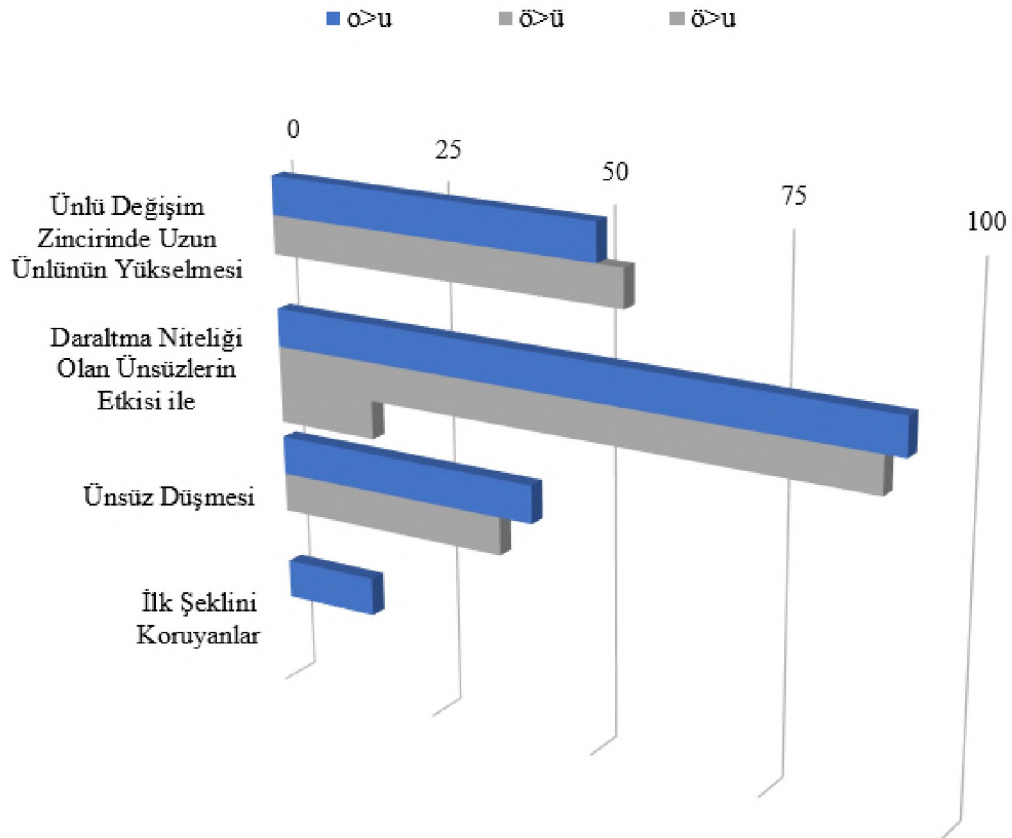
büle “böyle” BerMİA 9/138, NiMBİA M17/61, bülece EmA I-1, bileydi EmA II-20; bulle AtaA 39/18, büle AnBİA 29/42, SivYA 5/25, büleymiş TeMİKA 284/43; *süle* “şöyle” 23/14, şüle GölA 9/200, süleyecek KırşYA XLV/1, sülediniz TeMİKA 208/241, sülemedim EsBMA II/7, sülemişdir EmA I-12, şüle KamYA 47/1, NiMBİA G2/125, üle “öyle” EsİYA I/08, ule RiÇA 4/407, ülece KastA 49/71, uyle KastA 46/73, üle BerMİA 24/9, TeMİKA 285/67.

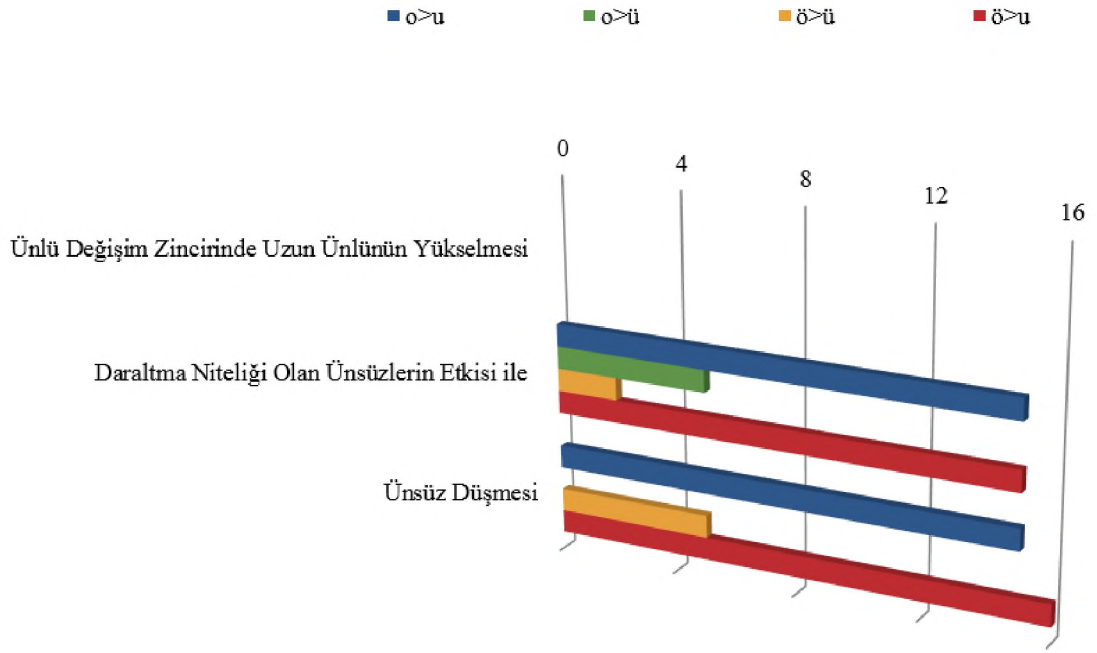
2.2.1.1.2.4. İlk şeklini koruyanlar:

TTA’da bazı kelimelerin aslî şeklini koruduğu görülmektedir. TTA’da aslî şeklini koruyan sözcükler aşağıdaki gibidir.

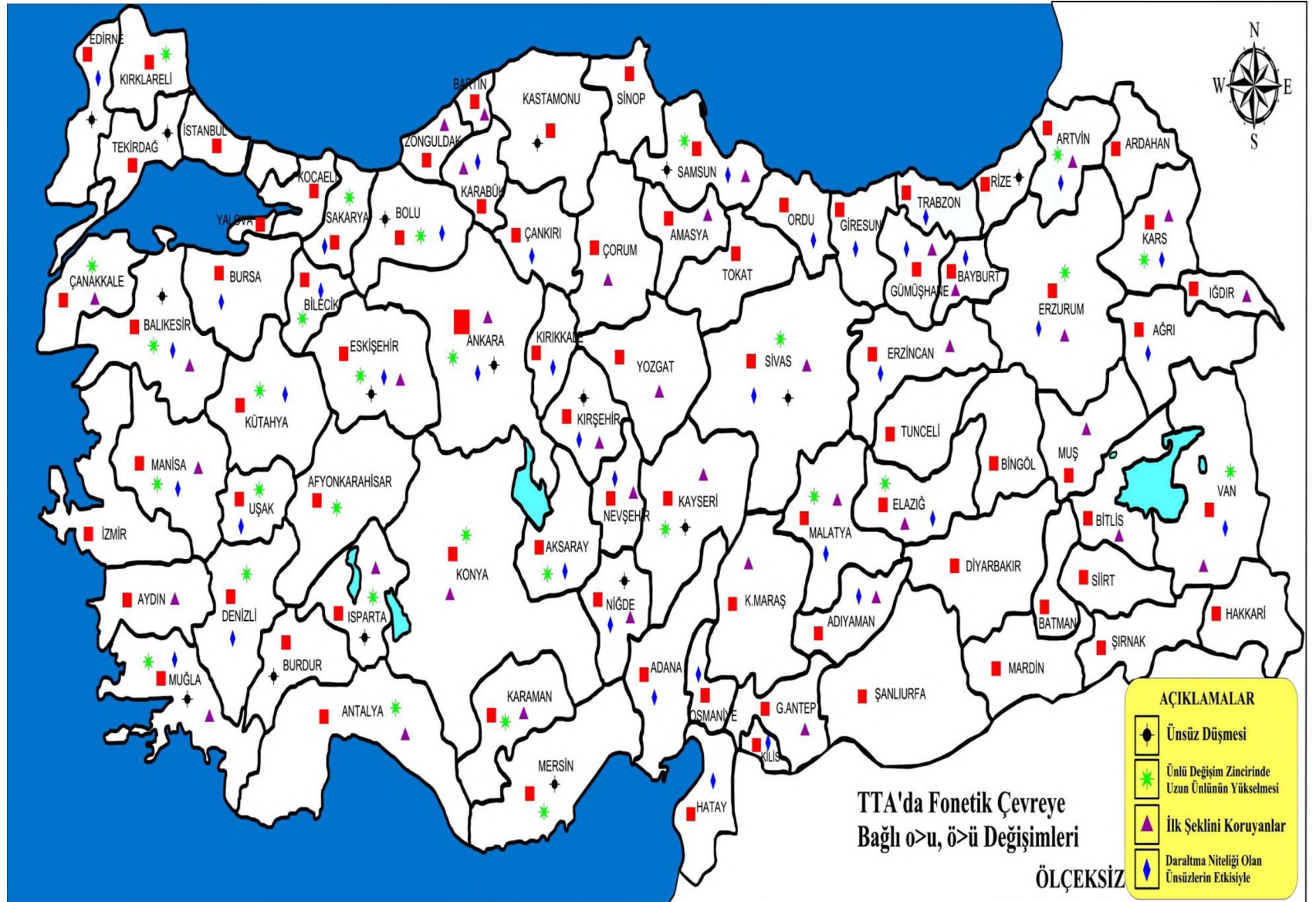
**ET būka*>buga ŞavA 3/110.

Tablo 76: TTA'da ilk hecede fonetik çevreye bağlı O>U değişimleri

Tablo 77: TTA da ilk hece dışında fonetik çevreye bağılı O>U değişimleri

Harita 2: TTA'da fonetik çevreye bağlı O>U değişimleri

2.2.1.1.3. Türkiye Türkçesi Ağzlarında Alıntı Kelimelerde Fonetik Çevreye Bağlı O>U Değişimleri

TTA'da alıntı kelimelerde fonetik çevreye bağlı o>u, ö>ü değişimleri “daraltma niteliği olan ünsüzlerin etkisi, Türkçenin ses özelliğine uygun hâle getirme, ünsüz düşmesi ile, alıntı şeklini koruyanlar” nedenleri ile tespit edilmiştir:

2.2.1.1.3.1. Daraltma niteliği olan ünsüzlerin etkisi ile:

TTA'da alıntı kelimelerde fonetik çevreye bağlı O>U değişimlerinin görüldüğü hece tipleri aşağıdaki gibidir.⁴¹

2.2.1.1.3.1.1. *ğo(K), go(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsü, /ğ/, /g/ sesinin etkisi ile daralmıştır.

**Far. gönçe>gunça>hunca* MuİATTAK “gonca”, **Fr. wagon>vağuna* KaraYA VI/272, *vagunnarı* EspA 13/23, *vagunnu* TavYA 9/16.

2.2.1.1.3.1.2. *ho(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsü, *h>f değişiminin etkisi ile daralmıştır.

**Far. horūs>furazla*AyYA I-A.

2.2.1.1.3.1.3. *ko(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsü, /k/ sesinin etkisi ile daralmıştır.

**Fr. balkon>balıkundan* AkYA 86/148, **Fr. commando>* kumando ManA II/2, **Far. köy>*Akçakuy GazİYA, çamküyde SarYA 40/307, kövün BisA 61/34, küy BisA 61/2, küy BBA 26-155, MuğYA II/10-11, küyleri EmA I-1, küyü MaKBKAÖ X/1, küyümüzde SakİA I/105

2.2.1.1.3.1.4. *mo(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsü, /l/ sesinin etkisi ile daralmıştır.

**Ar. mevlā “molla”>*mulla AyKA L/4, EmA V-45, mulladur BalİA I.3, **Fr. moteur>*mutur GörYA 17, **Fr. remorque>*ramuğlara EspA7/20.

⁴¹ Ayrıca TTA'da ünlü benzeştirmesi yoluyla da o>u değişimine rastlanılmıştır. **Far. rūspī>*uruspu BBA 22-24, 17/541.

2.2.1.1.3.1.5. *ro(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsü, /r/ sesinin etkisi ile daralmıştır.

**Romanya*>rumanya BalİA II.2, **Rum. doma'tes*> dumates ErAS, ErYA 5, dumatez K1bA 36, **Rum. lohu'sa*> luhusanın K1bA 121.

2.2.1.1.3.1.6. *so tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsü, /s/ sesinin etkisi ile daralmıştır.

**Mac. szoba*>zuba EğYA 33/36.

2.2.1.1.3.1.7. *šo(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsü, /ş/ sesinin etkisi ile daralmıştır.

**Fr. chauffeur* “şoför”>süför EsTA I/12, şufor BalA 19/40, şüfer EmA III-30, şüferi SerA 18/76, şüferle SarıA 10/119, şüförlüğ AkYA 80/143, **Fr. chaussee* “şose”>susa NevYA 63/31, şüse KüYA 24/162.

2.2.1.1.3.1.8. *yo tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsü, /y/ sesinin etkisi ile daralmıştır.

**Fr. anjiyo*>anjıyúdan EspA 25/40.

2.2.1.1.3.2. Türkçenin ses özelliğine uygun hâle getirme:

Türkçede ünlü uyumu gereği ilk hece dışında /o, ö/ ünlüleri bulunmaz. TTA'da alıntı kelimelerde, ilk hece dışındaki /o, ö/ ünlülerinin daraltılıp Türkçenin ünlü uyumuna benzetildiği görülmektedir.

**Fr. annonce*> anus SarıA 5/64; **Fr. bank-note*> pangunut ErYA 1 “banknot”, **Fr. batteuse*> patus KahMİA 11/34, patuz DGİA 3/75, patuzlar AmMA 50/39; **Fr. beton*> betun AnYA 2/1, ÇoiA 11/87, DevYA XXIII/16, YayA 69/5, betunnan NiMBİA B11/171; **Fr. bronchite*>bruşit ÇumHYA M4/20 “bronşit”; **Fr. calorifère*>ğalufelli HacA 19-58; **Fr. carbonate*>ğārbunat EsBMA I/28, karbunat DiA 13/181; **Fr. carton*>ğartunu NiMBİA M17/69; **Fr. chargeur*> jarjurlar ManA I/3, şarjurları YozA DB/264; **Fr. cordon*>gordunnu BalA 4/2 “kordonlu”, **Fr. democrate*>demurad EsTA I/12 “demokrat”, **Fr. dépôt*>depu AyKA XLIII/64, depusu HacA 18-282; **Fr. docteur*> dohdur NuYA 14/90, KarsA 69/33, doğdur AnBİA 24/2, GörYA 4/140, UIB VII/15, dohdur KayİSA II/10, KIA 20/33, YozSA

9/62, BalA 22/18, DulKA XI/1, KırşYA LXXI/171, dohturlar KırşYA XLVI-b/39, dokdur AtaA 9/111, TavYA 7/15, AnKA II/1-47, AnYA 19/103, AnYA 3/14, BoİSİ 8, EsİMİYA 49/179, doğdur EğYA VII/15, 19/25, KüEmA 12/4, KüPA 11/72, ManTA 130, doğdur KüDoA 11/104, doğdura GaŞŞA VIII/72, dokdurlara MudA 20/21, doğtur GelA 18/65, doktura AnYA 9/47, dokturlādan DBİA 72/7, doğturun LYA A/27, dooktur BilİA 46/97, duhdur muhdur INAK 19n/7, toğduruna SiMSYA 1/63, toğtur KarA 19/2, GİŞKİA 15/17, toğtur KadıÇTYA 299, tohtur SarYAA 1, toğtura KayGA IV/32, toğdur AsarA 24/76, toğdur ÇumHYA M9/19, EsİMİYA 39/132, toktur KüAaYA 2/96, toktur ManA I-6, YayA 18/17, toğtura KüDoA 25/1, toktura NiMBİA M3/148, SakİA T/II, ManA I/6; **Far. ħorūs*>horuz AnBİA 16/99, BilİA 62/31, EsİMİYA 42/2, KaraYA X/227, KastA4/3, YahYA 19/186, Yay A40/102, YozAÇ 20/34, YozSA 9/9, horuzu KırşYA XLIX/41, huraz BBA 22/40; **Fr. moteur*> motur 28/3, AmMA 54/34, AnBİA 14/103, AnBİA 14/103, AnYA 10/15, AnYA19/9, AybA 22/16, AyKA XLII/12, BBA 5-94, BilİA 7/430, BoİSİ 35, ÇumHYA M27/8, DBİA 57/9, DulKA XXI/22, EğYA 19/22, EsİMİYA 41/118, GöA 2/4, KahMİA 29/50, KaraYA VI/287, KastA3/140, KüSiA 6/3, ManA I/3, MudA 28/85, NuYA 7/75, SarıA 4/43, TavYA 6/19, YahYA 9/66, YayA28/43, motulları SiMSYA 18/67, motura ArpK M19775, ElmA 3/141, KüPA 19/93, moturlālan KüDoA 1/131, moturlar AnYA32/17, KadıA 2/49, YozSA 4/55, moturnan EspA9/92, moturumuz BerMİA 6/39, moturuğ GelA18/01; **Fr. na'ylon*> laylun AnYA 18/34, AnYA18/34, SiMSYA 28/39; **Fr. paletot*>paltu EsBMA I/13, paltuluk KayA 109/26; **Fr. pantolon*>pantul ArtYD, pantul BilİA 7/433, KayGA II/5, ManA II/8, pantuli AnBİA 42/109, pantulları BoİSİ 33, pantulun DevYA IX/80, pantunları DGİA 3/13, pontul GörYA 12/116, pontulun DBİA 73/3, putunla KastA17/87; **Fr. phaéton*> faytun KarsA 61/145, paytun EspA144/249, paytunnan G3/14; **Fr. photographie*>fotufcı AyKA CIV/4, foturaf ÇoiA 7/128, GöLA 42/25, GörYA 2/213, KayA 110/10, KırşYA 39, ManA II/9, foturaf moturaf INAK 9f/15, NiMBİA M6/27, YayA41/101, foturafı AkYA 24/75, foturafımızı 22/11, foturafiñ ŞarkıYA 2/51, foturaplı DGİA 2/19, hoturafını DulKA XVII/12; **Fr. police*> pules ErYA 1 “polis”, pulıs BirA 33/105, pulıs BBA 10-9, BilİA 44/73, DBİA 163/19, EmA IV-38, YayA4/86; **Fr. poudre*>podura BilİA 45/19, potura “pudra” BoİSİ 28; **Fr. rapport*>rapur AnYA 18/21, AnYA18/21, SarıA 4/228,rapuru KayA 43/18; **Fr. remorque*>remuk KüAaYA 13/38, remuğ KüYA 46/2, römuk TavYA 5/8; **Fr.*

salon> salun ÇoiA 1/69, ErYA, KaraYA VIII/52, salundan HacA 5-38; **Fr. telephone*> telavun SiMSYA 15/57, telefon 43/56, telefon ArİA LVII/10, AyKA XLVIII/42, ÇanİA 85/26, GörYA 13/9, NevYA 33/2; **Fr. tension*> tansiyun GörYA 3/43, tansüyünümüŝ KrmİA M008/31; **Fr. tracteur*>trakdür KIA 15/11; **İt. ba'lo*> baluda ManA II/9 “baloda”, **İt. ba'nyo*> banyuda ÇoiA 1/19; **İt. bastone*>basdun KastA 132/123, basTun BilİA 3/39, bastun KaraYA XXI/9; **İt. carriola*>gayrula YayAmdd; **İt. cemento*> cimentu HacA 2-35; **İt. cioccolata*>çikulata BBA 17-95; **İt. composto*> kompustu BilİA 10/15; **Rum marul*>marol ErzA 23, VGHA 12/126; **Rum maydanoz*>madünüs KaraYA IV/27 “maydanoz”, maydanus BBA 5-135, SarıA 2/59, maydunoz DiA 21/30, maydunus SarıA 2/59, maydunusnu NiMBİA M13/68, maydunuz BoİSİ 3; **Rum mazot*>mazut ErAS, SivYA 25/10; **Rum. anason*> anasun KıbA 19; **Rum. kavanoz*>ğavanuza ÇanİA 76/20; **Rum. limon*>leymun YozA DB/253; **Rum. lodos*> lodus KaraYA XXI/70.

2.2.1.1.3.3. Ünsüz düşmesi ile: /ğ, k, y/ seslerinin düşmesi ile O>U değişimlerine rastlanılmıştır.

köy>kü_e “köye” GöIA 32/57, küde KaraYA X/100, küteci NuYA 13/8.

2.2.1.1.3.4. Alıntı şeklini koruyanlar

TTA’da bazı kelimelerde sözcüğün alıntı şeklindeki *u ve *ü seslerini koruduğu görülmektedir:

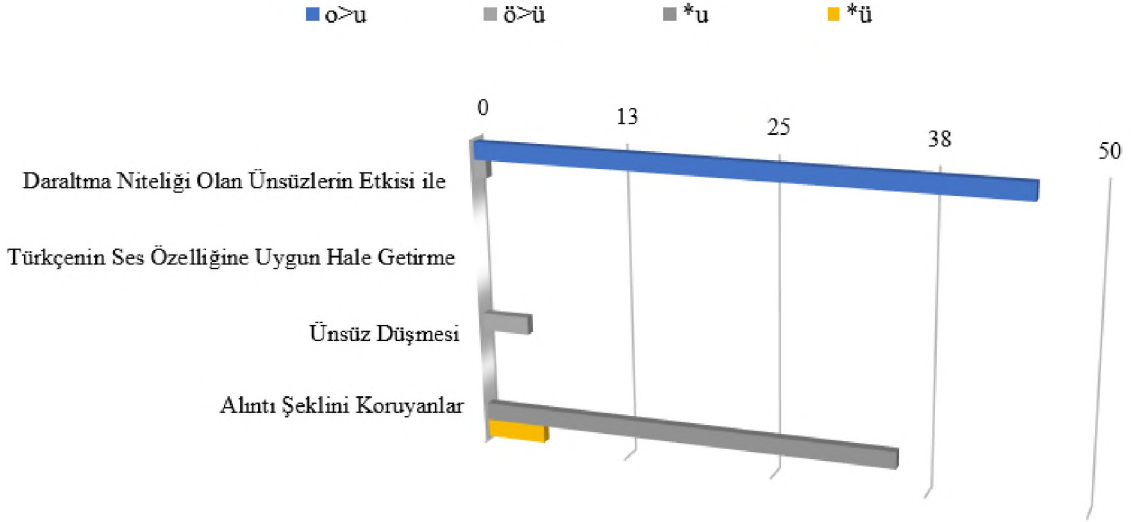
*u:

**Ar. dūlāb*> dūlab BisA 5/9; **Far. cūrāb*> cūrāb BisA 17/1; **Far. gūŝe*> küŝe AnBİA 8/83; **Far. kuŝk*> köŝk GazİYA; **Far. ŝūrba*>çurba DoTA “çorba”, **Far. pūst*> pūst BisA 64/8; **İt. sicurta*> siğurta ManA II/9, siğurta KıbA 40; **Far. hūvāce*>huca EspA17/135 ; **Ar. sufre*> suffa KarsA 56/60, sufra ArtYD, AyKA LIV/12, suFra BalİA I/1, BayDİA 7/10, BilİA 11/24, ÇanİA 17/7, DevYA VII/19, ErAS, KadıA 14/39, KadıÇTYA 70, KayİSA XI/40, NevYA 4-23, NiMBİA M1/54, sufrada EliÇA 28/54, KüDoA 25/459, YahYA 9/73, sufraları GöA 16/34, sufralık ÇoiA 1/115, suframızı BalA 27/170, sufrasında ŜarkıYA 3/85, sufruya 67/7, YozAÇ 18/34, sufuya KırŝYA XLVII/6, surfa ArİA VII/18, süfriyi KarA10/93.

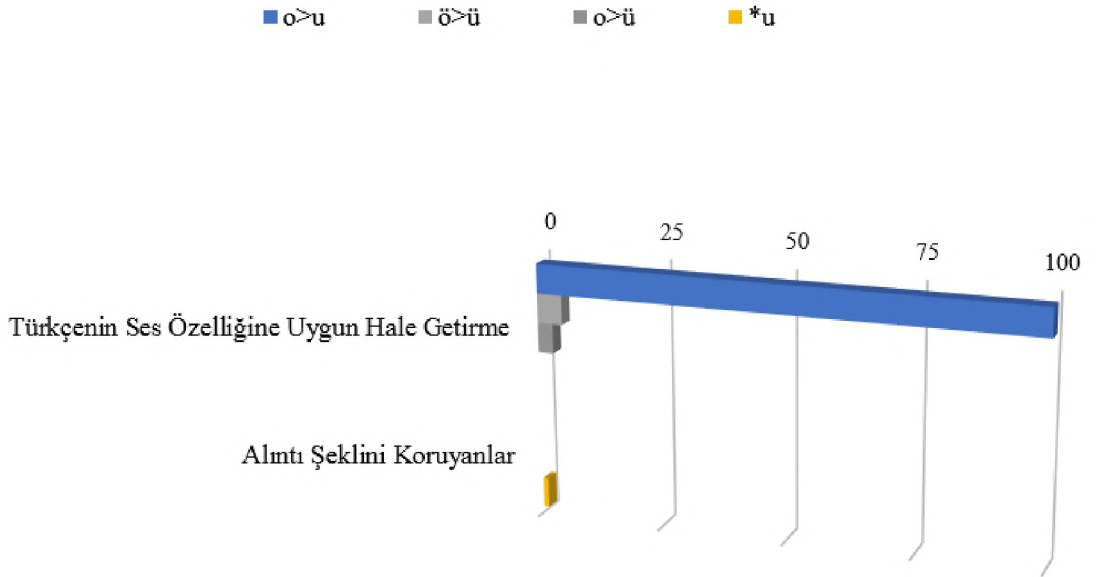
***ü:**

**Far. küfte>* kufteArtYD, küFde EmA IV-34, küfde MalAA XXX/10, DiA 13/214, YayA 46/8, küyte KamYA 38/15.

Tablo 78: TTA'da alıntı kelimelerde ilk hecede fonetik çevreye bağlı O>U değişimleri

Tablo 79: TTA'da alıntı kelimelerde ilk hecede dışında fonetik çevreye bağlı O>U değişimleri

Harita 3: TTA'da alıntı kelimelerde fonetik çevreye bağlı O>U değişimleri

2.2.1.1.4. Türkiye Türkçesi Ağzlarında Fonetik Çevreye Bağlı U>O

Değişimleri

TTA’ da fonetik çevreye bağlı U>O değişimleri “ünlü değişim zincirinde kısa ünlünün alçaması ilkesi, geniş ünlünün etkisi, ünsüz düşmesi, ilk şeklini koruyanlar” nedenleri ile tespit edilmiştir:

Harita 3: TTA’da fonetik çevreye bağlı O>U değişimleri

2.2.1.1.4. Türkiye Türkçesi Ağzlarında Fonetik Çevreye Bağlı U>O

Değişimlerinin Nedenleri

2.2.1.1.4.1. Ünlü değişim zincirinde kısa ünlünün alçaması ilkesi:

TTA’da ünlü değişim zincirinde kısa ünlünün alçaması ile tespit edilen U>O değişimleri KAK(K)UK, (K)UK(K)A(K) ve (K)UK(K)UK tipli hecelerde görülmektedir.

2.2.1.1.4.1.1. *KAK(K)UK tipli hecelerde: Bu tip hecelerde tespit edilen u>o değişimleri aşağıdaki gibidir:

**çavuş>* çavoşlıh ErYA; **İstanbul>* ıstanbol YYGA 9/9, ıstanbola BerMİA 20/17, ısanbola SenA 24/40, ıstambolAtaA7/45, RiÇA 2/88, SiMSYA 4/90, TavYA 11/14, isTambola DBİA 113/19, ıstambola DiA 16/35, ıstambolda ManA I/6, isTambolò SarYA 21/30, ıstanbol AnYA18/61, isTanbol BilİA 45/55, EmA I-6, ıstanbol KıbA 130, KüEmA 16/42, MuİATTAK 197/1187, VGHA 15/183, ıstanbola M106/55, isTanbolun ArİA VII/28; **Samsun>* samson KarsA 15/5, samson ArtYD 2/29.

2.2.1.1.4.1.2. *(K)UK(K)A(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde tespit edilen U>O değişimleri aşağıdaki gibidir:

**buda>* bōda AkYA 80/94, boyday 25/11; **buğday>* boğda BisA 10/45, boyday DoTA; **duvak>* dovağ MuğYA III/13-40, dovağ KaraYA X/16, dovag MuİATTAK 277/45, dovağ AyYA I-A/19, KepA 5, dovar DGİA 2/138, dovağ EsİMİYA 9/029, dovağ YatİA X/1-6, dovag KıbA 20, dovağ ArpKM19/172; **diiven>* dövenneri EsİYA II/19, dōgenle KrmİA M073/87 “düven ile”, dövenleri KrmİA M127/3, dōgenlen M073/87, dōğnümde YahYA 1/87; **gön>* gön KamYA 49/6; **gümeç>* ebegömece KıbA 35; **güveç>* goveÇ KastA 4/114; **güveç>* göveç

BBA 7-25, göveş SarıA 5/89, göveç KrmİA M120/55, MaKBKAÖ VII/7, TavYA 14/3; **güven*-> göendim YahYA 1/38, EİA 24/145; **güveyi*-> govēyi HacA 2-124; **kucak*-> gocaqlaşır BBA 3/62; **kucak*-> kocaḥ VGHA 16/21; **kulaç*-> göles “kulac” AtaA 47/132; **kulak*-> gölaqlarım EspA 50/38; **kullan*-> göllan- KIA 11/5, göllanmasını KarsA 60/5; **kuma*-> koma AnKA 37/133; **kundak*-> kondaḥ VGHA 16/18, kondaḥlar VGKHA 8/39; **kuvvet*-> govatlıca MuİATTAK 46/443, **küme*-> AtaA3/193, köme köme KaraYA XI/347, kömelen YayA 54/52, **Kütahya*-> kôtahyâda AmMA 12/70, kôtahya SakİA 110, kôtâhyada EsTA I/5, kôtaya BilİA 3/15, Kôtaya KüAYA 5/2, kôtaya KüGA 8/12, kôtaya KüYA 6/17, kôtayadan KüDoA 20/22, kôtayaya TavYA 3/27, kôtâyaya YozSA 16/12, **Lüleburgaz*-> Löleburgaz’ a UIB XXX/7, *soğuk, savuk>savoh VGHA 1/55, **suvar*-> sovarmag KıbA 56, **tavuk*-> tavoh VGHA 18/139, **tüken*-> tókendim KastA 158/88, tóketmek MuİATTA, **türe*-> töre- ErAS, töredirdik KayİSA XI/2, **ufalama*-> ofalarsınḡ GölA 23/127, ofala- ErAS, öflemeg KıbA 20, öfürsen KıbA 56, öFeletdiridi KadıA 23/49, ofag KıbA 14, **uğra*-> oğğur ErYA 2, oğlaşılardı SiMSYA 37/64, oğra ŞavA, oğramadıḡ SiMSYA 37, oğramag KıbA 20, oğraşdıḡ ErYA, oğraşırsın SakİA 111, oğraşsın SakİA 81, oğullamamak M037/35, oğultu KıbA 20, oğur KıbA 45, oğurla- ErYA 2, ovraşdıḡdan KıbA 38, yoğarlâdıḡ DGİA 3/29, **ulan*-> olan ErYA 1, **usan*-> osan- KadA 8, osandım EmA II-23, **uyar*-> oyarıcıydı M075/70, **ülke*-> ölke INAK 12g/2, ölkenin ArİALI/8, **ürk*-> örgdü KıbA 204, örkmeḡ KıbA 20, **üşen*-> öşeniyor YahYA 22/11, **üzengi*-> özengi KıbA 20, ManA, **üzeri*-> özerine KırşYA II/35, **Yunan*-> yolan “yunan” BilİA 12/45, yónan AtaA47/27, yónan BoİSİ 18, yónan DGİA 1/38, yonan AybA 13/9, BBA 36-1, ÇayYA 9/141, EsTA II/6, KadıA 39/42, KavYA I/188, KüDoA 6/17, KüGA 11/1, SarYA 58/1, SenA 6/25, SiMSYA 11, TavYA 11/10, TeMİKA 287/152, yonana BalA 14/162, yonanı AyYA I-A, yonanın KırşYA LII/42, yonanın AkYA 4/180, yonanisdana EsİYA I/11, yonannar KaraYA VI/21, yönen YayA 4/37, yonus KadA 2, yónus SerA 12/104, **Yumus*-> yonuz AkYA 20/158, BalA 38/73, yonuzlar KüYA 46/2, yonuzun KırşYA XXIX/72, yonusemrede EsBMA II/4, Yonusunoḡlu YozA CŞ/87, **yürek*-> yöreḡim MuşBA 13/9

2.2.1.1.4.1.3. *(K)UK(K)UK tipli hecelerde: Bu tip hecelerde tespit edilen U>O değişimleri aşağıdaki gibidir:

**bugün>* böğön VGHA 7/89, AhA II-261, BaĬA 23/18, VGKHA 2/177, böyın BirA 9/42, böyün MuĬATTAK 59, TavYA 6/14, böğünAhA II-261; **büyü>* böyü DGĬA 2/479, böyüü EspA13/97, böyü- KaraYA X/95, KıbA 20, **büzü->* bözüldü KastA 57/55, **güdü->* gödümlü KıbA 24, **hünkür>* höngür höngür GaŞŞA XXI/51, hönkür hönkür AkYA 49/123, hönkür hönkür KüSiA 15/45, höngür höngür GaŞŞA XXI/51, hönkür hönkür AkYA 49/123, hönkür hönkür KüSiA 15/45, **kuru->* korutmayo BilĬA 36/75, **kuyu>* goyu KavYA XXI/3, **küçük>* göççük göççük KüAaYA 2/18, **pürçük>* pörtük KıbA 24, pürçük YozA Ç/50, **sürdür->* sördürüp EspA15/12, **süs>* söş NevYA 50/30, **tür(e)ü>* törüyüp MuşBA 72/11, **uçkur>* oğçur KastA 112/4, **ulubat>* olubat MuğYA I/43-26, **umut>* omudu KıbA 51, **umut->* onot KayĬSA II/56, onut KıbA 31, **üstüne>* ösdüñe EspA12/6, **üşü->* öşü- KırşYA XXXI/4, **üzül->* özölünce KastA 90724, **yumruk>* yumroh ArtYD 4/25, **yüzük>* yösük BilĬA 28/22

2.2.1.1.4.2. Geniş ünlünün etkisi ile

TTA'da kelime içindeki /o, ö/ ünlülerinin bazen /u, ü/ ünlülerini kendisine benzettiği görülmektedir.

bozmöyölā “bozmuyorlar” SarYA 29/35, bozulmoyoduydu KüEmA 12/7, *doğóbáyazıt* “Doğubeyazıt” EmA I-4, durmüyö “durmuyorlar” SarYA 18/5, *kopop* “kopup” VGHA 8/393, *soyondum* “soyundum” KarsA 35/106, *sulöyölā* “suluyorlar” SarYA 56/138, yögört “yoğurt” EmA II, yoğört AnKA X/1-131, yogort MaKBKAÖ VI/3, söylöyo “söylüyor” KüEmA 18/10.

2.2.1.1.4.3. Ünsüz düşmesi ile

TTA'da /ğ/ sesinin düşmesi ile tespit edilen örnekler aşağıdaki gibidir:

boday “buğday” BOrKA, *bón* “bugün” 63/12, boún KastA3/102, boñ AybA 23/42, boñúñkü SivZĬA 2/25, bó'un SiAA 26/70, bön AkYA 76/13, böün KıbA 6, KrmĬA M057/46, böyün KıbA 34, SiMSYA 19/80, *çoömu* “çoğunu” EspA 52/13, *oraşdı* “uğraştı” KaraYA VI/284, *sooh* “soğuk” KırşYA XXXV/25, *soohdan* DulKA XIX/81, *soodha* EspA 28/27, yóodu “yoğurdu” EspA 3/13, yoordu SivYA 6/205.

2.2.1.1.4.4. İlk şeklini koruyanlar

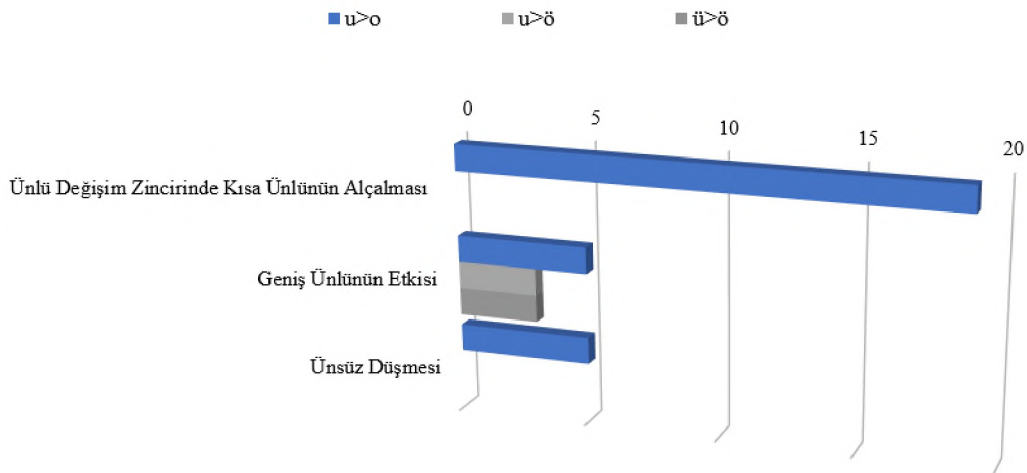
TTA'da bazı kelimelerin aslî şeklini koruduğu görülmektedir. TTA'da aslî şeklini koruyan sözcükler aşağıdaki gibidir:

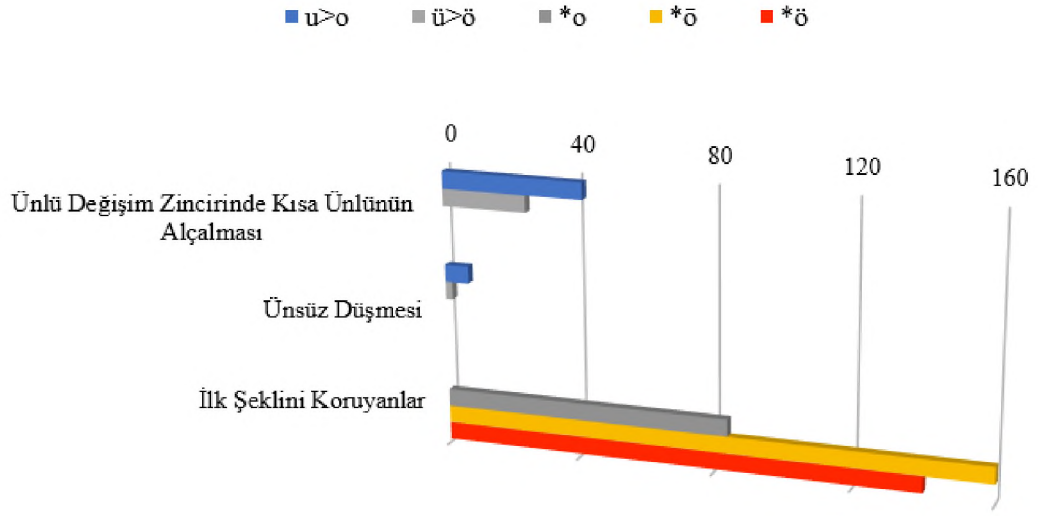
**AT bō*> bo EsİMİYA 18/5, EsİMİYA 7/118, KrmİA M125/66, TavYA 9/3, AmMA 70/73, BOrKA, boğún SivYA 5/33, boyyomus ReşYA 6/3, borā ManA II/8, bora MuğYA I/20, MuİATTAK 75/45, bora burası BilİA 5/37, borası YatİA X/2-81, borda AnKA 65/2, KüAYA 2/11, KüYA 19/53, MaKBKAÖ II/2, SarİA 2/7, bordan BilİA 45/9, bolla buralar BilİA 31/21; **ET boḡal*-> boḡal- NevYA 30/51; **ET böyük*> pöyüḡler AmMA 41/2, boyuK HacA 3-28, bōyūk ÇumHYA M26/10, bōyuklerim SakİA 232, bōyüne KrmİA M050/50, bōyüdük SiAA 22, bōyūk ÇayYA 1/3, bōyūk KadıA 7/58, bōyūk KadıÇTYA 323, bōyūk ŞarkıYA 3/121, bōyuklerin SarYA 73/22, bōyig BirA 33/19, bōyuh ErYA 2/13, bōyü KadA 21, bōyüdür AkYA 47/12, bōyücek BBA 5-58, bōyüdüm SarİA 1/4, bōyüdürgen KüGA 14/36, bōyüg ArpK M04/169, bōyüg EḡYA 20/46, ElmA 71/39, UIB IV/7, bōyügler 47/4, bōyüh KarsA 1/11, bōyühdür VGKHA 1/3, bōyühler INAK 9f/9, bōyūk AnKA I/12-32, bōyüK ArİA XIII/100, bōyūk AsarA 26/1, AybA 12/7, BilİA 26/2, BilİA 4/14, ÇanİA 78/3, DBİA 61/17, GaŞA 2/8, GaŞŞA XVII/5, GİŞKİA 1/6, GölA 142, KarA 15/29, KayA 136/6, KepA 2, KıbA 4, KrmİA M011/91, KüSiA 11/112, M011/91, MaKBKAÖ VI/1, ManA, MuşBA 17/24, NiḡİİKA I/12, NuYA 2/13, SarYAA 20/5, SenA 2/34, SiAA 2/10, SivYA 14/10, YayA 30/27, NiMBİA M8/11, bōyükle KüAYA 5/2, SakİA 14, bōyukler KadıA 3/84, bōyukleriyidim KayİSA III/64, bōyukleriyidim KayİSA III/64, bōyümüşük YerYA I/12, bōyür 8/6, KastA 3/139, bōyürken ÇoiA 3/34, bōyüt 27/2, KayİSA II/57, bōyütdüm AnBİA 34/23, bōyüTdüm DGİA 2/4, bōyüteç KıbA 21, bōyütmeyelim AyKA III/41, bōyüttüm ElmA 1/4, bōyüyōmus BilİA 22/6, bōyūk BayDİA 8/110; *ET kökerçin*> góvercin AkYA 50/110, góvercinden KastA 70/49, góvercinle KastA 4/108, KastA 4/108, góvercin BBA 51-168, BilİA 13/72, KıbA 21, KüAYA 11/45, KüYA 17/38, góverçin AyKA XXIV/12, góvercin BBA 51-168; **ET közel*> gózel AnKA22c/172, ÇumHYA M6/30, EspA 42/26, HacA 20/46, SiAA 18/77, gózel KaraYA VII/170, gozel YozA YA/14, gózelce MudA 15/21, gózeldi EspA 6/87, EİA 9/42, gózeli KastA 19/161, gozelli KayİSA IV/18, gozelliḡimi AnYA 9/53, gozellik EsTA II/7, gózelliḡ AmMA 1/75, gōzē UIB I/3, gózel 40/24, AhA I-8, AkYA 62/328, BerMİA 9/49, BoİSİ 14, ÇanİA 55/33,

ÇoİM 1/15, DBİA 16/10, EğYA 21/12, ElmA 10/13, ErAS, ErYA 1, GiŞKİA 11/26, GölA 35, INAK 2a/15, KarA 9/21, KepA 7, KıbA 72, KüAYA 11/14, KüEmA 19/13, ManA, MuİATTAK 46, NuYA 14/1, SarYAA 1/110, VGHA 15/72, VGKHA 26/15, YahYA 26/117, YayA 33/20, YayA 33/20, güzelce BBA 34-105, güzelcek GaŞŞA XXI/23, güzelcene KamYA 5/5, gözeldi ArİAIII/10, gözeldi BilİA 1/23, gözeli YozAÇ 18/38, güzelikleri YahYA 3/42, güzelim BilİA 68/14, KrmİA 105/44, M105/44, gözeliinden YozA YA/44, gözeli SafA, gözeli ÇanİA 55/33; *ET oduğ+an-> oyan AhA , INAK 22a/28, VGHA 10/215, oyanıg KarsA 83/38, oyatdılar VGKHA 7/132; *ET ogey> ovey AnYA 8/26, övey KastA 128/28, ögey ErAS, ErYA 2, ManA, övey AnBİA 8/115, ArİA XL/49, ÇumHYA M28/29, EğYA 57/6, KastA 132/159, KıbA 81, MuİATTAK 107, SivZİA 11/60, ULB XIV/1; *ET oğra->oğra- VGHA 8/65, oğraşdıı VGKHA 2/99; *ET osan-> osan BaİA 12/25, KadA 8, NevYA 58/5, ULB XXIII/49, osandıı ÇumHYA M3/11, DBİA 43/15, DevYA VIII/99, DulKA XVI/64, YayA 2/60, YozAÇ 9/14, ösandıı KadıÇTYA 930, KayA 46/18, osanıı HacA 15-17, osanmazlar EsTA II/3/111, osanıı SenA 65/149; *ET şol> hora “şura” SenA 52/42, MuİATTAK 748, horada KadıA 35/46, horda GölA 48, şö KırşYA LXV/65, DulKA XVII/7, şö ÇanİA, ÇoiA 1/36, EsİMİYA 15/118, KastA 1/142, ReşYA 6/23, YozA AYY/17, YozAÇ (mdd), YozSA 22/58, şonda ÇifKTA 6/15, IX/30, şonnar ÇumHYA M14/17, şonu BalA 13/134, şonuñ AybA 23/46, şönuñ KadıÇTYA 553, şora KarA 15/31, KayİSA XV/22, MalAA LXV/21, YayA 10/4, şoralarda KadıÇTYA 211, şorası DBİA 72/21, şoray DBİA 121/17, şoraya YahYA 2/89, şorda GölA 25, KadıA 2/108, KavYA IX/5, SarYAA 26/19, şordan ÇayYA 12/48, ÇoiA 1/178, KadA 7, KrmİA M062/37, M062/37, şoruya KayA 156/6, şörüye KahMİA 55/17, şöydu KadıA 11/79, şorda AkYA 77/36, KaraYA IX/4, şordan GaŞŞA XI/8, şöyuyu KaraYA XX/5, şorda AmMA 65/100; *AK tötak> dodanıı KarsA 5/50, dodağıñ INAK 5a/6, dodağ AhA, VGHA 10/28, dodağlarıñ YerYA VII/144, dodak KadA 39; *ET yoğarı> yoğarda ArİA VI/4, YozSA 22/165, ReşYA 2/4, ÇayYA 2/24, ÇoiA 1/121, DulKA XIV/7, EspA 2/4, KayGA I/12, ŞavA, yoğardaki ArtYD 1/2, yohardan HacA 15/54, SarYAA 24/2, yoharı DevYA III/37, yoharı KarA 10/4, KarsA 5/120, YahYA 9/262, YerYA II/88, yoharu DiA 20/4, yokada SarıA 3/175, yokaladan DBİA 29/14, yoğallarda ÇanİA 31/24, yoğarda ÇumHYA M15/5, KastA 1/92, KrmİA M120/3, yokarda M003/117,

yokardan AnYA 6/38, yokarı AkYA, BaİA 20/33, GölA 86, KavYA I/88, KıbA 64, KüEmA 4/2, MuİATTAK XII/230, SiAA 6/15, YayA 10/90, yoğarı DGİA 4/40, KamYA 22/114, KüDoA 11/111, KüPA 15/25, KüYA 26/9, TavYA 2/14, UIB IV/4, yokardan BBA 5-54, yoxardan ErAS, oharı AybA 15/10, oheri ErYA 2, ókara AyYA I-A, okarı KıbA 28, okarı KaraYA XVIII/101, yoharda BalA 24/144, okarının GörYA 24/13; *AT yōrı-> yorı- UIB X/9, yoru KahMİA 40/35, yorudu HacA 9-48, yöre YahYA 8/59, yöri ManA, VGHA 3/368, yörimiyir 62/62, yöriya ZBKİ 26/2, yörü AkYA 4/155, AnBİA 21/25, AsarA 14/170, BerMİA 9/18, ÇanİA 59/48, EğYA 49/29, ErYA 3, KamYA 9/22, KepA 34, KıbA 24, MaKBKAÖ X/4, ReşYA 2/66, SakİA 48, YYGA 1/105, yörücek SiAA 7/76, yörüd SarıA 4/128, yörüdük MuİATTAK 512, yörüdün DevYA VIII/107, yörüdüyor ÇoiA 3/142, yörüme AybA 9/7, yörümesiñ EmA I-4, yörümez ÇumHYA M23/57, yörümüs BilİA 24/93, yörümüş DBİA 135/14, yörün LYA A/24, yörür YahYA 1/79, yörürdü GİŞKİA 35/87, KastA 1/78, yörürüdü KayA 49/15, yörüşe BoİSİ 6, yörütmüşler YahYA 20/111, yörütüyom KüEmA 4/4, yörüy ArpK M04/102, yörüyemem SarYAA 13/7, yörüyemiyomus BBA 5-382, yörüyü 17/68, yörüyodu SenA 15/35, yörü- KaraYA IXX/203, yörüller NiMBİA B14/66, yöryereg NiMBİA G6/236 “yürüyerek”, yörü GörYA 27/21, GirİYA 20/1, 42/66.

Tablo 80: TTA'da ilk hecede fonetik çevreye bağlı U>O değişimleri

Tablo 81: TTA'da ilk hece dışında fonetik çevreye bağlı U>O değişimleri

2.2.1.1.4.5. TTA'da Alıntı Kelimelerde Fonetik Çevreye Bağlı U>O Değişimleri

TTA'da alıntı kelimelerde fonetik çevreye bağlı U>O değişimleri “ünlü değişim zincirinde kısa ünlünün alçalması ilkesi, geniş ünlülerin etkisi, alıntı şeklini koruyanlar” nedenleri ile görülmektedir.

2.2.1.1.4.5.1. Ünlü değişim zincirinde kısa ünlünün alçalması ilkesi:

TTA'da alıntı kelimelerde ünlü değişim zincirinde kısa ünlünün alçalması ile tespit edilen u>o, ü>ö değişimleri KAK(K)UK, (K)UK(K)A(K) ve (K)UK(K)UK tipli hecelerde görülmektedir.

2.2.1.1.4.5.1.1. *(K)AKU(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde tespit edilen u>o, u>ö değişimleri aşağıdaki gibidir.

**Ar. davul*> davolci VGHA 18/139, dahol VGHA 5/97A; **Ar. sahur*> zöhör ErzA 23; **Ar. ta' ahhud*> tañoöTMalAA XII/7; **Ar. temmuz*>temosuñ “temmuzun” M127/3; **Fr. caricaTürke*> karikator ErzA 23; **Fr. pansement*“pansuman”> pansoman ErYA 4/1; **Fr. pardesus*> pardizo “pardösü” ErzA 23, pardusö SakİA 58; **Fr. vapeur*> vapor K1bA 71, VGHA 8/30; **Rum. barbu 'nya*> barbonya SenA 63/3; **Rum. ihlamur*> ihlamor AnYA22/57; **Rum. kavanoz*> gavanuzlara AkYA 8/52.

2.2.1.1.4.5.1.2. *KU(K)A(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde tespit edilen u>o, ü>ö değişimleri aşağıdaki gibidir.

**Ar. 'umre*> omre TeMİKA 191/36, omre umre BilİA 18/9, ömreye GöA 4/44; **Ar. cum' a*> cöma KayGA XV/64; **Ar. du' ā*> doā KüDoA 12/40, doa EsBMA I/22, K1bA 20, KüYA 37/5, MaKBKAÖ VI/1, doacı KüPA 9/21, doğa “dua” K1bA 72, dova BilİA 49/53, KaraYA XXIII/7, K1bA 251, KüAYA 1/4, SiMSYA 15, SiMSYA 15/51, dovālan BerMİA 27/1, dovalar AyYA I-A1, dovā ÇanİA 8/22, dovāsı KastA 47/24, dovāsını EsİYA I/14; **Ar. ĥurmet*> hörmed BirA 44/21, GöLA 24/79, INAK 12a/002, KastA1/64, K1bA 21, hörmedi KastA 111/54, hörmet ÇoiA 7/76, GaŞŞA IX/22, GöA 8/26, KarA21/28, KIA 25/3, KrmİA M131/15, M131/15, SivYA 19/49, VGHA 11/107, hörmeT YozSA 4/12, hörmeti ÇanİA 13/10, hörmetimiz MuşBA 58/4, hörmetkâr YozA AYY/18, hörmeTli

AnKA9b/41, hörmətli KayA 32/7; **Ar. Hüseyin*> Hösüyün DulKA XX/45, hösön BirA 14/6, hössün YayA 9/102; **Ar. lügat*> loğat ErYA 3; **Ar. mahabbet* muhabbet> moğabbet KüDoA 25/349, mohobbet TavYA 5/30, möhöbet VGHA 3/57; **Ar. mubārek*> möbarek MaKBKAÖ III/2; **Ar. muhabbet*> mobbet BaİA 20/32; **Ar. muhammed*> Mohammed ErYA 2; **Ar. muharrem*> möherrem VGHA 13/90; **Ar. muhendis*> möhendis KüDoA 22/43; **Ar. muhkem*> möhgem KarsA 891/46, möhkem ErYA 7, mökkem ErAS; **Ar. muhlet*> möhlet KüYA 11/30, VGKHA 14/12; **Ar. muhtāc*> mohtaç ManA I/6, möhdaç NevYA 34/43, SivZİA 14/95, SivZİA 14/95, möhtac VGHA 15/42, VGHA 21/108, möhtaç ErYA 2, möhtec idi NuYA 12/2, möhterem ErAS, mötaç DevYA I/44; **Ar. muhterem*> mohterem YozA EYY/22; **Ar. muḳābele*> moğabeleler YahYA 26/358; **Ar. murekkeb*> mökebci ErYA 2 “mürekkep”, **Ar. murekkeb*> mörekkep Ar. murekkeb BisA 9/14; **Ar. Musa*> mosey “Musa” AtaA 8/17; **Ar. müşteri*> möşteri KadA 58; **Ar. Numan*> Nomen YozA EYAY/45; **Ar. Nureddin*> nöreddin AnBİA 3/90 “Nurettin”, **Ar. su’āl*> soal KavYA XV/46, soval KüDoA 21/2; **Ar. şuhbet*> suhbet DiA XII/5; **Ar. şu’be*> şöbede ArİA VI/30, şöbeden INAK 20b/1; **Ar. zuhre*> zöhre ErAS; **Ar. zuḳāḳ*> suvaxda “sokakta” ErAS; **Ar+Tü. cum’a+ertesi*> comortesi KamYA 47/4, cûmartesi KüYA 9/16; **Far. bûstān*> bostan GazİYA; **Far. çūban*> çobançakıl GazİYA, çūban BisA 62/7, çuban BBA 19-5, KıbA 36, SivYA 8/23; **Far. çuval*> çoval AyYA I-A, ÇumHYA M2/7, ErYA 4/1, EsİYA I/20, KepA 31, KıbA 20, MuğYA II/1636, MuİATTAK 267/40, SiMSYA 1, SiMSYA 1/84, çovalı ManA II/8, çovallarda KepA 5; **Far. duvar*> dovar MaKBKAÖ VII/7; **Far. gūyā*> göya ArpK M09/227, AsarA 24/86, EsİMİYA 22/3, SivZİA 6/15, gōyā EspA 19/16, gōyā HacA 19-58, KastA 153/73, MalAA LVII/44, SarıA 4/8, SarYAA 6/92, göya ErYA 1/17, GöA 2/37, RiÇA 7/969, gōyā EsİMİYA 40/62, TeMİKA 300/1; **Far. ḥurmā*> horma MuğYA I/34-49, hormo MuİATTAK; **Far. kulbe*> kölüba TeMİKA 236/283; **Far. ḳurnās*> ḳornazlıg BisA 51/8; **Far. tufeng*> töengi KarsA 97/16; **Far. tūrān*> tōran SenA Fa. tūrān25/6; **Far. surnāy*> zornalı KıbA 146; **Fr. tunnel*> tonel ErYA 3, SerA 52/56; **İng. football*> fotvol ErAS; **Rum. kukla*> gōkla EliÇA 48/18; **Rum. küfe*> köfe TeMİKA 330/339; **Rum. kümes*> ḳómes AmMA 51/71, kömes KıbA 21.

2.2.1.1.4.5.1.3. *(K)U(K)U(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde tespit edilen u>o, u>ö değişimleri aşağıdaki gibidir.

**Ar. hucūm*> hōcum VGHA 12/173, hōcūme YozSA 12/22, hōcūmünde KırşYA LV/200, **Ar. hudūd*> hōdūdū EspA 5/57, hōdūdūne NuYA 8/18, hōdūt 17/20, hōdūt YayA 6/60, hudotta KavYA VII/49, **Ar. hukm* “*hüküm*”> hōkmünū KastA 54/68, hōkūmedin DulKA XVII/3, hōkūmet EspA 9/37, hōkūmete AmMA 72/47, hōkūmete SarYA 60/12, hokūmet AkYA 56/120, NevYA 62/37, hōkūmet ŞarkıYA 9/1, hōkmi VGHA 16/63, hōkmū SiMSYA 23/79, SiMSYA 32/37, hōKmūm ArİA IX/3, hōkmūne KarA 21/25, hōkmetten BisTA 2/113, hōtmet ArİA XXXVIII/28, hōkōmet AybA 27/78, hōkumet ErYA 1, KayİSA III/51, KayİSA III/51, hōkūm YerYA II/6, hōkūmat AhA 427a-99, hōkūmaT BilİA 36/15, hōkūmdar KamYA 17/1, hōkūmed KıbA 24, SiMSYA 24/29, hōkūmet 19/18, hōkūmet AnBİA 7/2, AyKA LXXIV/6, ÇumHYA M17/10, EğYA 58/9, EsİMİYA 7/247, EsİYA II/06, EsTA I/12, GaŞA 1/31, GaŞŞA XIX/18, GelA 28/02, GİŞKİA 56/69, INAK 1g/55, INAK 20e/028, KarsA 81/45, KepA 25, KırşYA XXXVII/50, KüYA 24/100, MaKBKAÖ V/2, NevYA 62/37, hōkūmeT NuYA 7/155, SarYA 58/93, TavYA 7/16, UlB II/6, YayA21/127, YozAÇ 18/10, hōkūmete KüSiA 14/6, hōkūmeti KüDoA 2/45, hōkūmetin ArpK M04/73, hōkūmetin BBA 17-38, hōkūmetiñ ÇanİA 121/19, hōkūmetler KrmİA M047/14, hōkūmetler M047/14, hōkūmetTe SiAA 21/95, ökümet YYGA 30/25, EmA IV-31, KadA 31, hōkūm EMA IV-36, hōrmet EmA IV-38; **Ar. matbah* “*mutfak*”> moTvaKda BalİA 1/29; **Ar. usūl*> usol KüYA 19/18; **Ar. vucūd*> vūcot KaraYA XII/13; **Far. gurūh*> gūroh DoTA “*güruh*”, **Far. mühür*> mōhōr ErYA 2, ErZA 23, mōhūr DevYA XX/16, KarsA 46/58, KırşYA LV/82, YozSA 2/99, mōhūrden INAK 9/4, mōhūrler GaŞA 1/33; **Far. tuhm*> toHom SarYA 24/64; **Far. usturra*> ostuladan KavYA I/51; **İt. condura*> kōndıra BirA 36/17, VGHA 3/119.

2.2.1.1.4.5.2. Geniş ünlülerin etkisi ile

TTA’da alıntı kelimelerde, kelime içindeki /o, ö/ ünlülerinin bazen /u, ü/ ünlülerini kendisine benzettiği görülmektedir.

**Fr. autobus* “*otobüs*”> otobos ErAS, ErZA 23, GölA 34/180, VGHA 22/6, otubüz ManA II/6, otübüs YayA mdd; **Far. nohūd* “*nohut*” > nohodu SarYAA 11/352, nohot EsİYA I/06, nohot KüDoA 16/6, nohòT KüSiA 12/98, Nohot

MaKBKAÖ V/2, nohoT nohut BilİA 5/28, SarYA 23/40, nohüt VGHA 8/523, nufut BBA 26-31, nuhut KastA 115/70, KastA56/5.

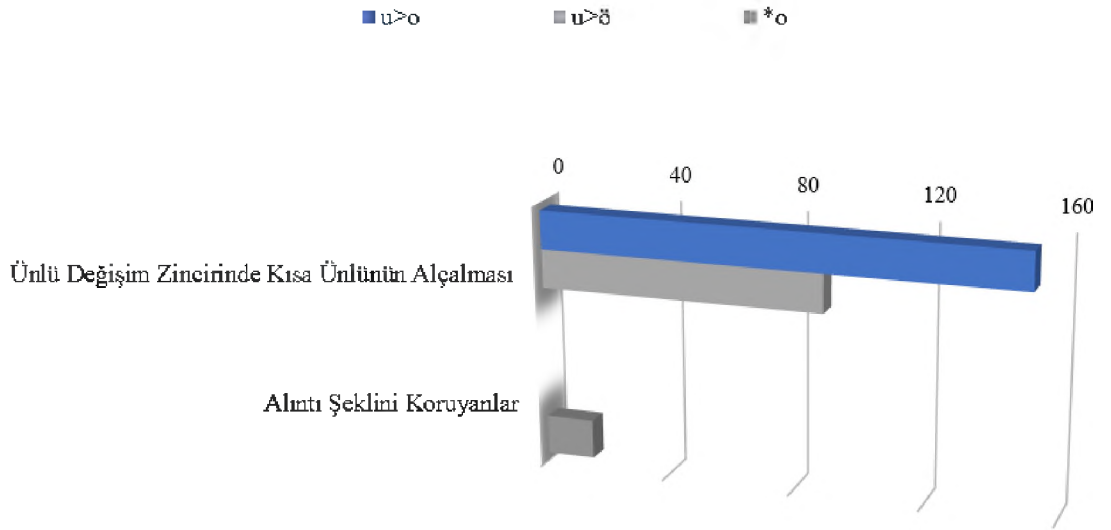
2.2.1.1.4.5.3. Alıntı şeklini koruyanlar

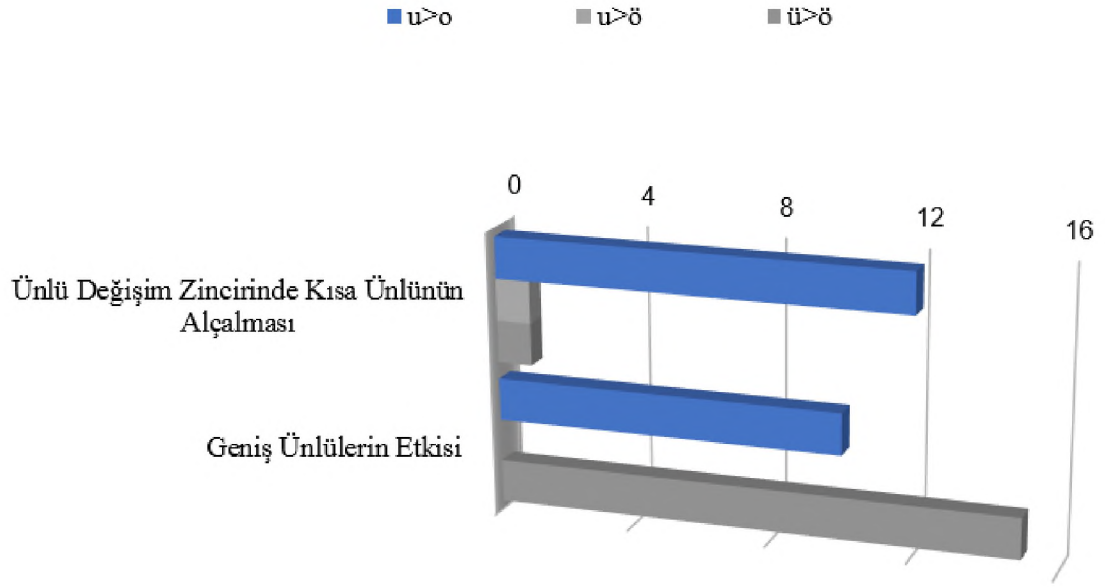
TTA'da bazı alıntı kelimelerin alıntı şeklini koruduğu görülmektedir.

*O:

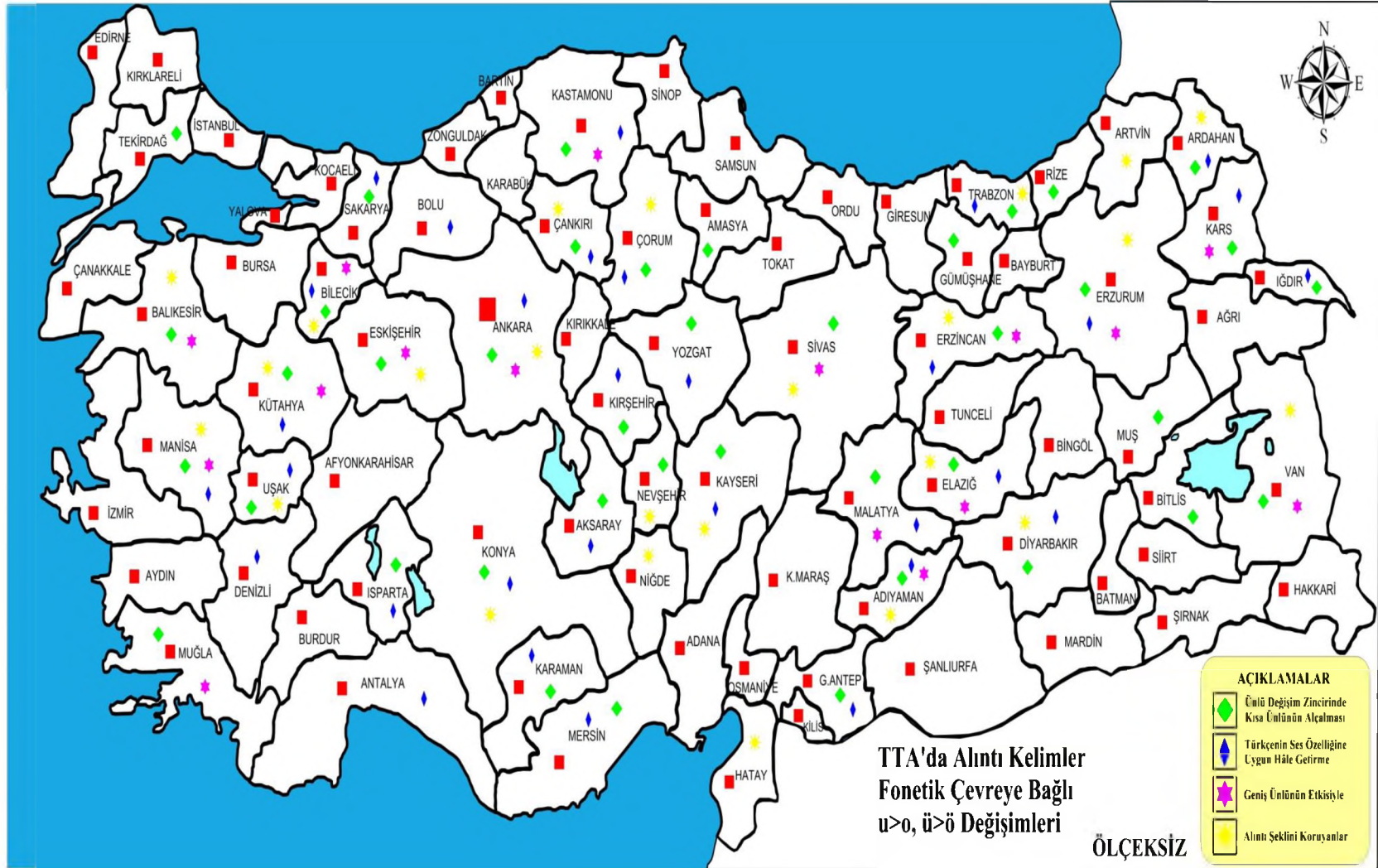
*İt. *cordella*> kordeleyi BBA 37-59, kordeleyi DBİA 82/17, kordeleyi KüPA 3/42;
 *Fr. *capote*> kapot KıbA 6; *Fr. *commandé*> gomandan BalA 1/19, gomandanına ManA 1/11; *İt. *condura*>gondıra GaŞA 13/44, gondura “kundura” ErAS; *İt. *coverta*> göğerteye KrmİA M083/9 “güverteye”, *İt. *nomara*> EliÇA 20/54, nomaramı SerA 2/61, nomaranızı BerMİAmdd, nomura ErYA 3/15, nomuramızı HacA 3-73, nomuranın KayİSA VI/59, nomuruya KayA 20/9.

Tablo 82: TTA'da alıntı kelimelerde ilk hecede fonetik çevreye bağlı U>O değişimleri

Tablo 83: TTA'da alıntı kelimelerde ilk hece dışında fonetik çevreye bağlı U>O değişimleri

Harita 5: TTA'da alıntı kelimelerde fonetik çevreye bağlı U>O değişimlerini

2.1.1.2. Türk Lehçelerinde Fonetik Çevreye Bağlı O>U, U>O Değişimleri

Türkçenin lehçelerinde O>U, U>O değişimlerinin tespit etmek için öncelikle lehçelerde O-U, U-O seslerinin durumu incelenmiştir. Halaççada uzun ünlülerin düzenli olarak korunduğu, bazı durumlarda da ikiz ünlülere dönüştüğü görülmektedir. Normal süreli /o/ sesi /e/’ye, /ü/ sesi ise /i/’ye dönüşmektedir (Ölmez, 1995:16). Yakut Türkçesinde ilk hecede /o, ö, u, ü/ seslerinin genellikle korunduğu bazen Türkmence ve Gagauzcada da olduğu gibi uzun ünlülere oo, öö, uu, üü ve ikiz ünlülere uo, üö dönüştüğü görülmektedir (Kirişcioğlu, 1999:20).

/ō, o, ȳ, ö, ū, u, ū, ü/ seslerinin Güneybatı Çağdaş Türk lehçelerindeki durumuna bakıldığında ünlülerin genellikle korunduğu görülmektedir. Bu seslerin bazı lehçelerde kimi seslere dönüştüğü durumlar da vardır. Pokrpskaya’ya göre Gagauzcada /o/ ünlüsü, söz başında /u/ türemesi ile /uo/ diftongunu geliştirmiştir (Pokrovskaya, 1964:45). “İlk hecede bulunan ö ünlüsü bu grupta yer alan lehçelerin tamamında genellikle korunmuştur. Fakat Gagauz, Türkmen ve Türkiye Türkçelerinde bazı örneklerde ü’ye değişerek daralmıştır.” (Yalçın, 2013:272).

Yeni Uygurca Türkçesinde sekiz ünlü bulunmaktadır: “a, e, é, i, o, ö, u, ü”. Yeni Uygur Türkçesinde /o, ö, u, ü/ sesleri korunmaktadır. Ancak ET’deki bazı kelimelerde o>u değişimlerine rastlanılmıştır. ET *boz, YUyg. buz YU 219, *yol-, YUyg. jul- YU 219, ET *toğ-, tuğ- YU 219.

Kuzeybatı Türk lehçelerinde /o, ö, u, ü/ seslerinin bazı lehçelerde korunduğu bazı lehçelerde ise çeşitli seslere geliştiği görülmektedir. /o/ ünlüsü Kazak, Karakalpak, Nogay, Kumuk yazı dilinde /o/ olarak gösterilmekle birlikte söyleyişte söz başında ^uo diftongu şeklindedir (Eker, 1998:118). Yuvarlak, geniş ön dil ünlüsü /ö/, Kazak ve Karakalpak Türkçelerinde ön ses durumundayken kurallı olarak ^uö veya ^uö şeklinde telaffuz edilir. “/u/ sesi Kazakça ve Karakalpakçada nicelik bakımından kısa, o ve u veya u ve ı arasında art bir ünlüdür. Aynı şekilde, Nogayca /u/, yuvarlak, zayıf, yarı dar, art sıra ünlüsüdür.

Kuzeydoğu Türk lehçelerinde /o, ö, u, ü/ sesleri genellikle korunmaktadır. Altay Türkçesinde on altı ünlü bulunmaktadır: “a, e, ı, i, o, ö, u, ü, aa, ee, ıı, ii, oo, uu, üü”. Altay Türkçesindeki uzun ünlü dışındaki diğer ünlüler Türkiye Türkçesindekilerle aynı ses değerine sahiptirler (Surazakova, 2001:25-28). “Türkiye Türkçesindeki /o, ö/ ünlüsü

yerine Altay Türkçesinde kimi sözcüklerde /u, ü/ ünlüleri; Türkiye Türkçesindeki /u/ ünlüsü yerine Altay Türkçesinde kimi sözcüklerde /ı/ ünlüsü kullanılır.” (Buran, Alkaya, 2014:35). Alt. oygon- “uyan”, konok “konuk”, boo “bu”, bus- “bpz-”, suk- “sok-” vs. Hakas Türkçesinde dokuz tane normal, sekiz tane uzun ünlü bulunmaktadır. Türkiye Türkçesinden farklı olarak kısa /i/ ve dar /ĩ/ sesi bulunmaktadır. Tuva Türkçesindeki ilk hecedeki /o/ ünlüsü Tuva Türkçesindeki bazı sözcüklerde /u/ ünlüsüne dönüşmektedir. bolça- “buluş”, buga “boğa”, buz- “boz-”, sug- “sok-” vs. (Buran, Alkaya, Özeren, 2014:196).

Türkçenin bazı lehçelerinde alfabede gösterilen /O, U/ ile söyleyişteki /O, U/ arasında farklı seslik özellikler bulunabilir.⁴² Lehçelerde söz konusu seslerin durumu tespit edilirken alfabe esas alınmıştır. Türkçenin lehçelerinde fonetik çevreye bağlı değişimler aşağıdaki gibi tespit edilmiştir.

2.1.1.2.1. Türk Lehçelerinde Fonetik Çevreye Bağlı O>U Değişimleri:

Türk lehçelerinde fonetik çevreye bağlı O>U değişimlerine “ünlü değişim zincirinde uzun ünlünün yükselmesi ilkesi ile, ünsüz düşmesi ile, daraltma niteliği olan ünsüzlerin etkisi ile” rastlanılmıştır.

2.1.1.2.1.1. Ünlü değişim zincirinde uzun ünlünün yükselmesi ilkesi: /ō, ō/ seslerinin daraldığı örnekleri aşağıdaki gibidir:

AT *bō, Az. bu, Gag. bu, Türkm. bu; ET *bōncuq, Az. muncuq; ET *hōrküç, Az. hürgüç; ET *kōgerçin, Gag. güvercin; ET *sōk, Gag. sū; ET *tōdaq, Gag. dudak.

2.1.1.2.1.2. Ünsüz düşmesi ile: /ğ/ sesinin düşmesi ile /o/ sesinin daraldığı örneklerine rastlanılmıştır.

ET *oğlak, Tuv. ulak TTS.

2.1.1.2.1.3. Daraltma niteliği olan ünsüzlerin etkisi ile: Türkçenin lehçelerinde tespit edilen örnekleri aşağıdaki gibidir.

2.1.1.2.1.3.1. *bo(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ sesinin /ğ, v/ seslerinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

⁴² Örneğin Kazak, Karakalpak, Nogay, Kumuk yazı dilinde /o/ olarak gösterilen /o/ ile söyleyişte söz başında ^uo diftongu şeklindedir (Eker, 1998:118).

ET *boğaz, Gag. buvaz, ET *boynuz, Gag. buynuz GS 44, ET *boz-, Alt. buz-ATS, ET *boza, Az. buza KT 79, OT *boyaz, Kaz. buğaz, Karaç. buğaz, Kum. buğaz;

2.1.1.2.1.3.2. *bö(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /ö/ ünlüsünün /g, l, y/ seslerinin yanında daralıp /ü/ ünlüsüne dönüştüğü görülmektedir.

ET *böğrāk, Gag. būrek, ET *böyük, Gag. büyük, Türkm. büyük, ET *böri, Hak. püür; OT *böldirgen, Kaz. büldirgen, Nog. büldürgen, Kum. büldürgen; OT *böwrek, Kaz. büyrek, Krç-Blk büyrek, Nog. büyrek, Karaç. büyrek; OT *böyir, Kaz. büyir, Nog. büyir.

2.1.1.2.1.3.3. *hö(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /ö/ ünlüsünün daralıp ikiz ünlü oluşturduğu görülmektedir.

ET *hökiz, Gag. üöküz.

2.1.1.2.1.3.4. *ço(n) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün /n/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

ET *konuş-, Tuv. kuuçın- TTS.

2.1.1.2.1.3.5. *ço(v)~(w) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün /v, w/ seslerinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

OT *kowış, Kaz. quwıs, Krç-Blk quwıs, Nog. quwıs; ET *kov-, Gag. koula-, kũ-

2.1.1.2.1.3.6. *ço(m) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün /q/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

OT *qomırsya, Kaz. qumırsqa, Nog. qumırsqa, Krç-Blk. qumırsqa.

2.1.1.2.1.3.7. *(k)ö(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /ö/ ünlüsünün /k/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

ET *köküz, Gag. gūs, ET *köz, Az. güz.

2.1.1.2.1.3.8. *oğ tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün /ğ/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

OT *oğrı, Kaz. urı, Krç-Blk uru, Nog. uru, Krç-Blk. un, Kum. uru.

2.1.1.2.1.3.9. *o(v) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün /v/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

ET *ov-, Az. uv, Gag. uv-; ET *ovmaç, Az. umaç S 245; OT *owıl, Kaz. ul, Krç-Blk ul, Nog. uwıl.

2.1.1.2.1.3.10. *o(y) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün /y/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

ET *oyan- Gag. uyan; Krç-Blk uyan-, Nog. uyan-, Krç-Blk. uyan-, Kum. uyan.

2.1.1.2.1.3.11. *ö(y) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün /y/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

OT *öyrek, Nog. üyrek.

2.1.1.2.1.3.12. *ö(g) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /ö/ ünlüsünün /g/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

ET *ögäy, Gag. yüve; ET *ögren-, Hak. ügren-; ET *ör-, Hak. ür-; OT *ögit, Kaz. ügit, Nog. ügit, Krç. ügit.

2.1.1.2.1.3.13. *öl tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /ö/ ünlüsünün /l/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

OT *ölke, Krç. ülke, Kum. ülke.

2.1.1.2.1.3.14. *öv(w) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /ö/ ünlüsünün /v/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

ET *övkä, Gag. üfke; OT *öw, Krç-Blk üy, Nog. üy, Krç. üy, Kum. üy; OT *öwren-, Kaz. üyren-, Krç-Blk. üyren-, Krç-Blk. üyren-, Kum. üyren-.

2.1.1.2.1.3.15. *so(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün /s/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

ET *sok-, Hak. suh-.

2.1.1.2.1.3.16. *sor tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün /s/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

ET *sor-, Tuv. sur- TTS.

2.1.1.2.1.3.17. *so(ğ) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün /s/ sesinin yanı sıra /ğ/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

ET *soğan, Gag. suvan, suan; ET *sogı-, Gag. sül-.

2.1.1.2.1.3.18. *sö(g) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün /s/ sesinin yanı sıra /g/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

OT *sögüt, Gag. sūt.

2.1.1.2.1.3.19. *so(w) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün /s, w/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

OT *sowıq, Kaz. suwıq, Krç-Blk. suwıq, Nog. suwıq,

2.1.1.2.1.3.20. *sö(w) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /ö/ ünlüsünün /s, w/ seslerinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

OT *söw, Krç-Blk. süy-, Krç-Blk. süy-, Nog. süy-, Kum. süy-

2.1.1.2.1.3.21. *sö(y) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /ö/ ünlüsünün /s, y/ seslerinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

OT *söyel, Kaz. süyel, Krç-Blk. süyel, Nog. süyel.

2.1.1.2.1.3.22. *to(g)~(ğ) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde de /o/ sesinin daraldığı görülmektedir.

ET *tog-, Hak. tuğ; OT *togan, Kaz. tuygın, Krç-Blk. tuygın, Nog. tuygın

2.1.1.2.1.3.23. *tow tipli hecelerde: Bu tip hecelerde de /o/ sesinin /w/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

OT *towrı, Kaz. tuwra, Krç-Blk. tuwra.

2.1.1.2.1.3.24. *tög tipli hecelerde: Bu tip hecelerde de /o/ sesinin /g/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

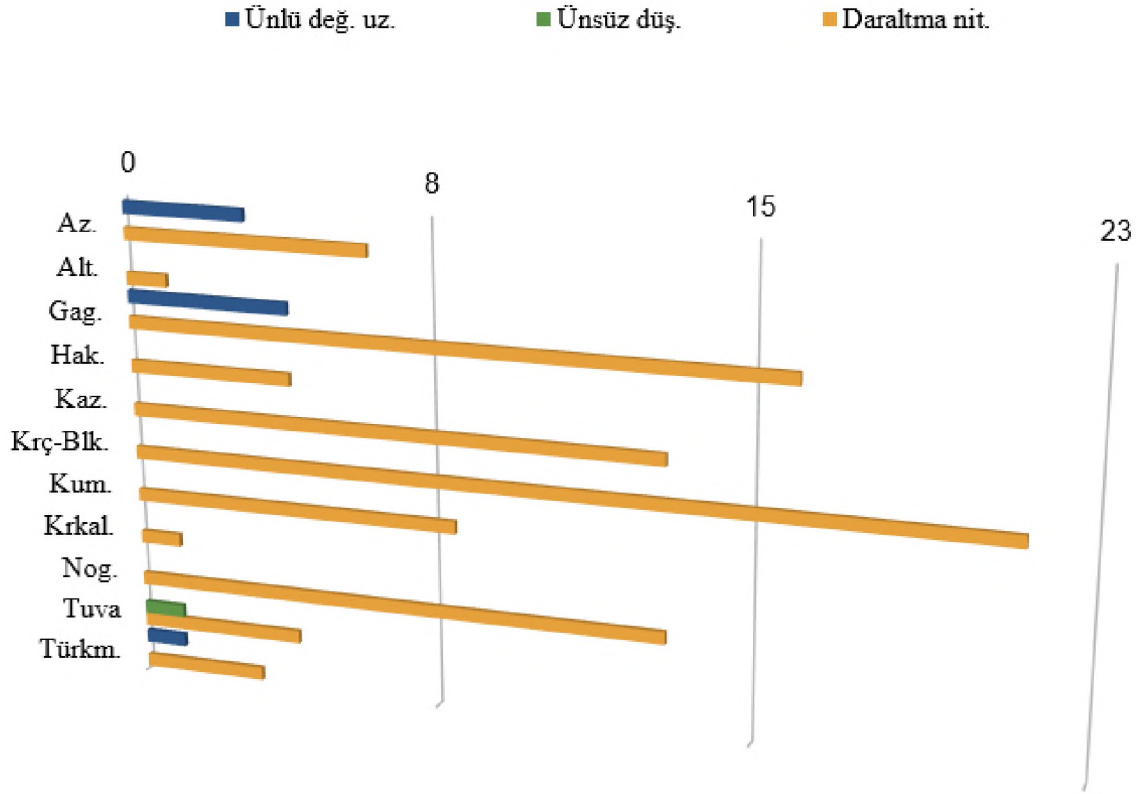
OT *tög-, Gag. dū.

2.1.1.2.1.3.25. *yo(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ sesinin /y/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

ET *yon- “yontmak”, Tuv. çulda TTS; OT *yoqaru, Az. yuxarı, Gag. yukarı, Türkm. ükari; OT *yön, Tuv. çük TTS.

2.1.1.2.1.3.26. * yö(r) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ sesinin /y/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

ET *yöri-, Az. yürü-, Türkm. yürü-.

Tablo 84: Türk lehçelerinde ilk hecede fonetik çevreye bağlı O>U değişimleri

2.1.1.2.2. Türk Lehçelerinde Fonetik Çevreye Bağlı U>O Değişimleri

Bu değişimlere “ünlü değişim zincirinde kısa ünlünün alçalması ilkesi ile” rastlanılmıştır.

2.1.1.2.2.1. Ünlü değişim zincirinde kısa ünlünün alçalması ilkesi ile: KU(K)A(K) ve (K)U(K)U(K) tipli hecelerde U>O değişimleri tespit edilmiştir.

2.1.1.2.2.1.1. *KU(K)A(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde tespit edilen u>o değişimleri aşağıdaki gibidir:

OT *uqşa-, Kum. oşa-.

2.1.1.2.2.1.2. *(K)U(K)U(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde tespit edilen u>o değişimleri aşağıdaki gibidir:

OT *ultan, Krç-Blk oltan; OT *yumyaq, Karak. comaq, ET *burun, Az. borın.

Bu tip hecelerde tespit edilen u>ö, ü>ö, ü>o değişimleri aşağıdaki gibidir:

ET *kütük, Az. . kötüg S 240; ET *sünük, Hak. söök; OT *bürçe, Kaz. borça.

2.1.1.2.2.1.3. *(K)O(K)U(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde u>o, ü>ö değişimleri ilk hece dışında tespit edilmiştir:

ET *olur-, Yak. olor-; ET *ortu, Yak. orto; ET *orun, Yak. oron; ET *boşut- “boş bırak”, Alt. bojot Al 113; ET *töpü, Alt. töbö ATS, Yak. töbö; ET *törü, Alt. törö ATS; ET *kömür, Yak. kömör.

2.1.1.2.2.2. İlk şeklinin koruyanlar: Türk lehçelerinde bazı kelimelerin ilk şeklini koruduğu tespit edilmiştir.

AT *būğa, Az. buğa, Gag. buqa, Türkm. buğa; OT *buynuz, Az. buynuz, Gag. buynuz, Türkm. buynuz; ET *yul, Alt. yul.

2.1.1.2.3. Türk Lehçelerinde Alıntı Kelimelerde Fonetik Çevreye Bağlı O>U Değişimleri:

Alıntı sözcüklerde bu değişimlere “daraltma niteliği olan ünsüzlerin etkisi ile” rastlanılmıştır.

2.1.1.2.3.1. Daraltma niteliği olan ünsüzlerin etkisi ile: Türkçenin lehçelerinde alıntı kelimelerde tespit edilen örnekleri aşağıdaki gibidir.

2.1.1.2.3.1.1. *gol tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ sesinin /l/ sesinin yanında daraldığı görülmektedir.

Far *gol> Kaz. gül; Far *golgun> Kaz. külgün.

2.1.1.2.3.1.2. *gon tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ sesinin /n/ sesinin yanında daraldığı görülmektedir.

Far *gonbād> Kaz. kümböt.

2.1.1.2.3.1.3. *go(r) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ sesinin /r/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

Far. *goronz, Kaz. kürüç; Far. *gorz, Kaz. kürzü.

2.1.1.2.3.1.4. *go(v) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ sesinin /v/ sesinin yanında daraldığı görülmektedir.

Far *govah> Kaz. kübö.

2.1.1.2.3.1.5. *ko(l) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ sesinin /l, z/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

Far *kolah> Kaz. külö; Far *kolūçe> Kaz. külçö; Far. *koz, Hak. kuzuk.

2.1.1.2.3.1.6. *kon tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ sesinin /n/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

Far *konced> Kaz. küncüt.

2.1.1.2.3.1.7. *ol tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ sesinin /l/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

Far. *olfät> Kaz. ülfät.

2.1.1.2.3.1.8. *mor tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ sesinin /r/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

Far *morg> Kaz. mürök; Far. *morde> Kaz. mürzö.

2.1.1.2.3.1.9. *noh tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ sesinin /h/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

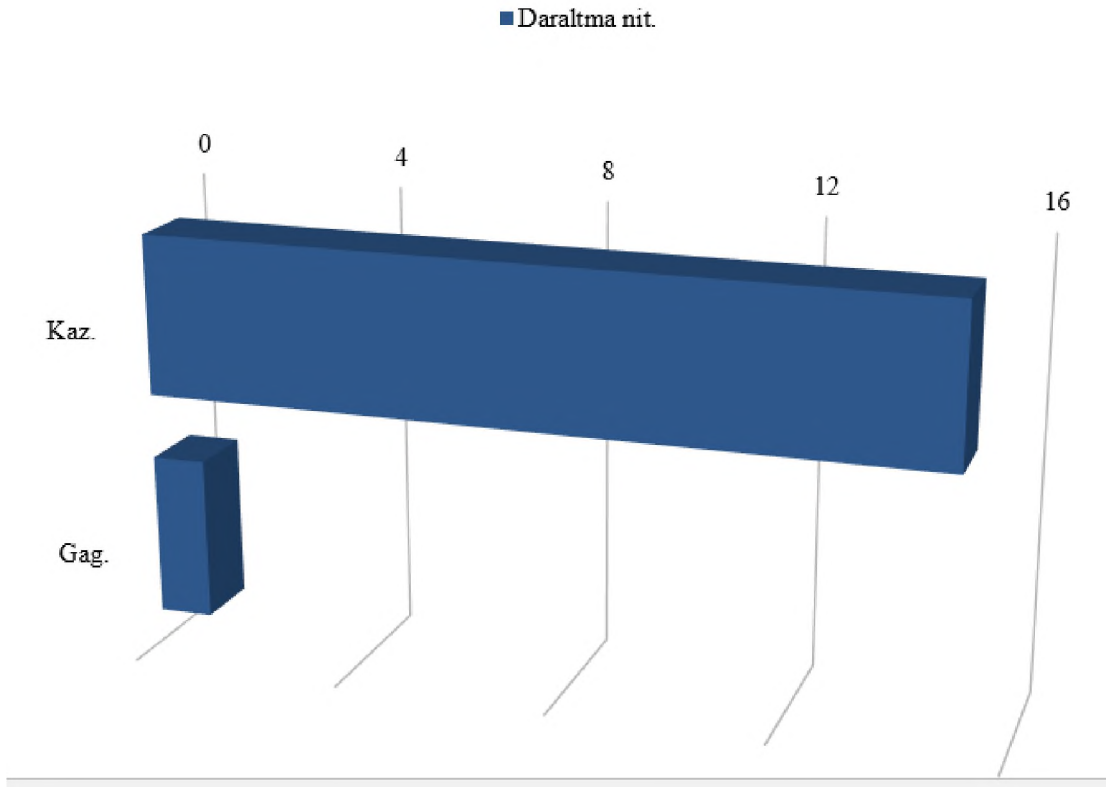
Far. *nohut> Gag. nufut GS 170.

2.1.1.2.3.1.10. *son tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ sesinin /n/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

Far. *sonbele> Kaz. sümbölö.

2.1.1.2.3.1.11. *tor tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ sesinin /r/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

Far. *torpi> Kaz. türpü.

Tablo 85: Türk lehçelerinde alıntı kelimelerde ilk hecede fonetik çevreye bağlı O>U değişimleri

2.1.1.2.4. Türk Lehçelerinde Alıntı Kelimelerde Fonetik Çevreye Bağlı U>O

Değişimleri:

Türk lehçelerinde alıntı kelimelerde *KA(K)U(K), *Kū(K)(K), *KU(K)A(K) ve *(K)U(K)U(K) tipli hecelerde U>O değişimlerine rastlanılmıştır.

2.1.1.2.4.1. Ünlü değişim zincirinde kısa ünlünün alçalması ilkesi: *KA(K)U(K), *Kū(K)(K), *KU(K)A(K) ve *(K)U(K)U(K) tipli hecelerde tespit edilmiştir.

2.1.1.2.4.1.1. *KA(K)U(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde ilk hece dışında U>O değişimlerine rastlanılmıştır.

Far. *āb-rū, Kaz. abroy; Far. *mahut, Kaz. moot; Far. *nārpūst> Kaz. narpos; Far. *naxuṣ, Türkm. nahoş; Far. *kakol, Kaz. kökül.

2.1.1.2.4.1.2. *Kū(K)(K) tipli köklerde: Bu tip hecelerde ilk hecede tespit edilen değişimler aşağıdaki gibidir:

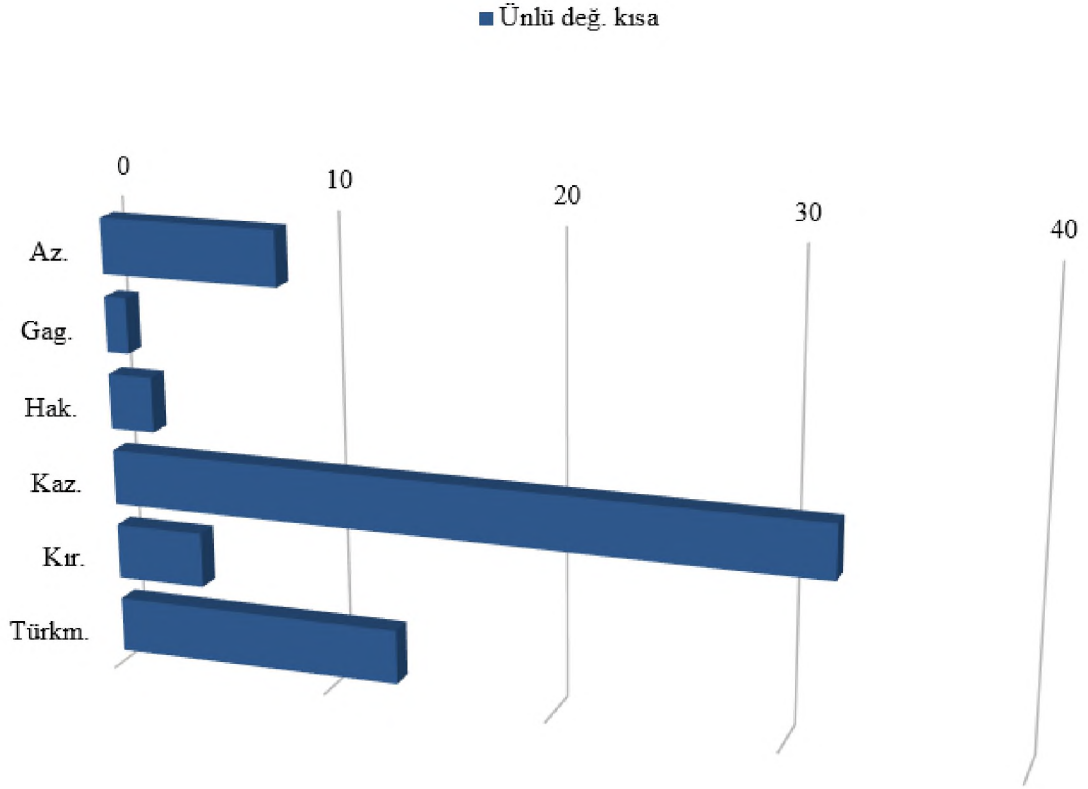
Far. *cū, Kaz. cö; Far. *dūst, Kaz. dos; Far. *gūşt, Kaz. köş; Far. *kūr, Kaz. kör; Far. *kūse, Kaz. kösö; Far. *kūze, Kaz. közö; Far. *lūli, Kaz. dolu; Far. *mūri> Kaz. mor; Far. *pust, Hak. post; Far. *pūstin> Kaz. postun; Far. *rūy> Kaz. oroy; Far. *tūti> Kaz. totu; Far. *zūr> Kaz. zor.

2.1.1.2.4.1.3. *KU(K)A(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde ilk hecede tespit edilen değişimler aşağıdaki gibidir:

Ar. *buhran, Az. böhran KT 82; Ar. *guya, Türkm. göya; Ar. *rüya, Az. röya KT 727; Ar. *hürmet, Az. hörmət KT 354; Ar. *nuksan, Türkm. nogsan; Ar. *pūlād, Hak. molat; Ar. *şuhret, Türkm. şöhrat; Ar. *tufan, Kaz. topan; Ar. hürmet, Kır. hörmət; Ar. türbe, Kır. törbe; Far. *cūrāb, Kaz. corop, Türkm. corap; Far. *cūce, Kaz. cöcö; Far. suhbet, Türkm. söhbet; Fr. *kumanda, Gag. komanda GS 161; İt. *güverte, Az. göyärtä KT 296; İt. *numara, nomer TTS, Kır. Nomerlöö; Far. *düzāh, Kaz. tozoq; Far. *gülāk, Kaz. qolek; Ar. *şube, Az. söba KT 828; Far. *gūze, Kaz. gozo; Far. *hurmet, Türkm. hormat; Far. *hüner, Türkm. höner; Far. *hürde, Kaz. qordo; Far. *kūçe, Kaz. köçö; Far. *nuger, Türkm. nöker; Far. *nūnaq> Kaz. nonoq; Far. *pūçāk> Kaz. poçok; Far. *pūlād> Kaz. bolot; Far. *rüzger> Kaz. orozgel; Far. *şurba, Türkm. çorba; Far. *tūde> Kaz. dodo; Far. *pūstāk> Kaz. postek; Far. *rū-be-rū> Kaz. oropara; Far. *rū-māl> Kaz. oromol; Ar. *sual, Türkm. soval; Far. *mūy-lāb> Kaz. moyloo.

2.1.1.2.4.1.4. *(K)U(K)U(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde ilk hecede tespit edilen değişimler aşağıdaki gibidir:

Ar. * hükümet, Az. hökümət K 6; Ar. *hukm, Az. hökm, Türkm. hökm; Ar. umut, Kır. ömit; Far. *muhr, Türkm. möhür; Far. *muhr> Kaz. mör; Far. *mumiya> Kaz. mobuya; Rum *gümrük, Az. gömrük KT 292.

Tablo 86: Türk lehçelerinde alıntı kelimelerde ilk hecede fonetik çevreye bağlı U>O değişimleri

2.1.1.3. Balkan Ağızlarında Fonetik Çevreye Bağlı O>U, U>O Değişimleri

Balkanlar kuzeyden ve güneyden gelen Türk kavimlerinin göçüne maruz kalmıştır. Bölgeye kuzeyden gelen topluluklar Hazarlar, eski Bulgarlar, Uzlar, Peçenekler, Kumanlar, Tatarlar, Nogaylar, Gagauzlardır.⁴³ Güneyden gelen topluluklar ise Oğuz Türkleridir. Kuzeyden gelen toplulukların bir kısmı yerli halkların arasında asimile olmuş, bir kısmı ise Osmanlı Türkleri arasına karışmıştır. “Bunun neticesinden olacak ki Balkanlardaki Türk ağızları Anadolu Türk ağızlarından epey farklıdır.” (Mollova, 1996:167). “Rumeli ağızları deyince standart ve birbirine benzeyen bir diyalekten bahsedilmez. Bölgeye gelen Türklerin çıkış noktaları ve geliş tarihleri farklı olduğundan muhtelif ağızlarla karşılaşılır.” (Gülsevin, 2009:51). “Türkçe Balkanlarda Türkiye Türkçesi, Gagavuz Türkçesi ve Kırım Tatar Türkçesi olmak üzere üç Türk lehçesi ile temsil edilmektedir.” (Günşen, 2012:126). Balkanlardaki Türk ağızları ile ilgili Berezin, Kúnos, Gacanov, Kowalski, Dimitriev, Caferoğlu, Gülensoy, Banguoğlu, Korkmaz, Karahan gibi birçok araştırmacının çalışması vardır. Balkan ağızlarının

⁴³ Kırım Tatarları sonradan bu bölgeye göç etmiştir.

sınıflandırılması ile ilgili ilk çalışmayı Kowalski, en ayrıntılı çalışmayı ise Nèmeth yapmıştır. Balkan Türk ağızlarını doğu ve batı şeklinde iki kola ayırmıştır. Nèmeth çalışmasında Batı Rumeli ağızlarını şu sınırları kapsadığını belirtmektedir: Doğu ve Batı Rumeli ağız sınırlarını “birbirinden ayıran çizgi Tuna’nın yanındaki Lom’dan doğuya doğru uzanır, güney yönünde Vraca’dan, Sofya’dan ve Samokov’dan doğuya doğru gider, sonra buradan batıya yönelir ve Köstendil’e yine güneye doğru ilerler. Demek ki batı ağız alanı Bulgaristan’ın yalnızca küçük bir kesimini, kuzeybatısını içine alıyor. Batı ağızı Bulgaristan dışında büyük alanları kapsıyor. Romanya’da Tuna’nın öte yakasında devamı yok denecek kadar azdır ama kuzeyde Adakale’de, daha sonra Bosna’da, daha güneyde Makedonya’da ve son olarak muhtemelen Arnavutluk’ta konuşulduğu muhakkak, daha doğrusu konuşmuş oldukları.” (Nemeth, 1980:119-120). Nemeth’e göre Batı Rumeli Türk ağızları grubunun belirleyici özelliklerinin “a. Eski Türkçede ön sıradan ö ve ü ünlüleri arka sıradan o ve u sesleri ile karşılanır. ‘boyle, dort, düşünür’ vs. b. Kurallı olarak ilk hecede ö>ü değişimi görülmektedir. ‘küpri, bubreğ, ürdek, süzmek’ vs.” olduğunu ifade etmektedir.

Bazı dil bilimcilere göre o>u daralması Paleo Balkan dillerinin alt katmanı yani Trakça ve İlircenin etkisi ile oluşmuştur. Ancak XX. yy.ın ikinci yarısından sonra bu düşünceye karşı çıkmıştır. Trakça ve İlirce dillerinde bütün çabalara rağmen daralma örneği tespit edilmemiştir.⁴⁴ “Balkan daralmasına çok benzer örnekler Türk dillerinde bulunabilir ve bu olay kronolojik olarak Balkan dil birliğinden daha önce ispatlanmıştır.” (Boyacıoğlu, 2019:42). Bulgarcadaki ilk daralma örnekleri XII-XIII. yy.a tarihlenmektedir (İvanova-Mirçeva, 1999:77).

Hazai, Nèmeth’in tasnifini inceleyerek Doğu Rumeli grubu içine “Doğu Rodoplar Türk diyalektleri”ni eklemiştir (Hazai, 1965:57). Rumeli ağızlarının sınıflandırılmasında iki önemli ölçüt üzerinde durmuştur. “Sırpça-Hırvatçanın veya Bulgarcanın alınma kelimelerinde kendini nasıl gösterdiğine bakalım. Bu olaylar kelime ortasındaki ve sonundaki g sesi ile kelimenin ilk hecesindeki ö sesinin temsili meselesidir.” (Hazai, 1960:206). Guzev, Doğu Rumeli grupları içinde bulunan “güney ağızları”nın ayrılmasını teklif etmiştir. Mollova ise Balkan ağızlarını üç gruba ayırmıştır. 1. Batı uç zone: Bu grupta “Yugoslavya’daki Türk ağızları ve eskiden Arnavutluk’ta konuşulan Türkçe, Yunanistan Makedonyası Türkçesi ve Batı Bulgaristan Türkçesi dâhil

⁴⁴ Miklosich, Balkan dillerinin arasındaki atalarının Arnavutlar olduğu Trakça ve İlirce ile açıklamıştır. Detaylı bilgi için bk. (Boyacıoğlu, 2019:18).

olur.” (Mollova, 1996:169). Bu grup Németh’in tasnifindeki Batı Rumeli grubuna yakındır ancak benzer değildir. “/o, u/ sesleri bu grupta vardır; /ö/ sesi yoktur. /ü/ sesi bu zonun güney kısmında bulunur, şahsidir. Merkez zonda ve Doğu Rodoplar ağzında ö, ü vardır. 2. Doğu Rodoplar zonu: Bu bölgede grupta “Bulgaristan’da yer alır. Ancak güney kısmı Yunanistan’da tamamlanır. Yaptığımız sondajlar neticesinde Yunanistan’da Gümülcine, İskeç alçaklarında orta zon Türkçesi istimal edilir, bu bölgelerin kuzeyinde dağlık yerlerde ise Doğu Rodoplar Türk ağızlarına yakın ağızlar istimal edilir. Doğu Rodoplar, Türk ağızları eskidir. Bu ağızları konuşan Türkler güney yolla Balkanlara gelip yerleşmişlerdir. 3. Merkez zon: Bu ağız bölgesine “Romanya Doburcası, Bulgaristan’ın (Doğu Rodoplar zonu ve Batı uç zon hariç) bütün hepsi, Yunanistan’ın Gümülcine, Dededağ, İskeç kasabaları ve etraf köyleri ve Türkiye Trakyası” girer (Mollova, 1996:170-174). Mollova üç gruba ayırdığı ağızların özelliklerini kara, gara; taş, daş; piş-, biş- sözcüklerini esas alarak k~g, t~d, p~b fonetik farklılıklarına dayandırmıştır. Bu fonetik farklılıklara ka- ve ga- grubu ismini vermiştir. ka- grubu “Avrupa Oğuzcası”, ga- grubu “Asya Oğuzcası” özellikleri gösterir. “ka- Oğuzcasını istimal eden Türkler Balkanlara Osmanlılardan daha önce gelip yerleşmiş olsalar gerek. Bunların büyük bir kısmı kuzeyden bugünkü Rus steplerini geçerek gelmiş olacak. Doğu Rodop Türkleri ise şüphesiz güneyden Anadolu’yu aşarak gelmişlerdir. Dil coğrafyası bunu böyle gösteriyor.” (Mollova, 1996:177). Mollova’nın ifade ettiği ka- ve ga- grupları dil coğrafyasında birbirine karışmamıştır. Tespit ettiğimiz üzere ka- grubu Kıpçak dil özellikleri gösteren gruptur. Bu grupta Balkan ağızlarında karakteristik olarak ö>ü değişimi görülmektedir. Günşen, Balkan ağızları ile ilgili sınıflandırmalarda genellikle Bulgaristan Türk ağızlarının ele alındığını, Makedonya Türk ağızlarından kısmi bahsedildiğini, Kosova Türk ağızları ile Yunanistan’daki Batı Trakya Türk ağızlarından hiç söz edilmediğini, Türkiye sınırları içinde kalan Doğu Trakya ağızlarından ise çok az bahsedildiğine değinmiştir (Günşen, 2012:124).

Balkanlarda konuşulan Türkçe, Türkiye Türkçesi, Gagauz Türkçesi ile temsil edilmektedir. Balkanların kuzeydoğusunda Gagauz ve Kırım Tatar Türkçesi de konuşulmaktadır. Balkan Türkçesi, Kıpçak-Oğuz karışımından oluşmuştur. Ancak yapılan tasnif çalışmalarında bu lehçelerin sınırları tam olarak çizilmemiştir. Bu nedenle Balkanlar ile ilgili yapılmış tasniflerdeki fonetik özellikler bütün Balkan ağızlarının sınırlarını kapsamadığı için ulaşabildiğimiz çalışmalarda O>U, U>O değişimlerinin hangi bölgelerde görüldüğünü tespit ettik.

Rumeli ağızlarının doğu ve batı şeklinde ikiye ayrılmasında Bulgaristan'da konuşulan Türk ağızları önemli bir yere sahiptir. Batı Rumeli ağızlarında O>U⁴⁵ değişimleri yaygın olarak görülür. Batı Rumeli ağızlarında bu değişimleri incelerken bazı eğilimler ile karşılaştık. Bu değişimler, bazı ağızlarda ö>ü bazı ağızlarda ise ö>o>u şeklinde bir değişim göstermektedir.

Bulgarcanın bazı ağızlarında /ö, o, u, ü/ sesleri bulunurken bazılarında bulunmamaktadır. Bulgarcanın ses kadrosunda mevcut olmayan /ö/ ve /ü/ seslerinin yerine /o/ ve /u/ sesleri geçer (Hazai, 1960:207). Bu durum kuzeybatı, kuzeydoğu ve güneybatı Bulgaristan'da farklılıklar gösterir. "Eski Türkçe /ö, ü/ nün /o/ ve /u/ ile ya da herhangi bir geçiş sesiyle karşılanması batı ağızların dar alanlarında yaygındır." (Nèmeth, 1980:123). Nèmeth dar alan ile kuzeybatıda yer alan Vidin, Adakale, Lom ağızlarını kastedip Vidin'de ö>o, ü>u değişiminin sayısız örnekleri olduğunu belirtir.⁴⁶ Blaude'da bu ses değişiminin bir zamanlar Bosna'da da olduğunu verdiği örnekler ile kanıtlamıştır. umrum "ömrüm", uni "önü", bubreg "böbrek", burek, bjurek "börek", duşeme "döşeme", dunum "dönüm", duşek, dyuşek "döşek", çufte "köfte", çumur "kömür", çupriya "köprü", çurek "çörek", dyunyum "dönüm", gyubek "göbek", kyutek "kötek" vs. Nèmeth bu durumun ünlü uyumunu bozmaya yönelik bir eğilim olarak görmektedir (Nemeth, 1980:158).

Bulgaristan'ın doğu ağızlarında bu değişimler karakteristik değildir, fonetik çevre ile açıklanabilir. Nèmeth, Orechovo ağızında görülen bazı ö>ü değişimi örneklerini, Orechovo'nun Lom (batı ağızı) ve Niğbolu (doğu ağızı) arasında bir geçiş ağızı olmasına bağlıyor. bübrek, bürek vs. (Nèmeth, 1980:130). Karaşinik, Kırcaali ağızında kelime başında o>u değişiminin tespit edildiğini belirtmiştir (Karaşinik, 2011:52). Güneş, Çerkovna ağızında, a, e, o, ö gibi ünlülerin daralmasının yaygın bir ses olayı olduğundan bahsetmektedir (Güneş, 2009:37-38). Kakuk, Güneydoğu Bulgaristan sahası Stara Zagora ili Kazanlılık ilçesi Türk ağızlarının belirleyici özellikleri arasında y, ğ, v gibi ünsüzlerin etkisiyle geniş ünlülerin o>u, ö>ü şeklinde daraldığından bahsetmektedir (Kakuk, 1959:179). söyle "söyle", suvan "soğan", süüt "söğüt". Güneş, Burgaz ağızını ele aldığı çalışmada o>u, ö>ü değişimlerinin karakteristik olmasından bahsetmiştir

⁴⁵ Bulgarcanın alınma kelimelerinde farklı bir durum söz konusudur. Bazı kelimelerde o>u değişimi görülürken bazılarında görülmemektedir. "Veriler arasında u'lu ve o'lu şekillerin daha önemli rol oynamadığı göze çarpmaktadır." (Hazai, 1960:208).

⁴⁶ Nèmeth, Kuzeybatı Bulgaristan'da ve Makedonya'da ö>o, ü>u değişimi olmadığından bahsetse de tespit edilen örneklerde bu ağızlarda ö>o ve ü>u değişimlerine rastlanılmıştır.

(Güneş, 2016:184). Güneybatı Bulgaristan’da Goce Delçev yöresinde geçiş ağzında ö ve ü sesleri⁴⁷ kullanılmaktadır. öğrenmek, böyle, tükenmek vs. (Nemeth, 1980:123).

Bütün batı ağız bölgelerinde ö>ü, u, w değişimi görülmektedir. Ancak değişimin görüldüğü yerlerde tam bir tutarlılık yoktur.⁴⁸

Nemeth, Doğu ve Batı Rumeli ile Kuzeydoğu Anadolu ağızlarını besleyen tek bir ağzın olduğunu ve bu ağzın Doğu ve Batı Rumeli ile Kuzeydoğu Anadolu ağızları arasında geçiş görevi üstlendiğini düşünmektedir. Ancak dağınık görülen ö>ü değişimini Kuzeydoğu Anadolu’nun diyalektinde bulamadığını ve bu değişimin üzerine ekleyecek bir şeyinin olmadığını ifade etmektedir (Nemeth, 1980:157). Korkmaz, bu benzeşmesinin hem Batı Rumeli’de hem de Kuzeydoğu Anadolu’da eski bir Kıpçak boyu yerleşimi ile açıklanabileceğini belirtir (Korkmaz, 2009a:703).

Nemeth, Batı Rumeli ağızlarında görülen ö>ü değişimini /b/ sesinin gelişimindeki gibi bir kullanım tercihinin olabileceğini de düşünmektedir. “b sesinin gelişimi düşünüldüğünde bir sözcükte Ø ile, birkaç sözcükte v- ile, öbür sözcüklerde m-, yine bir bölümünde p- ile bunun yanı sıra düzenli olarak b- ile gösteriliyor. Sesin bu tür gelişme eğiliminde bir yandan bir ses değişiminin ortak dilde belli sözcüklerde olması, belli birtakım sözcüklerde olmaması; öte yandan da bir ses gelişmesinin herhangi bir dil ortaklığı içinde de belli yerlerde geçerli olup belli yerlerde olmaması onun doğal ve ayrılmaz parçasıdır. Batı Rumeli ağızlarında çeşitli yerlerde çeşitli biçimlerde gerçekleşen ö>ü değişimi de böyle bir gelişme eğilimidir.” (Nemeth, 1980:145).

Kosova Türkleri, Batı Rumeli ağzı konuşmaktadır. “Kosova’nın Ostrce ağzında ise ö’de değişim olmamaktadır.” (Gülensoy, 1993:16). çüver “koyver-” vs.⁴⁹ Jable, Gilan ve Dobırçan ağızlarını konu alan çalışmasında bu değişimin genel eğilimleri ile ilgili bilgi vermemiştir (Jable, 2013-2016:84-1545). Kosova ağzında /ö/ ünlüsü çoğu yerlerde /ü/ veya /o/ sesiyle karşılanır (Kamberi, 2015:23). Canhasi, Kosova Türk ağızlarında /ö/ ünlüsünün olmamasının nedenini Kosova Türk ağızlarının temasta olduğu dillerde bu ünlünün olmamasına dayandırmaktadır (Canhasi, 2012:208). o>u değişimi Kosova ağızlarında en çok Mamuşa ve Priştine’de görülür. Prizren’de bu değişim göze çarpmamaktadır (Kamberi, 2015:35). Ostrec ağzında bu değişimin ilk örneklerini koruduğu örnekler vardır (Gülensoy, 1993:28). u>o ses değişimi Prizren Türk ağzında

⁴⁷ ğ sesinin yanında bulunduğu durumlarda ö sesi o sesine dönüşmektedir. ğos “göz” gibi.

⁴⁸ Nemeth bu değişimin örneklerinin 40 tane sözcük ile sınırlı olduğunu belirtmiştir. Detaylı bilgi için bk. (Nemeth, 1980:123)

⁴⁹ Prizren’de bu değişim çok azdır.

kelime kökündeki geniş-yuvarlak ünlünün kelimeye eklenen eklerdeki dar-yuvarlak ünlüleri kendine benzetmesiyle vuku bulur (Jable, Şanlı, 2007:286). Preşova ve Bilaç ağzında /ö/ sesinin korunduğu örnekler de vardır (Kamberi, 2015:36).

Karadağ ağızlarında ö>ü değişimi karakteristik değildir. “süle- ‘söyle-’ gibi örneklerle beraber bu değişimin görülmediği cör- ‘gör-’, dört, çöpek gibi örnekler de kullanılmaktadır (İğci, 2018). İğci, Karadağ ve Makedonya ağızlarında rastlanılan /ö/ sesinin ağzın kendi ürünü olabileceğini ancak ö>o değişimi tespit edilen yerlerin ya geçiş bölgesi olduğu ya da yazı dilinin yeni eğilimi olabileceğini ifade etmektedir (İğci, 2018:532).

Ahmed, çalışmasında Pulevski’nin XIX. yy.da yazdığı sözlükten hareketle Makedonya ağızlarını incelemiştir. Bu çalışmada XIX. yy.da Makedonya Türk ağızlarında /ö/ ünlüsünün var olduğunu ancak eserin imlasından dolayı /ö/ ünlüsünün Makedonya’nın hangi ağızlarında görüldüğünün belirlenemediğini ifade etmiştir. Makedonya Valandova Türk ağzında /ö/ sesi, bazen /e, o ve ü/ seslerine dönüşmektedir (İbrahim, 2007:71). Eckmann, Makedonya Dinler ağzında bazı hallerde ö/ü yerine ó/ú ve o/u seslerinin kullanıldığını ilk hecede ö>ü, ú, u değişiminin olduğunu belirtir. urdek, uldi gibi (Eckmann, 1960:189). Radović⁵⁰, Ohri ve Ustruga ağızlarında ise /ö/ sesi kullanılmaktadır (Ahmed, 2012:20). göz, köpek, öğret-, ön, öte gibi. Eckmann, Dinler ağzında O>U değişiminin yanı sıra ü>ö değişiminin de bulunmasına dikkat çekmiştir. üylen “öğlen”, güü “göğüs”, suvan “soğan”.

“Anadolu ağızlarında olduğu gibi Rumeli ağızlarında da Fars ve Arap kaynaklı kelimelerin sayısı pek çoktur. Bunların yanında Batı kaynaklı, Sırp-Hırvat, Arnavut ve Slav asıllı kelimelere de çok rastlanır. İşte bu tür kelimeler Türkçenin dil benzeşmesi kurallarına uydurularak, Anadolu ağızlarında olduğu gibi, uyum aykırılığı ortadan kaldırılmış ve Türkçe kelimelere benzetilmiştir. Bu olay Rumeli ağızlarında da ilerleyici ve gerileyici benzeşme örnekleri olarak bulunur.” (Gülensoy, 1993:18) Gakçı ağızlarında o-u>u-u: duru “doğru 19”

⁵⁰ Radović ağzını farklı kılan ilk hece dışındaki /ü/ sesinin bazen /i/ sesine dönüşmesidir (Nemeth, 1983:125).

2.1.1.3.1. Balkan Ağızlarında Fonetik Çevreye Bağlı O>U Değişimleri

Balkan ağızlarında fonetik çevreye bağlı O>U nedenlerinin “Ünlü değişim zincirinde uzun ünlünün yükselmesi ilkesi, daraltma niteliği olan ünsüzlerin etkisi ile, ünsüz düşmesi ile” olduğu tespit edilmiştir.

2.1.1.3.1.1. Ünlü değişim zincirinde uzun ünlünün yükselmesi ilkesi ile: Balkan ağızlarında bu ilkenin sonucu ile tespit edilen sözcükler aşağıdaki gibidir.

**AT bōyn>* buynuz MDD, KırA 2, KBÇ 7; **AT kōz>* cüz “göz”, DA, Ad, L; **AT kōpek>* küpekler Pr 1, KırA 10, çüpek DA, Ad, L, *AT ōl>* unnarı BKTA 45, SİY 7, KırA 20; urdan KırA 10; **Pr 4; AT *sōgun>* suvan 20; suvandır BKTA 37, SİY 22, KBÇ 7.

2.1.1.3.1.2. Daraltma niteliği olan ünsüzlerin etkisi ile: Balkan ağızlarında tespit edilen daraltıcı etkiye sahip ünsüzler ve bu ünsüzlerin görüldüğü hece tipleri aşağıdaki gibidir.

2.1.1.3.2.1.1. *bo(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsü /n, z/ seslerinin yanında daralıp /u/ ünlüsüne dönüşmektedir.

buzdoğan “bozdoğan” BS, SıA, buncuk Sırp Skal “boncuk” 147; buza “boza” Sırp Lok 33; kaybuldi Pr 2.

2.1.1.3.2.1.2. *bö(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /ö/ ünlüsünün /r/ seslerinin yanında daralıp /ü/ ünlüsüne dönüştüğü görülmektedir.

burek “börek” Sırp Ak 84, SiA 72, SıA 21; bubreg SiA 72, SıA 21.

2.1.1.3.2.1.3. *dö(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün de daraldığı görülmektedir.

dü “dökmek” RaA 07; dükme “dökme” DA, Ad, L; düşək “döşek” BS, DA, Ad, L; düşeme “döşeme”, BS, Pr 1; düvemesin “dövemesin”, düvermisin, düwe düwe, dümek 25, KırA 2, BKTA 45, 35

ö>u:

dünüm “dönüm” Sırp Skal 228, SıA 21; duşek “döşek” Sırp Mik 52, SiA 72; duşema “döşeme” Sırp Kak 137, SıA 21.

2.1.1.3.2.1.4. *oğ tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün /ğ/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

uğur “oğur” Mil 17.

2.1.1.3.2.1.5. *(ğ)o(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde de /o/ ünlüsünün daraldığı görülmektedir.

ukul Pr 4, kunuşıylar Pr 7, kufayın “kovanın” BKTA 13, kuva 30, kuşıya “koşu”, BS kuyarlardı 10, úksuz “öksüz” Sırp Şkal 1631.

2.1.1.3.2.1.6. *(k)ö(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde de /ö/ ünlüsünün daraldığı görülmektedir.

gürük “körük” BS, gütrüm “kötürüm” DA, Ad, L; kücek “köçek” BS, DA, Ad, L; kümür “kömür” BS.

2.1.1.3.2.1.7. *ol tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün /l/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

uluk “oluk” BS, úlçek “ölçek” Sırp Şkal 631.

2.1.1.3.2.1.8. *öl tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /ö/ ünlüsünün /l/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

üldılar DA, Ad, L, úljum “ölüm” Sırp Şkal 1632, 21, úlcija “ölçü” Sırp Şkal 631.

2.1.1.3.2.1.9. *(K)om, moK tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün daraldığı görülmektedir.

tum BKTA 42, tumbas “tombaz” Sırp Kak 398.

2.1.1.3.2.1.10. *ör tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /ö/ ünlüsünün /r/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

urnek “örnek” 21, jürnèk “örnek” DA, Ad, L, urtiya “örtü” Sırp Mik 81

2.1.1.3.2.1.11. *ov tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün /v/ seslerinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

uvalara XXXV/50; uvayalara 23.

2.1.1.3.2.1.12. *oy, yo(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün /y/ sesinin yanı sıra /ğ/ sesinin de etkisi ile daraldığı görülmektedir.

yurgan “yorgan” BS; yuğmak “yoğurmak” MDD

2.1.1.3.2.1.13. *so(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün /s/ sesinin yanı sıra /n, v/ seslerinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

suğu “soğumak” Bur 19, sukman “sokman” BS.

2.1.1.3.2.1.14. *sö(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /ö/ ünlüsünün /s/ sesinin yanı sıra /ğ, v/ seslerinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

sümürmek “dömürmek” MDD; sündü, sünmüşler “söndü” MDD, Pr 1

2.1.1.3.3. Ünsüz düşmesi ile: /ğ, k, y/ seslerinin düşmesi ile O>U değişimlerine rastlanılmıştır.

o>u:

buabur 19, buldu 35, bülde “boğuldu” BKTA 34, ül 11”oğul” Mil. 17, ulak 15,ulan “oğlan” Sırp Lok 1588, ulum 5, duru, dūru “doğru” BKTA 32, Mil 17, Pti 17, Kap. 17, duumluyum Cum 25, yurt “yoğurt” MDD, sūğ BKTA 10, sumak MDD, sūkdan “soğuktan” 5.

ö>ü:

ūlān, ūle, ūlen, ūle ūlannik “öğle” KBÇ 2, SİY 10, KırA 7, BKTA 18, Cum 40, Kap 17, Mil 17, Vel 17, 30, BKTA 4, ūnük BKTA 45, DA, Ad, L; ūrenir, ūretmeye, ūresinne “öğrenir”, y:ren BKTA 32, KBÇ 10, KırA 19, 15, Bur 19; ūsüs “öksüz” Mil 17, Kap 17, BKTA 35; ūle “ödleg” RaA 05, sūdün “söğüdün” KBÇ 8, sūleşmiyez, sūle, sūlersik “söylemek”, BKTA 5, RaA 06, 15, Cum 23, Pr 2, sūmek “sövmek”, BKTA 46, MDD, sūt, sūet “söğüt”, Kap 17, Mil 17, 15, KırA 6, Pti 17, 15, būle KırA 9, SİY 27, Cum 9.

2.1.1.3.2. Balkan Ağızlarında Fonetik Çevreye Bağlı U>O Değişimleri

Balkan ağızlarında fonetik çevreye bağlı O>U değişimleri “ünlü değişim zincirinde kısa ünlünün alçalması, ünsüz düşmesi, ilk şeklini koruyanlar” nedenleri ile görülmektedir.

2.1.1.3.2. Ünlü değişim zincirinde kısa ünlünün alçalması ilkesi:

Balkan ağızlarında ünlü değişim zincirinde kısa ünlünün alçalması ile tespit edilen U>O değişimleri *KAK(K)UK, *(K)UK(K)A(K) ve *(K)UK(K)UK tipli hecelerde görülmektedir.

2.1.1.3.2.1. *KAK(K)UK tipli hecelerde: Bu tip hecelerde tespit edilen u>o değişimleri aşağıdaki gibidir.

arzoal “arzuhal” Sırp Çkal 100; celepos “kellepuş” Sırp Mik 5; Nevroz “Nevruz” Sırp Şkal 1491; tabor “tabur” BS, SıA 21; samsov “Samsun” Sırp Kak 347, istambolda SİY 5, 40.

2.1.1.3.2.2. *(K)UK(K)A(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde tespit edilen u>o değişimleri aşağıdaki gibidir.

bogday Mit 22, RaA 01, bolgur SiA 72, dodak MDD, kondak “kundak” Sırp Kak 253; osan- MDD, Mit 22, örattıla SİY 12, öleştir RaA 04, oğraş RaA 04, gondaksız BKTA 34.

2.1.1.3.2.3. *(K)UK(K)UK tipli hecelerde: Bu tip hecelerde tespit edilen u>o değişimleri aşağıdaki gibidir.

oskur “uçkur” Sırp Mik 80.

2.1.1.3.3. Ünsüz düşmesi ile: /ğ/ düşmesi ile tespit edilen u>o değişimleri aşağıdaki gibidir.

ōraşyır Mit 22, BKTA 42.

2.1.1.3.4. İlk şeklini koruyanlar: Balkan ağızlarında ilk şeklini koruyan örnekler aşağıdaki gibidir.

oyanmak Sırp Kak 347; yoqarı, yokari BKTA 34, KırA 10, SİY 18, Mit 22; övey KBÇ; güzel 45, KırA 7, RaA 05; yörüdü BKTA 3, KırA 22, SİY 18; ograisati SİY 3, Sırp Skal 500, Sırp Şkal 500, bordan BKTA 38.

2.1.1.3.3. Balkan Ağızlarında Alıntı Kelimelerde Fonetik Çevreye Bağlı O>U

Değişimleri

Balkan ağızlarında alıntı kelimelerde fonetik çevreye bağlı O>U değişimlerinin nedenleri aşağıda sıralandığı gibidir.

2.1.1.3.3.1. Daraltma niteliği olan ünsüzlerin etkisi ile:

2.1.1.3.3.1.1. *co(K) tipli hecelerde: Alıntı sözcüklerde bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün /f, r, s/ seslerinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

*Rum. çorta> cutura “çotra” Sırp Şkal 182; çufteta “köfte” Sırp Lok 1226; cünül, çü “köy” DA, Ad, L, *Far kösele> cusele “kösele” Sırp Kak 249.

2.1.1.3.3.1.2. *ço(K) tipli hecelerde: Alıntı sözcüklerde bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün /ç/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

çufte “köfte” SıA 21, çumur SıA 21; *Rum çopra>çupriya SıA 21.

2.1.1.3.3.1.3. *fo(K) tipli hecelerde: Alıntı sözcüklerde bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün /f/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

fudulin “fodul” BS

2.1.1.3.3.1.4. *go(K) tipli hecelerde: Alıntı sözcüklerde bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün /g/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

gulsar “korsan” Sırp Mik 101.

2.1.1.3.3.1.5. *ko(K) tipli hecelerde: Alıntı sözcüklerde bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün daraldığı görülmektedir.

Kumanizim BKTA/29, Pr 4.

2.1.1.3.3.1.6. *kö(K) tipli hecelerde: Alıntı sözcüklerde bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün daraldığı görülmektedir.

kū, kü “köy”, küvün, küvün BKTA 5, Mîl 17, Cum 30, Kap. 17, 10, RaA 02; küfte “köfte” BKTA 4.

2.1.1.3.3.1.7. *po(K) tipli hecelerde: Alıntı sözcüklerde bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün /r/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

serpuş “tarpos” Sırp Mik 68.

2.1.1.3.3.1.8. *ro(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde /o/ ünlüsünün, /r/ sesinin etkisi ile daraldığı görülmektedir.

ruman SİY 19.

2.1.1.3.3.1.2. Türkçenin ses özelliğine uygun hâle getirme: Alıntı kelimelerde tespit edilen o>u değişimleri aşağıdaki gibidir:

depu BKTA 3, doktor, todur BKTA 54, KırA 13, BKTA 24, Cum 10, dūma MDD, dumbazin “dombaz”, BS, faytun KırA 11, paltu BKTA 34, külu “kilo” BKTA 4SİY 3, limun “limon” Sırp Lok 1322, SıA, mantu BKTA 37, mula “molla” Sırp Mik 25.

2.1.1.3.4. Balkan Ağzlarında Alıntı Kelimelerde Fonetik Çevreye Bağlı U>O

Değişimleri

Balkan ağzlarında alıntı kelimelerde fonetik çevreye bağlı değişimleri “ünlü değişim zincirinde kısa ünlünün alçalması” ile görülmektedir.

2.1.1.3.4.1. Ünlü Değişim Zincirinde Kısa Ünlünün Alçalması İlkesi: *(K)AKU(K), *KU(K)A(K) ve *(K)U(K)U(K) tipli hecelerde tespit edilmiştir.

2.1.1.3.4.1.1. *(K)AKU(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde tespit edilen örnekler aşağıdaki gibidir.

İlk hecede u>o, ü>o değişimleri:

ķolebe “kulübe” SiA 72, Mit 22, KırA 22; kofa “küfe” Sırp Lok 1225; goya SiA 72.

İlk hece dışında u>o değişimleri:

saraor “serahur” Sırp Kak 358; karakosa “karakuş” Sırp Lok 1082 ; Alkoran “Kur’an” Sırp Mik 101, SiA 72.

2.1.1.3.4.1.2. *KU(K)A(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde tespit edilen örnekler aşağıdaki gibidir.

ķoha “ķuha” Sırp Meyer 442, SiA 21; dova “dua” Sırp Mik 50, Mit 22; rogan “ruga” SiA 72; mobbet BKTA 37; jergovan “erguvan” Sırp Mik 57; komanda BKTA 12; komar “kumar” BS, SiA 72, kōmār “kumar” Sırp Şkal 413; kowet “kuvvet” Sırp Lok 1271

2.1.1.3.4.1.3. *(K)U(K)U(K) tipli hecelerde: Bu tip hecelerde tespit edilen örnekler aşağıdaki gibidir.

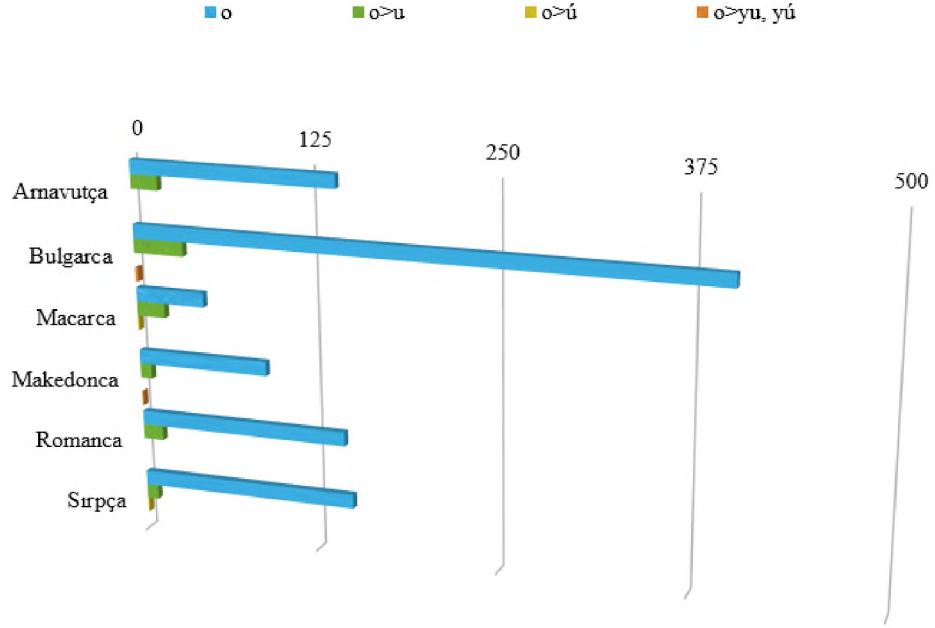
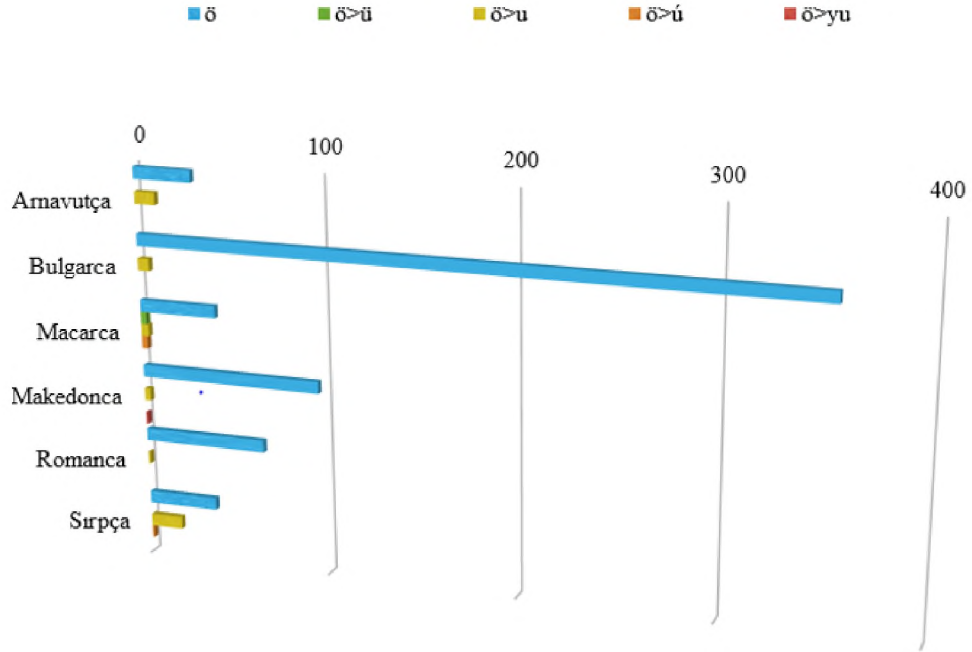
ortoma “hortum” SiA 72, yonuslu 20, şüfōr KırA 11, hōkūmet BKTA 8, MDD.

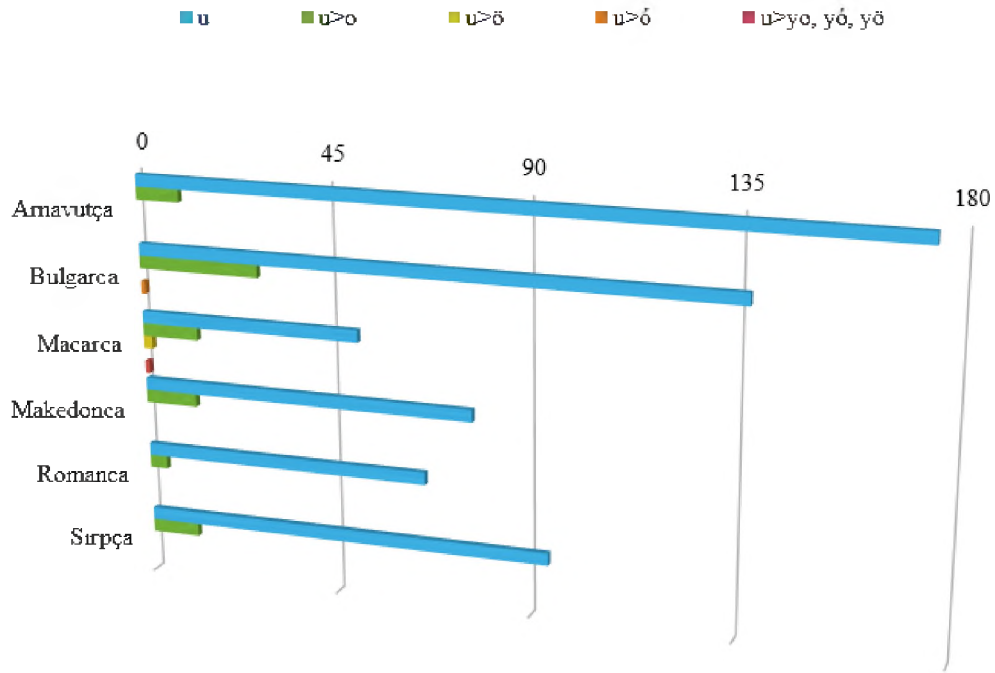
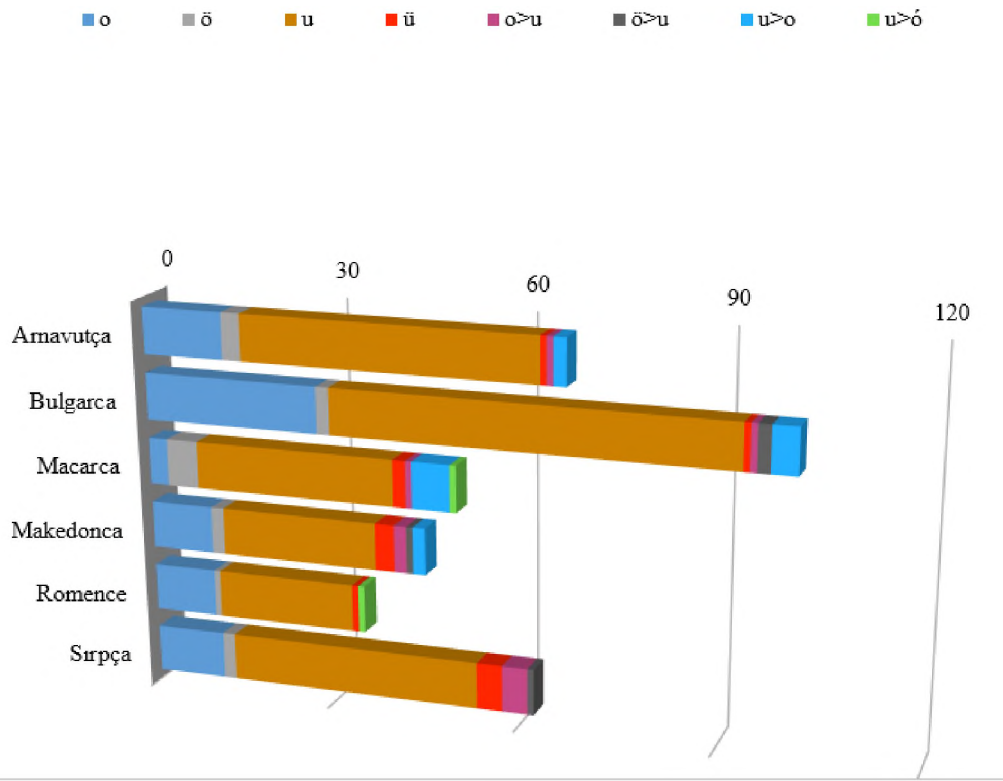

Harita 6: Balkan ağızlarında karakteristik olmayan değişimler

Tablo 87: Balkan Ağızlarında karakteristik olmayanlar O>U, U>O değişimleri

			Karakteristik olmayanlar değişimler						
		ö sesi	ö>o>u	ö>ü	ö>u	o>u	u>o	ü>o	ü>ö
Bulgaristan	Vidin	+							
	Lom	+							
	Adakale	+							
	Orechova								
	Kırcaali			+		+			
	Çerkovna			+					
	Burgaz								
	Kazanlık								
Kosova	Prizren						+		
	Priştine					+	+		
	Mitroviça								
	Vuçitırın								
	Mamuşa					+			
	Gilan								
	Dobırçan								
	Bilaç	+				+			
	Preşova	+				+			
	Ostrce	+					+		
Makedonya	Gostivar								
	Valandova	+							
	Dinler					+	+		
	Vrapçište								
	Kalkandelen								
	Üsküp								
	Resne								
	Radoviç	+							
	Ohri	+							
	Ustruga	+							
Sırbistan			+			+	+		
Arnavut				+		+	+	+	
Karadağ						+			
Hırvatistan					+		+		
Macar						+	+		+
Bosna					+		+		
Yunanistan						+	+	+	
Romanya					+	+	+		

Tablo 88: Balkan ağızlarında ilk hecede /o/ sesi, o>u, o>ú, o>yu, yú değişimleri**Tablo 89:** Balkan ağızlarında ilk hecede /ö/ sesi, ö>ü, ö>u, ö>ú, ö>yu değişimleri

Tablo 90: Balkan ağızlarında ilk hecede /u/ sesi, u>o, u>ö, u>ô, u>yo, yô, yô değişimleri**Tablo 91:** Balkan ağızlarında ilk hecede /i/ sesi, ü>ö, ü>yo, yô değişimleri

2.2.2. Türkçede Fonetik Çevreye Bağlı Olmayan Değişimler

Türkçede fonetik çevreye bağlı olmayan O>U, U>O değişimlerinin asıl nedeninin “ünlü yapısı”ndan kaynaklandığı belirlenmiştir. Ancak “ses değişimde işlevselcilik” ve “varyant ses olma ihtimali” ile de söz konusu değişimlere rastlanılmıştır.

2.2.2.1. Ünlü Yapısının Etkisi ile:

Ünlü yapısının etkisi ile Türkiye Türkçesi ağızlarında, Türk lehçelerinde ve Türkçenin Balkan ağızlarıyla etkileşiminde söz konusu değişimlere karakteristik olarak rastlanılmıştır.

2.2.2.1.1. Türkiye Türkçesi Ağızlarında Fonetik Çevreye Bağlı Olmayan O>U, U>O Değişimleri

Türk dillerinin ünlü sistemi iki gruba ayrılır: Birinci ünlü grubunu dört tam dar yapılı ünlüler (y, i, u, ü), ve dört tam geniş yapılı (a, e, o, ö) oluşturur. İkinci ünlü grubunu yarım yapılı dar ünlüler (y, i, u, ü) ve tam yapılı ünlüler (y, i, u, ü) oluşturur (Baskakov, 2006:26).

Birinci ünlü grubundaki Türk dillerinde O>U, U>O değişimlerinin TTA’da görünümü fonetik çevreye bağlı olarak oluşurken ikinci ünlü grubundaki Türk dillerinde O>U, U>O değişimlerinin TTA’da görünümü karakteristik nitelik taşımaktadır.

TTA’da fonetik çevreye bağlı O>U, U>O değişimlerinin görüldüğü yerlerde bu değişimin tespit edildiği sözcükler ikili kullanıma sahipken fonetik çevreye bağlı olmayan O>U, U>O değişimlerinin tespit edildiği örnekler tek kullanıma sahiptir.

Türkiye Türkçesi ağızlarını oluşturan sınırlar içerisinde Bulgarların, Tatarların ve bazı Kürt aşiretlerinin yerleştiği bölgelerde O>U, U>O değişimleri bu toplulukların dar ünlülü yapısından dolayı karakteristik bir özellik göstermektedir.

2.2.2.1.1.1. Türkiye Türkçesi Ağızları’nda Tatar Türkçesinin Etkisi ile Görülen O>U Değişimleri

Tatar Türkçesinde /o/ sesi, o-u-ı arasında; /ö/ sesi ö-ü-i arasında bir sestir (Buran, Alkaya, 2014:53). Tatar Türkçesinin ünlü yapısından dolayı TTA’da Tatar Türklerinin yaşadığı yerlerde söz konusu değişimler karakteristik özellik göstermektedir. Türkiye sınırları içerisinde çeşitli illerde Tatar topluluklarına rastlanılmaktadır.

“1877 ve 1878 yıllarında çok sayıda Tatar, Dobruca ve Bulgaristan’dan ayrılarak Anadolu’ya yerleşmiştir. Ayrıca, Kırım Tatarlarının dışında Rusya’nın Kazan, Orenburg,

Ufa gibi bölgelerinde yaşayan Kazan Tatarları ve diğer Türk toplulukları da Osmanlı topraklarına göç ederek yerleştirilmiştir.” (Karpas, 1991:44-45).

TTA sınırları içerisinde Tatarların en yoğun yaşadığı il Eskişehir’dir. 1800’lü yıllarda Eskişehir bölgesine Tatarlar göç etmeye başlamıştır. Günümüzde Eskişehir ilindeki Tatarlar 33 köyde yaşamaktadır. Eskişehir ili Mahmudiye, Alpu, Sivrihisar, Çifteler, Seyitgazi ilçelerinde Tatar yerleşimleri bulunmaktadır. “Eski adı Kuruhöyük olan Osmaniye, Çifteler’e bağlı 11 km uzaklıkta 86 hanelik bir Tatar köyüdür. Köy, sakinlerinin rivayetlerine göre bundan yaklaşık yüzyıl önce bizzat Kazan Tatarları tarafından kurulmuştur.” (Özkan, 1997:3). “Kazan Tatarlarının asıl yerleşim yeri Eskişehir Çifteler ilçesinin Osmaniye (Çifteler) köyüdür.” (Boz, Aktaş, 2013:72). Eskişehir’de Nogay, Kırım ve Kazan Tatar ağız olmak üzere Tatarcanın üç ağız görülmektedir. Eskişehir’de yaşayan Tatarların ağızları ile ilgili bazı çalışmalar yapılmıştır: Ertane Baydar, Eskişehir ve yöresi Kırım Tatar ağızını, Belmerze, Çifteler ilçesi Kazan Tatar ağızını incelemiştir (Ertane Baydar, 1999: Belmerze, 2018).

Ankara ili Polatlı, Şereflikoçhisar, Bala, Haymana ilçelerinde Tatar yerleşimleri bulunmaktadır. “Polatlı ilçesine bağlı Karakaya, Karayavşan, Karakuyu, Tırnaksız, Eskipolatlı, Tatlıkuyu, Toydemir, Yenidoğan köyü ile Haymana ilçesine bağlı Ahırlıkuyu köylerinde de bir miktar Kırım Tatar nüfusu bulunmaktadır.” (Laçiner, 2019:19). “Bala ilçesinde tespit edilebilen Abdal, Afşar, Bayat gibi Oğuz boylarının yanında Oğuz dışı unsurlardan olan Tatarların bu bölgeyi yurt tuttıkları görülmektedir.” (Kaya, 2004:4). Ankara’da yaşayan Tatarların ağızları ile ilgili bazı çalışmalar yapılmıştır: Yüksel, Polatlı Kerç ve Çongar Tatarlarının ağızlarını, Kaya, Bala ilçesi ağızını incelemiştir (Yüksel, 1985: Kaya, 2004).

Akalın ise Konya ili, Cihanbeyli ilçesi Böğrüdelik köyünde yaşayan Tatar ağızını, incelemiştir (Akalın, 1985).

TTA’da Tatar Türkçesinin etkisi ile görülen karakteristik O>U değişimleri aşağıdaki gibidir:

2.2.2.1.1.1.1. o>u değişimleri

TTA’da Tatar Türkçesinin etkisi ile görülen ilk hecede o>u değişimi karakteristik bir özellik göstermektedir. Ancak Böğrüdelik Tatar ağızında “ğ ve k çevresinde çoğunlukla olduğu gibi korunmuştur” (Akalın, 1984:60).

buyım “boyum” BötA 4; *buzıķ* “bozuk” BötA 6; *đıldurgannar* “dolduranlar” ÇifKTA 9; *dulgay* “tolkan-” BötA 2; *duyda* “tod” BötA 13; *ğuş-* “koş-” BötA 12; *ķunaķ* “konak” OTA 16/112; *tuğdım* “doğdum” ÇifKTA 19; *tuķta* “toķta” OTA 1/90; *tuplanıp* “toplanıp” BötA 2; *ul* “ol” BötA 2; *ulı* “oğlu” OTA 16/95; *uynat* “oynat-” OTA “3/236; uynaydılar BötA 2; *yugura* “yoğura” ÇifKTA 10; *yuğalp* “yoğaldık” BötA 6; *yuğarda* BötA 4; *yuğur-* “yoğur-” ÇifKTA 10; *yul* “yol” BötA 14; *yuluv-* “yonu-” BötA 11.

Alıntı kelimelerde: *duzlarnıñ* “dostlarının” BötA 24; Fr. *carbone> *garbunları* “karbonları” ÇifKTA 6; Far. *hvāce> *huca* “hoca” OTA 5/25, *hucabız* BötA 4;; Ar. *mulla* BötA 14; Fr. sondage> *suntaj* “sontaj” 21/217; *utel* “otel” BötA 9.

2.2.2.1.1.1.2. o>ö değişimleri

töpla “topla” OTA 2/24, *öķı* “oku” OTA 2/32, *köş* “koş” OTA 4/57, *ön* “on” OTA 9/1.

2.2.2.1.1.1.3. o>u değişimleri

bu:l OTA 13/47, *su:ŗra* OTA 13/79.

2.2.2.1.1.1.4. ö>u değişimleri:

uylayıp “*oylap>öyledir” BötA 14.

2.2.2.1.1.1.5. ö>ö değişimleri

köz “köz” OTA 1/56, *öp* “öp” OTA 1/57, *öz* “öz” OTA 11/67, *ör* “ör-” OTA 12/4, *ögiz* “öküz” OTA 16/99

2.2.2.1.1.1.6. ö>ü değişimleri

TTA’da Tatar Türkçesinin etkisi ile görülen ilk hecede ö>ü değişimi karakteristik bir özellik göstermektedir.

bül- “böl-” OTA 14/40, *büledik* BötA 4; *dükgen* “döken” BötA 7; *gür-* “gör-” BötA 5; *güs* “köz” BötA 9; *künjül* “gönül” BötA 11; *süyleş-* “söyleş-” OTA 4/62; *üğrettiler* “öğrettiler” ÇifKTA 64; *üğretmen* BötA 8; *ülgen* “ölen” BötA 5; *üpkali* “öfkeli” OTA 13/145; *ürer-* “örer-” BötA 4; *üzcan* “özcan” OTA 13/42, *üzken* “Özkan” BötA 3.

2.2.2.1.1.2. Türkiye Türkçesi Ağzıları'nda Balkan Ağızlarının Etkisi ile Görülen O>U Değişimleri

1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra Rumeli'den Anadolu'ya ilk büyük göç Bulgaristan'dan olmuştur. “Tekirdağ merkez ilçede 1876-1923 yılları arasında altı muhacir köyü kurulmuş, geri kalanlar hali hazırda mevcut olan köylere yerleştirilmiştir. Bulgaristan muhacirleri ile aynı zamanlarda gelen Kırım Tatarları ve Çerkezler de Tekirdağ'a yerleşmiştir. Saray'da Büyük Manika, Tatarlı Sahra, Hayrabolu'da hala varlığını sürdüren ve Tatar geleneklerine göre yaşayan Emiryakup ve Çorlu'nun Şahbaz köyü, Tatarlar tarafından kurulur.” (Tosun, 2003:22). Tekirdağ'da Bulgaristan muhacirleri Kayı, Kaşıkçı, Kazandere, Ferhadanlı, Bıyıkali Yağcı, Osmanlı, Ortaca, Seymenli, Nusratlı, Kınıklar, İncik Nusratfakı Karahisarlı köylerinde; Banarlı ve Karacakılavuz beldelerinde yoğunlukla yaşamaktadırlar (Tosun, 2003:27). 1768'den beri Eskişehir'e Kırım ve Rumeli'den muhacirler gelmiştir (Oğuzoğlu, 1995:401). 1950-1951 yıllarında Eskişehir'e Bulgaristan'dan çok sayıda göç etmiştir (Tunçbilek, 1954:202). Eskişehir'de Balkan muhacirlerinin yerleşim yerleri şöyledir: Bahçeçik, Söğütçük, Aşağığdeğacı, Emircik, Parsibey, Abbashalimpaşa, Dikmen, Orhaniye, Saithalimpaşa, Zaferhamit, İskankuyu, Aşağıkuzfındık, Kümbetapkınar, Kümbet, Seyitali, Kaymazayla, Yeniköy, Hamidiye, Lütfiye, Doğankaya, Gümele, Kanlıpınar, Karaalan, Seklice, Sultandere, Yukarıkalabak, Büyükyayla, Çukurca, Değişören, Fethiye, Gümüşbel, İdrisyayla, Oynaş, Salihler, Sarıcailyas, Şükranlı, Yazıdere, Aydınli, Bahçecik, Benlikuyu, Benliyaver, Çandır, Gerenli, Gülçayır, Selimiye, Aşağıkartal, Behçetiye, Buldukpınar, Çalkara, Çanakkıran, Emirceoğlu, Gökdere, Karadere, Kızılınler, Satılmışoğlu, Sulukkarağaç, Yeniakçayır, Yeniincesu köyleri (İlbaş, 2015:37). Babaeski ilçesine Batı Rumeli'de (Prizren, Priştine, KosovaMitroviçası, Vuçitırın) göçler olmuştur (Hünerli, 2006). Niğde ili Bor ilçesinde Lozan Anlaşması ile gelmiş ve burayı yurt edinmiş Balkan kökenli vatandaşlar bulunmaktadır (Erdoğan, 2012:245).

Balkanlar, Doğu Trakya ve Tekirdağ ile ilgili bazı ağız çalışmaları bulunmaktadır. Eckmann ve Mansuroğlu da Doğu Trakya ile Balkan ülkelerindeki çeşitli Türk ağızlarını; Hazai, Rumeli ağızlarının tarihini; Caferoğlu, Anadolu ve Rumeli ağızlarındaki ünlü değişmelerini; Gülensoy, Rumeli ağızlarının ses bilgisini; Mansuroğlu, Edirne ağızında yapı, anlam, deyim ve söz dizimini; Olcay, Doğu Trakya ağızını; Yaveroğlu Edirne ağızını; Orhon Uzunköprü ağızını; Kalay Edirne ili ağızlarını; İlbaş, Eskişehir ili Balkan muhacir ağızlarını; Hünerli, Kırklareli Babaeski ilçesi ağızlarını; Erdoğan Niğde'de merkez ve

Bor ilçesi ağzını incelemiştir (Eckmann, Mansuroğlu, 1959: Caferoğlu, 1964: Gülensoy, 1993: Mansuroğlu, 1988: Olcay, 1995: Orhon, 1957-1958: Kalay, 1998: İlbaş, 2015: Hünlerli, 2006: Erdoğan, 2012).

Kalay çalışmasında “Dağlı, Gacal ve Pomak ağzının üçünde de /o/ zamiri /u/ iledir. Pomak ağzında ilk hecede /o/ sesi yoktur diyebiliriz. Bu ünlünün yerine /u/ ünlüsünün bulunması Pomak ağzının en belirgin özelliğidir. Edirne ağzları ünlü değişimleri bakımından ö>ü değişmesi tarafındadır. Fakat az da olsa ü>ö değişmesinin olduğu kelimeler de mevcut” olduğunu belirtir (Kalay, 1998).

TTA’da Balkan Ağzlarının etkisi ile görülen O>U değişimleri aşağıdaki gibidir:

2.2.2.1.1.2.1. o>u değişimleri

Niğde Bor ağzında “göçmenlerin en karakteristik ses özellikleri o>u değişimidir, karma köylerde yaşasalar bile bu ses özelliği değişme göstermemiştir.” (Erdoğan, 2012:245).

buva “boğa” DoTA; duğunma “dokunma” EİA 42/6; dulaş “dolaş” DoTA; duvan “doğan” DoTA; kumşuluk “komşuluk” EİA 24/92; kumutanı “komutanı” EİA 22/35; kuvala “kovala” DoTA; kuymassan “koymasın” EİA 33/251; suk “sok” DoTA; surlım “soralım” EİA 43/29; suvan “soğan” EİA 21/43; topladı “topladı” EİA 42/2; tuprağa “toprağa” EİA 42/3; ucağlarda “ocaklarda” EİA 33/216; ukşa “okşa” DoTA; onun EİA “onun” 3/10, *umnardan* EİA 4/33, *umu* EİA 1/6; uva “ova” DoTA; uvada “ovada” EİA 25/219; uvvarız “ovada” EİA 5/18; uyun “oyun” EİA 40/19; yuk “yok” EİA 49/2

Alıntı kelimeler:

Far. nohūt> nufut “nohut” EİA 4/97; Far. şūrbā> çurba “çorba” DoTA; Fr. commission> kumisyen “komisyon” EİA 25/64; Fr. batteuse> batuz “patoz” EİA 34/12; Fr. beton> betunnan NiMBİA B11/171; Fr. moteur> maturla “motorla” EİA 26/7; Fr. na’ylon> naylun “naylon” EİA 42/22; Fr. pa’lto> paltusu “paltosu” EİA 40/8; Rum. pa’dos> paydus “paydos” EİA 46/23

İlk hece dışında:

asıyu “asıyor” EİA 1/21, geliyu “geliyor” EİA 9/10, koyuyu “koyuyor” EİA 4/95

2.2.2.1.1.2.2. o>ü değişimleri

būlan “boğulan” EİA 29/25; dūrcāz “doğurcaz” EİA 30/44; dūru “doğru” EİA 20/11; kūyo “kovuyor” EİA 14/9, yūrt “yoğurt” EİA 33/17.

Alıntı kelimelerde: Rum. lohu’sa> lūso “lohusa” EİA 4/90; Far. tuhm> tūmnuḵ “tohumluk” EİA 26/6.

2.2.2.1.1.2.3. ö>u değişimleri

buyla “boyla” EİA 43/13.

2.2.2.1.1.2.4. ö>ü değişimleri

bürek “börek” DoTA; *dümiş* “dövmüş” EİA 10/14; *düv* “döv” DoTA; *güvdeler* “gövdeler” EİA 7/17; *sülenmezdi* “söylenmezdi” EİA 5/25; *süv* “söv” DoTA; *şüle* “şöyle” NiMBİA G2/125; *şüle* *büle* EİA 12/20; *übek* “öbek” DoTA; *üle* EİA 4/40; *ülese* NiMBİA G1/34; *üp* “öp” DoTA; *ürendiysem* “öğrendiysem” NiMBİA G6/183; *üt* “öğüt” DoTA.

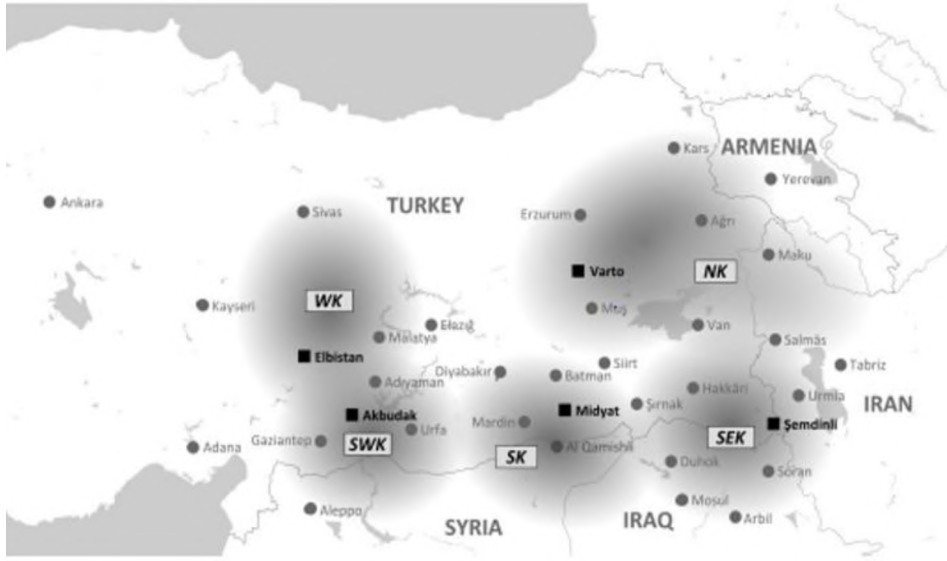
2.2.2.1.1.3. Türkiye Türkçesi Ağızları’nda Kürtçenin Etkisi ile Görülen O>U, U>O Değişimleri

Yapılan derlemelerde, TTA’da Tatar ve Balkanlardan gelen toplulukların yerleşim yerleri dışında kalan bazı bölgelerde de O>U, U>O değişimlerinin karakteristik bir özellik gösterdiği tespit edilmiştir. Baskil, Kale, Gerger, Samsad, Bahçesaray, Geyve ve Şemdinli ilçelerinin ağızlarında karakterisitik olarak O>U, U>O değişimlerini görülmektedir. Yüzyıllar önce bu ilçelere çeşitli aşiretlerin yerleştiği tahrir defterlerinden tespit edilmiştir. Bu bölgelere yerleşen aşiretlerin kesişim noktası Kürtçe konuşmalarıdır.

Öpengin ve Haig, Türkiye Türkçesi sınırları içerisinde konuşulan Kürtçeyi ünlü özelliklerine incelemişler ve Kürtçeyi dil özelliklerine göre beş bölgeye ayırmıştır (Haig, Öpengin, 2018).

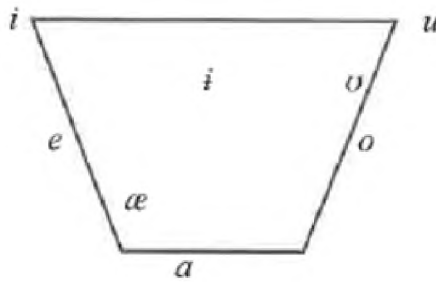
- a. Güneydoğu Diyalekt Bölgesi (SEK): Bu diyalekt bölgesi doğuda Urmiya, güneyde Amedi ve Duhok, batıda Şırnak ve Hakkâri ilinin Şemdinli ilçesini kapsamaktadır. Şemdinli’de konuşulan Kürtçe ile Hakkâri’de konuşulan Kürtçeden farklıdır (Haig, Öpengin, 2018:192). Bölgedeki bu çeşitlilik güneydoğu Kurmançi veya Badini dillerinden kaynaklanmaktadır.

- b. Güney Diyalekt Bölgesi (SK): Şanlıurfa ve Diyarbakır'ın bazı bölgeleri, Mardin ve Batman illerini; Suriye'deki Hasaka ili ve Irak'taki Sincar illerini içerir.
- c. Güneybatı Diyalekt Bölgesi (SWK): Adıyaman, Gaziantep, Şanlıurfa ilinin batı bölgesinin yarısı ile Suriye'deki Aleppo ilinin oluşturduğu gruptur.
- d. Kuzey Diyalekt Bölgesi (NK): Muş, Ağrı, Erzurum, Bingöl, Diyarbakır, Van'ın bölümlerini kapsayan kısımdır.
- e. Kuzeybatı Diyalekt Bölgesi (WK): Sivas, Kahramanmaraş, Malatya illerinin oluşturduğu gruptur.

Harita 7: Kürtçenin Diyalekt Bölgesi (Haig, Öpengin, 2014:148)⁵¹

Yukarıda bahsedilen Kürtçe diyalekt bölgeleri genellikle Standart Kürtçe ile paraleldir. Standart Kürtçede ünlü zinciri aşağıdaki gibidir:

Şekil 31: Standart Kürtçede ünlü zinciri

⁵¹ Haig ve Öpengin, kesin bir yerelleştirmeye dâhil edemedikleri için Diyarbakır'ın batısı ve birden fazla lehçe bölgesinin kesişim noktasında yer aldığı için Van'ın güneybatısını bu beş bölgeye dâhil etmediklerinden bahsetmektedirler (Haig, Öpengin, 2018:148).

Standart Kürtçedeki /o/ ve /u/ ünlülerinin diğer diyalekt bölgelerinde görünümü şöyledir:

Tablo 92: Standart Kürtçede /o/ ve /u/ ünlülerinin diğer diyalekt bölgelerinde görünümü

		SEK	SK	NK	SWK	WK
St.	ū	ü	u	u	u	u
Kürtçe	o	u	o	o	o	o

Güneydoğu diyalekt bölgesinde (SEK), Standart Kürtçedeki /o/ ünlüsü, çekme zinciri ilkesi ile /u/ ünlüsüne dönüşür⁵² (Haig, Öpengin, 2018:156). Ancak bölgenin batısının yarısında bu durum görülmez. Ünlü sistemindeki bu değişimler yazımda da ikili kullanımlara yol açmıştır: rûvî, rovî “tilki”, mûrî, morî “karınca” gibi (Haig, Öpengin, 2018:195).

Tablo 93: Standart Kürtçedeki /o/ sesinin SEK bölgesindeki görünümü

Standart Kürtçe	SEK
č ^h ok “diz”	č ^h uk
bo “için”	bu
mirov “adam”	mirū

Yukarıda görüldüğü gibi Kuzey Irak Kürtçesinin etkisinde gelişen SEK lehçesi dar ünlülü sisteme sahiptir. Çalışmada tespit edilen O>U, U>O değişimlerini karakteristik olarak yansıtan Baskil, Kale, Kâhta, Gerger, Samsad, Bahçesaray ve Geyve bölgelerinde bulunan aşiretlerin dillerinin de SEK bölgesinin ünlü sistemi gibi dar ünlülü sisteme sahip olduğu söylenebilir. Söz konusu değişimleri karakteristik olarak yansıtan yörenin ağızlarında geniş sesleri /o, ö/ ayırt etmek için “üstü kapalı u ya da ü” ifadelerini kullanmaları /o, ö/ seslerini tanımadıklarını göstermektedir. “Kâhta ağızında “o-u” ve “ö-ü” seslerinin birbiriyle karıştırılması sadece konuşma dilinde değil, yazı dilinde de görülmektedir. Bu söyleyiş yazı diline geçince, iki ses arasındaki kullanım farkı ayırt edilememekte ve büyük bir karışıklık doğmaktadır. Öğretmenler “o” sesini belirtmek

⁵² SEK'in diğer Kurmanji lehçelerinden farklı görünmesinin nedenlerinden biri, Sorani'nin etkisinde kalmasıdır (Haig, Öpengin, 2018:196). MacKenzie, Sorani'nin büyük oranda Gorani alt katman dillerinden etkilendiğini iddia eder (Haig, Öpengin, 2018:165).

istediğinde “kapalı u”, “u” sesini belirtmek istediğinde de “açık u” kavramlarını kullanmaktadırlar.” (Alkayış, 2009:20).

Haig ve Öpengin çalışmalarında, Diyarbakır’ın batısı ve birden fazla lehçe bölgesinin kesişim noktasında yer aldığı için Van’ın güneybatısını bu beş bölgeye dâhil etmediklerinden bahsetmektedirler (Haig, Öpengin, 2014:148). Bu durumda Baskil, Kale, Kâhta, Gerger, Samsad, Bahçesaray ve Geyve bölgelerinin ünlü sisteminin Van, Malatya, Adıyaman ve Elazığ ağzının ünlü sistemlerinden farklı özellik göstermesinin etkili olduğunu düşünmekteyiz.

Tahrir defterlerinden hareketle XVI. yy.dan itibaren Baskil, Gerger, Kâhta, Kale, Samsad, Bahçesaray ve Geyve yörelerine göçen aşiretler incelenmiştir. O>U, U>O değişimini karakteristik olarak yansıtan bu bölgelerde XVI. yy.dan itibaren görülen aşiretler ve bu aşiretlerin Anadolu’daki dağılımı aşağıdaki tabloda sınıflandırılmıştır. Bugün söz konusu değişimlerin karakteristik olarak görüldüğü bölgelerin XVI. yy.daki sancakları Hısn-ı Mansur, Malatya Sancağı Kâhta kazası, Malatya Sancağı Gerger kazasıdır. Bu sancaklara göç eden boylar Ak Salurlu, Alayundlu, Arap, Avşar, Bayad, Bayındır, Çunkar, Döğer, Ekrad, Eymür, İğdir, Karkın, Kımık, Salur, Yıva, Yazır, Varsaklardır. Hısn-ı Mansur, Malatya Sancağı Kâhta kazası, Malatya Sancağı Gerger kazasına göçen bu boylara ait cemaatlerin Anadolu’daki dağılımı da aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Tabloda da görüldüğü üzere Hısn-ı Mansur, Malatya Sancağı Kâhta kazası, Malatya Sancağı Gerger kazasında bulunan cemaatlerden baskın olanı Rışvan aşiretleridir.

Malatya Sancağı, Osmanlı Devleti döneminde Rışvan aşiretleri için önemli bir yerleşim alanı olmuştur. “Rışvan aşireti göçebe bir aşiret olarak XVI. yy.da Malatya-Maraş arasındaki bölgede yaylayıp kışlamakta idi. Bu dönemde aşirete bağlı cemaat sayısı 15 iken daha sonraki yüzyıllarda aşiretin büyümesine paralel olarak cemaat sayıları artmış ve bulundukları bölgelerden Anadolu’nun değişik yerlerine ve hatta Rumeli’ne kadar yayılmışlardır.” (Söylemez, 2002:39). 1519 yılına ait tahrir defterlerinden hareketle aşiretin Kâhta çevresinde konargöçer hayat yaşadıkları söylenebilir. Yine arşiv belgelerinden hareketle Rışvan aşireti beylerinin yüzyıllarca Malatya, Maraş, Adana, Sivas ve Çorum’da valilik yaptıkları görülmektedir “XVI. yy.da ve büyük bir ihtimalle çok daha önceden de yoğun bir Türk nüfusuyla meskûn olan bu bölgede yaşadığı düşünülürse ve bunun yanı sıra aşiretin şahıs ve cemaat adlarının büyük çoğunluğunun Türkçe göz önüne alınırsa söz konusu konargöçer aşiretin Türk boylarından birine

mensup olduğu anlaşılabilir.” (Söylemez, 2011:14). Söz konusu bölgelerde bulunan Rışvan aşiretlerinin İğdir boyu ile Ekrağ aşiretlerine mensup oldukları görölmektedir. Bu bölgelere göç etmiş İğdir boyuna ait Rışvan aşiretleri şöyledir:

- a. Hacı Ömerli Cemaati: 1536’da Kahta’ya bağı ilk sırada yer alan cemaatlere dendir. Bu cemaat öncelikle Kâhta, Malatya ve Adıyaman olmak üzere Konya, Sivas, Divriğı, Alacahan, Darende, Gürün, Antakya ve Trablusşam gibi çeşitli sancaklarda konargöçer hayat yaşamışlardır (Türkay, 1979:397).
- b. Kelleli (Gelerli/Kelerli) Cemaati: Cemaatin XVI. yy.larda Malatya, Adıyaman ve Kahta çevresinde daha sonraki yıllarda ise Eğin, Ergani, Antep ve Kilis çevresinde konargöçer hayatı yaşadıkları görölmektedir (Söylemez, 2011:21).
- c. Zerukanlı Cemaati: XVI. yy.da Malatya Sancağı, Kahta kazası çevresinde konargöçer hayat yaşayan cemaatlere dendir (Söylemez, 2011:23).
- d. Mansurganlı Cemaati: Cemaatin, tahrir defterlerinde 1519 ve 1524 yıllarında kaydedilen Mansur cemaati ile aynı olduğu düşünölmektedir (Söylemez, 2011:25).
- e. Boğras Cemaati: XVI. yy.da Kahta kazasında yaşayan konargöçer aşiretlere dendir.
- f. Rumiyanlı Cemaati: Cemaatin, 1519, 1524’te Hısn-ı Mansur’a, 1536’da ise Kahta kazasına kaydedildiğı görölmektedir.

Söz konusu bölgede bulunan Rışvan aşiretlerinin Ekrağ aşiretlerine mensup cemaatleri şöyledir:

- a. Celikanlı Cemaati: XVI. yy.da Kahta’da, XVII. yy. da Antep ve Sivas’ın Alacahan ve Divriğı kazalarında konargöçer hayat yaşayan cemaattir. “Günümüzde Adıyaman’ın Çelikhán ilçesinde ve Gaziantep’ in İslahiye ilçesi ile çevresinde yoğun olarak meskûn bulunan Çelikanlı cemaatinin, diğér Rışvan oymaklarına göre daha erken dönemlerde yerleşik hayata geçip konargöçerlikten vazgeçerek ziraatla meşgul olmaya başladığı görölmektedir.” (Söylemez, 2011:22).
- b. Mülûkanlı Cemaati: XVI. yy.ın ilk yarısında Malatya ve Kahta’da yaşayan konargöçer cemaatlere dendir. “Mülûkanlı cemaatinin Malatya sancağına tabi Hısn-ı Mansur ve Kahta kazaları, Gelibolu sancağına tabi İneçik kazası, Diyarbakır eyaletine tabi Ergani kazası, Bozok sancağı, Sivas’ a bağı Divriğı kazası ve Arapkir sancağı civarındaki Sarıççek Dağı’nda bulundukları anlaşölmaktadır.”

(Söylemez, 2011:22). Günümüzde Bulam ve Sürgü arasındaki yaylarda yaşayan cemaat Molikanlılar diye de anılmaktadır.

c. Mendubali (Mendollu) Cemaati: 1520'lü yıllarda Kahta kazasında yaşayan cemaatin bir kısmı daha sonraki yıllarda Gerger kazasına göç etmiştir. "XVI. yy.dan itibaren söz konusu cemaatin başta Malatya sancağı olmak üzere Rakka, Karaman ve Halep eyaletleri; Kilis, Birecik, Antep, Arapkir, Maraş ve Sis (Kozan) sancakları ile Rumkale, Behisni, ve Antakya kazalarında konargöçer hayatı yaşadıkları belirtilmektedir." (Söylemez, 2011:23).

Söz konusu bölgede İğdir boyu ve Ekrad aşiretlerine ait Rışvan aşiretlerinin günümüzde yaşayan oymakları ise şöyledir: Belikanlı, Geller, Hacebanlı, Hıdır Sorlu, Köseli, Köseyanlı, Mendollu, Molikanlı, Nasırlı, Okçuyanlı, Rumiyanlı, Şefikanlı ve Türkmen oymakları. Yapılan derlemelerde, bu oymakların ağız özelliklerinde karakteristik olarak O>U, U>O değişimlerine rastlanılmamıştır.

Çakar, Baskil yöresi aşiretlerini incelediği çalışmasında yöreye yerleşen halkın Cihanbeyli aşiretinden olup bu aşiretinde kendi içerisinde Herdi, Parçikan, Zeyve ve Direjan adında dört kabileye ayrıldığını belirtir (Çakar, 2012:33).

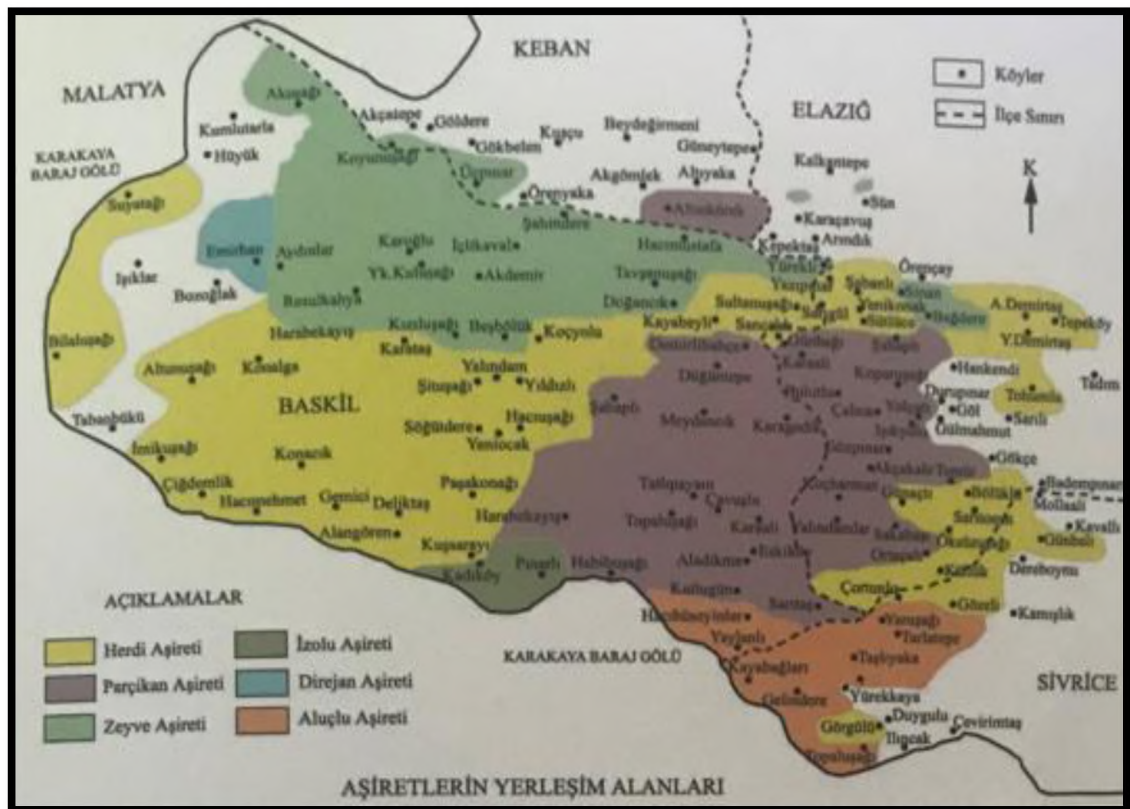
Herdi aşireti kaynaklarda bazen Herdili, Hard, Hardi şeklinde ifade edilmiştir.⁵³ Malatya Sancağı Gerger ve Kahta kazasında, Behisni Sancağı Gerger kazası Taşili nahiyesinde Herdi yerleşimine 1530 yılında rastlanıldığı görülmektedir.⁵⁴ XVI. yy.da tek hane olan Herdi aşiretinin daha sonraki yüzyıllarda nüfusunun arttığı görülmektedir. Çakar, Aluçlu aşireti ile ilgili şu bilgileri vermektedir: "Aluçlu, önceden Herdi aşiretine bağlı bir oymak iken daha sonraları çevresindeki diğer bir kısım Herdi köy ve mezralarını da içine alarak ayrı bir aşiret halini almıştır. Bu aşiretin mensupları, Elazığ ve Malatya illeri sınırında yer alan Kömürhan Kara Yolu Köprüsü civarındaki köy ve mezralarda yaşıyordu. Bugün bu köylerin bir kısmı Malatya'nın Kale ve Doğanyol (Keferdiz) ilçeleri, bir bölümü de Elazığ'ın Baskil ve Sivrice ilçe sınırları içerisinde yer almaktadır." (Çakar, 2012:62). Bölgede önemli bir nüfusa sahip ikinci aşiret ise Zeyve aşiretidir. Zeyve aşiretine kaynaklarda Zeyveli ve Zeyvelü adlarıyla da rastlanılmaktadır. 1523 ve 1566 tarihli Harput tahrir defterlerinde Zeyve bölegesi, "Zaviye" şeklinde isimlendirilmiştir.⁵⁵ Zeyve, Cihanbeyli aşiretine mensup olup XVIII. yy.da bölgeden

⁵³ BOA, TD, nr. 64,s. 632; BOA, A. MKT, 159/67.

⁵⁴ 387 numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rum Defteri 937/1530 II, Ankara, 1997, s. 918

⁵⁵ 998 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Diyar-i Bekr ve Arab ve Zü'l-Kadiriyye Defteri (937/1530) I, Ankara, 1998, s. 187; TKA, TD, nr. 106, v. 169^a-171^a.

zorla iskân edilmeye zorlanmış cemaattir. Bu nedenle cemaatin önemli bir bölümü Baskil'i terk ederek Anadolu'nun çeşitli bölgelerine dağılmışlardır. “Zeyvelilerin bir bölümünün Alevi inanca sahip olmaları, bunların İran'da kurulmuş olan ve Anadolu'nun halkını da etkileyen Safevilerin tesirinde kaldıklarını göstermektedir.” (Çakar, 2012:226). İzolu, kaynaklarda İzoli ve İzollu diye de adlandırılmaktadır. Bu aşiretin yerleşim yeri genellikle Malatya yöresi taraflarıdır. Halaçoğlu, aşiretin Avşar boyuna ait olduğunu belirtmektedir (Halaçoğlu, 2009:1154). 1560 yılına ait tahrir defterinde, Direjan aşiretinin Malatya sancağının Muşar nahiyesine bağlı Direcan köyünde 21 hanede yaşadıkları kaydedilmiştir.⁵⁶ Günümüzde bu aşiretin yerleşiminin genellikle Malatya yöresi olduğu görülmektedir.

Harita 8: Baskil Yöresi Aşiretlerin Yerleşim Alanları (Çakar, 2012:383)

Kâhta ve Gerger, XVI. yy.a ait tahrir defterlerinde hem Hısn-ı Mansur hem de Malatya sancağına bağlı iki farklı şekilde kaydedilmiş kazalardır.⁵⁷ Bu kazalar birçok yüzyıl boyunca çeşitli konargöçer aşiretlere ev sahipliği yapmışlardır. Dağlık ve engebeli

⁵⁶ 387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rum Defteri (937/1530) II, Ankara, 1997, s. 905.

⁵⁷ Detaylı bilgi için bakınız (Halaçoğlu, 2009).

bir araziye sahip olan Gerger ve Kâhta kazası konargöçerlerin en yoğun olduğu alandır (Taştırmir, 199:120). Türkdoğan, çalışmasında günümüzde Adıyaman’da 48 tane aşiretin bulunduğunu ve bu aşiretlerin salt Kürtçe konuştuğunu, Kürtçe-Zazaca konuşan aşiretlerin sayısının ise yaklaşık 14 tane olduğunu ifade etmektedir (Türkdoğan, 2008:16). Arslan ise çalışmasında XIX. yy.da Adıyaman’da yaşayan aşiretlerin sayısını belirlediği çalışmasında Kâhta ve Gerger bölgelerinde yaşayan aşiretler hakkında şu bilgileri vermektedir. “Kahta kazasında 1883 tarihinde 9 aşiret bulunmaktadır. Bu aşiretler, Bayey, Poskılan, Gerger, Cihanbeyli, Zevgan, Hamsik İzolisi, Kavdizi, Nohutlu ve Beybol aşiretidir. Gerger Aşireti %32 ile en fazla nüfusa sahip olarak görülmektedir. Beybol %13 ile ikinci ve Zevgan %11 ile üçüncü sırada yer almaktadır. Hamsik İzolisi Aşireti %5 nüfusu ile en az nüfusa sahiptir.” (Arslan, 2009:118). Firdevsoğlu, Adıyaman yöresi aşiretlerini ele aldığı çalışmasında yöredeki aşiretleri on yedi başlık altında incelemiştir: Adamanlı, Atmalı, Balyan, Bereketli, Beydilli, Çakallı, Hevidi, İzollu, Karalar, Kavi, Kayalar, Merdisi, Rışvan, Sinemilli, Şambayat, Tilkiler vs. (Fidevsoğlu, 2013).

Osmanlı belgelerinde bugünkü Baskil ve Kahta yöresinde yaşayan bu aşiretler için “ekrad” ifadesi kullanılmaktadır. Halaçoğlu, Ekrad kelimesinin etnik bir anlam taşımadığını şu bilgilerle ifade etmektedir: “Ekrad ve Kürt tabirlerinin her zaman için etnik bir anlam taşımadığının en güzel örneklerinden biri, 24 Oğuz boyundan olduğu bilinen Döğerler’den Urfa yöresinde yaşayan bir grubun ‘Ekrad-ı Döğerlü’ olarak ifade edilmesidir. Buradaki ekrad kelimesinin tıpkı Etrak kelimesinde olduğu gibi yörük veya göçebe anlamlarında kullanılması gerekir. Zira gerek Reşidüddin’de gerekse Kaşgarlı ve Yazıcıoğlu’da yer alan Oğuz boyu listelerinde Döğer boyu, damgalarıyla birlikte yer almaktadır. Buna benzer olmak üzere Dulkadirli Türkmenlerinin Gözeciyan taifesinden olup Bertiz aşiretine bağlı ‘Kürt Atlu’ cemaatinin isminde de Kürd adı geçmekle birlikte bir Türk aşireti olduğu ve başka bir etnik yapısının bulunmadığı bir vakıdır. ‘Kabail-i Rışvan’ veya ‘Ekrad-ı Rışvan’ biçimlerinde kaydedilen ve Halep’ ten Kastamonu’ya kadar olan sahada yazlayan ve kışlayan aşiret de ‘Türkmen ekradı’ şeklinde adlandırılmıştır. Buradaki Ekrad kelimesi de etnik bir mana ifade etmemektedir. Zira kaynaklarda ‘Ekrad-ı Türkmenan’ tabiri görüldüğü gibi ‘Türkman-ı Ekrad’ tabirine de sıkça rastlanılmaktadır. Kelime karşılığı olarak ‘Türkmenlerin Kürdleri’ veya ‘Kürdlerin Türkmenleri’ gibi açıklayabileceğimiz bu tabirler bize ya Türkleşmiş Kürdleri veya Kürdleşmiş Türkmenleri çağrıştırmaktadır ki bu tür bir açıklama fevkalade yanlış olur.

‘Vesair Rum’da olan ekrad taifeleri ve Çorum Kürdü ihtiyarları’ şeklinde bir kayıt düşünülmüştür. Burada, hem Ekrad hem de Kürd kelimelerinin birlikte kullanılması, yazının başında belirtilen, Türk veya şehirli olsa ifadesiyle benzerlik göstermektedir. Nitekim yukarıda verdiğimiz bütün örneklerden, Ekrad kelimesinin konargöçer veya yörükle eş anlamda kullanıldığı ve bu son örneklerden, Osmanlı belgelerinde, bilhassa Türkmen, Kürd ve Ekrad kelimelerinin etnik bir anlam ifade etmediği açıkça ortaya çıkmaktadır.” (Halaçoğlu, 1996:140-146). Buran, “Türkiye Türkçesinde, bazı yörelerde (Tunceli: Çemişgezek, Pertek, Erzincan, Elazığ) Kürt adı kimi zaman Alevi olmayı ifade etmektedir. Hiç Kürtçe bilmeyen Alevi Türkmenlere Kürt, Kürtçe konuşan Sünni vatandaşlarımıza da Türk dendiğini kendi gözlem ve tespitlerimizden bilmekteyiz.” şeklinde ifade etmektedir (Buran, 2011:46).

Baskil, Kale, Kahta, Gerger, Samsad bölgelerine XVI. yy.dan itibaren boylar ve aşiretler aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir. Yapılan derlemelerde Baskil ve Kale bölgesinde Herdi ve Zeyve aşiretlerinin ağızlarında; Kâhta, Gerger, Samsad yöresinde bulunan Bayey, Poskılan, Gerger, Cihanbeyli, Zevgan, Hamsik İzolisi, Kavdizi, Nohutlu ve Beybol aşiretlerinin ağızlarında karakteristik olarak O>U, U>O değişimlerine rastlanılmıştır.

B	C	T
o	e	a
y	m	if
	aa	e
	t	
Alayundlu		
Alayund		
	+	Ank
		Ant. S.
		Bir. S.
		Cem. S.
		Divar. S.
	+	Erz S.
		Hisn-ı Man.
		Karm. S.
	+	Kırs. S.
		Kilis S.
		Küt. S.
		Mlt. S. Besni
		Mlt. S. Gerger
	+	Mlt. S. Kahta
		Mlt. S. Samsad
		Maras S.
		Mardin S.
		Saruhan S.
	+	Sivas S.
		Tabl. S.
		Urfa (Ruha) S.
	+	Van

⁵⁸ BOA, TD nr. 506, yıl 978 (1570-71)

⁵⁹ BOA, TD, nr. 506, yıl 978 (1570-71)

⁶⁰ TKA, TD, nr. 142, yıl 967 (1559-60)

Tablo 94: Ak Salurlu aşiretleri

B o y	C e m	T a f
	at	e
Ak Salurlu		
Ali Kethüda Cemaati-i v-i		
Taife-i Halidlü		
		Ank
		Ant. S.
		Bir. S.
		Cem. S.
		Divar. S.
		Erz S.
		Hısn-ı Man.
		Karm. S.
		Kırs. S.
		Kilis S.
		Küt. S.
		Mlt. S. Besni
	+	Mlt. S. Gerger
		Mlt. S. Kahta
		Mlt. S. Samsad
		Maras S.
		Mardin S.
		Saruhan S.
		Sivas S.
		Tabl. S.
		Urfa (Ruha) S.
		Van
		Vilav. S.

Tablo 95: Alayumdlu aşiretleri

⁶¹ BOA, TD, m. 181, 943 (1536-37)

Tablo 96: Arap boyu aşiretleri

		B o y	Cem aat	Taif e
	Ammarlu Cem.,			
	Bozulus Türkm.			
				Ank
				Ant. S.
				Bir. S.
				Çem. S.
				Diyar. S.
				Erz S.
				Hısn-ı Man.
				Karm. S.
				Kırs. S.
				Kilis S.
				Küt. S.
+		+		Mlt. S. Besni
				Mlt. S. Gerger
				Mlt. S. Kahta
				Mlt. S. Samsad
				Maraş S.
				Mardin S.
				Saruhan S.
				Sivas S.
				Tabl. S.
				Urfa (Ruha) S.
				Van

Tablo 97: Avşar boyu aşiretleri

Avşar				B o y u	Ce m aa t	T ai fe
Halidlü	Balçarl	Çarkandanlu	Boynu Kısalu			Ank
Bozulus		Musabağlü	Gündüzlü Avş.			Ant. S.
						Bir. S.
						Çem. S.
						Diyar. S.
						Erz S.
						Hısn-ı Man.
						Karm. S.
						Kırş. S.
						Kilis S.
						Küt. S.
						Mlt. S. Besni
						Mlt. S. Gerger
						Mlt. S. Kahta
						Mlt. S. Samsad
				+		Maraş S.
						Mardin S.
						Saruhan S.
						Sivas S.
						Tabl. S.
						Urfa (Ruha) S.
+	+	+	+			Van

Tablo 99: Bayındır boyu aşiretleri

		Bayındır							B C T	o e a	y m if	t aa e
Zağferanl	İshak	Hums	Güdük	Güdük	Ali Ket.,	Atçeken	Ak	Acarlu Cem. İKAK				
Bozulus	Bozulus	Bozulus	Bazeki	Bazeki								
									Ank			
									Ant. S.			
									Bir. S.			
									Cem. S.			
									Divar. S.			
									Erz S.			
									Hısn-ı Man.			
									Karm. S.			
									Kırs. S.			
									Kilis S.			
									Küt. S.			
									Mlt. S. Besni			
									Mlt. S. Gerger			
									Mlt. S. Kahta			
									Mlt. S. Samsad			
									Maras S.			
									Mardin S.			
									Saruhan S.			
									Sivas S.			
									Tabl. S.			
							+		Urfa (Ruha) S.			
+	+	+	+	+	+			+	Van			

Döğer			B o y t	C e m e	T a i f
Bazeki	Ali Ket.	Berazi			
Kara Ulus					
					Ank
					Ant. S.
					Bir. S.
					Cem. S.
					Diyar. S.
					Erz S.
+	+	+			Hısn-ı Man.
					Karm. S.
					Kırs. S.
					Kilis S.
					Küt. S.
					Mlt. S. Besni
					Mlt. S. Gerger
					Mlt. S. Kahta
					Mlt. S. Samsad
					Maras S.
					Mardin S.
					Saruhan S.
					Sivas S.
					Tabl. S.
					Urfa (Ruha) S.
					Van

Tablo 100: Çunkar boyu aşiretleri

Cunkar⁶⁸		B o y u n a t	C e m i f e	T
İbrahim	Ali Ket. Cem.			
Ulu				
				Ank
				Ant. S.
				Bir. S.
				Cem. S.
				Divar. S.
				Erz S.
				Hısn-ı Man.
				Karm. S.
				Kırs. S.
				Kilis S.
				Küt. S.
				Mlt. S. Besni
				Mlt. S. Gerger
				Mlt. S. Kahta
				Mlt. S. Samsad
+	+			Maras S.
				Mardin S.
				Saruhan S.
				Sivas S.
				Tabl. S.
				Urfa (Ruha) S.
				Van
				Vilav. S.

Tablo 101: Döğer boyu aşiretleri

Kuhbeğlü	Kuhbeğlü	İnebeğ	Hüseyin	Hamza
Bozulus	Kara Ulus	Berazi	Şüküranlu	Döğerni
		+	+	+
	+			
	+			
				+

⁶⁹ BOA, TD, nr. 142, yıl 930 (1559-60)
⁷⁰ BOA, TD, nr. 181, yıl 943 (1536-37)

Döğerni	Döğerni	Cafer	Bozulus	Bazeki	Bazeki
Bozulus	Döğörlü		Bozulus		
					+
+	+	+		+	
					+
					+
					+
					+

B o y	C e m	T a i fe	EkRAD	
t	a	a	Canbolad	Belemarlu Cem. ⁷²
		Ank		
		Ant. S.		
		Bir. S.		
		Cem. S.		
		Divar. S.		
		Erz S.		
		Hısn-ı Man.		
		Karm. S.		
		Kırs. S.		
		Kilis S.		
		Küt. S.		
		Mlt. S. Besni		
		Mlt. S. Gerger		
		Mlt. S. Kahta		
		Mlt. S. Samsad		
		Maras S.		
		Mardin S.		
		Saruhan S.		
		Sivas S.		
		Tabl. S.		
		Urfa (Ruha) S.		
		Van		

⁷¹ BOA; TD, nr. 506, yıl 978 (1570-71)

⁷² BOA; TD, nr. 123, yıl 930 (1523-24)

Tablo 102: Ekrad boyu aşiretleri

[illegible]

Urban	Süleyman	Seyfeddin	Seyfeddin
	Gözi	Kühanbeğ	Kühanbeğ
		+	
	+ (Tas ili)		+
		+	
+			

⁸⁶ BOA, TD, nr. 123, yil 930 (1523-24)

⁸⁷ BOA, TD, nr. 71, yll 925 (1519)

⁸⁸ BOA, TD, nr. 181, yil 943 (1536-37)

⁸⁹ BOA, TD, nr. 123, VII 930 (1523-24)

⁹⁰ BOA, TD, nr. 71, vii 925 (1519)

BOA, TD, III: 11, 223 (1913)

⁹² BOA, TD nr. 506 v.1 978 (1570-71)

BOA, TD, III, 200, yll 378 (1370=71)

[illegible]

[illegible]

⁹⁴BOA, TD, nr. 506, yll 978 (1570-71)

⁹⁵ BOA, TD, nr. 181, yil 930 (1523-24)

⁹⁶ BOA, TD, m. 71. yil 925 (1519)

⁹⁷ BOA, TD, nr. 71, yil 930 (1523-24)

⁹⁸ BOA, TD, nr. 71, yil 925 (1519)

Zerukanlu	Zengilanl	Yenice
Rışvan	Kavi	
+		
+		
+	+	
+		
+		+

Tablo 103: Eymür boyu aşiretleri

B	C	A
o	e	şi
y	m	re
a	t	
at		
Ank		
Ant. S.		
Bir. S.		
Cem. S.		
Divar. S.		
Erz S.		
Hısn-ı Man.		
Karm. S.		
Kırs. S.		
Kilis S.		
Küt. S.		
Mlt. S. Besni		
Mlt. S. Gerger		
Mlt. S. Kahta		
Mlt. S. Samsad		
Maras S.		
Mardin S.		
Saruhan S.		
Sivas S.		
Tabl. S.		
Urfa (Ruha) S.		
Van		
Vilay. S.		

[illegible]

⁹⁹ BOA, TD, nr. 506, yil 978 (1570-71)

¹⁰⁰ BOA, TD, nr. 181, yll 943 (1536-37)¹⁰¹ BOA, TD, nr. 181, yll 943 (1536-37)¹⁰² BOA, TD, mr. 181, yll 943 (1536-37)¹⁰³BOA, TD, mr. 177, yll 925 (1519)

Hüsam	Hasan	İncilü	Hasan	Hasan	Hasa
Nakibanl			Acarlu	Nakibanl	Reşi
					+
		+			
+					+
					+
	+			+	
	+		+		

İğdir				
Gelelü	Buğracı	Bozulus	Beylanlu	Bayram
Rışvan	Rışvan	Bozulus	Rışvan	Eldelik
+	+			
				+
				+
+			+	
				+
		+		

¹⁰⁴ BOA. TD. nr. 205. vl 930 (1523-24)

¹⁰⁶ TKA, TD, nr. 125, yil 983 (1575-76)

¹⁰⁷ BOA, TD, nr. 71, yil 925 (1519)

BOA, TD, nr. 71, yil 925 (1519)

¹⁰⁹ BOA, TD, nr. 71, yil 925 (1519)

Tablo 104: İğdir boyu aşiretleri

		B C T
Bağrasa	Ahmet v. Hacı	at e
Rışvan	Rıdvan Aşireti ¹⁰⁴	e f i a
		Ank
		Ant. S.
		Bir. S.
		Cem. S.
		Divar. S.
		Erz S.
		Hısn-ı Man.
		Karm. S.
		Kırs. S.
		Kilis S.
		Küt. S.
		Mlt. S. Besni
+		Mlt. S. Gerger
+	+	Mlt. S. Kahta
		Mlt. S. Samsad
		Maras S.
		Mardin S.
		Saruhan S.
		Sivas S.
		Tabl. S.
		Urfa (Ruha) S.
		Van
		Vilav. S.

¹¹⁹ BOA, TD, nr. 506, yil 943 (1536-37)

¹²⁰ BOA, TD, nr. 506, yil 978 (1570-71)

¹²¹ BOA, TD, nr. 506, yil 978 (1570-71)

¹²² BOA, TD, nr. 217, yil 943 (1536-37)

¹²³ BOA, TD, nr. 71, yil 925 (1519)

[illegible]

Tablo 105: Karkın ve Kınık boyları aşiretleri

Mihmand Yörük	Körekani Bazeki	Kınık Bazek-i Kara Ullus	Karkın Kara Yağmurlu Cem. Bozulus Türkmen	Bo o y	C e m a a t	T a f e
					Ank	
					Ant. S.	
					Bir. S.	
					Cem. S.	
					Divar. S.	
					Erz S.	
	+				Hısn-ı Man.	
					Karm. S.	
					Kırs. S.	
					Kilis S.	
					Küt. S.	
					Mlt. S. Besni	
					Mlt. S. Gerger	
					Mlt. S. Kahta	
					Mlt. S. Samsad	
	+	+			Maras S.	
					Mardin S.	
					Saruhan S.	
					Sivas S.	
					Tabl. S.	
					Urfa (Ruha) S.	
		+	+		Van	
					Vilav. S.	

Tablo 106: Salur boyu aşiretleri

B o y	C e m a a t	T a i f e	Salur							
			Salarlı İzzeddin	Salarlı Bazeki	Salarlı Tabi-i	Hüsevin Salarlı	Hamza Bazeki	Dinani Ekrad	Gözi	Bolasanlı Bazeki
	Ank									
	Ant. S.							+		
	Bir. S.							+		
	Cem. S.									
	Divar. S.									
	Erz S.									
	Hısn-ı Man.									
	Karm. S.									
	Kırs. S.									
	Kilis S.									
	Küt. S.									
	Mlt. S. Besni									
	Mlt. S. Gerger							Tas ili	+	
	Mlt. S. Kahta								+	
	Mlt. S. Samsad									
	Maras S.									
	Mardin S.									
	Saruhan S.									
	Sivas S.									
	Tabl. S.									
	Urfa (Ruha) S.									
	Van				+		+			
	Vilav. S.					+			+	

¹²⁴ BOA, TD, nr. 181, yıl 943 (1536-37)¹²⁵ TKA, TD, nr. 171, yıl 996 (1587-88)¹²⁶ BOA, TD, nr. 123, yıl 930 (1523-24)¹²⁷ BIA, TD, nr. 71, yıl 925 (1519)

Tablo 108: Yazır ve Varsak boyları aşiretleri

TTA'da Kürtçenin etkisi ile görülen karakteristik O>U, U>O değişimleri aşağıdaki gibidir:

2.2.2.1.1.3.1. o>ö değişimleri:

öndan KGAA XXVII/4, söna KGSAA XXVII/5, çöcılıharım XXVI/1, ön KGSAA XXXII/12, döğız KGSAA XXXIII/1, öda KGSAA XXXIV/16, 1 KGSAA XXXI/5.

2.2.2.1.1.3.2. o>u değişimleri

duğdıra KGSAA LXII/10, zugağda KGSAA XI/7, buğçanın KGSAA XII/23.

2.2.2.1.1.3.3. ö>ô değişimleri

dövdı KGSAA XXXIII/7, böyle KGSAA XXXV/16, görmeye KGSAA XXXII/235, köyde KGSAA XXXV/12, döveriz KGSAA XXXIX/13, dört KGSAA XXXIV/13.

2.2.2.1.1.3.4. ö>ü değişimleri

üyıdırler KGSAA XIV/26, küftemızı KGSAA XV/25.

2.2.2.1.1.3.5. u>û değişimleri

bûrya KGSAA XXVIII/12, tûtıyan KGSAA XXX/4, gûlağı KGSAA XXVIII/15, tût KGSAA XXXVI/39, tûtuyor KGSAA XXXCVIII/10, tûz KGSAA XXXVIII/14, dûtor KGSAA XL/15, kûrban KGSAA XL/5.

2.2.2.1.1.3.6. u>o değişimleri

dodağı KGSAA XIX/5, gondırasının KGSAA LII/58.

2.2.2.1.1.3.7. ü>ü° değişimleri

tü°tın KGSAA XXX/18, sü°nnet KGSAA XL/15, ü°stünde KGSAA XXXVI/29, ü°stümün KGSAA XXXVI/37.

2.2.2.1.1.3.8. ü>ö değişimleri

kömes KGSAA LII/22.

2.2.1.1.2. Derleme Sözlüğü'nde İkili Kullanımlar

Derleme Sözlüğü'nde bazı kelimelerin hem o'lu hem u'lu, bazı kelimelerin de hem ö'lü, hem ü'lü ikili kullanımlara sahip olduğu tespit edilmiştir. o-u, ö-ü ikili kullanıma sahip kelimeler ve bu kelimelerin kullanıldığı yörelerin karşılaştırılması tablo şeklinde aşağıdaki gibi gösterilmiştir. Tabloda da görüleceği üzere bazı yörelerde kelimelerin hem /O/'lu hem de /U/'lu ikili kullanımı bazı yörelerde sadece /O/'lu ya da sadece /U/'lu kullanımı yaygındır.

Tablo 109: DS'de ikili kullanımlar

Kelimenin /o/'lu ve /ö/'lü kullanımları	Kelimenin /o/'lu ve /ö/'lü kullanıldığı yerler	Kelimenin /u/'lu ve /ü/'lü karşılıkları	Kelimenin /u/'lu ve /ü/'lü kullanıldığı yerler
1. abo, abō “ünlem”	TTA genelinde	abuv, abūv	Konya, Ermenek
2. ahpon “gübre”	Rize, Çayeli, Çataklıhoca, Limanköy	ahbun	Amasya köyleri; Tokat çevresi, Artova ve köyleri, Çayır, Zile, Reşadiye, Almus; Ordu, Danışman, Fatsa, Zile, Mesudiye; Giresun, Alucra, Mesudiye; Trabzon, Maçka, Kalafka; Gümüşhane, Kelkit çevresi, Uluşiran, Süle; Artvin, Şavşat; Uşhum; Erzurum, Cinis, Aşkale, Karaz; Kars, Kızıkçakçak; Ardahan; Erzincan, Refahiye; Elazığ, Ağız, Keban,

			Kesirik; Malatya, Arapkir; Sivas, Çöplü, Gürün, Zara, Yıldızeli, Soğukpınar, Kangal, Ağrakos; Adana, Gerdan
3. aloç “frenküzüm ü”	Erzurum çevresi Pasinler	aluç	Denizli, Sarayköy; Gümüşhane, Havzu, Kelkit). Alıç ağacı ve meyvesi. (Bolu, Düzce; Zonguldak, Safranbolu; Kars, Küre, Oğul; Sinop, Gerze; Amasya, Merzifon ve köyleri, Gümüşhacıköy, Merkepçikışlağı, Ziyere; Tokat, Derebaşı, Zile, Dereköy; Ordu, Zile, Mesudiye; Giresun, Tamzara, Şebin, Karahisar; Erzincan, Refahiye ve çevresi; Elazığ, Hozat; Muş, Varto; Sivas, Gürün, Savrun, Palha, Divriği, Hacıilyas, Koyulhisar
4. anor “onur”	Tokat, Reşadiye Gökköy	anur	Burdur, Karaça; Bolu, Düzce veköyleri; Artvin, Yusufeli; Sivas, Gürün, Telin
5. apsonlamak “afsunlamak	Trabzon köyleri	Apsunlamak	Hozat

, okuyup üfleme”			
6. armoz “Sandal veya kayık iskeletinin bir teki”	Balıkesir, Edremit	armuz	Kars, Abana; Ordu, Perşembe
7. baboş “Genellikle erkek çocuklarına söylenen ve sevgi ifade eden delikanlı anlamında bir söz.”	Amasya, Merzifon; Gaziantep, Kilis	babuş	Gaziantep
8. bağı yufka “Yufka yürekli”	Burdur, Yayla, Bunak, Tefenni, Kozluca, Çeltikçi, Çeliş; Denizli, Sarayköy ve köyleri, Beylerli, Kırılı; Aydın, Alanlı; İzmir, Tepeköy, Torbalı, Falaka, Bayındır; Manisa, Alaşehir; İzmir, Baındır; Bandırma, Yeniköy; Kütahya; Eskişehir, Bozan; Bolu; Kastamonu, Taşköprü; Tokat, Zile; Gümüşhane; Erzincan, Refahiye ve çevresi; Mardin, Afşin, Taşoluk, Göksun; Sivas	bağı yoka, yoha	Çorum; Sinop, Boyabat; Antalya, Güzelsu, Akseki

	ve çevresi, Gürün; Yozgat, Boğazlayan; Niğde, Bor, Konya, Ermenek, Çukurbağ, Görmel, Uğurlu; İçel, Tarsus, Anamur, Hacıhamzalı, Antalya, Elmalı, Muğla, Milas		
9. banadura “Domates”	İst.; Elazığ; Malatya; Antakya, Kırıkhan, Reyhanlı; Hatay; Ankara, Hasandede, Keskin; Kayseri, Reşadiye; Niğde, Bor; Konya, Ereğli; Beyşehir, Yeniköy; Adana; Mersin, İçel; Antalya, Hocalar, Alanya	banadora	Kütahya, Şaphane, Gediz; Mardin; Kayseri, Şihli, Develi; Adana; İçel, Mersin
10. Baroş “Küçük kazan”	Harput, perdi, Elazığ	baruş	Erzincan, Kemaliye; Eğmir, Malatya, Arapkir; Adana
11. berdoş “Serseri”	Ordu, Oğmaca	berdüç	Isparta, Eğridir, Bağlılı
12. biyol “bir kere”	Afyon, Uşak, Eşme; Burdur, Akçaköy, Yeşilova; Denizli, Sarayköy, Tekkeköy, Ekse, Çal, Yukarıkaraçay, Mevlütler; Aydın, Bozdoğan; İzmir, Ödemiş, Kiraz; Bandırma, Edremit, Susurluk, Ömerköy,	biyul	Giresun, Görele, Nefsiköseli

	Alaşehir; Kütahya, Simav; Kars, Taşköprü, İnebolu; Zonguldak, Safranbolu, İstanbul, Çatalca, Sivri; Kocaeli, Kandıra; Zonguldak, Safranbolu; İstanbul, Silivri, Çatalca; Samsun; Amasya, Merzifon, Tokat, Zile; Ordu; Denizli; Trabzon, Vakfıkebir; Rize, Çayeli, Kaptanpaşa; Erzurum; Malatya; Mardin, Afşin; Sivas, Gürün; Niğde, Bor; Konya, Ermenek, Uğurlu; İçel, Tarsus, hacıhamzalı, Gülek; Antalya, Elmalı, Gündoğmuş, Karadere; Muğla, Fethiye		
13. boca “bohça”	Denizli, Tavas, Karahisar; Balıkesir, Yeniköy; Eskişehir, Bardakçı; Ankara, Hasanoğlan; Edirne, Kayapa çevresi	buhça	Bayburt, İrişli; Selim, Sarıkamış
14. boduç “Çam ağacı veya topraktan yapılmış küçük testi, yuvarlak,	Afyon, Dişli, İshaklı, Bolvadin, Emirdağ, Çiftlik, Dinar, Atlıhisar, Şuhut, Sandıklı; Isparta, Y. Viran, Uluğbey, Senirkent, Sarııdris, Yakaköy, Gelendost;	bucud, bucut, buçut	Çorum, Ankara, Kınık, Kızılcahamam

kulpsuz testi”	Burdur, Kurna, Karamanlı, Tefenni, Kozağaç, Anbarcık, Gölhisar, Akyaka, Çerçin, Kuşbaba, Bucak, Gökçeyaka, Güney, kavak, Yeşilova; Denizli ilçe ve köyleri; Manisa, Karapınar, Demirci, Balıbey, Kula; İzmir, Bergama; Aydın, Bozdoğan; Bursa, Osmaneli; Kütahya, Moymul, Tavşanlı, Ulubey; Bilecik, Söğüt, Dodurga, Bozüyük, İzmit, İçdeler, Taraklı, Gölcük; Çankırı, Çerkeş; Çorum, Duğla, Mecitözü; Kars, Küre; Zonguldak, karamusa, Bulak, Safranbolu, Cumayanı, Karabük; Sinop, Boyabat; Samsun, kavak; Amasya, Heniske, Ezine, Şehsadi, Merzifon, Ziğala, Efte, Uygur; Tokat, Kızılköy, Niksar, Reşadiye; Ordu, Ünye; Rize, Çay; Giresun, Şebinkarahisar; Erzincan, Refahiye; Sivas, Telin, Çepni, Gemerek, Tekerahma,		
---------------------------	--	--	--

	Göbekvıran, Gürün, Koyulhisar, Bayat, Aziziye; Yızgat, Sarıhamzalı, Sorgun; Antalya, Kışla, Akçaeniş, Elmalı, Mortuma, Boztepe, Serik, Kayabaşı, Korkuteli; Muğla ilçe ve köyleri; Nevşehir; Niğde; Kayseri, Kelgin, Develi; Ankara, Ortabereket, Beypazarı; Edirne, Uzunköprü; Kırıkkale, Lüleburgaz		
15. boğanak “Sağnak, şiddetli yağmur”	Afyon, Çiftlik, Dinar; Isparta, İğdecik, Yassıvıran, Senirkent, Gelendost, Banus, Eğridir; Burdur, Çeliş, Kozluca; Denizli, Acıpayam, Bereketli, Tavas; Eskişehir, Bozan; Amasya, Merzifon; Ordu, Uzunmusa; Giresun, Düzköy, Keşap, Nefsiköseli; Erzincan, Refahiye; Diyarbakır; mardin, Afşin, Elbistan, Göksun, Önsen; Urfa, Birecik; Gaziantep, Kilis; Antakya, Reyhanlı ve Amik ovası Türkmenleri, Hatay, Yayladağı; Sivas,	buanak, buğana, buvanak, buğanah, buğanak, buğnak, buğunak	Çankırı, Bolatlı, Sungurlu; Yozgat, Boğazlayan; Adana, Çorum; Gümüşhane, Şiran; Sivas, Çepni, Gemerek, Gürün, Erzincan; Afyon, Bademli, İncesu, Dinar; Isparta, Çaltı, Gelendost, Sücüllü, Yalvaç, Kesme, Eğridir; Denizli, Yukarıkaraçay, Acıpayam; Tokat, Bozan; Çankırı, Saray; Erzincan; Mardin, Göksun, Şekeroba, Orçan; Adana, Akçalıuşağı, Kozan, Kayarak, Saimbeyli;

	Çepni, Gemerek, hacıilyas, Koyulhisar, Telin, Gürün; Ankara, Solakuşağı, Şereflikoçhisar; Yozgat; Kayseri, Afşar, Pınarbaşı; Nevşehir; Kırşehir, Ömerhacılı, Kaman; Niğde bor, Çukurkuyu; Konya, Ermenek, Bozkır, Argıthanı, Ilgın; Adaan, Oymaklı, Mustafabeyli, Toprakkale; Antalya, Serik; Rumeli		İçel, Namrun, Hacıhamzalı, Tarsus; Antalya, Korkuteli; Isparta, Keçiborlu köyleri; İçel, Tarsus, Gülek; Burdur, Karamanlı, Tefenni; Denizli, Acıpayam, Darıveren, Eskişehir, Bozan
16. boğasak “Dost”	Isparta, Yakaköy, Gelendost, Eğirdir; Aydın, Dallıca, Nazilli; Bandıram; Kütahya; Eskişehir, Sivrihisar; Çankırı, Kurşunlu; Samsun; Trabzon, Maçka; Artvin, Şavşat köyleri, Ersis, Yusufeli; Gümüşhane, Süle, Havsu, Kelkit; Erzincan, Kemaliye, Üskübüt; Erzurum, Oltu, Keçek; Malatya, Arapkir; Gaziantep, Lohan; Hatay, Hisarcık, Yayladağı; Sivas, Diktaş, Divriği, Çepni, Gemerek, Tutmaç, Hacıilyas, Koyulhisar;	buasah, bugarsak, bugasay, buğsak, buğursak, buğusak	Sivas, Çepni, Gemerek, Karaman; Çorum, İskilip; Burdur, Yeşilova; Burdur, Yayla, Karamanlı, Tefenni; Düzce, Kızılca, Tavas; Bolu, Tepe, Seben; Denizli, Tekkeköy

	Yozgat; Ankara, Çayırılı, Haymana, Solakuşağı, Şereflikoçhisar, Çanılı, Ayaş; Nideğ, Bor, Bahçeli; Konya, Ermenek köyleri, Karaman, Karaviran; Bozkır, Mençek; Adana, İncirlik, Şeyhli; Mersin, Anamur, Çiftepınar; Mut, İçel		
17. boğazsak “Obur, pisboğaz”	Afyon, Bolvadin; Bandırma, Susurluk; Kütahya, Üçyüyük, Altınşas; Bolu, Düzce; İğneciler, Mudurnu; Çorum; Amasya, Ziyere; Tokat, Niksar; Ordu, Karakuş, Ünye; Maraş, Afşin, Elbistan; Sivas; Yozgat; Kayseri, Hamurcu, İncesu; Edirne, Kayapa	buazak, buğazsak	Denizli, Eldirek, Buldan; Amasya, Merzifon; Maraş, Afşin, Elbistan
18. boduç “Çam ağacı veya topraktan yapılmış küçük testi, yuvarlak, kulpsuz testi”	Afyon, Dişli, İshaklı, Bolvadin, Emirdağ, Çiftlik, Dinar, Atlıhisar, Şuhut, Sandıklı; Isparta, Y. Viran, Uluğbey, Senirkent, Sarıdris, Yakaköy, Gelendost; Burdur, Kurna, Karamanlı, Tefenni, Kozağaç, Anbarcık, Gölhisar, Akyaka, Çerçin,	bucud	Çorum; Konya, Kolukısa, Saiteli

Kuşbaba, Bucak, Gökçeyaka, Güney, kavak, Yeşilova; Denizli ilçe ve köyleri; Manisa, Karapınar, Demirci, Balıbey, Kula; İzmir, Bergama; Aydın, Bozdoğan; Bursa, Osmaniye; Kütahya, Moymul, Tavşanlı, Ulubey; Bilecik, Söğüt, Dodurga, Bozüyük, İzmit, İçdeler, Taraklı, Gölcük; Çankırı, Çerkeş; Çorum, Duğla, Mecitözü; Kars, Küre; Zonguldak, karamusa, Bulak, Safranbolu, Cumayı,		
Karabük; Sinop, Boyabat; Samsun, kavak; Amasya, Henis, Ezine, Şehsadi, Merzifon, Zığala, Efte, Uygur; Tokat, Kızılıköy, Niksar, Reşadiye; Ordu, Ünye; Rize, Çay; Giresun, Şebinkarahisar; Erzincan, Refahiye; Sivas, Telin, Çepni, Gemerek, Tekerahma, Göbekviran, Gürün, Koyulhisar, Bayat, Aziziye; Yızgat, Sarıhamzalı, Sorgun;		

	Antalya, Kışla, Akçaeniş, Elmalı, Mortuma, Boztepe, Serik, Kayabaşı, Korkuteli; Muğla ilçe ve köyleri; Nevşehir; Niğde; Kayseri, Kelgin, Develi; Ankara, Ortabereket, Beypazarı; Edirne, Uzunköprü; Kırıkkale, Lüleburgaz		
19. boğoz “Boğaz”	Erzincan, Titkir	buaz, buvaz	İçel, Burunucu, Silifke; Bolu, Hacıahmet, Düzce
20. bonduruh “Boyunduru k”	Bolu, Düzce, İğneciler, Mudurnu; Zonguldak, Çaycuma; Ordu, Kuzköy, Akkuş; Erzurum, Şenkaya; Artvin, Ersis, Yusufeli	bunduruk	Hozat
21. bor “Taşlık, işlenmemiş, sert toprak, ekilmemiş tarla”	Isparta, Uluborlu; Afyon; İstanbul; Amasya; Hozat	bur	Trabzon, Maçka
22. boran “Sis, duman”	Afyon, Emirdağ; Tokat, Bozan; Eskişehir, Keskin; Yozgat, Sorgun; Ankara, Çayırılı, Haymana, Nallıhan; Konya, Ermenek; Adana, Zeytinli	buran	Denizli, Çıtak, Çivril
23. borana “Yumurta,	Isparta, Eğridir, İğnecik; Burdur, Bucak, Kozagaç,	burani	Samsun, Tokat

yağda kızartıldıkta n yahut suda haşlandıktan sonra üzerine sarımsaklı yoğurt dökülerek yapılan yemek”	Göhlisar; Balıkesir, İskele, Bigadiç; Kütahay, Yenice, Emet; Eskişehir, Aşağılıca; Gebze, Tavşancıl; Kocaeli, Kandıra; Kastamonu, Taşköprü; Zonguldak, Safranbolu, Bartın; Çorum, Çıkrık, Mecitözü, İskilip; Samsun, Çarşamba; Sinop; Amasya, Merzifon; Erzincan, Refahiye; Antala, Korkuteli, Elmalı; Tokat, Kadıköy, Tatarlı, Saray		
24. borza “Meyve fidanı”	Konya, Hadım	burza	Konya, Çumra köyleri
25. böbür “Gurur, kibir”	Amasya, Merzifon	bübür	Sivas, Yıldızeli
26. böcük “Böcek”	Tokat, Eskişehir, İkipınar, Mihalıççık; Çorum; Kastamonu, İnebolu; Amasya, Merzifon; Tokat, Kızılıköy, Çilehane, Reşadiye; Samsun; Ordu, Danışman, Fatsa, Ünye; Giresun, Tirebolu; Gümüşhane, Süle; Artvin, Yavuzköy, Şavşat;	bücü	Antalya, Güzelsu, Akseki

	Erzincan, Refahiye; Erzurum; Kars, Kızılçakçak, Arpaçay; Malatya, Akçadağ, Aşudu, Darende; Gaziantep; Mardin, Afşin, Göksun köyleri; Hatay, Antakya, Hisarcık, Yayladağı; Sivas, Gürün, Zara; Yozgat, Boğazlayan; Ankara, Solakuşağı, Şereflikoçhisar; Kayseri, Pınarbaşı köyleri; Nevşehir, İçel, Mersin, Hacıhamzalı, Gülek, Tarsus, Çavuşlu		
27. böğür “Böğür”, Boğör	Kars, Antakya, Hatay; Maraş, Elbistan, Cela; Erzincan; Ağrı, Kars ilçeleri; Kırşehir, Mucur; Ankara, Gündül, Elmadağ; Konya, Belekler, Çayhan, Ereğli, Seydişehir; İçel, Silifke; Tokat, Zile	büğür	Ankara, Üçem, Bala
28. böğürtlen “Böğürtlen”	Balıkesir, Edremit;K ocaeli, Akyazı; Amasya, Konya, Akçalar,	büğürtlen, büğürtlen	Bolvadin; İzmir, Bornova

	Seydişehir Afyon, İshaklı,		
29. bögeleğe tutulmak “Sığır bögelek tarafından rahatsız edilmek, ısırılmak”	Kütahya, Yenice, Emet	bunelek tutmak, bügelek tutmak, bügelek tutmak; bukelek tutmak; bünelek tutmak; büneleklenmek; büveleklenmek	Denizli, Hançalar, Çal; Kars çevresi; Niğde ve köyleri; Denizli, Darıveren, Acıpayam; Kocaeli, Kandıra; Niğde, Bor; Giresun, Şebinkarahisar
30. bögelek “Sığırları rahatsız eden bir çeşit sinek, gübre sineği”	Burdur ve köyleri; Denizli, Acıpayam, Çal, Sarayköy; İzmir, Tepeköy, Torbalı; Manisa, Dombaylı, Salihli; Bandırma, Minnetler; Kütahya, Yenice, Emet; Çankırı, Kurşunlu; Çorum; Kars, Karabüzey, Güney, Araç; Amasya, Merzifon; Ordu; Erzurum, Bayburt; Erzincan, Refahiye; Maraş, Bertiz, Bozhüyük, Göksun; Kilis; Gaziantep; Hatay, Hisarcık,	bügelek, bülek, bunelek, büvelek, bügelek, bügelek, bukelek, bükerek, bukelek, bülek, bünelek, büvelek, büven, büvenek, büyek, büyelek,	Bolu, Düzce, Ağaköy; Çorum, Çıkırk, Mecitözü; Çankırı, Saray; Zonguldak, Safranbolu; Sivas, Gürün, Isparta, İlyas, Keçiözü, Amasya, Ziyere; Tokat, Kızık, Çamlıbel, Artova; Sivas, İğdeli, Gemerek, Maksutlu, Şarkışla; Yozgat, Sarıhamzalı, Sorgun, Aydın, Çulhan,

Yayaladağı; Sivas; Ankara, Çayırılı, Haymana; Niğde, Bor, Bahçeli; Kayseri, Afşar köyleri, Pınarbaşı; Kırşehir; Konya, Karaman, Akçalar, Seydişehir, Eğrigöz, Ermenek, Hatıp, Manyan, Kızıllar; Adana, karaisalı; İçel, Hacıhamzalı, Gülek, Tarsus; Antalya, Elmalı; Muğla, Marmaris, Dont, Fethiye, Muğla, Yerlesik; Edirne, Kayapa, Lalapaşa	büylek, büyülek	Bozdoğan; Isparta, Körküler, Yalvaç; Gümüşhane; Sivas, Savrun, Divriği; Karamanlı, Tefenni, Burdur; Denizli, Alaettin, Acıpayam; Afyon, Dişli, İshaklı, Bolvadin; Isparta, Senirkent, Kumdanlı, Körküler, İğdecik, Sücüllü; Burdur, Anbarcık, Gölhisar, Çuvalı, Yeşilova, Denizli, Kösten; İzmir, Tepeköy, Torbalı; Kars, Taşköprü; Eskişehir, İkipınar, Mihalıçık; Tokat; Bilecik; İzmir, Ulucak, Menemen; Eskişehir, Bozan merkez iliçesi; Kocaeli, Aydınlı, Tavşancıl, Gebze, Akyazı, Kandıra; Zonguldak, Düzce, Tepe, Seben, İğneciler, Mudurnu, Göynük, Safranbolu; Cumayanı, Sinop, Boyabat; Tokat, Bizeri; Ordu, Kuzköy, Akkuş merkez köyleri; Gümüşhane, Havsu, Kelkit; Erzincan, merkez
--	----------------------------	--

			ilçesi köyleri; Erzincan merkez köyleri; Yozgat, Yerköy; Konya, Gaziler, Hadım; Muğla, Fethiye ve köyleri; Kırklareli, Çengelli, Lüleburgaz; Tokat, Saray; Bolu, Örencik; Eskişehir, Bozan; Burdur, Çeltek Kavak, Yeşilova; Denizli, Emircik, Çivril, Garipköy, Bereketli, Tavas; Aydın, Bozdoğan; İstanbul; Muğla, Gerek, Tokat; Niğde, Bor; Burdur, Yayla, karamanlı, Tefenni; Denizli, Kösten, Honaz, Kızılhisar, Salmaz, Tavas.
31. böğelek “Ökse otu”	Isparta, Yassıviran, Senirkent	büvelek	Kırşehir, Köşker; Kayseri; Konya
32. böğelek “Engel olmak”	Amasya çevresi	bünemek	Niğde, Bor
33. böğemek “Suyun önüne bent yapıp toplanmasını sağlamak,	Isparta, Körküler, Sücüllü, Yalvaç, yakaköy, Gelendost, Sofular, Eğridir, Deregümü; Burdur, Akçaköy, Çuvallı, Güney, Yeşilova, Tefenni;	büğemek, bükemek, büğemek, büğnemek, bükemek, bünemek,	Çankırı, Saray; İzmir, Tepeköy, Torbalı; Denizli, Yukarıkaraçayü Acıpayam Çanakkale, Çavuşlu, Bayramiç; Kars; Kayseri, Pınarbaşı; Konya, Hadım; Adana,

göl haline getirmek”	Denizli, Oğuz, Darıveren, Acıpayam; İzmir, Tepeköy, Torbalı; Küathya, Yenice, Emet; Çorum, İskilip; Sinop; Konya, Pınarbaşı, Karaman, Akçalar, Seydişehir, Uğurlu, Görmel, Ermenek; Mersin, Mut, Anamur; Mersin, İçel; Antalya, Akçaeniş, Elmalı; Muğla, Fethiye	büvemek, büvetlemek, büvetmek, büvmek, büyemek	Kadirli; Mersin ve köyleri; İçel; Antalya, Bağyaka, Finike; Isparat, Şarkıkaraağaç; Denizli, Çivril; Kocaeli, Akyazı; İstanbul, Çavuşlu; Kars, Tosya; Ordu, Kaarkuş ve köyleri; Ünye; Ankara, Şabanözü, Polatlı; Kırşehir; Kayseri, Pınarbaşı; Adana, Faydalı, Kozan; İçel, köy; Antalya, Yelten, Korkuteli; Tokat, Saray; Kırşehir; Çavşköy, Babaeski; Bursa, Hocaköy, İnegöl; Kars, Peşman, Daday; Niğde, Bor; Maraş; Eldelek, Elbistan; Adana, Cebelibereket; İstanbul, Şamlar, Bakırköy; Zonguldak, Safranbolu; Kars; İzmir, Tepeköy Torbalı
34. böğen “Koyun, keçinin bol yeşil ot yediği gün bıraktığı iri yumuşak pislik,	Tokat, Eskişehir; Gaziantep, Karacurun, Nizip; Kırşehir; Kayseri; Niğde, Bor; Konya, Sultaniye; Kerkük	büğen	Manisa, Salihli, Dombaylı

koyunlarada görülen ishal”			
35. böğenmek “Su, önu tutulduğu için toplanmak, birikmek”	Kütahya, Yenice, Emet; Konya, Uğurlu, Ermenek	bugenmek, buğenmek, büğenmek	Çankırı, Saray; Adana, Bahçe Adana, Karaisalı, Pozantı, Kadirli; İçel, Mersin, Gözne
36. böğet “Su birinkintisi, gölcük, bataklık”	Isparta, Deregümü, Sücüllü, Körküler, Örkenez, Yalvaç, Çandır, Sütçüler, Sofular, Eğridir; Burdur, Güeny, Çardak, Yeşilova; Denizli, Acıpayam; Kütahay, Yenice, Emet; Samsun, Vezirköprü	buğenti, büğet, bügenti, büğek, büğenti, büğet, bünet, büvet	Adana, Bahçe; Adana, Bahçe; Sivas; Artvin, Erkinis, Yusufeli; İzmir, Tepeköy, Torbalı; Kars, Güzlük, Araç; Denizli, Oğuz, Acıpayam; Çanakkale, Çavuşlu, Bayramiç; Edirne; Isparta; Maraş, Andırın; Adana, Kozan,

			Kadirli; Isparta, Süçüllü yalvaç; Denizli; İzmir, Görece; İstanbul, Kartal; Çanakkale, Dere; Malatya, Akçadağ; İçel, Köy; Bulgaristan köyleri ; Çanakkale, Kemel; Bol; Antalya, Camilli, Karaveliller
37. böğez “Bu defa, bu sefer”	Isparta, Örkenez, Gelegermi, Yalvaç, Nudra, Şarkikaraağaç, Çankırı, Kurşunlu; Kars, İnebolu, Bağdan, Araç; Konya, Başara	bualış, buez, buğaz, buğerez, buğış, buğez, bukaaz, buyaz, bügez, bükerez	Mardin; Amasya, Merzifon; Tokat, Kızılca, Artova; Zonguldak, Safranbolu; Sivas; Kayseri, Karahisar, İncesu; İçel, Silifke, İncekum; Çankırı, Saray, Kurşun; Zonguldak, Safranbolu; Samsun, Havza; Mardin, Afşin; Sivas, Gemerek,

			Niğde ve köyleri; Yozgat, Sorgun köyleri; İçel, Silifke; Kars; Bolu, İğneciler, Mudurnu; Kırşehir, Avanos
38. böke “Güçlü, elebaşı, pehlivan yapılı”	Urfa, Birecik; Kilis; Gaziantep; Maraş, Elbistan; Antakya; Hatay, İskenderun, Reyhanlı, Amik ovası, Hisarcık, Yayladağı; Adana, Büyükçaylı, Dört Yol, Boynuyoğun, Saimbeyli	büke	Kilis, Gaziantep
39. böktelek olmak “Tavşanlar çifleşeceği zaman bir araya gelmek”	Konya, Kazancı	bükek olmak	Konya, Sazlı
40. bökuremek “Su yerden kaynayıp çıkma”	İçel, Tekir, Silifke	buğnümek	İçel, Orhana, Anamur
41. böle “Amca oğlu, teyze”	İzmir, Çandarlı, Bergama; Kırşehir, Cemele; İzmir, Tire, Rahmanlar	bulla	Manisa, Kula
42. böle “Teyze çocuğu”	Afyon, Karbağ, Türkmen aşireti, Karapınar, Bolvadin, Dinar köyleri;	bülem	Malatya, Alihan

	Denizli, Çivril; İzmir; Manisa, Yağbastı, Kula; skişehir, Yusufkar; Bursa, İnegöl, Karacakaya; Ankara, Keskin, Haymana, Üçem, Bala, Solakuşığı, Şereflikoçhisar; Kırşehir, Sadıkali, Çıplak; Nevşehir; Konya, Taşığıl, Türkmencamili, Gözlü		
43. bölük “Hediye”	Eskişehir, Osmaniye	bölük	Trabzon
44. börtlemek “Az haşlamak”	Afyon; Denizli, Üçkuyu, Çal, Eskişehir; Çorum; Amasya; Tokat; Malatya, Aşudu, Darende; Mardin, Göksun, Afşin, Elbistan, Sivas, Gürün, Kangal köyleri; Kayseri, Pınarbaşı; Yozgat; Ankara, Soalkuşığı; Şereflikoçhiar; kayseri, Afşar köyleri, Pınarbaşı; Kırşehir; Niğde; Konya, Güvenk, Ermenek, Ereğli; Mersin, Tarsus, Çavuşlar; İçel, Anamur	burutmak	Tokat, Hayrabolu
45. boğ, boğ “Buhar, buğu”	Afyon, Bademli, Dinar; Isparta, Yassıviran, Senirkent; Burdur, Yeşilova; Denizli, Çal,	buğ	İzmir, Bornova; Hatay, Antakya

	Tekkeköy; İzmir, Tepeköy, Torbalı; Balıkesir; Kütahya, Yenice, Eğrigöz, Emet; Eskişehir, Bozan; Kastamonu, Taşköprü; Amasya, Merzifon; Ordu, Karakuş, Ünye; Giresun, Nefsiköseli, Görele; Gümüşhane; Kars, Kızılçakçak, Arpaçay; Van, Erciş; Diyarbakır; Artvin, Şavşat, Yusufeli; Muş, Varto; Malatya, Aşudu, Darende; Mardin, Göksun, Afşin; Urfa; Gaziantep; Hatay, Reyhanlı; Konya, Ermenek; Niğde, Bor; Sivas, Kangal, Gürün; Yozgat; Ankara, ÇAnıllı, Ayaş; Niğde; Kayseri, Pınarbaşı; Mersin, Mut köyleri; İçel, İslifke; Antalya, Alanya, Mahmutseydi; Kerkük; Bitlis		
46. boğda “Buğday”	Rize, Kaptanpaşa, Çayeli	buğda	Giresun, Nefsiköseli, Görele; Kars, Iğdır, Şenkaya, Taşburun; Antakya, Hatay, Kırıkhan, Amik,

			Gavurdağı; Sivas, Divriği; Adana
47. bohara, bohoru, bohuru, boraca, böheri, böhrük “Baca”	Sivas, Yukarıkale, Koyulhisar; Giresun, Şebinkarahisar , Niğde, Bezkesen; Konya, Murvadi, Ermenek; Sivas, Kuruseki, Koyulhisar	buharı	Zonguldak, Safranbolu; Samsun, Reşadiye; Ordu, Ulubey, Şeyhler; Artvin, Şavşat köyleri, Erkinis, Yusufeli,; Erzurum köyleri; Kars, Ardahan; Niğde; Muş, Bulanık; Mardin, Gaziantep; Sivas köyleri; Kayseri, Bünyan, Türkmen; Konya ve köyleri; İçel, Gülnar; Antalya, Semayük, Elmalı; Muğla
48. bolonuk “Bulanık”	Rize, Kaptanpaşa, Çayeli	bulanuk	Giresun, Nefsiköseli, Görece
49. boğalmak, bonalmak, bongalmak, bonulmak, bovalmak “Usanmak, yorulmak, bunalmak, darda kalmak”	Kars, Koyundere, Ahıska; Hatay, Antakya; Ordu, Kuzköy, Akkuş; Urfa, Birecik; Kars, Ağlı, Küre	buğalmak	Giresun, Nefsiköseli, Görece; Trabzon, Beşikdüzü, Vakfıkebir; Muğla, Milas
50. boratmak “Darılmak,	Samsun, Papasköy	burutmak	Isparta, Yassıviran, Senirkent, Kozluca, Keçiözü; Balıkesir,

küsmek, somurtmak”			Minnetler, Yeniköy, Edremit ve çevresi; Kütahya, Yenice, Köprücek, Emet; Eskişehir, Sivrihisar; Çorum; Gaziantep; Lohan; Ankara, Hisarlıkaya; Sivas; Konya, Tömek
51. böceklenmek “Oyalamak”	Denizli, Ekse, Çal, Oğuz, Acıpayam	bücelelemek, bücöldemek, bücülendenme k, bücülenmek, bürülenmek	Uşak, Eşme ve köyleri; Denizli, Yukarıkaraçay, Acıpayam; Aydın, Karacasu, Bozdoğan; Antalya, Karadere, Gündoğmuş, Bolu, İğneciler, Mudurnu, Oğuz, Acıpayam; Antalya, Elmalı; Burdur, Karamanlı, Tefenni; Antalya, Güzelsu, Akseki; Isparta, Hisarardı, Yalvaç;
52. böcük “Buzağı”	Isparta, Sücüllü, Yalvaç	bücük	Afyon, Dişli, Bolvadin, Tokuşlar; Isparta, Kumdanlı, Yalvaç ve köyleri, Çaltı Gelendost, Atabey, İlama, Eğridir, Bey, Şarkikaraağaç; Bursa, Yenişehir;

			İstanbul, Fatih; Zongulak, Kaboğlu; Malatya, Arapkir; Ankara, Ahur, Etimesğut; Kırşehir, Çiçekdağı; Kayseri; Niğde; Konya, Grunes, Ortaca, Akşehir, Geçit, İlgın, Kireli, Körtler, Karaağaç, Ayaslar, Ermenek, Akçalar, Seydişehir; Kırıkkale, ÇAvuşköy, Babaeski
53. böngüldek “Kaynak, pınar”	Afyon, Kılındıras, Sandıklı; Denizli, Dariveren, Acıpayam, garipköy, Tavas, Kösten; Çankırı, Manisa, eşme ve köyleri; Bursa; Kütahya, Alayunt; Bilecik, Dodurga, Bozüyük; Bolu, Mudurnu, İğneciler; İstanbul; Kastamonu, Dana; Tokat, Zile; Sivas; Yozgat, Sorgun; Ankara, Hsarlıkaya, Polatlı, Kalecik, Çalış, Çayırılı; Kırşehir, Tenürlü; Niğde, Bor, Gülüce; Konya, Pınarbaşı, Karaman; İçel, Mut; Antalya, Finike	büngüldek	Ankara, Çankırı, Mardin; Sivas, Koyulhisar
54. böngüledem	Denizli, Çal; Bandırma, Minnetler; Malatya,	büngüldeme k	Afyon, İncesu, Dinar; Uşak, Akse; Isparta,

ek “Su topraktan kaynamak”	Aşudu, Darende; Konya, Ermenek; Edirne		İlyas, Saracık, Hamalar, Çukurören, Keçiborlu; Burdur, Kozluca, Sekiş; Denizli, Kiremitçi; Eskişehir, Viranköy, Bozan; Çankırı, Saray; Çorum; Amasya ve köyleri; Mardin, Afşin; Hatay, Hisarcık, Yayladağı; Sivas, E. Hüyük, Şarkışla, telin, Gürün, Koyulhisar; Yozgat, Çandır, Boğazlayan, Sorgun; Ankara, Bayram, Ayaş; Kırşehir, Köşker, Avanos; Niğde, Bor; Konya, İbrala, Çeşmelizebir, Cihanbeyli, Karaman, Uğurlu, Görmel, Ermenek; Adana, Merkez ilçesi; İçel, Mut ve köyleri, Silifke; Antalya, Karaveliler; Muğla, Fethiye ve köyleri, Yerkelik
56. bölge “Başörtüsü”	Sivas	bürgü	Afyon, Emirdağ; Uşak, Eşme ve köyleri; Isparta, Çandır, Sütçüler; Denizli, Sarayköy ve köyleri, Alaettin, Acıpayam, Kızılca,

			Garipköy, Yukarıboğaz, Hırka, Karahisar, Tavas, Çıtak, Çivril, Honaz; Aydın, Çulhan, Bozdoğan; İzmir, Seferhisar, Ödemiş, Bergama, Urla; Eskişehir, Bozan; Bolu ve köyleri; İstanbul; Zonguldak, Cumayanı, Aşağıçayır, Bartın; Çankırı, Kurşunlu; Çorum; Sinop, Ayancık, Boyabat; Malatya, Maraş, Afşin, Elbistan; Sivas; Yozgat; Ankara; Beypazarı; Kırşehir, Köşker; Kayseri; Germir, Develi; Niğde, Bor; Konya, Doğanbey, Beyşehir; Adana, Karaisalı; Muğla, Diğrek, Milas
57. börk “Çarşaf, çar”	Burdur, Örencik, Yeşilova, Kozacı, Tefenni; Manisa; Balıkesir; Çanakkale; Ayvacık; Bursa; İstanbul, Samatya; Kars; Çorum, İskilip; Ardahan; Ankara, Keskin, Haymana; Konya, Sille, Bozkır, Uğurlu, Ermenek; İçel,		

	Mut ve köyleri; Antalya, Güzelsu, Akseki; Edirne, İpsala; Kırklareli, Çavuşköy, Babaeski, Lüleburgaz; Tokat, Yağköy; Denizli, Gaziantep;		
58. börüde, börük, bögen, bögert, böget “Suyun önüne çekilen set, bent”	Kars, Kargı, Tosya; Malatya; Sivas, Hafık; Malatya, Arapkir Eğmir; Burdur, Karamanlı, Tefenni; Malatya; Arapkir; Konya, Belekler, Ilgın, Bozkır	büvet	Denizli, İzmir, Balıkesir, Altınoluk, Edremit; Çanakkale, Fili, Biga; Bursa, Nilüfer; Bilecik, Pazarcık; Kocaeli, Saray, Gbeze; İstanbul, Satmazlı, Eminönü, Baklalı, Çatalca; Tokat, Reşadiye; Maraş, Afşin, Elbistan; Yozgat, Yerköy; Konya, Kolukısa; Niğde, Porsuk, Ulukışla; Muğla, Ören, Fethiye; Kırıkkale, Lüleburgaz; Tokat, Kadriye, Hayrabolu, Saray
59. bö, bö “Korkunç böcek, Korkunç yaratık”	Gümüşhane köyleri; Gaziantep; Maraş, Afşin, Elbistan	büü, büve, büvü, büye, büyü	Çemişgezek; Aydın, Eymir, Bozdoğan; Edirne; Kırıkkale, Lüleburgaz; Tokat, Hayrabolu; Kayseri; Burdur, Çamköy, Gölhisar; İzmir, Eskifoça, Menemen;

			Kocaeli, Aydınlı, Gebze; Kayseri, Afyon
60. cancoloz “cadı”	Burdur, Bucak	cangoluz	Manisa, Kırkağaç
61. cızbözzük “Yaramaz, yerli yersiz ağlayan çocuk”	Isparta, Yeşilyurt, Keçiborlu; Bolu, Mudurnu; Niğde, Bor	cızbüzük	Gaziantep
62. cincoloz “Çok küçük hayvan veya insan”	Ankara, Sarıoba, Polatlı	cincüvez	Zonguldak, Hacıkadı
63. cöccem “Çöreotu”	Konya, Çukurbağ, Ermenek; İçel, Mut	cüccem, cüccum, cütçam	Konya, Çumra; Konya, Ermenek, Konya, Karaman
64. colkalık “Dokuma aygıtı”	Konya	culgalık	Tokat, Zile; Çorum, Alaca; Amasya; Sivas, Karaözü, Gemerek; Yozgat, Küçükboymul; Antalya, Gazipaşa
65. coluk “Hindi”	Denizli, Köke, Acıpayam; Bolu, Tepe, Seben; Çankırı; Ankara, Çayırılı, Nallıhan, Beypazarı; Adana	culuk	Afyon, Emirdağ; Isparta, Eğridir ve köyleri; Denizli, Tavas; Bandırma, Savaştepe; Kütahya, Emet; Bilecik, Söğüt; Tokat; Eskişehir; Bolu, Düzce; Kars, Kargı; Çorum, Çıkrık,

			Mecitözü; Samsun, Bafra; Amasya; Tokat, Zile, Taşova, Reşadiye; Erzurum, Oltu; Mardin, Elbistan; Sivas ve ilçeleri; Ankara, Şereflikoçhisar, Karanıdere; Haymana; Kırşehir, Ömerbacılı, Kaman; Kayseri, Bünyan, Pınarbaşı; Edirne
66. coşun “Çeşit, biçim”	Kayseri, İncesu, Hisarcık	cusun	Niğde
67. coca “İdare lambası”	Mardin, Afşin	cüce	Elazığ
68. cöcermek “Filizlenmek, yeşermek”	Kars, Başköy, Iğdır	cücüklemek	İzmir, Tire; Manisa, Alaşehir; Balıkesir ve köyleri; Bursa, Mustafa Kemal Paşa; Kütahya; Eskişehir; Kars; Sivas, Divriği; Konya, Ermenek; Muğla, Genek, Yatağan; Tokat, Saray
69. çalkatora “Sayım, hayvan sayımı”	Isparta; Bursa, Karakoca, Karacabey; Kocaeli, Kandıra	çalkatura	Denizli, İshaklı, Çivril; Manisa; Bandırma, Demirkapı, Susurluk; Tokat, Seyitgazi, Bozan Merkez ilçesi; Bolu, Kıbrıscık, Tepe, Seben;

			İstanbul, Çatalca, Silivri; Çorum; Erzurum, Pasinler; Ankara, Haymana; Kıbrıs
70. çalkotra “Etrafı karıştıran adam”	Uşak, Aha, Banaz	çalkaturacı	Bursa, İsmetiye
71. çavon “Ayak izi”	Ankara, Karanidere	çavun	Ordu, Fatsa; Giresun, Tirebolu, Seyit, Kemaliye
72. çöge durmak “Yeni yürümeye başlayan çocuk birkaç saniye ayakta durmak, tay durmak”	Isparta, Sücüllü, Örkenenz, Yalvaç, Bağlılı, Eğridir; Burdur, Bucak; Tokat, Sivrihisar; Çankırı; Çorum, Kargı; Ordu, Bayadı, Yakacık, Gölköy; Van, Erciş; Gaziantep, Lohan; Antakya, Hatay; Ankara, Çanılı, Ayaş; Mersin, İçel, Narlı, Mut, Anamur	çüve durmak, çuve durmak	Gaziantep, Nizip; Sivas, Kangal
73. çöğür “Eski bir çeşit nefesli saz”	Gaziantep	çükür	İçel
74. çökündür “Pancar”	Sakarya, Akyazı ve çevresi; Zonguldak, Safranbolu; Kars; Mardin, Gavur ve Beritdağı yörükleri;	cuvundur	Tokat

	Ankara, Bahçeli; Niğde, Bor		
75. çömçe “Kepçe, büyük tahta kaşık”	Denizli, Sarayköy; Aydın; İzmir; Manisa, İğdecik, Sancaklıboz, Toygar, Alaşehir; Çanakkale; Eskişehir, İkipınar, Mihalıççık; Tokat; Amasya, Zığala, Ezine, Heniske; Gümüşhane Iğdır; Erzincan, Kızılçakçak, Arpaçay, İrişli, Bayburt; Kars, Sarıkamış; Erzincan; Van, Erciş; Bitlis; Diyarbakır; malatya, Hekimhan; Urfa; Gaziantep, Nizip; Hatay; Mardin, Afşin; Sivas, Şarkışla ve civarı; Kangal, Çepni, Karaözü, Gemerek, Kaşköyü, Gürün, Divriği; Yozgat, Sarıhamzalı, Sorgun, Boğazlayan, Yerköy; Ankara, Üçem, Bala, Solakuşağı, Şeeflikoçhisar; Kırşehir, Çiçekdağı, Mucur, Ömerhacılı, Kaman; Kayseri, Develi, İncesu, Türkmen, Akkışla, Bünyan; Niğde, Bor;	çümçe	Çanakkale, Lapseki; Bitlis

	Konya, Aziziye, Ermenek, Çayhan, Ereğli, Doğanbey, Beyşehir; Adana, Bahçe, Çukurova; İçel, Mut, Anamur, Silifke, Tarsus, Yanpar; Antalya, Deretürbeli, Alanya; Muğla, Şerefler; Edirne		
76. çömmek “Ayaklar üzerine oTürkmak, çömmek”	Afyon, Bolvadin; Isparta, Körküler, Sücüllü, Yalvaç, Yassıvıran, Senirkent, Gelendost, Eğridir; Burdur; İzmir, Foça; Manisa, Kula; Balıkesir; Bursa; Kütahya; Eskişehir; Çankırı, Ilgaz; Konya, Ermenek; Antalya	çümmek	Balıkesir, Kerem, Burhaniye
77. çördük “Yabani armut, ahlat”	Giresun, Şebinkarahisar; Kastamaonu, Taşköprü, Daday; Çankırı ve köyleri, Kurşunlu; Çorum, Kargı, İskilip, Çıkrık, Mecitözü; Sinop, Boyabat; Samsun, Havza; Amasya, Merzifon ve köyleri; Tokat, Bozcak, Reşadiye, Zile, Taşova	cürdük	Çorum
78. çödüre “Marangoz rendesi”	Bolu	çüştüre	Bolu

79. covuŝ, çovaç, çoveç, çovaç, çoveç, çöveç, çöveç “Güneş”	İstanbul; Balıkesir ve çevresi; Ankara, Kızılcahamam; Edirne, Büyükdoğanca, Kavaklı; Muğla; Denizli ve köyleri; Aydın, Bozdoğan; İzmir, Menemen, Ödemiş, Tire; Manisa, Derbent, Alaşehir; Muğla, Edirne; Afyon, Çiftlik, Dinar; Denizli ilçe ve köyleri; Aydın, Hamzabali, Eymir, Bozdoğan; Samsun, Bafra; Muğla, Milas, Bodrum	çuvaş	Çanakkale, Ortaköy, Gelibolu, Biga); Balıkesir, Aslıhan; Bursa, Yenice, Müslim, İnegöl; Bilecik; İstanbul, Deliorman göçmenleri; Samsun, Papasköy; Elazığ; Kırklareli, Çamışköy, Babaeski
80. darloğ “Loğ taşını çekmeye yarayan ağaçtan sap”	Erzincan, Ergan	darluğ	Tn, Nazimiye
81. davulgo “Kocayemiş ağacı ve meyvesi”	Çanakkale, Karabiga, Biga	davulgu	İzmir, Kıratlı, Dikili; Balıkesir, Susurluk ve çevresi; Balya; Çanakkale, Çırpılar, Bayramiç; Bursa, Körüstan, İznik, Kayan; Edirne
82. deledöz “Mayası bozuk, soyu bozuk, yalancı,	Amasya, Azeri köyleri	deledüz	Kars, Köy, Çıldır, Kızılçakçak, Arpaçay

dönek olan (kimse)”			
83. dolav “Dolap, sabit dolap”	Isparta, Yalvaç, Nudra, Şarkıkaraağaç, Keçiborlu; Burdur, Güney, Çelteç, Yeşilova; Denizli, Karahisar, Honaz, Tavas; Bilecik, Ahırköy, Söğüt; Eskişehir	dulava	Kars, İrişli, Bayburt, Sarıkamış, Selim
84. domurcuk “tomurcuk”	Isparta, Yalvaç; Amasya, Merzifon; Tokat, Zile; Kars; Mersin, Önsen	dumurcuk	Kars, Iğdır, İrişli, Bayburt, Sarıkamış, Selim
85. domur domur “Damla damla (ter ve hakkında)”	Isparta, Aydın, Eymir, Bozdoğan; Kütahya, Çorum; Tokat, Bozan, Eskişehir; Amasya, Merzifon; Tokat, Zile; Kars köyleri; Malatya, Arapkir; Sivas, Gürün	dumur dumur	Amasya, Merzifon
86. domuşmak “Somurtmak, sessiz ve dargın durmak”	Afyon, Bayat, Emirdağ, Dinar köyleri; Uşak, Eşme ve çevresi; Isparta, Eğridir köyleri, Ulubey, Yassıviran, Senirkent, Uluborlu; Burdur, karamanlı, Tefenni; Denizli, Kızılcabölük, Sarayköy köyleri, Alaettin, Darıveren, Acıpayam, Iğdır, Çivril, İsabey, Çal, Honaz, Nikser, Eskişehir, Bozan;	dumuşmak	Denizli, Çal; Çorum; Bitlis, Ahlat

	Çankırı; Çorum, Mecitözü; Amasya, Azeri köyleri; Tokat, Zile; Sivas, Gürün; Ankara, Ahırlı, Çayırılı, Haymana; Kırşehir, Mucur, Köşker; Kayseri, Pınarbaşı köyleri, İncesu; Niğde, Bor; Konya, Ermenek köyleri, Karaman, Tepelice, Pınarbaşı, Ayaslar, Ilgın; Antalya, Elmalı ve köyleri; Merisn, Mut köyleri, Civanyaylağı; İçel, Anamur, Önemce Yörükleri, İncekum		
87. doruk “Tepe, en yüksek yer, uç”	Afyon, İshaklı; Isparta; Denizli, Kösten, Honaz, Çöplü, Çivril; İzmir, Yabanbat, Çeşme; Manisa, Sarıkozan aşireti, Kula, Akhisar; Balıkesir ve çevresi; Bursa, Gemlik; Kütahya, İnköy, Kürtköy, Altıntaş, Emet; Bilecik, Arıcaklar, Gölpazarı, Pazarcık, Bozüyük, Akköy, Söğüt; Tokat; Eskişehir, Bozan; Kocaeli, Kandıra; Bolu, demirciler, Düzce,	duruk	Ankara, Kınık; Niğde; Konya; Muğla, Çeşme, Datça

Gerede, Mudurnu; İstanbul, Baklalı, Çatalca; Zonguldak, Bartın, Müfettişler, Devrek, Yazıköy, Safranbolu, Kilimli, Cumayanı, Yakademirciler, Kastamonu, Taşköprü, Geley, karabüzey, Araç, Tosya; Çankırı, Kurşunlu; Çorum, İbik, Hacıhamzalı, Osmancık, Kayı; Samsun, Havza, Engiz, Bafra; Amasya, Merzifon ve köyleri; Sinop, Boyabat; Denizli, Trabzon, Beşikdüzü, Vakfikebir; Kars; Sivas, Karaözü, Gemerek, Şarkışla; Yozgat ve çevresi; Ankara ilçe ve köyleri; Kırşehir; Niğde; Kayseri, Kızılviran, Yamliha, Niğde; Konya, Zıvarık, Gömükkışla; Karaamn; Konya; İçel, Mersin, Çömelek, Mut; Antalya, Bayralar, Elamlı; Muğla, Yenice; Edirne; Kırıkkale, Yenice; Muğla; Edirne; Kırıkkale, Lüleburgaz;		
---	--	--

	Tokat, Malkara, Hayrabolu		
88. dova “dua”	Burdur, Anbarcık, Göhlhisar; Giresun, Nefsiköseli, Görele	duva	Elazığ, Kesirik
89. dögensilik “Döven oku”	Kırklareli, Lüleburgaz	dögensürü, dögensürük	Amasya, Merzifon köyleri; Erzincan Refahiye çevresi
90. döğnek “Çok geçilerek çiğnenmiş, yol edilmiş yer”	Tokat, Eskişehir; Amasya, Merzifon köyleri; Artvin, Uşum, Erkinis, Yusufeli, Şavşat köyleri; Kayseri, Bünyan, Pınarbaşı köyleri Nevşehir, Çökek, Ürgüp; İçel, Uzuncaburç, Silifke, Anamur, Mut; Kırklareli, Çavuşköy, Babaeski, Lüleburgaz	düğnek	Kırklareli, Lüleburgaz
91. döğümlük “Sabır, tahammül, kuvvet, kudret”	Isparta, Keçiborlu, Yassıviran, Senirkent; Denizli, Kızılhisar, Dedeköyü, Üçkuyu, Çal, Sarayköy köyleri; Aydın, Kaarcasu; İzmir, Tepeköy, Torbalı; Eskişehir, Tokat; Samsun; Sivas, Gürün; Ankara, Ayaş; Antalya, Hacıveliler, Finike, Korkuteli ve köyleri,	düğümlük	Kütahya, Eskişehir; Ankara, Üçem, Bala

	Elmalı ve köyleri; Muğla, Fethiye ve köyleri		
93. dömbedek “Ansızın, birden bire”	Afyon, Dinar; Çorum; Ordu, Karakuş, Ünye; Giresun, Düzköy, Keşap	dumbadak, dumbudek	Konya, Ermenek; Amasya
94. döşsek “Yatak, şilte, minder”	Afyon, İshaklı, Bolvadin, Dikici, Dinar, Sandıklı; Isparta, Eğridir öyleri, İlyas, Keçiborlu, Kumdanlı, Yalvaç, Yassıviran, Senirkent; Denizli, Iğdır, Çivril, Eziler, Güney; Aydın, Sürez, Bozdoğan; Manisa, Torbalı, İzmir; Balıkesir, Danişment, Savaştepe; Kütahya, Emet; Eskişehir, Sivrihisar; Çankırı, Kurşunlu; Çorum, Sungurlu; Tokat, Zile; Ordu ve köyleri; Kars köyleri; Erzincan; Mardin ve çevresi; Hatay, Antakya, isarcık, Yayladağı; Sivas, Gürün ve köyleri, Kangal ve köyleri; Yozgat; Ankara, Hasanoğlan, Çayırılı, Haymana; Kırşehir, Nevşehir; Niğde, Bor;	düşek	Rize çevresi

	Konya, Mut köyleri; İçel, İncekum, Silifke		
95. dövecek “Yayık”	Selanik göçmenleri; Çanakkale, Bolayır, Gelibolu	düvecek	Selanik göçmenleri, Çamlıca, Bursa, Karacabey
96. döveç “Tahta havan ve eli”	Afyon, Sandıklı; Burdur, Kazacı, Tefenni; İzmir, Tire; İzmir; Bilecik; Eskişehir, İkipınar, Mihalıççık, Sivrihisar, Bozan; Bolu, Örencik, Akçakavak; Çorum, İskilip; Samsun; Amasya, Taşova; Tokat, Niksar; Gaziantep; Sivas, Gürün; Ankara, Çanılı, Ayaş, Nallıhan, Başköy, Elmadağ, Faraşlı, Kalecik, Çayırılı, Haymana; Kırşehir, Çiçekdağı; Konya	düveç, düğç	Tokat, Hacısungur, Malkara; Kırşehir; Zonguldak, Eflani, Safranbolu
97. doluk “Yanak”	Manisa, Dombaylı, Salihli	duluk	Isparta, Senirkent; Çorum, Osmancık; Mardin, ızgın, Elbstan; Hatay, Muhat, Arsuz; Sivas; Ankara, Ayaş; Konya
98. dolunmak “Ay ve güneş batmak”	Kastamonu, Tokat, Zile; Rize, Karayemiş; Niğde, Bor; Kıbrıs	dulunmak	Isparta, Köke, Gelendost; İzmir, Seferihisar; Kocaeli, Kandıra; Zonguldak, Bartın, Balkur, Devrek;

			Kastamonu; Çorum; Amasya, Merzifon; Tokat, Niksar; Ordu, Karakuş, Ünye; Trabzon ilçe ve köyleri; Rize, Karayemiş; Sivas, Koyulhisar; Ankara, Yanpelit, Beypazarı; İçel; Muğla, Bodrum; Kıbrıs, Girne
99. domağa, domağı “Nez le, grip, bronşit”	Tokat, Zile; Bandırma, Zeytinli, Edremit	duma	Burdur, Kuzköy, Bucak, başpınar, Karamanlı, Tefenni, Çamköy, Göhlhisar, Kozluca, Çebiş, Çeltikçi; Denizli, Darıveren, Acıpayam, Sarayköy köyleri, Çal, Narlıdere, Eziler, Güeny; Aydın, Bozdoğan, Kırcaklı, Nazilli; İzmir, Tepeköy, Torbalı; Balıkesir ve çevresi; Çanakkale, Bozcaada, Kemal; Bursa, Rumeli göçmenleri; Kütahya, Ilıcaksu, Domanıç; Bilecik, Oazarcık, Bozüyük, İnönü, söğüt; Tokat, Bozan; Eskişehir; Kocaeli, Akmeşe; Bolu, Deveviran; İstanbul, Karaburun, Çatalca; Kastamonu, Kuyucak;

			Kastamonu, Uğru, Araç; Çankırı, Saray, Kurşunlu; Çorum, Çıkrık, Mecitözü; Samsun; Ankara, Nallıhan; Kayseri, Zencidere; Antalya, Eymir, Elmalı, Yenidamlar, Kocayatak, Serik; Muğla, Müsgebi, Bodrum, Marmaris, Karaçalı, Milas, Şeref, Yatağan; Edirne, Sultanköy, İpsala, Keşan
100. dombuz “Yumruk”	Niğde	dumbuz	Afyon, Bolavdin; Türkmen aşireti; Amasya, Azeri köyleri; Kars, İrişli, Bayburt, Sarıkamış, Selim
101. doşak “Hayvanları n ayak bağı, köstek”	Bandırma, Kerem, Burhaniye; Konya, Ilgın; Muğla, Fethiye köyleri	duşak	Afyon, Çiftlik, Dinar; Uşak, Eşme; Isparta, İleybağı, Uluborlu, Kumdanlı, Yalvaç; Burdur, Çavdır; Tefenni, Kuşbaba, Bucak; Denizli, Solmaz, tavas, Ortaköy, çal, Bulkaz, Çivril, Sarayköy köyleri; Aydın, Alanlı, Eymir, Bozdoğan, Dallica, Nazilli; Manisa, Alaşehir; Çanakkale, Bulgraistan göçmenleri,

			Babkale, Ayvacık, Sarıcaeli, Ortaköy, Gelibolu; Sivas, Yıldızeli; Ankara, Keskin; Konya, Ermenek; İçel; Antalya, Kışla, Elmalı; Muğla, Bodrum, Fethiye ve köyleri, Şeref, Yatağan
102. doşamak “Hayvanınik i ayağını bağlamak, kösteklemek”	İçel, Güvere, Silifke	duşaklamak	Isparta, Gönen, Eğridir köyleri; Aydın, Eymir, Bozdoğan; manisa, Kaklıç, Menemen, İğdecik, Sancaklıboz, Alaşehir; Çanakkale, Kemel; Eskişehir köyleri; Ankara, Keskin; Konya, Ilgın; Muğla, Milas
103. döve “Boğaya gelmemiş iki üç yaşında dişi dana, düve”	Giresun	düğe	Isparta, Sücüllü, Kumdanlı, Yalvaç, Uluğbey, Snrikent, bağıllı, Eğridir, Keçiborlu, Küçükkabaca, Uluboru; Denizli, Tavas, Şenköyü, Çivril; Aydın; Kütahya; Bolu, Karadere, Gerede; Zonguldak, Burunkaya; Kastamonu, kayı, Tosya, Peşman, Daday; Çankırı, Çerkes çevresi; Çorum, İbik, İskilip; Amasya,

			Merzifon ve köyleri; Tokat, Ficek, Reşadiye; Ordu, Sarmaşık, fatsa; Giresun, Şebinkarahisar; Gümüşhane; Rize, İyidere; Artvin, Uşum, Yusufeli; Kars; Erzurum; Erzincan, Kemaliye, Cenciğe; Ağrı, Van, Malatya; Urfa; Hatay, Dört Yol, Başlamış; Sivas, Yukarıkale, Koyulhisar, Karaözü, Gemerek, Kavak, Yıldızeli, Diktaş, Sincan, Divriği; Ankara, Kayaş; Kırşehir; Kayseri, Erkilet; Konya ilçe ve köyleri; Adana, Doğanbeyli, Cebelibereket; İçel, Silifke, Mut köyleri
104. döğücük “Bulgur unu”	Niğde ve çevresi	düğü	Amasya, Zana; Kayseri
105. döğülcek, döğürcek, dövülcek, düğülcek, döğülce,	Sivas, Zana; Samsun; Tokat, Çayır, Zile; Malatya; Sivas çevresi	düğülcek	Amasya; Tokat, Alihoca; Samsun, Havza; Samsun, Irmaksırtı, Çarşamba; Erzincan Refahiye ve çevresi

döğölcek, döğölçük “Kışın soğuk havalarda yağan sert ve yuvarlak kar tanecikleri”			
106. döğürşü “Evlenenleri n anne ve babaları”	Ankara, Yassıören	düğür	Isparta, Sofular, Yılanlı, Yenice; Zonguldak, Mülayim köyü; Çankırı; Giresun, Düzköy, Keşap, Tirebolu; Gümüşhane; Giresun; mardin; Kayseri; Nevşehir; Adana, Çandırlar
107. döğünşü “Gelin almaya gelen kimseler”	Bolu ve çevresi; Kastamonu, Cide	düğürşü	Bolu, Sırçalı; Çorum; Tokat, Çayır, Zile
108. dölek, dövlek, döylek “Kavun, iyi cins kavun”	Ankara ve çevresi; Balıkesir, Bandırma; Erzincan	dülek	Uşak; Denizli, Ortaköy, Çal; Aydın, Dalıca, Nazilli; Kütahya; Tokat, Zile; Ankara, Çanılı, Ayaş; Kayseri
109. dövür “Kız görmeye giden kimse, görücü”	Bolu	dünür	Afyon, Bolvadin; İstanbul, Silivri ve köyleri; Çatalca; Tokat, Çorum; Samsun, Vezirköprü; Urfa;

			Ankara; Niğde, Bor; Konya; Edirne; Kırklareli, Lüleburgaz
110. dörü “Gelinlerin damat ve akrabaların a, damatların da gelin ve akrabaların a verdikleri hediyeler”	Bolu	dürü	Afyon, Bolvadin; Isparta, Senirkent, Eğridir köyleri; İzmir, Tire; Manisa, Gördes, Alaşehir; Bursa, Orhangazi; Kütahya; Eskişehir, Sivrihisar, Bozan; Kastamonu, Taşköprü; Çorum, Kargı, İskilip, Sungurlu, Tanrıvermiş, Eskice; Sinop, Boyabat; Samsun, Çarşamba, Vezirköprü, Amasya, Merzifon köyleri; Malatya, Darende, Aşudu; Urfa, Halfeti, Birecik; Ankara, Çayırılı, Haymana, Çanılı, Güdül, Ayaş; Kırşehir, Çiçekdağı; Konya ilçe ve köyleri; Adana, Kuzgun; İçel, Mersin, Anamur, Kızılısalı, Silifke, Karatiken, Tarsus; Antalya, Akseki, Unulla; Muğla; Edirne
111. döşek “Birkaç yıl dinlendirilm	Mardin	düşek	Mardin, Lorsin, Aristil, Emriilyas, Afşin, Şarul, Pazarcık, Önsen

iş, ekime elverişli tarla, çeltik tarlası”			
112. folus “Seyrek kalbur”	Afyon, Şuhut; Isparta, Atabey; Burdur; Denizli, Bereketli, Tavas, Yukarı Seyit, Çal; Aydın, Nazilli; Konya; Muğla, Eldirek, Fethiye	foroz	Muğla, Bodrum
113. geroc, gerö “Meyve toplarken yüksekteki dalları yaklaştırmakta kullanılan ucu eğri çubuk”	Rize, Kaptanpaşa, Çayeli, Ordu, Sarıca, Gökçöy	gerü, gerüg	Samsun, Ordu
114. gocunmak “Sakınmak, çekinmek, kaçınmak”	Uşak, Eşme; Burdur, Kuşbaba, Bucak; Isparta, Eğridir, Bağlılı, Şarkıkaraağaç; Denizli, Sarayköy ve köyleri, Darıveren, Aydın, Eğridere, Kuyucak; İzmir, Urla; Manisa; Balıkesir, Edremit ve köyleri; Kütahya, Alayunt; Bilecik, Dodurga, Bozüyük;	gucukmak, gücenmek	Denizli, Honaz; Muğla, Yerkesik; Amasya

	Eskişehir; Kocaeli, Akyazı; Kastaonu, Bolu; Kars; Çankırı, Saray, Kurşunlu; Samsun, Taşkaracaviran, Havza; Amasya, Merzifon ve köyleri; Ordu, Sarıca, Gölköy; Malatya, aşudu, Darende; Gaziantep; Mardin; Hatay, Reyhanlı; Sivas, Koyulhisar; Ankara, Çanılı, Ayaş; Kayseri, Pınarbaşı; Nevşehir; Niğde, Bor, Bahçeli; Konya; İçel, Mut ve köyleri; Antalya, Mahmutseydi, Alanya, Bağyaka, Finike, manavgat; Muğla, Pınaz, Eldirek, Fethiye		
115. gonak “Başta olan kepek”	Afyon, Çığı, Dinar; Burdur, Çuvallı, Yeşilova; Denizli, Sarayköy, Çal; Isparta, Bağılı, Şarkikaraağaç, Keçiborlu; Balıkesir; Tokat; Eskişehir, Sivrihisar; Kocaeli, Kandıra; Kastamonu, Keşman, Daday; Amasya, Merzifon ve köyleri; Tokat; Artvin, Utav,	guvak	Ordu, Kuzköy, Akkuş, Uzunmusa ve çevresi; Kars; Sivas, Çamova, Divriği

	Yusufeli; Sivas, Gürün; Ankara, Çanılı, Ayaş; Niğde, Bor; İçel, Mersin, Mut ve köyleri; Antalya, Serik		
116. göbek “Kısa boy”	Denizli, Çorum; Amasya, Merzifon ve çevresi; Tokat, Zile ve köyleri; Sivas, Gemerek; Ankara, Haymana; Kırşehir; Kayseri	güçük	Kayseri, Silifke; İçel
117. göbek “Sapanın el ile tutulan kısmı, tutak”	Ordu, Perşembe	güçük	Konya ilçe ve köyleri
118. göğerti “Yeşillik”	Afyon, Çığı, Dinar; Isparta, Senirkent, Eğridir ve köyleri; Burdur, Çuvallı, Güney, Yeşilova, Kuşbaba, Bucak; Denizli, Yukarıseyit, Ekse, Hadım, Çal, Oğuz, Acıpayam, Honaz ve Köyleri; Manisa, Alaşehir; Kocaeli, Kandıra; Bolu, Düzce; Çankırı, Kurşunlu; Çorum; Ordu, Arpaköy; Amasya, Merzifon; Artvin, Yusufeli; Van, Erciş; Elazığ, Ağın, Keban; Malatya, Arapkir,	güverte	Afyon, Emridağ; Amasya, Merzifon ve köyleri; Amasya; Urfa.

	Darende, Aşudu; Gaziantep, Kilis; Hatay; Sivas, Çamova, divriği, Gürün, Gemerek; Ankara, Çanılı, Ayaş; Kırşehir; kayseri, Pınarbaşı ve çevresi; Niğde, Bor; Konya, Ermenek, Karaman; İçel, Mut ve köyleri; Muğla, Fethiye ve köyleri, Yerkesik		
119. gömeç “Bal peteği”	Isparta, şakikaraağaç, Yassıören, Senirkent, Yaka, Gelendost; Denizli, Honaz, Sarayköy ve köyleri; İzmir, Urla; Balıkesir, Edremit, Burhaniye; Çanakkale, Fili, Biga; Kütahya, Altıntaş; Tokat; Eskişehir; Kocaeli, Akyazı ve çevresi; Bolu, İğneciler, Mudurnu, Düzce; Çankırı, Kurşunlu; Elazığ, Bizmişen; Kırşehir, Köşker; Nevşehir, ostahisar, Ürgüp; Niğde, Bor; Konya, Göcer, Karaman, Ermenek; İçel, Anamur; Antalya, Kaş ve köyleri, Finike, Alanya, Elmalı, Korkuteli; Muğla,	gümeç	Aydın, Sürez, Bozdoğan; İzmir, Küçükbahçe; Kocaeli, Akyazı; Trabzon, Maçka; Gümüşhane, Bayburt

	karaköy, Yenice, Pınarlıbelen, Bodrum, Marmaris, Milas, Fethiye; Edirne, Lüleburgaz, Çavuşköy, Babaeski		
120. gönenmek “Mutlu ve rahat bir hayat yaşamak”	Afyon, Duman, Dinar; Uşak, Ulubey, Isparta, Yalvaç, Eğridir ve köyleri; Denizli, Sarayköy ve köyleri, Yukarıseyit, Çal; Aydın, Dallıca, Nazilli; İzmir, Tire, Çeşme, Bayındır; Manisa ve çevresi, Alacaşehir; Tokat köyleri; bolu, Örencik, Düzce; Çankırı, Kurşunlu; Sinop; Samsun; Amasya, Merzifon ve köyleri; Mardin, Hatay, Amik ovası Türkmenleri Reyhanlı; Yozgat; Ankara, Hasanoğlan; Konya, Silile; Adana, Kadirli, Kozan; İçel, Tarsus, Mut ve köyleri; Antalya, Bağyaka, Finike	günenmek	Diyarbakır
121. güven “Toprağın bitirme kuvveti, biteklik”	Sivas ve köyleri; Muğla, Fethiye ve köyleri	güven	Adana

122. göver “Tohumluk küçük soğan, arpacık soğanı”	Isparta; Burdur, başpınar, Tefenni; Denizli, Hırka, Karahisar, Tavas, Darıveren, Acıpayam, Sarayköy ve köyleri, Yukarıseyit, Çal; Aydın, Bozdoğan, Kırcaklı, Nazilli; İzmir, Ödemiş, Tepeköy, Torbalı; Sivas, Yukarıkale, Koyulhisar; Konya, Akşehir, Karaman, Eğrigöz; İçel, Yenisu, Silifke; Antalya, Güzelsu, Akseki; Muğla, Milas, Fethiye ve köyleri	güver	İzmir, Bakırköy, Ödemiş; Muğla, Pınarlıbelen, Bodrum
123. gövermek “Filizlenmek ”	Eskişehir, Sivrihisar; Zonguldak, Aliköy, Çaycuma; Gaziantep, Kilis; Kayseri, Bünyan	güvermek	Sivas, Çepni, Şarkışla
124. gövezi “Koyu kırmızı, vişne çürüğü renk”	Burdur; Denizli, Oğuz, Acıpayam; Aydın, Bozdoğan; Balıkesir; Kütahya, Alayunt; Samsun; Yozgat; Muğla, Milas	güvez	Balıkesir, Burhaniye, Edremit; Konya; Kırklareli, Lüleburgaz
125. göylek “Küçük su fıçısı”	Ankara, Atca, Nallıhan	güvelek	Ankara, Atca, Nallıhan
126. gubat “Biçimsiz, kaba, görgüsüz”	Bolu; Kastamonu, Tosya, Cide; Gümüşhane; Erzincan; Ankara, Hasanoğlan	gubat	Afyon; Isparta, Uluborlu, Senirkent; Denizli, Darıveren; İzmir, Hisarköyü,

			Kozak, Seki, Ödemiş, Tepeköy, Torbalı; Manisa, Alaşehir; Balıkseri, Obalar, Edremit; Bursa, Mustafa Kemal Paşa; Kütahya, İnköy; Eskişehir, Sivrihisar; Bolu, İğneciler, Mudurnu, Karacasu; Kastamonu; Çorum, Çitli, Mecitözü, Osmancık; Giresun, Akyoma; Trabzon; Gümüşhane, Uluşiran; Yozgat, Sarıhamzalı, Sorgun; Ankara; Kırşehir; Nidge, Bor; Onya; Adana, Cebelibereket; İçel, İncekum, Silifke; Antalya, Kaş; Muğal, Bodrum, Marmaris
127. goçmak “Kucaklama k, sevmek (çocuk dilinde)”	Bolu	gucmak	Malatya
128. gompil, Gompül, Gordoş, Gortul “Patates”	İçel, Tozkovan, Gülnar; Ankara, Elmadağ, Çankaya; Tokat, Çilehane, Reşadiye; Sivas, Hacıilyas, Koyulhisar	gumpir	Afyon, Dinar; Isparta, Bağlılı, Eğridir, Nudra, Şarkikaraağaç; Kastamonu, Aşağıkayı, Küre, Tosya; Sivas, Alakilise, Gemerek;

			Ankara, Çanılı, Ayaş; İçel, Emirler köyü, Meris; Antalya, Gazipaşa
129. gork olmak “Kümes hayvanları kuluçka olmak”	Denizli, Darıveren, Acıayam; Afyon, Bozdoğan, Sürez	gurk olmak	Burdur, Başpınar, Tefenni; Denizli, Abaş, Kızılyer, Honaz; Balıkesir, Edremit, Susurluk; Kütahya, Emet; Malatya, Aşudu, Darende; Niğde, Bor
130. gorum “Kurum, is”	Tokat, Hayati, Erbaa; Ordu, Ulubey; Kars, İğdır; Sivas, Divriği, Yukarıkale, Koyulhisar	gurum	Konya, Ermenek; İçel, Gülner
131. govat “Kuvvet”	Ordu, Salman, Akkuş	guvat	Denizli, Oğuz, Acıpayam; Yozgat, Gökdere, Akdağmadeni
132. göğek, gövek “Cevizin yeşil kabuğu”	Giresun, Nefsiköseli, Görece; Ordu, Ulubey, Şıhlar	gügek	Ordu, Akpınar; Sivas, Yukarıkale, Koyulhisar
133. gören “Kızılçık”	İstanbul, Tepuk, Büyükçekmece ; Amasya.	güren	Uşak; Denizli, Çal; Kütahya, Gediz, Simav; İzmir, Yeniceköy, Ödemiş, Bayındır; Manisa, Yatağan, Akhisar; İstanbul, Yeşilköy; Giresun, Bulancak; Gaziantep

135. görpedek “Birdenbire, ansızın”	Ordu ve çevresi; Gaziantep; Sivas; Ankara, Mühye	gürpedek	Tokat, Eskişehir; Giresun, Tirebolu; Konya, Gargara, Ermenek
136. halaport “Silah ve sopalarla yapılan kavga, gürültü, patırtı”	Gümüşhane, Uluşiran, Şiran	halaput	Trabzon; Rize; Artvin, Erkinis, Yusufeli; Kars
137. hergos “Sabahın tarlada bıraktığı iz”	Erzincan	hevgus	Samsun, Çarşamba
138. holt “Tahıl konulan ambar”	Çankırı, Eskipınar, Çerkeş	hutu	Isparta, Yalvaç, Şarkikaraağaç
139. holos, Holoz “İri gözlü kalbur”	Aydın Eymir, Bozdoğan, Kırcaklı, Nazilli; Konya, Akçalar, Seydişehir; Antalya; Muğla, Gölçük, Çeşme, Milas; Isparta; Antalya, Tuğla, Korkuteli; Burdur, Başpınar, Tefenni; Aydın, Nazilli	holuz	Isparta; Burdur, Salda, Güney ve dolayları, Yeşilova, Başpınar, Tefenni; denilzi, Ovacık, Bereketli, Tavas, Kızılhisar, Kırca, Alaeddin, Acıpayam;
140. hom “Deniz dalgası”	Aydın, Sultanhisar, Nazilli, Kuşadası; Muğla, Marmaris	hum	Muğla, Karaköy, Fethiye, Ören, Milas

141. homça “Kalça”	Kayseri, Fakıtekinliği, Pınarbaşı	humaca	Eskişehir, Bardakçı, Seyitgazi
142. honluk “Bahçelere su almak için duvar dibinden açılan delik”	Konya, Yendiğin, Igın	hunnuk	Niğde
143. hotun “Arı kovanı”	Bolu, İğneciler, Mudurnu; Zonguldak, Safranbolu	hutun	Kastamonu, Karabüzey, Araç
144. höcere “Sandıktaki küçük raflar”	Antalya, Ocayatak, Serik	hücüre	İçel, Teniste, Anamur
145. höddem “Bir olayı daha önceden duyma, sezme gücü”	Amasya, Merzifon köyleri	huddem	Samsun
147. hödük “Ürkek, çekingen”	Niğde, Kemerhisar; Konya, Ermenek, Karaman; Tokat, İksar; İçel	hüdük	Amasya, Merzifon; Tokat, Niksar; Ordu
148. hödüklemek “Korkmak, ürkmek”	Balıkesir; Tokat; Eskişehir; Çankırı, Saray; Çorum, İskilip; Amasya, Merzifon ve köyleri, Zagala, Ezine; Samsun, Havza; Tokat, Ferengi, Erbaa; Ordu, Kuzköy,	hüdüklemek, hüdüklemek	Balıkesir, Kerem, Burhaniye; Çorum, İskilip; Amasya, Heniske, Ezinepazarı; Kayseri, İncesu; Amasya, Sarayözü,

	Akkuş; Sivas, Gemerek, Koyulhisar; Ankara, Çanlı, Ayaş; Niğde, Bor; Konya, Zendiğin, Ilgın		Ezine, Merzifon ve köyleri; Tokat; Giresun, Tireoblu
149. hölümek “İsanmak”	Sakaraya, Karadere; Ordu, Ünye, Yavadı, Yeveli, Mesudiye, uzunmusa; Trabzon, Araz, Vakfikebir; Giresun, Görele) 2. Islatmak. (Ordu, Yavadı, Yeveli, Mesudiye; Mardin, Göksun; Adana, kadirli, Kozan, Bahçe	hölümek	Giresun, Şahli, Piraziz; Adana, Şambayatı, Boğazlıyan
150. hömelmek “Birisine kızarak saldırıma hazırlanmak”	İzmir, Çeşme; Çorum, Hacıhamza; Amasya, Merzifon; Gümüşhane, Obruk; Ankara, Çiftlik, Kalecik	hümürmek	Ordu, Şıhlar, Ulubey
151. hömürtlek “Gırtlak”	Denizli, Çal, Çöplü, Çıtak, Çivril; Kütahya, Kızılcaören; Eskişehir, ve köyleri; Niüde, Bor	hümürtlek, hümürmek	Isparta, Nudra, Şarkikaraağaç, Kumdanlı, Yalvaç; konya, Karaman, Zıvarık; İçel, Masara, Mut; Ordu, Şıhlar, Ulubey
152. hörüklü “Çok dolu, yığılı”	Tokat, Sivrihisar; Eskişehir; Çorum, Çıkrık Mecitözü; Amasya,	hürüklü	Yozgat, Cumafakılı, Sorgun

	Merzifon ve köyleri, Şehsadi, Ezinepazarı		
153. hörüş “Hoşaf”	Balıkesir, Yeniköy	hürüş	Balıkesir, Yeniköy
154. hösmek “Susmak”	Diyarbakır; Gaziantep; Hatay, Antakya ve köyleri	hüsmek	Malatya, Mardin; Adana; Kerkük
155. hötüm “Kötürüm”	Çorum, Malatya; Mardin, Marabuz, Afşin	hutum	Kırşehir, Köşker
156. höykürmek “Heyecanlı heyecanlı ve bağırarak konusmak”	Kastamonu, Karabüzey, Araç	hüykürmek	Kastamonu; Adana, Yeniköy, Osmaniye
157. höyük “Toprak yığını, tepecik”	Denizli, Yukarıseyit, Çal; İzmir, Urla; Balıkesir, Urla; Sakarya, Yuvacık, Akyazı ve çevresi; Bularistan göçmenleri; Çorum; Tokat, Zile; Van; Malatya; Gaziantep; Ankara, Ahırılı; Kayseri, Bünyan; Nevşehir, Avanos; Sivas, Koyulhisar; Niğde, Bor; Konya, Akçalar, Seydişehir; Muğla, Kınık, Ören, Seki; Kırklareli, Lüleburgaz	hürük, hüyük	İçel, Anamur; Isparta, Körküler, Yalvaç, Gelendost; Eğridir ve köyleri; İzmir; Tokat; Eskişehir, Bozan; Çankırı, Dümeli; Çorum, Ortaköy, Mecitözü, Hacıhamza, Osmancık; Çorum, Maksutlu; Urfa, Birecik; Gaziantep, Kilis; Mardin, Önsen, Afşin ve köyleri; Sivas; Ankara, Gürcü, Kızılcahamam; Niğde, Bor; Konya, Emirgazi, Bozkır; Adana, Kürkçüler, Toprakkale,

			Osmaniye, İncirlik, Çakallı, Yolgeçen; İçel, Mut, Masara; Muğla, Paşalı, Fethiye; Kırklareli, Lüleburgaz
158. hoppak “Portakal”	Adana ve köyleri	hupbak	İzmir, Tire
159. horlamak “Alay etmek, ayıplamak”	Sivas, Eşke, Divriği	huylamak	Kars, Sarıkamış; İrişli, Bayburt
160. hödük “Değersiz (kimse)”	Amasya, Merzifon	hüdük	Isparta
161. hogul, hokul, “Tarla ve bostanlara yapılan küçük bekçi kulübesi”	Erzincan, Ergan, Cenciğe	hügül	Gümüşhane, Uluşiran, Şiran; Erzincan, Refahiye ve köyleri
162. hömelmek, hömermek “Karşı koymak, sırtarmak”	Erzincan, Tercan; Çorum, Ovasaray; Niğde, Bor; Konya	hümermek	Isparta, Bağlılı, Şarkikaraağaç; Niğde, Bor; Konya, Karaman, Ermekaya
163. höğbül “Kamış, ot ya da sazdan yapılmış	Erzurum, Sivas	küvütü	Adana, Kayarak, Saimbeyli

bağ, bahçe kulübesi”			
164. kalyon “Bir çeşit pipo, lüleli çubuk, ağızlık”	Koruoba *Biga, Çanakkale; Amasya, Merzifon; Tokat, Gaziantep, Nizip; Adana, Gavurdağı, Osmaniye, Pozantı	kaylun	Bitlis
165. karakoca “kabus”	Çorum, İskilip; Tokat, Artova; Samsun, Çarşamba; Erzincan, Haşhaşı	karakura	Afyon, Dayalt, Emirdağ; Isparta, Balıkesir, Yeniköy; Tokat; Eskişehir; Amasay, Zığre, Merzifon; Artvin, Şavşat, Ardanuç; Ankara, Haymana; Kayseri, Pınarbaşı; Niğde, Bor; Mersin, İçel
kartol “patates”	İst. Üsküdar, Bakırköy; Samsun; Tokat, Artova, Karkıncık; Bursa; Trabzon; Gümüşhane; Kars, Çıldır, Posot, Kağızman; Erzincan, Kurtelek, Cımın, Haşhaşı; Van; Ağrı, Doğubeyazıt; Bitlis; Muş; Malatya; Konya, Çumra	kartul	Yozgat, Evciler, Çayıralan; Erzurum
166. kirdavoç “Tandır ya da fırndaki alevi	Gümüşhane, Köse, Kelkit	kirdavuç	Gümüşhane, Şebinkarahisar; Kars; Erzurum, Şekerli, Naman; Sivas, Koyulhisar, Hacıilyas

arırmak için karıştırmaya yarayan ağaç sopa”			
Kızılyörük “Yılancık hastalığı”	Afyon Diner ve köyleri; Isparta, Keçiborlu; Batman Yeniköy; Kırşehir köyleri	Kızılyüğük, kızılyürük	Burdur, Kavak, Yeşilova; Sivas, Gemerek; Yozgat, Sorgun, Sarıhamzalı; Niğde; Konya, Ermenek; Denizli, Acıpayam, Söğüt, Honaz, Alaeddin; Hatay, Reyhanlı ve Amik ovası; Sivas, Yozgat; Kırşehir; Kayseri, Pınarbaşı; Adana, Kozan.
167. kobal “Sırık, büyük değnek”	Erzincan, Ankara	kubal	Giresun, Alishar, Şebinkarahisar
168. obat “Görünüü biçimsiz, kaba, kullanışsız eşya”	Manisa	kubat	Bilecik, Pazarcık, Bozüyük; Muğla, Bodrum; Gümüşhane
169. koçmak “Kucaklama k, sarılmak”	Çanakkale, Lapseki; Çorum, Urfa; Gazianetp; Mardin	kucmak	Zonguldak, Safranbolu

170. koçmar “Bir çeşit iri kertenkele”	İzmir, Tire, Salataın; Mersin, İçel, Anamur, Silifke, Mut, Ayvagediği	kuşmar	Kıbrıs, Çatoz, Mağura
171. kodoş “Düzeltilmiş öküz ve inek boynuzu”	Kayseri, Tavlasun, Erkilet	koduç	Rize, Pazar, Mollaveyis
172. kofa “Yemiş sepeti, küçük sepet”	Gaziantep, Nizip; Sivas; Antalya	kufa	Gaziantep
173. kofalmak “Gururlanmak, övünmek”	Tokat, Eskişehir, Mardin, Afşin, Ankara, Ayaş, Kızılcahamam, Büyükağşar; Kırıkkale; Kayseri, Develi, Hamurcu, İncesu; Niğde, Bor; Konya, Ereğli, Kadınhanı, Kurthasanlı	kuvalmak	Adana, Kozan
174. kom “Ağıl, davar ağılı”	Çankırı, Saray, Dümelli; Tokat, Zile, Bildiş; Artvin, Şavşat, Yavuz; Bayburt; Gümüşhane; Erzurum, Aşkare; Erzincan, Ergan, Cenciğe; Ağrı, Doğubeyazıt; Van, Erciş; Bitlis, Ahlat; Elazığ, Keban; Malatya, Arapkir; Sivas, Palha, Divriği;	küm	Giresun, Çelebi, Keskin, Beyobası; Ankara

	Yozgat, Sorgun, Sarıhamzalı		
175. kölük “Boynuzlu olması gerektiği halde, boynuzsuz ya da kısa ve kırık boynuzlu olan hayvan”	Çorum, Ovasaray; Giresun, Şebinkarahisar; Artvin, Yusufeli; Gaziantep, Burç; Mardin, Elbisatan; Yozgat, Çekerek, Mamure; Sivas, Zara, Gürün, Divriği, Yazıldan; Kırşehir, Çiçekdağı, Ömerhacılı, Koman, Köşker; Kayseri, Bünyan, Tuzhisar, Türkmen aşireti; Tokat, Şahin, Malkara	kulik	Trabzon
176. kömbe “İki saç arasında ya da külde pişirilen mayasız ekmek”	Afyon, Emirdağ; Isparta, Sütçüler, Yalvaç; Denizli, Söğüt, Honaz, Beylerli; Aydın, Nazilli, Dalıca, Yozdoğan; Tokat; Eskişehir, Bozan; Malatya, Arapkir; Mardin, Arapkir; Sivas, Gemerek, Çepni, Divriği, Palha; Ankara, Bala, Üçem; Kırşehir; Kayseri, Afşar aşireti, Pınarbaşı; Niğde, Bahçeli, Bor; Konya, Bozkır; Adana ve çevresi; Anamur, Mut ve köyleri; Antalya, Akseki	kümbe	İzmir, Balçova; Kars, Ardahan; Sivas, Koyulhisar; Adana

177. köme “Cevizli sucuk”	İstanbul, Bakırköy; Çorum, Samsun; Tokat ve çevresi; Gümüşhane; Erkinis; Artvin, Yusufeli; Kars, İğdır; Erzurum; Erzincan, Kemah; Bingöl, Kığı	küme	Çorum, Merzifon ve köyleri, Amasya; Trabzon; Gümüşhane; Rize, Ardeşen; Artvin, Bağlıca, Ardanuç, İphan, Yusufeli; Erzurum; Sivas, Hacıilyas, Koyulhisar
178. köme “Keklik vb. kuşları avlamak için çalı çırpıdan yapılan, avcının gizlenmesine yarayan yer, barınak”	Isparta, Bağlılı, Gelendost, Eğirdir ve köyleri	küme	Muğla
179. köslemek “Kapıyı arkasından sürgülemek kilitlemek”	Amasya, Merzifon ve köyleri, Tokat, Giresun, Şebinkarahisar; Sivas, Hacıilyas, Koyulhisar, Çöplü, Gürün; Ankara, Nallıhan, Çayırhan	küssüklemek	İçel, Mut
180. kösnük “Çiftleşmek isteyen at, eşek vb. hayvan”	Uşak çevresi, Eşme; Burdur, Salda, Güney, Yeşilova; Denizli, Beylerli, Acıpayam ve çevresi, Çivril; Aydın, Bozdoğan, Eymir; İzmir, Yine, Kemalpaşa ve	küsnük	Çanakkale, Çıplak, Biga; Bilecik, Gölpaazarı; Konya

	köyleri; Manisa, Sancaklıboz, İğdecik; Balıkesir, Yeniköy, Susurluk, Demirkapı, Edremit, Burhaniye; Çannakkale, Ezine, Ayvacık, Ahmetçe, Biga; ursa, İnebolu, Şumnu göçmenleri; Kütahya köyleri; Bilecik, Söğüt, Zeyve; Eskişehir, Seyitgazi, Zeyve; Eskişehir, Seyitgazi, Kırha; Amasya, Çoran; Zonguldak, Kilimli; Bolu, Düzce; Niğde, Bor; Sivas, Aydoğmuş; Adana, Kadirli, Azaplı; Muğla, Düğrek, Yerkesik; Kırklareli, Lüleburgaz; Edirne		
181. kösülmek “Uzanıp yatmak, ayakları uzatarak yatr gibi oturmak sese serpe oturmak”	Afyon, Dinar, Çığrı; Isparta, Eğridir, Senirkent, Yassıören; Burdur; Denizli, Beylerli, Çal, Yukarıseyit, Acıpayam; Manisa, Kula; Ankara, Ayaş, Çanılı; Konya, Ermenek; İçel, Mersin, Mut ve köyleri, Arslanköy, Silifke, İncekum, Anamur; Antalya, Akseki,	küsülmek	Muğla, Yerkesik

	Güzelsu; Muğla, Yerkeşik		
182. kösüre “Keçici araçkarı bilemeye yarayan bir çeşit taş, bileği taşı”	Afyon, Dinar, Tatarlı; Isparta, Keçiborlu, Eğridir; Burdur, Tefenni, Yeşilova, Harmanlı, Güney ve çevresi; Denizli, Çöplü, Çivril, Beylerli; Tokat; Eskişehir, Bolu, Düzce; Kastamonu , Daday, Peşman; Çankırı, Kurşunlu; Sinop, Geze; Samsun, Vezirköprü ; Amasya, Merzifon; Giresun,	küsüre	Konya; Sivas, Karaözü, Çepni, Gemerek, Şarkışla, Ağrakos, Suşehri, Çamova, Divriği, Hacıilyas, Koyulhisar, Gürün; Ankara, Ayaş; Kırşehir; Niğde, Bor; Konya, Seydişehir, Akçalar, Ermenek; Adana, Kadirli, Azaplı; Mersin, İçel, Civanyaylağı, Silifke, Mut; Antalya, Kaş, Akseki, Erenyaka

	Alucra; Mersin		
183. kötelemek “Bir şeyi hızla kaldırıp atmak, fırlatmak, yuvarlamak, itelemek”	Çorum, Kavşit, Sungurlu; Amasya, Zara; Gaziantep; Sivas, Gemerek, Divriği, Çamova; Kırşehir, Türkman aşireti; Kayseri, Bünyan, İsgöbü; Nevşehir, Ürgüp, Avanos, Sarıhıdır; Konya, Kadınhanı	kütelemek	Isparta, Yarıkkaya, Yalvaç; Tokat; Eskişehir
184. köten “Puluk, büyük saban”	Bursa, Çeşnigir, Karacabey; Çanakkale, Sarıçalı; Çorum, İskilip; Samsun, Amasya; Tokat; Kırşehir; Antakya, Hatay, Reyhanlı, Amik ovası Türkmenleri; Sivas ve çevresi, Gemerek; Ankara, Kalecik, Faraşlı; Kırşehir, Köşker; Adana, Pozantı, Misis	kutan	İzmir, Urla
185. köydür “Uzun floş eteklik”	Bolu, Mudurnu, Gerede	küydür	Bolu, Gerede, Mudurnu
186. kobarmak “Gurulanma k, böbürlenmek ”	Bolu, Düzce	kubarmak	Afyon, Dinar; Isparta, Gelendost; Denizli, Çal, Oğuz, Acıpayam; Manisa, Alaşehir; Tokat; Eskişehir; Çorum; Kocaeli, Kandıra;

			Amasya, Merzifon; Tokat, Niksar; Ordu, Akkuş; Mardin, Afşin; Sivas, Gürün, Gemerek, Çepni, Şarkışla; Kayseri, Sarıoğlan; Niğde, Bor; İçel, Silifke, Arslanköy; Antalya, Akseki, Elmalı, Güzelsu; Muğla, Yerkesik
187. kobaşık “Ortaklaşarak, yardımlaşma iş yapma”	İzmir, Tire; Konya, Ermenek	kubaşık	Çankırı, Kurşunlu; Amasya, Deveci; Sivas, Gürün, Şebinkarahisar; Ankara, Elmadağ; Kayseri, Erkilet; Tokat, Malkara, Pirinççeşme
188. kobaşmak “İmece ile iş yapma”	Tokat; Gaziantep, Nizip	kubaşmak	Denizli, Çal; Tokat; Eskişehir; Amasya, Merzifon; Çankırı, Kurşunlu; Çorum, İskilip, Çerkeş, Bahattin; Sivas, Gürün, Çöplü; Gaziantep, Nizip, Lohan, Akçaköy; Yozgat; Ankara, Kalecik, Keskin, Ayaş, Çubuk; Kayseri, Zencidere; Nevşehir, Genezin, Avanos
190. kofa “Yemiş sepeti,	Gaziantep	kufa	Gaziantep, Nizip; Antalya

küçük sepet”			
191. kolon “At ve eşek yavrusu”	İstanbul, Çavuşlu; Adana, İsahacılı	kulun	Afyon, Bolvadin; Isparta, Senirkent, Uluborlu; Aydın, Köşk; Denizli, Burdur, Aziziye; İzmir, Kuşadası, Tire, Torbalı, Bayındır; Manisa, Karaağaçlı; Çorum, İskilip; Sinop; Samsun, Bafra; Amasya, Ezine, Merzifon, Taşova; Tokat, Reşadiye, Erbaaa; Ordu, Durak, Ulubey, Kuz, Akkuş, Bayadı; Giresun, Şebinkarahisar, Alucra; Trabzon; Gümüşhane, Bayburt; Artvin, Şavşat, Yavuz; Van, Erciş; Urfa, Siverek; Sivas, Divriği; Yozgat, Sorgun, Dişli; Ankara, Polatlı; Nevşehir, Avanos; Kayseri, Niğde; Konya, Ermenek, Ereğli; Adana, Kadirli; İçel, Silifke; Antalya, Kaş; Muğla; Tokat, Malkara, Şahin
192. kolun atmak “At, eşek vb.	Ezrurum, Çarşamba	kulun atmak	Denizli, Seyit, Çal, Çöplü, Çivirl; Amasya; Tokat, Niksar; Artvin,

hayvanlar yavru düşürmek”			Ardanuç, Çayağzı, Şavşat; Elazığ, Harput; Sivas, Çepni, Gemerek, Koyulhisar, Konya, Bünyan; Niğde, Bor; İçel, Mur; Babaeski, Çavuşköy
193. koman “İbrik”	Bolu, Düzce; İstanbul, Çatalca; Bursa, Konya, İlgın; Antalya, Alanya; Tokat; Kırım	kuman	Kocaeli, Hendek; İstanbul, Fatih
194. komper “Patates”	Maraş, Elbistan; Adana	kumpil	Afyon, Bolvadin; Kastamonu, Taşköprü; Çorum, İskilip; Maraş, Afşin; Ankara
195. koncı “Kendirin sapları”	Rize	kunçı	Trabzon, Maçka
196. koşane “Tencere”	Yozgat, Çayıralan	kuşgane	Karabük, Erzurum, Ankara
197. koymak “Bir çeşit omlet”	İstanbul, Yakacık	kuymak	Tokat, Çilehane, Reşadiye; Trabzon; Artvin, Şavşat, Yusufeli, Çayağzı; Erzurum; Kayseri, Bünyan; Niğde, Bor, Bahçeli; Adana, Azaplı, Kadirli
198. koymak “Un çorbası”	Maraş, Maraba, Elbistan	kuymak	Isparta, Samsun, Trabzon; Gümüşhane; Artvin, Şavşat, Yavuz;

			Kars; Erzurum; Erzincan, Haşhaşı; Elazığ; Malatya; Ankara, Bala, Üçem; Kayseri, Pınarbaşı; Niğde; Konya, Ereğli, Çumra, Camili
199. kozay “kuzey”	Isparta, Yörükler; Çemişgezek	kuzay	Afyon, Dinar, Kızılköy; Van, Erciş; Maraş, Elbistan, Geben; Yozgat, İncirli; Niğde, Bor; Adana
200. kozna, kozlaç “Gebe”	Rize	kuzlacı	Isparta, Eğridir; Tokat, Eskişehir, Bozan; Amasya, Merzifon; Malatya; Urfa; Gaziantep, Nizip; Mardin; Hatay, Reyhanlı; Sivas, Gemerek; Anakra, Beypazarı; Kayseri, Pınarbaşı; Adana, Doğanbeyli; Mersin, İçel, Tarsus, Yapıntı, Mut
201. kozik “kambur”	Van, Malatya	kuzuk	Artvin, Ardanoç, Bağlıca
202. küldürköne “Hep birden, toplu olarak”	Eskişehir, Sivrihisar	küldürküme	Tokat, Eskişehir, Zonguldak; Kars, Boyak, Araç; ankara, Ayaş

203. könefe “künefe”	Elazığ, Gaziantep, Nizip	künefe	Çanakkale, Bozcaada; İstanbul; Diyarbakır, Elazığ; Kilis; Gaziantep; Hatay, Reyhanlı ve Amik ovası Türkmenleri
204. köp “Küreğin, baltanın sap takılan yeri”	Ordu, Bahaattin, Ulubey	küp	Iğdır, Kars
205. körebi “Diken, çalı kesmeye yarayan yarım ay biçiminde küçük balta”	Safranbolu	kürebi	Kocaeli, Kandıra; İstanbul, Kartal, Kurtdoğan; Zon. Hacıkadı, Balkur, Devrek, Bartın; Amasya, Çorlu, Tokat
206. lazot “Mısır”	Gümüşhane, Rize, Trabzon, Sürmene; Erzurum; Malatya	lazut	Samsun; Amasya, Zara; Tokat, Türkhali; Trabzon, Kavala, Yomra, Haçevera, Maçka; Trabzon; Gümüşhane; Rize, Hemşin; Artvin; Kars, Posof; Erzurum, Karataş; Erzincan; Bitlis, Ahlat; Muş, Bulanık; Yozgat; Kerkük
207. loğ “Taş silindir”	Aydın; İzmir, Urla; Bursa, Çekirge; Çorum, Sungurlu, Yazır; Amasya, Merzifon; Tokat, Erbaa, Hayati; Giresun, Alucra,	lu	Gaziantep, Kilis

	Şebinkarahisar; Trabzon, Gümüşhane, Uluşiran, Şiran; Erzincan, Cenciğe; Van, Erciş; Elazığ, Maden; Malatya, Arapkir; Urfa; Kilis; Gaziantep; Mardin, Afşin, Elbistan; Hatay, Antakya; Sivas, Gemerek, Kangal, Çepni, Gürün, Kangal; Yozgat, Sorgun, Sarıhamzalı, Kayseri, Pınarbaşı, Zencidere; Adana, Kadirli, Gavurdağı, Cebelibereket		
208. loğlaz “Taze ya da kuru fasulye, börülce”	Diyarbakır, Gaziantep; Mardin; Adana, Kadirli, Gavurdağı, Cebelibereket	luvaz	Çemişgezek
209. löp “Düğün yemeği”	Çorum; Kayseri, Afşar köyleri, Pınarbaşı	löp	Manisa ve çevresi
210. löpcü “Beleşçi”	Bolu, Düzce	löpçü	Isparta, Gelendost, Yalvaç, Eğridir köyleri, Bağlılı; Burdur, Çerçin; Denizli, Çal, Çöplü, Çivirl, Söğüt, Honaz; Aydın, Sürez, Bozdoğan; Kocaeli, Kandıra; Çorum, İskilip; Samsun, Çarşamba; Trabzon, Rize; Niğde

211. l�p�� “Rüşvet alan kimse”	Bolu, Düzce; Tokat, Saray	l����	Isparta, Eğridir; Aydın, Bozdoğan
212. l����dek “Yumuşak, küçük bir şeyi birden bire yutmak için”	Amasya, Merzifon	l����dek	Samsun, Bolu, Düzce
213. l����r “Tabanca”	Muğla, Pisi	l����r	Sivas, Divriği, Vazıldan; Ordu, ��nye
214. modul “Tomurcuk”	Ordu, ��nye; Giresun, Kayadibi	mudul	Giresun, Tirebolu, Nefsiköseli, Görele
215. modul “Hayvanları d��rtmek için kullanılan ucu çivili değnek ya da de��en��in ucundaki çivi, nodul”	Isparta ��evresi; Burdur, Salda, Yeşilova; Denizli, Honaz; Çanakkale, Biga; Bingöl, Gölpazarı; Samsun, ��ar��amba; Amasya; Tokat, Ficik, Reşadiye, K����kisa ve ��evresi, Zile, Karkıncık, Artova; Ordu, Sarıca, Gölköy, Danışman, Fatsa; Giresun, Tirebolu, Parak, Alucra; Gümüşhane, Kelkit; Erzurum; Artvin, Erkinis, Yusufeli, Ba��lıca, Ardanuç; Erzincan, Mi��ingah, Kemaliye, Sosunga, Çayırılı; Sivas, Çepni, Gemerek, Hacıilyas,	mudul	Afyon, ��ı��rı, Dinar; Isparta ilçe ve köyleri; Burdur, Karamanlı, Başpınar, Tefenni, Kozluca; Çanakkale; Denizli, ilçe ve köyleri; Amasya, Taşova; Trabzon; Giresun, Şebinkarahisar; Sivas, Koyulhisar; Niğde, Bor; Konya; Antalya

	Koyulhisar; Yozgat; Kayseri, Erkilet, Pınarbaşı; Ankara, Kalecik; Niğde, Bor; Adana, Gavurdağı, Cebelibereket		
216. modullamak “Hayvanı ğvendireyle dürtüklemek ”	Burdur, Salda, Yeşilova; Denizli, Kösten, Honaz; Samsun, Çarşamba; Artvin, Bağlıca, Ardanuç; Erzincan; Adana, Gavurdağı, Cebelibereket	mudullamak	Isparta, Sücüllü, Yalvaç; Burdur, Güney, Yeşilova; Denizli ilçe ve köyleri; Ordu; Trabzon; Niğde, Bor
217. moza “Domuz yavrusu”	Afyon, Dinar, Çığrı; Isparta, Yukarıdinek, Eğridir köyleri, Çandır, Sütçüler; Burdur, Kayadibi, Yeşilova; Denizli, Kösten, Beylerli, Kale, Kolak, Tavas, Çameli; Aydın, Bozdoğan; Çanakkale, İlyas, Lapseki, Bergaz, Ezine; Bolu; Rize, Aydoğmuş; Konya, Balkı, Ilgın; Antalya, Serik, ApTürkrahmanlar; Muğla, Çobansa, Fethiye, Yatağan	muzu	Denizli, Malatya; Muğla, Münger, Fethiye
218. mocus “Sekiz kilo alabilen bir tahıl ölçüğü”	Kars; Sivas, Hacıılyas, Koyulhisar	mucur	Isparta, Bolu, Kıbrısçık; Zonguldak, Davutlar, Kamış; Çankırı, Kurşunlu; Çorum, İskilip, Sungurlu;

			Samsun ve ilçeleri; Amasya, Sarıköy, Merzifon; Tokat ve çevresi; Ordu, Sarıca, Gölköy; Giresun, parak, Alucra, Şebinkarahisar; Elazığ, Ağın; Malatya, Darende, Arapkir; Sivas ilçe ve köyleri; Ankara, Peçenek, Kızılcahamam, Çanılı, Ayaş; Kayseri; Kırşehir
219. möhteç “Muhtaç”	Kars, Ahıska, Koyundere	muğteç	Isparta, Gönen
220. moğraç “Baca”	Ankara, Tuğla, Çubuk	muğara	Antalya, Yuva, Elmalı
221. molak “Et, sepet vb. şeyleri asmaya yarayan, çatallı ağaçtan yapılmış çengel”	Konya, Kadınhanı	mulak	Afyon, Bayat; Konya, Akşehir, Balkandak, Beyşehir, Gödene
222. moğar “Pınar, çeşme”	Isparta, Çandır, Sütçüler	munar	Orhana, Anamur, İçel; Antalya, Serik; Muğla, Yatağan, Şerefiler
223. murtoga “Unu yağda	Van	murtuğa	Van, Erciş; Bitlis, Ahlat

kavurarak yapılan şekersiz helva”			
224. nodul “Üvendireni n ucundaki sivri demir”	Afyon, Dinar; Aydın, Kuşadası, İzmir, Çeşme, Bergama; Balıkesir, Yeniköy; Çanakkale; Bursa, İnegöl, Mustafakelampaşa, Ortaköy; Kütahya, Emet; Bilecik, Pazarcık, Bozüyük, Avlaklar, Gölpazarı; Eskişehir, Bozan; Kocaeli, Gölcük, İzmit, İnebeyli, Karamürsel, Kandıra	nudul	Denizli, Dedeköy, Çal; İzmir, Görece; Zonguldak, Bartın; Bolu ve çevresi; Kars, Daday, Peşman; Ankara, Şereflikoçhisar; Kırklareli, Serken, Vize
225. nokra “Taze meyvelerin kabuklarınd a olan kabarcık biçimindeki asalak”	Artvin, Erkinis, Yusufeli	nuhra, nukra	Gümüşhane, Uluşiran, Erzurum; Bursa, Bağkadi; Gümüşhane, Şiran
226. noksa “Muska”	Hozat	nuksa	Konya, Gazlevi, Bozkır
227. nor “Bir çeşit taze, yumuşak,	Isparta, Büyükhacılar; Burdur; Denizli, Kösten, Honaz, Darıveren, Acıpayam; Aydın,	nur	Niğde, Bor; Adana, Bucak, Kozan; Antalya, Serik; Muğla, Fethiye; Kırıkkale, Lüleburgaz

tuzsuz, beyaz peynir, lor”	Bozdoğan, Sürez; Manisa, Alaşehir; Balıkesir, Yeniköy; İzmir, Ödemiş; Bilecik, Şamrı, Söğüt; Mardin, Mehmetbeyköyü; Hatay, Reyhanlı ve		
	Amik Ovası Trükmenleri; Konya, Ermenek, Seydişehir, Beyşehir, Osmaniye, Ilgın; Adana, Kayarcık, Saimbeyli; İçel, Belenkeşli; Mersin, Mut köyleri, Civanyaylağı; Muğla, Milas; Edirne; Kırıkkale, Lüleburgaz; Kıbrıs		
228. norşit “Musluk taşı, lavabo”	Ordu, Ünye	nurşit	Ordu, Ünye; Samsun, Terme
229. öğön “Vakit, zaman”	Giresun, Nefsiköseli, Görece	öğün	Afyon, Dinar; Isparta, Eğridir; Burdur; Denizli, Kadıköy, Yukarıseyit, Çal; Aydın, Eymir, Sürez, Bozdoğan, Dallica, Nazilli; Eskişehir, İskilip; Sakarya, Akyazı çevresi; Çorum, İskilip; Ordu, Perşembe köyleri; Trabzon ve ilçeleri;

			Rize; Artvin, Şavşat; Malatya, Arapkir; Sivas, Ağrakos, Suşehri; Ankara, Haymana; Niğde; Antalya, Çomaklı, Korkuteli
230. pangolot “Lira”	Sivas, Çepni, Gemerek	pangavut	Ordu, Ünye
231. pankanot, Pangodos “Giydiğini çabuk eskiten, yıpratın”	Afyon, Bayat, Emirdağ; Isparta, Keçiborlu ve çevresi; Aydın, Bozdoğan; Bolu, İğneciler, Mudurnu; Niğde, Bolu; Antalya, elamlı; Muğla, Datça, Bodrum; Denizli	panguduz, pankuduz	Ordu, Ünye; Isparta, Uluborlu; Denizli; Aydın, Eymir, Bozdoğan; Yozgat; Ankara; Muğla, Müsgebi, Marmaris
232. poçu “Başa sarılan, çevresi saçaklı, ipek örtü”	Afyon, Balçıkhisar; Isparta, Bağlılı, Sofular, Eğridir; Burdur; Denizli, Söğüt, Honaz, Yukarıseyit, Çal; İzmir, Çandarlı, Bergaam, Ödemiş köyleri; Balıkesir, Yeniköt; Kütahya; Bilecik, Dodurga, Bozüyük, İnönü, Söğüt,; Eskişehir, Tokat; Ankara, Çanılı, Ayaş; Niğde, Bor; Konya; Antalya, Kaş, Çomaklı, Korkuteli; Muğla, Bodrum	puçu, puşu	Denizli, Manisa, Akhisar; Bolu, Düzce; Giresun, Poğ; Mesudiye, Başağrı; Gümüşhane, Badula, Kelkit; Konya, Merdinik, Göle; Erzurum; Erzincan, Eğir; Malatya, Pötürge

233. poğ “Başörtüsü”	Kocaeli, Derince, İzmit; Bolu ve köyleri; Zonguldak, Kilimli Bartın, Devrek, Safranbolu; Kastamonu, Küplüce; Sinop	pu	Zonguldak, Safranbolu
234. port “Taranan yünün işe yaramayan bölümü”	Ordu, Bayad; Giresun, Alucra, Şebinkarahisar; Sivas, Suşehri, Ağrakos	purt	Trabzon
235. posarık “Sıcak, sisli ve bunaltıcı hava”	Aydın, Eymir, Bozdoğan	pusarık	Ankara, Gündül, Ayaş
236. posarık “Çölde uzaktan su gibi görünen ışık, olgım”	İzmir, Bornova	pusarık	Denizli, Honaz; İzmir, Reşadiye, Bergama; Çanakkale, Lapseki
237. potuk “Deve yavrusu”	Afyon, Emridağ; Burdur, Güney, Horoz, Karaköy, Kurtlar, Yeşilova; Aydın, Dallıca, Kuşadası, Nazilli; Tokat, Bozan; Çorum, Eskialibey, İskilip, Sungurlu, Ovasaray; Amasya, Merzifon köyleri; Tokat, Küçükisa, Yenimüslüman, Ziel; Erzincan; Malatya; Urfa,	puduk, putuk	İzmir, Bornova; Malatya, Kayseri

	Halfeti, Birecik; Gaziantep, Kilis; Mardin, vanyanlı, Pazarcık; Sivas; Yozgat, HAdarbeyli Kadışehri, Sorgun; Ankara, Keşanuz, Gdl, Sarıkızlı, Ayaş, Haymana; Nevşehir, Genezin; Kayseri, fakıekinciliği, Pınarbaşı, karahisarcık, Bünyan; Konya, Silles, Karacabey; Adana, Gavurdağı, Cebelibereket; Antalya, Temre, Kaş		
238. pk “Kuyruk sokumu”	Manisa, Kırığa; Kütahya; Tokat; Eskişehir; Çorum, Bğdz, Sarimbey; Tokat, Artova; Giresun, şebinkarahisar; Artvin, bağlıca, Ardanuç, şalcı, şavşat; Kars; Hatay, Reyhanlı ve Amik Ovası Türkmenleri, Reyhanlı; Sivas, Maksutlu, şarkışla; Yozgat; Ankara, Kalecik; Nevşehir, Genezin, Avanos; Niğde, Bor; Adana	pk	Kırşehir
239. pk “Pskl”	Mardin; Gaziantep, Kilis; Adana, Gavurdağı, Cebelibereket	pk	Malatya

240. pöhrenk “Ağaç ya da topraktan yapılmış su borusu, künk”	Çorum, Amasya, Taşova; Tokat; Ordu, Sarıca, Gölköy; Trabzon; Artvin, Çayağzı, Çavdarlı, Yavuz, Şavşat, Erkinis, Yusufeli; Erzurum; Urfa; Mardin; Sivas, Gürün, KKoyulhisar; Yozgat köyleri Kayseri, Pınarbaşı ve köyleri; Nevşehir, Şahinefendi, Ürgüp; Adana, Misis, Pozantı	purhank, pührenk, pürenk	Erzincan; Erzurum, Hınıs, Hasankale; Rize, Mesudiye, Müderrisler, Kasarcılar; Sivas
241. pörtlemek “Göz çeşitli nedenlerle açılmak, dışarıya doğru fırlamak”	Kocaeli, Kandıra; Kastamonu, karabüzey, Araç; Samsun, Çarşamba; Amasya, Merzifon; Ordu, Şıhlar, Ulubey; Giresun, Tirebolu; Gümüşhane, Şiran; Sivas, Masksutlu, Şarkışla; Adana	pürtlemek, pütlemek	Tokat-Eskişehir; Niğde, Bor
242. pohur “İki hörgüçlü, damızlık erkek deve”	Diyarbakır, Hani, Lice; Niğde	puhur	İstanbul, Ortaburun; Nevşehir, Genezin, Avanos; Niğde; Adana, Aydın, Saçkaralı Aşireti, Osmaniye
243. pörçühlü, porçuklu “Havuç”	Gümüşhane, Uluşiran, Şiran; Eskişehir, Sivrihisar	pürçüklü	Afyon, Emridağ; Isparta, Uluğbey, Senirkent, Büyükkabaca, Uluborlu; İzmir, Bergama; Balıkesir, Kocaburgaz, Erdek; Bursa, Rumeli göçmenleri, Mudanya;

		Çorum ilçe ve köyleri; Eskişehir; Amasya; Giresun, Alucra; Gümüşhane; Kars, Ardahan, Kağızman; Erzurum, hasankale; Erzincan; Ağrı, Doğubeyazıt; Diayrbakır; Elazığ, Kurucaova, Akçadağ, Ağın; Urfa; Gaziantep, Kilis; mardin; Haaty, Reyhanlı ve Amik Ovası Türkmenleri, Reyhanlı; Sivas, Çepni, Gemerek, Şarkışla ve çevresi; Yozgat, Külekçi, Çayıralan, Dişli, Sorgun; Ankara, Ağız, Şereflikoçhisar, Armutlu, Faraşlı, Kalecik; Kırşehir, Köşker; Kayseri, Pınarbaşı ve çevresi, tavkusun, Reşadiye, İncesu, Erkilet; Nevşehir, Genezin, Seydin, Sarılar, Avanos; Niğde, Ulukışla, Bahçeli, Bor; Konya, Ermenek, Ereğli; Adana, Çandırlar, Gavurdağı, Cebelibereket
--	--	--

244. pösen “Sis”	Afyon, Sandıklı	püsen	Denizli, Acıpayam; Yozgat; Niğde, Bor
245. pöseğ “Sisli havalarda dallarda donan kar, kırağı, kırç”	Bilecik, Esnemez, Bozüyük	püsen	Çorum, Bolatlı, Sungurlu; Ankara, Faraşlı, Kalecik; Kırşehir; Konya, Argıthanı, Ilgın
246. saho “Ceket”	Çorum, İskilip; Gaziantep; Mardin, Hartlap; Yozgat, Sarıhamzalı, Sorgun	saħu	Çorum, Sungurlu; Sivas, Gemerek
247. seko “palto”	Kars	sekü	Tokat
248. soħariç “İnce doğranmış soğanı yağda kavurarak yapılan yemek”	Gümüşhane, Kars; Erzurum; Erzincan; Sivas, Korkut, Zara	suhariç	İstanbul, Rumeli göçmenleri, İstinye
249. söbü “Uzun, dar, ince”	Isparta, Atabey, Yalvaç; Burdur; Aydın; İzmir, Foca; Balıkesir; Bilecik, Söğüt; Eskişehir, Yukarı Söğütönü, Amasya; Niğde, Bor; Konya köyleri, Bozkır, Kadınhanı, Karmaan, Ermenek; Muğla, Ula, Yenik	sübü	Çanakkale, Lapseki

250. söğen “Bağ, bahçe çitlerinde kullanılan uzun kazıklar”	Afyon, Dinar, Çığrı; Isparta, Yukarı Dinek, Şarkikaraağaç, Bağlıllı, Eğridir köyleri, Gelendost; Burdur, Yeşilova, Salda; Denizli, Oğuz, Acıpayam; Aydın, Bozdoğan, Davutlar, Kuşadası; Balıkesir, Demirkapı, Susurluk; Kütahya, Alpanus, Emet; Bilecik, Gölpazarı; Konya, Ermenek, Ilgın; Muğla, Milsa; Kırıkkale, Lüleburgaz	süğən	Adana, Kadirli
251. sölpük “Uyuşuk, dalgın kimse”	Eskişehir, Tokat; Çorum, İskilip; Amasya, Merzifon; Yozgat, Boğazlıyan	sülpük	Isparta, Kayseri
252. sölpümek “Şişmanken zayıflamak (insan ya da hayvan için)”	Aydın, Bozdoğan; Sivas; Niğde, Bor, bahçeli; Konya	sülpümek	Isparta
253. somek “”	Burdur; Manisa, Demirci; Çanakkale, Ezine; Kütahya, Kayı, Emet; Tokat, Çilehane, Reşadiye; Niğde	sümek, sübek	Manisa ve çevresi; Kocaeli; İstanbul, Yeniköy; Zonguldak, karamusa, Cumayanı, Aliköy, Çaycuma; Kastamonu, Taşköprü; Kocaeli, Kandıra;

			Saakrya, Akyazı; Çankırı, Sofular, Çerkeş; Çorum, Üçköy, Çıkrık, Mecitözü; Sinop, Boyabat; Samsun ve ilçeleri; Amasya, Merzifon; Tokat, Niksar; Ordu, Ünye; Rize, Gare, Ardeşen; Sivas, hacıilyas, Koyulhisar; Yozgat, Sorgun; Ankara, Faraşlı, Kalecik; Sivas, Karayakup, Ağrakos, Suşehri
254. sömelek “Kundağa sarılmış bebek, bebek kundağı”	Mardin, Afşin, Varyanlı; Ankara, Büyükaşar; Adana, Bahçe, Kozan, Gökdere, Osmaniye; İzmir, Narlıdere; Çorum, Eski Alibey; Malatya, Hekimhan, iriağaç; Mardin, Göksun; Adana, Mansurlu, Feke	sümelek	Mardin, Afşin; Hatay, Antakya
255. sömürmek “Hepsini birden bitirmek, silip süpürmek (yiyecek içecek için)”	Afyon, Çığrı, Dinar; Isparta, Atabey; Burdur, Salda, Yeşilova; Denizli, Seyit, Çal, Çöplü, Çivril, Söğüt, Honaz; Aydın, Eymir, Bozdoğan, Nazilli; İzmir, Urla; Manisa, Alaşehir; Bursa, Mudanya; Tokat-Es; Çorum, İskilip; Sinop;	sümürmek	Isparta, Göndürle, Atabey, Eğridir köyleri; Burdur, Hacılar; Denizli, Honaz, Söğüt; İzmir ve çevresi; Çanakkale; Bursa, Mustafakemalpaşa; Kütahya, Simav; Eskişehir,

	Samsun, Çarşamba; Amasya, Merzifon; Artvin, Bağlıca, Ardauç; Sivas, Koyulhisar, Vazıldan, Divriği; Kayseri, Bünyan; Niğde, Bor; Konya, Ermenek; Bodrum		Satılmış; Kastamonu, İnebolu; Bolu, İğneciler, Mudurnu; Çankırı, Kurşunlu; Çorum, Kurşunlu; Ordu, Ünye; Sivas, Kangal; Yozgat; Ankara, Gürcü, Kızılcahamam; Niğde, Bor; Konya, Ereğli, Ermenek; Adana, Kadirli; İçel ilçe ve köyleri; Antalya, Güzelsu, Akseki, Alanya; Muğla ve ilçeleri; Tokat, Hayrabolu; Kırbrıs.
256. söve “Kapı ve pencerenin yerleştii kasa, çerçeve”	Isparta, Yassıören, Senirkent; Burdur, Başpınar, Tefenni; Denizli, Ortaköy, Çal; Aydın, Eymir, Bozdoğan; Manisa, Kemaliye, Alaşehir; Kütahya, Alayunt; Kocaeli, Kandıra; Tokat; Ordu, Kuz, Akkuş; Giresun, Alucra; Trabzon; Gümüşhane; Kars; Erzurum; Erzincan,	süve	Kastamonu, Aşağı Kayı, Tosya; Giresun, Tirebolu; Gümüşhane, Bayburt; Diyarbakır, Lice; Kırşehir, Köşker, Mucur

	Cenciğe; Ağrı, Iğdır, Doğubayazıt; Malatya, Hekimhan; Sivas, Yıldızeli, Gürün, Çepni, Gemerek; Ankara, kalecik; Kayseri ve çevresi; Konya, Ermenek; Adana, İncirgediği, Karaisalı; İçel, Mut, Silifke		
257. sömtük “Arsız, açgözlü, başkasının yediğinden isteyen”	Yozgat	sümdük	Afyon, Kayı, Çığrı, Dinar; Isparta ilçe ve köyleri; Burdur, Başpınar, Tefenni; Denizli ilçe ve köyleri; Aydın, Yazırlı, Nazilli, Eymir, Bozdoğan; İzmir ilçe ve köyleri; Manisa, Gelenbe, Kırkağaç, Kula; Balıkesir; Bilecik, Gölpazarı, Akköy, Zeyve, Söğüt; Kütahya, Alayunt; Eskişehir, Tokat, Bozan, Aşağı Ilıca; Bolu, İğneciler, Mudurnu; Çankırı; Çorum, Sungurlu, İskilip; Amasya, Gümüşhacıköy; Mardin, Afşin; Urfa; Hatay, Antakya; Ankara, Gündül, Çanılı, Ayaş; kayseri, Develi, Zencidere,

			Erkilet; Nevşehir, Ürgüp; Niğde, Bahçeli, Bor; Konya ilçe ve köyleri; Hatay, Büyük Çaylı, Küçük Çaylı, Dört Yol; Adana, Karaisalı, Gavurdağı, Osmaniye, Tuzla; Mardin ve çevresi; İçel, Mersin, Civanaylağı; Antalya, Kınık, Fethiye, Akseki, Bağyaka, Finike; Muğla, Milas; Edirne; Tokat, Malkara; Bulgaristan, Şumnu
258. sömek “Taranmış yumak biçiminde yün”	İzmir, Bergama; Bolu; Zonguldak, Karamusa; Kastamonu, Peşman, Daday; Ordu, Kuzköy, Ünye; Kayseri; Tokat, Kaşıkçı	sümek	İzmir, Çeşme; Çanakkale, Büyükanafarta, Eceabat, Fili, Biga; Bursa, Nilüfer; Kütahya, Alayunt, Kayı, Emet; Eskişehir; Çankırı, Kurşunlu; Samsun, Papasköy; Giresun, Şebinkarahisar; Ordu, Sarica, Gölköy; Trabzon; Gümüşhane, Zermut; Ağın, Doğubeyazıt; Erzincan; Erzurum, Hasankale; Van, Erciş; Erzurum, Hasankale; Diyarbakır,

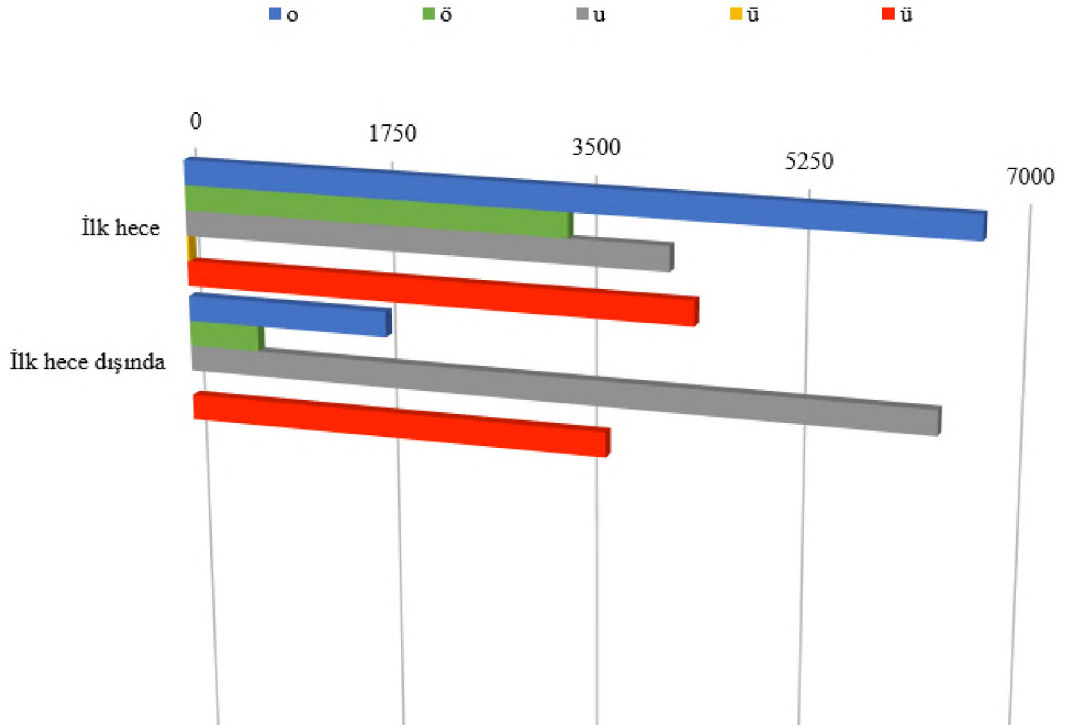
			Elazığ, Ağın; Ankara, Kızılcahamam; Nevşehir, Sarılar, Avanos; Kayseri, Salkıma; Kırklareli, Ceylanköy, Lüelburgaz; Edirne, Keşan; Tokat, manika, Saray
259. şor “Tuzlu”	Bursa, Mudanya; Zonguldak, Safranbolu, Misebolu; Gresun, Şebinkarahisar, Alucra; Trabzon, Maçka ve köyleri; Artvin, Ardanuç köyleri; Çavdarlı, Şavşat, Erkinis, Yusufeli; Kars; Van, Erciş, Ahlet; Bitlis; Diayrbakır; Elazığ; Ankara; Konya	şur	Bitlis; Urfa
260. şorlamak “Fıskırarak, hızla akmak (kan, su vb.)”	Kocaeli, Kandıra; Bolu, Düzce; Bitlis, Ahlat; Mardin, Afşin; Niğde	şurlamak	Artvin, Erkinis, Yusufeli
261. taşdöven “Ayakta olan yara”	Bilecik, Söğüt	taşdüğen	İçel, Arslanköy, Mersin
262. taşgözeri “Tahılın	Tokat, Ficek, Reşadiye; Artvin, Akarsu, Ardanuç; Erzincan, Tercan; Sivas,	taşgüzeli	Artvin, Yavuz, Şavşat

taşını ayıklamaya yarayan büyük delikli kalbur”	Gemerek; Kayseri, Bünyan		
263. terpoş “Sahan”	Malatya	tepuş	İzmir, Ödemiş ve köyleri
264. tomarı “Tamamı, tümü”	Çorum, İskilip; Amasya, Şehsadi; Artvin, Bağlıca, Ardanuç, Çavdarlı, Şavşat, Erkinis, Yusufeli	tumarı	Yozgat
265. tombatın “Pancar”	Bilecik, Gölpazarı; Sakarya, Geyve	tumbatun	Bilecik, Ağlan, Osmaneli; Kocaeli, Karamürsel
266. topur “Kök sökmekte kullanılan bir çeşit büyük balta”	Bursa, Hamitler, Rumeli göçmenleri, Konurlar, İnegöl; Bilecik; Edirne; Kırklareli, Hamitabat, Lüleburgaz	tupur	Edirne, Rumeli göçmenleri, Dombay
267. torum “Deve yavrusu”	Isparta, Gelendost; Denizli, Dağal, Çal; Burdur, Karkıncık, Tefenni; İzmir, Bergaam, Bornova; Manisa Alaşehir ve çevresi; Kastamonu, Tosya; Urfa; Konya; Muğla, Datça; Edirne	türün	Yozgat

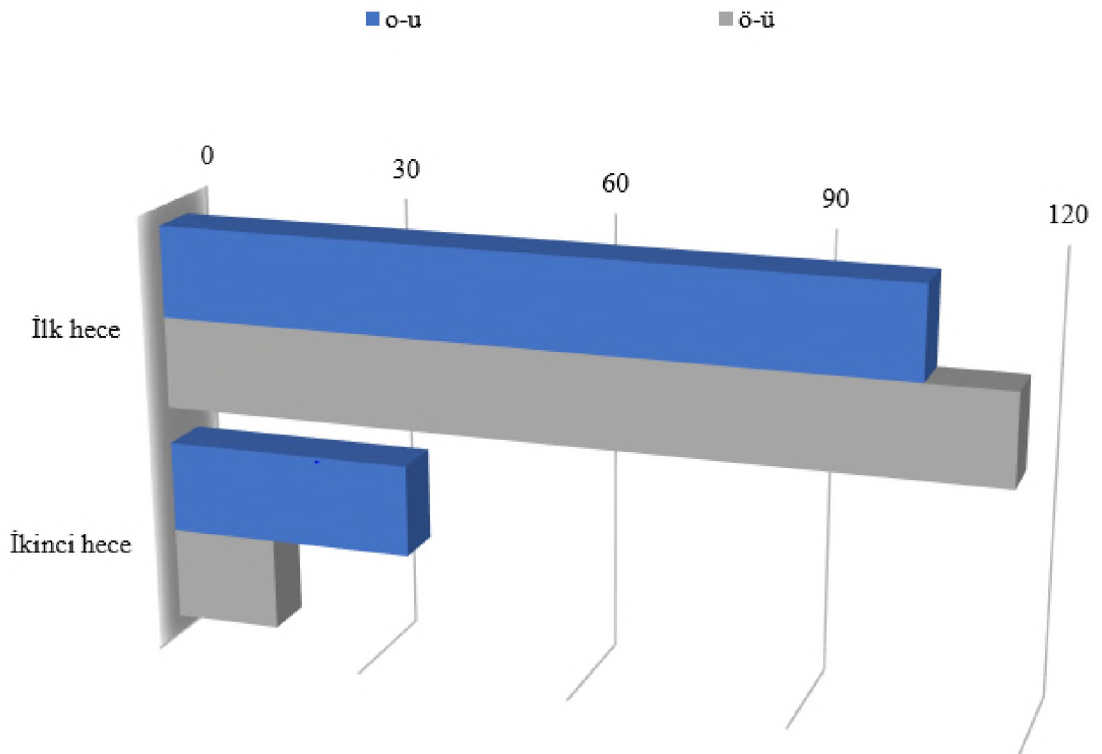
268. toğu “Tavuk”	Kırşehir, Koyundere, Ahıska	tuguk	Konya
269. tökezmek “Ayağı engele takılıp sendelemek, düşer gibi olmak”	Kastamonu, Urfa; Sivas; Niğde, Bor, bahçeli; Konya; Adana, Erzin; İçel, Tarsus	tukezmek, tügezlemek, tükezinmek, tükezmek, tükizmek	Malatya, Isparta, Bandırma ve çevresi, Adana, Çanakkale, Lapseki
270. tömek “Ahırdan gübre atmaya yarayan delik, samanlık penceresi”	Zonguldak; Kastamonu, Aşağı Kayı, Tosya, Taşköprü; Samsun, Kavak, Çarşamba; Amasya, Merzifon, Ziyere; Tokat, Ladik, Niksar; Kayseri; Adana	tümek	Kastamonu
271. töremek “Çoğalmak”	Amasya, Merzifon; Gümüşhane, Bayburt; Erzurum; van, Erciş; Elazığ, Ağın; malatya, Arapkir; gazianetp, Nizip; Mardin, Gökahmetli; Sivas, Koyulhisar, Zara, Gemerek; Yozgat; Adana, Bahçe	türemek	Hatay, Antakya
272. tofran “Testi biçiminde kulplu yayık”	Yozgat	tufran	Isparta, Yukarı Dinek, Şarkikaraağaç, Bağılı; Isparta, Eğridir; Tokat, İkipınar, Mihallıççık, Eskişehir; Ankara,

			Güdül, Ayaş, Şabanözü, Polatlı, Üçem, Bala, Kızılcahamam, Beypazarı, Kayaş; Kırşehir, Mucur; kayseri; Konya, Seydişehir
273. tommak “Koşmak”	Adana, Kırıklı, Karaisalı	tummak	Adana ilçe ve köyleri
274. zandos “Deli”	Tokat, Bozcalı, Reşadiye	zanguş	Zonguldak, Kilimli
275. zorba “Sürü, küme (hayvan için)”	Adana, Osmaniye	zurba	Tunceli, Hozat; Elazığ, Gaziantep, Kösececi; Mardin, Afşin; Hatay, Reyhanlı ve Amik Ovası Türkmenleri; Sivas, Maksutlu, Şarkışla
276. zoval “Kızılalık”	Çorum, Zile ve köyleri, Yağlıalan, Türkhal, Tokat	zuğal	Giresun, Kütküt, Şebinkarahisar

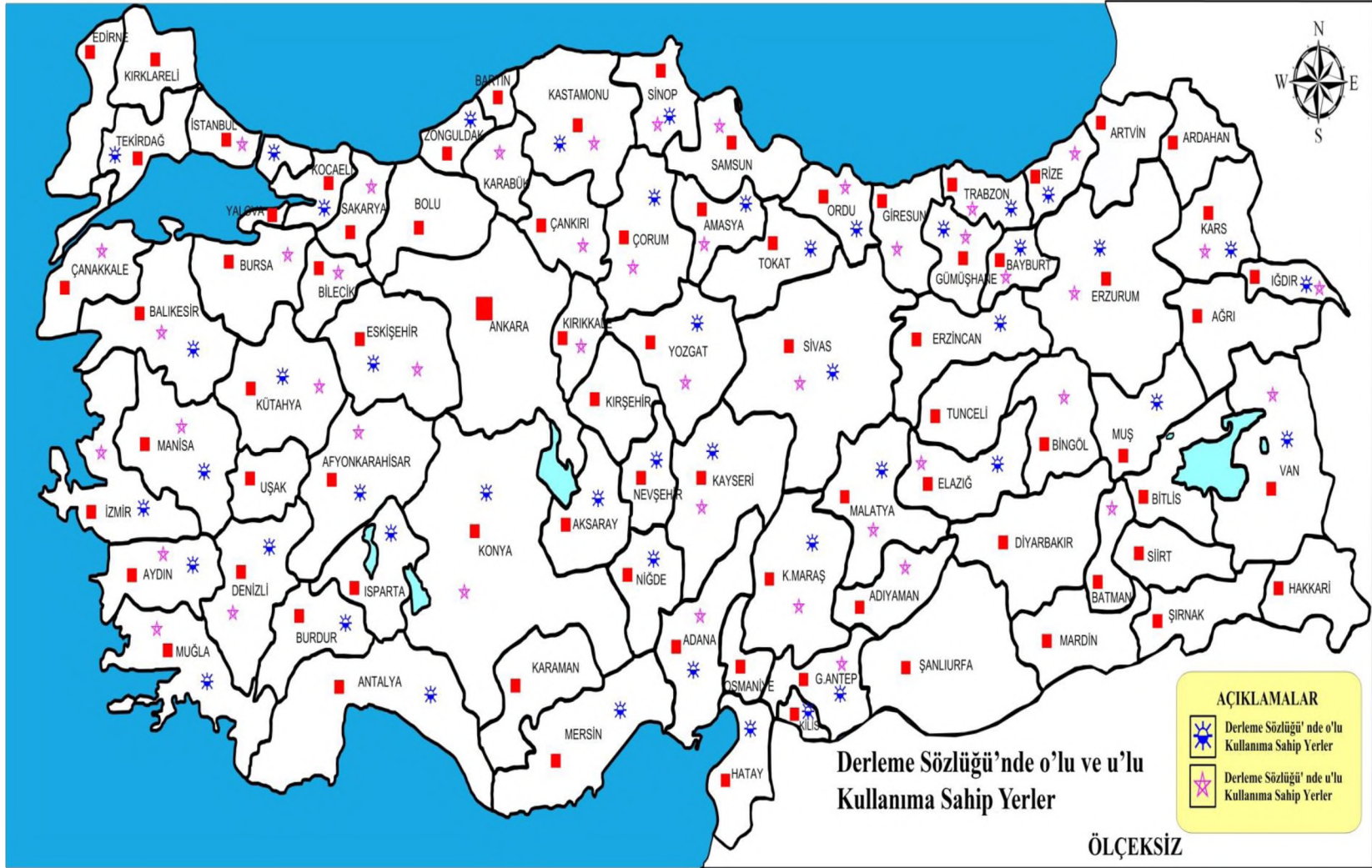
Tablo 110: DS’de /o, ö, u, ü/ seslerinin kullanım değerleri

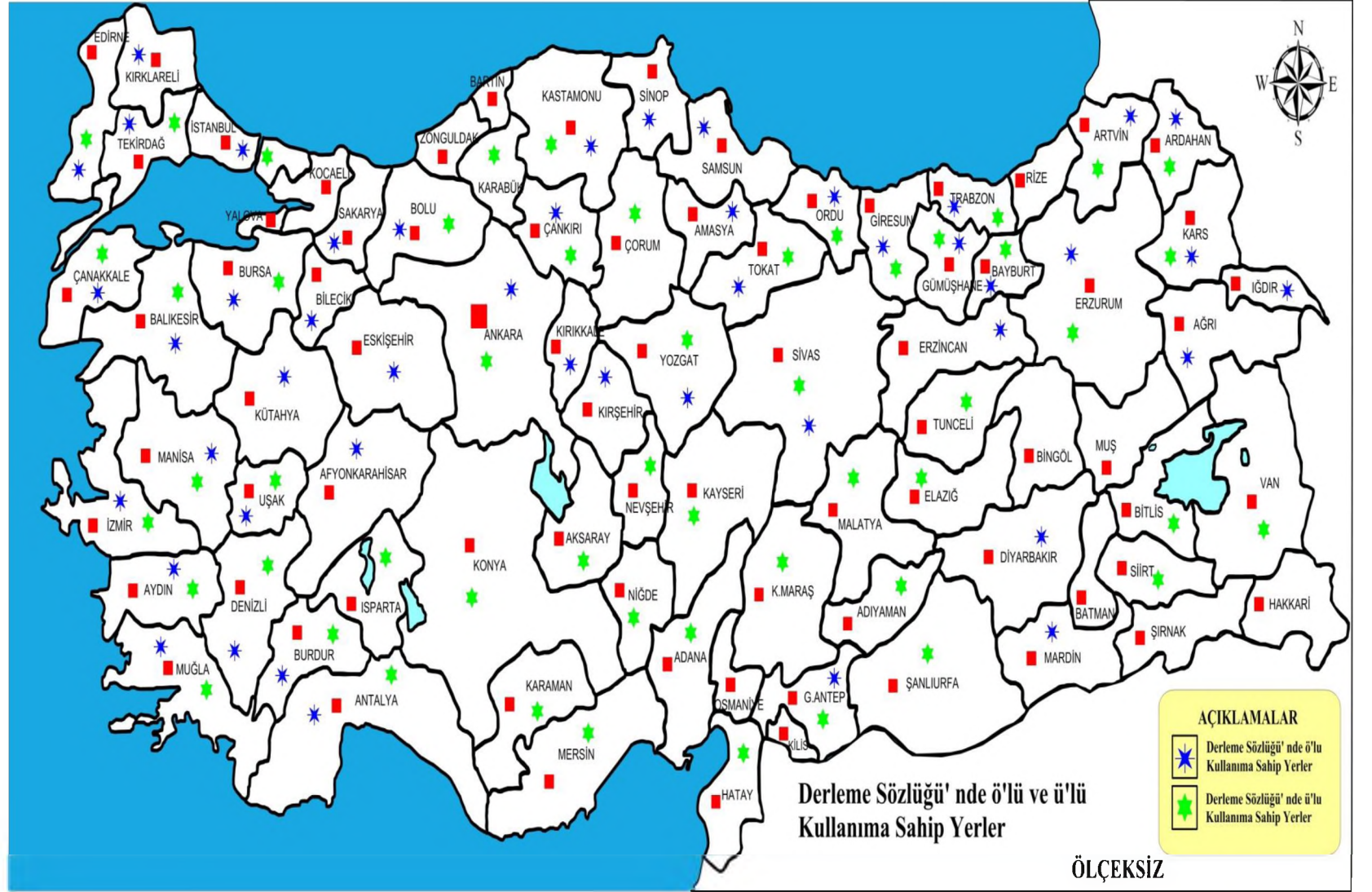
Tablo 111: DS’de o-u, ö-ü ikili kullanımların sayısal değerleri

Harita 9: DS'de o'lu ve u'lu kullanıma sahip yerler

Harita 10: DS' de ö'lü ve ü'lü kullanıma sahip yerler

2.2.2.1.2. Türk Lehçelerinde Fonetik Çevreye Bağlı Olmayan O>U, U>O

Değişimleri

/o, ö, u, ü / seslerinin Çuvaş Türkçesinde gelişimine bakıldığında /o/ sesi yalnızca Rusça alıntılarda bulunur (Yener, 2010:20). “Çuvaşçanın ağızlarında /u/ fonemi bir /i/’dan sonra /o/ şeklinde telaffuz edilir.” (Yılmaz, 1996:50). /u/ sesi bazı ağızlarda /u/’nun düzleşmiş bir /o/ ünlüsüne dönüşmeye eğilimidir (Yılmaz, 1996:50). /o/ sesinin /u/ sesine dönmesi Çuvaş dilleri için kısmen karakteristiktir (Serebrennikov, Gadjeva:2011:28).

/ō/ sesinin /uo/ diftonguna geçişi Yakutça için karakteristiktir (Serebrennikov, 2011:29). Horasan Türkçesinde Ana Oğuzcanın uzun /ō/ ünlüsü, /ū/, uo gibi değişimlere uğramıştır. (Doerfer, 1977:141) “o ve ö ünlüleri Türkiye Türkçesindeki o ve ö gibi tam geniş değil o-u ve ö-ü arasında söylenir şekilde yarı geniştir.” (Özkan, 1996:41-43). Horasan Türkçesinde /o/ sesinin daralmış çeşitli alafonları bulunmaktadır. “Horasan Türkçesinde Ana Oğuzcadaki /ō/ ünlüsü, Farsçanın etkisinden dolayı /ū, ö, u, uo/ gibi çeşitli değişikliğe uğramıştır. Bu durum Farsçanın etkisinde kalan Halaçça ile Özbekçede de görülmektedir.” (Choi, 1992:136).

Hakas Türkçesinin “Sagay” ağızında ve Altay Türkçesinin “Kuzey Altay” ağızlarında söz konusu değişimlerin farklı bir gelişim gösterdiği belirlenmiştir. Hakas Türkçesi altı ağız bölgesine ayrılmaktadır: Beltir, Sagay, Koybal, Kaç, Kızıl ve Şor. Sagay Türkçesi diğer ağızlardan o>u, u>o değişimlerini karakteristik olarak göstermesi bakımından ayrılmaktadır.

	<u>Hakas Türkçesi</u>	<u>Sagay Türkçesi¹³⁰</u>
o>u:	1. hotun- “ateş yakmak” Ha 155	odin, udin
	2. on Ha 157	on, un
	3. oymaq “çukur” Ha 158”	uimax
	4. bonçuq Ha 159	mundax
	5. çoçqa Ha 160	susxa
	6. bol Ha 162	put
	7. hot Ha 163	ut, ot
	8. yoq Ha 164	tsux

¹³⁰ Ortak Türkçe /ö/, Sagay Türkçesinde /ø, y/ işareti ile gösterilmektedir.

	9. yol Ha 165	tsut
ö>ü:	11. höç Ha 166	yr-
	12. ös Ha 166	ys-
	13. sök Ha 166	sykış
	14. tört Ha 166	tyrt
	15. kön Ha 166	kər
	16. köl Ha 166	kəl
	17. köçür- Ha 167	kəzır
	18. tölä- Ha 167	tele-
	19. törü- Ha 168	tərş
	20. töşak Ha 169	təzek
	21. köç- Ha 170	kəs-
	22. köp- Ha 170	kep
	23. kör- Ha 170	kər-
	24. köm- Ha 170	gəm-
	25. köñläk Ha 170	kəzenek
	26. börgäk Ha 170	pygurek

Altay ağızları, Kuzey Altay Ağızları (Tuba, Çalkandı, Kumandı) ve Güney Altay Ağızları (Altay kiji, Telengit, Teleüt) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu ağızları birbirinden ayırt eden ses değişimlerinden biri de o>u, ö>ü’ dir (Baskakov, 1958:69-71).

	<u>Kuzey A. Ağızları</u>	<u>Güney A. Ağızları</u>
o>u:	1. ul	ol
	2. ura	oro “çukur”
	3. mursak	borsok “börek”
	4. uyda	oyto “geri”
ö>ü:	5. müre	börü
	6. pürük	börük “şapka”
	7. şüy-	çöy- “çek-”
oo>uu:	8. uul	ool “oğul”
	9. kuuk	kook “mesafe”

Tatar ve Başkurt Türkçelerinde /o/ ünlüsü genel Türkçedeki /u/ ünlüsünden dönüşmüştür. Ancak bu dönüşüm “Tatar Türkçesinin bütün ağızlarını kapsamamaktadır.

Baraba ağzında genel Türkçedeki /o/’lar önemli ölçüde korunur.”¹³¹ (Alkaya, 2008:33). Tatar ve Başkurt Türkçelerindeki /o/, “Türkiye Türkçesindeki /o/ sesi gibi tam yuvarlak değildir, daha dar telaffuz edilir.” (Öner, 2007:657). “Tatarca ve Başkırtça /ö/; yuvarlak, orta yükseklikte, yarı dar, art sıra ünlüsüdür. /ı/ dan yuvarlaklığı ve dilin daha geriye çekilmesiyle ayrılır. Dudaklar /u/’ya göre biraz daha uzar. Başkırtçada da /o/ yuvarlak, art ünlüdür. Türkiye Türkçesinden farklı olarak daha dar telaffuz edilir. Kıpçakça kök hecedeki /o/, Başkırtçada /u/’ya gelişirken diğer hecelerdeki aslî ve ikincil /ı/’dan gelişen *u ünlüsünü de genişleterek yarı genişlikte o ünlüsünü oluşturmuştur.” (Eker, 1998:151). Kumuk Türkçesinde ve Baraba ağzında ara sesler olan ö (o-u)’ ya ve ö (ö-ü)’ ye de rastlanılmaktadır (Uyanık, 2002).

Baraba Tatar Türkçesinde genellikle ilk hecedeki genel Türkçe /ö/ sesinin korunduğu görülmektedir (Alkaya, 2008:60). “Ana Kıpçakça /ö/, Tatarca ve/veya Başkırtçada (/y/, /g/>) /y/’ den önce korunur. Bu, Kıpçak dilleri için oldukça farklı bir durumdur. Çünkü ey, öy ses gruplarının ünlülerinde kuvvetli bir daralma eğilimi vardır. Bu durumda, diğer dillerde olduğu gibi, üy ses grubunun ‘Eski’ Tatarcanın daha geç bir döneminde tekrar öy ses grubuna gelişmiş olduğu düşünülebilir. Ancak /y/ komşuluğunda bir genişlemeden söz etmek yine zordur.” (Eker, 1998:1).

Tatar ve Başkırt Türkçelerinde /u/ sesi, genel Türkçedeki /o/ sesinin karşılığıdır ve genellikle ilk hecede görülür (Alkaya, 2008:61). “Bu ünlünün telaffuzu sırasında dudaklar büzüşüp öne doğru uzar, ağız boşluğu genişler ve dilin arka kısmı yumuşak damağa doğru yükselir.” (Öner, 2007:688).

Tatar Türkçesinde /ü/ sesi genel Türkçedeki /ö/ sesinin karşılığıdır ve genellikle ilk hecede görülür. Ön damakta, dar-yuvarlak ve kapalı olarak telaffuz edilir. Bu ünlünün telaffuzu sırasında dudaklar /u/ sesine göre daha önde büzüşürler (Öner, 2007:688). Baraba Tatar Türkçesinde aslî olarak ilk hecede bulunur (Alkaya, 2008:61). Görüldüğü üzere Tatar ve Başkırt Türkçelerinde /o, ö/ sesleri genel Türkçedeki /u, ü/ seslerine; /u, ü/ sesleri /o, ö/ seslerine dönüşmüştür. Tespit edilen bu değişimlerin alfabe üzerinden olduğu, söz konusu ünlülerin Tatar ve Başkırt Türkçelerinde seslik değerlerin farklı olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Tatarcada ve Başkırtçada o>u gelişimi geniş ünlü>dar ünlü, dar ünlü>geniş ünlü şeklindedir. Bu durum eski bir Bulgar Türkçesi özelliğidir ve Volga-Kıpçak dilleri için

¹³¹ Baraba ağzında o>u değişimi alıntı kelimelerde de görülmektedir. tulı <tolı; pub <Rus. pop (Alkaya, 2008:59).

oldukça önemlidir. Bu redüksiyon Tatarca ve Başkurtçaya göre Çuvaşçada daha da ilerlemiştir (Eker, 1998:121). “Ana Kıpçakça /ö/, Tatarca ve/veya Başkurtçada y/g>y’den önce korunur. Bu, Kıpçak dilleri için oldukça farklı bir durumdur. Çünkü ey, öy ses gruplarının ünlülerinde kuvvetli bir daralma eğilimi vardır. Bu durumda diğer dillerde olduğu gibi üy ses grubunun Eski Tatarcanın daha geç bir döneminde tekrar öy ses grubuna gelişmiş olduğu düşünülebilir. Ancak /y/ komşuluğunda bir genişlemeden söz etmek yine zordur.” (Eker, 1998:171). Ana Türkçe öd veya ög ses grubu öy>üy gelişimiyle modern dillerdeki /ü/’ nün kaynaklarından birini oluşturur (Eker, 1998:189).

Kazak Türkçesinde O>U, U>O değişimleri karakteristik değildir. Ancak Kazak Türkçesi, Batı ağızlarında farklı bir durum söz konusudur. Kazak Türkçesi üç temel ağızdan oluşur. 1. Kuzey Doğu ağızları, 2. Batı ağızları 3. Güney ağızları. “Batı ağızları grubu Batı Kazakistan Gurev, Aktöbe oblastları ile Kızıllardanın kuzey rayonları ve Kostanay’ın bazı batı rayonlarından oluşur. Bu grubun oluşmasında Başkurt ve Tatar Türkçesi etkilidir.” (Kılıç, 1997:34). Batı grubu ağızlarını diğer ağızlardan ayıran özellik o>u, ö>ü değişimlerinin bu ağızlarda karakteristik olarak görülmesidir.

Kazak T.	Batı grubu ağızları
o>u: 1. soraqı	suraqı
2. domalaw	jumalaw
3. oyran	uyran
4. sonor	sunar
5. şoynaq	şuymaq
6. qoldan	quldan
7. qorıtındı	qurıtındı
ö>ü: 8. ögey	ügey
9. mönirew	münirew
10. dönen	dünen
11. nöslerew	nüslerew

Baskakov’un, Karakalpak Türkçesindeki o>u, ö>ü değişimlerine ilişkin görüşleri şöyledir: “Karakalpak Türkçesinin ağızlarında dar ve geniş ünlülerin farklılaşma süreci büyük ölçüde bitmiştir, ancak Karakalpak Türkçesi ağızlarında bu ünlülerin birbiriyle değişmesi tek tük örneklerde saklanmıştır. Karakalpak ağızlarında a~ı, e~i, o~u, ö~ü denklileri geçmişin zayıf izleri olarak kendini göstermektedir.” (Baskakov, 1952:45). “Karakalpakistan’ın güney bölgelerinde; Törtkül, Biruniy (eski Şabbaz), Amiderya (Eski

Kıpçak) rayonlarında ve Nökis'in Nazarhan köyünde oturan Karakalpak Türklerinin konuşma dilini içine alır. Güney ağzının konuşurları, coğrafya ve dil bakımından Türkmenler, Harezm Özbekleri ve Kazaklara yakın komşudur.” (Kılıç, 1997:42). Güney ağızlarında Farsçanın etkisinde kaldığından olsa gerek o>u, ö>ü değişimleri karakteristik olarak görülmektedir.

<u>Kuzey doğu ağızları</u>	<u>Güney batı ağızları</u>	
o>u:	1. on	un
	2. or	ura
	3. ol	ul
	4. osı, osu	usı,usu
u>o:	5. usa-	oxşa-
ö>ü:	6. töse	düşə-

Özbek Türkçesinin ünlüleri a-ä, ı-i, o-ö, u-ü'dür. Yuvarlak /â/ ise /o/ sesi ile gösterilir. /â/ sesi, söyleyişte /o/'ya yakın bir sestir ve bu ses Özbek Türkçesini diğer Türk lehçelerinden ayırmaktadır. /ü/ ise dar, yuvarlak ve ince bir sestir. x, q, ğ ünsüzlerinin dışında diğer ünsüzlerle birlikte /ü/ olarak telaffuz edilir. üç, üçün, tüziliş vs. (Buran, Alkaya, Özeren, 2014:30). Özbek Türkçesinde diğer lehçelerden farklı olarak şöyle bir durum görülmektedir. Özbek Türkçesi Farsça alıntı kelimelerde ilk hecedeki *o ve *u seslerini korurken Türkçe ilişkisinde ilk hecedeki *o sesini *u sesine, ilk hecedeki *u sesini ise *o sesine dönüştürmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında Özbek Türkçesi-Farsça etkileşiminin önemli bir rolü olduğu söylenebilir.

Yüzlerce yıl aynı coğrafyada yaşayan ve benzer kültürleri paylaşan Tacikler ve Özbekler arasındaki iç içelik dillerini de etkilemiştir. Eker, Tacik-Özbek dillerinin birbirlerini etkilemesini şöyle ifade etmektedir. “Etnolinguistik bakımdan Tacik etnisitesine dayalı, tek dil konuşan homojen bir ulus yaratılması ideale karşılık, mevcut Özbek azınlığın kısa erimde Tacikleştirilmesi mümkün olmadığından süreç örtülü biçimde yürütülmektedir.” (Eker, 2013:2807). Tacikistan sınırları içerisindeki etnik gruplara bakıldığında ülke nüfusundan Taciklerden sonra en yoğun etnik grubu Özbekler oluşturmaktadır.¹³² Windfuhr, çalışmasında Farsçanın İran, Tat ve Tacikçe ile ilgisine

¹³² Bkz. www.demcope.ru/onalit

değınmiş ve Özbekçenin Tacikçeyle, Kuzey Azerbaycan dilinin ise Tat diliyle ilgisinin olduğunu saptamıştır. Eker, Özbek ve Taciklerin etnik anlamda farklılık göstermediklerini, iki grubunda önemli bir bölümünün Türkçe-Farsça iki dilli Orta Asya Müslümanları olduklarını belirtir (Eker, 2011:349-350). Erdal, tarihi kaynaklardan hareketle XI. yy.da Özbekistan’da Türk-Fars iki dilliğinin bulunduğunu düşünmektedir (Erdal, 2016:63). Özbekçenin oluşumunda birçok lehçe etkili olmuştur. Kuzeyde Kazak ve Karakalpak Türkçeleri, güneyde Türkmen Türkçesi, güneybatıda Farsça ve Tacikçe (Sjöberg, 1963:17).¹³³

Tarihî kaynaklarda Fars-Özbek ilişkisinin VII. yy.dan itibaren başladığını görmekteyiz. VII. yy.da İran işgal edilince Müslümanlığı kabul etmek istemeyen Sasaniler Özbekistan’a göç etmişlerdir. “Bu şekilde Orta Farsça -diğer adıyla Pehlevicede Orta Asya dillerinden biri olmuştur.” (Erdal, 2016:63). Geldner’in Turfan’da bulunan bir Pehlevi sözlüğünün parçalarını tanıtmaları bu duruma kanıt olarak gösterilir. (Geldner, 1904:10) IX. yy.ın başlarından itibaren bugünkü Özbekistan’da İran’dan göçen Pehleviler güçlenince Samani Devleti’ni kurarlar. Bu dönemde Samani Devleti’nin dili artık Pehlevicede değil, Yeni Farsçadır. (Erdal, 2016:39). Özbekçenin ünlü sistemi şöyledir:

Ünlüler			
e ¹³⁴	i	ö	ü
a, ä, å	ı	o ¹³⁵	u ¹³⁶

1934 yılında Palivanov’un isteğı gerçekleşmiş, Özbek Latin alfabesinde bulunan /ı/, /ö/, /ü/ sesleri atılmış harf sayısı 6’ya düşürülerek Özbek Türkçesinde 6 ünlü sesin varlığı kabul ettirilmeye çalışılmış, ses uyumu bozulmuş, hatta bu durum Özbek yazı dilinin büyük kazancı olarak dile getirilmiştir (Hudayberdiyev, 1998:443). İdo, bugünkü Taşkent Özbekçe ile Tacikçenin sesli harf sistemine çok benzediğini ifade eder (Ido, 2014:96). Günümüz Özbek yazı dilinin ünlü sistemi, imlâ kuralları, Çağatay Türkçesine ve özellikle Kıpçak, Oğuz, Karluk diyalektlerine dayanması gerekirken H. Danıyarov’a

¹³³Sjöberg, Özbekçenin oluşumunda en önemli paya sahip olan lehçelerin Farsça ve Tacikçe olduğunu ifade etmektedir (Sjöberg, 1963:17).

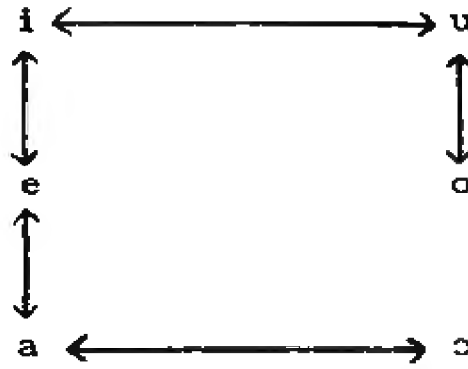
¹³⁴ Özbek Türkçesindeki /e/ sesi Türkiye Türkçesindeki /e/ ünlüsünden daha dar, orta genişlikte telaffuz edilir. Özbek Türkçesinde e>i değişimi düzenli bir şekilde görülmektedir. ber “bir”, besh “biş”, el “il”, et- “it-”, de- “ti-”, beshik “beşik”, me’ mor “mimar”, meros “miras”, devon “divan”, e’ tibor “itibar”, ne’ mat “nimet”, sehr “şehir” vs.

¹³⁵ Özbek Türkçesinde arka damak, orta genişlikte telaffuz edilen /o/ sesine de rastlanılmaktadır.

¹³⁶ Özbek Türkçesinde normal süreli /u/ sesi /u/ ve /ü/ seslerini; /ü/ fonemi de /o/ ve /ö/ seslerini karşılar. /u/ fonemi gul “gül” sözündeki /ü/ sesinden, kıum sözünde olan /u/ sesine kadar varyantlaşır. /ü/ sesi, kül “göl” sözünde daha önde ve kül “kol” sözünde daha arkada telaffuz edilir (Serebrennikov, Gadjeva:2011:37).

göre Tacikçenin etkisi altında kalan, yalnızca 6 ünlüyü barındıran ünlü uyumunun bulunmadığı Buhara ve Semerkant diyalektlerine dayanmaktadır. Sovyet yönetimi, Özbek Türkçesini Türk dili özelliklerinden uzaklaştırma ve Farsçalaştırmaya yönelik dil politikasını benimsemiştir. Özbek ağızlarının az bir bölümünü oluşturan Farsça etkisindeki Taşkent, Semerkand, Buhara diyalektlerini örnek göstermek suretiyle Özbek yazı dilinin 1930 yılından 1990'lı yıllara kadar, Farsçanın ses uyumuna uygun olması hedeflenmiştir (Kocaoğlu, 2018).

Sjöberg, Özbek Türkçesi ünlü değişim zincirini aşağıdaki gibi göstermektedir (Sjöberg, 1963:19).

Şekil 32: Özbek Türkçesinde ünlü değişim zinciri (Sjöberg, 1963:19)

Yukarıda ünlü sistemleri verilen lehçelerin bazılarında ya O>U ya da O>U, U>O değişimleri karakteristik olarak görülmektedir. Çuvaşçada /o/ sesinin /u/ sesine dönüşmesi kısmen, Yakutçada ö>uo değişimi, Horasan Türkçesinde ö>ü, uo değişimi, Tatar ve Başkurt Türkçelerinde O>U, U>O değişimleri, Hakas Türkçesinin Sagay ağızında, Altay Türkçesinin Güney Altay ağızlarında O>U değişimleri karakteristiktir. Bu değişimlerin karakteristik olarak görülmesine bu lehçelerin ünlü sistemlerinin dar ya da yarı ünlülerden oluşması neden olmuştur.

Kazak Türkçesinin Batı ağızlarında, Karakalpak Türkçesinin Güney ağızlarında ve Özbekçede söz konusu değişimlerin karakteristik olarak görülmesinde farklı bir durum vardır. Bu diller yarı ya da yarı dar ünlülü sisteme sahip topluluklarla etkileşim içerisinde oldukları için söz konusu değişimleri karakteristik olarak yansıtmaktadırlar. Kazak Türkçesinin Batı ağızlarında Tatar ve Başkurt Türkçelerinin etkisi ile, Karakalpak Türkçesinin Güney ağızlarında ve Özbekçede Farsçanın etkisi ile söz konusu değişimlere karakteristik olarak rastlanılmaktadır.

2.2.2.1.2.1. Türk Lehçelerinde Fonetik Çevreye Bağlı Olmayan O>U

Değişimleri: Türkçenin lehçelerinde fonetik çevreye bağlı olmayan O>U değişimlerinin örnekleri aşağıdaki gibidir.

2.2.2.1.2.1.1. ö>u değişimi

AT *böl, Yak. buol-, Hal. uol-; AT *hōbur “obur”, Yak. uop-; AT *hōcaq, Hal. Huoçaq; AT *hōp- “içmek”, Yak. uop-; AT *hōt, Çuv. vut; AT *kōş-, Yak. quohar; AT *ōn, Yak. uon, Hal. ūon; AT *sōr-, Hal. suor-; AT *tōl-, Yak. tuol, Hal. tūol-; AT *yōk, Yak. soux; AT *yōl, Yak. suol Hal. yūol; AT *yōn, Yak. suor; AT *yōn- “yontmak”, Yak. suor-, Hal. yūoq, ET *tōdaq, Hor. dudak; ET *tōz, Hor. tuoz; ET *yōl, Hor. yuol

2.2.2.1.2.1.2. o>u değişimi

AT *ot, Çuv. vut Ç 20; ET *bol-, Çuv. pul- Çu 501; ET *bosgo, Çuv. pusaha Çu 501; ET *boz, Özb. buz; ET *koç-, Çuv. huş- Çu 579, ET *kod-, Çuv. hur- Se 40; ET *kol-, Çuv. hul- Se 40; ET *konşl, Çuv. kürja ÇS; ET *kov-, Özb. quv-; ET *koyu, Özb. quyuq; ET *kozi/kuzu, Özb. qo' zi; ET *oçak, Çuv. vuçak Çu 250; ET *oğlak, Özb. uloq; ET *ok, Çuv. uhı Çu 251, ET *töl-, Hor. dul-; ET *yok, Çuv. şuk Se 40; ET *yol, Çuv. şuk Se 40; ET *yol, Özb. yul; ET *yom “büyü”, Çuv. yum Çu 564; ET *yoqaru, Hor. yuxarı; ET oyna-, Hor. uyna-; ET *ol, Özb. u; ET *on, Çuv. vun Ç 20; ET *soy-, Çuv. sü- ÇS; ET *tog-, tuğ-; ET *toğrı, Çuv. tūra ÇS; ET *toku-, Çuv. çuk- Çu 513; ET *tol-, Çuv. tul- Se 40; ET *ton-, Çuv. tum- Se 40; ET *top, Çuv. tupı Çu 564; ET *toprak, Özb. tupraq; OT *bolış, Tat. bulış, Baş. bulış; OT *bor, Tat. bur, Baş. bur; OT *borç, Tat. buriç, Baş. buric, OT *boş, Tat. buş, Baş. buş; OT *boğaz, Tat. buğaz; ET *ol, Özb. u; ET *on, Çuv. vun Ç 20; ET *soy-, Çuv. sü- ÇS; ET *tog-, tuğ-; ET *toğrı, Çuv. tūra ÇS; ET *toku-, Çuv. çuk- Çu 513; ET *tol-, Çuv. tul- Se 40; ET *ton-, Çuv. tum- Se 40; ET *top, Çuv. tupı Çu 564; ET *toprak, Özb. tupraq; OT *çoçqa, Tat. çuçqa, Baş. susqa; OT *moncuk, Özb. munchoq; OT *oçaq, Tat. uçaq, Baş. usaq; OT *oqı-, Tat. uqı-, Baş. uqı, OT *otın, Tat. utın, Baş. utın, OT *ova-, Özb. uqa-; OT *qoyıw, Tat. quyı, Baş. quyı; OT *qozı, Tat. quzı, Baş. quzı; OT *sonra, Özb. sunra; OT *soñ, Baş. huñ; OT *soq-, Tat. suq-, Baş. suq-; OT *sor-, Tat. sur-, Baş. hur-; OT *sowulçan, Baş. sualçan; OT *tolqın, Tat. dulqın, Baş. tulqın; OT *ton,

Tat. tun, Baş. tun; OT *toñız, Tat. duñyız; OT *toqı-, Tat. tuqı-, Baş. tuqı-; OT *torqay “serçe”, Tat. turqay, Baş. turqay; OT *togız, Tat. tuyız, Baş. tuyız; u 156

2.2.2.1.2.1.3. ö>ü değişimi

AT *kōk, Yak. küöx; AT *kōl, Yak. küöl; AT *ōgren, Yak. üören-; AT *sōk “söv-”, üöx-; AT *tōrt, Yak. tüört

2.2.2.1.2.1.4. ö>ü değişimi

ET *böğür, Çuv. püre Çu 266; ET *böl-, Çuv. pül- Se 42; ET *börk, Çuv. bürh Çu 267; ET *çöb, Çuv. şüp Se 42; ET *çömlək, Çuv. ç'ülmək ÇS 2, ET *çöp, Çuv. şüpi Çu 513; ET *köç-, Çuv. kuś ÇS; ET *köl, Çuv. küle ÇS; ET *kör-, Çuv. kur- Se 42; ET *köz, Çuv. kuś Se 42; ET *söğüt, Çuv. s'üze ÇS, ET *sök-, Çuv. süt- Çu 564; ET *sön-, Çuv. sün- Çu 564, OT *kögerçin, Tat. kügarsən, Baş. kügarçen; ET *töle “ödemek”, Çuv. tüle- Se 42; ET *tönder-, Çuv. tünder Se 42; OT *çökin-, Tat. çuqın-, Baş. çuqın-; OT *kökre-, Tat. kükre-, Baş. kükre-; OT *kömir, Tat. kümer, Baş. kümer; OT *körük, Tat. kürek, Baş. kürek; OT *körk, Baş. kürk; OT *öcet, Tat. ücet; OT *ökin-, Tat. üken-, Baş. üken-; OT *ördäk, Tat. ürdek; OT *öskür, Çuv. üslak; OT *öş, yüyes¹³⁷; OT *öt, Tat. üt, Baş. üt; ET *yöri, Özb. yüri; ET ökün- “pişman ol-”, Çuv. ükin Se 42; OT *böbrek, Çuv. püre ÇS; OT *böri, Tat. büre, Baş. büre; OT *töbe, Tat. tübe, Baş. tübe; OT *tört, Tat. dürt, Baş. dürt; OT *yöri-, Hor. yüri.

2.2.2.1.2.2. Türk Lehçelerinde Fonetik Çevreye Bağlı Olmayan U>O Değişimleri:

Türkçenin lehçelerinde fonetik çevreye bağlı olmayan U>O değişimlerinin örnekleri aşağıdaki gibidir.

2.2.2.1.2.2.1. u>o değişimi

ET *kum, Çuv. hom ÇS; ET *kurt, Çuv. hort ÇS; ET *tutgak, Çuv. toda ÇS; OT *uzın, Tat. ozın; OT *bulamıq, Tat. bolamık, Baş. bolamık; OT *bulan, Tat. bolan, Baş. bolan; OT *bur-, Tat. bür-, Baş. bür-; OT *burçaq, Tat. borçak, Baş. borçak; OT *burın, Tat. borın, Baş. borın; OT *buş-, Tat. boş-, Baş. pöş-; OT

¹³⁷ *öyüş<öyş<öş<öl (Tekin, 1975:177).

*buyaw, Tat. boyaw, Baş. boyaw; OT *qutır-, Tat. qotır-, Baş. qotır-, OT *quzγın, Tat. qozγın; OT *tul, Tat. tol, Baş. tol; OT *tuman, Tat. toman, Baş. toman; OT *ultan, Tat. oltan, Baş. oltan; OT *unıt-, Tat. onıt, Baş. onıt; OT *uqşa-, Tat. oxşa-, Baş. oxşa-; OT *urçıq, Tat. örçıq, Baş. örçıq; OT *uya, Tat. oya, Baş. oya; OT *yuldız, Tat. yoldız, Baş. yoldız; OT *yumurtγa, Tat. yomırqa, Baş. yomortqa; OT *yumuş, Tat. yomış, Baş. yomoş; OT *yumyaq, Tat. yomyaq, Baş. yomyaq; OT *yurt, Tat. yort, Baş. yort

2.2.2.1.2.2.2. ü>ö değişimi

ET *kül, Çuv. kθl ÇS; ET *kün, Çuv. kθn ÇS; OT *bük-, Tat. bök-, Baş. bök-; OT *bürçe, Tat. börçä, Baş. börçä; OT *bürke-, Tat. börkă, Baş. börkö; OT *bürse, Tat. börse, Baş. börse; OT *bürtik, Tat. börtök, Baş. börtök, OT *büt- “bitmek”, Tat. böt, Baş. böt; OT *bütün, Tat. böten, Baş. bötön; OT *çüçi, Baş. sösö; OT *küç, Tat. koç, Baş. kos; OT *kümiş, Tat. kömes, Baş. kömöş; OT *kün, Tat. kon, Baş. kon; OT *kürek, Tat. köräk, Baş. köräk; OT *küt-, Tat. köt, Baş. köt; OT *küw “ödünç”, Tat. köy, Baş. köy; OT *küzgi, Tat. közge, Baş. közgö; OT *süt, Tat. söt, Baş. höt; OT *süy- “sev”, Tat. söylä; OT *tük, Tat. tök, Baş. tök; OT *tülki, Tat. tölke, Baş. tölke; OT *tüp, Tat. töp, Baş. töp; OT *türt-, Tat. tört-, Baş. tört-; OT *üç, Tat. öç, Baş. öç; OT *ülke, Özb. o'lka; OT *ünde, Tat. önde, Baş. önde; OT *ür-, Tat. ör-, Baş. ör-; OT *ürk-, Tat. örk-, Baş. örk-; OT *ürpey-, Tat. övrän, Baş. öz-; OT *üvrän “öğren-”, Baş. öyër; OT *yügen, Tat. yögen; OT *yük, Tat. yök, Baş. yök; OT *yüz, Tat. yöz, Baş. yöz

2.2.2.1.2.3. Türk Lehçelerinde Alıntı Kelimelerde Fonetik Çevreye Bağlı Olmayan O>U Değişimleri:

Türkçenin lehçelerinde alıntı kelimelerde fonetik çevreye bağlı olmayan O>U değişimlerinin örnekleri aşağıdaki gibidir.

2.2.2.1.2.3.1. o>u değişimi:

Far *gonca, Özb. g' uncha; Far. *dost, Hor. düslux HL 19; Far. *hovlekī, Hor. hulakı HL 61; Far. *molla, Özb. mulla.

İlk hece dışında:

Far. *abone> Az. abuna KT 10; Fr. *doktor> Nog. doktor; Fr. *palto> Nog. paltul; Fr. *pasaport> Nog. pasapurt; Far. *koncāle> Kaz. küncara, Far. *abone, Baş. abünä.

2.2.2.1.2.3.2. ö>u değişimi:

Far. *cevan+merd “cömert”, Özb. cumard.

2.2.2.1.2.4. Türk Lehçelerinde Alıntı Kelimelerde Fonetik Çevreye Bağlı Olmayan U>O Değişimleri

Türkçenin lehçelerinde alıntı kelimelerde fonetik çevreye bağlı olmayan U>O değişimlerinin örnekleri aşağıdaki gibidir.

2.2.2.1.2.4.1. u>o değişimi

Ar. *mu'teber> Özb. motabar; Ar. *mucize> Özb. mociza; Ar. *murat> Baş. morad ; Ar. *murekkeb> Tat. morekkep; Ar. *mutlak, Baş. motlak; Ar. *nuқта, Özb. nokta; Ar. *su'al, Tat. sobal; Ar. *umıt, Hor. omıd HL 168; Ar. hurafe, Tat. horafat, Baş. hōrafat; Ar. kurban, Baş. korban; Far. *cun, Baş. çönki; Far. *dunbek, Baş. dombelek; Far. *gugird, Baş. kökirt; Far. *huner, Baş. önör; Far. *hurma, Baş. hōrma; Far. *kulbe, Baş. koliba; Far. *ustat, ostadi HL 2; Far. şuh, Tat. şok.

2.2.2.1.2.4.2. u>ö değişimi

Ar. *muhterem> Baş. möhterem; Ar. *ruhsat, Tat. röhsat; Ar. *suhbet, Tat. söömöt; Ar. *tüccar, Hor. toccar HL 107; Ar. hücum, Tat. hökm, Baş. hökm; Ar. hürriyet, Baş. hōrriyat; Ar. müfti, Baş. möfti; Ar. mühim, Baş. möhim; Ar. mühlet, Baş. möhlät; Far. *muhr, Tat. möör.

2.2.2.1.2.4.3. ü>ö değişimi

Ar. *bühtan> Özb. böhtan; Ar. *mü'min, Tat. mömin; Ar. *müdüriyet, Tat. mödirlik; Ar. *mühim, Tat. möhüm; Ar. *mülk, Tat. mölik; Ar. *müstakil, Baş. möstakil; Ar. *müsülman, Tat. mösilman; Ar. *müşkil, Baş. möşkil; Far. *Hüda, Baş. Hoday; Far. *hüner, honari HL 27.

2.2.2.1.3. Türkçe-Balkan Ağzları İlişkisinde Fonetik Çevreye Bağlı Olmayan

O>U Değişimleri

Batı Rumeli ağzlarında ilk hecede /ö, o/ seslerinin daralma eğilimi karakteristik özelliiktir. Bu değişimin, Batı Rumeli ağzlarında ö>o>u şeklinde bir eğilim izlemesi Bulgarcanın fonetik yapısı ile ilgilidir.

Nemeth'in tespitine göre bu değişimin karakteristik olduğu yerler Vidin, Adakale, Lom, Üsküp'tür. Ali, Kırcaali bölgesinde de bu değişimin karakteristik olduğundan bahsetmektedir. "Killi bölgesi genel olarak Batı grubu ağzları içerisinde yer alır. Yine ağız özelliklerinden, anladığımıza göre bölgeye Kıpçak unsurları da yerleşmiştir." Bu ağız özellikleri o>u, ö>ü değişimleridir (Ali, 2004:379).

Adakale geçiş bölgesi olduğu için ağız özelliklerinde birçok topluluğun konuşma özellikleri etkili olmuştur. Popescu Judetz, Adakale ağzının Balkan Türkçesine özgü bazı dil bölgelerinin birleşmesinden oluştuğunu belirtmektedir. Adakale ağzı kendine has özellikler taşımakla birlikte Kuzeydoğu Anadolu ağzı, Dobruca Türkçesi ve Bulgar Türkçesine benzer özellikler göstermiştir (Eugenia, 2006:42). Ayrıca Adakale halkı sürekli Sırplarla, Bulgarlarla ve Romanlarla temas hâlinde olmuştur. Bundan dolayı Adakale ağzı birçok dilden etkilenmiş ve onlarla bazı ortak özellikler taşımıştır.

Vidin ve Üsküp'te ö>ü değişimi karakteristik olarak görülmektedir. Bu yörelerin ağız özelliğinin şekillenmesinde Tatarların önemli rol oynadığı görülmektedir. Yıldırım Bayezid zamanında, Güney Kosova yöresi Üsküp sancağına Menemen dolaylarından getirtilen Türkler ve Anadolu'dan gelen Tatarlar yerleştirilmiştir (Öztürk, 2013). Vidin bölgesindeki halk çeşitli dönemlerde Tatarlarla etkileşim içerisinde olmuşlardır. XIII. yy. son çeyreğinde Kumanlar ve Tatarlar Vidin topraklarına saldırmışlardır (TDV, 2013:103-106). 1873 salnamesinde Kırım Savaşı'ndan önce Vidin'de altmış dört köyün olduğu, Türkçe konuşan Müslüman ahalinin ise Akçar ile Florentin köylerinde bulunduğu belirtilmiştir. "Kırım Savaşı'nın ardından 300 kişilik Kırım Tatarlarının nüfusu Akçar'a ve üç köye yerleşmiştir." (TDV, 2013:105). Kont Mülinen, Vidin'de bir münasebetle eski Tatar kalıntılarıyla karşı karşıya olduğumuzu açıklamıştır. Nemeth bu kalıntılardan kalan bir unsurun da "geniş zaman ortacının sözcük sonu r'si neredeyse kurallı diyebileceğimiz bir biçimde y'ye dönüşmesi" olduğunu belirtmiştir (Nemeth, 1980:147).

Sırpça ve Hırvatçanın ses kadrosunda mevcut olmayan /ö/ ve /ü/ seslerinin yerine /o/ ve /u/ sesleri kullanılır (Hazai, 1960:207). Sırpça ve Hırvatçadaki Türkçe alıntı

sözcüklerde Batı Rumeli ağızları özelliği görülmektedir (Hazai, 1960:209-210). Sırpçada ünlüler çok azdır, bu nedenle ahenksiz bir dil olarak nitelendirilir.¹³⁸ Sırpçada, Türkçe alıntı kelimelerde /ı/, /ö/ ve /ü/ seslerinin yerine /a/, /e/, /o/; /ı/ ve /u/ seslerinin yerine ise /i/ sesi kullanılmaktadır.

Arnavutluk'ta konuşulan Türk ağızlarında Batı Rumeli ağızı özelliği görülmektedir (Nèmeth, 1980:120-131). Arnavutluk'un güney ve kuzey ağız bölgeleri arasında belli farklar vardır. Güney ağızlarında Osmanlıcadaki /ö/ sesi Arnavut Türkçesinde /ü/ ve /u/¹³⁹ seslerine dönüşmektedir. Arnavutluk'un güney illerinden olan Ergiri'de /ö, ü/ sesleri yerine /o, u/ kullanılmaktadır (Nemeth, 1961:14).

Kosova Türkleri, Batı Rumeli ağızı konuşmaktadır. "Kosova'nın kuzey ağızları yerel özelliklerin arkaik yapılarını korunması bakımından daha muhafazakârdır." (İğci, 2010:76). ö>ü değişimi genellikle Batı Rumeli ağızlarında (Prizren, Priştine, Kosova Mitroviçası, Vuçitırın) görülmektedir. Bu ağızlarda kök hecelerde /ö/ sesi bulunmaz, hep /ü/ şeklinde söylenir. üp, ügi "övey", düş- "dök-" vs." (Gülensoy, 1993:16).

Prizren ve Priştine ağızında u>o değişmesi ilk hecede olduğu gibi diğer hecelerde de görülebilir. yonos "yunus", çocuk "çocuk", topos "topus" vs. Kosova Türk ağızlarında görülen bu yuvarlaklaşmanın sebebi Arnavut dillerinin etkisi ile açıklanabilir.¹⁴⁰

Makedonya'nın batısında bulunan Gostivar ağızında /ö/ sesi yoktur, bu ses ya /ü/ ya da /u/ sesine dönüşmektedir (Tufan, 2007:74). Gostivar ağızının ünlü sistemi, başta Makedonya ve Arnavutça olmak üzere temas ettikleri Hint-Avrupa dillerinin sistemine benzetilmiştir (Ahmed, 2012:17).

Makedonya'nın Vrapçište, Kalkandelen, Üsküp, Resne, Dinler ağızında görülen ö>ü değişimi düzenli olarak görülür. Vrapçište, Kalkandelen, Resne, Üsküp Türk ağızlarında /ö/ sesi yoktur (İbrahim, 1997:1; Hasan, 1983; Ahmed, 2001:54). Bunun yerine Arnavutçanın etkisi ile /ü/ sesi kullanılır. ürer, ünemli, ün, bürek, küpek, şüle vs. Karasu da bu durumu Türkçe kelimelerin Makedoncaya geçerken Makedon fonetik sistemine uyması ile ifade etmiştir (Karasu, 2014:72).

¹³⁸Vuk Karaciç, bu durumu "domuz çobanı dili" şeklinde ifade etmiştir.

¹³⁹Nèmeth /ö/ sesinin /u/ sesine dönüşmesinin /k/ ve /g/ seslerinden sonra gerçekleştiğini belirtmiştir. Ancak verdiği örneklerde /u/ sesi yerine /o/ sesini kullanmıştır. ö>u kose "köse", k'or "kör", göks "gögüs" vs.

¹⁴⁰Canhasi, Kosova Türk ağızlarının Arnavutçanın Gega lehçesi ile temasta olduğunu ifade etmektedir. Detaylı bilgi için bk. (Canhasi, 2012:206).

Yukarıdaki bilgilere göre Balkan ağızlarında O>U, U>O değişimlerini şöyle özetleyebiliriz. Balkan dillerinin ünlü sisteminde Türkçedeki gibi tam geniş /ö/ sesi bulunmaz. /ö/ sesinin kullanıldığı Balkan ağızlarında sesin üç eğilimi görülmektedir: /ö/ sesi ya korunmuştur ya ö>o>u ya da ö>ü şeklinde karakteristik bir değişim göstermiştir. /ö/ sesinin korunduğu ağızları şöyledir: Kosova'nın Bilaç, Preşva, Ostrce; Makedonya'nın Radoviç, Ohri, Ustruga ağızlarıdır. /ö/ sesinin kullanıldığı bölgelerde ö>o>u eğiliminin görüldüğü ağızlar şöyledir: Bulgaristan'ın Vidin, Lom, Adakale; Makedonya'nın Valandova, Dinler; Arnavutluk'un Güney ağızlarıdır. /ö/ sesinin kullanıldığı Bulgar dillerinde ö>ü eğiliminin görüldüğü ağızlar ise şöyledir: Bulgaristan'ın Vidin, Lom, Adaklae, Orechova ağızları. Vidin ve Üsküp'te söz konusu değişimlerin görülmesinde bölgedeki Tatarların da etkisi vardır.

/ö/ sesinin bulunmadığı bazı Bulgar ağızlarında sesin düzenli bir şekilde /ü/'ye geliştiği görülmektedir. Bu düzenli değişimin görüldüğü ağızlar şöyledir: Bulgaristan'ın Orechova, Burgaz ve Kazanlık; Kosova'nın Prizren, Priştine Mitroviça, Vuçitırın; Makedonya'nın Vrapçište, Kalkandelen, Üsküp, Resne ağızlarıdır.

Bulgar ağızlarında o>u değişiminin karakteristik olarak görüldüğü tek ağız ise Bulgaristan'ın Kazanlık ağızıdır.

Gülsevin, günümüz Batı Rumeli Türkçesinin ünlüler bakımından en karakteristik yönünün kökteki ö>ü değişiminin olduğunu, Michiel Martelini Derlemesi'ndeki imlanın XVII. yüzyılda Batı Rumeli Türkçesi ağızlarında birçok kelimenin ilk hecesinde ö>ü daralmasının gerçekleşmiş olduğunu ifade etmektedir (Gülsevin, 2017:12-47).

2.2.2.1.3.1. Türkçe-Balkan Ağızları İlişkisinde Fonetik Çevreye Bağlı Olmayan O>U, U>O Değişimleri: Tespit edilen örnekler aşağıdaki gibidir:

2.2.2.1.3.1.1. o>u değişimi

boşbuazlık “boşboğazlık” TBGS 114; bozdugan ÇBDTK 56; bozdugan “bozdoğan” TBGS 114; buanak “boğanak” TBGS 114; bureniya “borani” TBGS 114; buriya “boru” TBGS 114; butur “bodur” TBGS 114; buynuzlarına KBÇKTA 7/60; buzgun “bozgun” TBGS 114; çucuklâri KosA 1/63; çugun “çogun” TBGS 114; çutuk “çotuk” TBGS 114; dulak “dolak” TBGS 114; durmaciya “tornacı” TBGS 114; duruk “doruk” TBGS 114; duurciyka “doğur-” TBGS 114; fudul “fodul” TBGS 114; fudulin ÇBDTK 56; ; karakoncul “karakoncolos” TBGS 114;

kukureç “kokoreç” TBGS 114; kukuruz “kokoroz” TBGS 114; kumunizlê KosA 4/193; kunuşıyHâr KosA 7/108; sugan “soğan” TBGS 114; sukman “sokman” TBGS 114; sukman ÇBDTK 56; sununçi KosA 4/189; surguç “sorguç” TBGS 114; suvan KBÇKTA 7/158; tukat TBGS 114; tumruk “tomruk” TBGS 114; tumrukçıya “tomrukçu” TBGS 114; tunuk “donuk” TBGS 114; turtiya “tortu” TBGS 114; uduñ KosA 4/50; ukul KosA 4/191; uluk ÇBDTK 56; uturdiHâr KosA 1/95; vulkan “volkan” TBGS 114; yuklama “yoklama” TBGS 114; yurgan “yorgan” TBGS 114; ÇBDTK 56, yurgancıya “yorgancı” TBGS 114.

İlk hece dışında: kaybuldi KosA 2/29.

2.2.2.1.3.1.2. ö>u değişimi

cumert “cömert” TBGS 114; çuven “çöğen” TBGS 114; karakul “kara köl” TBGS 114; yuriya “yöre” TBGS 114.

2.2.2.1.3.1.3. ö>ü değişimi

düvmek RÇTA, PPA 0203/18; cüy RÇTA PPA 702/26; üyle RÇTA PPA 502/52; süzle RÇTA PPA 601/63; düşek ÇBDTK 56; düşeme ÇBDTK 56; küfte ÇBDTK 56; bürek ÇBDTK 56; güruk ÇBDTK 56; kümür ÇBDTK 56; küçek ÇBDTK 56; düşetmişlirHâr KosA 1/27; çütürdiHâr KosA 4/198; üldiHâr KosA 3/39; küpeklêr KosA 1/98; sülêm KosA 4/52.

2.2.2.1.3.1.4. ö>yu değişimi

byulyukçıya “bölükçü” TBGS 114; byurek “börek” TBGS 114; byurekçıya “börekçi” TBGS 114; dyunemeç “dönemeç” TBGS 114; dyunme “dönme” TBGS 114; dyuşedisam “döşe-” TBGS 114; dyuşek “döşek” TBGS 114; dyuşekçıya “döşek” TBGS 114; dyuşeme “döşeme” TBGS 114; gyubelek “göbelek” TBGS 114; gyucen “göcen” TBGS 114; gyuyus “göğüs” TBGS 114; gymlek “gömlek” TBGS 114; gyuyul “gönül” TBGS 114; gyuniya “gönye” TBGS 114; kyufte “köfte” TBGS 114; kyumyur “kömür” TBGS 114; kyumyurciya “kömürücü” TBGS 114; kyupriya “köprü” TBGS 114; kyupyuk “köpük” TBGS 11; kyupyurdisvam “köpür-” TBGS 114; gyuruk “körük” TBGS 114; kyustebek “köstebek” TBGS 114; kyustekliya “köstekli” TBGS 11; yurdek “ördek” TBGS 114; syuktisvam “sök-” TBGS 114; syuven “söve” TBGS 114; taşkyumyur “taş kömürü” TBGS 114; tyumbekiya “tömbeki” TBGS 114.

2.2.2.1.3.1.5. u>o değişimi

bodakliya “budaklı” TBGS 114, bogday RÇTA 104/50; bolanık “bulanık” TBGS 114; çoha “çuha” TBGS 114; çohaciya “çuhacı” TBGS 114; çohadar “çuhadar” TBGS 114; çovaldız “çuvaldız” TBGS 114; farfor “fağfur” TBGS 114; kanon “kanun” TBGS 114; kelepöş “kellepuş” TBGS 114; kobur “kubur” TBGS 114; koliba “kulübe” TBGS 114; komar “kumar” TBGS 114; komar ÇBDTK 56; komarciya “kumarcı” TBGS 114; Koran “Kuran” TBGS 114, kozgun “kuzgun” TBGS 114; limontozu “limontuzu” TBGS 114; moftura “muhtıra” TBGS 114; moganci “mugan” TBGS 114; mokaden “mukaddem” TBGS 114; moymol “moymul” TBGS 114; nomune “numune” TBGS 114; ograma “uğrama” TBGS 114; oğraş RÇTA 401/24; onor KöSA 1/56; organciya “urganci” TBGS 114; oşav “uşaf” ÇBDTK 56; posluk “pus” TBGS 114; poy “buy” TBGS 114; sondurma “sundurma” TBGS 114; tabor “tabur >” TBGS 114; tarator “taratur” TBGS 114; tarpoş “serpuş” TBGS 114; vapor “vapur” TBGS 114

İlk hece dışında: otırun KosA 2/1; stamböl KosA 1/186; tabor ÇBDTK 56.

2.2.2.1.3.1.6. ü>ö değişimi

öleştir- RÇTA 402/60; yörüyorķan KBÇKTA 12/93; yörümüş KBÇKTA 12/99; övey KBÇKTA 2/164

Harita 11: Balkan ağızlarında karakteristik değişimler

Tablo 112: Balkan Ağızlarında karakteristik O>U değişimleri

			Karakteristik değişimler		
		ö sesi	ö>o>u	ö>ü	o>u
Bulgaristan	Vidin	+	+	+	
	Lom	+	+	+	
	Adakale	+	+	+	
	Orechova			+	
	Kırcaali				
	Çerkovna				
	Burgaz			+	
	Kazanlık			+	+
Kosova	Prizren			+	
	Priştine			+	
	Mitroviça			+	
	Vuçitrın			+	
	Mamuşa				
	Gilan				
	Dobırçan				
	Bilaç	+			
	Preşova	+			
	Ostrce	+			
	Gostivar				
Makedonya	Valandova	+	+		
	Dinler		+		
	Vrapçište			+	
	Kalkandelen			+	
	Üsküp			+	
	Resne			+	
	Radoviç	+			
	Ohri	+			
	Ustruga	+			
Sırbistan					
Arnavut			+		
Karadağ					
Hırvatistan					
Macarca					
Bosna					
Yunanistan					
Romanya					

2.2.2.1.4. Türkçe-Farsça İlişkisinde Fonetik Çevreye Bağlı Olmayan O>U, U>O Değişimleri

Farsça, genellikle üç büyük döneme ayrılmaktadır: Eski Farsça¹⁴¹, Orta Farsça¹⁴² ve Yeni Farsça¹⁴³. Kızılören çalışmasında Türkçe-Farsça kelime alışverişinin ne zaman başladığına dair tespitlerde bulunmak için öncelikle iki dilinde tarihi dönemlerini karşılaştırmış daha sonra sözcük alışverişinin hangi dönemlere denk geldiğini saptamıştır (Kızılören, 2019:60).

Tablo 113: İranî Diller ve Türk dilinin tarihî dönemlerinin karşılaştırılması (Kızılören, 2019:60)

	İranî Diller	Türk Dili
Eski İranî Diller	MÖ 2000-MÖ 4. yy.	İlk Türkçe Dönemi MÖ 2400-MÖ 5. yy.
Orta İranî Diller	MÖ 5-MS 8. yy.	İlk Türkçe Dönemi MÖ 5-6. yy. Eski Türkçe Dönemi 6-8. yy.
Yeni İranî Diller	8. yy.- ...	Eski Türkçe Dönemi 8-9. yy. Orta Türkçe Dönemi 10-15. yy. Yeni Türkçe Dönemi 16-20. yy. Modern Türkçe Dönemi 20 yy.- ...

Türk-İran dilleri arasında o>u, u>o değişimlerinin ne zaman başladığını saptamak için iki dil arasındaki kelime alışverişi incelenmiştir. Bu değişimler ve değişimin başladığı dönemler aşağıdaki gibi sınıflandırılmıştır.

¹⁴¹ Ahamenişlerin dili (MÖ. 558-330)

¹⁴² Sasanilerin dili (MS. 224-651)

¹⁴³ VII. yy., Arap fethi sonrası.

Tablo 114: Türk-İran dilleri arasında o>u, u>o değişimleri

Eski İranî Diller	kondeh	İlk Türkçe	kundak
Orta İranî Diller	gūreh	Eski Türkçe	koruk
	gūzeh		kozak
	kūçéh		köçek
	kūréh		körük
	gondéh		kundak
	çūb		çögen
	tūtéh		totıg
	soksok		yüksek

Yukarıda da görüleceği üzere İran-Türk dilleri arasında sözcük alışverişinin¹⁴⁴ M.Ö. V. yy.larda başladığı görülmektedir. İlk dönem İran-Türk ilişkisini gerek tarihi kaynaklarda gerekse yazılı belgelerde açık şekilde görülmektedir.¹⁴⁵ Gabain, Türk-Fars ilişkisinin ilk temaslarını şöyle kanıtlamaktadır: “Modern Tacikistan’ın Sogdiana bölgesinde Pencikent’e (Ponjikant) bulunan muhtemelen VIII. yy.dan kalma bir duvar resminde, genç bir prensin ölümü münasebetiyle yapılan yas töreni tasvir ediliyor. Katafalkın yanında kahverengi saçları açık tenleriyle erkek; biraz ilerde, ön tarafta, siyah saçları, koyu tenleri ve belirgin biçimde kemerli burunlarıyla farklı bir etnik grup yer alıyor. Bu iki grup, muhtemelen Türkleri ve Soğdluları temsil ediyor, ancak hangisinin Türk, hangisinin Soğd olduğunu anlamak mümkün değildir.” (Gabain, 2006:93). Persçenin ilk yazılı belgeleri Behistun yazıtları (M.Ö. 518) İlk Türkçe dönemine, Ana Türkçe dönemi ise çoğu Zerdüş inancıyla ilgili zengin bir yazılı kaynakları Sasani egemenliği dönemine denk gelir (Eker, 2010:323). Birçok araştırmacı Farsça Türkçe ilişkisinin Birinci Köktürk Kağanlığı zamanında başladığını, özelliklerine dayandırarak kanıtlamıştır. Bugut yazıtının özelliklerine dayandırarak kanıtlamıştır. Bugut yazıtının üç yüzü Soğdcaydı, İranî bir dille yazılmıştı. Yazıtları kaleme alan Türk toplumunun

¹⁴⁴ Erdal Farsça-Türkçe arasındaki sözcük alışverişini “Farsça, Batı Türkistan’da olsun, İran’da olsun, Türkçenin etkisiyle oluşmuştur; buna göre söz dağarcığı genellikle İranlı (ve Arapça) olsa da sadece İranlıların değil, Türklerle İranlıların beraberce karşılıklı iletişimlerinde yarattıkları ‘ortak dil’ (lingua franca) özelliklerini taşımaktadır.” şeklinde ifade etmektedir (Erdal, 2016:40).

¹⁴⁵ o>u, u>o değişimini gösteren kelime listesinin Türkçeden Farsçaya mı, yoksa Farsçadan Türkçeye mi olduğu tartışmalıdır. Listeden bazı kelimelerin Farsçadan Türkçeye kopyalandığı ifade edilmekte bazı kelimelerin de Türkçeden Farsçaya kopyalandığı belirtilmektedir. Doerfer’e göre Farsça çok uzun süredir Türkçeye meyletmektedir (Johanson, 2006:75).

yapısını devletin örgütlenmesini yakından tanıyan, çok iyi Soğdca bilen bir Türk veya çok iyi Türkçe bilen bir Soğd idi (Klimkeit, 1990:57; Klyastorniy, Livşic, 1972: 69-102). Aalto ise Türkçe-Farsça ilk yazıtların dil ve üsluplarını karşılaştırarak Orhun Yazıtlarının Pers ve Sasani geleneğiyle paralellikleri bulunduğunu ifade eder. Xerces Naxş-ı Rüstem: “A great god is Ahuramazda who created this earth, who created yonder heaven, who has created man, who created welfare from man, who made Darius king.” (Aalto, 1971:32). Eker ise Orhun Yazıtları’nda yer alan aşağıdaki sözcüklerin ve biçimbirimlerin, İran dillerinden veya İran dilleri aracılığıyla kopyalandığına dair bir düşüncenin olduğunu ancak bu sözcük ve kelerden bir kısmının Çince, diğer Altay dillerinden alınmış olduğunu belirtir. Sözcükler: “baga, beg, çabış, çor, ışbara, torken, yabgu, apar, purum, berçik er, saka, sir, sogd, tat, tezik, Türk., bars, biçin, biti-, bör, çorak, çöl, kara, tam, ton, vs. Ekler: Ak (küçültme), -An (çokluk), -t (çokluk), -s (çokluk) vb.” (Eker, 2010:326) Erdal da ilk dönem Farsça-Türkçe temasına ilişkin şu bilgileri verir. “VI. yy.ın ikinci yarısında Türk Kağanlığı Batı Türkistan’ ı fethettiğinde, Türgeş, Çigil, Tuhsı, Karluk gibi Türk boyları kağanlık çerçevesinde çeşitli derecelerde bağlı olarak kısmen On Ok adı altında, orada hüküm sürmeye başlarlar. Ancak, bu Türk boylarına vergi veren yerli köylü ve çiftçi halkının tümü İranlıydı ve çeşitli İranî diller konuşuyordu.” (Erdal, 2016:62). Kaşgarlı Türkçe-Farsça ilişkisine, Farsça kabul ettiği kelimelerin kullanımına ait bilgiler vererek değinir. “çeşük, geşür/keşür, ören” vb. (DLT, I, 431-432).

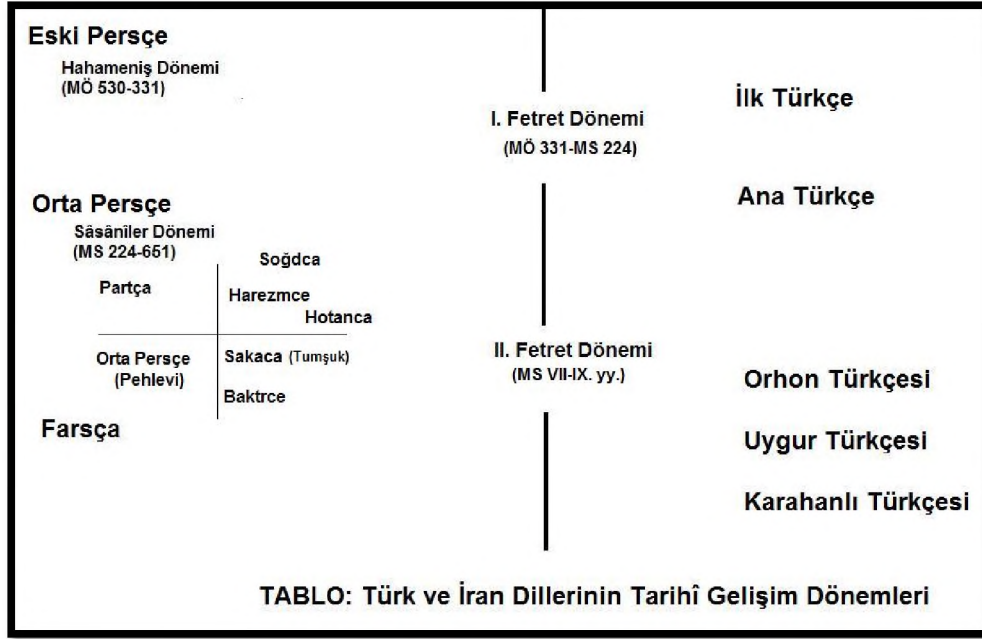
İki dilin de tespit edilen ilk yazılı kaynaklarından hareketle iki dil arasında çeşitli açılardan benzerlikler bulunduğu ortadadır. İki dil arasındaki benzerlikler, Türk-İran arasındaki ilişkinin 6. yy.dan itibaren var olduğunu gösterir.¹⁴⁶ Ancak Türk-İran etkileşimini başlatan hangi İran diliydi? Türkçedeki u’ları o yapan hangi –ya da tam tersi- hangi İran diliydi? Bu soruya yanıt bulmak için Eski Türkçe-İran dillerinin etkileşimine dair çeşitli görüşleri incelenmiştir. İlk dönemlerde Türkçenin etkileşim içerisinde olduğu Farsça, Eski Persler ve Sasani dönemleri resmî dillerinin organik devamıdır (Eker, 2010:321).¹⁴⁷ VII. yy.da bugünkü İran sınırları Müslümanlığı kabul etmek istemeyen Sasani ileri gelenleri de bugünkü Özbekistan’a göç etmişlerdir. Bu nedenle Orta Asya’da,

¹⁴⁶ En eski Farsça yazmaların İpek Yolu’ nun Doğu Türkistan kesimlerinde, Turfan, Duhong ve Minan bölgelerinde bulunmuş olması tesadüf değildir. (Müller, 1915; Utaş, 1968; Sims-Williams, 2011).

¹⁴⁷ Farsça, İslamiyet’ten sonra Müslüman Farslar tarafından konuşulan dilin adı olmuştur. Müslüman Taciklerin dili ve Afganistan’da lingua Franca olan Farsça değişkeler dahi zaman zaman Tacikçe ve Deri olarak adlandırılmaktadır (Eker, 2010:321).

Orta Farsça –diğer adıyla Pehlevi- konuşılmaya başlanmıştır (Erdal, 2016:62).¹⁴⁸ IX. yy.da Özbekistan’daki İran göçmenleri güç kazanınca bölgede Samani saltanatını kurarlar ve İslam âleminin en önemli bilim ve kültür merkezi hâline gelirler. “Samani imparatorluğu dilinin X. yy.da artık Pehlevi değil, Yeni Farsça olduğunu görüyoruz.” (Erdal, 2016:63). “Eski dönem İranî dillere giren bir Türkçe sözcük, orta dönem İranî dilleri ortaya çıkmadığı bir dönemde alınmış sözcüktür. Bu nedenle bu özelliğe sahip sözcüklerin Avesta, Eski Farsça gibi Eski İranî dillerin yanı sıra orta dönem İranî dillerden Soğdça, Orta Farsça (Pehlevi), Orta Farsça (Turfan) dillerinde genişçe kullanıldığı görülüyor. Ön Türkçeden alınan sözcüklerin Peştunca, Osetçe, Beluçça gibi yeni dönem İranî dillerde de yaygın bir şekilde kullanıldığını gözlemlemek mümkündür.” (Kızılören, 2019:61). Makedon kralı İskender, İran’ı ortadan kaldırdıca Eski Farsça uzun bir süre sessizliğe gömülmüş, bu dönemin ardından yapısal ve tipolojik dönüşümlere uğramış hâliyle Pehlevi, Soğd, Harezmi vd. İran dilleriyle (Orta Farsça) yeniden ortaya çıkmıştır. Orta Farsçanın canlandığı dönem Sasani imparatorluğu dönemidir (MS. 225-651). Orta Farsçanın dil malzemesi, MS. 3-7. yy. arasında hüküm süren ve bugünkü İran’ın Fars bölgesinden Afganistan ve Orta Asya’ya uzanan geniş bir coğrafyayı kontrol eden Sasani imparatorluğu dönemine aittir. Sogdiana’nın MS. 6-8. yy. arasında Köktürk İmparatorluğu’nun hâkimiyetine girmesinden itibaren Türk ve İran dilleri halkları arasındaki askeri, idari, ticari, diplomatik ilişkilerin daha da genişlediğini biliyoruz (Menges, 1968; Golden, 2006). “Kaşgarlı’nın eserlerini verdiği dönemde, Orta Farsça, yaklaşık iki yüzyıl önce sonra ermiş. Pehlevi, Soğd, Hotan, Harezmi dilleri, yerlerini Yeni Farsçaya bırakmıştır.” (Eker, 2009; Walter, 2006:5; Henning, 1955; Aalto, 1971:30; Payne, 1989:525).

¹⁴⁸ Xian’da bulunan Pehlevi bir yazıt Arap fethi zamanında kaçan sığınmacı Sasanilerin Çin’e kadar uzaklaştığını kanıtlar (Humbach-Shiping, 1988).

Tablo 115: Türk ve İran Dillerinin Tarihi Gelişim Dönemleri (Eker, 2010:1)

Yukarıdaki görüşlerden hareketle Türkçenin etkileşim içinde olduğu İranî dilleri olan Pehlevî, Tacik, Yeni Farsça dilleri arasındaki ilişkiyi incelenmiştir. Türkçe-Pehlevîce, Tacikçe, Yeni Farsça arasında o>u, u>o değişimleri düzenli olarak görülmektedir. Bu durumun nedeni Eski Farsçanın ünlü sisteminde bulunan bazı ünlülerin varlığıdır.

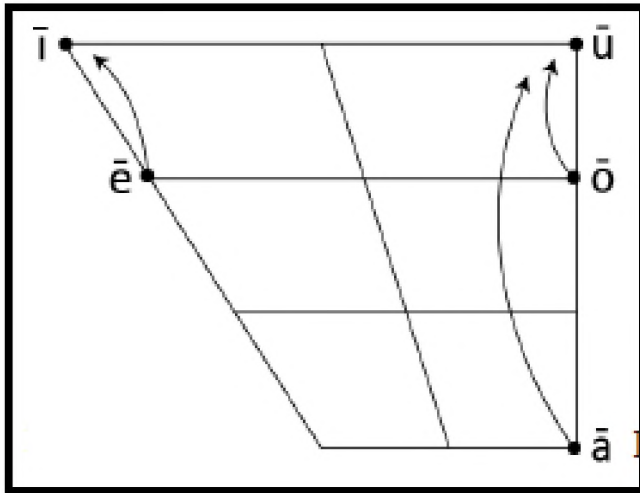
Meier, Fars yazı sisteminin Arapçaya dayalı olduğu için o, u seslerinin telaffuzlarındaki değişikliği tespit edebilmek için tarihî kaynaklara danışmanın yararlı olacağını savunur (Meier, 1981:71-72). MS. 970’te Arapça yazılmış El-İsbahani’de Arapçada olmayan Farsçada bulunan sesler için notlar düşülmüştür. bō “koku” sözcüğü Farsçada “bu”, sēr “dolu” sözcüğü ise Farsçada “sir” şeklindedir. Arapça ve Farsçada arasında görülen bu farklılıklar Türkçe-Farsça arasındaki sözcük alışverişinde de görülmektedir. Miller, CC’den aldığı örneklerde Türkçe ve Farsça arasında ō, ū seslerinin bir tezatlık oluşturduğunu fark etmiştir.

Tablo 116: Codex Cumanicus ve Çağdaş İran dillerinde ē, ō, ū seslerinin karşılaştırılması

Ses	Kelime	CC	Çağdaş İran Dilleri
ē	دیر	dēr	dir
ō	کوه	kō	kuh
	پوشش	pōšiš	puşiş
ū	موم	mūm	mum
	گل	galū	gælu

Phillott, Türkçe ve Farsça arasında tezatlık oluşturan /ō/ ve /ē/¹⁴⁹ sesleri “meçhul sesler”¹⁵⁰ olarak adlandırmıştır (Phillott, 1919:23).¹⁵¹ Stein, Eski Türkçede de Farsçadan ödünçlenmiş sözcüklerde bu meçhul seslerin korunduğunu düşünmektedir. ET dost, Far. dust; ET horoz, Far. xorus, ET. meşin, Far. mişæn vs. (Stein, 2006:147-148).

Lazard, Eski Farsçada boğumlanma yeri sabit olan uzun ünlülerden boğumlanma yeri sabit olmayan kısa ünlülerin geliştiğine dikkat çekmiştir (Lazard, 1957). Çünkü boğumlanma yeri sabit olmayan sesler, nitelik ve nicelik bakımından daha çok etkiye maruz kalırlar (Miller, 2018).

Tablo 117: Eski Farsça ve Yeni Farsça arasında uzun ünlülerin yükselme ilkesi

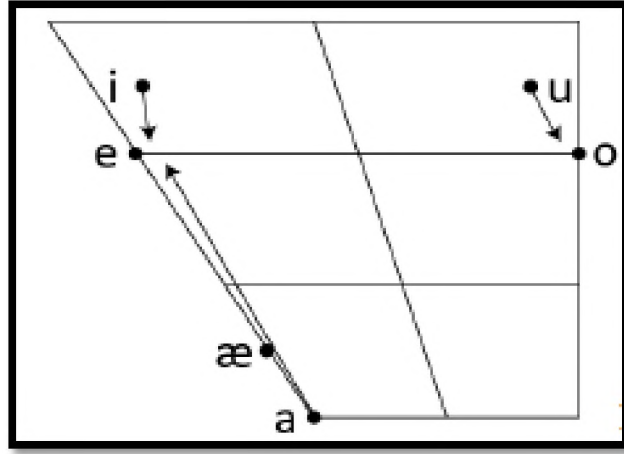
¹⁴⁹ /ī /, /ū/ sesleri ise maruf sesler olarak adlandırılmaktadır.

¹⁵⁰ Philott, meçhul seslerin bugünkü durumuna da değinmiştir. Bu seslerin Afganlar ve Hintliler tarafından Farsçada korunduğunu ancak günümüz Farsçasında bilinmediğini belirtmektedir.

¹⁵¹ “Kurmnaçi kürtçeis, bu meçhul seslerin ayrımını koruyan Kuzeybatı İran diline bir örnektir. pēš “ön”, šir “süt, roj “gün”, dūr “uzak” gibi. ” (Haig, Opengin, 2012:12-13). Perry meçhul ō sesinin XII. yy.ın sonunda, meçhul ē sesinin ise XV-XVII. yy. arasında ortadan kalktığını savunur.

Uzun ünlülerin aksine kısa ünlüler başka sese dönüşürken boğumlanma yerleri alçalır. Fars dillerinde de $i > e$, $u > o$ değişimleri aşağıda gösterilmiştir.¹⁵²

Tablo 118: Eski Farsça ve Yeni Farsça arasında kısa ünlülerin alçalma ilkesi

Özetleyecek olursak $\bar{o} > u$ değişimindeki /u/ sesi aslî bir ses değildir. Eski Farsçada var olan yaklaşık XII. yy.ın sonunda yerini /u/ sesine bırakıp ortadan kaybolan aslî / $\bar{o}$ / sesinin boğumlanma noktasının yükselmesi ile gelişmiştir. Aynı şekilde $u > o$ değişimde görülen /o/ sesi de aslî bir ses değildir. /u/ sesinin boğumlanma noktasının alçalıp /o/’ya değişmesi ile oluşmuştur.

Eski çeşitli araştırmacıların düşüncelerinden ve tespitlerinden hareketle Türk-Fars ilişkilerini başladığı Orta Farsça döneminde canlılığını kazanan dil Pehlevicedir. Pehlevicede-Türkçe arasındaki $o > u$, $u > o$ değişimlerini incelenmiştir. Kenzie, Pehlevi harflerinin genellikle diğer harflerle çıkışacak şekilde düzensiz bir şekilde çarpıtıldığını veya birleştirildiğini bu durumun da daha fazla belirsizliğe yol açtığını belirtir (Kenzei, 1971:XII). Pehlevi alfabesinde kullanılan ünlüler aşağıdaki gibidir:

Ünlüler

ī	ē	ā	ō	ū
ī	e ¹⁵³	a	o	u

¹⁵² Detaylı bilgi için bk. (Miller, 2012:116).

¹⁵³ “e ve o’nun fonetik durumu şüphelidir ve bu seslerin oluşumları kanıtlanabildiği zaman yazıda gösterilir.” (Kenzei, 1971:XV).

Pehlevi metinlerinin çeviriyazısında /w/ işareti /o/ ve /u/ seslerini karşılamak için kullanılmıştır. Kenzei, bu nedenle sözcüklerin çevirisinde farklılıkların olabileceğini belirtir: škwp “škuf, škof” gibi. Ancak Kenzei’nin çalışmasında Pehlevi-Türkçe arasında ödünçleme sözcüklerde bu değişimlere örnek teşkil eden kelimelerin tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 119: Pehlevi-Türkçe arasında O>U değişimleri

Pehlevi	Türkçe
afzon	efsun
arzōg	arzu
buz	boz
duz-	toz-
navroz	nevruz
ogra-	ugra-
osan-	usan-
ōst	üst
roz	ruz
rozgar	rüzgar
xormā	xurma
zōhr	zühr
zūr	zor

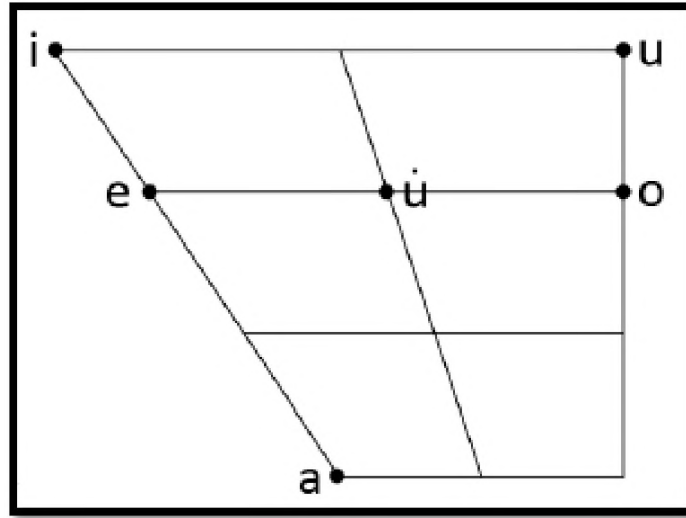
Tacikçe, o>u değişimlerinin görüldüğü Fars dillerinden bir diğeridir. “İslamiyet’in kabulünün ardından Fars ve Tacik adları, Yeni Farsçayı kullanan Müslüman İran dilli halkları ifade etmeye başlamıştır. Ancak sonraki dönemlerde Tacik adının kapsamı daralmıştır. Tacik bugün itibarıyla, İranlı ve Fars etnik adlarından farklı çoğunlukla Tacikistan ve Afganistan’da yaşayan Sünni, İran dilli bir halkın adıdır.” (Eker, 2008:157).

Tacikçe ve Türkçe arasında, yazı diline yansımayan önemli ölçüde tipolojik unsurlar bulunmaktadır. Özellikle Kuzey Tacikistan’ın konuşma dilinde Türkçenin biçimbilgisel ve sözdizimsel unsurları yoğun olarak görülmektedir (Eker, 2011:2812). “Farsça tipolojik bakımdan Pehleviceden ve diğer Orta İranî dillerden çok değişik olan,

çeşitli yapısal özellikleri Türkçeyi andıran bir dildir: Bu teşhis, Farsçanın bir lehçesi olan Tacikçe için daha da geçerlidir.” (Erdal, 2016:40).

Tacik ünlü sistemi aşağıda tabloda gösterildiği gibidir. Tabloda da görüldüğü üzere Tacikçede, Yeni Fars dillerinden farklı olarak /ü/ sesi bulunur. Perry, Tacikçedeki /ü/’nun Özbekçeden ödünçlendiğini belirtmektedir. Özbekçedeki /ü/ sesi ise Türkçedeki /ö/ ve /ü/ seslerinden türetilmiştir.¹⁵⁴

Tablo 120: Tacikçenin ünlü sistemi (Miller, 2012:165)

Fars dillerinde $\bar{o}$, $\bar{u}$, u seslerinin görünümü aşağıdaki gibidir.

Tablo 121: Fars dillerinde $\bar{o}$, $\bar{u}$, u seslerinin görünümü

	Eski Farsça	Orta Farsça	Yeni Farsça	Tacikçe
$\bar{o}$	$\bar{o}$	u	u	u
$\bar{u}$	$\bar{u}$	u	u	u
u	u	o	o	u

$o > u$, $u > o$ değişimleri Türkçe-Farsça ilişkisinde Eski Türkçe→Orta Farsça (Pehlevi)→Tacikçe şeklinde karakteristik bir seyir izlemiştir.

¹⁵⁴ Yazar, /ü/ sesinin telaffuzunu şöyle tanımlamaktadır: /u/’dan daha az yuvarlak, daha gevşek, Fransızca *peu* /o/ sesinden daha yüksek, /y/ ve /u/ arasında yalancı bir fonemdir (Perry, 2005:18).

Türkçe ve Farsça arasında karakteritik olarak görülen O>U, U>O değişimleri aşağıda tespit edildiği gibidir:

2.2.2.1.4.1. o>u değişimi: Türkçe ve Farsça arasında tespit edilen o>u değişimleri aşağıdaki gibidir:

Far. *düst> dost; Far. *gofte> güfte; Türk. *boğa> bukka; Türk. *boğum> buğum; Türk. *bol> bul; Türk. *boncuk> bunçuk, buncāk; Türk. *bota, botalak> butala; Türk. *bozuk> buzuk; Türk. *doğan> tuykun; Türk. *dolu> dula; Türk. *kol> kul; Türk. *kon> kun; Türk. *kotuga> kuduka; Türk. *kovı> kubi; Türk. *kozak> kusuk; Türk. *tolga> dulga, dūlga; Türk. *tortu> durd; Türk. *toy> duḡdāḡ; Türk. *toynak> tuyak; Türk. *yol-> yulma.

İlk hece dışında:

Türk. *karakol> karavul; Türk. *saklagu> saḡlov; Türk. *tabur> tabor.

2.2.2.1.4.2. o>ū değişimi: Türkçe ve Farsça arasında tespit edilen o>ū değişimleri aşağıdaki gibidir:

Türk. *boş> pūç; Türk. *çor> şūr; Türk. *çorba> şūrbā; Türk. *dolap> dūlāb; Türk. *soğan> sūḡān, sūh; Türk. *solucan> sūḡūlcān.

2.2.2.1.4.3. o>ü değişimi: Türkçe ve Farsça arasında tespit edilen o>ü değişimleri aşağıdaki gibidir:

Far. *gonāh> günah; Far. *kolāh> külah

2.2.2.1.4.4. ö>u değişimi: Türkçe ve Farsça arasında tespit edilen ö>u değişimleri aşağıdaki gibidir:

Türk. *ör> yurme

2.2.2.1.4.5. ö>ū değişimi: Türkçe ve Farsça arasında tespit edilen ö>ū değişimleri aşağıdaki gibidir:

Türk. *çöl> çūl; Türk. *döşek> dūšek, tūšek; Türk. *göç> gūç, kūç; Türk. *göç> gūçiden; Türk. *kömeç> kūmeç; Türk. *kör> kūr; Türk. *köse> kūse; Türk. *köşk> kūşk.

2.2.2.1.4.6. ö>ü değişimi: Türkçe ve Farsça arasında tespit edilen ö>ü değişimleri aşağıdaki gibidir:

Türk. *böbrek> bügrek; Türk. *gön> güne; Türk. *gözü> küzü; Türk. *gümüş> möngen; Türk. *könek> güne.

2.2.2.1.4.7. u>o değişimi: Türkçe ve Farsça arasında tespit edilen u>o değişimleri aşağıdaki gibidir:

Türk. *buhur> bohur; Türk. *burgu> borğu; Türk. *çubuk> çopok; Türk. *çuha> çoha; Türk. *dudak> totak; Türk. *kubur> kor, kıor; Türk. *kurs> kors; Türk. *kurt> gorg; Türk. *kuru> xoşk; Türk. *kurgan> korgan; Türk. *sungur> sonkur, şonkur; Türk. *tuğrul> togrıl; Türk. *turaç> dorrâc; Türk. *turgay> torka; Türk. *turaç> dorrâc; Türk. *turgay> torka; Türk. *uğru> ogri; Türk. *ukruk> okruk; Türk. *ulak> olâğ; Türk. *upa> opa

2.2.2.1.4.8. u>ö değişimi: Türkçe ve Farsça arasında tespit edilen u>ö değişimleri aşağıdaki gibidir:

Türk. *uç> oc.

2.2.2.1.4.9. ū>o değişimi: Türkçe ve Farsça arasında tespit edilen ū>o değişimleri aşağıdaki gibidir:

Far. *būrānī> borani; Far. *būstān> bostan; Far. *gūsa> köşe; Far. *horde> hurda; Far. *pūst> post; Far. Far. *pūst+nişin> postnişin; *pūşī> poşu; Far. *sūhte> softa; Far. *zūr> zor

İlk hece dışında:

Far. *ābnūs> abanoz, Far. *āfyūn, afyon; Far. *horūs> horoz

2.2.2.1.4.10. ū>ö değişimi: Türkçe ve Farsça arasında tespit edilen ū>ö değişimleri aşağıdaki gibidir:

Far. *gūşe> köşe; Far. *kūy> köy; Far. *pūstekī, pösteki; Türk. *būrki> bürk.

2.2.2.1.4.11. ü>o değişimi: Türkçe ve Farsça arasında tespit edilen ü>o değişimleri aşağıdaki gibidir:

Türk. *büyük; boyuk; Türk. *çükündür> çoğonder; Türk. *gürz> gorz; Türk. *hödük> kudek Türk. *külünk> koleng; Türk. *türbe> torbet.

2.2.2.1.4.12. ü>ö değişimi: Türkçe ve Farsça arasında tespit edilen ü>ö değişimleri aşağıdaki gibidir:

Türk. *büyü> böve; Türk. *mören> müren; Türk. *öküz> hüker; Türk. *ülke> ölke; Türk. *üvey> ögey; Türk. *yürüyüş> yörüş, yörüş.

2.2.2.2. Ses değişiminde işlevselcilik ilkesine göre

Türkiye Türkçesi ağızlarında ve Balkan ağızlarının bazılarında kimi örneklerin fonetik çevreye bağlı olarak oluşmadığı tespit edilmiştir. Bazen sözcüklerin o-u, ö-ü şeklindeki ikili kullanımları, konuşmacının gerek alışkanlığı gerek konuşurken kolayca kaçma eğilimi sonucu kişisel tercih olabilir.

2.2.2.2.1. o>u değişimi

Alıntı kelimelerde: *Fr. hotel>utel KastA 163/14, utelde EliÇA 40/1, utele KastA16/9, utellē DBİA 114/23, ütel BişTA 3/164, ütel dutmuş B11/268; *İt. bo'mba>bumbā NiMBİA M24/45; *Fr. portugal> purtaKal ManA II/2, purtaoal BilİA 7/335; kocaduvan “kocan doğan” BS.
İlk hece dışında: uturdılar Pr 1.

2.2.2.2.2. ö>u değişimi

cumur “kömür” Sırp Lok 1200; cuprija “köprü” Sırp Lok 1205; Ad, L; curēkot “çörekotu” Sırp Skal 181; custek “köstek” Sırp Şkal 201.

2.2.2.2.3. ö>ü değişimi

ümrün “ömrün”KayA 67/23, ümür MaKBKAÖ XIII/1;üp “öp” DoTA, upme HacA 2-171; ümrün “ömrün”KayA 67/23, ümür MaKBKAÖ XIII/1; üzlādim “özledim” DGİA 1/48; ūtede “ötede” Pr 4, ūdürdük, ütmek “ötmek” BKTA 4, çübük “köpük” DA, Ad, L.
Alıntı kelimelerde: *Ar. ‘uzr>üzür KavYA XXII/88.

2.2.2.2.4. u>o değişimi

buji AA 12/70; çol BalA 23/50; hon MaA 56/7; hoy MİA 45/60; kolis K1AA 201/70; kom NiğA 89/90; mocit MA I/20; mom İA X/345; monis KaA 70; moş RA 40/50; olvi ArtA 34/2; pos AA L/7; rohi SvA 34/90; rom II/010; ronik ÇoA 1/40; roz ZoA 3/230; soç AdA 101; sofi GaA 45; tonik YA 20/35; tot İsa 10/60

2.2.2.2.5. ü>ö değişimi

böz KarA 30/5; cöz EĞA 7A/3; dön MaA 7/90; göm “güm” ÇaA 6/60; göz RA I/5; hör NeA 36/80; köf AAA 03/5; möfit KeA 1/70; mörüt KaA 4/65; öç TA 80/35; öst DeA 25/35; öye VaA 10/70; töl IsA 8/45; üçü “öcü” TrA 6/010; yön “yün” EAA L/90.

2.2.2.3. Varyant ses olma ihtimali ile

Türkiye Türkçesi ağızlarında bazı örneklerde o-u, ö-ü arası seslerin fonetik çevreye bağlı olarak oluşmadığı tespit edilmiştir. Bazı araştırmacılara göre ilk hecede o-u, ö-ü ikili kullanıma sahip sözcüklerde görülen sesler /o/ ve /ö/'nün varyantıdır. Bu seslerin telaffuzu o~u, ö~ü arasındadır, bu nedenle yüzyıllar boyunca birbirlerinin yerlerine kullanılmışlardır (Philott, 1919:23; Doerfer, 1975-76). Varyantlar genellikle aynı anlamı koruduğu için ikili kullanıma sahip olan bu seslerin varyant olma ihtimali bulunmaktadır.

2.2.2.3.1. o>ö değişimi

cöK AtaA 24/59, çocuklar SakİA 71, çöval SerA 7/141, çövala ÇumHYA M10/6, çövala GöIA 4; ömuz AybA 14/17; mömbar AnBİA 16/63
Alıntı kelimelerde: möda ÇanİA 96/35, modası ManTA 28, möhtaç GİŞKİA 54/60, möhtar ManA II/1, mölla KamYA 4/1, mörk SivYA 11/38.

2.2.2.3.2. ö>ô değişimi

cômartesi AmMA 83/38; çökelek SarYA 41/186; düşmô SarYA 56/159, mümkün mü KüSiA 4/103
Alıntı kelimelerde: ômmü KadıA 27/76, möhôr VGHA 7/59, möhleT ArİA LXVIII/39, möhür SivZİA2/75, möhüre SivZİA 9/15, olmôyôSarYA 2/21, duymôyô SarYA 46/32, yumulmôyô SarYA 53/50, gözümô SarYA 12/104.

SONUÇ

Günümüze kadar yapılan çalışmalarda O>U, U>O değişimleri bir bütün olarak ele alınmamış; değişimlerin ortaya çıktığı mekanizma, değişimlerin ortaya çıkma nedenlerindeki bulanıklık, değişimlerin meydana geleceği koşullar net bir şekilde ortaya konulmamıştır. Türkçede O>U, U>O değişimlerini bir bütün olarak ele alan çalışma olmadığı için çalışmada O>U, U>O değişimlerine neden olan durumlar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Türkçede O>U, U>O değişimlerinin de nedenleri aşağıdaki tabloda karşılaştırılmıştır:

Tablo 122: Türkçede O>U, U>O değişimlerinin nedenleri

Türkçede fonetik çevreye bağlı O>U değişimleri	Türkçede fonetik çevreye bağlı olmayan O>U değişimleri	Türkçede fonetik çevreye bağlı U>O değişimleri	Türkçede fonetik çevreye bağlı olmayan U>O değişimleri
KVK tipli köklerin etkisi ile: (K)VK tipli köklerin etkisi ile: KV, VKV, VK tipli köklerin etkisi ile: Daraltma Niteliği Olan Ünsüzlerin Etkisi ile: f, v/ dudak ünsüzünün etkisi ile: /ğ, g, y/ ön damak ünsüzlerinin etkisi ile: /h/ gırtlak ünsüzünün etkisi ile: k/ğ~k/g~j karşılıkları ile: /l, n, r, s, ş/ diş ünsüzlerinin etkisi ile: Ünsüz düşmesi ile: Ünlü değişim zincirinde uzun ünlünün yükselmesi ilkesi ile:	Ünlü yapısı ile: Ses değişiminde işlevselcilik ilkesine göre: Varyant ses olma ihtimali ile:	Ünlü değişim zincirinde kısa ünlünün alçalması ilkesi ile:	Ünlü yapısı ile: Ses değişiminde işlevselcilik ilkesine göre: Varyant ses olma ihtimali ile:

Çalışmanın ikinci bölümünde inceleme kısmına geçilmiştir. İnceleme kısmının birinci bölümünde O-U seslerinin görünümü, ikinci bölümünde O>U, U>O değişimleri ele alınmıştır.

Ana Altayca döneminden kalma yazılı kaynaklara ulaşamadığı için araştırmacılar Altay dillerinin sözlüğünü yazarken hangi kök tipin hangi Altay dilinde hangi sese denk geldiği tahminlerinden hareketle Altay dilleri sözlüğünü oluşturmuşlardır. Çalışmada bu sözlükten hareketle Altay dilleri arasında O-U görünümleri belirlenmiştir.

Köktürk, Uygur ve Arap alfabelerinde o-u, ö-ü sesleri arasında ayırım yapılmadığı için bu alfabelerin kullanıldığı dönemlerde o-u, ö-ü seslerinin durumu tespit edilirken dönemlere ait eserlerin çeviri yazılarına bakılmıştır. Eserlerin çeviri yazısını yapan araştırmacıların o-u, ö-ü seslerinden hangisini neden kullandığı tespit edilmiştir.

Türkçede O>U, U>O değişimlerinin iki nedeni olduğu yukarıda belirtilmişti. Bu nedenlerin sağlamlasının yapılması için Türkiye Türkçesi ağızlarında, Türkçenin lehçelerinde ve Türkçenin diğer dilleri ile ilişkisinde söz konusu değişimler nedenleri ile incelenmiş ve tablolar ile karşılaştırılmıştır.

Tablo 123: Türkçede fonetik çevreye bağlı O>U değişimlerinin karşılaştırılması

Türkçede Fonetik Çevreye Bağlı O>U Değişimleri		
TTA'da	Türk Lehçelerinde	Balkan Ağızlarının Etkisi ile
Ünlü değişim zincirinde uzun ünlünün yükselmesi ilkesi:	Ünlü değişim zincirinde uzun ünlünün yükselmesi ilkesi:	Ünlü değişim zincirinde uzun ünlünün yükselmesi ilkesi ile:
Daraltma niteliği olan ünsüzlerin etkisi ile	Daraltma niteliği olan ünsüzlerin etkisi ile:	Daraltma niteliği olan ünsüzlerin etkisi ile:
Ünsüz düşmesi ile:	Ünsüz düşmesi ile:	Ünsüz düşmesi ile:
İlk şeklini koruyanlar:		
Alıntı kelimelerde		
Daraltma niteliği olan ünsüzlerin etkisi ile	Daraltma niteliği olan ünsüzlerin etkisi ile:	Daraltma niteliği olan ünsüzlerin etkisi ile:
Türkçenin ses özelliğine uygun hâle getirme		Türkçenin ses özelliğine uygun hâle getirme:
Ünsüz düşmesi		
Alıntı şeklini koruyanlar		

Türkçede fonetik çevreye bağlı O>U değişimlerinde daraltıcı etkiye sahip ünsüzler önemli bir yere sahiptir. /o, ö/ seslerinin boğumlanma noktasının daraltıcı etkiye sahip ünsüzler tarafından işgal edilmesiyle /o, ö/ sesleri /u, ü/ seslerine dönüşmektedir. Türkçede U>O değişimlerinin oluşmasında ise kelime içindeki /a, e, u, ü/ sesleri önemli bir rol oynamaktadır. Kelime içindeki /a, e, u, ü/ seslerinin olduğu boşluk başka bir ses tarafından işgal edilirse en az çaba ilkesinin gereği /u, ü/ seslerinin boğumlanma noktası /o, ö/ seslerine yaklaşır.

Türkçede fonetik çevreye bağlı olmayan değişimlerin asıl nedeni dillerin dillerin ünlü yapısıdır. Türkçede fonetik çevreye bağlı olmayan değişimler karakteristik bir özellik göstermektedir. Türkçede fonetik çevreye bağlı olmayan O>U, U>O değişimlerinin karşılaştırılması aşağıdaki gibidir:

Tablo 124: Türkçede fonetik çevreye bağlı olmayan U>O değişimlerinin karşılaştırılması

Türkçede Fonetik Çevreye Bağlı Olmayan U>O Değişimleri			
TTA'da	Türk Lehçelerinde	Türkçe-Balkan Dillerinin Etk.	Türkçe-Farsça İliş.
Ünlü yapısının etkisi ile:	Ünlü yapısının etkisi ile:	Ünlü yapısının etkisi ile:	Ünlü yapısının etkisi ile:
Ses değ. işlevselcilik			
Varyant ses olma iht.			

Tablo 125: Türkçede fonetik çevreye bağlı U>O değişimlerinin karşılaştırılması

Türkçede Fonetik Çevreye Bağlı U>O Değişimleri		
TTA'da	Türk Lehçelerinde	Türkçe-Balkan Ağ. Etk.
Ünlü değişim zincirinde kısa ünlünün alçalması ilkesi: *KAK(K)UK tipli hecelerde:	Ünlü değişim zincirinde kısa ünlünün alçalması ilkesi:	Ünlü değişim zincirinde kısa ünlünün alçalması ilkesi: *KAK(K)UK tipli hecelerde:
*(K)UK(K)A(K) tipli hecelerde:	*KU(K)A(K) tipli hecelerde:	*(K)UK(K)A(K) tipli hecelerde:
*(K)UK(K)UK tipli hecelerde:	*(K)UK(K)UK tipli hecelerde:	*(K)UK(K)UK tipli hecelerde:
Geniş ünlünün etkisi ile:		
• Ünsüz düşmesi ile:		• Ünsüz Düşmesi ile:
• İlk şeklini koruyanlar:	• İlk şeklini koruyanlar:	• İlk Şeklini Koruyanlar:
Alıntı Kelimelerde		
Ünlü değişim zincirinde kısa ünlünün alçalması ilkesi: *(K)AKU(K) tipli hecelerde:	Ünlü değişim zincirinde kısa ünlünün alçalması ilkesi ile: *KA(K)U(K) tipli hecelerde:	Ünlü Değişim Zincirinde Kısa Ünlünün Alçalması İlkesi: *(K)AKU(K) tipli hecelerde:
*KU(K)A(K) tipli hecelerde:	*KU(K)A(K) tipli hecelerde:	*KU(K)A(K) tipli hecelerde:
*(K)U(K)U(K) tipli hecelerde:	*(K)U(K)U(K) tipli	*(K)U(K)U(K) tipli hecelerde:
	Kū(K)(K) tipli köklerde:	
Geniş ünlülerin etkisi ile:		
Alıntı şeklini koruyanlar:		

TTA'da fonetik çevreye bağılı olmayan O>U, U>O değişimlerinin üç nedeni olduğu belirlenmiştir:

- a. TTA'da Tatar Türkçesinin Etkisi ile görülen O>U, U>O değişimleri
- b. TTA'da Bulgar Türkçesinin Etkisi ile görülen O>U, U>O değişimleri
- c. TTA'da Kürtçenin Etkisi ile görülen O>U, U>O değişimleri

KAYNAKÇA

- Aalto, P. (1971). Iranian Contacts of the Turks in Pre-Islamic Times. *Studia Turcica*, 29-37.
- Aalto, P. (2013). İslamiyet Öncesinde Türklerin İran Münasebetleri. *Türkiyat Mecmuası*, Bahar, 23, 189-214.
- Aalto, P.; Ramstedt, G. J.; Grabö, J. G. (1958). Materialien zu den Alttürkischen Inschriften der Mongolei. *Journal de la Société Finno-Ougrienne*, 60(7), 3-91.
- Acaroğlu, T. (1983). Türk Dili ve Lehçeleri Üzerine Bulgar Araştırmaları (1907-1971). *Türk Dili*, 46, 204-211 .
- Ahincanov, M. S. (2009). *Kıpçaklar*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Ahmed, O. (2003). Resne (Makedonya) ve Yöresi Türk Ağzının Ünlü Sistemi. *Hikmet*, 1(10), 99-116.
- Ahmed, O. (2012), Pulevksi'nin Sözlüklerinden Hareketle XIX. Yüzyıl Makedonya Türkçesinin Bazı Ses Özellikleri, *VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı (22-28 Ekim)*, TDK, Ankara.
- Ahmed, O. (2018). Makedonya Türk Ağzları: Geçmişi ve Bugünkü Durumu. *Ulakbilge*, 6(29), 1463-1482.
- Ahmed, O. (2001). *Фонетски и лексички карактеристики на турскиот говор во. Необјавена магистерска теза. Скопје: Филолошки факултет.*
- Aitchison, J. (2001). *Language Change: Progress or Decay?*. Cambridge and New York: Cambridge University Press.
- Akalın, M. (1984). Bögrüdelik Ağzı. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1, 55-150.
- Akar, A. (2005). *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Akar, A. (2013). *Muğla ve Yöresi Ağzları*. Ankara: TDK.
- Akar, G. (2015). Karahanlı Türkçesiyle yazılmış Kur'an Tercümesi (Tiem 73) Üzerine Bir Dil İncelemesi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Akay, R. (2007). Dil Değişiminin Dilsel ve Toplumsal Nedenleri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 4(1), 1-9.
- Aksan, D. (1983). Köktürkçenin Sözvarlığı Üzerine. *TDAY-B*, 28-29, 17-21.
- Alkaya, E. (2008). *Sibirya Tatar Türkçesi*. Ankara: Turkish Studies Yay.
- Alkayış, F. (2009). Kâhta Ağzında Yuvarlak Ünlülerin Kullanımı. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 18-21.
- Alyılmaz, C. (2015). *İpek Yolu Kavşağının Ölümsüzlük Eserleri*. Erzurum: Atatürk Üniv. Yay.
- Aras, N. (2006). Ondokuzuncu Yüzyılda Malatya Sancağı Besni Kazası'nın Tarihi Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Yapısı. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arat, R. R. (1979). Kutadgu Bilig III İndeks. İstanbul: TKAE Yay.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig Metin I*. Ankara: TDK.
- Arat, R. R. (1987). *Makaleler Cilt I*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Arat, R. R. (1988). *Kutadgu Bilig Çeviri II*. Ankara: TTK.
- Argunşah, M. (2010). Harezmi Dönemi Metinlerinde e/i Sorunu. *Dil Araştırmaları*, 6, 47-60.
- Argunşah, M. Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. Ankara: Kesit Yayınları.
- Arslan, R. (2009). XIX. Yüzyılda Hısnımansûr, Behisni, Gerger ve Kâhta'nın Sosyal ve İktisadî Durumu. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arslan, R. (2010). Osmanlı Devleti'nin Aşiretlere Bakış Açısı ve Adıyaman İli Aşiretleri Üzerine Bir Araştırma (1840–1890), Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 1(1), 25-37.
- Artuner, H. (1994). Bir Türkçe Fonem Kümeleme Sistemi Tasarımı ve Gerçekleştirimi. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

- Ata, A. (1993). Kutadgu Bilig Üzerinde BİR Düzenleme Denemesi: Kör Mü? Kür Mü? *Türkoloji Dergisi*, 11(1), 301-308.
- Ata, A. (2002). *Harezmi-Altın Ordu Türkçesi*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:36.
- Atalay, B. (2006). *Divanü Lûgat-it-Türk*. Ankara: TDK.
- Atalay, B. (1991). *Divanü Lûgati 't-Türk Tercümesi I-IV*. Ankara: TDK.
- Ayazlı, Ö.; Ölmez, M. (2011). Eski Uygurca Metinlerin Transkripsiyonunda Kullanılan Yöntemler ve İşaretler. *Orta Asya' dan Anadolu' ya Alfabeler*, 29-30 Mayıs 2007, 43-83.
- Aydemir, H. (2014). Orta Asya Onomastiğinde Soğudcanın İzleri. *Gazi Türkiyat*, 15, 53-66.
- Aydın, E. (2010). Bulçu Yer Adı Üzerine Notlar. *Turkish Studies*, 5(11), 117-126.
- Aydın, E. (2011). *Uygur Kağanlığı Yazıtları*. Konya: Kömen Yayınları.
- Aydın, E. (2012). *Eski Türk Yer Adları, Eski Türk Yazıtlarına Göre*. Konya: Kömen Yayınları.
- Aydın, E. (2012). *Orhon Yazıtları, Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor*. Konya: Kömen Yay.
- Aydoğdu, Ö. (2011). Çankırı İli ve Yöresi Ağzları. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Elazığ: Elazığ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydoğdu, Ö. Buran, A. (2016). Çankırı Yöresi Ağzlarının Türkiye Türkçesi Ağzları İçerisindeki Yeri ve Genel Özellikleri. *The Journal Of Academic Social Science Studies (JASSS)*, 53, 163-183.
- Balci, O. (2018). Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lûgati't Türkiye'de Görülen İmla Özelliği ve Bu Özelliklerin Kazak Türkçesi ile İlişkisi. *Türk Dünyası, Dil ve Edebîyat Dergisi*, 46, 57-633.
- Bang, W. (1919). *Vom Köktürkischen zum Osmanischen. Vorarbeiten zu einer vergleichenden Grammatik des Türkischen*, 2. Mittheilung: Über einige schallnachmende Verba.

- Banguoğlu, T. (1958). Kâşgari'den Notlar I: Uygurlar ve Uygurca Üzerine. *TDAY-B*, 6, 87-113.
- Banguoğlu, T. (1986). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TTK.
- Barthold, V. (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. Ankara: TTK.
- Bartonek, A. (1963). On the Sources of Origin of the Attic-Ionic Changes $\bar{a} > \bar{æ}$, and $\bar{u} > \bar{ü}$. *Acta Universitatis Carolinae Philosophica et Historica I*, 27-39.
- Barutçu, F. S. (1983). Kül Tigin mi? Köl Tigin mi? *Türk Dünyası Araştırmaları*, 22, 101-104.
- Baskakov, N. A. (1954). *Karakalpakskiy yazık, II, fonetika i morfologiya, çast pervaya*. Moskva.
- Baskakov, N. A. (1958). *Karakalpaksko-russkiy slovar*. Moskva.
- Baskakov, N. A. (2006). *Türk Dillerinin Tarihi-Tipolojik Sesbilimi*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Bayraktar, F. S. (2018). Türkçeden Balkan Dillerine Verilen Sözcükler ve Ağız İlişkisi. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 8(15), 22-32.
- Bazin, L. (1981). Kül Tegin ou Köl Tegin? K. Röhrborn", - H. W. Brands (hrsg.), Scholia, Beiträge zur Turkologie und Zentralasienkunde. *Annemarie von Gabain zum 80. Geburtstag am 4. Juli 1981 dargebracht von Kollegen, Freunden und Schülern*, Wiesbaden, Harrassowitz.
- Belmerze. (2018). Çifteler İlçesi Kazan Tatar Ağızı. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Blevins, J. (2004). *Evolutionary Phonology: The Emergence of Sound Patterns*. Cambridge University Press.
- Bogoroditskiy, V. A. (1953). *Vvedeniye v Tatarskoye Yazıkoznaniye v Svyazi s Drugimi Tyurskimi Yazıkami (İzd. 2-ye-1953)*. Kazan.
- Borovkov, A. K. (1954). Özbek Yazı Dilinin Kurucusu Ali Şir Nevaî. *TDAY-B*, 2, 59-96.
- Bozkurt, F. (1992). *Türk Dili*. İstanbul: Cem Yayınları.

- Bozkurt, F. (2012). *Kâşgarlı Mahmud. Divânü Lugat-it-Türk. Türk Dili Divanı*. İstanbul: Eğitim Kitabevi.
- Bulamadık, E. (2018). Eski Türkçede Ünlülere Bağlı Ses Değişmeleri. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Buran, A. (1999). *Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları*. Ankara: TDK.
- Buran, A. (2011). Kürtler ve Kürt Dili. *Turkish Studies*, 6(1), 43-57.
- Buran, A. (2015). *Türklük Bilimi Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yay.
- Buran, A. Alkaya, E. (2014). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri 3, Kuzeybatı/Kıpçak Grubu*, Ankara: Akçağ Yay.
- Buran, A. Oğraş, Ş. (2003). *Elazığ İli Ağızları*. Elazığ: Elazığ Valiliği, Elazığ Kültür Kurultayı.
- Buran, A. Alkaya, E. ;Özeren, M. (2014). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri 4, Kuzeydoğu Grubu*, Ankara: Akçağ Yay.
- Caferoğlu, A. (1948). Çağatay Türkçesi ve Nevâî. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 2-3-4, 141-154.
- Caferoğlu, A. (1964). Anadolu ve Rumeli Ağızları Ünlü Değişmeleri. *TDAY-B*, 12, 1-33.
- Campbell, L. Ringen, J. (1981). Teleology and The Explanation of Sound Change . *Phonologica*, 57-67.
- Canhasi, S. Sulçevsi, N. (2012). Kosova Türk Ağızlarına Arnavut Dilinin Etkisi. Uluslararası Dil ve Edebiyat Çalışmaları Kongresi Türk ve Arnavut Kültürel Ortak Yönleri, (25-26 Mayıs 2012), Tiran, 205-213.
- Carbognano, C. C., (1794). *Primi Principi della Gramatica Turca*, Roma.
- Choi, H. (1992). Oğuz Grubu Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Fonolojisi. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Clauson, S. G. (1962). *Turkish and Mongol Studies*. London: Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland.

- Clauson, S. G. (1971). *Some Notes on the Inscripten of Tonyukuk, Studia Turcica*. Budapeşt.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of PreThirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University.
- Clauson, S. G. (2017). *Türkçe Moğolca Çalışmalar*. Ankara: TDK.
- Coşkun, M. V. (2007). Standart Türkçede Ses Olaylarının Sebep-Sonuç İlişkisi Çerçevesinde Yeniden Sınıflandırılması. 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Coşkun, M. V. (2010). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat.
- Coşkun, V. (2001). Standart Türkçedeki Ünsüzlerin Akustik Özellikleri ve Görüntüleriyle Boğumlanma Yerleri Bakımından Sınıflandırılması. *TDAY-B*, 49, 62-85.
- Crystal, D. (2008). *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge University Press, UK.
- Çağatay, S. (1943). Uygur Yazı Dili. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5(2), 675-695.
- Çakar, E. (2012). *Elazığ Baskil Yöresi Aşiretleri*. Ankara: Ertem Basım.
- Çelik, Ş. (2017). Nehcü'l-Feradis'te Yazım (İmla) Çeşitliliği. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çoymaa, Ş. (2003). *Mongol Biçig*. Ulaanbaatar: Mongol Sudlalin Ögüüllüüd.
- Dankoff, R. Kelly, J. (1982). *Maḥmūd al-Kāşgarī, Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Lugat at-Turk)*. USA: Harvard University Press.
- Davutoğlu, A. Y. (2010). Standart Türkçedeki Ünlülerin Akustik Analizi ve Fonetik Altyapı. *Sanatta Yeterlik Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, N. (2002). Ağız Terimi Üzerine. *Türkbilig*, 4, 105-116.

- Demir, N.; Aydoğdu, Ö. (2009), *Giresun İli ve Yöresi Ağzları*, Giresun Valiliği Yayınları, Giresun.
- Demirci, Ü. Ö. (2014). *Eski Uygurca Dört Çatik*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Doerfer. (1977). Das Chorasantürkische. *TDAY-B*, 25, 217-204.
- Doerfer, G. (1969). İran'daki Türk Dilleri. *TDAY-B*, 17, 1-23.
- Doerfer, G. (1975-1976). Proto-Turkic: Reconstruction Problems. *TDAY-B*, 23-24, 1-59.
- Durrell, M. (2004). Linguistic Variable-Linguistic Variant/Sprachvariable–Sprachvariante, Sociolinguistics an International Handbook of The Science of Language and Society. Berlin-New York:Walter de Gruyter, 1: 195 -200.
- Eckmann, J. (1960). Dinler (Makedonya) Türk Ağzı. *TDAY-B*, 8, 189-204.
- Eckmann, J. (1982-1983). Memluk-Kıpçak Edebîyatı. *TDAY-B*, 30-31, 85-99.
- Eckmann, J. (2004). *Nehcü'l-Ferâdis (Uşmağlarının Açuq Yolu-Cennetlerin Açık Yolu)-I Metin, II Tıpkıbasım*. Ankara: TDK.
- Eckmann, J. Mansuroğlu, M. (1959). 1959 Yılı Trakya Dialektoloji Raporu. *İstanbul Üniversitesi Edebîyat Fakültesi Türk Dili ve Edebîyatı Dergisi*, IX, 113-118.
- Ediskun, H. (1998). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eker, Ö. (2015). Kutadgu Bilig Dizini. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Niğde: Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eker, Ö. Kök, A. (2017). Kutadgu Bilig'in Mısır Nüshasının Dizini Üzerine Notlar. *Türklad*, 1(1), 85-116.
- Eker, S. (1998). Kıpçak Lehçelerinin Karşılaştırılmalı Ses Bilgisi. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü .
- Eker, S. (2008). Divanü Lügati't-Türk'te 'İranlı' Kavramı. *Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri*, 28-30 Mayıs. Ankara: TDK.
- Eker, S. (2010). İran Dilleri ile İlk Temaslar ve Benzer Birkaç Öge Üzerine. *III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*, 26-29 Mayıs, Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları.

- Eker, S. (2011). Orta Asya'nın İrani Halkı Tacikler ve Bağımsızlığının 20. Yılında Tacikistan. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, 349-398.
- Eker, S. (2013). Tacikistan ve Türk Dilli Azınlıklar, Etnolinguistik Genel Bir Bakış. *Yeni Türkiye*, 53-54, 2799-2814.
- Ekrem, E. (1995). Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Kavimleri. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Elcan, A. (2016). Altay Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin Karşılaştırmalı Ses ve Şekil Bilgisi. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Ardahan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eraslan, K. (1986). XV. Yüzyıl Çağatay Edebîyatı - Çağatay Edebî Dilinin ve Edebîyatının Teşekkülü. *Büyük Türk Klâsikleri, III*, İstanbul, 59-62.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK.
- Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ.
- Ercilasun, A. B. (2007). *Makaleler/Dil-Destan-Tarih-Edebîyat*. Ankara: Akçağ Yay.
- Ercilasun, A. B. (2009). Dîvānu Lugātî't-Türk ve Uygurlar. *Turkish Studies*, 4(8), 5-12.
- Ercilasun, A. B.; Akkoyunlu, Z. (2015). *Kâşgarlı Mahmud Dîvānu Lugātî't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: TDK.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden-Boston: Brill.
- Erdal, M. (2010). Yazıtlar Türkçesinde Dörtlü Ses Uyumu. *Ötüken'den İstanbul'a Türkçenin 1290 Yılı (3-5 Aralık)*, İstanbul, 147-153.
- Erdal, M. (2016). Kutadgu Bilig ve Farsça. Yusuf Has Hâcib ve Ölümsüz Eseri Kutadgu Bilig, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yay. Bişkek.
- Boz, E; Aktaş, S. G. (2013). Eskişehir İli Dil Atlası Çalışmaları. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (Özel Sayı) , 59-72.
- Erdoğan, S. (2012). Niğde Merkez ve Bor İlçesi Ağzı. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- Ergin, M. (1970). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Ergin, M. (1993). *Türkçenin Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Ersoy, F. (2008). Türk-Moğol Dil İlişkisi ve Çuvaşça. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ersoy, F. (2007). Moğol Yazısının Tarihi Gelişimi ve Moğolların Kullandıkları Alfabeler. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22, 393-404.
- Ersoylu, H. (2000). Eski Türkiye Türkçesi Metinlerinde Kullanılan Elifli Vav. *Hasan Eren Armağanı*. Ankara: TDK.
- Ertan, E. (2011). Türkçedeki Sürtünmeli Seslerin Akustik Özelliklerinin Belirlenmesi. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sağlık Bilimleri.
- Ertane Baydar, A. S. (1999). Eskişehir ve Yöresi Kırım Tatar Ağzı. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eugenia, P. J. (2006). *Adakale*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Firdevsoğlu, İ. (2013). Adıyaman Yöresi Aşiretleri. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gabain, A. v. (1954). *Türkische Turfan-Texte VIII: Texte in Brāhmīscript*. Berlin: Akademie Verlag.
- Gabain, A. v. (1979). *Einführung in die Zentralasienkunde*. Darmstadt.
- Gabain, A. v. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK.
- Gabain, A. v. (2006). Irano-Turkish Relations in the Late Sasanian Period. *The Cambridge*
- Geldner, K. F. (1904). Bruchstücke eines Pehlevi-Glossars aus Turfan, Chinesisch-Turkestan. *SPAW*, 2.
- Gemalmaz, E. (1980). *Türkçenin Fonemler Düzeni ve Bu Fonemler Düzeninin İşleyişi*. Ankara: Sevinç Matbaası.

- Golden, P. (2006). Turkic Peoples. *The Turkic Languages*, 16-29.
- Gökçebay, Ö. (2006). Türkiye'ye Yerleşen Tatarlarda Dini Hayat ve Adetler (Konya Yöresi Örneği). *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gömeç, Y. (1997). Böğü Kagan'ın Yazıtı: Tez (Tes) II. *Türk Dünyası*, 124, 27-32.
- Gulcalı, Z. (2015). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikayesi*. Ankara: TDK.
- Gumilev, L. N. (2003). *Muhayyel Hükümdarlığın İzinde*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Gülensoy, T. (1974). Eski ve Orta Türkçede Moğolca Kelimeler ve Moğolca-Türkçe Müşterek Kelimeler Üzerine Notlar. *Türkoloji Dergisi*, 6(1), 235-259.
- Gülensoy, T. (1984). Rumeli Ağızlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme. *TDAY-B*, 32, 87-147.
- Gülensoy, T. (1988). *Kütahya ve Yöresi Ağızları*. Ankara: TDK.
- Gülensoy, T. (1993). *Rumeli Ağızlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi. Yay.
- Gülensoy, T. (2000). *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yay.
- Gülsevin, G. (1990). Göktürk Anıtları ile Yaşayan Üç Lehçemizin (Halaç, Çuvaş ve Saha/Yakut) Tarihi İlgili Düzeni. *TDAY-B*, 38, 55-64.
- Gülsevin, G. (2009). Rumeli Türkçesi Çerçevesinde Türk ve Balkan Dillerinin Etkileşimi. *Turkish Studies*, 4(8), 48-64.
- Gülsevin, G. (2017). *XVII. Yüzyıl Batı Rumeli Türkçesi Ağızları*. Ankara: TDK .
- Gülsevin, G. Boz, E. (2010). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Gümüškılıç, M. (2005). *18. yüzyıl Osmanlı Türkçesi Ses Hadiseleri*. Harvard University.
- Güneş, N. (2009). Kuzeydoğu Bulgaristan'da Çerkovna Köyü ve Çevresi Türk Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Güneş, N. (2016). Güneydoğu Bulgaristan Burgaz İli Türk Ağızları. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Günşen, A. (2008). Doğu Trakya Ağızlarının Şekil Bilgisini Belirleyen Temel Özellikler. *Turkish Studies*, 3(3), 402-470.
- Günşen, A. (2009). Dil Etkileşimi Açısından Makedonya ve Kosova Türk Ağızları. *Turkish Studies*, 4(8), 225-254.
- Günşen, A. (2012). Balkan Türk Ağızlarının Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Turkish Studies*, 7(4), 111-129.
- Günşen, A. (2013). Bir Balkan Topluluğu Olarak Pomaklar ve Kimlik Algılamalarında Türklük Bulguları. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 35-54.
- Gürsu, U. (2016). Bosnakça, Hırvatça ve Sırpçaya Türkçe Vasıtasıyla Geçen Arapça ve Farsça Kelimelerin Ses, Şekil ve Anlam Bakımından İncelenmesi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hacıeminoğlu, N. (2008). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK.
- Haig, G. Öpengin, E. (2015). Gender in Kurdish: Structural and Socio-Cultural Dimensions. *John Benjamins Publishing Company*, 4, 247-276.
- Haig, G.; Öpengin, E. (2018). Kurmanji Kurdish in Turkey: Structure, Varieties and Status, Linguistic Minorities in Turkey and Turkic-Speaking Minorities of the Periphery, 1-71.
- Halaçoğlu, Y. (1996). Osmanlı Belgelerine Göre Türk-Etrak, Kürd-Ekrad Kelimeleri Üzerine. *TDAY-B*, LX, 139-146.
- Halaçoğlu, Y. (2009). *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650), I-II-III-IV-V-VI*. Ankara: TTK.
- Harsany, J. N. (1672). *Colloquia Familiaria Turcico-Latina: Seu Status Turcicus Loquens*, Branderburg.
- Hasan, H. (1983). Kalkandelen Türk Ağzı. *Sesler*, XIX(173), 103-130.

- Hazai, G. (1960). Rumeli Ağızlarının Tarihi Üzerine. *TDAY-B*, 8, 205-211.
- Hazai, G. (1965). O Nekatory Aktual'nyh Voprosah İssledovanija. *Balkanotureckih Dialektov*, IX, 57-69.
- Henning, W. B. (1955). The Khwarezmian Languge. 60. *Doğum Yılı Münasebetiyle Zeki Velidi Togan'a Armağan*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Hock, H. H. (1986). *Principles of Historical Linguistics*. Berlin and New York.
- Holmes, J. (2008). *An Introduction to Sociolinguistic*. London and New York: Routledge.
- Hudayberdiyev, C. (1998). Özbekçede Ses Uyumunun Yok Edilişi. *TDAY-B*, 5, 433-443.
- Humboch, H. Shiping, W. (1988). Die Pahlavi-chinesische Bilingue von Xi'an A Green Leaf. *Papers in Honour of J. P. Asmussen*, 73-82.
- Hünerli, B. (2006). Kırklareli Babaeski Merkez İlçesi ve Köyleri Ağız İncelemesi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İbrahimsoylu, İ. (2018). Makedonya Kızılalma-Karaman Yörükleri Ağız (İnceleme-Metinler-Sözlük). *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ido, S. (2014). Bukharan Tajik. *Journal of the International Phonetic Association*, 44, 87-102.
- Ido, S. (2017). The Vowel System of Jewish Bukharan Tajik: With Special Reference to the Tajik Vowel Chain Shift. *Journal of Jewish Languages*, 5(1), 81-103.
- İğci, A. (2010). Kosova Ağızlarındaki Birkaç Türkçe Tabakası. *BAL-TAM Türklük Bilgisi*, 13, 73-77.
- İğci, A. (2013). Aynı Ağız Sahasında Bir Ses Değişiminin Aşamalı Dağılımı: Kosova Örneği. *Diyalektoloji*, 6, 35-39.
- İğci, A. (2014). 17. Yüzyılda Batı Rumeli Türkçesinin Özellikleri. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İğci, A. (2018). Batı Rumeli Ağızlarının Sınıflandırılması için Görüşler. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 18(2), 523-534.

- İlbaş, S. (2015). Eskişehir İli Balkan Muhacir Ağızları. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İlker, A. (2017). *Manisa Ağızları*. Ankara: TDK.
- İnan, A. (1953). XIII.-XV. Yüzyıllarda Mısır'da Oğuz-Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve "Halis Türkçe". *TDAY-B*, 1, 53-71.
- Jable, E. (2013). Gilan Türk Ağzında Ses Olayları. *TEKE*, 2(4), 84-104.
- Jable, E. (2016). Dobırçan Türk Ağzında Ses Olayları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, TAED 57, 1545-1565.
- Jable, E. Şanlı, C. (2007). Kosova-Prizren Türk Ağzının Ses Özellikleri. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2(2), 275-297.
- Jakobson, R. Halle, M. (1956). *Fundamentals of language*. Mouton ; Co.
- Johanson, L. (2006). *Turkic-Iranian Contact Areas: Historical and Linguistic Aspects*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Jongman, A. W. (2000). Acoastic Characteristics of English Fricatives. *Acoust Soc*, 108, 1252-1263.
- Kafesoğlu, İ. (1992). Uygurlar. *Türk Dünyası El Kitabı, I. Cilt, TKAE*. Ankara.
- Kafesoğlu, İ. (2009). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Kakuk, S. (1959). Le Dialecte Turc de Kazanlyk. *Acta Orientalia Academiae Sceintiarum Hungaricae*, 8(2), 169-187.
- Kalay, E. (1998). *Edirne İli Ağızları*. Ankara: TDK.
- Kalkan, M. (1996). Türk-Moğol Kavimleri Arasında Tatarlar ve Menşei Meselesi. *Türk Kültürü*, XXXIV, 11-18.
- Kamberi, B. (2015). Preşova ve Bilaç Türk Ağzı, İnceleme–Metin–Sözlük. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karaağaç, G. (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yay.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK.

- Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karaağaç, G. (2014). *Türkçenin Ses Bilgisi*. Ankara: Kesit Yay.
- Karaağaç, G. (2015). *Türkçenin Alıntılar Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yay.
- Karahan, A. (2014). Karahanlı Türkçesi Hangi Lehçeye Dayanıyordu? *TEKE*, 3(2), 13-28.
- Karahan, L. (1996). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Ankara: TDK.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1994). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK.
- Karasu, A. (2010). Çağdaş Bulgar Dilindeki Türkçe Kelimeler Bulgarca-Türkçe Ortak Söz Varlığı. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karasu, A. (2014). Tarihsel Süreç İçinde Balkan Dillerinin Türk Dili ve Kültürüyle İlişkisi. Kocaeli: Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi.
- Karaşinik, B. (2011). Silistre (Silistra) İli ve Yöresi Ağızları. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Katayama, A. (1999). *Taryat Yazıtı*. T. Moriyasu-A. Ochir (edd.), Provisional Report of Researches on Historical Sites and Inscriptions in Mongolia from 1996 to 1998. Osaka: The Society of Central Eurasian Studies, 168–176.
- Kaya, F. (2004). Bala İlçesi Ağzı . *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kenzei, D. N. (1971). *A Concise Pahlavî Dictionary*. London: Oxford University Press.
- Kılıç, F. (1997). Aral-Hazar grubu Kıpçak Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılıç, M. A. (2003). Türkiye Türkçesindeki Ünlülerin Sesbilgisel Özellikleri. *Studies in Turkish Linguistics*. İstanbul: Boğaziçi Univ. Yayınevi.
- Kılıçer, İ. (1998). Yozgat İli Ağızları Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Killi, G. (1997). *Kuzey ve Güneydoğu Sibirya Türklüğünün (Saha, Tuva, Hakas, Altay) Diline Fonolojik Açından Bir Bakış*. İstanbul: Sibirya Araştırmaları: Simurg.
- Killi, G. (2002). Hakas Türkçesinin Ağızları. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kirişçioğlu, F. (1999). *Saha (Yakut) Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK.
- Kızılören, C. (2019). *Farsçada Türkçenin En Eski İzleri*. Ankara: Akçağ Yay.
- Klaproth, J. V. (1826). *Tableaux Historiques De L'Asie*. Paris.
- Klyastorniy, G., P. S. Livşic, V. A. (1972). The Sogdian Inscription of Bugut. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*. XXVI/1, 69-102.
- Klyastorniy, S. G. (1984). *Tes Yazıtı*. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 36(1-3), 335-366.
- Kocaoğlu, T. (2018). Türk Dünyasında Kullanılan Alfabeler. <https://www.turkceindirilisi.com/turk-dunyasi/turk-dunyasinda-kullanilan-alfabeler-prof-dr-timur-kocaoglu-h61898.html>.
- Koçoğlu Gündoğdu, V. (2012). Günümüz Tuva Türkçesi (Giriş-Dil Özellikleri-Metinler-Söz Dizini). *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kolukırmık, S. (2008). Türkiye’de Rom, Dom ve Lom Gruplarının Görünümü. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 5(8), 143-153.
- Kopkallı, H. (2000). /v/'nin Sesbilimsel ve Sesbilgisel Özellikleri. *XIII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*. Yayına Hazırlayanlar: A: Sumru Özsoy, E. Taylan, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Korkmaz, Z. (2007). Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Dayandığı Temeller. *TDAY-B*, 55, 87-110.
- Korkmaz, Z. (2009a). Anadolu' da Oğuz Türkçesi Temelinde İlk Yazı Dilinin Kuruluşu. *TDAY-B*, 57(2), 61-69.
- Korkmaz, Z. (2009b). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.

- Korkmaz, Z. (2010). Balkan Türkçesi Ağızları ile Türkiye Türkçesi Ağızları Arasında Sosyo-Linguistik Açından Bir Karşılaştırma. *TDAY-B*, 58(2), 103-118.
- Korkmaz, Z. (2013). *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*. Ankara: TDK.
- Kowalski, T. (1949). Kuzey-doğu Bulgaristan Türkleri ve Türk Dili. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 3, 477-500.
- Kök, A. (2004). Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (Tiem 73 1v-235v/21) Giriş-İnceleme-Metin- Dizin. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köprülü, F. (1986). *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kurtulmuş, F. (2014). Türkiye Türkçesi Ağızlarında Ünlü Değişenleri. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Küçüker, P. (2008). Fonetik Çalışmalar ve Ağız Araştırmalarında Bilgisayar ve Ses Programlarının Kullanılışı. <https://docplayer.biz.tr/11079086-Fonetik-calismalar-ve-agiz-arastirmalarinda-bilgisayar-ve-ses-programlarinin-kullanimi.html>.
- Laçiner, A. (2019). Lehçeler arası Temas Açısından Polatlı ve Çevresinde Yaşayan Kırım Tatar Türkleri. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ladefoged, P. (2005). *Vowels and Consonants*,. Second Edition, Blackwell Publishing.
- Lazard, G. (1957). *Grammar of Contemporary Persian*. California: Mazda.
- Lessing, D. F. (1960). *Mongolian-English Dictionary*. Bloomington.
- Lindblom, B. (1990). *Explaining Phonetic Variation*. A Sketch of the H;H Theory.
- Mackerras, C. (1972). *The Uighur Empire According to the T'ang Dynastic Histories*. Australian National University Press Canberra.
- Malov, S. E. (1951). *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pis'mennosti*. Leningrad.
- Marcel, E. (2014). Eski Türk Yazısı Yazmaları ve Gramer Özellikleri. *Mirsultan Osman'ın Doğumunun 85. Yılına Armağan*. Konya: Kömen Yay.

- Martinet, A. (1952). *Function, Structure, and Sound Change*. WORD, 8(1), 1-32.
- Mansuroğlu, Mecdut (1988). Edirne Ağzında Yapı, Anlam, Deyim ve Söz Dizimi Özellikleri, *TDAY-Belleten 1960*, TDK, 181-187.
- Meier, F. (1981). Aussprachefragen des Älteren Neupersisch. *Oriens*, 27-28, 70-176.
- Megisero, H. (1612). *Institutionum Lingva Tvrca*. Leipzig.
- Menges, K. H. (1968). *The Turkic Languages and Peoples*. An Introduction to Turkic Studies. Ural-Altaische Bibliothek XV. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Meninski, F. A. (1680). *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae - Arabicae - Persicae = Lexicon Turcico - Arabico - Persicum*. İstanbul: Simurg Yay.
- Mert, O. (2009). *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes, Tariat, Şine Us*. Ankara: Belen Yay.
- Meyerhoff, M. (2006). *Introducing Sociolinguistics*. London: Routledge
- Miller, C. (2012). Variation in Persian Vowel Systems. *Orientalia Suecana*, LXI, 156-169.
- Miller, C. (2018). *Trends in Iranian and Persian Linguistics*. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Milroy, L. (1980). *Language and Social Networks, in Language in Society 2*. Oxford: Basil Blackwell.
- Milroy, L. (1987). *Observing and Analysing Natural Language, A Critical Account*. Oxford: Basil Blackwell.
- Molino, G. (1641). *Dittionario Della Lingua Italiana*. Roma.
- Mollova, M. (1996). Balkanlardaki Türk Ağzlarının Tasnifi. *TDAY-B*, 44, 167-176.
- Mollova, M. (1978). Balkanlarda Merkez Bölgede Gakçı Ağzlar. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 20, 239-350.
- Müller, F. W. (1915). Ein Syrisch-Neupersisches Psalmenbruchstück aus Chinesisch-Turkistan. *Festschrift E. Sachau*, 215-222.
- Nadelyayev, V. M.; Nasilov, D. M.; Tenişov, E. R.; Şçerbak, A. M. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad .

- Nemeth, G. (1961). Traces of the Turkish Language in Albania. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, Tomus 13. 1/2*, 9-29.
- Nemeth, G. (1980). Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması. *TDAY-B*, 28-29, 113-167.
- Oğuzoğlu, Y. ; Emecen, F. (1995). Eskişehir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 11, 398-401.
- Ohala, J. (1974). *The Contribution of Acoustic Phonetics to Phonology. Frontiers of Speech Communication Research*. Academic Press.
- Olçay, S. (1960). *Doğu Trakya Yerli Ağzı*. Ankara: TDK.
- Orberk, M. S. (2011). Türkiye Türkçesinde Ünlü Ünsüz Etkileşimleri. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Orkun, H. N. (1936). *Eski Türk Yazıtları I*. Ankara: TDK.
- Orkun, H. N. (2004). *Türk Sözümlerinin Aslı*. Ankara: TDK.
- Osawa, T. (1999). Tes Inscription. *Provisional*, 158-167.
- Ölmez, M. (1991). *Altun Yaruk, III. Kitap, (Suvarnaprabhāsa)*. Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları.
- Ölmez, M. (1995). Halaçlar ve Halaçça. *Çağdaş Türk Dili*, 84, Şubat, 15-22.
- Ölmez, M. (2011). Eski Uygur ve Çin Kaynakları Işığında Orhon Yazıtları'nda Geçen Yer ve Kişi Adları. *Orhon Yazıtları'nın Bulunuşundan 120 Yıl*. Hacettepe Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 629-640.
- Ölmez, M. (2012). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları Metin-Çeviri-Sözlü*. Ankara: Bilgesu Yay.
- Ölmez, M. (2019). Eski Uygurca körşi'nin Günümüz Türk ve Moğol Dillerindeki Karşılığı körşi 'komşu'. *MOCKBA*, 268-276.
- Ölmez, Z. K. (2013). Kutadgu Bilig'in Mısır Nüshasının Yazım ve Dil Özelliklerine göre Değerlendirilmesi. *VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*. Cilt 1, 241-254.
- Öner, M. (2007). Tatar Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akçağ Yay., 679-748.
- Öner, M. (2011). *Türkçe Yazıları*. İstanbul: Kesit Yay.

- Öpengin, E. (2012). Sociolinguistic Situation of Kurdish in Turkey: Sociopolitical Factors and Language Use Patterns. *De Gruyter Mouton*, 151-180.
- Öpengin, E. Haig, G. (2014). E. Introduction to Special Issue Kurdish: A Critical Research Overview. *Kurdish Studies*, 2(2), 99 – 122.
- Özçelik, S. (2002). Türkçedeki Farsçada Kelimelerde Görülen Ses Olayları. *Türk Dili*, 6(2).
- Özek, F. (2014), Tarihi Türk Lehçelerinde Ünlüler, Ankara: Akçağ Yay.
- Özek, F. (2016), Kemaliye Ağzı, Ankara: Kesit Yay.
- Özeren, M. (2014). Salar Türkçesi ile Türkiye Türkçesi Arasındaki Arapça-Farsça Alıntı Sözcükler. 7. *Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*, 16-18 Ekim. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Özkan, F. (1997). *Osmaniye Tatar Ağzı*. Ankara: TDK.
- Özkan, M. (1996). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Filiz Kitabevi.
- Özkan, N. (1996). *Gagavuz Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yay.
- Özönder, S. B. (1998). *Üç İtimsizler Giriş-Metin-Tercüme-Notlar-İndeks*. Ankara.
- Öztuncer, Ö. (2006). Uygur Şiveleri Sözlüğü (A'dan Z'ye Kadar Transkripsiyonlu Metin). *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Çanakkale: Çanakkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztürk, N. (2013). *Aşıkpaşazade Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Öztürk, R. (2019). Necip Asım'ın Orhun Abideleri Adlı Eseri ve Bunun Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları Eserle Karşılaştırması. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özyetgin, A. M. (2006). Tarihten Bugüne Türk Dili Alanı. (Conference) *Chinese Academy of Social Science*. China.
- Özyetgin, A. M. (2006). Tarihten Bugüne Türk Dili Alanı. China: Chinese Academy of Social Science, Sino-Foreign Relationship Department of Institute of History, Beijing.

- Parlar, Z. (2020). Baskil Ağzı Söz Varlığı Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Baskil Sempozyumu*. 16-17 Nisan, Elazığ.
- Payne, J. R. (1989). Iranian Languages. *Language, The World's Major*, London: Croom Helm, 514-525.
- Pekdemir, B. (2015). Hoten Ağzının İç Anadolu Ağızlarıyla Paralellikleri (Fonetik, Morfolojik, Leksikolojik). *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Perçin, B. (2008). Yeni Uygur Türkçesinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Phillott, D. C. (1919). *Higher Persian Grammar*. Calcutta: Baptist Mission Press.
- Pokrovskaya, L. A. (1964). *Grammatika Gagauzskogo Yazıka*. Fonetika i Morfolojiya. Nauka, Moskva.
- Poppe, N. (1965). *Introduction to Altaic Linguistics*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Poppe, N. (1987). *Introduction to Mongolian Comparative Studies*. Cambridge University Press, 3(4), 210-211.
- Pritsak, O. (1963). *Das Alttürkische*. In: *Turkologie*. Leiden-Köln.
- Radloff, W. (1894). *Die Alttürkischen Inscripten der Mongolei, Erslieferung*. St. Petersburg.
- Radloff, W. (1897). *Atlas der Altertümer der Mongolei*. St. Petersburg.
- Rahimi, F. (2016). Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ramstedt, G. J. (1913). Zwei Uigurische Runeninschriften in der . *Journal de la Société Finno-Ougrienne*, 30(3), 1-63.
- Ramstedt, G. J. (1951). Alte türkische und mongolische Titel. *Journal de la Société*, 59-82.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

- Redhouse, J. W. (1846). *Grammaire Raisonnee de la Langue Ottomane*. Paris.
- Rezaei, M. (2017). Farsçadaki Türkçe Sözcüklerin Gelişim Sürecine Dair Bazı Tespitler. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 56-73.
- Rona-Tas, A. (2013). *Türkolojiye Giriş*. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Roux, J.-P. (2001). *Moğol İmparatorluğu Tarihi*. İstanbul: Kabalcı Yay.
- Roux, J.-P. (2007). *Türklerin Tarihi Pasifikten Akdeniz'e 2000 Yıl*. İstanbul: Kabalcı Yay.
- Röhrborn, K. (1981). Zu einem dialekt-differenzierenden Lautübergang im Alttürkischen. *Materialia Turcica*, 7(8), 295-305.
- Röhrborn, K. (1998). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial de Vorislamischen Türkischen Texte aus Zentralasien, Lieferung 1–6*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Röhrborn, K. (2011). Eski Uygur Alfabesindeki 'Fonolojik Prensip' Problemi Üzerine. *Orta Asya'dan Anadolu'ya Alfabeler*. (29-30 Mayıs 2007), Eskişehir.
- Rybatzki, V. (1997). *Die Toñukuk-Inscript*. Szeged: Studia Uralo-Altaica.
- Sağır, M. (1995). Anadolu Ağzlarında Ünlüler. *TDAY-B*, 43, 377-390.
- Salman, R. (2000). Baskil (Elazığ) Ağzındaki Arkaik Kelimelerin Etimolojisi. *Türk Dili Üzerine Makaleler*, 135-152.
- Sami, Ş. (1989). *Kamus-i Türki*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Samuels, B. (2005). *The Attic Reversions*. Harvard University.
- Samuels, B. D. (2006). Nothing to Lose but Their Chains: Rethinking Vocalic Chain Shifting. *Department of Linguistics*.
- Samuels, B. D. (2017). Vocalic Shifts in Attic-Ionic Greek. *Papers in Historical Phonology*.
- Sarı, M. (1999). Kosova'da Türk Birliğinin Yerleştiği Mamuşa Köyü Ağzı. *Türk Dili*, 572, 710-713.

- Sarıbay, N. (2014). Türkmen Türkçesindeki Farsça Kelimeler (Ses Bilgisi, Anlam Bilgisi, Sözlük). *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Selen, N. (1979). *Söyleyiş Sesbilim Akustik Sesbilim ve Türkiye Türkçesi*. Ankara: TDK.
- Serebrennikov, B. A. Gadjeva, N. Z. (2011). *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri*. Ankara: TDK.
- Sims-Williams, N. (1981). The Sogdian Sound-System and the Origins of the Uyg-hur Script. *Journal Asiatique*, 269, 347-360.
- Sims-Williams, N. (2011). Early New Persian in Syriac Script: Two Texts from Turfan. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 74(3), 319-330.
- Sinor, D. (1988). *The Uralic Languages*, Leiden: Handbuch der Orientalistik Achte Abteilung.
- Sjoberg, A. F. (1963). *Uzbek Structural Grammar*. Indiana University.
- Söylemez, F. (2002). Rışvan Aşireti'nin Cemaat, Şahıs ve Yer Adları Üzerine Bir Değerlendirme. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 39-52.
- Söylemez, F. (2011). *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi*. İstanbul: Kitabevi.
- Starostin, S., Dybo, A., Mudrak, O. (2003). *Etymological Dictionary of the Altaic Languages. Vol. I-III*. Leiden-Boston: Handbook of Oriental Studies. Section 8 Uralic ; Central Asian Studies.
- Stockwell, R. Minkova, D. (1988). On Drifts and Shifts. *Studia Anglica Posnaniensia*, XXXI, 283-303.
- Surazakova, N. N. (2001). *Altay Tildin Grammatikazı (Tablitsalarda)*. Gorno-Altaysk.
- Şahin, C. (2011). XIII. yy.dan Günümüze Eskişehir Yöresinde Tatarlar. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şaraf, G. (1928). *Sonornaya dletnost tatarskih glasnih, VNOT*.
- Şavk, Ü. Ç. (2011). *Leyli vü Mecnun Ali Şir Nevayi*. Ankara: TDK.
- Şçerbak. (1970). *Savnitel'naya Fonetika Tyurkskix Yazıkov*. Leningrad.

- Şçerbak, A. (2011). Türk-Moğol Dil İlişkileri (Dillerin Birbirinden Etkilenme ve Birbirlerine Karışma Sorunu Üzerine). *Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, 9-32.
- Şçerbak, A. M. (2014). Uygur Alfabesi Hakkında. *İlmi Araştırmalar*, 10, 189-194.
- Şçerbak, A. M. (2019). *Eski Dönem Türk-Moğol Dil İlişkileri (8.-14. Yüzyıllar)*. Ankara: TDK.
- Şener, H. İ. (2002). Karahanlılarda Dil ve Edebîyat. *Türkler*, 784-792.
- Şimşek, A. (2001). Elazığ'da Yaşayan Balkan Göçmenlerinin Yaygın Halk İnanışları. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şirin User, H. (2009). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları, Söz Varlığı İncelemesi*. Konya: Kömen.
- Şirin, H. (2009). Runik Harfli Türk Yazıtlarında Ağız (Diyalektoloji Öğeleri). *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, 20-25 Ekim. Ankara.
- Tansu, M. (1963). *Durgun Genel Ses Bilgisi ve Türkçe*. Ankara: TDK.
- Tavkul, U. (2003). Codex Cumanicus ve Karaçay-Malkar Türkçesi. *Türk Dünyası Dil ve Edebîyat Dergisi*, 15, 45-81.
- TDK. (2015). *Türkçe Büyük Sözlük*. Ankara.
- TDV. (2013). *İslam Ansiklopedisi*.
- Tekin. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Tekin, Ş. (2001). *İştikakçının Köşesi*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Tekin, T. (1968). *A Grammar of Orkhon Turkic, Indiana Universty Publication*. Bloomington: Uralic and Altaic Series.
- Tekin, T. (1981). Göktürk Alfabesi. *Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu*, Ankara: TTK, 27-37.
- Tekin, T. (1983). Kuzey Moğolistan'da Yeni Bir Uygur Anıtı: Taryat (Terhin) Kitabesi. *TDAY-B*, 46, 795-838.
- Tekin, T. (1984). Soğd ve Uygur Alfabesiyle Türkçe. *Tarih ve Toplum*, 7, 17-22.

- Tekin, T. (1987). In the History of the Labial Shifts in Tatar and Bashkir. *Tatarica, Studia in Honorem Ymär Daher, Vammala*, 293-305.
- Tekin, T. (1987). *Tuna Bulgarları ve Dilleri*. Ankara: TDK.
- Tekin, T. (1988). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: TTK.
- Tekin, T. (1989). Türk Dil ve Dialectlerinin Yeni Bir Tasnifi. *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, 5(13).
- Tekin, T. (1992). Türk Dilleri Araştırmaları, Türk Dilleri Araştırmaları 4. Ankara.
- Tekin, T. (1994). *Tunyukuk Yazıtı*. Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Tekin, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Ankara: TDAD.
- Tekin, T. (1996). On Uigur {-gAlI} bol-, {-gAlI} boltuk-. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 6, 63-70.
- Tekin, T. (1997). *Dil Reformu ve Öbür Türkçeler, Dil Devriminden Bu Yana Türkçenin Görünümü*. Ankara: Dil Derneği Yay.
- Tekin, T. (1997). *Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı*. Ankara: Simurg.
- Tekin, T. (2000). İkinci Bay-Bulun (= E 49) Yazıtı. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 10, 81-90.
- Tekin, T. (2003). *Altayistik, Makaleler I*. Ankara: Grafiker Yay.
- Tekin, T. (2004). *İrk Bitig, Eski Uyğurca Fal Kitabı*. Ankara: TDK.
- Tekin, T. (2013). Tatarca ve Başkurtçada Labial (Dudak) Ünlü Değişimin Tarihi Üzerine. *Türkbiğ*, 25, 119-128.
- Temir, A. (1955). Türkçe ile Moğolca Arasındaki İlgiler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi*, 13, 1-25.
- Tezcan, S. (1975). Eski Uyğurca Hsüan Tsang Biyografisi X. Bölüm. *Yayımlanmamış Doçentlik Tezi*. Ankara Üniversitesi.
- Tezcan, S. (1981). Kutadgu Bilig Dizini Üzerine. *TDAY-B*, CXLV, 23-78.
- Tezcan, S. (1981). Türklerde Yazı Kültürünün Başlangıcı ve Gelişimi. *Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu*. Ankara: TTK, 39-43.

- Tezcan, S. (2009). Kutadgu Bilig’de Yeni Düzeltmeler. *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacıp ve Eseri Kutadgu Bilig Bildiriler*, 26-27 Ekim. Ankara: TDK.
- Thomsen, V. (1896). *Inscriptions de l'Orkhon Déchiffrées par Vilh. Thomsen. (Mémoires de la Société Finno-Ougrienne - V.*
- Thomsen, V. (1916). *Turcica, Etudes Concernant L'interprétation Des Inscriptions Turques De La Mongolie Et De La Sibérie*. Helsingfors.
- Toparlı, R., Vural, H. ; Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Tosun, İ. (2003). Tekirdağ ve Merkez İlçe ve Köyleri Ağzları. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Trask, R. L. (1996). *Historical Linguistics*. New York: Arnold.
- Trubetzkoy, N. S. (1939). *Grundzüge der Phonologie*. Travaux du Cercle Linguistique de Prague.
- Tufan, Ş. (2007). *Language Convergence in Gostivar Turkish (Macedonia)*. Unpublished PhD thesis. University of Manchester, Faculty of Humanities, School.
- Tulum, M. (2011). *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. Ankara: TDK.
- Tuna, O. N. (1957). Bazı İmlâ Gelenekleri, Bunların Metin İncelemelerindeki Önemi ve Orhon Yazıtlarında Birkaç Açıklama. *TDAY-B*, 5, 41-81.
- Tuna, O. N. (1983). Altay Dil Teorisi. *Türk Dili*, 7-58.
- Tunçdilek, N. (1954). Eskişehir Bölgesinde Yerleşme Tarihine Toplu Bakış. *İstanbul Üniversitesi İktisat Mecmuası*. 15(1-4), 189-200.
- Türkay, C. (1979). *Başbakanlık Arşivi Belgelerine göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak Aşiret ve Cemaatler*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Türkdoğan, O. (2008). *Türk Toplumunda Zazalar ve Kürtler*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tütüncü, M. (2017). Birinci Göktürk Devrine Ait Hüis Tolgoy Yazıtı Hakkında. *Tarih*, 54-58.
- Uçar, E. (2012). Kutadgu Bilig’in Kahire Nüshası Üzerine Notlar I. *Turkish Studies*, 7(3), 2491-2504.

- Uçar, E. (2017). Eski Uygurcada İlk Hecedeki Yuvarlak Ünlülerin Yazıçevrimi Problemi Üzerine. *Journal of Old Turkic Studies*, 1(2), 91-103.
- Uğurlu, M. (1984). Munyetü'l-Guzat Metin İndeks. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Useev, N. (2014). Altay Yazıtlarından Bar-Burgazı II (A 21) Yazıtı. *TEKE*, 3(1), 22-28.
- User, H. Ş. (2006). *Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri*. Ankara: Bilge Kültür Sanat Yay.
- User, H. Ş. (2008). Şine-Usu Yazıtında Kayıtlı “t(a)t(a)r(ı)g (a)y(ı)tt(ı)m” Cümlesi Üzerine. *International Journal of Central Asian Studies*, 12, 183-196.
- Usta, H. İ. (1989). XIII. yy. Doğu Türkçesiyle Yazılmış Anonim Kur'an Tefsirinin Söz ve Şekil Varlığı. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Utas, B. (1968). The Jewish-Persian Fragment from Dandān-Uiliq. *Orientalia Suecana*, 17, 123-136.
- Uyanık, O. (2002). Kumuk Türkçesi Ağzları İncelemesi. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uygur, C. V. (2014). Osmanlıca Metinlerde "Balkan Ağzı" İmlasına Dair Bir Değerlendirme. *Beder Journal Of Humanities*, 4(2), 125-148.
- Üçok, N. (2008). *Genel Fonetik (Ana Çizgileri)*. Ankara: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Ülkütaşır, M. (1973). *Atatürk ve Harf Devrimi*. Ankara: TDK Yay.
- Ünal, O. (2016). Klasik Moğolca Söz Varlığında Türkçe Kökenli Kelimeler ve Türkçe-Moğolca Ses Denklikleri. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Üstün, M. C. (2008). Erzincan (Merkez) Ağzının Ses Bilgisi ve Söz Varlığı. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Üşenmez, E. (2006). Karahanlı Türkçesi Sözlüğü. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vaughan, T. (1709). *Grammar of The Turkish Language*, London.
- Viguiet, P. F. (1790). *Éléments De La Langue Turque, Ou Tables Analytiques De La Langue Turque Usuelle, Avec Leur Développement*, Constantinople.
- Vardar, B. (2001). *Dilbilim Temel Kavram ve İlkeleri*. Ankara: Multilingual Yayınları.
- Yalçın, S. K. (2013). Çağdaş Türk Lehçelerinde Ünlüler, Ankara: TDK.
- Yalçın, S. K. (2018). Azerbaycan Türkçesi Grameri, Ankara: Kesit Yay.
- Walter, M. N. (2006). Sogdians and Buddhism. *Sino-Platonic Papers. Department of East Asian Languages and Civilizations University*.
- Wilkens, J. (2007). *Das Buch von der Sündentilgung. Edition des Alttürkischbuddhistischen Kšanti Kulguluk Nom Bitig*. Berlin.
- Windfuhr, G. (1979). Persian Grammar: History and State of its Study. *London: Routledge*, 445–459.
- Yener, M. L. (2010). Çağdaş Çuvaş Türkçesinin Dil Özellikleri (Suvar Gazetesinden Hareketle). *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, K. (2017). “Bükli” Hakkında On İki Not. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(2), 557-576.
- Yıldırım, Ö. (2008). Kazak, Kırgız ve Tatar Türkçelerindeki Arapça-Farsça Kelimelerin Ses Değişimleri (Türkiye Türkçesi ile Karşılaştırılması). *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Kars: Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız, H. (2007). Orhon Türkçesi ile Yakutçanın Söz Varlığı ve Söz Yapımı Bakımından Karşılaştırılması. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız, H. (2011). Orhon Yazıtlarından Yakutça ve Dolgancaya Ulaşan Eskiçil Sözvarlığı. *Sibirische Studien*, 2(1), 233-254.

- Yıldız, H. (2015). Eski Türkçe ile Yakutçanın Söz Varlığının Ünlüyle Başlayan Sözcükler Bakımından Karşılaştırılması. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız, O. (1999). Dilimizdeki Arapça ve Farsça Kökenli Kelimelerde Görülen Fonetik Değişmeler. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 321-338.
- Yılmaz, E. C. (1996). *Çuvaş Atasözleri ve Deyimleri, Çuvaşça-Türkçe/Çuvaşça-Türkçe*. Ankara: Simurg.
- Yuhadin, K. K. (1994). *Kırgız Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Yusuf, R. (2006). Radoviç ve Çevresi Türk Ağzı. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yüce, N. (2014). *Mukaddimetü'l-Edeb: Hvarizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası*. Ankara: TDK Yay.
- Yüksel, Z. (1985). Polatlı Kerç ve Çongar Tatar Ağzları . *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zieme, P. (1978). Hybrid Names as a Special Device of Central Asian Naming. *Turkic-Iranian Contact Areas*, Wiesbaden, Harrassowitz.
- Zieme, P. (1986). Uygur Yazısıyla Yazılmış Uygur Yazıtlarına Dair Bazı Düşünceler. *TDAY-B*, 30-31, 236-237.